КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2012

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(18–19 квітня 2012 року)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА 9

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ 2012

Редакційна колегія: А. Є. Конверський, д-р філос. наук, проф., чл.-кор. НАН України (голова); **С. В. Руденко,** канд. філос. наук, доц. (відп. секр.); **І. С. Добронравова,** д-р філос. наук, проф.; **А. М. Лой,** д-р філос. наук, проф.; **В. І. Лубський,** д-р філос. наук, проф.; **Д. В. Неліпа,** канд. політ. наук, доц.; **М. І. Обушний,** д-р політ. наук, проф.; **В. І. Панченко,** д-р філос. наук, проф.; **А. О. Приятельчук,** канд. філос. наук, доц.; **М. Ю. Русин,** канд. філос. наук, проф.; **В. Ф. Цвих,** д-р політ. наук, проф.; **П. П. Шляхтун,** д-р філос. наук, проф.; **В. І. Ярошовець,** д-р філос. наук, проф.

Рекомендовано до друку
вченою радою філософського факультету
(протокол № 6 від 27 лютого 2012 року)

"Дні науки філософського факультету – 2012", Міжн. наук. конф. (2012 ; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2012", 18–19 квіт. 2012 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. – Ч. 9. – 415 с.

Адреса редакційної колегії: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософський факультет; ☎ (38044) 239 31 94

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВПЦ "Київський університет", 2012

Секція
"ПОЛІТИЧНА ДУМКА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ"

Підсекція
"ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ ВІД ВИТОКІВ ДО XVIII ст."

М. О. Біляєв, студ., КНУТШ, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ АЛЬ-ФАРАБІ

Актуальність проблеми вивчення аль-Фарабі полягає в тому, що в наш час розпочався активний процес аналізу політичного устрою країн Сходу, його витоків і його теоретиків. В своїй роботі ми розглянемо особливості політичних вчень видатного арабського вченого аль-Фарабі. Варто зазначити, що аль-Фарабі автор коментарів до творів Платона і Аристотеля (не дарма його називають "Другий Вчитель"). Його вчення продовжували традиції Давньої Греції, але, виходячи з соціального і політичного устрою Арабського халіфату, Аль-Фарабі розробив стрункy теорію громадського устрою міста, яка є актуальною і зараз.

Твори аль-Фарабі знаходяться в різних бібліотеках усього світу. Тому і є багаточисельними ряди вчених, які займаються вивченням спадщини аль-Фарабі. Свій внесок в розробку вчень Фарабі вносять і вітчизняні вчені, які займаються виданням праць аль-Фарабі російською, українською та казахською мовами, та вивченю різних політичних аспектів його енциклопедичної спадщини. Такими є Хайруллаев М. М. "Ал-Фараби. Эпоха и учение", Hammond R. "The Philosophy of al-Farabi and Its Influence on Medieval Thought", Нысанбаев А. Н. "Развитие фарабиеведения в Казахстане: итоги, проблемы и перспективы" та інші.

Фарабі закладає нові традиції організації міст як найменшої складової держави. Він зазначає, що людина належить до того виду істот, які можуть досягти необхідного і отримати найвищу досконаліть тільки через об'єднання в людські спільноти в одному місці проживання. На чолі доброчесних міст постають мудреці. Доброчесні міста прагнуть до досягти суспільне благо. Їм Аль-Фарабі протиставляє неосвічені міста і звіроподібні громади, мешканці яких не мають уявлення про істинне щастя і не прагнуть до нього, а приділяють увагу тільки тілесному здоров'ю, насолодам і багатствам.

Аль-Фарабі розробляє проблему суспільного щастя і всезагального блага людства. Він поділяє людей на великі, середні і малі громади, тобто на населення планети в цілому, народу певної країни та громадян

певного міста. Щастя – це абсолютне благо. Щастя досягають при умові, якщо дії основані на добрій волі та вільному виборі. Варто зазначити, що важливість вчення про щастя полягає в досягненні всезагального блага у світі. Місто, громадяни якого допомагають одне одному в досягненні блага є доброчесним містом. Народ, міста якого допомагають одне одному з метою досягнення щастя є доброчесний народ. Тому то аль Фарабі зазначає, що всезагальне благо в світі можливо реалізувати при допомозі народів один одному.

Аль-Фарабі піднімає проблему доброчесного міста як найменшої адміністративної одиниці держави. Доброчесне місто, як визначає аль-Фарабі, нагадує здоровий організм, в якому глава міста є серцем, а всі інші громадяни – органами. Кожна людина в доброчесному місті реалізує себе через свою природжену спроможність, що проявляється в волі.

Далі, аль-Фарабі переходить до розгляду ідеального глави міста. Основною функцією голови є регулювання відносини серед громадян. Главою міста може бути будь-який громадянин, який готовий до керування і має хист до цього. Державець має уособлювати три види розуму: пасивний, набутий та діяльний, їх сукупність має реалізуватись як у теоретичній, так і у практичній діяльності. Саме тому главою міста має бути філософ або пророк ("імам" – тобто приклад для наслідування). Ця людина має уособлювати в собі 12 основних якостей: фізична сила на здійснення своїх дій; осмислення всього, що він бачить та що йому говорять; гарна пам'ять, щоб нічого не забувати; проникливість у глибини подій та ситуацій; поставлена мова(тобто бути оратором); допитливість та зацікавленість; відмова від земних утіх; цінування правди; гордість душі і повага до честі; відмова від матеріальних благ та багатства; справедливість у прийнятті рішень; не проявляти впертість; сміливість та рішучість у своїх діях.

Продовжуючи тему адміністративної організації влади міста, аль-Фарабі зазначає, що наступний громадянин після глави в соціальній ієрархії, який символізує дорадчий орган міста, має теж володіти декількома якостями, такими як мудрість, виконання і зберігання законів, творіння нових законів, проникливість в події міста, ораторське мистецтво("словом направлять людей к исполнению законов") та знання військової справи. Аль-Фарабі зазначає, що якщо такої людини в місті немає, то її місце можуть зайняти декілька осіб, у яких є хоча б одна з цих якостей(максимум 6 громадян).

Аль-Фарабі протиставляє доброчесному місту міста неосвічені. Він виділяє декілька видів неосвічених міст: міста необхідності(взаємодопомога в придбанні того, що необхідно для існування та захисту тіла); міста обміну(взаємодопомога в досягненні заможності і багатства); міста низькості (взаємодопомога в отриманні чуттєвих задоволень таких як розваги та жарти разом з такими речами як їжа, питво та злягання); честолюбне місто (взаємодопомога в тому, щоб їх шанували словом та ділом); владолюбне місто (взаємодопомога в досягненні пе-

ремоги); колективне місто (кожен громадянин повністю вільний у своїх діях). Кожне з неосвічених міст бажає, щоб ним керував той, хто відповідає їх потребам і бажанням, та полегшить їм досягнення цієї мети.

У аль-Фарабі було декілька учнів і послідовників, які продовжували його ідеї. Наприклад: "Повість про Хайе, сина Якзана" Ібн Туфайля розповідає про самовдосконалення головного героя для досягнення блага; Шахабуддін Сухраверді заснував цілий напрям у східній філософії "Ішрак"(філософія світла), який базувався на критиці аль-Фарабі як послідовника Аристотеля; окреме місце займає ібн Сіна, який продовжив розвивати етичні вчення. В 13 ст. вчення Фарабі вплинуло на західну схоластику, особливо на вчення Роджера Бекона та Фому Аквінського. Окреме місце займає його учень Маймонід – середньовічний єврейський філософ та політичний теоретик.

Більше десяти століть відділяє від нас епоху Аль-Фарабі. За цей час людство домоглося величезних успіхів у всіх галузях знання, але завжди слід пам'ятати про тих, хто прокладав шлях до істини. Нехай висловлене ними не відповідає запитам сьогоднішнього дня, але вони поклали цеглини у фундамент, на якому побудовані сучасні політичні механізми як Близького Сходу, так і європейських країн.

Ю. Є. Борисенко, студ., КНУТШ, Київ
Julia_borisenko93@mail.ru

ФУНКЦІОНАЛЬНО – ЦІЛЬОВИЙ АНАЛІЗ Дж. ЛОККОМ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ

Сам термін "інституція" виник ще в II сторіччі і позначає собою: установи, органи, звичаї, норми, постулати, які підкріплені юридичною документацією. Т. Веблен – засновник інституціоналізму – визначив інституції як "поширений образ думки в тому, що стосується окремих відносин між суспільством та особистістю і окремих виконуваних ними функцій". Американський історик-економіст Дж. Коммонс дає визначення цьому поняттю у широкому значенні, як "колективна дія по контролю, лібералізації та розширенню індивідуальної діяльності" та у вузькому – як "система законів чи природних прав, в межах яких індивіди діють як в'язні"". Прихильник тотально-інституційного підходу А. Гриценко зазначає, що "в суспільстві взагалі немає нічого, що б не являло собою інституції. Інституції – це не просто елементи суспільства, це все суспільство, розглянуте в певному аспекті" [*Гриценко А.* Наука и искусство институционального строительства. – Х., 2005.–С.21].

Одним з найвидатніших мислителів, що приділяв велику увагу дослідженню політичних інституцій, – є Джон Локк. Він вперше поставив особу вище за суспільство та державу, а свободу – вище за інші цінності. У співвідношенні з державою громадянське суспільство має пріоритет. Воно виникає до її появи і є важливішим та довговічнішим за неї.

Розпад держави не викличе розпаду суспільства, тоді як ніякій державі не встояти у разі його руйнування. Ціль громадянського суспільства полягає в уникненні та відшкодуванні тих незручностей природного стану, які неминуче виникають з того, що кожна людина являється суддею в своїй власній справі.

Держава, на думку Локка, – це суспільний договір між людьми та урядом. Під державою він весь час має на увазі не демократію, чи то якусь іншу форму правління, а будь-яке незалежне співтовариство. Під час укладання суспільного договору люди передають лише частину своїх прав майбутній владі, а взамін держава отримує можливість встановлювати, яке покарання має накладатися за різні порушення, вчинені членами цього суспільства і які порушення цього заслуговують, так само як вона має право карати за шкоду, нанесену будь-якому її члену тим, хто не входить до цього суспільства. Метою створення держави є забезпечення гарантії природніх прав (свобода, рівність, власність) і законів (мир, безпека). Держава не повинна зазіхати на них і має бути організована так, щоб природні права були надійно гарантовані. Головна функція держави, по Локку, – охорона приватної власності. Вона є гарантом рівних свобод і можливостей для всіх громадян. Люди об'єднуються в співтовариства для того, щоб зручно, мирно та благополучно жити разом, спокійно користуючись своєю власністю.

Парламент – представницький орган законодавчої влади держави. За Локком, саме законодавча влада формує державу, забезпечує її постійність і єдність. Вона не може являтися абсолютно деспотичною по відношенню до народу, не може позбавити будь –яку людину хоча б якої її власності без згоди самої особи, також законодавчий орган не може передавати право видавати закони в інші "руки". Законодавча влада не може мати більше повноважень, аніж людина в природному стані. Головне її завдання заключається в розробленні системи громадянських законів, що визначатимуть умови благополуччя та щастя громадян. На думку Локка, вона не має ніякої іншої цілі, як збереження суспільства. Король є представником виконавчої гілки влади. Головна її мета – виконання завдань та указів, які надходять від законодавчої. Щодо федеративної гілки, то вона представлена королем разом з кабінетом міністрів. Її роль полягає у вирішенні різних питань міжнародного рівня(оголошення війни, миру, участь у коаліціях).

Закон для Локка – не будь-який припис влади держави, а лише той, що вказує громадянину таку поведінку, яка відповідає його власним інтересам і слугує загальному благу. Якщо такої норми-вказівки припис не містить, він не може вважатися законом. Закон регулює найважливіші суспільні відносини і покликаний виразити волю та інтереси більшості суспільства. Він лише забороняє або дозволяє і не повинен перетинати інтереси громадян. Крім того, йому повинні бути притаманні стабільність і довготривалість дії. Закони тоді сприяють досягненню "головної і великої мети" держави, коли їх усі знають і виконують. Високий престиж за-

кону виникає з того, що він, за Локком, вирішальний інструмент збереження та розширення свободи особистості, який також гарантує захист індивіда від свавілля та деспотизму волі інших осіб. "Там, де немає закону, немає і свободи".

Я. А. Бусол, студ., КНУТШ, Київ
yarinochka1993@gmail.com

ІДЕЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВОБОДИ У ФІЛОСОФІЇ Т. ГОББСА

Ідея свободи осмислюється людством ще з часів Античності. Давні греки були впевнені, що свобода людині не належить, нею керує її доля. Проте існували й інші думки: деякі філософи були прихильниками тієї думки, що людина не підкоряється року долі (Епікур). В подальшому ідея свободи трансформується та головним чином виявляє себе у доктрині лібералізму, засновником якої є англійський філософ Томас Гоббс (1588–1679).

Т. Гоббс нетрадиційно розвиває ідею громадянської та політичної свободи у трактаті "Левіафан" (1651), виходячи з концепції природних прав людини та яке вони отримають вираження у загальносуспільному стані держави. В первісному стані, незважаючи на існування природних законів, кожен міг користуватись власне своєю фізичною силою для встановлення порядків, що відповідають його особистому інтересу. Саме тому потрібно встановити постійну владу, що стане єдиним гарантом безпеки кожної особистості в державі.

Англійський мислитель називає ту множину людей, яка з'єднана в єдине ціле спільністю інтересів, державою, смертним Богом (Левіафаном).Кожна людина в цій державі стає підданим, кожен передає свої права державі суверену, що стає носієм загальнообов'язкової для всіх верховної влади. Але тоді постає питання: а які власне права залишає за собою кожна людина, і чи існують вони як такі взагалі? Що залишається від тієї первинної, особистої свободи людині, яка віддала всі можливості діяння державі суверену? Чи насправді людина забезпечила себе безпекою, як передбачалось? І чи існуватиме тепер у неї свобода волі взагалі? На ці та інші питання Томас Гоббс дав відповіді у названому вище трактаті.

"Природне право… є свобода всякої людини використовувати власні сили на свій розсуд для збереження своєї власної природи, тобто власного життя і, як наслідок, свобода робити все те, що, на її думку, є найбільш відповідним для цього" [*Гоббс Т.* Левиафан. – М., 2001. – С. 89]. Під свободою філософ має на увазі відсутність певних перешкод, що позбавляють людину її влади робити те, що вона бажає. Людина живе згідно з природним законом, що диктує загальне правило для всіх: заборонено робити те, що відбирає в тебе засоби до життя. Та якщо це

можливо у межах власної безпеки, кожна людина має прямувати до встановлення миру, і так встановлюється держава. Всі люди відмовляються від права володінь усіма речами в тій мірі, яка необхідна для встановлення миру. Отже, певний аспект особистої свободи вже втрачається. Хоча це й робиться для досягнення загального блага, але кожна людина потроху починає губити власне свою свободу. Репрезентатором суспільного договору є суверен, що отримує загальну, єдину свободу дій, на відміну від інших. Учасник договору відмовляється від усього заради кращого життя, але наскільки воно буде кращим, він не знає. Людина сліпо довіряє суверену і сподівається, що він виправдає її надії. Всі члени договірного акту залишають за собою лише природні права. Отже, громадянська і політична свобода існує, але в досить специфічному вигляді. Вона існує у вигляді обмеження своїх громадянських прав та передачі їх суверену та у довірі до нього. На цьому власне вона й закінчується. Все, що суверен робить не на користь держави, не є порушенням договору, адже якщо люди повстануть проти обраного ними ж самими представника, то повстануть проти себе самих, а це вже антиномія.

Зі сторони суверена не існує ніяких порушень закону, піддані не мають права повставати проти носія влади. Громадяни таким чином опиняються повністю безправними перед силою закону. Свобода дій підданих повністю перекреслюється свободою дій суверена. Томас Гоббс повністю віддав громадянську та політичну свободу громадян в руки суверену, передбачаючи той факт, що особиста свобода є основою усіх інших прав людини. Але ж людина позбавляється усіх засобів до захисту своєї власності в цьому випадку, у випадку втрати своєї свободи. Таким от нетрадиційним чином англійський мислитель встановив державу, де завжди панує закон і порядок. Але при цьому слід враховувати, що не завжди монарх може втілити у своїй особі ті моральні кодекси, які не дадуть йому зловжити владою, які дозволять, хоч по мінімуму, задовольнити потребу своїх підданим у найелементарнішому : праві вибору, що не завжди робиться лише один раз. А вибір завжди нерозривно пов'язаний зі свободою: як політичною, коли людина розуміється на дійсній ситуації в країні та може на це вплинути, та громадянською, коли суспільний договір завжди можна змінити на користь тієї чи іншої сторони.

Ідею свободи також досліджували такі відомі мислителі, як Гуго Гроцій (люди володіли природними правами в догромадянському стані, але не всі індивіди достатньо розумні, щоб захистити себе, саме тому в особі держави вони отримують захист своєї свободи), Дж. Локк (народ отримує значно більшу свободу, ніж у Т. Гоббса, люди навіть мають право повставати проти правителя та висловлювати власне свою думку і після встановлення держави), та ін. мислителі.

Отже, ідеї Томаса Гоббса щодо політичної та громадянської свободи дали поштовх до подальших досліджень такими філософами, як І. Кант (влада має бути обмежена правом, інакше вона переросте в свавілля і тиранію, присутня ідея народного суверенітету), К. Маркс (свобода –

омана, вона постає як усвідомлена необхідність, людина діє у залежності від середовища і спонукань, а основну роль в її середовищі грають класова боротьба та економічні відносини), та ін. Оригінальні думки Т. Гоббса вплинули на все подальше розуміння свободи та її різноманітних тлумачень у філософії.

В. М. Бушанська, студ., КНУТШ, Київ

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОЇ, СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА СОЦІАЛІСТИЧНИХ УТОПІЙ НА ПРИКЛАДІ "УТОПІЇ" Т. МОРА

Незважаючи на те, що поняття "правової держави" виникло у XIX ст., а "соціальної держави" – лише у XX ст., розглядаючи їх, не можна не помітити, наскільки ці поняття близькі за смислом до ідей Відродження. Так, правова держава є такою державою, в якій панує право як синонім моральності, гуманізму, демократизму і справедливості [Політологія: історія та теорія : підручник / П. П. Шляхтун. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. – С. 237]. Соціальна держава – це правова держава, яка проводить активну соціальну політику, спрямовану на забезпечення прав і свобод людини, досягнення високого рівня добробуту всіх верств населення [Там само. – С. 246]. Дані поняття виникають з тих самих причин, що й соціалістичні утопії доби Відродження, а саме через істотне незадоволення становищем окремого індивіда в суспільстві, соціальною незахищеністю особи, нерівноправності у відносинах громадянина й держави.

Утопізм Відродження бере початок від "Утопії" Т. Мора, написаної 1516 р., причому Т. Мор не просто розпочав розвиток утопічного напрямку, а став його основоположником, висловивши головні ідеї, які пізніше в тій чи іншій мірі дублювалися й доповнювалися його наступниками. В "Утопії" Т. Мор викладає свою ідею соціальної та правової держави, хоча ці терміни й відсутні у праці. Виникає питання: чому наукова розробка цих понять розпочинається тільки за три століття? Імовірно, причину слід шукати в самій "Утопії".

Т. Мор звертає велику увагу на закони, які, на його думку, мають відповідати не лише потребам практичної доцільності, але й Божим заповідям та гуманістичним ідеалам, адже "людське життя за цінністю не можна зрівноважити всіма благами світу" [*Мор Т.* Утопия. – М. : Наука, 1978. – С. 138]. Автор також органічно поєднує правову державу із соціальною, заявляючи, що злочинцям потрібно надати засоби для існування (що буде зменшувати, якщо не виключати злочини), а не вішати їх.

Щодо соціального аспекту правової держави, Т. Мор в "Утопії" виключає приватну власність як джерело соціальної несправедливості. Він надає громадянам право отримувати від держави все потрібне в необхідній кількості, але також наділяє їх обов'язком – працювати і віддавати усі продукти праці державі. Працювати мають також раби, тобто злочи-

нці, яких утримують в ланцюгах. Таке поводження на перший погляд не видається гуманним, але насправді воно було оптимізацією системи утримання злочинців, яка сприяла розвитку громадянської свідомості і робила злочинців корисними для держави. Було встановлено шестигодинний робочий день. Турбота про підростаюче покоління, старих та хворих покладалася в більшості на сім'ї, що є елементом консерватизму "Утопії". Це можна сприймати як позитивний аспект, оскільки "консервативна ідеологія є найбільш відповідною для окремої нації: її підґрунтям є природно-історичні національні цінності" [Політична міфологія : навчальний посібник. – К. : МАУП, 2006. – С. 52]. Привабливою є певна міфологізація законів і суспільного ладу Утопії (міф про героя – правителя Утопа), оскільки "духовна культура, відкинута в процесі розцерковлення західної цивілізації і вестернізації решти світу, все більше дає про себе знати і вимагає повернення до глибинних основ усіх соціальних процесів – до реміфологізації сучасного історичного досвіду" [*Кольев А. Н.* Политическая мифология: реализация социального опыта. – М. : Логос, 2003. – С. 373]. Даний міф вказує також на те, що утопічну державу можна побудувати, захопивши владу і встановивши закони, які хоч і видаватимуться дивними, але будуть сприйняті в силу їхньої справедливості та вигідності, як це, начебто, зробив свого часу Утоп. Необхідно також встановити змішану форму правління, яка ґрунтується на демократичних засадах. Т. Мор дає вірну оцінку інтелектуальних та моральних якостей людини як факторів, що визначають її становище в суспільстві. Такий суспільний лад здається справедливим, але в кінці праці читаємо: "або вся справедливість уявляється лише нікчемною та негідною… або існують принаймні дві справедливості: одна з них личить простому народу… друга – доброчесність державців… їй все дозволено, крім того, що бажане".

Ця фраза звертає увагу на недоліки утопічного суспільного ладу: попри всю демократичність, йому притаманні орієнтація на авторитаризм, аскетизм громадян, нехтування окремим життям "заради суспільного блага". Утопісти звертають увагу на законодавство, але не ставлять в його основу права і свободи людини, раціоналізацію правових зв'язків індивіда й держави. Бердяєв М. О. зазначає, що в утопіях є удушшя, щось естетично відштовхуюче. Коли утопії намагаються реалізувати, з'являється мрія про недосконале життя, як про більш вільне і "людське". Він також зазначає, що утопії глибоко властиві людській природі, вона не може навіть обійтись без них. "Людина, ранена злом оточуючого світу, має потребу уявити, викликати образ досконалого, гармонійного устрою суспільного життя" [*Бердяев Н. А.* Царство духа и царство кесаря. – М. : Республика, 1995. – С. 353]. Частково опонує Бердяєву Дж. Оруелл, погоджуючись з письменником-католиком, який "нещодавно заявив, що так як створення утопії стало людям до снаги, перед суспільством постала серйозна проблема: як утопії уникнути". Соціалісти намагаються досягти абсолютного щастя, але роблять це, "безкінечно повторюючи речі, цінність яких тимчасова". Необхідно розуміти, що

справжня мета соціалістів-утопістів – досягнення відчуття спільності та братерської любові в суспільстві [*Оруэлл Дж.* 1984. Скотный Двор. Эссе. – М. : Эксмо, 2002. – С. 416–424].

Таким чином, утопісти доби Відродження намагалися розробляти поняття "правової" та "соціальної держави", але їхнє прагнення до створення ідеального суспільного ладу призводило до запровадження тотального контролю держави та зрівняння людей у всіх сферах суспільного життя, повного відкидання права на індивідуальність, що, зрештою, суперечило загальним ідеям гуманізму, представниками якого були утопісти. Бердяєв М. О. зазначає, що "утопії здійсненні, але за обов'язкової умови їх викривлення" [*Бердяев Н. А.* Царство духа и царство кесаря. – М. : Республика, 1995]. Але від викривленої утопії завжди залишається щось позитивне. Праці утопістів-соціалістів вказують шлях для побудови правової та соціальної держави, опосередкованим шляхом підкреслюючи необхідність збереження індивідуалізму для прогресивного розвитку суспільства.

А. Ю. Войчук, студ., КНУТШ, Київ

ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ОЛЕКСАНДРА ГАМІЛЬТОНА

Олександр Гамільтон є "батьком-засновником" США. Його вклад в створення незалежної американської країни великий. Ряд положень, висунутих ним на Філадельфійському конвенті 1787 р., ввійшли в конституцію США.

Його світогляд формувався в атмосфері передреволюційного конфлікту між Англією та її колоніями в Америці. Олександр Гамільтон, як і кожний американець, повинен був визначити для себе, в чому суть політичної свободи, де межі влади парламенту, що є англійська конституція і колоніальні хартії.

Трактування О. Гамільтоном природно-правової теорії не має нічого виняткового, оскільки він слідує європейським традиціям, то його зауваження відрізняються незвичайним радикалізмом. Його природно-правова теорія була сформульована у таких працях: "Повне виправдання дій Конгресу", "Спростування фермера". Він використовує тут теорію для конституювання невідчужуваних прав людини і затвердження права на супротив гноблення для їх захисту. Людина в його уявленні – локківський індивідуаліст, який слідую своїм інтересам. Загалом, егоїзм людської природи сприймається як щось виправдане, якщо тільки не перетворюється в прагнення до тиранії. Держава, як каже О. Гамільтон, створена для забезпечення природних прав індивіда. У його відношенні до держави спостерігається певна подвійність. Законодавчий орган, у якому не має представників спільноти, для якого він видає закони, являється для О. Гамільтона потенційним пригніченням. У той час же Континентальний конгрес, обраний самими колоністами, наділяється майже аб-

солютною владою, його воля така ж, як волі виборців. Тому не може бути мови про незмінність поглядів О. Гамільтона. Його переконання знаходиться ще в процесі формування та являє собою не зовсім обмежене поєднання елементів класичного республіканізму і лібералізму. У подальшому частина цих протиріч була знята і політична філософія О. Гамільтона отримала свою велич.

З радикальних позицій О. Гамільтон виступав і в 1776–1779 рр. У той час він залишався ще під впливом класичного республіканізму і розподіляв утопічні очікування багатьох патріотів, що в результаті революції Америка перетвориться в республіку. Однак дійсність суперечила його мріям. До 1780 р. він усвідомлює, що причина такого стану в країні із-за структури самої Конфедерації. Радикальний рух в Американській революції дає можливість ослабити центральну владу. У зв'язку з цим він змінює свій світогляд і приєднується до правого крила революційного табору, націоналістів.

У 1780–1783 рр. мислитель розуміє, що принципи класичного республіканізму неефективні для держави. О. Гамільтон приходить до висновку, що держава має певні потреби, на вдоволення яких має бути направлена діяльність уряду. Ці потреби полягають у збережені територіальної цілісності країни, досягнення внутрішньої стабільності, в динамічному розвитку економіки, в підтримці уряду народом. Носієм державного інтересу, на думку О. Гамільтона, був спочатку Континентальний конгрес, а потім федеративна виконавча влада.

У 1780 р. він бачив два шляхи для створення центральної влади. Перший, Конгрес міг поступово акумулювати необхідні повноваження. Інший, О. Гамільтон вважав можливе скликання конвенту для перегляду "Статей Конфедерації". У 1782–1783 рр., ставши делегатом Континентального конгресу, він намагався провести ряд реформ, які мали реалізувати його плани. Програма О. Гамільтона включала ряд засобів для укріплення державного кредиту, у тому числі створення національного банку і системи континентальних податків. Він також розробив план створення постійної армії. Однак реалізувати свої плани так і не вдалося.

З 1783–1788 рр. О. Гамільтон виступає за повну реорганізацію центральної влади, а не просто реформи в рамках існуючої Конфедерації, за створення в США державного устрою. І літом 1783 р. він створює проект резолюції про скликання конституційного конвенту, однак повинен був залишити із-за відсутності підтримки. Він покинув Континентальний конгрес, але потім прийняв участь в боротьбі за скликання конвенту. І завдяки його зусиллям був скликаний конвент у Філадельфії 18 червня 1787 року, де мислитель виклав проект своєї конституції США. О. Гамільтон у своєму проекту розподіляв з Ш. Монтеск'є те, що республіка повинна знаходитися на великій території. Але багато авторів О. Гамільтона звинувачують у антидемократизмі чи в монархізмі. Підставою для цього служить концепція президента і Сенату. Однак стремління О. Гамільтона до центральної влади в США мало благородні

цілі: саме центральна влада може повністю забезпечити національні інтереси республіки. Що ж стосується державного устрою О. Гамільтон для подолання внутрішньої нестабільності, яка присутня наче б то у республіках, пропонує не відмовлятися від республіканських принципів, але поєднувати в системі управління три чисті форми: демократію, аристократію, монархію. Тут О. Гамільтон слідує так званій теорії "змішаного правління" (mixed government). Мета даної теорії, як каже Ф. Макданальд, полягає в тому, щоб не дозволяти індивіду, фракції чи класу контролювати урядом повністю. Що ж стосується демократії, то він хотів не стільки знищити її, скільки обмежити дії цього принципу. Демократична нижня палата, на його думку, повинна мати рівновагу з "аристократичним" Сенатом і максимально виражати волю народу. Делегатів Конституційного конвенту шокувало те, що О. Гамільтон виступав за створення в США унітарної держави.

Але все ж таки О. Гамільтон хотів ратифікувати нову конституцію США. Він захищав її в "Федералісті", який написаний в співавторстві з Дж. Медісоном і Дж. Джеєм. У цьому памфлеті мислитель хоче примирити конституцію з власним уявленням про ідеальне правління. Він наводить деякі аргументи, які описують не стільки конституцію 1787 р., скільки його власний проект. Це особливо видно в його баченні Сенату, як органа, в якому державні інтереси панують над інтересами штатів. Це суперечить звичайному розумінні американського Сенату і скоріше відповідає верхній палаті із гамільтонівського проекту, де норма уряду була не рівною для всіх штатів, а пропорційною населенню. Слід зауважити, що в цей час основні політичні теорії О. Гамільтона піддаються змінам. Наприклад, у його перелік інтересів держави входить важливий елемент, як захист прав громадянина. Уявлення О. Гамільтона про ідеальний державний устрій сформувалося остаточно. Він впевнений в необхідності теорії "змішаного правління", в системі стримувань і рівноваги різних гілок влади.

Д. В. Голинська, студ., КНУТШ, Київ

ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВОБОДИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДЖОНА ЛОККА

Поняття "свобода людини" перебуває согодні в центрі політичного й духовного життя суспільства, ступінь її досягнення є головним критерієм його цивілізованості й демократичності, а також загальнокультурного розвитку. Саме тому важливого значення набуває тлумачення поняття "свобода" в контексті політики. Політична свобода – це такий вияв громадянських прав, який забезпечує нормальну життєдіяльність індивіда. Вона виступає таким різновидом свободи, що означає здатність і можливість особи й суспільства діяти відповідно до своїх інтересів і мети, передбачає визнання за кожною людиною права на свободу слова, думки, переконань, свободу мирних (без зброї) зборів, свободу отримання інформації,

свободу волевиявлення на виборах тощо. Політична свобода також виступає гарантом існування громадянського суспільства. Починаючи з Нового часу, свобода стає однією з головних ідей і цінностей суспільства. Найбільшою мірою розвиток концепцій свободи відображено в працях Г. Гроція, Б. Спінози, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсона, І. Канта та інших. Сутність політичної волі розглядається в руслі договірних та природно-правових концепцій, зокрема в концепції Джона Локка.

В своїх трактатах Джон Локк заявляє про своє переконання у тому, що всі люди існують в стані повної свободи в порядку їх дій розпоряджатися своєю власністю та особистістю, як вони вважають за потрібне, в рамках закону природи, все це не залежить від волі іншої людини. Джон Локк вважає, що людина існуючи в природному стані знаходиться у стані неконтрольованої свободи, яка є лише законом природи, ця неконтрольована свобода повинна бути обмежена державою за ради блага самої людини. Це обмеження він вбачає лише в певних законах, які б розмежовували інтереси всіх громадян. Він говорить не про тотальне передачу своїх свобод державцю, але лише тих, які б у руках державця працювали на користь людини. За людиною він залишає право на життя і власність.

В ідеальному суспільстві Джон Локк вбачає, що людина, хоч і віддає свою свободу державі, але з цим на державу покладається більша відповідальність перед своїми громадянами.

У Джона Локка політична свобода має досить сучасні окреслення. Людина в державі Джона Локка, хоча і обмежена, але має свободу вибору та рішення. Це лише початкові поняття політичної свободи, але все ж таки вона має місце. Людина хоча і віддає свої права державі, але може натомість вимагати віддачі від держави як рівноправний "учасник" договору. Політична свобода Джона Локка має не лише формальність, а й законне та правове обґрунтування. У концепції Локка також має місце поняття політичної держави, як гаранту політичної свободи. Кожна людина в природному стані має право на керування своїм життям, свободою та майном, вона має також право захищати ці права. Але жодна політична держава не може існувати без обов'язку охороняти власність і в цих же цілях наказувати винних. Отже, політична держава може утворитися та існувати лише за умов, якщо люди передадуть частину своїх прав сформованому державному апаратові для захисту своїх прав на основі прийнятих законів.

Громадянське суспільство та політична держава виникають не просто так, адже якщо глянути з першого погляду, то природний стан людини забезпечує всі блага кожному індивідові, але Джон Локк виводить три найсильніші недоліки природного стану, які змушують піти людей на вкладання суспільного договору, результат якого і приводить до формування громадянського суспільства в середині політичної держави. Головною метою об'єднання людей є захист та збереження власності. Що ж заважає цьому в природному стані? Можна виокремити три причини. По-перше, не вистачає встановленого відомого закону, який був би найвищим мірилом справедли-

вості. По-друге, не вистачає мудрого та безпристрасного судді, який вирішував би всі суперечки керуючись законом. По-третє, часто не вистачає сили, яка б підтримала справедливий закон. Саме це і призводять до того, що кожна людина є суддею у своїй власній справі.

Недоліки природного стану вичерпує громадянське суспільство та політична держава, яка створює всі умови для вирішення цих проблем. Громадянське суспільство утворюється саме з того моменту, коли люди домовляються про створення політичної держави з її законодавчими та виконавчими органами. Хоча, люди виходячи з природного стану, відмовляються в певній мірі від рівності, свободи та власності, але тим самим вони забезпечують собі мир, безпеку та суспільне благо за умовами суспільного договору. Громадянське суспільство дає можливість існувати політичній свободі у повній мірі. Політична свобода починає існувати саме з виникненням політичної держави.

О. В. Калініченко, студ., КНУТШ, Київ
oksan0117@mail.ru

СУТЬ ТИРАНІЇ ЗА ПРАЦЕЮ ЕТЬЄНА ДЕ ЛАБОЕСІ "РОЗДУМИ ПРО ДОБРОВІЛЬНЕ РАБСТВО"

Нищівної критики абсолютної влади монархів було завдано в праці Етьєна де ла Боесі "Роздуми про добровільне рабство". Саме в ній засуджується і критикується влада (абсолютна монархія) за антисуспільні і антиморальні вчинки. Цим трактатом захоплювався Л. Толстой, саме він переклав його з французької мови. Мішель Монтель, з яким мав дружні відносини, опублікував деякі уривки з праці Боесі у своїй книзі "Досвід". Взагалі, трактат "Роздуми про добровільне рабство" мав великий вплив на Просвітництво XVIII ст. Етьєн де ла Боесі (1530–1563) французький письменник, філософ, політичний діяч. Народився 1 листопада 1530 р. у Франції, м. Сарла. Його оточення складалося в основному з середнього класу. У 1540 у малого Боесі помирає батько, вихованням починає займатися дядько, саме він приділяв велику турботу освіті племінника, що мала великий вплив на формування його політичних ідей. Великий вплив на світогляд Боесі мали студентські роки. Навчався він в Орлеанському університеті на юридичному факультеті. Там він був одним із членів гуманістичного гуртка студентів. Мав дружні відносини із професором університету кальвіністом А. Дюбуром, що був спалений в Парижі у 1559 році. У 1553 році Боесі починає працювати радником Бордоського парламенту незважаючи на свій юний вік. В цьому ж році був підвищений до Управління Адвокатів в Суді. З 1560 року бере активну участь у різних переговорах щодо досягнення миру в релігійних війнах Франції. У Франції становлення єдиної централізованої монархії було ускладнене у другій половині XVI ст. релігійними війнами між католиками і гугенотами (французькі кальвіністи), в ході яких різко посилилися сепаратистські тенденції, особ-

ливо на півдні країни, а також спроби великих феодалів відстояти і зміцнити свою незалежність від королівської влади. Трактат "Роздуми про добровільне рабство" відносять до тираноборчої літератури. Написав Боесі його будучу досить юним у 18 років. Виданийбув трактат гугенотами незабаром після Варфоломіївської ночі. Він перевидавався неодноразово, навіть два роки поспіль (1789 і 1790 рр.) на початку Французької революції. В яскравих фарбах Боесі описує ганебне, скрутне становище народу і країни під ярмом тиранії, яка суперечить природі, свободи і рівності людей. Тиранія виникає різними способами (договір, сила, успадкування) і тримається звичкою народу до рабства. Це рабство є добровільним. На початку трактату різка критика тиранії поєднується з наївними міркуваннями, що опорою тирана є лише несвідомість підданих: якби всі відразу повстали, владі тирана, звичайно, тут же прийшов бикінець. Інша концепція розглядається в другій половині трактату. Тиран, стверджує Боесі, спирається на кількох наближених, що користуються його милостями, кожен з яких, у свою чергу, має своїх наближених, і так далі. У результаті "сотні тисяч, мільйони пов'язані цим ланцюгом з тираном … заради цього створюються нові посади та нові відомства, які засновуються не заради реформи правосуддя, а для того, щоб служити новою опорою тиранії" (з праці Етьєна де ла Боесі "Роздуми про добровільне рабство"). Описуючи становлення адміністративно-військового апарату абсолютної монархії, Боесі міркує вже не про "добровільне рабство", а про поневолення "одних підданих за допомогою інших". Сила тирана в тому, що він, створюючи собі наближених і прихильників, розколює народ: "У кінцевому рахунку виявляється, що людей, яким тиранія вигідна, майже стільки ж, скільки і тих, яким дорога свобода" (з праці Етьєна де ла Боесі "Роздуми про добровільне рабство") Держава, вважав Боесі, це об'єднання тиранів, з яких вищі спираються на нижчих і в той же час при нагоді грабують їх. Суть тиранії, її "секрет і основу" Боесі бачив в організованій ієрархії пов'язаних загальною вигодою з тираном і між собою прислужників тиранії, кожен з яких прагне "забезпечити собі частку здобичі і бути самим маленьким тиранчиком при великому тирані" (з праці Етьєна де ла Боесі "Роздуми про добровільне рабство") Етьєн де ла Боесі виявив ряд типових рис процедури владарювання. Причому він не тільки розкрив їх, але також дав їм належну оцінку з позицій широких народних мас. В "Роздумах про добровільне рабство" була зроблена спроба відповісти на два основних питання: чому мільйони людей самі відмовляються від своєї свободи, стаючиневільниками тиранів, і завдяки чому тиранам вдається досягати цього стану і утримувати його. Боесі дав чіткі і зрозумілі відповіді на ці запитання. У його трактаті є різке засудження тиранії з позицій природної рівності і свободи людей, критика якостей абсолютної монархії (зростання бюрократичної ієрархії, відсутність законності, гарантій прав особистості, посягання деспотичної держави на майно заможних осіб та ін.) і саме це робить трактат одним із шедеврів світової політичної літератури. Його трактат – важливий внесок у розвиток прогресивної демократичної думки.

А. С. Лаговський, студ., КНУТШ, Київ
Laptem@mail.ru

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЛЯ У НІКОЛО МАКІАВЕЛЛІ

Проблема місця і ролі насильства в людській історії завжди привертала до себе увагу дослідників. Уява мислителів вражали масштаби, вкоріненість і різноманіття форм прояву насильства. Можна констатувати наявність двох основних сфер прояву насильства в людському суспільстві. Одна з них – взаємовідносини різних етносоціальних спільнот: племен, народів, держав, інша – відносини всередині тієї чи іншої соціально-політичної структури.

В історії політичної і правової думки походження категорії "політичне насильство" і його прояв розглядалося в широкому діапазоні: від одвічного існування до штучно створюваного для досягнення певних політичних цілей. Зокрема, ще Р. Міхельс (1876–1936) писав, що більшість людства, приречене жорстоким фаталізмом історії на вічне "неповноліття" буде вимушено визнати панування, що вийшло з власного середовища мізерної меншості і змиритися з роллю п'єдесталу для величі олігархії [*Михельс Р.* Социология политической партии в условиях демократии // Диалог. – 1990. – № 5, 9; 1991. – № 4]. У XVIII ст. Т. Гоббс політичне насильство представляв в образі держави – гігантського чудовиська Левіафана. Однак вважав, що якщо людина є розумним і найбільш чудовим витвором природи, то великий Левіафан, який називався державою, є сама могутня з усіх творінь людини [*Гоббс Т.* Левиафан. – М., 2001. – С. 119].

Ніколо Макіавеллі (1469–1527), італійський мислитель, філософ, письменник, політичний діяч виступав прихильником сильної державної влади, для зміцнення якої допускав застосування будь-яких засобів, що висловив у славетній праці "Державець", опублікованій в 1532 році.

Для Макіавеллі насильство є частиною політики, що повинна бути спрямована на стабільність, захист правителя, і в загальних інтересах спільноти. Володар зацікавлений в отриманні та збереженні території. Саме в цьому контексті Макіавеллі бачить необхідність політичного насильства.

Він пише також про те, що ступінь насильства в державі багато в чому залежить від людей, які її населяють. Зокрема, якщо народ робить дурниці, то вони небезпечні не тим, що вони самі по собі шкідливі, а тим, що завдяки створюваному ними безладді може з'явитися тиран. Якщо ж ці дурниці робить тиран, піддані боятимуться його, але будуть сподіватися на те, що завдяки його мерзенним вчинкам його скинуть і восторжествує свобода.

Найбільш очевидним типом політичного насильства є війна, тема, яку Макіавеллі розглянув дуже докладно. Для нього боротьба – абсолютна вершина політичного насильства – це необхідна зло. Тим не менш, його моральну та практичну позицію щодо застосування насильства можна зрозуміти, розглядаючи два типи боротьби: "Отож треба знати,

що боротися можна двома способами: з допомогою законів і з допомогою сили. Перший спосіб притаманний людині, другий – звірам. Та оскільки першого не завжди достатньо, доводиться вдаватися до другого" [*Мак'явеллі Н.* Флорентійські хроніки; Державець / пер. з іт. А. Перепаді. – К. : Основи, 1998. – С. 463].

Якби всі люди були хороші, то правителю не потрібно було б вдаватися до насильства. Але люди злі і правитель повинен знати як застосувати насильство. Макіавеллі не заперечує можливості насильства вийти за межі оборони. Більш того завоювання заради амбіцій є цілком виправданим, і вважається природньою справою для бажаючого володіти тією чи іншою територією. Особисті амбіції, пов'язані з утриманням суспільства, закінчуються перевагою як правителя, так і підданих. "Прагнення розширювати свої володіння – річ, звичайно, дуже природна й світова…" [Там само. – С. 425].

Проте Макіавеллі не вважає насильство виправданим. Більш того, він стверджує, що акти насильства ніколи не є моральними, але якщо воно направлене на благу мету, то його виправдовують. Політичне насилля можна розглядати як грубу етичну систему для оцінки моральної цінності політичного акту. Тим не менш, важливо підкреслити, що Макіавеллі ніколи не потурає насильству як чомусь хорошому самому по собі. Це необхідне зло, яке людина вибирає для ведення політики.

Існують навіть критерії застосування насильства на користь держави, яка також застосовується до насильства, вживаного для здобуття територій. Принцип (або принципи), ті ж: насильство повинно бути спрямованим на благо суспільства. Загальна перевага такого насильства буде в створенні або збереження здорового стану держави. Зрозуміло, що, перш за все, Макіавеллі цінує незалежність, стабільність і єдність держави. До тих пір поки насильство сприяє цій меті воно є виправданим.

Основні конфлікти в поглядах Макіавеллі на здійснення насильства знаходяться між його визнанням, що крайні заходи (наприклад, руйнування міст) – огидні і переконанням, що велич і стабільність не прийде в державу, а також правитель буде безсилий без цих заходів. І знайти якийсь консенсус досить важко. По-перше, він виділяє, що є необхідним для спільних інтересів спільноти, таких як престиж правителя. Ці необхідні дії відрізняються від тих, які виконуються з інтересів співтовариства, бо виконуються чисто з інтересу правителя. Макіавеллі зазначає, що бажання перемогти із застосуванням насильства є природнім і навіть тваринним. Проте, коли воно прикуте до інтересів спільноти, воно виправдовуються. Тому правильне використання насильства знаходиться в цьому контексті.

Макіавеллі не був моральним філософом. Зрештою, він мав надзвичайно практичний політичний досвід. Але заперечувати етику своєї політики було б нерозумно. Справа не в тому, що є моральні підстави застосовувати чи не застосовувати насильство, а тому, що в деякому ро-

зумінні, моральну і практичну сторони слід розглядати разом в оцінці дій. До тих пір, коли правитель буде прагнути підтримувати і набувати відповідних успіхів, засоби його владарювання будуть виправданими. У всякому разі, це можна назвати практичною мораллю. Саме цей акцент державних цілей надають нам політичні погляди Макіавеллі.

О. В. Лой, студ., КНУТШ, Київ
oksanaloj@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВІРНОГО ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ В ПРАЦЯХ ТОМАСА ГОБСА

Політико-правова концепція Томаса Гоббса (1588–1679) викладена в його працях "Про громадянина"(1642), "Левіафан, або матерія, форма та влада держави церковної та громадянської" (1651). Основне завдання своєї доктрини він вбачав саме в обґрунтуванні державності, тобто вчення про державу як штучне тіло, створене людиною, – і через це розглядались інші філософські питання, в центрі яких завжди залишалась проблема людини.

За Гоббсом, спочатку всі люди знаходились в так званому "природному стані", який ще називає станом хронічної "війни всіх проти всіх". Він призводить до неминучої загибелі як цілого суспільства так і окремих його членів. В такому стані немає власності, немає чіткого розмежування між "моїм та твоїм", бо "Кожна людина вважає своїм лише те, що вона може здобути, і лише до тих пір, поки вона в змозі це утримати" [*Гоббс Т.* Левіафан. – К. : Дух і літера, 2000. – С. 154].

Тут є лише постійний страх, загроза насильницької смерті, невпевненість, нестабільність.

Подолання природного стану – природні закони. Природні закони мають божественний характер, вони мудрі, вічні і незмінні. Загальний зміст цих законів, які відповідають незмінним началам розуму і справедливості, виражається відомою заповіддю ввічливості – не роби іншому того, чого не хочеш, щоб робили тобі. До таких законів відносяться фактично етичні норми поведінки. Найважливішими з них є необхідність прагнути миру, поки це можливо, розглядати інших людей як рівних собі, підтримувати нерушимість права тощо.

Наступним кроком до виходу з природного стану та закінчення "війни всіх проти всіх" автор вважає утворення держави. Бо на його думку, тільки абсолютна влада держави може гарантувати мир, безпеку та функціонування природніх законів.

"Держава, – вважає Т. Гоббс, – це єдина особа, відповідальною за дії якої зробила себе шляхом взаємного договору множина людей, аби ця особа могла використовувати всю їхню могутність і можливості так, як вважає за потрібне задля їхньої злагоди і загального захисту" [Там само. – С. 188].

Утворення держави, на думку автора, відбувається наступним чином: численні природні особи об'єднуються в громадянську особу або під впливом страху (в наслідок завоювань), або маючи надію на захист. В першому випадку виникає деспотична держава, у другому – політична. Проте в обох випадках для виконання основної умови громадянської угоди (збереження безпеки підданих) суверен повинен мати усю повноту влади. Суспільний договір у Гоббса має фундаментальний і тривалий характер, охоплюючи всіх індивідів. Люди об'єднуються в суспільство і укладають між собою угоду, виходячи із страху один перед одним, і для створення суверенної влади, яка б підтримувала стан рівноваги.

Верховна влада, на думку Т. Гоббса, може належати або одній особі, або більшій кількості людей, які є зібранням всіх або частини громадян, в залежності від чого держава характеризується як монархічна, демократична або аристократична. Демократія, на думку Гоббса, є особливо неефективним і дорогим способом правління, оскільки вона відволікає від праці велику кількість людей, здійснюється за допомоги численних партій та їх вождів – честолюбних демагогів, які прагнуть влади ціною розколу суспільства і погрози громадянської війни. Всі симпатії мислителя – на боці монархічної влади, яка найбільш відповідає справжнім інтересам народу.

Отже, проаналізувавши все вище зазначене ми можемо зробити висновок, що Т. Гоббс вважає найкращим для людей об'єднатися, щоб захистити себе від самих себе, створити державу і передати свої права і свободу в руки влади. У Томаса Гоббса передача влади відбувається одній людині – суверену. Теорія Гоббса значною мірою вплинула на подальший розвиток політичної думки. Зокрема, Спіноза сприйняв ряд ідей Гоббса, але він заперечував його висновок про всемогутність держави; Руссо витлумачив обґрунтовану Гоббсом теорію суспільного договору в дусі концепції народного суверенітету.

В. О. Рева, студ., КНУТШ, Київ

ІДЕАЛ ДЕРЖАВИ В РОБОТІ ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ "МОНАРХІЯ"

XIII–XIV століття, в які жив і творив Данте Аліг'єрі, були роками гострої політичної боротьби: розгорталося протистояння партій гвельфів і гібелінів – гвельфська партія надавала фінансову підтримку Папі, в якому бачила людину, що здатна об'єднати Італію. А гібеліни, як вірні васали імператора, допомагали йому. У цьому становищі Данте зрозумів, що Папа вже не уособлює силу, яка може об'єднати країну. Внаслідок цих подій відбулося становлення його політичних поглядів. Данте вибудовує свою ідеальну картину світу, що є об'єднаним під зверненістю верховного монарха, що керується загальнообов'язковою законодавчою базою. Але при цьому не втрачається розуміння унікальності кожної окремої країни. Тому закони мають корегуватися відповідно до традицій країни, а на місцях залишатимуться місцеві правителі.

Обрана тема є актуальною, адже дана концепція носить прикладний характер і в наш час: забезпечення миру, співпраці народів та збереження їх національних звичаїв є найбільш актуальними проблемами у сучасному світі. Амбіції правителів зумовлюють конфлікти, від яких страждають мільйони. Використання релігії заради маніпулювання масами в політиці займає місце звичної практики, особливо в перехідних суспільствах.

В певному трактуванні ідеї Данте, звичайно в осучаснених та деформованих рисах, знаходять місце у політичному ідеалі Європейського союзу (об'єднання держав під зверненістю єдиного правителя-президента, що зберігають при цьому свою національну ідентичність та місцевих правителів).

Концепція поділу світської і духовної влади – основна ідея монархічної держави Данте: Богу – Богове, кесарю – кесареве. Саме "Монархія" [*Алигьери Д.* Монархия / пер. с ит. В. П. Зубова. – М., 1999] Данте Аліг'єрі є першою працею, що була створена на рубежі середньовіччя і Ренесансу, в якій автор вимагає розділення церкви і держави. Справа Папи – турбота про дух, справа короля – турбота про мир і людину. Обидва представники є намісниками Христа, але Папа веде людей до небесного блаженства, а імператор забезпечує земний порядок. "Отже, дві мети поставило перед людиною несповідиме провидіння, а саме: блаженство тутешнього життя, що полягає в прояві власної чесноти і назване раєм земним, і блаженство вічного життя, що полягає в споглядданні божественного лику, до якого власна його чеснота піднятися може не інакше, як за сприяння божественного світла, і про це блаженство дозволяє нам судити поняття небесного раю" [Там же. – С. 135–136]. Поділ влади необхідний людству, щоб оберегти всесвітню монархію від розгулу людського насильства, адже окрім виконання власних обов'язків, ці дві сили врівноважують одна одну.

Заради досягнення загального благоденства весь людський рід має об'єднатися в єдину державу, тобто імперію, світську монархію. Втілення головної мети всесвітньо-монархічного ладу в життя забезпечить мир для всіх, що є можливим лише при реалізації задуму знищення людської жадібності та споконвічного бажання мати більше, ніж вона може утримати. Всесвітня монархія, згідно з концепцією Данте, – це ідеальний лад для подолання хибної індивідуальності, оскільки в ній людина підпорядкована лише одному началу, яке вона реалізує, не поступаючись свободою; вона є загальним еталоном. Така держава, заснована на досконалості людей і царів. Головними її цінностями залишаються здібності і моральні якості особистості правителя.

Данте формулює один з гуманістичних принципів: людина є мета. Отже, головними задачами монарха як верховного правителя імперії Данте називає захист свободи, налагодження відносин між політичними елементами імперії та встановлення миру. Завдання монарха полягає в піклуванні про добробут всіх людей; він не має бути жадібним та бажати

вигоди для себе. Верховний монарх – вищий законодавець і суддя, чия головна функція – умиротворення, турбота про народ і загальну користь. Він – символ порядку, справедливості і гарант свободи. У підтвердженні даних слів Данте Аліг'єрі пише: "…для досконалості вселенського союзу людського роду має існувати як би єдиний керманич, який, враховуючи різні умови в світі, володів би – для розподілу різних і необхідних повинностей – загальним і незаперечним правом повелівати членами цього союзу" [Там же. – С. 123].

Демократія, олігархія, тиранія, національна монархія, згідно з концепцією Данте, є способами узурпації влади. Вони призводять до несправедливості, насилля і несвободи. Єдина "здорова" форма влади – поєднання загального та індивідуального в особі Богом посланого верховного монарха.

О. С. Фокіна, студ., КНУТШ, Київ
alyonkafoxkiev@gmail.com

НЕВІДЧУДЖУВАНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ Дж. ЛОККА (ЗА ПРАЦЕЮ Дж. ЛОККА "ДВА ТРАКТАТИ ПРО ПРАВЛІННЯ")

Проголосивши свою незалежність, Україна стала на шлях побудови власної правової держави і громадянського суспільства, тому для України є актуальною проблема здійснення прав людини і громадянина. Права людини, їх соціальне призначення в суспільстві – одна з найбільш важливих проблем історичного, соціального та культурного розвитку людства. Вони незмінно знаходилися і сьогодні знаходяться в центрі уваги філософської, політичної, правової, етичної, релігійної та інших форм суспільної думки. Поняття прав людини як окрема категорія виникло ще за часів Просвітництва.

Гуманістичні ідеї про свободу і недоторканність індивіда, права людини і громадянина відбилися у доктрині ранньобуржуазного лібералізму Джона Локка. Мислитель зазначає що люди перебувають у природному стані, який згодом і стане джерелом політичної влади. За умов природного стану у житті людей панують природні закони, концентрованим виразом яких є так зване природне право. Концепція природного права відіграла важливу роль у формулюванні непорушних свобод людської особи, що, за цією концепцією, є вроджені. Головними серед них є свобода, право на власне життя і право власності.

Життя, за Локком, – це діяльність, підпорядкована щастю і вигоді, які є самою природою визначеними цілями кожного індивіда. Право на життя означає у нього не тільки неприпустимість убивства, а й неможливість добровільного рабства. Усі люди мають рівне право на ініціативу, на вияв творчої енергії, спрямованої на досягнення цих цілей. Саме в такому розумінні Дж. Локк говорить про рівність людей у їх природному

стані, маючи на увазі рівність можливостей і домагань: "Бо в цьому стані цілковитого рівності, де, природно, немає ніякого переваги і юрисдикції одного над іншим, те, що один може зробити на виконання цього закону, повинен за потребою мати право зробити кожен" [*Локк Дж.* Два трактата о правлении // Сочинения : в 3 т. – М., 1988. – Т. 3. – С. 265]. Люди мають різні таланти, у них різні здібності, вони не однаково працьовиті, звідси виникає відмінність у власності.

Власність, за Локком, виникає до створення держави і є реалізацією природного права, результатом природної життєдіяльності людини: "Що б тоді людина не отримував з того стану, в якому природа цей предмет створила і зберегла, він поєднує його зі своєю працею і приєднує до нього дещо що належить особисто йому і тим самим робить його своєю власністю" [Там же. – С. 277]. Отже, власність Локк розглядає як результат особистої праці людей. Право на власність має взагалі фундаментальне значення для всієї правової системи громадянського суспільства. Саме захист власності призводить до об'єднання людей та створення держави. "Головною і найважливішою метою людей, які об'єднуються в державу і підкорюють себе волі уряду, є захист своєї власності" [Там же].

Підчас державотворення люди передають певний об'єм прав владі, але такі як право на свободу, життя та власність владі не передаються. Головне завдання держави полягає в охороні невідчужуваних прав людини, у державі має панувати верховенство закону.

Локк зазначив способи захисту прав громадян. Це можливо шляхом чіткого роподілу влади. Законодавча влада має належати парламенту, який у відповідних законах закріплює свободу сумління, свободу слова, друку, зборів, право власності і т. ін. Виконавча влада, до якої Дж. Локк відносив і судову, має належати кабінетові міністрів і лише частково королю. Монтеск'є згодом відокремить ще й судову владу.

Зазначені Локком невідчужувані права людини стали у ті часи ґрунтом для Декларації прав людини і громадянина 1789 року де читаємо: "Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах", для Декларації незалежності США Т. Джеферсона 1776 року: "Ми виходимо з тієї самоочевидною істини, що всі люди створені рівними і наділені їх Творцем певними невідчужуваними правами, до числа яких належать життя, свобода і прагнення до щастя".

У сучасному розумінні теорія прав запропонована Локком зазнала вдосконалень відповідно до потреб розвитку суспільства, та трансформувалася у Всезагальну Декларацію прав людини : "Стаття 1. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один одного в дусі братерства", та нарешті у Конституції України у Статті 3 "Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава

відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави".

Отже, Вчення Дж. Локка про права особистості справді мали революційне значення, оскільки потреба суспільних перетворень, прагнення до нового, розумного суспільного ладу набули у ньому свого свідомого вираження, отримали чітке юридичне оформлення. Ідеї цього мислителя становлять конституційне ядро розумного суспільного ладу.

В. В. Яворський, студ., КУТНШ, Київ

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ І МОРАЛІ ЗА ПРАЦЕЮ НІКОЛО МАК'ЯВЕЛЛІ "ДЕРЖАВЕЦЬ"

XVI ст. характеризується глибокою кризою, початком кінця італійського гуманізму. Мрії гуманістів про швидке настання "золотого віку" зіткнулися з реальністю постійних війн, контрреформацією, зміцненням централізованої державної влади, експансією іноземного панування. В італійських містах, які були вогнищами культури Відродження, не був переборений корисливий партикуляризм. У них так і не розвинулися передумови для національного об'днання. В роздрібненій Італії так і не знайшлося сили, яка б створила національну монархію, як це сталося в Франції, Англії. Країна потрапила в сферу інтересів ворогуючих між собою Франції та Іспанії. Саме в цей час і за таких обставин виникло вчення Ніколо Мак'веллі (1469–1527 рр.) І пише він "Державець", як явний заклик об'єднати Італію(про це говорить навіть наявність окремої глави під назвою "Заклик оволодіти Італією і звільнити її з рук варварів"). Його політична доктрина становить цілісну систему і може бути оцінена як найвищий злет ренесансної політичної думки.

У трактаті "Державець", мета якого "привести народ до створення нової держави", автор, будучи реалістичним політиком республіканського напряму, намагається пізнати загальні закони політичного життя, трактує роль, місце і значення державця, володаря, в Європі та Італії XVI ст.

У Мак'явеллі головний герой – можновладець, розумний політик, який застосовує на практиці всі засоби політичної боротьби і досягає успіху. Мак'веллі різко виступав проти гуманістичного трактування політичного діяча, називав гуманістичні ідеали вигадкою.

Герой політичних трактатів Мак'явеллі – не спадковий монарх-деспот, а політик, що створює нову державу, яка після смерті монарха може стати республікою.

Але з цього не випливає, що поза тимчасовими межами Відродження його праці не мають ніякої цінності. І багато років після його смерті політики, дипломати, філософи сперечалися про його книги, розбиралися в його ідеях, не завжди погоджувалися з ним, але все рівно слідували його рекомендаціям.

Але, одна з найважливіших заслуг Ніколо Мак'явеллі складається все таки в тому, що він вперше в історії відокремив політику від моралі і релігії

і зробив її автономною, самостійною дисципліною, із властивими їй законами і принципами, що відрізняються від законів моралі і релігії. Політика, згідно Мак'явеллі, є символ віри людини, і тому вона повинна займати пануюче положення у світогляді. Політична ідеологія в Мак'явеллі спрямована на досягнення визначеної політичної мети – формування колективної волі, за допомогою якої можна створити могутню, єдину державу.

На думку Мак'явеллі, розрив між мораллю і політикою обумовлений загальним державним інтересом, загальною користю. Звідси зміцнення державної влади, її економічної і військової мощі – найперша задача государя і його підданих.

Проти тих підданих, які протистоїть владі та реалізації інтересів держави і захищають якісь свої приватні інтереси, що не збігаються з загальним державним інтересом, правитель не тільки може, але і повинен прийняти всі засоби, включаючи насильство, примус, аж до позбавлення життя. Мак'явеллі писав, що якщо правитель бажає утримати в покорі підданих, він не повинен рахуватися з обвинуваченнями в жорстокості. Учинивши кілька розправ, він виявить більше милосердя, ніж ті, хто через надлишок милосердя потурають безладдю. Тому що від безладдя, що породжує грабежі й убивства, страждає все населення, тоді як від кари, що накладається правителем, страждають лише окремі особи.

Для Мак'явеллі вища цінність – це держава, перед якою цінність окремої особистості чи будь-які інші цінності відступають на задній план чи цілком ігноруються.

Моральну концепцію Мак'явеллі можна трактувати як виправдання зла, що діється, з погляду вищого критерію, виправдання зла добром. У даному випадку таким критерієм виступають інтереси держави в особі государя.

Щодо питання чи потрібно у політиці дотримуватися норм моралі? В принципі державна діяльність повинна відповідати моралі більш, ніж будь-яка інша. На ділі ж у багатьох випадках необхідність змушує від неї відступати в більшому чи меншому ступені. "Варто знати, – пише Мак'явеллі, – що, коли на вагу покладений порятунок батьківщини, його не переважать ніякі розуміння справедливості чи несправедливості, милосердя чи жорстокості, похвального чи ганебного, перевагу варто віддати таким діям, які врятують державу і збережуть волю" [*Макиавелли Н.* Избранные произведения. – М. : Худ. лит., 1982. – С. 167].

Отже, головною метою, на думку Мак'явеллі, у політиці – сильна держава, на чолі якої стояв би ідеальний правитель. Головною метою його правителя має бути прагнення до постійного зміцнення своєї влади в державі, він повинен використовувати будь-як засоби і при необхідності виявляти жорстокість, але тільки у тому випадку, якщо це на благо суспільства. Надалі політика, заснована на культі грубої сили, зневазі нормами моралі заради досягнення політичних цілей, одержала назву "макіавеллізм". Однак Мак'явеллі не проповідував політичну аморальність і насильство, він бере до уваги законність будь-якої мети. В цьому контексті вираз "ціль виправдує засоби" не абсолютний. Єдина мета, що виправдує аморальні засоби, це створення і збереження держави.

Підсекція
"ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ XIX–XX ст."

А. І. Баскаков, студ., КНУТШ, Київ
Baskakov.Antony@gmail.com

ПОЛІТИКА НЕНАСИЛЛЯ У КОНЦЕПЦІЇ М. ГАНДІ

Силові методи управління – це пережитки минулого, на порядку денному повинне панувати ненасильство, як нова цінність, що забезпечить прогрес людства. На сьогоднішній день ця тема є актуальною, бо актуальною є і роль консенсусу, при вирішенні конфліктних проблем. Ненасильство – це парадигма виживання людства. Тому важливим є дослідження представників цього руху. Одним з провідників ідеї ненасильства є Махатма Ганді, який, був не лише теоретиком, а й втілив у життя цілісну стратегію ненасильницької політичної боротьби. Він казав: "Якби ворожість була переважаючою силою, світ би був давно зруйнований" [*Шаблінський І.* Розуміння сили].

Значний вклад у концепцію ненасилля зробили також російський письменник і філософ Л. М. Толстой, американський філософ Г. Торо, німецький теолог, філософ А. Швейцер, лідер руху за громадянські права у США Мартін Лютер Кінг, лідер ісламського ненасильницького руху, послідовник М. Ганді – Хан Абдул Гаффар-Хан та ін.

Ненасильство – це зброя сильних. У слабких це може бути лицемірство [*Ганді М.* Моя віра в ненасильство].

Ганді вважає, що життя існує серед розрухи і, як наслідок, повинен існувати закон більш високий, ніж закон розрухи. Це закон ненасильства. Щоб увійти в психологічний стан ненасильства, повинна бути підтримка зі сторони розуму. Боротьба у собі за ненасильство робить людину сильнішою для подальшої боротьби.

Насильство нав'язує одній стороні волю іншої, це не вирішує конфлікт і таким чином породжує насильство у відповідь, що може означати вічну боротьбу. Ненасильство, не вимагаючи ні зброї, ні матеріальних засобів дає можливість кожному взяти участь у боротьбі за справедливість.

Ахімса(протилежність насильству) – це не зникнення мужності. Людина, яка застосовує ахімсу, тримає весь світ у своїх руках. Ахімса означає неспричинення зла як фізичного так і духовного. Ахімса означає любов у широкому сенсі цього слова, любов до мужності, найширше милосердя. Послідовник ахімси повинен любити свого ворога, повинен застосовувати такі ж правила до того, хто вчинив зло, якби б зло вчинив його батько, навіть якщо то був його ворог.

Індустріальна цивілізація – джерело насилля. Вона підірвала патріархальну чистоту звичаїв, зробила людину рабом власних пристрастей, помножила його можливість спричиняти шкоду і руйнувати. Ідеал бла-

годенства – сарводайа, сільська цивілізація, де індустрія зведена до мінімуму. Все забезпечено справедливим розподіленням, ненасильницьким шляхом опіки (капіталісти керують як опікуни). У політичному відношенні сарвадойа – федерація самокеруючих общин. Це ненасильницька держава, де відсутні армія та поліція. У якості перехідного етапу передбачалось "переважно ненасильницька держава", де зберіжуться збройні сили та принципи опіки, які ще не призвели повної ліквідаціїї нерівності. Але держава не повністю грунтується на ненасильницьких засадах, тобто маються на увазі крайні випадки, коли необхідне фізичне примушення для забезпечення нормального життя суспільства (це не суперечить принципу ахімси).

Ненасилля – ключ до всіх соціальних проблем. Метод ненасильницького супротиву Ганді називав сатьяграхой. Це означає наполегливість у здійсненні істини, поєднання істинності і твердості. Це дієвий спосіб опору експлуатіції людини людиною. Позначення нової форми ненасильницького руху були викликані тактикою пасивного супротиву. Для тих, хто чинить пасивний опір ненасильство – тактика, для учасника сатьяграхи ненасильство – принцип. Сатьяграх не допускає насильства не тільки в діях, але й на словах, в думках, бажаннях. Тактика сатьяграхи полягає у відмові від співробітництва з колоніальною адміністрацією(на той час англійське керівництво) та громадській непокорі. Мета відмови – паралізувати колоніальний апарат та навчити країну існувати без нього та направити на шлях самостійності. Умовно модель сатьяграхи можна уявити таким чином: виклик учасників руху несправедливим порядкам (при цьому не застосовується сила) – покарання учасників(вони це приймають) – під впливом їх страждань супротивник пом'якшує міри та йде на поступки.

В основі неспівробітництва лежить думка, що будь-яка політична влада тримається не стільки на насильстві або пасивності підданих, скільки на їх активній допомозі. Як сказав Етьєн де Ла Боессі: "Народи самі дозволяють надягати на себе узду, варто їм перестати служити – і з їх поневоленням буде покінчено" [*Де ла Боессі Е.* Роздуми про добровільне рабство].

Слідуючи законам ненасильства, можна створити свою силу і владу. Будь – яка світова війна, як прояв насилля, породжує війну у самих державах, бо у такій ситуації не існує стабільного уряду, суспільні прошарки не задоволені своїм становищем, у війнах кожен хоче отримати якийсь ласий шматок. "Шлях миру забезпечить внутрішній ріст та стабільність…" [*Ганді М.* Війна або мир].

Отже, у будуванні сьогоднішнього світу ми можемо використовувати досвід Індії, а саме її ненасильницькі методи. На мою думку, в історичному процесі можна виділити велику кількість помилок, які були спричинені насильством та сил ою і тому ми маємо переорієнтувати людські відносини на шлях ненасильства, використовуючи минулий досвід. Тоді ненасильство стане вищим проявом сили.

Г. І. Гуртовий, студ., КНУТШ, Київ
Iblis2007@ukr.net

СУТНІСТЬ "НОВОГО" ЛІБЕРАЛІЗМУ ДЖОНА СТЮАРТА МІЛЛЯ

Перш ніж давати характеристику "новому" лібералізму Джона Стюарта Мілля, слід описати ті соціально-економічні та політичні умови, які породили запити та потреби, реакцією на які стала трансформація ліберальної теорії.

Так у першій половині XIX століття в Англії радикальний (laissezfaire) лібералізм а Ia Рікардо досяг свого розквіту. Цей період також характеризується ростом самосвідомості робітничих та бідних прошарків населення промислово-індустріальної Великобританії. Робітники вимагали забезпечення достатнього доходу, прийнятної тривалості робочого дня і тривалих трудових договорів. Вони вимагали солідарності. Саме вона, а не індивідуалістична свобода, стала двигуном робітничого руху. Маючи такі потреби бідні прошарки населення симпатизували патріархально налаштованим аристократам, які відчували певну відповідальність за "своїх" людей і краще забезпечували інтереси знедолених, ніж радикальні ліберальні промисловці. Так, в 1867 р. саме консервативний англійський уряд надав право голосу багатьом групам робітників. В такій ситуації лібералам слід було прийняти частину робітничих цінностей, а саме солідарність в арсенал своєї ідеології, що і започаткував Дж. С. Мілль. Цей реформізм трансформував класичний лібералізм в "новий" або так званий соціальний лібералізм.

Центральною категорією "нового" лібералізму є свобода. За Міллем майже вся історія людства, окрім деяких демократій Античності, характеризувалась боротьбою свободи (індивідуальності) із владою. В цій боротьбі влада є зброєю, якою правляча меншість в державі захищала себе, як від зовнішніх ворогів, так і від своїх підданих. Індивідуальність в цій боротьбі була захистом підданих від тиранії меншинства. Так тривало до XVII ст, коли вперше влада меншості була обмежена конституцією та визнанням деяких прав людей. Однак із часом стало зрозуміло, що індивідуальності може загрожувати не тільки держава, але й погляди і переконання більшості населення тої чи іншої країни. Суспільство само по собі тиранія, тиранія колективу над окремими особистостями. "Народ може придушити частину своїх співгромадян, і треба захиститися від цього, як від будь-якого прояву зловживання владою", пише Дж. С. Мілль. Тоді виходить, що частково обмежена влада фактично не втрачає своїх прав, навіть тоді, коли її носії, будучи підзвітними суспільству, а саме більшій його частині, через забобони, звичаєве мислення, консервативність і через посередність якого, має можливість нав'язувати свою волю індивідуалізованій, більш радикальній та прогресивній меншій частині населення. Таке насилля над індивідуальністю через більшість, унеможливлює плюралізм поглядів і думок. Це сковує прогресивний розвиток

суспільства і прирікає на знищення або неможливість демонстрування нових прогресивних ідей, які загалом народжуються в середовищі інакомислячої меншини. Масова демократія усереднює людину, розбавляє її в масі. "Законів проти тиранії держави недостатньо, потрібен захист від тиранії домінуючих поглядів і почуттів, від бажання суспільства нав'язати свої ідеї як правила поведінки". Захищати треба індивідуальну свободу. Дж. С. Мілль трактує її як абсолютну незалежність людини в сфері тих дій, які напряму стосуються тільки її самої. Тобто автономія самореалізації особистості. Гарантіями захисту її від загальної думки та посягань держави є свобода мислення, слова, управління своїми діями і так далі. На відміну від класичного лібералізму, де інтереси індивіда понад усе, Мілль обмежує індивідуальні інтереси самим індивідом, унеможливлюючи задоволення інтересів за рахунок будь-кого із суспільства. Отже, людина отримує повний суверенітет над своїми діями, а суспільство право контролювати дії індивіда по відношенню до інших. Суспільство також має право примусити людину до тих діянь, від яких залежить свобода інших його членів, наприклад бути свідком в суді, брати участь в обороні і так далі. Філософ зазначає, що людство більше виграє, дозволяючи людям жити по своєму, аніж примушувати їх жити так "як треба", з точки зору інших. Не можна ощасливити людину проти її волі і бажання, бо вона краще знає свої потреби і інтереси. Автономна індивідуальність є однією з основних елементів суспільного благополуччя. Саме сукупність відносно вільних людей формує плюралізм думок, істин, формує толерантність і т. д. Оскільки людство не досконале, різниця думок корисна, рівно як і практичне втілення їх, що може виявити найбільш досконалий шлях. Самостійний розвиток людини підвищує її цінність, як для самої себе, так і для суспільства, тоді життя людей стає повнішим і більш цікавим, а чим більше життя в індивідах, тим його більше і в суспільній масі. За таких умов з більшою вірогідністю може сформуватися суспільство вільних і активних громадян, які контролюють державу, а не вона їх. Новаторська ідея залежності особистості від суспільства, говорила про соціальну природу індивіда. Суспільство є носієм культури та історичної пам'яті. Людина повинна вдаватися до допомоги суспільства, користуватися його "скарбами", аби реалізовувати свої можливості. Без суспільства, індивід не може розвинутися, рівно як і суспільство без нього, адже його прогрес є результатом взаємодії людських відносин. Звідси ідея солідарності, а саме: ідея про взаємодопомогу і обов'язки багатших по відношенню до бідних. Солідарність не є просто моральним обов'язком. Вона є умовою виживання людського генія, розвиток якого повинен супроводжуватись повною свободою.

Прогресивними були виступи Дж. С. Мілля проти різних форм дискримінації жінок. В них, він приводить аргументи на користь надання жінкам загального виборчого права, і відстоював рівні з чоловіками майнові права заміжніх жінок. Ця боротьба за рівність і звільнення була частиною прогресивного лібералізму, безумовним лідером якого був

Мілль. Всі дорослі індивіди в принципі рівноправні і політично і юридично. Кожен має право реалізувати себе, якщо це не обмежує інших. Раса, стать і соціальне походження не мають ніякого значення в тому сенсі, що всі індивіди мають невідчужуваними правами незалежно від біологічних і соціальних обставин.

Роблячи висновок із вчення Джона Стюарта Мілля можна зазначити, що на відміну від класичного або так званого манчестерського лібералізму, згідно з яким індивід є незалежним і відповідальним за свої дії перш за все перед самим собою, в той час як в міллевському його варіантіі індивід відповідальний перед суспільством. Ідея соціального лібералізму наголосила на тому, що людина не може розвинутися, стати тим ким вона хоче без суспільства. Свій розвиток вона формує завдяки соціуму і повинна солідаризуватися з його потребами. Лише тоді можна збудувати вільне і розвинуте суспільство. Ідеї започатковані Міллем кардинально змінили образ лібералізму, перетворивши із чітко окресленої буржуазної в загальносуспільну доктрину.

Г. З. Джанелідзе, студ., КНУТШ, Київ
Young-gi@Yandex.ua

СУТНІСТЬ ПОЛІТИКИ НЕНАСИЛЛЯ МАРТІНА ЛЮТЕРА КІНГА

Тоталітарні режими 20 століття залишились у минулому, та поступились своїм місцем із настанням 21 століття демократіям. Для сучасного інформаційного суспільства, з його свободою слова, дуже актуальною стає тема політики ненасилля. Принципіальні засади, якої, відповідають мирному вирішенню конфліктів, заснованому на переговорах та консенсусах. Мартін Лютер – один із найвидатніших представників ненасильницької політики, пропагував ненасильницький опір та силу духу людини, як головне знаряддя для досягення мети. Серед інших великих розробників теорії цієї політики треба назвати Махатма Ганді, Бертрана Рассела, Льва Толстого, Генрі Торо та інших.

"Ненасильницький опір є одним з найпотужніших знарядь доступних пригніченим людям в їх пошуку соціальної справедливості", це слова Мартіна Лютера з його праці Паломництво до ненасилля.

За Мартіном Лютером політика ненасилля обирається сильними людьми, а не тими, хто знаходиться у постійному страху втратити контроль над владою і обирає політику насилля та терору. М. Л. Кінг говорить, що для ефективного ведення політики ненасилля треба відмовитись навіть від словесних принижень свого супротивника. Треба вести таку політику, яка не буде давати владі приводу для застосування юридичних та неюридичних санкцій. Прихильники ненасильницького шляху можуть використовувати різні методи для того, аби визвати сором у влади та бажання примиритися. Це, зокрема, протести, бойкоти і тому подібне.

Лютер підкреслює, що досягнення політики ненасилля не має ототожнюватись із пацифізм – пасивним не опором злу насильницького ре-

жиму, виявляючим наївну любов і віру, що не рахується із природною гріховністю людини і з існуванням колективного зла.

Політика ненасилля Мартіна Лютера заснована на справедливості, яка відповідає за світовий порядок і є творчою силою, на відміну від політики насилля. Авжеж вона має підтримуватись релігією з її впливом на духовне становище людини, однак релігія, яка опікується лише душами, але не зачіпляє суспільні та економічні сфери, які ранять ці душі і є малоефективними для досягнення ненасильницького суспільства. Релігійне суспільство приходить до абсолютного морального закону, моральних принципів, які у результаті вибудовують певну соціальну систему, яка не буде допускати насилля, жорстокості та використання грубої сили.

Для переходу від насильницької до ненасильницької політики при певних тяжких обставинах, Лютер підтримує війну або певні насильницькі дії і трактує їх, як перехідний етап. Війна ніколи не може бути позитивною, однак вона допускається і навіть може бути корисною у разі запобігання розповсюдженню та росту сил зла. Війна, якою б жахливою вона не була, все одно буде більш прийнятною, ніж встановлення насильницького тоталітарного режиму фашистського або комуністичного типу.

Політика ненасилля надає людині політичну та індивідуальну свободу та пропагує рівність усіх людей від природи – це є головна ідея ненасильницької політики та світогляду М. Л. Кінга. "Ми вважаємо самоочевидним, що всі люди створені рівними" [*Кінг М. Л.* У мене є мрія]. При такій політиці людина не виступає інструментом, не служить державі, а навпаки має використовувати її для досягнення своїх цілей. Така система має на меті утворення правової держави і громадянського суспільства, в якому обов'язковим для кожного є право політичного вибору. Людина має права на свободу слова, свободу думки і свободу доступу до інформації. Права людини досягаються самовідданим, законним ненасильницьким тиском, а також за допомогою створення ненасильницької напруги, яка б змусила суспільство, що постійно відвертається від переговорів, встати обличчям до обличчя з проблемою. Багато уваги у вченні Мартіна Лютера приділяється і розв'язуванню соціально-матеріальних проблем через подолання прірви між багатими та злиденними.

"Кінцева мета політики ненасилля – в утворенні гідного суспільства, тоді як насилля може породити лише трагедії та горе" [*Кінг М. Л.* Шість принципів з книги "Шлях до свободи"].

Як висновок треба зазначити, що М. Л. Кінг вивів ненасильницьку політику на кардинально новий рівень, якого світова політична думка до нього не знала. Його метод в кінцевому рахунку допоміг домогтися справедливості і рівних громадянських прав усім соціально пригнобленим людям Сполучених Штатів Америки Його трагічна загибель ще більше сприяла об'єднанню його послідовників та змусила повірити в силу ненасильницького опору.

Мартін Лютер у своєму вченні відстоював гідні соціально-економічні умови для життя кожної людини. Основою його доктрини була віра в те, що усі люди від природи є рівними і їм властива доброта.

С. А. Запорожець, асп., КНУТШ, Київ
zaporozhets_serg@ukr.net

ТАКТИКА "ПРОПАГАНДИ ВІДПОВІДНО ДО СПРАВИ". ТЕРОРИЗМ ЧИ АНАРХІЗМ?

У своїх політичних цілях анархісти категорично відкидають прив'язаність до тероризму. Під тероризмом можна розуміти цілеспрямоване застосування насильства, що призводить до вбивства невинних людей. Неможливо людям нав'язати свої аморальні ідеї, "підриваючи" їх життя. Адже анархічне суспільство має бути побудоване без примусу вільними людьми. Неможна зруйнувати соціальні відносини. **М. Бакунін** із цього приводу зазначав, що *"…коли створюєш революцію, заради звільнення людства, потрібно поважати життя та свободу кожної людини"*. [*Kenafick K. J.* Bakunin – Marxism Freedom and the State. – N. Y. : Greenwood Press, 1995]. Для анархістів важлива цінність особистості та її результат. А тероризм за своєю природньою сутністю порушує життя та свободу індивідуумів, тому його дії не можуть бути використані для створення анархістського суспільства. Анархізм виступає проти тих соціальних відносин та установ, які дозволяють обіймати владу над іншими та зловживають нею. Тому анархістські виступи це руйнування владних структур, а не вбивство людей.

Що ж пов'язує анархізм із насильством? Частково це тому, що держава та ЗМІ називають анархістами терористів, які до них зовсім не відносяться. Наприклад, німецьку групу **"Meinhof"** часто називають "анархістами", незважаючи на їх прихильність до марксизму-ленінізму. Американка **Емма Гольдман** писала: *"…факт відомий майже кожному знайомому з анархістського руху, що більшість терористичних дій, що приписуються анархістам, були спровоковані безпосередньо поліцією"*. [*Гольдман Э.* Анархизм. – М. : Голос труда, 1920]. Але, звичайно, не можна стверджувати, що анархісти не здійснювали насильницьких дій. Такі приклади існують в анархістських, політичних та релігійних рухах. Головна причина асоціації тероризму з анархізмом – період ***"пропаганди відповідно до справи"*** в анархічному русі.

Якщо взяти період із 1880–1900 років, коли існували невеликі групи анархістів, які знищували членів правлячого класу (жандармів, банкірів, політичних діячів), ці дії називалися *"пропагандою відповідно до справи"*. Така анархістська тактика застосовувалася під час вбивства царя Олександра II в 1881 році російськими народовольцями. Проте, були і більш глибокі причини використання анархістами цієї тактики. По-перше – помста за репресії і, по-друге – як засіб підняти людей на повстання, показуючи, що їх правителі можуть бути переможені.

Тактика *"пропаганди відповідно до справи"* розпочалася у Франції після жорстокого придушення французькою владою **"Паризької Комуни"**, в ході якої було вбито близько 20000 анархістів. Характерно в той час, коли

анархістська помста за Комуну отримала широкий розголос, масове вбивство державою Комунарів фактично замовчується буржуазними істориками та залишається практично невідомими. Таке пригноблення державно-капіталістичного насильства не дивне. Адже *"Держава – це насильство"* – пише **М. Штірнер** – *"…його насильство називається "закон", а насильство індивідуума – "злочин""* [*Штирнер М.* Единственный и его собственность. – Харьков : Основа, 1994]. Невипадково, анархістське насильство засуджують, а репресії – ігнорують і забувають.

Відомо, що більшість капіталістичних газет і журналів 1920–1930 років підтримували дії фашизму, **Муссоліні** та **Гітлера**. Анархісти, навпаки, завжди боролися з фашизмом та готували замахи на диктаторів. На їх думку "насильство" і "тероризм" – це не підтримка найжорстокіших диктатур, а опір таким режимам, заперечуючи репресивні та авторитарні держави, війни, придушення страйків силою.

Крім того, головне теоретичне припущення тактики *"пропаганди відповідно до справи"*, що кожна людина чекає шанс приєднатися до заколоту – виявилося невдалим. Фактично люди є продуктом системи, в якій вони живуть. Отже, вони вірять більшості міфів, створених системою. З відмовою від *"пропаганди відповідно до справи"*, анархісти повернулися до пропаганди класової боротьби та процесу самовизволення. Цей поворот стає помітним у зв'язку із зростанням анархо-синдикалізму після 1890 року.

Незважаючи на незгоду більшості анархістів з тактикою *"пропаганди відповідно до справи"*, мало хто з них вважали, що це був тероризм або застосування сили при різних обставинах. Наприклад, вбивство диктатора або глави репресивної держави вважається захистом або помстою. Для анархістів тероризм – це *"вбивство безневинних людей"*, а держава є *"найбільший терорист"* з усіх, що володіє найсучаснішими та руйнівними озброєннями. Якщо анархісти й застосовували терористичні акти, то вони робили все можливе, що б уникнути жертв серед невинних людей, завдаючи шкоди правлячій еліті. Саме тому величезна кількість актів *"пропаганди відповідно до справи"* було направлено проти конкретних представників правлячого класу, що були відповіддю насильства держави та капіталістів.

Дійсно, анархісти застосовували "терористичні" дії. Але часто забувають, що члени інших політичних та релігійних груп також здійснювали такі акти. Тероризм широко використовується багатьма іншими політичними, соціальними та релігійними групами і партіями. Здійснювали терористичні дії, наприклад: *християни, індуси, націоналісти, республіканці, мусульмани, сікхи, фашисти, марксисти, євреї та патріоти*. Мало хто з цих рухів були марковані як *"терористи за своєю природою"* або нерозривно пов'язувалися з насильством. Немає кращого способу дискредитувати та відправити на задній план рух, ніж за допомогою зловмисної фальсифікації або замовчування фактів. Зобразити його прихильників "божевільними бомбістами" без власних переконань або ідеалів,

що мають одне бажання – знищувати. Тому анархістів зобразили як загрозу, **"Status QUO"** в суспільстві.

Звичайно, величезна більшість толстовців та представників аналогічних течій виступили проти тероризму як морально неприйнятного і малопродуктивного. І це думка більшості анархістів у багатьох країнах. Тероризм для анархістів у минулому. Настав новий час.

Підводячи підсумки можна сказати, що тільки незначна меншість терористів були анархістами, а лише незначна меншість анархістів були терористами. Анархістський рух в цілому завжди визнавав, що соціальні відносини не можуть бути зруйновані за допомогою "бомби". У порівнянні з насильством держави і капіталізму, анархістське насильство – "крапля в океані". На жаль, більшість людей пам'ятає дії небагатьох анархістів, які вчинили насильство, але забуває про насильство та репресії держави і капіталу.

С. В. Зелинская, асп., СНТУ, Севастополь
sofiya.zelinskaya@mail.ru

ЛИБЕРАЛЬНАЯ ИДЕЯ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА В ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ РОССИИ НА РУБЕЖЕ XIX–XX ВЕКОВ

Изучение опыта освоения либеральных идей конституционализма в России конца XIX – начала XX веков позволяет понять суть политической культуры и политической традиции России в отличии от западноевропейских стран. Именно поэтому представляют интерес формы преломления европейского опыта конституционализма в политическом сознании России на рубеже XIX–XX веков.

Процесс становления конституционной идеи не может быть произвольным. Он зависим от исторической традиции страны и общества, на которое проецируется конституционный строй и система правового государства.

Самое главное в идее конституции – это спасение свободы от сконцентрированной в руках монарха государственной власти, власти абсолютной и неограниченной. Исходя из этого, представители либерального направления в вопросе государственного устройства отдавали доминирующую роль идее конституционной монархии.

Либералы должны были учитывать при проведении реформ ряд факторов, которые являлись важнейшими регуляторами политического процесса: негативное отношение помещичьего класса к проектам отмены крепостного класса; силу бюрократии власти; низкий уровень культуры населения; рост радикальных настроений и появление тайных обществ; слабость среднего класса, который складывался в России с большим отставанием.

Идея разделения властей стала предпосылкой для развития конституционализма в России, так как для реализации ее на практике необходим был переход от абсолютной к конституционной монархии.

Русская конституционная идея рубежа XIX–XX веков переняла от западной политической мысли либеральные ценности свободы и прав личности, правового государства и гражданского общества. Данной идее были присущи сравнительный характер исследований, исходя из мирового контекста проблемы становления конституционализма.

Либеральный конституционализм должен был выступить как альтернатива революции и, как замена абсолютистской и бюрократической власти в России.

Под давлением кадетов монарх был вынужден предпринять ряд действий, которые вели к либерализации политической власти. Период с февраля по октябрь 1905 года явился временем политического развития, когда самодержавная власть решилась создать представительный орган государственной власти – Государственную Думу.

Либералы выступают против насильственных методов смены государственного строя, они за его преобразование. Российские либералы для установления конституционной формы правления пытались соединить правящую и духовную элиты.

Выдающийся философ, идеолог российской либеральной мысли Б. Н. Чичерин отмечал: "Конституционная монархия является плодом развития представительных начал в новое время. В некоторых государствах она выработалась исторически, постепенным приспособлением средневековых учреждений к новой государственной жизни; в других она водворилась разом, как полная, обдуманная система гарантий, ограничивающих монархическую власть. Но, несмотря на различие происхождения и элементов, несмотря на частные отклонения от принятых начал, у западноевропейских народов установилась общая конституционная теория, которая более или менее прилагается во всех свободных государствах и получает все большее распространение" [*Чичерин Б. Н.* Собственность и государство / подг. текста, вступ. ст. и коммент. И. И. Евлантиева. – СПб. : Издательство РХГА, 2005. – С. 143–144].

Однако идея конституционализма, как одного из главных постулатов классического либерализма в Европе, оказалась неосуществима в российской действительности прежде всего из-за узконаправленности идеи, бытующей только в немногочисленном слое дворянства.

Конец XIX–XX века в России явился эпохой развития правовых демократических институтов. В этот период самодержавие перестает быть главенствующей формой правления, так как уже развиваются новые либерально-демократические институты. Правовое государство было представлено как средство защиты конституционных свобод. Для либеральных идеологов правовое государство отождествлялось с конституционным правлением и гражданским обществом.

Идея демократических свобод должна была осуществляться народными представителями, которые занимаются решением проблем народа. Российский политолог, историк М. Я. Острогорский считал, что "пробудить в гражданах разум и совесть и развить в них чувство инди-

видуальной ответственности еще недостаточно для того, чтобы обеспечить свободное и непосредственное действие, без которого демократия останется поверхностной" [*Семигин Г. Ю.* Антология мировой политической мысли : в 5 т. Т. 4. Политическая мысль в России: Вторая половина XIX–XX в. – М. : Мысль, 1997. – С. 319].

Русские либералы рассчитывали, что монархическое начало через дворянство способно воплотить в жизнь либеральные реформы. Самодержавная власть и русское либеральное дворянство должно было постепенно распространить "сверху" либеральную идею свободы личности. Кроме того, дворянское сословие крепко стояло на земле, в прямом и переносном смыслах, поэтому именно они могли выступать гарантом экономических свобод для свободной личности.

Для либералов главной силой, способной реализовать их программу действий по привитию в обществе постулатов свободы, могло выступать государство. Государству отводилась особая роль – как основному инструменту для построения гражданского общества.

Российская теория конституционализма отражала специфику сложившейся на рубеже XIX–XX веков ситуацию в стране, терзаемой разногласиями среди политических течений. Либералы не смогли подготовить население к выбору конституционной монархии как формы правления.

О. М. Косьмій, ст. викл., НАВС, Київ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОЛІТИКИ І МОРАЛІ У КОНЦЕПЦІЇ С. МЕНДУС

Під час виборів, немає жодної гарантії, що обрані політики ставитимуть інтереси держави понад своїми власними. Значна частина сучасних коментарів на тему взаємин політики та моралі вважає центральним припущення, що політика як професія регулярно та неминуче вимагає морально непорядної поведінки. Фактично у цьому випадку виникає два питання: по-перше, чи існує ймовірність того, що потреба чинити аморальні дії поставатиме саме перед політиками; по-друге, чи люди, які готові брехати зради просування інтересів держави будуть здатні утриматись від брехні для реалізації власних інтересів. Ці питання про взаємини між мораллю та політикою мають досить довгу історію, вони постають як в ідеальних обставинах, так і в обставинах реального світу; як у демократичних країнах, так і недемократичних. Спробуємо розглянути дану проблему на основі праці С. Мендус "Політика та мораль". Насамперед, навіть якщо ми визнаємо, що політика – це справа досягнення результатів і час від часу вимагає застосування морально сумнівних засобів, то разом із цим маємо констатувати, що електорат не охоче обиратиме тих, хто заздалегідь оголошує про готовність нехтувати моральними принципами.

Основною рисою сучасної політики стало удавання діяльності та розв'язання нагальних проблем, тому С. Мендус робить акцент на вивчен-

ні чесності у політиці, розглядаючи слідом за Ч. Калгуна "три картини чесності": картину цілісної самості, ідентичності та чистих рук. Картина цілісної самості трактує чесність як питання всезагальності, наголошуючи на тому, що чесні люди відстоюють власні переконання навіть тоді, коли вони непопулярні серед інших, вони не змінюють свої принципи заради того, щоб догодити загалу. У такому разі досить складно розрізнити чесність та впертість, що межує з неповагою до інших і досить близька до високомірності. Також картина цілісної самості зосереджена на незламності носія чесності та його вірності власним принципам безвідносно до того є вони моральними, чи ні. У такому разі, питання моральності чесності стає дискусійним. З точки зору картини ідентичності чесність постає як наявність характеру особистості, а її втрата рівноцінна втрата власного "Я". Тут чесність "тлумачиться як вчинення дій на основі принципів, які не просто комусь належать, а визначають те, ким цей хтось є" [*Мендус С.* Політика і мораль / пер. О. Дзонз. – К. : Темпора, 2010. – С. 31]. У межах картини чистих рук людина вважається чесною у тому разі, якщо існують речі, які вона не вчинить незалежно від наслідків відмови. У ключових питаннях ставить принципи та чистоту власної діяльності вище за питання наслідків своєї діяльності. Втратити чесність, тут означає, зробити щось, що, на думку носія, є морально неправильним. Недоліки цієї картини полягають у тому, що відчуття моральної правоти може бути хибним або спотвореними у тієї або іншої особи. У цілому ці три картини розглядають чесність винятково як особисту чесноту та відмовляються надавати їй статус суспільної.

С. Мендус стверджує, що мораль контрастує з чесністю, оскільки перша відмежовує особистісні переконання та цінності, вимагаючи безсторонності, а чесність засновується на суб'єктивних засадах, які часто не є безсторонніми. Вищезазначене дає можливість стверджувати, що у такому розумінні ні мораль, ні чесність не виступають беззастережним добром.

Особливе місце у моральній діяльності людини посідає необхідність відстоювати власні норми та принципи. Варто констатувати, що політикам важче відстоювати свої моральні переконання, оскільки від них вимагається підвищена увага до наслідків діяльності, а також високий рівень безсторонності. Ці вимоги призводять до того, що політикам важко зберегти чесність. Офіційні посади потенційно несуть загрозу чесності, а найнесприятливіші для них – це офіційні політичні пости. Небезпека у публічному житті полягає у тому, що політика досить часто вимагає вчинення суб'єктивно неприйнятних дій. С. Мендус виокремлює три чинника, що можуть підірвати чесність політиків, а саме: вимоги "наслідкового мислення", ціннісний плюралізм та конфлікт соціальних ролей. З поміж усіх видів "наслідкового мислення" у політиці досить часто використовується утилітаризм правила, що зумовлено двома чинниками: по-перше, з точки зору політичного діяча, застосування того чи іншого правила виступає як адекватна та легітимна реакція на певну подію, по-друге, з точки зору населення утилітаризм правила забезпечує надійність та

прозорість прийнятих рішень. Обґрунтування плюралізму цінностей дає можливість припустити, що суперечності між мораллю та політикою можна розуміти як протиставлення різних систем цінностей, жодна з яких не є єдино правильною, а також є демонстрацією того, що не всі системи можуть гармонійно поєднуватись. При цьому варто пам'ятати, що політичний діяч не завжди є такою людиною, яка жертвує мораллю заради доцільності. Також, на думку С. Мендус, не слід надавати особливого статусу політичній сфері, адже якщо концепція плюралізму цінностей правильна, то конфлікт цінностей є нормальною умовою функціонування кожної сфери суспільного життя. Щодо конфлікту соціальних ролей, то у політичній діяльності, як і в будь якій іншій, важливим питанням залишається необхідність поєднання ролей посадовця, батька, сина, громадянина та ін. Людина не може бути цілком віддана лише одному проектові, проте потребує поєднання та узгодження всіх вимог, що висуваються до неї. Обов'язки офіційної ролі здебільшого є моральними, проте особа завжди повинна залишати за собою право відмовитись від їх виконання якщо вони конфліктують з її природнім відчуттям справедливості.

Отже, коротко розглянувши концепцію взаємодії політики і моралі С. Мендус, слід зазначити, що її не можна віднести ні до аристотелівського, ні до макіавелістського підходу щодо вирішення даної проблеми. Як сучасні мислителі, дослідниця не дає прямих та однозначних відповідей на поставлені нею питання, проте чітко простежується релятивістське підґрунтя у розробці даної проблематики та гіперболізація суб'єктивного чинника у формуванні змісту моралі та чесності, що у практичній діяльності небезпечне актуалізацією скептицизму та політичного нігілізму.

К. Г. Литовченко, студ., КНУТШ, Київ
litkirill@gmail.com

МІСЦЕ І РОЛЬ НАСИЛЛЯ В МАРКСИСТСЬКОМУ ВЧЕННІ

З найдавніших часів насилля займає важливе місце в політиці, бо й досі воно розглядається багатьма суб'єктами політики як основний засіб досягнення влади. Насилля в політиці використовувалося завжди, і навряд чи коли-небудь від нього вдасться відмовитися повністю. В сучасному суспільстві воно стає вкрай небезпечним явищем і свідчить про неспроможність суб'єктів суспільно-політичних процесів, які до нього запобігають, вирішувати актуальні проблеми сьогодення без втрат ресурсів. Актуальність теми визначається самою суттю проблеми насильства для кожної окремої людини, людських спільнот, для всього людства.

Питання насилля, його сутності, причин та місця досліджується ще з античних часів, коли Платон, Арістотель та інші мудреці цікавилися моральними аспектами цього явища. Політична думка середньовіччя в обличчі Фоми Аквінського, П. Абеляра та Св. Августина прагнула віднайти вирішення конфлікту між християнськими заповідями та політич-

ним насиллям. Важливий вклад в дослідження питання внесли Т. Гоббс, що уявляв політичне насилля в образі держави – гігантського чудовиська Левіафана, та Н. Макіавеллі, що оголошує благом насильницьке право правителя. Революційні теоретики XIX–XX ст. такі, як М. Бакунін, К. Маркс, Ф. Енгельс, Ж. Сорель, та інші вважали насилля найважливішим засобом завоювання державної влади. І свою роботу я хотів би присвятити саме розгляду питання насилля у марксистській концепції, та його місця і ролі, зокрема у революції.

Карл Маркс відкидає теорії, що приписують насиллю вирішальну роль в історії, як наприклад "теорію насилля" Е. Дюрінга стосовно походження держави. Разом з тим він зовсім не заперечує ролі насилля в тому чи іншому механізмі здійснення історичної необхідності, особливо виділяючи епохи соціальних революцій. Як відомо, Маркс називав насилля "повивальною бабкою історії", а точніше "повивальною бабкою кожного старого суспільства, вагітного новим" [*Маркс К.* Капітал. – Т. I, гл. 31]. Під цим Маркс має на увазі, що саме насилля допомогло зруйнувати колишні суспільні відносини та створити умови для існування капіталу.

Класичні праці Маркса після 1848 року – Комуністичний маніфест і Капітал – показують, що насилля є однією з основних і необхідних функцій в системі. Враховуючи, що однією з двох найважливіших структур для аналізу суспільства, згідно Марксу є економічний базис, то він детально розглядає таке явище як економічне насилля, що заключається в конфліктних відносин між пролетаріатом та буржуазією, коли права мас порушуються задля вигоди небагатьох. А друга структура – соціальна надбудова, яка включає в себе такі інститути, як закони, релігію, державу створена задля захисту стану речей в суспільстві, який задовольняє потреби гнобителів, Тобто, гнобителі можуть переслідувати свої егоїстичні інтереси та здійснювати насилля над людством, тому що їхні інтереси захищені і їхнє насильство забезпечується цими інститутами суспільства.

Саме тому Маркс натякає на використання насильства для зміни соціальної структури. Говорячи про буржуазного власника, за його словами, "ця особа справді повинна бути скасована" [*Маркс К.* Маніфест комуністичної партії]. Він повністю не згоден з буржуазією і з усім, у що вони вірять. Він вважає, що пролетарі повинні піднятися над буржуазією і "бути провідним класом нації" [Там само]. Єдиний спосіб, щоб це відбулося в результаті дій, за рахунок пригнічення буржуазією і "шляхом революції" [Там само].

На початку своєї діяльності Маркс відкидав насилля як метод революції, та пропонував шлях мирної революції. Але історичний досвід показав, що ніякі істотні соціальні зміни неможливі без певного застосування насилля, бо класу експлуататорів не властиво добровільно відмовлятися від своїх привілегій. Щоправда, і у 1872 після Гаазького конгресу I Інтернаціоналу, виступаючи на мітингу в Амстердамі, Маркс говорив про можливість мирного здійснення революції в тих країнах, де військово-бюрократична машина ще не отримала значного розвитку.

"Коли немає реакційного насильства, проти якого треба боротися, то не може бути й мови про яке-небудь революційне насиллям" [*Енгельс Ф.* Лист Августу Бебелю, 7 жовтня 1892 р.] А рівень цього насилля вже залежить від форм та методів супротиву протилежних класів та від рівня культури самого пролетаріату. Як писав Ф. Енгельс "для мене як революціонера придатний всякий засіб, що веде до мети, як саме насильницьке, так і те, яке здається найбільш мирним" [*Енгельс Ф.* Лист Герсону Тріру, 18 грудня 1889 р.].

В той час як К. Маркс та Ф. Енгельс вважали насилля ситуаційним в революції, такі теоретики марксизму як Ф. Фанон та Ж. Сорель надавали йому визначальну роль у революції. Як писав Сорель "Насильству соціалізм зобов'язаний тими високими моральними цінностями, завдяки яким він несе порятунок сучасного світу" [*Сорель Ж.* Роздуми про насильство]. Для Сореля важливим є те, аби боротьба велася проти рівного супротивника, аби насилля не було перманентним терором або диктатурою, бо тоді "Насильство пролетаріату не тільки забезпечує майбутню революцію, але і представляє з себе, здається, єдиний засіб, який європейські нації, що отупіли від гуманізму, ще мають, щоб знову відчути в собі колишню енергію" [Там само]. У Сореля насильство знаходить вихід в "прямій дії", піком якого є загальний страйк, і саме з загального страйку повинні виникнути суспільні форми, більш відповідні устремлінням революційного пролетаріату.

Звісно, Маркса не можна вважати поборником ненасильства, але й трактування марксизму, як антигуманного і аморального вчення, що несумісне з демократичними цінностями і загальнолюдськими моральними нормами є зовсім невірне. Насилля Маркс розглядає саме як метод досягнення мети, причому небажаний по можливості, а не як самоціль революційного руху, як апріорі виправданий засіб класової боротьби і утримання влади, досягнення визначених цілей. Подібний підхід до трактування насилля вже більше властивий його послідовникам, зокрема таким як Сорель.

V. Lobovikov, prof.

A DISCRETE MATHEMATICAL MODEL OF NON-MONOTONIC POLITICAL ECONOMY: PRIVATE OWNERSHIP OF MEANS OF PRODUCTION OF MEANS OF LIFE AS A MORAL-LEGAL EVALUATION FUNCTION IN TWO-VALUED ALGEBRA OF THE NATURAL LAW

The paper submits a critique of Marxist theory of ownership by representing it in two-valued algebra of the natural law. This algebra is based on the set of actions. By definition, actions are such and only such operations which are either good or bad. Elements of the set {g (good), b (bad)} are called *moral-legal values* of actions (and of action forms). The *moral-legal variables* take

their values from this set. Values of the *moral-legal evaluation-functions* belong to this set as well. Moral-legal *variables* are nothing but elementary moral-legal *forms*, i. e. moral-legal forms of elementary moral-legal actions deprived of their contents. Compound moral-legal action forms represent moral-legal evaluation-functions determined by the moral-legal variables. Below italic letters *a, e, c* stand for moral-legal *variables*.

Let us introduce the following symbols standing for unary moral-legal operations. The symbol D^Ea stands for "destruction (annihilation), extermination of *a*". O^Pa stands for "opposite (opposition) of/for *a*". P^Ta – "property of *a*". O^Wa – "owning (having), possessing (what, whom) *a*". P^Ra – "private, particular (what, who) *a*". P^Ua – "public, common, general (what, who) *a*". L^Ra – "labor of (what, whom) *a*". W^Ra – "work (operating) with (what, whom) *a*, or work transforming (what, whom) *a*". D^Va – "division, split of (what, whom) *a*". O^Na – "own (what, who) *a*". A^La – "alien (what, who) *a*". A^Pa – "appropriating, usurping, capturing (what, whom) *a*". D^Fa – "definition (limitation), definiteness of *a*". F^Oa – "formal, form of *a*". E^Xa – "existence, life of *a*". N^Oa – "non-existence, death of *a*". M^Sa – "means of/for (what, whom) *a*". P^Da – "production (creation) of *a*". The evaluation-functional sense of these operations is defined below by tables 1, 2.

Table 1

a	D^Ea	O^Pa	P^Ta	O^Wa	P^Ra	P^Ua	L^Ra	W^Ra	D^Va
g	b	b	g	b	b	g	g	b	b
b	g	g	b	g	g	b	b	g	g

Table 2

a	O^Na	A^La	A^Pa	D^Fa	F^Oa	E^Xa	N^Oa	M^Sa	P^Da
g	g	b	b	b	g	g	b	g	g
b	b	g	g	g	b	b	g	b	b

In algebra of the natural-law, by definition, *moral-legal forms a and b are called formally-axiologically equivalent if and only if a and b acquire identical moral-legal values under any possible combination of moral-legal values of the variables occurring in a and b*. Let the symbol "*a*=+=*b*" stand for the *formal-axiological equivalence* of *a* and *b*. By virtue of the above definitions it is easy to demonstrate the following formal axiological equations. In the below list of equations their translations from the symbolic language into the natural English one are submitted. The translations are placed to the right from the corresponding equations (after the sign "colon").

1) P^RO^Wa=+=D^VW^Ra: private ownership of *a* means division of work (operating) with *a*.

2) D^VW^Ra=+=P^RO^Wa: division of work (operating) with *a* means private owning *a*.

3) O^Wa=+=N^Oa: owning (having), possessing *a* means nonbeing (destruction) of *a* (E. Fromm).

4) $P^{T}a=+=E^{X}a$: property of *a* – life (being) of *a*.

5) $P^{T}a=+=P^{R}O^{W}a$: property of *a* – private owning *a*.

6) $E^{X}a=+=P^{R}O^{W}a$: life (existence) of *a* is equal to private ownership of *a*.

7) $D^{E}P^{R}O^{W}a=+=N^{O}a$: destruction (annihilation) of private ownership of *a* – death (nonbeing) of *a*.

8) $E^{X}a=+=P^{R}O^{W}M^{S}P^{D}M^{S}E^{X}a$: life (existence) of *a* is private ownership of means of production of means of life of *a*.

9) $D^{E}P^{R}O^{W}M^{S}P^{D}a=+=D^{E}P^{D}a$: destruction of private ownership of means of production is destruction of production.

10) $D^{E}P^{R}O^{W}M^{S}P^{D}M^{S}E^{X}a=+=D^{E}a=+=N^{O}a$: extermination (annihilation) of private ownership of means of production of means of life (existence) of *a* is extermination, annihilation of *a* (and, consequently, death, nonbeing of *a*)

11) $P^{U}O^{W}a=+=D^{E}a=+=N^{O}a$: public owning *a* – destruction (non-being) of *a*.

12) $F^{O}D^{F}P^{U}O^{W}a=+=N^{O}D^{E}a$: formally defined (limited) public owning *a* – non-being of destruction of *a*.

13) $O^{W}a=+=O^{P}P^{R}O^{W}a$: ownership of *a* is an opposite of private ownership of *a*.

14) $P^{T}a=+=O^{P}O^{W}a$: property of *a* is an opposite of (for) ownership of *a*.

15) $O^{W}a=+=O^{P}P^{T}a$: ownership of *a* is an opposite of (for) property of *a*.

16) $P^{R}O^{W}a=+=O^{P}O^{W}a$: private ownership of *a* is an opposite of ownership of *a*.

17) $P^{U}P^{T}a=+=P^{R}O^{W}a$: public property of *a* is equal to private ownership of *a*.

18) $P^{R}O^{W}a=+=P^{U}P^{T}a$: private ownership of *a* is public property of *a*. (B. Mandewille: "private vices – public benefits".)

19) $P^{T}a=+=P^{U}P^{T}a$: property of *a* is equal to public property of *a*.

20) $P^{U}P^{T}a=+=P^{T}a$: public property of *a* is equal to property of *a*.

21) $P^{T}a=+=P^{R}O^{W}a$: property of *a* is private ownership of *a*.

In the translations of equations (into the natural language) the word "is" stands for the above-defined *formal-axiological equivalence*. Chaotic mixing and substituting (for each other) the formal-logical and the formal-axiological meanings of "is" is strictly forbidden by the following principle of formal-logical autonomy between facts and evaluations.

Let *Ea* stand for an act of true or false affirming that *a* takes place in reality. The autonomy-principle may be formulated as (A&B). (A): From the truth of *a*=+=*c* it does not follow (logically) that the logical equivalence of *Ea* and *Ec* is true. (B): From the truth of the logical equivalence of *Ea* and *Ec* it does not follow that *a*=+=*c* is true.

The submitted discrete mathematical model of the natural-law-and-morals of ownership illuminates the main mistake of K. Marx's political-economy doctrine, namely, its *monotonic* character. In contrast with his political moralizing on ownership, the adequate axiology of ownership is the *non-monotonic* one: *composition of two inversion functions gives the positive result*. The mathematical simulation presents a significant correction and fundamental generalization of K. Marx's political philosophy of ownership. This is very important for political economy and philosophy of politics.

А. І. Павко, д-р іст. наук, проф., НАУ, Київ

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Наприкінці XX – на початку XXI століття російська політологія як невід'ємна і водночас потенційно потужна у науковому сенсі складова світової політичної науки увійшла в нову стадію свого інтелектуального розвитку. Саме в цей період в Росії розпочались, а в даний час продовжують поглиблюватись динамічні процеси виробництва, продукування, накопичення та практичного використання політичних знань, їх оформлення у різноманітні інтелектуальні форми. Прикметною рисою нинішнього етапу розвитку політичної науки у загальноросійському форматі є внутрішня еволюція цього важливого сегменту соціогумані гарних знань, розширення проблематики фундаментальних досліджень у царині політології, неухильний розвиток прикладного політичного знання. Саме кінець XX початок XXI століття став переломним періодом в історичному розвитку вітчизняної політичної науки, оскільки саме в цей час вперше був сформований науковий простір нічим не обмежених досліджень складного, суперечливого світу політики, сфери владних відносин як в теоретичному, так і в інституційному вимірі. Не дивлячись на окремі недоліки цього в цілому позитивного багатоаспектного науково-пізнавального процесу, 1990-ті роки і початок нинішнього століття стали часом остаточного утвердження методологічних та світоглядних підвалин російської політичної академічної науки, розширення її інтелектуального впливу на вітчизняну та зарубіжну гуманітаристику, на все духовне життя російського суспільства.

Одним з найбільш важливих і перспективних напрямків новітньої загальноросійської суспільної науки є розробка зарубіжними вченими теоретико-методологічних проблем партології. Серед них, на нашу думку, варто вказати на вивчення політичних партій як політико-правового феномену, поглиблення його категоріального апарату в результаті чого в арсеналі вчених з'явились нові поняття та концепти [*Заславский С. Е.* Политические партии России: проблемы правовой институционализации. – М., 2003; *Малов Ю. К.* Введение в теорию политических партий (обзор идей и концепций). – М., 2005].

Продуктивним є також порівняльний аналіз російськими дослідниками теоретичних проблем партійних систем, зокрема їх формування, типології та функціонування, інтерпретації, зв'язку з політичною та виборчою системами [*Исаев Б. А.* Теория партий и партийных систем : учеб. пособ. для студ. вузов. – М., 2008].

Слід зазначити, що творчі здобутки з партологічної проблематики зарубіжними дослідниками обумовлені значною мірою конструктивним використанням синтетичного підходу в освоєнні різноманітного досвіду і теоретико-методологічного інструментарію різних галузей наукового і прикладного знання.

Досить актуальними з точки зору гносеології і практики є сучасні дискурси російських вчених, присвячених питанням глобального політичного прогнозування. У цьому зв'язку потрібно вказати на те, що зарубіжні дослідники накопичили позитивний досвід у галузі дослідження історичної динаміки глобального світу, довгострокових наслідків процесу глобалізації і зауважимо, що в завдання глобального політичного прогнозування полягає, насамперед, у виробленні застережного знання та пояснення прийнятних альтернатив, які є в розпорядженні людства [*Панарин А. С.* Глобальное политическое прогнозирование. – М., 2000. – С. 6].

Науково привабливим є одна з гіпотез російських політологів, яка полягає в тому, що на сучасному етапі розвитку наукового знання в якості організаційного центру прогностичних зусиль буде виступати не академічна чи експериментальна наука, а культура.

Прикметною рисою зазначеного часового інтервалу у розвитку російської політичної науки стало не лише тематичне та міждисциплінарне розширення досліджень, а постійне зміцнення інституційної бази академічної та вузівської науки. Так, за даними російського професора Я. Пляйса, з 1990–1991 рр. по 2005 р. в країні було захищено 411 докторських і 2125 кандидатських дисертацій за спеціальністю "політичні науки". Причому, якщо за 1990–2000 рр. відбулось 603 кандидатських захисти та 175 докторських, то за наступні п'ять років їх було, відповідно, 1522 і 236 [Российская политическая наука : в 5 т. Т. 5. 1995–2006 гг. / под ред. А. М. Соловьева. – М., 2008. – С. 10].

Незважаючи на те, що вказані кількісні показники не завжди асоціюються з великими параметрами наукової якості, оригінальним та інноваційним характером досліджень, проте вони є переконливим свідченням суттєвого посилення, значної активізації інтересу до політичних досліджень в країні і про стрімке чисельне зростання професійного співтовариства російських політологів.

Крім позитивного процесу становлення самостійних і оригінальних дослідників, які здійснюють науковий пошук шляхом освоєння світової політологічної традиції і спроб розвитку її нових, оригінальних напрямків, до професійного співтовариства політичної науки під прикриттям адміністративного ресурсу та шляхом тиску високопоставлених чиновників, проникла і значна частина псевдовчених – деяких губернаторів, керівників відповідних структур виконавчої та законодавчої влади, бізнесменів та підприємців. Ці аморальні явища не лише негативним чином відбилися на іміджі та репутації російської політичної науки, але і стали приводом для обґрунтованої критики на адресу політологічного співтовариства.

Враховуючи складні процеси становлення професійного політологічного співтовариства Росії, ми разом з тим поділяємо оптимістичний висновок наших зарубіжних колег про те, що зіткнення інтелектуальної свободи та розширення теоретико-методологічних засад наукової творчості з певним дефіцитом професіоналізму очікує російську політологію і в майбутньому.

Проте незважаючи на труднощі професійного зростання, реальне коло вчених продемонструвало здатність до суттєвої професіоналізації наукових досліджень у сфері політики і зробило впевнений крок до вільного, творчого і незалежного розвитку.

Цей досвід є досить повчальним і для авторитетних представників вітчизняної політичної науки, розвиток якої є не можливим без поглиблення еволюції наукового знання, забезпечення автономної і самостійної ролі політології в українському суспільстві.

В. В. Редько, студ., КНУТШ, Київ
vikulja9307@mail.ru

МИСТЕЦТВО ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ (ЗА ПРАЦЕЮ К. ЦЕТКІН "МИСТЕЦТВО. ІДЕОЛОГІЯ. ЕСТЕТИКА")

Політична культура є сукупністю позицій, цінностей і кодексу поведінки, що стосується взаємних відносин між владою і громадянами. Від перебігу цих взаємовідносин вирішальною мірою залежать характер і напрями політичного процесу, а також стабільність політичної системи суспільства. Мистецтво – одна з форм відображення дійсності, основа для формування будь-якого виду культури, в тому числі й політичної.

Праця К. Цеткін "Мистецтво. Ідеологія. Естетика" присвячена розгляду ролі мистецтва в соціалістичному суспільстві, його впливу на політичну культуру, суспільну свідомість громадян. Мистецтво за часів соціалізму позбавляється будь-яких ознак комерції, однак набуває принципово нових рис. Воно виконує важливі соціальні функції, стає фактично однією з найефективніших форм інтелектуального розвитку населення, художнього, духовного, морально-ціннісного та, передусім, ідейно-політичного виховання людей. Мистецтво перетворюється на засіб боротьби пролетаріату за свободу та рівність, об'єднує людей для вирішення важливих завдань суспільно-політичного розвитку.

Авторка стверджує, що капіталізм лише сприяє розвитку товарно-грошових відносин, а це водночас призводить до падіння рівня політичної культури, навіть до втрати почуття патріотизму, усвідомлення приналежності до соціуму. Саме тому мистецтво повинно мати пропагандистський характер, стати на службу марксистській ідеології, яка покликана забезпечити індустріальний розвиток на антикапіталістичній основі.

Ідеологія – це система ідеологічних форм суспільної свідомості, що виступають і як відносно самостійні форми духовного життя, і як синтетична форма на базі їх взаємодії. Тобто, ідеологія претендує на системне відображення сутнісних сторін соціальної дійсності як загальна форма класової або групової свідомості та самосвідомості. Ідеологія марксизму використовує мистецтво для досягнення своєї головної цілі – диктатури пролетаріату шляхом політичної боротьби. За словами марксистів, мета історичного розвитку – сильна, прекрасна людина. Революція

має дати їй силу, мистецтво – красу. Ідея марксизму – найвищий ідеал свободи, який коли-небудь надихав людство.

В умовах товарного виробництва, що є основою капіталістичного устрою, мистецтво також підпорядковується залізним законам товарно-грошових відносин. "Поневолена людська праця – це основа капіталістичного товарного виробництва. Поки людська праця, як розумова, так і фізична, не здобула свободу взагалі, ні наука, ні мистецтво не можуть бути вільними. Ярмо капіталістичного устрою несуть на собі і робітник з мозолистими руками, і вчений-дослідник, і художник-творець" [*Цеткин К.* Искусство – Идеология – Эстетика / пер. с нем. С. Н. Земляного и М. М. Кораллова ; вступ. ст. Г. Фридлендера ; коммент. С. Попова. – М. : Искусство, 1982. – С. 72]. На думку авторки, основою політичної культури має бути патріотизм. В умовах капіталізму він породжений протиставленням інтересів. Пролетарський патріотизм полягає в боротьбі пригнічених та експлуатованих мас за свободу та рівність, тому патріотизм пролетаріату є носієм ідеалу світового громадянства.

Отже, мистецтво у праці К. Цеткін виступає важливим чинником формування політичної культури громадян, воно щільно затиснуте в рамки ідеології, нібито запрограмоване на успіх. Насправді – запрограмоване на приреченість. Здавалося б, у сучасних умовах, коли у світі переважають демократичні настрої, ніщо не повинно заважати вільному формуванню та розвитку культурно-політичних відносин. Однак постає питання про духовну ницість політичних еліт, невміння підпорядковувати власні інтереси суспільним, прагнення до збагачення. Це створює серйозну загрозу існуванню політичної культури та культури в цілому.

А. О. Турбай, студ., КНУТШ, Київ
sugarlump007@rambler.ru

ОСОБЛИВОСТІ ЕТИЧНОГО СОЦІАЛІЗМУ ЕДУАРДА БЕРНШТЕЙНА

Теоретично і практично проблема становлення соціалістичного ладу розглядалася протягом багатьох століть і багатьма вченими, вона залишається актуальною і в наш час, але особливо питання покращення суспільного життя активізувалося у XIX ст. Його представником є німецький теоретик Едуард Бернштейн, який започаткував вчення про етичний соціалізм. У політичній науці існують різноманітні тлумачення соціалізму. Найпоширеніші з них – з позиції марксизму і з погляду соціал-демократії, а саме – етичний соціалізм – форма морального тлумачення завдань, пов'язаних з перетворенням капіталістичного суспільства в лад демократичного соціалізму; концепція, згідно з якою соціалізм слід розглядати як сукупність морально-етичних принципів і вимог. Представниками його виступають дрібнобуржуазні і ліберально-буржуазні ідеологи, що запозичують аргументи з різних філософських напрямів. Теоретичне обґрунтування етичний соціалізм одержав у неокантіанстві. Відкидаючи

філософію марксизму, Г. Коген, П. Наторп, Р. Штаммлер, К. Форлендер, Л. Нельсон та інші намагалися поєднати науковий соціалізм з кантівської моральної філософією.

Розгорнуте обґрунтування ідеї етичного соціалізму здійснив Едуард Бернштейн. Його теоретична позиція тісно пов'язана з політичною орієнтацією на реформи. На відміну від К. Маркса, він вважав неможливим завоювання політичної влади пролетаріатом, який не досяг того рівня політичної та моральної зрілості, щоб управляти суспільними процесами. Перехід до соціалізму може відбутися не внаслідок революції, яку Бернштейн називав "політичнім атавізмом и ознакою варварства", а лише через соціалізацію капіталізму.

Едуард Бернштейн не заперечував марксизм, а творчо розвивав його, доповнюючи ідеями, придатними до сучасних йому умов розвитку капіталізму, тим самим, переводячи марксизм на наступну, більш високу сходинку його розвитку – соціалізм. Соціалізм, відповідно до вчення Бернштейна, має справу з відносинами мети, так як тільки суб'єктивне цілепокладання є базою формування соціальної доктрини. Він став родоначальником етичного соціалізму в соціал-демократії. Відповідно до його концепції, етичний соціалізм повинен виходити не з чисто наукових (економічних, соціальних) законів, а з моральних категорій, що випливають з християнської етики, принципів гуманізму, політичних вчень XIX століття. Етичний соціалізм базується на основних цінностях, таких як свобода (фундамент гідності людини), справедливість (характеризується як реалізація вимоги рівної свободи для всіх), рівність. На формування концепції Е. Бернштейна вплинув ряд факторів, посилених теоретичним єдністю і початкової політичною підтримкою з боку К. Каутського, але справжнє визнання ідей демократичного соціалізму Бернштейна довелося на період після 1945 року: вони знайшли відображення у програмі Соціал-демократичної партії Німеччини, прийнятій в 1959 р. в Бад-Годесберге. У ній було ліквідовано протиріччя між ідеологією (в міжвоєнний період в СДПН домінував ортодоксальний марксизм в дусі Каутського) і політичною практикою. Партія слідом за Бернштейном розглядає тепер соціалізм як постійний і безперервний процес реалізації її основних цінностей в умовах парламентської демократії.

Е. Бернштейн трактує англійське суспільство як зразок компромісу і громадянського миру, який сформувався завдяки соціалізму і демократії. Можливість переходу до соціалізму він бачив через кооперацію. Для нього соціалізм – це рух, спрямований до "товариської організації суспільства". Він вважав, що приватна власність, завдяки контролю з боку профспілок, сама придбає кооперативний характер.

В політичному відношенні перехід до етичного соціалізму Е. Бернштейн бачив виключно через демократію. Революції для нього не були "локомотивами історії", він активно не приймав ідею насильства. Демократія, за Е. Бернштейна, це суспільство, де немає класового панування, немає привілеї одного класу щодо всього суспільства. Класова диктатура розглядалася ним як культура нижчого порядку. Головна мета демо-

кратичного соціалізму – не перетворення всього населення в пролетарів, а перетворення пролетаря в громадянина. Таким чином, етичний соціалізм, на думку Е. Бернштейна, це правове та матеріально забезпечене суспільство, яке досяжне шляхом демократизації, а не політичним переворотом і експропріацією.

Знаряддям перетворення буржуазного суспільства є парламент, в якому пролетаріат повинен намагатися досягти більшості [*Бернштейн Е.* Умови можливості соціалізму і завдання соціал-демократії. – СПб., 1899].

На думку Бернштейна, ідея соціалізму як ідея далекого майбутнього відволікає робітничий рух від боротьби за краще сьогодення. Звідси стало знаменитим його судження про соціалізм: "Ця мета – для мене ніщо, рух же – все".

Бернштейн вважав, що між соціалізмом і демократією немає прірви. Демократія ґрунтується на визнанні суверенітету особистості, а тому сприяє її інтелектуальному та моральному розвиткові. У концепції Е. Бернштейна передбачається, що становлення етичного соціалізму неможливо без морального вдосконалення особистості, яке призведе до вдосконалення всього людства. В такому випадку, соціалізм з'явиться не просто нової громадської формацією з новим характером виробничих відносин, а вищої моральної щаблем земної цивілізації. Для етичного соціалізму як руху з удосконалення виробничих відносин характерне гуманістичне уявлення про людську працю, її потреби та інтереси. Звідси назва його концепції – "етичний соціалізм". Бернштейн ніколи не ставив під сумнів правомірність визнання етичного соціалізму метою й ідеалом світового суспільного розвитку.

В роботі "Чи можливий науковий соціалізм?" (1901) етичний соціалізм розглядається Бернштейном з трьох сторін: 1) як теорія – принципи, за якими йде суспільний розвиток (має на меті пізнання), 2) як доктрина – теорія боротьби класів (має на меті захист класових інтересів), 3) як рух – інтерпретація теорії з точки зору досягнення певної мети (перетворення капіталістичного ладу в колективне регульований і кероване господарство).

Отже, за вченням Бернштейна, соціалізм не є сформованою кінцевою метою, її не можна досягти одним стрибком, вона неперервна, протягом розвитку людської цивілізації наповнюється новим змістом. Етичний соціалізм не претендує на роль вчення про кінцеві цілі робітничого руху, він є своєрідною дискусією, діалогом, пошуком цілей і засобів цього руху. Перехід до соціалізму може відбутися не внаслідок революції, а лише через соціалізацію капіталізму. Теоретик і практик, Едуард Бернштейн при всій суперечливості своїх поглядів сформулював ідеї, які випередили його час.

С. Г. Федчишина, студ., КНУТШ, Київ

ТЕОРІЯ САМОДЕРЖАВСТВА М. М. КАРАМЗІНА

Об'єктивним змістом соціально-політичних поглядів М. М. Карамзіна (1766–1826 рр.) було збереження самодержавно-кріпосничого ладу. На

початку XIX століття Карамзін виступав з обґрунтуванням необхідності самодержавства, що було зумовлено в Росії в останніх роках XVIII століття- загострення класових противоріч в країні, зростання в російській суспільній свідомості необхідності соціальних перетворень. В цих умовах тверда самодержавна влада здавалась, йому надійною гарантією тиші і безпеки. Самодержавство він розглядав на основі ідей еволюції, яка визначалась розвитком моральності і просвітництва. Розвиток самодержавства йшов в напрямку зменшення самовладдя царів і встановлення просвітницької форми правління, яка більш відповідала потребам морального і розумового розвитку російського суспільства. Самодержавство, як вважав Карамзін, змінювало свої форми і закони, пристосовувалося до рівня розвитку суспільства.

Послідовну і докладну розробку його політична концепція одержала в "Истории государства Российского", яку він писав практично все своє свідоме життя, і додатково в "Записки о древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях" складеної в 1811 році.

З'ясуємо які ж форми повинна була прийняти самодержавна влада на початку XIX століття по уявленню М. М. Карамзіна.

Самодержавство Карамзін розумів як одноособову владу самодержця, необмежену ніякими установами, воно припускає наявність твердих уставів – законів, згідно яких самодержавець керує державою, чи державним суспільством тільки там, де є і виконуються закони, в повній відповідності з ідеями раціоналізму. Самодержавець, на думку Карамзіна, повинен виконувати закони, інакше його правління перетвориться в тиранію, а така влада суперечить розуму. Спираючись на раціоналістичні вчення про суспільство, він стверджував, що де немає законів, там не існує громадянського суспільства.

В якості деякого обмежника свавільства самодержця у Карамзіна виступає Сенат, який він розглядав як "честь монарха" [*Козлов В. П.* История государства Российского. – М. : Наука, 1989. – С. 105] і як "руку монарха у відношення до народу" [Там же].

Карамзін суперечливий в означенні ролі Сенату. В статтях у "Вестнике Европы" він представляє Сенат як правління і сховище законів.

В свою чергу єдиною гарантією від перетворення самодержавної влади в деспотичну стала б особиста доброчесність царя.

Закони в самодержавній державі повинні відповідати характеру самодержавної влади: наприклад, рівності всіх перед законом в самоджержавній державі не припустимі, так як це не згідно з духом повинності, який визначає характер самодержавної влади. В той же час законодавча воля царя також не визначається своїми мріями, а повинна йти в руслі традиційного ряду речей. За необмежену владу самодержавець повинен платити суспільству працею на користь суспільству і турботою на благо підданих. Для забезпечення міцності своєї влади самодержавець повинен поважати в підданому чин людини, моральності істоти створеної для щастя і громадянського життя.

В самодержавній владі Карамзін бачив дві сторони: монарха, що втілює всію повноту влади, але зобов'язаного додержувати інтереси суспільства і забезпечити добре благо, та – підданих, які зобовязані підкорятися монарху, але в той же час бути громадянином та також нести відповідальність за долю держави. Хоч піддані, за уявленням Карамзіна, не можуть приймати безпосередньої участі в законодавстві і управлінні країною, але моральні обов'язки вказують владі на всі існуючи недоліки в правлінні. Якщо вони не висловлюватимуть цей моральний протест, то це вже не громадяни, а раби. Карамзін розглядав самодержавство не як змінне, а розвиток від повного владарювання царя, близько до деспотизму, до більш удосконаленої форми просвітницької монархії.

Отже розглянувши теорію самодержавства Карамзіна, слід звернути увагу на ідеалізацію ним цієї форми правління. Теоретично самодержавство виступає у Карамзіна, як пластична форма. Основною ціллю в житті монарха-самодержця повинно стати прагнення до благ підданих. Для цього необхідною умовою має бути доброчесність монарха. Однак в житті, як він бачив, що характер самодержавної влади, цілком залежала від особистості самодержця: придати правлінню деспотичні риси чи характер просвітницької монархії. Інтересам суспільства відповідав, виключно, просвітницький монарх. Проте з російських самодержавців, ніхто не відповідав всім вимогам, висунутих Карамзіном до них. І ось тут Карамзін припускав необхідність дій суспільства на монарха: в обов'язки дворянства входить: казати монархові правду, вказувати на всі недоліки правління і таким чином виховувати їх. Неважко помітити, що ця думка мала свої корені в ідеї союзу монархів і філософів, розповсюдженої в XVIII столітті.

Л. Н. Шумский, ст. препод., ХНУ им. В. Н. Каразина, Харьков

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УСТРОЙСТВА В МИРОВОЗЗРЕНИИ КАРЛА ШМИТТА

Для истолкования политических процессов необходимо широкое поле зрения наблюдателей, начиная от очевидцев и непосредственных участников событий до историков будущего, чье восприятие и понимание освобождается от гипноза предубеждений своего класса. Определяющим в каждом случае является репрезентативный анализ глубоких перемен, захватывающих и самосознание общества, и его нормативные устои (конституции, основы права, государственного управления, экономические системы).

На фоне общей поляризации политической жизни Германии в период 1919–1933 гг. Карл Шмитт в статье "Коструктивные конституционные проблемы" охарактеризовал необходимость корректировки выборной системы и недостатки принципа партийных списков. По Веймарской конституции президента выбирает весь немецкий народ. Сосредоточи-

вшись на одной кандидатуре, которая пользуется доверием, избиратели голосуют не за партийный список и не за программу определенных интересов. К. Шмитт опасается, что в условиях ограниченного права в результате предвыборного межпартийного противостояния "президент может стать символической фигурой, за которую партии и избиратели борются как за флаг, не давая себе отчета за последствия. Положение президента при существующей конституции означает всё и ничего по причине партийно-престижной политики".

С одной стороны, подчеркивает К. Шмитт, президент наделен огромной полнотой власти и может выступить противовесом парламенту, правительству и партийной политике, он представляет страну на международном уровне, является Верховным главнокомандующим армии, по статье 48, может распустить парламент и кажется сильнее любого кайзера или диктатора.

С другой стороны, особенно в вопросе о роспуске парламента предусматривается контрассигнация рейхсканцлера, что свидетельствует о зависимости президента от правительства. По наблюдениям К. Шмитта, подобное положение дел может привести к тому, что президент становится не более чем машиной для подписания документов. Но если президент и правительство достигнут консенсуса, и парламент несмотря на партийную разобщенность будет содействовать в этом, возникнет огромная политическая концентрация власти, которую ученый приравнивает к конституционной диктатуре.

К. Шмитт видит неизбежность конфликта, правового и политического хаоса в том случае, если президент и правительство не достигнут взаимопонимания. Президент будет пытаться не подписывать предоставляемые правительством документы, в итоге государственная машина застопорится. "В конституции есть, правда, отдушина, согласно которой парламент может вынести на всенародное голосование вопрос о снятии президента", но для такого решения нужно две трети голосов, что при существующем партийном противостоянии в стране К. Шмитт считает нереальным.

Открытую конфронтацию между президентом и правительством исследователь называет катастрофой для Германии. С новым президентом конституция может приобрести новый облик, даже без изменений в содержательном наполнении документа. У президента есть ряд важных полномочий, в частности ст. 48, поэтому он должен отказаться от курса политической апатии и инертности, чтобы не представлять собой "нейтральную" силу.

Что касается экономических проблем, то К. Шмитт подчеркивает необходимость возродить функции самоуправления, как exemplum величайшего достижения немецкого народа. При самоуправлении не было партийного давления, которое в настоящее время практически уничтожило автономию отраслей. Вернуть самоорганизацию и самоуправление немецкий исследователь считает одной из важнейших задач, для

выполнения которой не нужно поспешно создавать новые институты и вносить формальные изменения в конституцию.

К. Шмитт высказывает оригинальные мысли по вопросам политической культуры, как ценнейшего капитала нации. Для строгого регламентирования прав и обязанностей чиновников и служащих он предлагает законодательно исключить для депутатов разного уровня, председателям, советникам сочетать в своем лице многочисленные функции, тогда прямые обязанности будут соответствующе выполняться. Государственная, частная и промежуточная сферы в экономике должны быть конкретно дифференцированы. Промежуточная сфера предполагает предприятия, работающие в рамках общественного интереса, но самоорганизованные и самоуправляемые.

К. Шмитт видит возможности и пространство для приобретения Германией характера политического и экономического единства, чтобы без введения новых структур, только за счет правительственной и управленческой практики добиться авторитета и успеха. Основа продвижения вперед для исследователя очевидна. Несмотря на концептуальные размежевания и палитру мнений о теоретическом наследии философа и политика Карла Шмитта актуальный интерес представляет качественный, "событийный" прогноз-предвидение немецкого ученого, основанный на изучении опыта и прецедентов периода Веймарской республики.

Підсекція
"ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ"

Р. Б. Демчишак, канд. політ. наук, доц.,
НУ "Львівська політехніка", Львів
ruslan_dem@ukr.net

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ XX ст. У РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

У контексті сучасних процесів партійного будівництва в Україні зростає зацікавленість науковців, політиків, широких кіл громадськості партійною проблематикою. Актуальними виступають питання з'ясування місця та ролі партій у політичній системі демократичного суспільства, їх суті та функцій, організаційної будови, значний внесок у дослідження яких здійснили класики української партології В. Старосольський, С. Дністрянський, М. Стахів та О. Назарук.

Аналізуючи роль та місце політичних партій [*Старосольський В.* Партія в Конституції Чехословацької Республіки // Науковий збірник українського університету в Празі. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 3–16] у конституції Чехословацької республіки, український науковець і політик Во-

лодимир Старосольський стверджував, що формалізація партійної діяльності бере початок з середини XIX ст. і пов'язана, передусім, із введенням загального виборчого права. Однак функції партій не обмежуються лише парламентською діяльністю і є набагато ширшими. Український вчений вважав, що у будь-якій партії, встановлюється панування керівної верхівки – партійної олігархії, яка зосереджує всю повноту влади, і через неї маніпулює діями виборців [Там само. – С. 14].

Основними функціями політичних партій дослідник називав активізацію й об'єднання великих суспільних груп, формування ідеології та політичної доктрини, участь у боротьбі за владу тощо. Одним з перших серед вітчизняних та західних дослідників він назвав таку функцію, як участь партій у боротьбі за незалежну державу.

Роль політичних партій у житті держави досліджував відомий український державознавець Станіслав Дністрянський [*Дністрянський С.* Загальна наука права і політики. – Прага, 1923. – Т. 1]. На його думку, політичні партії є можливі "щойно на основі парляментарного або модерного конституційного життя в державі – бо тільки тоді, коли населенню дано право безпосереднього впливу на організацію влади в державі, є можливо, що народні елементи, вступаючи в ту організацію діляться між собою на окремі групи, відповідно до спеціальної ідеальної мети, яку хочуть осягнути і перевести в державі".

Аналізуючи зв'язок "партія і держава" С. Дністрянський констатував, що політичні партії змагають до переведення своєї політики в державі, щоб взяти в свої руки кермування державою. С. Дністрянський вважав політичні партії важливим елементом новітнього суспільного життя держави, ввів їх у свій аналіз державного устрою, розглядючи як "дуже важливий чинник, що об'єднує розбіжні політичні інтереси держави та народа в окремі групи" [Там само. – С. 36].

Український ідеолог та практичний політик Матвій Стахів називав політичною партією "добровільне об'єднання, яке в деяких суспільно-державно-політичних справах має спільні інтереси, спільні переконання і спільну мету, – дістати в свої руки або найменше під свій вплив державну владу, щоб таким чином у практиці здійснити свої суспільно-державні погляди та зберегти свої спільні інтереси" [*Стахів М.* Українські політичні партії у соціологічнім насвітленні. – Нью-Йорк ; Детройт ; Стрентон, 1954. – С. 4]. Партійну диференціацію суспільства дослідник вважав природним явищем, невідлучним від суспільного життя на будь-якому ступені розвитку, а віру в провідників і бажання уподібнитися до них – одну з важливих основ первісного партійнення. Основною ознакою політичних партій називав змагання до осягнення влади в державі або до осягнення впливу на неї. М. Стахів вирізняв такі фактори, що приводили з неминучістю до творення партій: духовні, економічні, політичні, культурно-релігійні. Партії покликані суспільним життям, тому що не може бути у всіх людей абсолютно та сама думка про якусь справу, тому що є ріжниці поглядів, то тим самим повстають партії" [Там само. – С. 35]. Залежно від причини, котра викликає партію до життя, є партії ріжні: релігійні (като-

лицькі, протестантські, православні і т. д.), класові (шляхетські, консерватисти, пролетарські, трудові і т. д.), династії (що піддержують один пануючий рід проти другого), світоглядові (такі, що заступають соціялістичну, буржуазну, фашистівську, комуністичну чи іншу ідеольогію) і т. д.

Вагомий внесок у дослідження вітчизняних політичних партій зробив відомий політик, публіцист, історик Осип Назарук. У своїй праці "Значення партій" він намагався з'ясувати питання сутності політичних партій та їх значення у боротьбі українського народу за державний суверенітет. Під партіями автор розумів "групи людей, які мають: а) однакові погляди або інтереси; б) охоту до спільної боротьби за ті погляди або інтереси і в) проявляють ту охоту до боротьби в організований спосіб" [*Назарук О.* Значення партій. – Львів, 1939. – С. 17]. О. Назарук дотримувався думки, що партії – важливий фактор у житті кожної держави, однак їм притаманні й негативні ознаки. Він ділив партії на "здорові" та "нездорові". "Здоровими" називав ті партії, які проводять діяльність в інтересах тієї частини суспільства, що делегувала їм свої повноваження, відсуваючи партійні інтереси на задній план [Там само. – С. 18]. Діяльність "нездорових" партій, – на його думку, була спрямована передусім на задоволення потреб партійної олігархії.

О. Назарук обгрунтував роль політичних партій в житті "недержавних", народів: якщо народ, котрий має власну державу, може певний час існувати без партій, то "недержавний" народ у цьому випадку буде приречений на національну загибель. "Нація, – зазначав він, – яка не має своєї держави, не може створити інакшого політичного проводу, як партійний" [Там само. – С. 16].

Українські дослідники В. Старосольський, С. Дністрянський, М. Стахів та О. Назарук (перелічені політологи, за винятком С. Дністрянського, були практичними політиками та партійними лідерами у Західній Україні, що свідчить про апробованість їхніх теорій та підвищує доказовість наукових аргументів) запровадили до сфери дослідження партій ряд методологічних положень, визначили час і причини виникнення політичних партій, їх природу, ознаки і функції, детермінували явище багатопартійності як відображення багатоманітності соціальних інтересів, проаналізували роль партій як ефективних каналів взаємозв'язку між суспільством і державою, проблему олігархізації партій, роль політичних партій у житті недержавних націй тощо.

А. Ю. Іллєнко, асп., КНУТШ, Київ
andriy_illenko@bigmir.net

ІДЕЯ БЕЗКЛАСВОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ідея безкласового суспільства в контексті процесу формування політичної еліти є важливим елементом теоретичних побудов українського

націоналізму XX століття. Саме поняття "безкласове суспільство" почало широко вживатися в ідеологічному дискурсі українських націоналістів після Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН-р 1943 року, як результат "соціалізації" програми та риторики ОУН-р.

Після Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН-р українські націоналісти, особливо в публіцистичних творах, часто використовували термін "безкласове суспільство". Головними пропагандистами ідеї "безкласового суспільства" серед провідних ідеологів та публіцистів українського націоналізму 1940-х років були Петро Федун ("Полтава") та Осип Дяків ("Горновий"). В їхньому розумінні ідея "безкласового суспільства" полягала у побудові суспільства на засадах соціальної рівності та справедливості, усуненні класового поділу, усякої експлуатації та визиску, усуспільненні усієї великої та середньої промисловості тощо.

До ідеї безкласового суспільства також звертався один з провідних ідеологів українського націоналізму та діяч ОУН більш старшого покоління Ярослав Стецько. Для того, щоб підкреслити відмінність націоналістичного розуміння безкласовості від марксистського, Я. Стецько зазначав: "Термін "безклясове суспільство", вжитий у тому чи іншому крайовому документі, не має такого значення, як йому надають марксисти, а якраз навпаки – він є запереченням практики і теорії марксизму, бо в розумінні крайових авторів цей термін не означає нічого іншого, як тільки відсутність в українській державі класи визискувачів".

Таким чином, націоналісти через термін "безкласове суспільство" демонстрували перш за все своє прагнення до ліквідації "класи визискувачів", під якою, очевидно, розуміється олігархія, велика буржуазія. Оскільки економічна програма ОУН-р передбачала існування економічно потужної держави та відсутність великого приватного капіталу, то цілком логічно, що за такої схеми соціально-економічного устрою існування класу великої буржуазії не передбачалося. Це надзвичайно важливо з точки дослідження питання ідеї політичної еліти в ідеології українського націоналізму, адже націоналісти відкидали значну частину факторів, які формують політичну еліту в капіталістичних суспільствах:

- оскільки не мало б існувати великого капіталу, то це означало б майже повне вивільнення політичної системи з–під впливу економічної системи та мінімізувало б фактор капіталу під час формування та оновлення політичної еліти;
- "соціальний ліфт", який утворює економічна сфера суспільних відносин, фактично не давав можливості індивідам за рахунок розвитку приватного бізнесу інтегруватися у вищі щаблі політичної системи, тобто шлях до політичної еліти через бізнес був би вкрай складним;
- відсутність потужної бізнес-еліти перетворювала би політичну еліту на повного гегемона суспільного життя.

Політична еліта в ідеології українського націоналізму трактувалася як соціальна група, яка є відкритою для всіх якісних індивідів та повинна постійно оновлюватися. Більше того, її влада в суспільстві та ті функції,

які вона повинна виконувати, ніяк не пов'язані з її відношенням до засобів виробництва. Тому, така еліта ніяк не могла носити класовий характер, на чому і наголошували ідеологи українського націоналізму.

Цікаво також зазначити, що українські націоналісти ставили собі за мету максимально українізувати міське населення України, перш за все мова йшла про робітничий клас. Так, у зверненні "Робітник в Українській Самостійній Соборній Державі" зазначалася необхідність "упромисловлення України, опанування міст українським елементом і їх планову розбудову". Цей процес, очевидно, полягав не тільки у питанні культурної експансії, але і у потребі стерти класові протиріччя між селом і містом. Очевидно, це мало би робитися з огляду на те, що процеси формування політичної еліти зосереджуються у містах і було би неможливо створити сприятливі умови для витворення української націоналістичної політичної верхівки, якби в містах переважало неукраїнське середовище.

Ідея безкласового суспільства в контексті процесу формування політичної еліти займала важливе місце в політичному дискурсі українського націоналізму XX століття, особливо в 1940-х роках. Редакція ідеології ОУН, яка набула поширення в середовищі української політичної еміграції другої половини XX століття, зазнала суттєвих впливів ліберальної та консервативної ідеологій. Через це соціальний радикалізм ОУН-р зразка 1940-х років був суттєво обмежений, а поняття "безкласового суспільства" поступово зникало з політичного дискурсу українських націоналістів другої половини XX століття, поступово повертаючись у їх політичний дискурс лише у другій половині 2000-х років.

В. Й. Климончук, канд. політ. наук, доц.,
ПНУ ім. В. Стефаника, Івано-Франківськ

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНИХ СВОБОД В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОГЕНЕЗІ

Актуальність теми. В сучасній Україні ідеї політичної свободи гостро актуалізуються у зв'язку з переходом суспільства від тоталітарного до демократичного, вільного, відкритого суспільства. Проблема входження суверенної України в співдружність високо розвинутих демократичних суспільств – це значною мірою проблема осягнення людьми феномена Свободи, причому осягнення на різних рівнях, в тому числі і на рівні здійснення державної стратегії реформування суспільства.

Метою і завданням дослідження є наукове обґрунтування політичної свободи, як базової суспільної цінності та інституційно-владного і соціокультурного механізмів її забезпечення в умовах демократії.

Виклад основного матеріалу. Дослідження політичних свобод здійснюється в координатах методологічних ідей, серед яких важливе значення мають: по-перше, системний підхід, зв'язок двох структур – "система і навколишній світ"; по-друге, комплексність не як онтологічна якісна риса, а як зв'язок статичних і динамічних процесів, в якому є смислова, раціо-

нальна складова. Смисл має три виміри: 1) предметний, речовий; 2) часовий, тобто процесуально-історичний; 3) соціально-динамічний.

Немає сумніву в тому, що на ранніх стадіях життя людей вже існували усталені форми саморегуляції, упорядкування основних видів життєдіяльності. Упродовж всієї історії людства послідовно спостерігаються дві домінуючі тенденції в самоорганізації етнічних спільнот.

Кожна стадія історичного розвитку поєднує в собі набір багатьох форм саморегуляції і самоврядування, що створює певний інституційний каркас досягнень у нормах співпраці, розподілу благ, споживання та релігійного культу. Рух людського пізнання від природи до самого себе сформував раціоналізацію всіх інститутів життєдіяльності суспільства.

Важливим методологічним принципом дослідження політичних свобод має бути принцип рівних суспільно-політичних статусів людини. Слід відзначити, що назагал українське суспільство у своєму розвитку на засадах етнополітичної культури не випродукувало власної політичної сили, яка б зверхньо ставилася до своїх співвітчизників. Щоб відновити історичну справедливість і пошанувати моральність людських стосунків, слід відмовитись від нав'язаних, невластивих нам термінів, які субординують суспільство за політичною значущістю особи.

Висновки. Можна зазначити, що пострадянські країни переходять в нову стадію суспільно-політичного й державно-правового розвитку. Але цьому процесу заважають консервативне мислення. Нинішнє українське національно-політичне мислення виразно не історично послідовно сформоване, а тому істотно відрізняється від політичного мислення історично сформованих демократичних націй. Основна відмінність полягає в тому, що ми прагнемо наслідувати чужий досвід, копіювати його. В. Тарасенко в цьому контексті писав, що українське суспільство "не бачить ні своєї індивідуальності, унікальності, ні свого соціального обличчя, бо в нього немає власного "дзеркала", в яке йому належало б глянути, щоб "побачити" і розпізнати себе. Тому ми "мавпуємо".

В сучасному українському суспільстві інституалізація політичних свобод вибудовується без усвідомлення наслідків їх безпосереднього досвіду. Тому цей процес є доволі суперечливим. Концепція політичних свобод, яку українські політики запозичили в демократичних країнах і прагнуть її із певними змінами інституалізувати, не сприймається однозначно в суспільній свідомості. Для того, щоб українська нація могла існувати і триматися єдності, у її державно-правовій ідеології повинен бути не тільки чужий політичний досвід, але й ідеал суспільно-дієвої причинності, що єднав би всі соціальні верстви у цілісність.

Зазначимо, що методологічна важливість інститутів політичних свобод полягає в тому, що вони дають реальну можливість осмислити політичні свободи адекватно стану суспільної свідомості і суспільної психології. Досліджувані процеси потребують певної систематизації та періодизації. Це означає, що в осмисленні сутності політичних свобод в українському націогенезі слід виявити стадії, в межах яких були сформовані та інституалізовані певні форми політичних свобод.

І. В. Ленард-Криськів

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ВІДКРИТОСТІ Й ЗАКРИТОСТІ СУСПІЛЬСТВА ДО АНАЛІЗУ КОНЦЕПЦІЙ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Ґрунтовний аналіз критеріїв відкритості й закритості суспільства, сформованих в західноєвропейській філософії, надзвичайно важливий для осмислення української філософської думки і, у зв'язку із цим, для розуміння тих змін і трансформацій, які відбуваються в сучасному українському суспільстві. Необхідно збагнути чому "в Україні домінують цінності закритого суспільства, не надто готового до змін" [*Грицак Я.* Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. – К., 2004. – С. 8]. Чи не пов'язано це з доктринами українського націоналізму, які обстоювали М. Міхновський, Д. Донцов, М, Сціборський та інші? Представники новітньої української політичної філософії В. Липинський та Д. Донцов по-своєму розуміли, яким повинно бути українське досконале суспільсто: відкритим чи закритим. Так, В. Липинський схилявся до думки, що майбутнє українське суспільство має бути суспільством відкритого типу, а Д. Донцов, навпаки, обстоював концепцію суспільства закритого типу. Серед сучасних українських науковців питаннями відкритості та закритості суспільства займаються такі дослідники як: Я. Грицак, В. Фесенко та Д. Сепетий.

Симпатії В. Липинського на боці класократичного типу еліт, коли соціальні групи визначені, сформовані, існують "органічні класи", які склались в результаті розвитку матеріальної культури. Відношення між елітою і масою визначаються їх належністю до певного класу й становищем, яке вони в ньому займають. Для класократичного суспільства характерна спільна для всіх віра в божественні закони, спільна громадська мораль, яка заохочує трудову активність, високий рівень розвитку техніки й духовності, і, що особливо важливо, – високий моральний авторитет "національної аристократії" [*Липинський В.* Націоналізм, патріотизм і шовінізм // Хроніка. – 2000. – № 39–40. – С. 717], яка в своїй діяльності керується встановленими законами. В. Липинський чітко підкреслював "органічність", "природність" таких форм відносин у суспільстві, коли легітимна еліта керує масами за згодою останніх на ґрунті спільних моральних засад. Такі відносини він хотів бачити в Україні. Таким чином, аналізуючи та підсумовуючи концепції В. Липинського слід відзначити, що допоки в суспільстві переважатимуть консенсусні тенденції між елітою та масами, доти це суспільство перебуватиме у стабільному стані. Еліта української нації тлумачилась ним як спільнота до якої належать люди, що мають освіту, володіють певними навичками, вміннями, є вихованими і всебічно розвиненими повинні, і, навіть зобов'язані бути на керівних посадах у своїй державі. Однак, вказана ланка має не просто керувати, не просто, так би мовити, займати шановані крісла, але й, дбати про тих людей, ту масу, яка їх вибрала. Проаналізувавши наведені вище слова, виникає думка: а чи не має відповідна ситуація безпо-

середнього відношення до нашого часу, нашої рідної, української проблеми розвитку суспільства?

Чітко бачимо, що В. Липинський у своїх працях відстоював привілеї саме відкритого суспільства, яке може і має запозичувати найкраще від світової громадськості для благополучного розвитку, кращого життя своїх людей.

Д. Донцов в цьому контексті виступає одним із найяскравіших представників та виразників націоналістичного руху в Україні кінця XIX–XX ст. Варто зазначити, що діяльність Д. Донцова посідає важливе місце в розвитку української політичної філософії. Впродовж усього творчого життя Д. Донцов популяризував українську історію, культуру, літературу. Щодо філософії, можна констатувати, що усі філософські погляди Д. Донцова були підпорядковані найвищій меті у його світогляді. Цією метою у нього виступала нація, початок і кінець усіх його теоретичних рефлексій, єдина реальна монада історії та культури, незаперечний критерій істини. Тому задля втілення своєї мети Д. Донцов використовував усі засоби, які, на його думку, могли б працювати на ідею націоналізму. Мислитель вивчав та аналізував філософські погляди Стародавнього світу, Нового часу, сучасні йому філософські течії, проблеми радикалізму російської революційної інтелігенції, яка проголосила своїм девізом фразу – "все, або нічого".

Філософський аспект світогляду Д. Донцова часто характеризують як ірраціональний. А це не відповідає дійсності. Д. Донцов ставив під сумнів здатність розумових аргументів, але тільки тоді, коли йшлося про глибинні, екзистенційні основи нації. За інших обставин він неухильно стверджував, що національна ідея лише тоді увірветься як могутній чинник у життя, коли в ній будуть поєднані чуттєва і розумова частини, коли інтелект буде міцно сполучений з народним інстинктом і сумлінням. А це можливо лише за умови, "коли зміст ідеї, коли національний ідеал не є чужий, абстрактно виведений та їй накинутий, інакше він не запалить в її серці вогню захоплення" [*Донцов Д.* Формотворчі ідеї правлячої верстви // Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – С. 323].

Узагальнюючи викладене, варто сказати, шо проблема суспільства, і, особливо, його закритості чи відкритості є надзвичайно важливою як для світової громадськості, так і для нашої держави. Ідеї В. Липинського, який був прихильником відкритого суспільства, безперечно, гідні уваги. Нам, українцям варто замислитись над тим, що, обов'язково, повинна бути співпраця, взаємодія влади і простих людей. Необхідно старатись брати, запозичувати все найпродуктивніше, найрезультативніше від інших суспільств. Злагоджена робота, гідно обдумані дії, обов'язково приведуть до запланованих результатів. Напротивагу В. Липинському, Д. Донцов був прихильником закритого типу суспільств. Тобто, тієї соціальної моделі, яка пропонує виключно свої, націоналістичні дії, власний розвиток, який ні в якому разі не має бути запозиченим від когось. Таким чином, нам самим потрібно вирішувати яких концептів дотримуватись. Проте, з іншого боку, можливо, їхнє поєднання є найбільш ідеальною моделлю розвитку сучасного українського суспільства.

І. І. Ломака, канд. політ. наук, доц.,
ПНУ ім. В. Стефаника, Івано-Франківськ

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ ДО СЕРЕДИНИ XIX ст.

Дослідження ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства зумовлює необхідність використання декількох методологічних підходів, аналізу значного корпусу праць вітчизняних та зарубіжних політологів, соціологів, релігієзнавців, теологів, богословів, залучення різноманітного документального матеріалу. Розглядаючи історіографічний аспект даної проблеми, слід зазначити, що історія суспільно-церковних відносин в Україні – малодосліджена ділянка науки. Однією із причин цього є передусім перервність державницької традиції, поділ етнічної території між державами-сусідами, які контролювали не лише суспільне, а й церковне життя українців. Власне цим зумовлена практична відсутність праць, присвячених суспільно-церковній проблематиці, незначна кількість історичних матеріалів та документів, що суттєво ускладнює вивчення даної проблеми, особливо від доби Київської Русі до середини XIX століття. Водночас, це не виключає можливості та доцільності наукової реконструкції явища, яке вивчається.

Першим документом, що проливає світло на роль церкви та релігії в українському суспільстві, є "Устав святого кн. Володимира Святославовича про десятини, суди і людей церковних". Ним було визначено правові, адміністративні та економічні відносини давньоруського суспільства і церкви. Інший документ – "Устав кн. Ярослава про церковні суди" визначив межу покарань і порядок судочинства з боку держави і церкви у такий спосіб: злочином відає держава, а гріхом – церква. Впродовж XII–XIV століть акти державної влади щодо церкви набувають вигляду статутних та жалуваних грамот, княжих уставів та рукописань. Це були уже не акти загальнодержавної, а удільної ваги. Проте й вони є свідченням адміністративно-правових відносин, що виникали між місцевою владою і церквою. Усвідомлення ролі держави щодо церкви у цей період знаходить відображення у збірниках – "Кормча книга" та "Мірило праведне" [*Великий А. Г.* Українське християнство. Причини до історії української церковної думки. – К. : Єспанія, 1990].

На межі XVI–XVII століть окремі питання суспільства та церкви знаходять відображення у кодексі українського середньовічного права – "Литовському статуті". Спираючись на здобутки попередників, а також враховуючи досвід європейських країн, вагомий внесок у концептуальні засади суспільно-церковних відносин зробив П. Могила. Зокрема, він та його соратники долучилися до справи адміністративно-церковної реформи, що мала захистити православну церкву перед католицьким прозелітизмом та наступом світської влади на церковний суверенітет.

Наприкінці XVII – початку XVIII століть центром реформаційних ідей, які поширюються і в Україні, стає нова столиця російської імперії Петер-

бург. Провідну роль у цій політиці посідають вихідці з України – Ф. Прокопович та С. Яворський. Зокрема, перший із них став ідеологом політики секуляризації влади і суспільства, провідником просвітницьких впливів на відносини держави і церкви, що йшли з Європи. До початку політичної та адміністративної реформ, розпочатих Петром І, історіографію вивчення суспільно-церковних відносин можна розглядати як один великий етап, що до синодального періоду дістав назву історіографії відносин суспільства і церкви. Після здійснення відповідних реформ розпочався так званий синодальний період, який завершився на початку XX століття [*Горбатенко Т. Г.* Вплив християнства на становлення писемної культури Русі—України: релігієзнавчо-філософський аспект. – К. : Вид. центр "Академія", 2001].

Усередині XIX ст. вітчизняна політична думка, серед іншого, звертається до витоків національної самобутності українського народу. Провідну роль у процесах національно-культурного, духовного та політичного відродження у цей час відіграє Кирило-Мефодіївське Товариство на чолі з М. Костомаровим, П. Кулішем, Т. Шевченком та іншими учасниками. Державотворча концепція "братчиків" передбачала національне відродження українців шляхом інкорпорації християнських цінностей і православної духовності, що можна розглядати як шлях до зближення світської та духовної влади. В основу даної концепції було покладено євангельський принцип – "Всяка влада від Бога".

Л. М. Мельник, доц., БНАУ, Біла Церква

ПРІОРІТЕТНІ ПРИНЦИПИ БУТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Як відомо, будь-яка діяльність складається з двох компонент – управління і виконання. Тому й суспільство має еліту як управління і народ як виконання. В основі такого поділу лежить критерій, що має назву "елітарність" – вміння керувати, приймати рішення і прогнозувати розвиток подій. Керувати можуть тільки люди, які мають природжен елітарність. Еліта і народ існують у рівновазі. Протягом вітчизняної історії українській нації доводиться стикатись з явищем, коли національна еліта зраджує те, заради чого вона існує. Закономірно, що відбутися може лише соціально розвинений народ, що має власну провідну верству, життєздатну еліту. Про це вустами одного зі своїх героїв говорив І. Франко: "Поки ви, русини, не маєте своїх дідичів і міліонерів, поти ви не є жоден народ, а тілько купа жебраків та невольників" [*Франко І.* Перехресні стежки // Зібр. творів : у 50 т. – К., 1979. – Т. 20. – С. 369]. На жаль, Україна досить тривалий час мала яскраво виражений феномен бездержавної нації, результатом чого – перервність в часопросторі національної еліти та її невміння знаходити національний консенсус. Саме ця обставина зумовлює загострене усвідомлення того, що особливу роль у державотворчих процесах мусить виконувати національно свідома елі-

та, яка розуміє свою історичну місію і відповідальність. Національна еліта формує атмосферу толерантності й взаємопорозуміння у суспільстві.

На думку Т. Зіньківського, національна еліта повинна бути складовою частиною нації, оскільки, представники еліти відірвані від національного ґрунту не може працювати на благо народу, сповідуючи інші культурні цінності. І. Франко теж переконував, що національна еліта має бути "невідлучна часть народу". Т. Шевченко доводив, що національну еліту мають поповнювати особи вольові, сильні духом, котрі спроможні відстоювати інтереси нації та служити в ім'я Вітчизни. Для П. Куліша аби належати до "доброї інтелігенції" потрібно вирізнятися не лише особистісними якостями, а й бути економічно забезпеченим. Найбільші шанси стати провідниками українського суспільства має дрібне та середнє поміщицтво, яке є освіченим та в економічному та соціальному плані забезпечене і не втратило зв'язку з національним ґрунтом. На переконання ж М. Міхновського лише ті люди здатні поповнити національну еліту, в яких збуджена національна свідомість: "Еволюція українського інтелігента третьої формації ще не укінчилося, але характерна його прикмета – служіння власному народові відбилася в ньому з повною силою. Отже, коли третя інтелігенція має органічні зв'язки з українською нацією, коли вона є заступником українського народу, єдино свідомою частиною української нації, то стерно національного корабля належить їй" [*Міхновський М.* Самостійна Україна. Програма Революційної Української партії із 1900 року / вступ В. Шаяна. – Лондон, 1967. – С. 25]. Як вважає М. Міхновський, для досягнення повноцінного національного становлення національна еліта має відповісти на виклик часу "системною працею на кожнім полі". Вона зобов'язана організувати народ до боротьби в ім'я його інтересів, наболілих потреб. Опікуватися загальнонаціональними потребами є умовою добробуту і повного функціонування національної еліти запорукою того, що вони не будуть випихнуті з них представниками пануючої нації. Тобто "класовий інтерес" інтелігенції збігається з інтересами всієї нації [*Міхновський М* Справи української інтелігенції в програмі Української Народної Партії. – Чернівці, 2000. – С. 98–99].

За В. Липинським, визначними особливостями національної еліти є воля, активність, жадоби влади зі здібністю до раціоналізації, "інтелектуалізації" ірраціональних поривань очолюваної цією аристократією маси. На переконання мислителя, для здійснення національною елітою функцій їй мають бути притаманні "лицарські" риси, як, вміння організованості та витривалості; влада має базуватися на авторитеті, створюваному поступово, шляхом його свідомого формування та підтримання самими представниками аристократичної верстви, у зв'язку з чим їй має бути властива повага до ієрархічних стосунків. Саме в цьому полягає консервативна ідея рівності, яку підтримує В. Липинський, – рівність тут розуміється як повага до того, хто займає своє належне місце в ієрархії.

Еліта ж у розумінні Д. Донцова – фанати, аскети, подвижники, здатні пожертвувати собою заради ідеї. Головним змістом існування еліти є її діяльність у площині соціальної практики, що спрямована на теоретичне

пізнання та доцільне перетворення усієї системи суспільних відносин, реалізацію національних прагнень народу. Народ для нього – "чинник пасивний", "активним чинником" є "ініціативна меншість". Для Д. Донцова вони є кращими завдяки їх мудрості, шляхетності, мужності, сміливості.

На думку вищезазначених мислителів, національна еліта за допомогою народу може створити нову суспільну реальність, реалізувати національну ідею. Представники елітистського напряму наголошували, на тому що наявність розриву між національною елітою і народними масами є неприйнятними, а за певних обставин і небезпечними для подальшого становлення національної самосвідомості українців та формування державності. Національна еліта повинна бути складовою частиною нації, відповідати перед нею і вести її.

Таким чином, еліта повинна стати провідною рушійною силою суспільного розвитку, перейнятися потребами свого народу, стимулювати його до активних дій з метою вирішення назрілих потреб. Взагалі опіка інтелігенції інтересами та потребами нації є ознакою наявності та повноцінного існування національної еліти.

Т. С. Мілоченко, студ., КНУТШ, Київ

ПРОБЛЕМА ДИКТАТУРИ У ТВОРЧОСТІ М. СЦІБОРСЬКОГО

Розгляд даного питання я вважаю за доцільне розпочати з визначення самого поняття "диктатура" Політологічний енциклопедичний словник визначає диктатуру як "нічим не обмежену владу особи, класу чи інших соціальних груп у державі, регіоні, що спирається на силу, а також відповідний політичний режим: тимчасовий авторитарний режим, який вводиться на строк дії надзвичайних обставин для прийняття рішучих заходів, спрямованих на виведення країни з кризового стану" [Політологічний енциклопедичний словник. – К., 1997].

Микола Сціборський у праці "Націократія" чи не вперше в українській політичній думці здійснив раціоналістичний аналіз політичних режимів тогочасної Європи(демократія, соціалізм, комунізм, фашизм). Не оминув увагою мислитель і проблеми політичної диктатури, існування якої він убачав у "московському большевізмі" та італійському фашизмі. При розгляді проблематики диктатури автор "Націократії" завважав за потрібне не брати до уваги комуністичного диктату через наявність у ньому "внутрішніх суперечностей між самою соціалістичною доктриною та практикою большевизму" [*Сціборський М.* Націократія. – Вінниця, 2007. – С. 57].

Натомість же, Сціборський спрямовує вектор свого пізнання на фашистську Італію, диктатура для якої, на його думку, є гранню суспільного світогляду, згідно з яким лише за індивідуальністю й провідною меншістю визнається здатність до керівництва. За такого режиму правом кермувати наділені виключно найліпші; покликані творити провідну еліту нації, яка очолювана вождем веде за собою народні маси. Проте одразу ж постає запитання: чи правомірно ототожнювати більшість(народні

маси) з отарою чи юрбою? Відповідаючи на це питання, Микола Сціборський звертається до історичного досвіду Українського Народу, а саме до тих критичних моментів, коли народні верстви зберігали здобутки культури та традиції в той час як еліти асимілювались. Однак, зазначає він далі, уся невситима енергія мас у буденних ситуаціях розпорошується, тому функція координації цього насиченого заряду та вкладення його до вірно діючої системи належить провідній меншості нації.

Українським мислителем піднімається й проблема виродження диктатури, перетворення її на самоціль. Перш за все, він зауважує, що кожен диктатор і його провідна група переконані, що їхнє правління є найкращим, ліпшим за інші. Сціборський зазначає, що диктатура є найбільш здатною до виконання своїх суспільних функцій на початковому етапі. Саме у цей період представники режиму вирізняються неабиякою ідейністю, самопосвятою; ці характеристики діють на маси таким чином, що вони наповнюються тими ж емоціями, тією ж вірою, що й провідники і починають сліпо слідувати їхнім наказам. Проте з часом провідна меншість, зміцнивши владу у своїх руках, демонструє тенденцію до самоконсервації, замикання у самій собі та відриву від народу. Так диктатура зі служниці загальним інтересам перетворюється на самоціль. Паралізуючи всі вияви народної ініціативи, зобов'язуючи усіх орієнтуватись на вказівки пануючої касти – такий політичний режим диктатури замість "сильної, активної, ініціативної" [Там само. – С. 64] особистості починає породжувати рабів. Згідно зі Сціборським, очевидним є те, що влада має відповідати вимогам постійності й авторитету; мати можливості "твердого керівництва та суворих репресій" [Там само], але ці прикмети не повинні створювати "поліційно-урядницького режиму"(така риса як раз і характеризує диктатуру, яка вже перетворилась у самоціль). Наприкінці автор "Націократії" виводить формулу, яка дозволяє вчасно "стримати переродження диктатур в антисуспільний чинник" [Там само. – С. 63]: поруч з принципами авторитарного правління, суспільної ієрархії та дисципліни мають бути збережені "елементи суспільного контролю і самодіяльності" [Там само] (у їх здорових межах).

Отже, Микола Сціборський досліджував проблеми, які були надзвичайно актуальними під час написання праці "Націократія" (1935 рік). Ці проблеми стосувались взаємодії провідних еліт і народних мас, функціонування диктатури як політичного режиму тощо. Враховуючи усе вище перелічене, безперечним є те, що Микола Сціборський посідає чинне місце в історії політичної думки України.

Т. І. Плазова, канд. іст. наук, доц., НУ "Львівська політехніка", Львів

ІВАН ФРАНКО ТА ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ РУСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ

У 1889–1890 роках в політичному житті Галичини відбувається значне національне піднесення. Пішовши на компроміс з австрійською та польсь-

кою владою, народовці добилися надання українцям права відкривати власні школи та магазини, займати державні посади, а також створювати власні політичні партії. Поступкою з боку народовців було припинення всілякої ворожнечі щодо поляків та обіцянка вплинути в такому ж дусі на народ та українську інтелігенцію. Це був прогресивний крок, який гаряче підтримала громадськість ("ліберально-буржуазна", в інтерпретації марксистів) в східній та західній Україні. Успіх народовців у цій акції, що мала назву "нова ера", обіцяв в недалекому майбутньому їхній повний тріумф на суспільно-політичній царині. Отже, в галицькому суспільстві закономірно заворушилися політичні опоненти народовців – радикали.

Руcько-Українська Радикальна Партія була заснована 4 жовтня 1890 року у Львові з ініціативи І. Франка та М. Павлика. Основою партії стали радикальні молодіжні гуртки, утворені в Галичині в кінці 70-х років XIX ст. під ідеологічним впливом Михайла Драгоманова. На час створення РУРП була першою українською партією європейського зразка – із суцільною програмою, масовою організацією та реєстрованим членством. В основу програми партії було покладено науковий соціалізм на демократичній та кооперацій ній базі, всеукраїнську єдність.

Партія з початку свого існування отримала назву "хлопської", хоч організована була практично без участі селян. До неї, крім радикально налаштованої інтелігенції, увійшли також представники інших політичних платформ, зокрема й соціал-демократи, яких об'єднувало одне: протест проти "нової ери".

Ще до утворення партії, 1 січня 1890 року І. Франко та М. Павлик розпочали видавничу справу українських радикалів – організували вихід в світ журналу "Народ". Кипуча діяльність Івані Франка – видавця й редактора, що розгорталася в надзвичайно складних умовах гострої ідеологічної боротьби, була його високим громадським обов'язком, іноді й справою честі. "Але не йде мені о себе, – писав він до Н. Кобринської у справі організації нового видавництва, – а йде о те, щоб запомогти, а не зашкодити тому святому ділу, котрому я взявся служити. І тим тяжче мені розпочинати видавництво, коли у нас з усіх боків бачу злу волю, ворожі та косі погляди…".

Журнал проіснував рекордно довгий час для громадсько-політичного видання радикалів – п'ять з половиною років. Друкувався він двічі на місяць. Художній літературі в журналі відводилося мало місця, оскільки в цей період у радикалів була конкретна мета, конкретний противник, отже, пропаганда та агітація вимагали докладання набагато більших сил. На третьому році видання художня література з "Народу" зникла зовсім: це було практично перше видання в Україні, що стало повністю публіцистичним.

Кожен номер журналу відкривався передовою статтею, написаною одним із членів редакції, де відповідальним редактором був Іван Франко, а видавцем – Михайло Павлик. В журналі, крім них, друкувалися Леся Українка, Павло Грабовський, Василь Стефаник, Наталя Кобринська, Лесь Мартович, Ольга Кобилянська тощо. Крім того, виправдовую-

чи свою орієнтацію на "хлопство", радикали запросили до співпраці кореспондентів з-поміж селян. Журнал друкувався на тонкому папері, щоб його можна було в конвертах пересилати читачам. Він розповсюджувався в Галичині, на Східній Україні, його одержували російські революціонери-емігранти в Лондоні та Женеві. Появі "Народу" в емігрантських колах сприяла Етель Ліліан Войніч, яка приїжджала до Львова і зустрічалася з М. Павликом та І. Франком. На території Російської імперії цензура вилучала номери журналу та спеціальним розпорядженням заборонила його пересилку.

В 1892 році, не без участі І. Франка, в структурі у виданні відбуваються деякі зміни – запроваджуються нові рубрики. Основними з них були: "Політика крайова і загранична", "Справи суспільні і економічні", "Полеміка і дописи".

Одночасно з "Народом" Радикальна партія в квітні 1891 року почала видавати газету "Хлібороб", яка, на відміну від свого попередника, справді досягла доволі високої популярності саме серед простого народу, себто селян. Уже в "Запрошенні до передплати" було зазначено: теоретичні питання в "Хліборобі" підніматися не будуть, а висвітлюватимуться практичні справи в житті трудящих. І, насправді, в газеті порушувалися громадсько-політичні та економічні проблеми українського села, містились публіцистичні статті. Згодом видання "Хлібороба" було перенесене зі Львова до Коломиї. Редакторами були все ті ж Іван Франко, Михайло Павлик та представники "нової інтелігенції" Северин Данилович, Іван Герасимович тощо.

На початку 1895 року наклад "Хлібороба" зріс до 1000 примірників, що було невеликою і навіть смішною кількістю в порівнянні з накладами "Діла" або інших популярних народовських газет, проте великим досягненням в порівнянні з 200 екземплярами "Народу" у 1891 році.

Згодом, за ініціативи І. Франка та М. Павлика та сприяння газети було засновано селянське товариство "Народна воля", осередки якого активно працювали в багатьох селах, за що переслідувались австрійською владою. В вересні 1895 року газета припинила своє існування, таким чином ще одне видання Української Радикальної партії закрилось. Функції друкованого органу партії цього ж року переймає газета "Громадський голос", яка побачила світ ще в 1892 році. Тираж газети був дещо менший та й не такий популярний, ніж у попередніх виданнях. І. Франко ще впродовж 1896–1897 років приймає активну участь в його редагуванні, поки поступово не припиняє цю справу.

Ю. Я. Тишкун, доц., НУ "Львівська політехніка", Львів

ОЦІНКА ПЕРШОЇ "ХВИЛІ" ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

1991 року під впливом падіння комуністичних режимів у країнах Центральної і Східної Європи сучасник цих, процесів американський

політолог С. Гантінґтон висловив ідею про глобальні "хвилі демократизації" – "групу переходів від недемократичних до демократичних режимів, що відбуваються у певний період часу та кількісно істотно переважають переходи в протилежному напрямку в даний період часу" і, як правило, спричиняють лібералізацію або часткову демократизацію в тих політичних системах, які не перетворюються у цілковито демократичні. При цьому він зафіксував три історичні "хвилі демократизації": І-у – 1828–1926 рр., ІІ-гу – 1943–1962 і ІІІ-ю – з 1974 р. [*Гантінґтон С.* Три хвилі демократизації // Демократія : Антологія / упор.: О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 574, 575]. Політичні події 2002–2005 рр. у православних європейських (Сербія, Грузія, Україна) та мусульманській середньоазійській (Киргизія) країнах поставили на порядок денний ідею про початок IV-ї "хвилі демократизації" [*Шведа Ю.* Демократія і вибори за С. Хантінгтоном // Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти : Матеріали конференції (Львів, 12 лютого 2005 р.) / упор.: А. Романюк, Л. Скочиляс. – Л. : ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 20–22; *Офіцинський Р.* Політичний розвиток незалежної України : монографія. – Ужгород : Ґражда, 2005. – С. 288]. Масові політичні протести проти правлячої еліти мусульманських держав арабського Сходу (Туніс, Єгипет, Лівія, Ємен, Бахрейн, Сирія) у 2010–2012 рр. і подальша зміна влади у більшості з них ставить питання про продовження згаданої IV-ї "хвилі" демократизації.

У сучасній Україні прихильники крайньо-правих і крайньо-лівих поглядів, які оцінюють "хвилі" демократизації негативно, розглядаються як маргінали, а, натомість, прихильники ліберальних і націонал-демократичних поглядів, які сприймають ці "хвилі" демократизації переважно позитивно, домінують у публічному просторі. Як наслідок, позиція останніх транслюється як наближена до загальносуспільної оцінки політичного транзиту.

Однак, такі – позитивні – оцінки демократизації були характерні для вітчизняної політичної думки і її представників не завжди. Зокрема, варто згадати міжвоєнний (1920–1939 рр.) період української історії, протягом якого у вітчизняній політичній думці домінували прихильники недемократичних (з точки зору прихильників ліберальної демократії) поглядів (комуністи, інтегральні націоналісти та консерватори), які, відповідно, сприймали хід і наслідки І-ї "хвилі" демократизації негативно. Зокрема, перші – комуністи – як егалітаристи негативно ставилися до поширення ліберальної парламентської демократії як до поширення буржуазної "псевдодемократії", яка підмінює собою справжню, "пролетарську" демократію з її "працюючим" парламентаризмом. Натомість інтегральні націоналісти, виступаючи з протилежних – елітаристських – позицій засуджували демократичні перетворення як спосіб "накидання" демократичними державами Антанти – переможцями Першої світової війни Україні й іншим країнам непритаманного їм, неефективного і корумпованого політичного режиму, який, зокрема, спричинив поразку українсь-

ких Визвольних змагань 1917–1921 рр. Так, серед діячів, помітних в емігрантському і західно-українському політичних дискурсах, негативно до глобальних процесів демократизації ставилися речники інтегрального українського націоналізму 1920–30-х рр. – Д. Донцов [*Касьянов Г.* Теорії нації та націоналізму : монографія. – К. : Либідь, 1999. – С. 321] та консерватизму – В. Липинський. Дмитро Донцов стверджував, що ""демократія" на Заході … декретує її як примусову віру, як догмат, як режим який мусить бути запроваджений в усіх землях світу, … що ніяка нація не має права запровадити у себе іншої політичної системи, як … "демократії"" [*Донцов Д.* За яку революцію. – Репринт. вид. – Львів : Б. в., 1990. – С. 38]). Натомість В'ячеслав Липинський, охарактеризовував падіння авторитарних режимів у державах Почвірного союзу внаслідок соціальних потрясінь, спричинених Першою світовою війною, саме як "загально європейську демократичну заразу" [*Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / ред. Я. Пеленський. – К. : Ін-т Східноєвроп. досл. НАНУ, 1995. – С. 183], яка попередньо знищила монархію у Франції і Росії.

Б. В. Хитрик, студ., КНУТШ, Київ

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ "НАЦІОНАЛЬНОЇ АРИСТОКРАТІЇ" В ТВОРЧОСТІ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО

Історія дарувала нашому народу не один шанс для здобуття державної незалежності, але в силу низки об'єктивних і суб'єктивних причин спроби створити власну державу виявилися невдалими. Однією з таких причин, поза сумнівом, була відсутність сильної внутрішньо єдиної та організованої, об'єднаної спільною загальнонаціональною ідеєю політичної еліти. Найбільш ґрунтовні, систематизовані розробки концепції еліти належать українському мислителю В'ячеславу Липинському.

Важливу роль на формування елітарної концепції Липинського відіграли Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс. Концепції політичної еліти В'ячеслава Липинського, сформовано автором у його центральній роботі "Листи до братів-хліборобів"(1926 р.) та в пізнішій праці "Покликання варягів чи організація хліборобів"(1925 р.). Подібно до італійського вченого Г. Моски, В. Липинський не вживає у своїх працях терміна "еліта". Український мислитель натомість використовує такі поняття, як "національна аристократія", "провідна верства" та "правляча верства" [*Пеленський Я.* Спадщина В'ячеслава Липинського і сучасна Україна // В'ячеслав Липинський. Історико-політична спадщина і сучасна Україна. – К. ; Філадельфія, 1994. –Т. 1. – С. 27]. Як і класики елітизму, В. Липинський був переконаний у тому, що в кожній нації завжди існувала й існує активна меншість, яка керує, і пасивна більшість, якою керують. На думку вченого, еліта має володіти "матеріальною силою" та "моральним авторитетом у своєї нації". До того ж, матеріальну силу вона повинна була мати "більшу, ніж яка-

небудь інша група в нації [*Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – К. ; Філадельфія, 1995. – С. 136] Національна аристократія може реалізуватися тільки тоді, коли вона захоче створити свою державу.

В. Липинський визначає три методи формування національних еліт: класократичний, демократичний, охлократичний. Класократичний метод: "взаємовідношеня між расою активною і расою пасивною: – орґанічний; по свому орґанізацийному методу – класократичний" [*Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / за ред. Я. Пеленського. – Філадельфія, 1995. – С. 217]. Полягає у інтеграції еліти з іншими соціальними групами, які складають корпоративну монархічну державу. Устрій класократії відзначається рівновагою між владою і свободою, між стримуючими і рухаючими силами. В цій системі громадянство наділене свободою економічної, культурної та політичної самодіяльності, але ця свобода дисциплінована авторитетом сильної і стабільної державної влади. Головними загрозами українській державності В. Липинський вважав такі форми суспільного устрою як демократія та охлократія. Демократичний метод :"по взаємовідношеню між расою активною і расою пасивною – хаотичний, по свому організаційному методі – демократичний" [Там само. – С. 230]. Демократичний метод заснований на відкритій конкуренції за владу, яка точиться між різними групами суспільства, і він характерний для республік. Демократію характеризує порушення балансу між владою і свободою на користь останньої. Необмежений демократичний індивідуалізм підриває основи дисципліни і правопорядку в суспільстві. Охлократичний метод : по взаємовідношеню між расою активною і расою пасивною – механічний, по свому орґанізацийному методу – охлократичний" [Там само. – С. 261]. Під охлократією автор розуміє такий суспільно-політичний лад, де активна меншість твориться шляхом організації різнокласових елементів в одній верстві, яка необмежено панує над даним громадянством. Охлократичний лад, який завжди тримається на насильстві і примусі.

У своєму фундаментальному політичному трактаті "Листи до братів-хліборобів" В. Липинський наголошує, що народи, які не вміють витворити власних "панів", тобто політичної еліти, приречені на те, щоб навіки коритися чужим. Тому потрібно відродити українську аристократію, спадкоємців Б. Хмельницького, П. Конашевича-Сагайдачного, І. Богуна, Ю. Немирича, І. Виговського, І. Мазепи та інших, панівну верству, що має в крові інстинктивний нахил до творення своєї влади і держави, яка відновить державність, бо має в собі хотіння й волю завоювати собі на українській землі політичну владу і створити державу [*Кухта Б. Л.* З історії української політичної думки : текст лекцій : навчальний посібник. – К. : Генеза, 1994. – С. 271–272]. Ідеальним варіантом є той, коли певна людська спільнота зі свого середовища викристалізовує власну еліту, а та, у свою чергу, виступає творцем держави і нації, культурних і громадських вартостей: "Без своєї власної суверенної державної організації не може бути нації. Власна держава – це синонім влади власної

аристократії, і як не може бути нації без своєї власної національної аристократії, так не може бути національної аристократії, а значить і нації, без своєї власної держави. Нація, чи "національна меншість", щоб бути нацією, мусить сотворити собі свою власну державу, або загинути" [*Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / за ред. Я. Пеленського. – Філадельфія, 1995. – С. 211].

Отже, на думку В. Липинським, "національна аристократія" як група людей у соціальній ієрархії, яка продукує, зберігає і транслює національну ідею, тому займає провідне місце в суспільстві керує певними галузями соціального життя. Розуміння українським вченим еліти як провідної і неодмінної державотворчої та державоуправлінської групи нації, її ролі у творенні та об'єднанні нації, напрацювання вченого в галузі елітизму не втратили актуальності, а подекуди є визначальними в нинішніх політичних умовах розбудови незалежної Української держави, творенні українських політичних владних структур, їх легітимності та співпраці.

О. М. Хімяк, доц., НУ "Львівська політехніка", Львів

ПРЕСА ЗУНР

Утворення ЗУНР призвело до зміни всієї системи української преси Галичини. До цього у першу чергу спричинилася поява нових для краю видів пресових видань.

Найбільш своєрідним явищем української журналістики років Першої світової війни стали напіваматорські часописи січових стрільців. Змістовний та поліграфічний рівень цих видань був дуже різним, але майже всі вони мали спільні риси – велику кількість гумористичних та віршованих матеріалів, різноманітних літературних спроб. Стрілецькі часописи поєднує щирий патріотизм їхніх авторів, чия творчість була виявом прагнення зберегти надію та людську гідність від руйнівного впливу довгої страшної війни.

Виникли регіональні (повітові) часописи, що в абсолютній більшості випадків були виданнями українських органів місцевої влади. Після формування уряду західноукраїнської держави з'явилися офіційні друковані видання його секретарів (міністерств), які здебільшого мали характер урядових інформаційних бюлетнів. Фактично офіційним друкованим органом уряду ЗУНР стала газета "Република". З початком 1919 р. поширився ще один новий вид преси – військові часописи. Найпомітнішою з них стала газета "Стрілець". Головною функцією урядових та військових видань була пропаганда справи української державності, роз'яснення дій керівництва ЗУНР, відповідне інформування населення про хід війни та міжнародні події.

У тимчасовій столиці ЗУНР м. Станіславі з початку 1919 р. з'явилися нові видання українських політичних партій та організацій: газети "Республіканець", "Воля", "Народ" та "Свобода". На сторінках партійних ча-

сописів розгорнулася гостра полеміка, у центрі якої було питання про соціально-економічну політику уряду та Української Національної Ради. Вирішальний вплив на визначення внутрішнього курсу ЗУНР мали націонал-демократи, які, виявляючи готовність до широкої демократизації суспільно-політичного життя української держави, відкидали соціалістичні ідеї і не бажали проводити в економіці соціалістичні експерименти. Газети лівих звинувачували керівництво ЗУНР у буржуазності, цілковитому збереженні старої австрійської бюрократичної машини та відповідних методів управління, ігноруванні інтересів широких трудящих мас. При цьому крайню позицію займав "Республіканець". Тональність виступів "Волі" та "Народу" була значно поміркованішою. Публікації останніх свідчать, що і соціал-демократи, і радикали виступали за поступовий, мирний перехід до соціалізму демократичним шляхом, відкидаючи насильницькі, революційні методи боротьби.

"Свобода", а також "Република" стали на бік уряду. Спільною провідною тезою їхніх публікацій було твердження про неможливість проведення соціалістичних експериментів в економіці під час війни, заклик полишити до її завершення міжпартійні суперечки. Варто підкреслити, що, попри часом вкрай гострий тон антиурядових критичних виступів, усі партійні газети ЗУНР займали державницькі позиції, а також загалом негативно, хоча і з принципово різними акцентами, оцінювали російський більшовизм та його політику щодо України. Фактично усі часописи ЗУНР проіснували не довше, ніж протримався український уряд у Станиславові. Лише військові газети, мандруючи разом із військом, продовжували виходити і в Придніпрянській Україні. Фактичний розпад УГА наприкінці осені 1919 р. поклав край існуванню її преси. Кілька друкованих органів ЧУГА, що видавалися у 1920 р., віднести до преси ЗУНР вже, очевидно, не можна.

На території Східної Галичини, що була окупована Польщею, вихід українських газет було припинено. У Львові, долаючи жорсткі цензурні перепони, виходила лише одна газета – соціал-демократичний часопис "Вперед", який врешті-решт теж був закритий польськими властями. "Першою ластівкою" післявоєнного відродження української преси стала газета "Нова рада".

В Західно-Українській Народній Республіці українські часописи уперше видавалися у своїй державі, вільні від утисків чужої цензури та чужої влади.

Т. О. Чекригін, студ., КНУТШ, Київ
kadygrib_dana@mail.ru

ТЕОРІЇ МОНАРХІЗМУ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ XX ст.

У XX столітті питання дослідження монархічної форми правління, її природи, сутності та інститутів було досить актуальним. В багатьох

державах проводились активні дослідження, щодо питань придатності монархії до реалій тогочасного суспільства. Зокрема досить багато наукових розробок цього питання було напрацьовано і в тодішній Україні, адже в нашій державі це питання можна вважати насущним і проблема можливості монархічного суспільства не раз піднімалась в українській історії. Проаналізувавши політичну історію України, неважко помітити, що, маючи у той чи інший період власну державу, українці зверталися до монархічної форми правління як до найбільш оптимальної.

В. К. Липинський засновник консервативного напрямку у новітній українській історіографії та політології, вважав, що природі нашого народу найбільше відповідає (аристократичний, становий) устрій, що стоїть найближче до ідеального. Саме він, на думку, В. Липинського "Є найефективнішим, оскільки за аристократії, завдяки існуванню суспільної ієрархії і національної еліти, основні рішення приймають компетентні люди на потрібному рівні (компетентна меншість, той чи той суспільний стан)" [*Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / ред. Я. Пеленський. – К. ; Філадельфія, 1995. – С. 150]. Роль такого стану він покладав на консервативні елементи – верхні соціальні верстви громадянства, що несуть у собі стародавню політичну культуру й традиції державного життя, здатні приборкати анархію і свавілля. Важливою умовою побудови держави Липинський вважав її релігійну єдність. Він вважав, що історично саме інституція монарха давала будівництву держав принцип легітимності. Тому політичний ідеал для України вчений вбачав у спадковій монархії на чолі з гетьманом. До такого висновку В'ячеслав Липинський дійшов, проаналізувавши причини невдачі української національної революції 1917–1920-х років. Він був розчарований народницькою елітою, яка розуміла демократію як необмежене народовладдя під проводом Рад та отаманів і виявилась нездатною вирішити нагальні проблеми державного будівництва. Ідеї В. Липинського щодо доцільності впровадження в Україні монархічної форми правління, як такої, що найкраще сприяє утвердженню авторитету і порядку, поділяв і Стефан Томашівський (1875–1930), який у праці "Українська історія" говорив "Традиції українського народу, наявність внутрішніх розбіжностей між провідниками та станами українського суспільства зумовлюють необхідність впровадження в Україні монархічної форми правління як такої, що найкраще сприяє утвердженню авторитету і порядку"[Українська історія. Нарис І: Старинні і середні віки. – Львів : Видавництво "Вчора і нині", 1919]. Важливу роль в українському державотворенні С. Томашівський відводить уніатській церкві. Таким чином, у державотворчій концепції С. Томашівського українська державність виступає у формі клерикальної монархії.

Ще один політолог, ідеолог українського монархізму, Василь Кучабський (1895–1945) був послідовником ідей В. Липинського і С. Томашівського у тому, що справу створення української держави може вирішити не етнічне об'єднання українців у межах чужої, а формування психологі-

чного складу нації на певній території її проживання. Державотворча концепція цього дослідника отримала назву "позитивний мілітаризм", оскільки, на його думку, особливу роль у заснуванні монархічної держави покликана відіграти провідна верства, сформована з людей військового духу і організації. Необхідною умовою цього є державотворча національна ідея. Для початку потрібен своєрідний український П'ємонт, який зможе організувати решту України на визвольну боротьбу і роль П'ємонту мала відіграти Галичина.

Останній гетьман Української Держави – Павло Скоропадський – теж наголошував на тому, що монархія є для України найбільш прийнятною формою правління. Концептуального оформлення ідеї Скоропадського набули в еміграції й опирались на державотворчий досвід і принципові засади українського та європейського консерватизму. Ідеалом для останнього українського Гетьмана стала Українська Трудова Монархічна Держава.

Тому можливість встановлення монархічної форми правління в нашій державі яка має хоча можливо і не довгі в часі але досить сильні і визначні по суті монархічні традиції, є на думку вище вказаних дослідників досить реальною. І в залежності від обстановки в державі, може стати навіть своєрідною панацеєю для вирішення деяких насущних питань українського державотворення. Але ця монархія має бути суто українською, а не запозиченою. Тож перед тим як використовувати досвід інших країн його варто переосмислити, враховуючи українські реалії.

Секція
"ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ"

Підсекція
"ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ"

А. А. Авраменко, Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФОРМ ТЕРОРИЗМУ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасний тероризм як важливий чинник формування нового світового порядку перетворився на невід'ємний компонент міжнародних політичних процесів. Оперуючи обмеженими раніше ресурсами й зазнаючи радикальних змін, він є значною загрозою національній безпеці. Тероризм належить до найбільш небезпечних і важко прогнозованих явищ, вирізняється особливим динамізмом і багатоплановістю, а також здатністю до адаптації й модернізації в умовах основних цивілізаційних тенденцій сучасності – глобалізації та інформатизації.

Формування інформаційного суспільства на теперішньому етапі розвитку цивілізації, зростання ролі засобів масової інформації у руслі цього процесу, послужили основними передумовами медіатизації тероризму (у вузькому смислі під означеним процесом розуміється активне використання медіатехнологій терористами, в більш широкому – проекцію терористичної діяльності в символічну площину засобів масової інформації).

Глобалізація, будучи найбільш характерною рисою сучасної епохи, значною мірою визначається експансією інформації як основного стратегічного ресурсу. Сьогодні мас-медіа, будучи головним каналом передачі інформації, стають важливим інструментом психологічної дії, ними здійснюється інтенсивна обробка громадської думки.

Очевидно, що застосування терористами новітніх досягнень науки і техніки сильно розширює їх руйнівні можливості, дозволяє пригортати до себе загальну увагу і тримати людей в постійному страху.

Інформаційний тероризм як сучасне соціально-політичне явище становить серйозну загрозу безпеці та життєво важливим інтересам як особистості, так і суспільства і держави в цілому. Високотехнологічний тероризм нової епохи здатний продукувати системну кризу всього світового співтовариства, особливо країн з розвиненою інфраструктурою інформаційного обміну. В даний час для терористів легко уразливі практично всі комп'ютерні засоби обробки та зберігання інформації. Банківські, біржові, архівні, дослідницькі, управлінські системи, Інтернет, засоби комунікації від супутників до пейджерів, електронні засоби масової

інформації, видавничі комплекси, всілякі бази персональних даних – все це може атакувати при відповідній кваліфікації терориста з одного єдиного комп'ютера.

Саме через мас-медіа терористи можуть маніпулювати інформацією у власних інтересах, розраховуючи не тільки на формування відповідної громадської думки та вплив на владні структури, що ухвалюють політичні рішення, але й на залучення прихильників. Причому ЗМІ не просто інформують про терористичні акти, а й пропонують власне тлумачення подій, що відбуваються, формулюють суб'єктивні висновки, тим самим задаючи певні рамки в інтерпретації актів тероризму. З урахуванням означеної специфіки мас-медіа, терористичні акції розглядаються як спеціально сплановані для застосування повного комплексу засобів і методів розповсюдження інформації з метою впливу на поведінку аудиторії. У такому контексті перед світовою спільнотою постає завдання – не допустити використання терористами інформаційних ресурсів.

Специфічною відмінністю тероризму на нинішньому етапі його розвитку стає активне використання інформаційних технологій, здатних перетворити цільову аудиторію на об'єкт маніпулювання.

Сьогодні терористичні акції розраховані на необмежену кількість свідків, охоплених панічними настроями та страхом. Лише поширивши весь жах акту насильства на якомога більшу аудиторію, терористи мають можливість отримати ефективний засіб для досягнення необхідних політичних змін. Масштабність актів насильства примушує людей перебільшувати значимість та впливовість терористичних груп, позбавляє віри в здатність національних урядів захистити населення від загрози тероризму.

З огляду на це вивчення проблеми тероризму в контексті розвитку інформаційного суспільства, проблеми використання терористами сучасних інформаційно-комунікативних технологій, а також питання взаємодії ЗМІ та владних органів у боротьбі з тероризмом має велике теоретичне та практичне значення.

А. І. Алименко, студ., НУБіПУ, Київ

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Погіршення стану навколишнього природного середовища стало реально впливати на якість нашого життя, що обмежує можливості соціального, культурного та економічного розвитку населення. Ми навчились використовувати джерела енергії, які залягають глибоко в надрах земної кори. Використання запасів сонячної енергії, яка накопичувалась сотні тисяч років, дозволило людині перейти до нового етапу розвитку. Завдяки цьому деякі з нас вийшли на вищий рівень життя і змінили планету, як ні одне покоління до нас. Ми отримали такі можливості, про які раніше навіть не мріяли, але, з іншого боку, тепер наше життя опинилось у повній залежності від цих запасів. В результаті людської діяльності, в атмосферу

викидається безмежна кількість шкідливих речовин та вуглекислого газу. Не усвідомлюючи цього ми зруйнували кліматичний та екологічний баланс. Цей процес набирає обертів і є наслідком бездумної людської діяльності. Проте, ще залишається небагато часу, щоб щось змінити.

Цілком очевидним є факт, що вирішення глобальних проблем сучасності полягає у міждисциплінарному підході до цієї проблеми: поєднанні політичних, природничих та техніко-економічних знань до сфер людської діяльності. Для досягнення такого стану необхідно, щоб всі держави змінили підхід до ведення зовнішньої політики, тобто відмовилися від конфліктності і конфронтації і перейшли до глобального співробітництва на засадах визнання пріоритетності загально-цивілізаційних цінностей.

Важливо відзначити, що на П'ятій Європейській конференції "Довкілля для Європи" (Київ, 2003) конкретизовано політико-економічні аспекти для України. Це, зокрема: Конвенція про охорону і сталий розвиток Карпат, Декларація міністрів України, Росії і Білорусі про екологічне оздоровлення басейну Дніпра, Заява про освіту з метою сталого розвитку, Стратегія екологічного партнерства і співробітництва країн регіону ЄЕК ООН, Міністерська декларація щодо екологічної політики на перші 10 років XXI ст.

На нашу думку, екологічна політика, як складова державної регіональної політики, повинна стати пріоритетним напрямком в системі управління навколишнім природним середовищем. Наступним етапом для забезпечення стійкого, тобто економічно ефективного і екологічно безпечного природокористування є необхідність в трансформації механізмів її реалізації. В нашому розумінні екологічна політика – це цілеспрямована діяльність органів державної влади і управління, яка направлена на впровадження заходів щодо забезпечення якості навколишнього середовища, відтворення природних ресурсів, екологічної безпеки регіонів і держави в цілому. Слід зазначити, що в Україні заходи повинні бути орієнтовані не тільки на те, щоб усунути наслідки, спричинені антропогенною діяльністю, але і їх передбачити, що є більш ефективним в реалізації екологічної політики на всіх рівнях.

З нашої точки зору зміст регіональної екологічної політики розглядається в двох аспектах: перший – це екологічна політика держави по відношенню до регіонів (державна регіональна екологічна політика), другий – екологічна політика, яка здійснюється регіонами. Перша реалізується центральними органами державної влади, друга – місцевими органами влади і самоврядування. В цьому плані значну роль відіграє розмежування повноважень між різними гілками влади у сфері природокористування і охорони навколишнього природного середовища.

Беручи до уваги важливість глобальних екологічних проблем у жовтні 2010 р. у Києві відбувся Міжнародний екологічний форум "Довкілля 2010". На ньому було започатковано національний процес "Довкілля для України" для об'єднання зусиль і залучення до співпраці всіх зацікавлених сторін. З моменту проведення цього форуму в екологічній полі-

тиці України почалися позитивні зрушення. У грудні 2010 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України № 2818-VI "Про основні засади державної екологічної політики України на період до 2020 року", який набрав чинності 9 лютого 2011 року. Підготовлено проект "Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища України" на 2011–2015 роки.

Таким чином, позитивні зрушення екологічної політики України дають підстави сподіватися на підтримку Президента та Уряду України щодо партнерства з усіма зацікавленими сторонами: місцевими органами влади, громадськістю, бізнесом, наукою та освітою.

А. Е. Алоян, Київ

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ "СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ"

Концепція соціального капіталу виникла та набула поширення в західній філософії та соціології з опублікуванням роботи Р. Патмана, присвяченої розвитку громадянської активності в Італії" [*Putman R.* Who Killed Civic America? // Prospect. – 1996. – March. – P. 66]. Інший дослідник, П. Бурдьє здійснив систематизований розгляд соціального капіталу, який відокремив соціальний простір від фізичного (чим заклав основи диференціації капіталу на соціальний як нематеріальний, або позаекономічний і матеріальний, або економічний: виробничий, банківський, фінансовий тощо) [*Bourduieu P., Wacquant L.* An invitation to reflexive sociology. – Chicago, 1992].

Важливими є висновки Дж. Коулмена, який визначив, що "соціальний капітал – це будь-який прояв неформальної соціальної організації, котра виступає як продуктивний ресурс для одного або більше акторів". У. Бейкер визначає соціальний капітал як ресурс, який отримують члени специфічних соціальних структур, а потім використовують його, виходячи зі своїх інтересів; це дає можливість внести зміну у відносини між ними. В той же чес, Р. Барт під соціальним капіталом розуміє приятельські контакти між колегами по службі та більш широкі контакти, через які використовується власний фінансовий і людський капітал.

Варто відмітити, що соціальний капітал активно досліджували і українські науковці. Так зокрема, автор теорії соціально-економічних криз український економіст М. Туган-Барановський у 1916 р. у роботі "Соціальні основи кооперації" виклав основи теорії соціального капіталу. На його думку, конкуренція і кооперація є двома основними взаємодоповнюючими процесами ринкової економіки і сьогодні тісно пов'язані з теорією розвитку соціального капіталу суспільства. В. Степаненко здійснив аналіз концепції соціального капіталу в умовах посткомуністичного суспільства і показав його зв'язок з формуванням громадянського суспільства в Україні.

М. Лесечко та О. Сидорчук аналізують соціальний капітал з позицій державного управління та відносин держави з носіями соціального капі-

талу. Е. Гугнін та В. Чепак визначають соціальний капітал як одну з форм капіталу, що, будучи багатофункціональним, сприяє задоволенню інтересів індивіда і водночас обслуговує суспільні та групові інтереси.

А. Бова вказав на тенденцію зменшення соціального капіталу в Україні і підкреслив, що особливістю цієї тенденції є зниження довіри до органів державної влади та падіння громадської активності на фоні збільшення довіри до сім'ї, родичів, колег, церкви і, відповідно, активізацію діяльності саме в родинній та церковній сферах. А. Багнюк визначає, що соціальний капітал як і будь-яка інша форма капіталу передбачає процес обміну, що відбувається певними порціями (дозами), де порція отриманого має перевищувати порцію вкладеного. Саме тут з'являється логічна необхідність у застосуванні такого поняття, як "суспільна квантифікація". Соціальний капітал – це "капітал соціального спілкування, капітал людських взаємин через обмін квантами істини, добра, краси, справедливості, закону, віри, правди ".

Дослідник Ф. Фукуяма дає таке визначення: "соціальний капітал – інституціональна неофіційна норма, що сприяє співробітництву між двома або більше особами". На основі такого визначення він побудував гіпотетичну модель суспільної взаємодії окремих людей і соціальних груп різноманітного масштабу та обсягу [*Fukuyama F.* Social Capital and Civil Society. [Electronic source]. – Access mode: http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/index.htm]. Усі групи, що втілюють соціальний капітал, мають певний "радіус довіри", тобто коло людей, серед яких діють спільно адаптовані норми. Якщо соціальний капітал групи оказує позитивний зовнішній вплив, то радіус довіри може бути більше самої групи.

Радіус довіри згідно з цією моделлю може бути менше, ніж сама група, що характерно для великих організацій, які сприяють установленню спільних норм тільки серед управлінців і постійного персоналу. У такий спосіб сучасне суспільство можна представити у вигляді серії концентричних і взаємно пересічних окружностей, що мають '"радіус довіри"'.

Соціальний капітал на відміну від інших форм капіталу найбільше залежить від зовнішніх умов, тому при вимірі соціального капіталу нації треба брати до уваги саме ці фактори. Радіус довіри Ф. Фукуяма розглядає як свого роду позитивний зовнішній фактор, оскільки він є перевагою цієї групи незалежно від колективних дій, що група формально намагається одержати. Слід зазначити, що якщо для адаптації соціальних норм від членів групи потрібне взаємодія не тільки один з одним, але й з людьми іншого кола, то в такому випадку це побічно позитивно впливає й на інші верстви суспільства.

Хоча більшість дослідників вважає соціальний капітал позитивним явищем, все ж деякі автори наводять приклади, коли соціальний капітал не завжди є корисними. Для всіх соціальних дій, хороших чи поганих, необхідне координування. Мафія і Ку Клукс Клан є невід'ємними частинами американського громадянського суспільства; обидва мають соціаль-

ний капітал, обидва шкодять здоров'ю ширшого суспільства [*Glaester E. L.* The formation of social capital. The contribution of human and social capitalto sustained economic growth and well-being. – Ottawa, 2001].

Соціальний капітал не є, як його часто зображають, рідкісним культурним багатством, що передається від одного покоління до наступного, і у випадку його втрати він не поновлюється. Навпаки, він твориться спонтанно і постійно людьми, які живуть своїм щоденним життям. Він створений традиційними суспільствами і генерується на щоденній основі

В. І. Батрименко, викл., ПГПК ім. І. Я. Франка, Прилуки

АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА МОДЕЛЬ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Історичні, соціокультурні, географічні та інші чинники обумовили розмаїття сучасних моделей самоврядування та особливості їх функціонування в межах загальнонаціональних територіально-політичних систем. Інститут місцевого самоврядування в кожній країні має специфіку взаємодії з державою та її інститутамим, що обумовлено оригінальною соціально-політичною традицією. Моделі управління на місцях, властиві зарубіжних країнам, склалися як результат розвитку держав під впливом процесів урбанізації, демократизації, глобалізації, інтернаціоналізації та у відповідь на виклики суспільства.

Системи місцевого самоврядування, які стали для більшості дослідників та політичних діячів зразком для впровадження в інших країнах, постають як основні моделі сучасного місцевого самоврядування. Сьогодні такими визнаними моделями, які демонструють не лише оригінальність інституціоналізації, але й науково-теоретичну та політико-правову обґрунтованість, є системи самоврядування Великобританії, США, Франції, Німеччини та Італії. Системи самоврядування саме цих країн постали основою для моделювання та виокремлення умовно двох типів моделей місцевого самоврядування: "континентальної" та "англо-американської (англосаксонської)". І хоча виділяють також іберійську та радянську моделі організації влади на місцях, в світі найбільш поширеними є дві вищезгадані моделі місцевого самоврядування.

Системи органів муніципального управління в США та Великобританії на сучасному етапі організована згідно з моделлю, головною особливістю якої є, в першу чергу, відсутність на місцях повноважних представників центрального уряду, які здійснюють "опіку над муніципальними виборними органами" (Г. В. Барабашев). Цю модель доцільно іменувати "англо-американською", а не "англосаксонською". Адже термін, який вживається для характеристики моделі муніципального управління у Великобританії, США, Канаді, Австралії, інших країнах зі схожими муніципальними моделями, повинен або носити нейтральний характер (за аналогією з терміном "континентальна модель"), або містити в собі вказівки на держави, муніципальне управління в яких є найбільш типовим

для аналізованої групи країн. Включення до найменування лише однієї з історичних частин Великобританії представляється недостатнім у зв'язку з посиленням в XX столітті впливу муніципального права США, у першу чергу, на муніципальне право Великобританії, Канади та Австралії.

Англоамериканська модель самоврядування виростала із місцевих громад і приходів, яким була надана широка автономія не лише у виконанні приписів королівської влади, але й у власній правотворчості. Територіальним органам на містах доручалися всі сторони управлінської діяльності аж до здійснення судово-поліцейських функцій. Англо-американська модель веде свій початок з місцевих громад та парафій, а також з міст середньовічної Англії, управління якими поступово "вмонтовувалося" в державну вертикаль управління країною. Починаючи з XI століття, самоврядним громадам надавалася широка автономія як у виконанні приписів королівської влади, так і в твореннi власних норм права. Ця модель отримала досить широке поширення в сучасному світі і її характерними рисами є:

- відносна самостійність місцевого самоврядування, незалежність від центральної державної влади у вирішенні багатьох питань місцевого життя. Вони формально виступають як такі, що діють автономно в межах наданих їм повноважень, а пряме підпорядкування органів різного територіального рівня відсутнє;
- відсутність на місцях повноважних представників центральної влади, які б опікали органи місцевого самоврядування. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування здійснюється переважно непрямим шляхом – через центральні міністерства;
- виборність ряду посадових осіб місцевого самоврядування територіальною громадою;
- повноваження місцевого самоврядування визначаються згідно позитивного принципу правового регулювання (тобто, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи мають право здійснювати лише ті повноваження, які прямо передбачені законом, – тому обсяг їх повноважень встановлюється шляхом детального переліку прав та обов'язків, інша діяльність може бути визнана незаконною (правило Діллона));
- жорсткий судовий контроль щодо функціонування муніципалітетів у рамках позитивно закріпленої компетенції.

Ця модель дозволяє населенню і його представницьким органам здійснювати чіткий контроль за діяльністю муніципальних радників з усіх питань місцевого життя, особливо витрачання фінансів, адміністративної діяльності виконавчих органів, працівники яких отримують оплату від муніципалітету.

Отже, у рамках англо-американської моделі представницькі органи місцевого самоврядування формально виступають як діючі автономно в межах наданих їм повноважень і пряме підпорядкування нижчих органів вищим відсутнє. Крім того, для цієї моделі характерна відсутність на місцях уповноважених центрального уряду, які б опікали представницькі ор-

гани, що обираються населенням. Поряд з представницькими органами в країнах з даною системою місцевого управління безпосередньо населенням можуть обиратись і деякі посадові особи. Значними повноваженнями тут наділяються й комісії (комітети) місцевих представницьких органів, які відіграють вагому роль в підготовці й прийнятті окремих рішень.

У країнах з англо-американською моделлю, незважаючи на відсутність представника з центру на місцях, здійснюється загальний державний контроль. При аналізі місця й ролі місцевого самоврядування в політичній системі наголос звичайно робиться й на тому, що воно є також складовою частиною механізму держави. Контроль за діяльністю місцевих органів здійснюється головним чином опосередковано, через центральні органи, а також суд. У Великобританії його здійснюють відповідні міністерства і відомства, які проводять перевірку діяльності муніципалітетів у підконтрольних їм місцевих службах. При незадовільних результатах контролю повноваження чи служба муніципалітету на певний строк передається іншим місцевим органам або чиновникам, яких призначає міністр. У США, зокрема, правовий статус державних органів, що здійснюють контроль, різноманітний: від структурного підрозділу в одних штатах, до департаменту – в інших. Вони регулюють фінансово-економічну і правову діяльність муніципалітетів, забезпечують їх необхідною інформацією, рекомендаціями тощо. Окрім того, губернатори багатьох штатів можуть контролювати функціонування місцевих органів шляхом видання наказів, а також накладати вето на їхні рішення.

Таким чином, англо-американській моделі характерні такі ознаки: функціонування на всіх субнаціональних рівнях управління органів місцевого самоврядування, а місцеві органи виконавчої влади загальної компетенції відсутні; відносно високий ступінь автономії органів місцевого самоврядування щодо держави – вони формально виступають як такі, що діють автономно в межах наданих їм повноважень, а безпосереднє підпорядкування органів місцевого самоврядування різних територіальних рівнів відсутнє; функціонування органів місцевого самоврядування в межах своєї компетенції, та заборона їх виходу за межі своєї компетенції.

В. М. Бегаль, асп., КНУТШ, Київ
smt.ratno@bigmir.net

ПОНЯТТЯ "ПОЛІТИЧНОЇ ХАРИЗМАТИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ" В СУЧАСНІЙ НАУЦІ

В сучасній гуманітаристиці існує велика кількість тлумачень харизми як, власне, і спроб окреслення місця, яке займає харизматична особистість в політичному процесі. Проте, поняття "політична харизматична особистість" так і не набуло чіткого змісту. Це можна обґрунтувати тим, що основоположник теорії харизми М. Вебер відносив її до ідеального, мислимого конструкта, який у реальному житті досить рідко зустрічається.

Говорячи про наукову інтерпретацію поняття "політична харизматична особистість", відзначимо, що воно відноситься до найбільш дискусійних і неоднозначних понять в науці. Це пояснюється наступним: по-перше – недостатність вивченості природи феномену харизми взагалі й політичної харизми зокрема. По-друге, неоднозначність головної концепції політичної харизми, запропонованої М. Вебером, який відзначив, що будь-який індивід, який займається політикою, завжди прагне до влади, але харизмою володіє далеко не кожен з них. По-третє, політичну харизму М. Вебер розглядав як феномен, який виникає в певному соціальному середовищі і який має певні характерні риси, що дають можливість виокремити його від інших і по-четверте, харизма має властивість до деякого часу не виявляти себе.

Пізніше своє бачення і наукове обґрунтування поняття "харизматичної особистості" виклав С. Московічі, звернувши увагу на те, що це поняття три чверті століття практично ніхто не намагався прояснити. Розглядаючи "харизму" як феномен, С. Московічі співвідносить її з ідеєю, що пронизує нас, з ідеєю, яку ми поділяємо і без якої нічого не створюється.

Також С. Московичі зазначав, що "харизматична особистість" має властивість трансформовувати й переносити свої елементи на посади або організації, які видатний політик займав або створював. Внаслідок цього його політична харизма знеособлюється й перетворюється в харизму того або іншого соціального інституту (наприклад – інститут президентства). Отже, політична харизма набуває принципової іншої – інституціональної якості. Очевидно, що харизма сприяє трансформації політичної, а потім соціальної системи за допомогою суспільних і політичних органів. З іншого боку, він стверджував, що інколи зустрічаються випадки, коли досить непримітна особистість після обіймання нею "харизматичної" посади наділялася громадською думкою харизматичними якостями.

С. Московічі вважає, що "харизматична особистість" – це незвичайна людина, з глибокою переконаністю, яка виявляється у внутрішній упевненості і магічній привабливості, яка дає їй змогу перейти від множини ідей до дії. Він стверджував, що харизматична особа володіє особливим даром, особливим контактом з вищим розумом, який і забезпечує можливість підпорядкування більшості і підтримується зсередини як прийнятий обов'язок, справа, якій людина присвячує себе неподільно. Харизма є силою, що надає пристрастям спільноти точний напрям, аби реалізувати політичне завдання або релігійне покликання.

Розглядаючи феномен "політичної харизматичної особистості", неможливо уникнути розгляду, вивчення й аналізу наступних чинників: по-перше, харизма тісно пов'язана з політичним й харизматичним лідерством; по-друге, потребує уваги проблема взаємозв'язку феномену влади взагалі й політичної влади зокрема з політичною харизмою; по-третє, необхідно вирішити проблему впливу політичної харизми на політичне лідерство.

Невизначеність впливу політичної харизми на політичне лідерство, спричиняє помилкове ототожнення понять "харизматична особистість" і

"харизматичне лідерство", але вони – не синоніми. Поняття "харизматична особистість" значно ширше за своїм змістом, ніж поняття "харизматичне лідерство". Зіставляючи їх, необхідно зауважити, що харизматичний лідер – це людина, яка прагне до досягнення задоволення власних інтересів. Харизматична особистість нерідко здатна на акти геройської самопожертви й альтруїзму. До того ж і саме поняття особистість значно ширше, ніж поняття лідер.

Таким чином, харизма, як якість особистості, відіграє новаторську або революційну роль; будується на емоційній основі; є недовговічною й із часом рутинізується.

Отже, "політична харизматична особистість" визначається як особистість, що має реальні або приписувані їй надзвичайні якості, володіє винятковою обдарованістю в тій або іншій сфері людської діяльності. Змістовна сторона харизматичної особистості визначається унікальним поєднанням особистісних якостей (успішності, цілеспрямованості або креативності в діяльності) і позаособистістних складників (наявність адептів, команди, послідовників).

Г. А. Бєй, асп., КНУТШ, Київ
cola19@mail.ru

ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ МАЙБУТНЬОГО

Термін "прогноз" походить від грецького слова "prognosis", що означає передбачення, отримання інформації про майбутній стан будь-якого об'єкта. В практиці західних науковців з прогнозування категорії передбачення і прогнозування виступають синонімічними конструкціями. Для вітчизняної школи характерним є їх розмежування: якщо передбачення включає в себе будь-які способи отримання інформації про майбутнє, то прогнозування є суто науковим дослідженням.

Прогнозування як категорія підходу до проблем майбутнього є форма конкретизації наукового передбачення, така ж як інші форми конкретизації: планування, програмування, проектування але відрізняється значною специфікою. Прогнозування не передбачає активного впливу на майбутнє, якогось певного рішення проблем майбутнього. Проте воно дозволяє виявити весь спектр можливих варіантів розвитку або вирішення проблем майбутнього, враховуючи взаємовиключні варіанти, що завідомо не під силу жодній з інших форм конкретизації наукового передбачення [*Бестужев-Лада И. В.* Прогнозирование как особая категория похода к проблемам будущего. – М., 1970. – С. 6]. Прогнози можуть і повинні безперервно і паралельно супроводжувати розробку планів, програм, проектів, рішень, пояснюючи вихідну ситуацію та перспективи, а головне наслідки їх виконання.

Вітчизняний науковець Бестужев-Лада в своїх дослідженнях, присвячених прогнозуванню, здійснює глибокий категоріальний аналіз, а

саме звертає увагу на різницю між поняттями прогнозування та планування, що безперечно є цікавим для нашого дослідження. Отже, на думку автора прогноз не є альтернативою плану, а є одним із інструментів його розробки. Він має свою наукову цінність. На практиці прогноз може передувати плану у складі передпланових розробок, може супроводжувати його в процесі необхідної корекції прийнятих рішень, може наслідувати його [*Бестужев-Лада И. В., Наместникова Г. А.* Технология прогнозных разработок социальных процессов. – М. : НПО "Поиск", 1992. – С. 6].

Прогнозування розвивається сьогодні в межах окремих сфер так і в міждисциплінарному напряму. Другий вектор розвитку пов'язаний зі значною методологічною та методичною спільністю підходів до розробки прогнозів у різних галузях наукового знання. У той же час прогнозування в кожній окремій області має свою специфіку, обумовлену об'єктом прогнозування. У політичній науці основними об'єктами прогнозування є політична система і політичний процес, а також їх окремі компоненти і суб'єкти. Відповідно, А. С. Ахременко визначає політичний прогноз як ймовірнісне, науково обгрунтоване судження про можливі стани політичних систем, процесів і суб'єктів у майбутньому, про тенденції їх розвитку [*Ахременко А. С.* Политический анализ и прогнозирование : учебное пособие. – М. : Гардарики, 2006. – С. 23]. Звідси можна зробити висновок, що політичне прогнозування – це процес науково обґрунтованого припущення про можливі шляхи розвитку політичних подій у майбутньому, вироблення рекомендацій для практичної діяльності в певних умовах.

Цікавими є судження К. В Сімонова стосовно понятійного апарату політичного прогнозування. Так, він вважає за необхідне розмежувати політичний прогноз в теоретичній та прикладній політології. На його думку теоретична політологія розглядає прогнози перш за все як прогнозування політичної макрокартини однієї держави або навіть усього світу, тобто як можливі шляхи розвитку однієї чи декількох політичних систем на достатньо довгий період. Така традиція політичного прогнозування має давню історію – майже всі мислителі минулого намагались створити картину ідеального суспільства, що теж можна назвати прогнозом. Але дослідник наголошує на тому, що подібні політичні прогнози доцільніше називати політичними проектами майбутнього, оскільки вони носять достатньо глобальний характер, мають значний часовий період попередження і намагаються показати можливості виключно базових, принципових для тих чи інших політичних систем якісних змін, які призведуть до суттєвих трансформацій в них. Саме тому, автор вважає за потрібне винести політичне проектування, як продукт теоретичної політології за межі політичного прогнозування, що є результатом прикладних політологічних досліджень. Політичний прогноз для К. В. Сімонова є науково обґрунтованим судженням про можливі стани політичної системи або її окремих суб'єктів в майбутньому, і головне, що відрізняє його від проекту, це те, що він містить судження про можливі шляхи і строки досягнення цих станів і тісно пов'язаний з оперативною реакцією на них у

вигляді політичних рішень [*Симонов К. В.* Политический анализ : учебное пособие. – М. : Логос, 2002. – С. 35].

Отже, як висновок можна сказати, що впорядкування понятійного апарату виявляється достатньо складною і важливою проблемою, яка вимагає вивчення, перегляду, вдосконалення поглядів, концепцій та ідей багатьох дослідників, науковців та фахівців. Дослідження та аналіз понять в політичній науці допоможе подолати фрагментарність знань, що обумовлена відсутністю зв'язків між окремими поняттями та вдосконалення її категоріального апарату.

Є. Н. Бондар, студ., КНУТШ, Київ
evgeniy.bondar@inbox.ru

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРИЗМУ

Складність та багатоманітність прояву тероризму як суспільно-політичного феномена призводить в результаті як до досить широкого спектру визначення суті самого поняття, так і до різноманітних його типологій. Типологій тероризму так само багато, як і його визначень. Різні типології допомагають побачити всю широту цього явища, різноманітність складових його дій, а також конкретизувати рівень поширеності випадку (локальний, регіональний, глобальний) і визначити адекватну відповідь. При цьому слід враховувати, що тероризм постійно видозмінюється, і що кожен інцидент вимагає аналізу конкретних соціально-історичних і політичних умов. Типологізація теороризму дає можливість точніше і змістовніше розкрити його суть, з одного боку, а з іншого, визначення суті політичного тероризму сприяє проведенню і більш обґрунтованої його типологізації. Головною метою політичного тероризму завжди була дестабілізація державних режимів, зміна державної влади в країні, збудження у населення тривоги і хвилювання з приводу своєї беззахисності та здійснення інших задач. Виходячи з цього, ряд авторів пропонують розрізняти поняття "терор" і "тероризм".

О. Бернгард в своїй праці "Стратегія терроризму" запрпонував коротку, але змістовну трактовку понять "терор" та "тероризм": "Терор являється насиллям і залякуванням, що використовуються об' єктивно сильнішими відносно слабших, тероризм – це насилля і залякування об'єктивно слабшими сильніших". Тому терор здійснюється відкрито і легально, а тероризм, як правило, нелегально, конспіративно. Така точка зору сприяє точнішому визначенню суті такого виду політичного насилля як тероризм і дає можливість уникнути еклектики при його типологізації. Російський політолог Ю. І. Авдєєв, узагальнюючи поширені підстави для класифікації видів тероризму, називає такі критерії:

- основні використовувані методи – фізичний і психологічний тероризм;
- політичні цілі – революційний, контрреволюційний, і конфронтаційний тероризм;

- характер об'єктів впливу – селективний та масовий тероризм;
- суб'єкт дії – державний (терор) і недержавний (тероризм);
- ставлення суб'єктів тероризму до правлячого режиму – проурядовий і опозиційний;
- географічний регіон – європейський, латиноамериканський тероризм;
- характер використовуваних засобів – традиційний (холодна і вогнепальна зброя, вибухові речовини) і технологічний (нові засоби масового знищення: ядерна, бактеріологічна та хімічна);
- специфіка просторових умов – на суші, на морі і в повітряному просторі;
- Ідейно-політична платформа – ідеологічний, націоналістичний, релігійний тероризм зі своїми різновидами а особливостями що до методів та напрямків.

Чигарьов Д. Ю. у своїй дисертації "Терроризм як засіб політичної боротьби в країнах Західної Європи" дає наступну класифікацію політичного тероризму: **"**Політичний тероризм можна умовно класифікувати за: приналежністю до тих чи інших організацій – державний чи не державний, за розмахом та кількістю людей, яким одночасно загрожує терористичний акт; за середовищем, де він діє і, нарешті, за спрямованістю – внутрішній чи міжнародний. Недержавний політичний тероризм можна умовно класифікувати за наступними основним різновидами: ліворадикальний, національний, політико-релігійний. Державний політичний тероризм класифікується на структурний – відкритий терор держави із застосуванням силових структур всіх типів, безструктурний – через таємні організації та емігрантські організації, таємно підтримувані державою". Ряд інших типологізацій, що зустрічаються в політологічний літературі, керуються такими ж критеріями класифікації і не розрізняють терор і тероризм як самостійні, але взаємопов'язані види політичного насилля (деякі автори, як, наприклад, Дмитрієв А. В., державний терор називають репресіями,). Тому, на нашу думку, такі типологізації не сприяють чіткому визначенню суті феномена політичного тероризму, а отже, і аналізу його причин та можливих заходів боротьби з подібними явищами. Актуальність проблеми, складність даного явища вимагають детального і глибокого його вивчення, що виходить далеко за межі однієї доповіді.

О. В. Бондар, студ., КНУТШ, Київ

ДЕФРАГМЕНТАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕОЛОГІЙ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА "ПОСТІДЕОЛОГІЧНОГО" СВІТУ

Будь-які "класичні" ідеології об'єктивно прагнуть до універсалізації й експансії власних норм, оскільки, будучи певними формами бачення соціально-політичного світу, вони тим самим зорієнтовані на проектування широкомасштабних проектів суспільних змін. Водночас новітні

ідеології не відповідають вищевказаним характеристикам. Так, деякі дослідники (зокрема Дж. Шварцмантель) відзначають, що ідеологічна картина світу більшість двадцятого століття мала біполярний характер, а крайні модуси існування ідеологічної системи уособлювали консерватизм та лібералізм. Останній позиціонував себе як антипод усілякої ідеології в сенсі відмови від будь-якого примусового нав'язування будь-якої системи поглядів. І, водночас, сучасні ліберальні демократії зазнали найбільшої фрагментації власного ідеологічного поля [*Шварцмантель Дж.* Идеология и политика. – Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – С. 33–34]. Це пояснюється передусім тим, що, в силу власної відкритості і зорієнтованості на плюралізм ці ідеології були "відкритими" і могли доповнюватися в залежності від запитів сучасності фрагментами та ідеями інших ідеологій, навіть тими, які в своїх основних тенденціях заперечували його існування.

З падінням комуністичних режимів глобальний ідеологічний конфлікт счез із світової авансцени (або принаймі суттєво трансформувався). Саме з цього моменту спостерігається тенденція, згідно з якою сучасна політика і суспільство стають "постідеологічними". І разом з тим спостерігаються глибокі трансформації в самій сутності політичних ідеологій: "старі" політичні ідеології, що репрезентували загальну картину політичного світу й проекти масштабних перетворень у соціально-політичній сфері, поступаються місцем частковим, або "молекулярним" ідеологіям. Поява ідеологій такого типу зумовлена дефрагментацією і детоталізацією сучасних суспільств, де великі соціальні спільності ("тотальності") втрачають своє місце в політичній системі і життєдіяльності людей. Новий тип ідеологій призначений вже не для тотальної організації суспільного ладу, а для вирішення конкретних завдань різного роду макрогруп і спільностей. Соціальні проекти, які пропонують ці ідеології, носять вже не універсальний, а спеціалізований і локальний характер.

Існують різні точки зору на взаємодію "часткових" і "тотальних" ідеологій. Згідно з першою з них, будь- яка молекулярна ідеологія може функціонувати лише в межах тотальної ідеології, оскільки лише вона може визначити цілі й сферу дії часткових ідеологій. Інакше кажучи, тут тотальна і часткова ідеологія співвідносяться як ціле й частина, а в функціональному аспекті – як мета і засіб.

Інші вчені вказують на те, що тотальні ідеології ніколи не можуть виступати як сформовані ідеологічні моделі. Їх можна концептуалізувати лише за умов наявності певного соціального запиту, що стосується питань владних відносин. Часткові ідеології виражають собою динаміку соціально-політичної системи, і являють собою певні проекти перетворення в межах цих запитів [*Барботько Л. М., Войтов В. А., Мирский Э. М.* Тотальная идеология против тоталитарного государства // Вопросы философии. – 2000. – № 11. – С. 17]. Тотальні ідеології, на думку представників цього напряму, можуть існувати лише як деяке тло, певні культурні форми, що структурують, диференціюють і підтримують політичний

простір, при цьому будучи лише символічними утвореннями. Такими формами можуть бути традиції, моральні норми та ін.

Нарешті, досить розповсюдженою є думка, згідно з якою політичні ідеології сьогодні є простими соціально-політичними атавізмами, що існують лише в силу історичної інерції. Ідеологія, вказують представники цієї точки зору, остаточно перестала бути формою суспільної свідомості, консолідуючим фактором суспільного розвитку. "Постідеологічність" сучасного світу полягає передусім в тому, що ідеології втрачають пріоритетний статус у формуванні державної політики, спочатку витісняючись на периферію суспільно-політичного життя, а потім і зовсім зникаючи. Тому представники цього напряму вважають, що на зміну політичним ідеологіям приходять політичні ідеали, як певні образи суспільного уявлення про необхідний для суспільства політичний порядок.

Поява "молекулярних" ідеологій є одним з найхарактерніших феноменів політичних перетворень сучасності, а тому потребують ретельного теоретичного осмислення.

В. Ю. Вілков, канд. філос. наук, доц., наук. співроб., КНУТШ, Київ

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕТАТИСТСЬКОЇ ТЕОРЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ НАЦІЇ

Фундаментальна за характером аналізу та численна зарубіжна та вітчизняна наукова література, різноманітні нормативно-правові акти (декларації, хартії, конституції, закони, угоди) переконливо доводять, що проблематика "нації і держави", а в її межах проблема обґрунтування етатистської моделі нації, є досить актуальною та складною.

Якщо лаконічно фіксувати ряд основних проблем та протиріч, що виникають при етатистському способі побудови теоретичної моделі нації та визначенні її поняття і залишаються майже нерозв'язаними, то з їх множини можна виділити такі:

- ідейно-теоретична несамодостатність етатистського концепту "нація", який витісняється чи багато в чому заміщується, як мінімум, концептом "національна держава";
- на рівні повної невизначеності залишається розв'язання проблеми пошуку якої-небудь парадигмальності теоретико-методологічних засад та приписів щодо відображення націогенезу і природи нації, тобто досягнення в рамках наукового співтовариства згоди в питанні про те, яку з безлічі теоретичних моделей держави/політичної системи має прийняти за еталон для концептуального відображення феномена національної спільноти, оцінки цивілізаційної повноцінності її буття (особливо для створення концепту "нація-держава");
- аналогічні труднощі виникають і з вибором концепцій демократії як теоретичного фундаменту, тобто яку з парадигмальних систем теоретичних узагальнень ("ліберальну", "плюралістичну", "електоральну",

"демократичного елітизму" тощо) можна визнати найбільш правильною та ефективною для створення загальної теоретичної моделі "політична нація". Подібні проблеми цілком очевидні і в ситуації з вибором моделі взаємозв'язку "громадянське суспільство – держава" при обґрунтуванні концепції "громадянська нація". До того ж, теоретична модель політичної нації, що базується на концепціях демократії, нерідко вступає в явне протиріччя з практикою, а саме з тими реаліями суспільно-політичного буття, коли в тих чи інших "націях-державах" (насамперед для так званих "громадянських політичних націй") тривалий час зберігаються авторитарні або тоталітарні режими;

- етатизованний концепт нації і, особливо, теоретична модель "нація-держава" фактично незастосовні до федеративних утворень, а, за численними оцінками дослідників, реальна кількість націй значно перевищує кількість держав у світі, навіть разом із федеративними утвореннями, що робить аксіоматику, нормативні стандарти та дослідницькі установки етатистського підходу малопродуктивними;
- етатистська дихотомія "народ-нація" (за принципом поділу на суб'єкт та об'єкт політично-інституціоналізованої влади, тобто шляхом часто оціночного постулювання як "історичного факту" наявності в минулому або в сьогоденні в етнічної спільноти "власної" державності) позбавляє об'єктивно-історичних підстав теоретичне відтворення націогенезу в цілому. Вона створює просту, але абсолютно суб'єктивістську, ідеологічно заангажовану схему "констатації постфактум" та "для кожного даного випадку" стосовно оцінок того, "кого і за яких припущень вважати нацією". Більше того, сам по собі "факт наявності або тимчасової відсутності" держави з "національним ім'ям" (наприклад, євреїв, німців, поляків, українців тощо), при вельми нестабільних реаліях Нової та Новітньої політичної історії, постійному перекроюванні політичної карти світу, зміни кордонів держав аналітично потребує розробки та впровадження в націологію якоїсь загальноприйнятої системи "соціально-політичного хронометражу" для вимірювання реальності та створення власне як "наукового" "факту існування нації";
- етатистський підхід у трактуванні нації як народу, що прагне до самовизначення, тобто лише через призму появи/відсутності ідеології "національної свободи" та відповідного їй руху, особливо в численних ситуаціях "націоналізмів без націй" (Е. Сміт), позбавляється чітких соціологічних і теоретичних наукових інструментів для аналізу й оцінок;
- феномен національної спільноти втрачає можливості загальносоціологічного аналізу, тому що аксіоматика етатизму приписує розглядати їх у достатньо вузькому дисциплінарному політолого-конституціоналістському вимірі, головним чином, з точки зору та в аспекті суто владних ознак і проявів, властивостей і функцій політичних інститутів, структурно-функціональних особливостей політичних систем, характеру політичних режимів, конституційних та міжнародно-правових норм і визначення термінів;
- загальносоціологічно та гуманістично-демократично залишається нерозв'язним питання про припустимий ступінь культурної та мовної

диференціації громадян і груп населення держави (особливо в конкретному відсотковому обчисленні і за наявності безлічі латентних або гострих етнічних конфліктів) для того, щоб його вважати єдиною "політичною нацією", "нацією-державою". З іншого боку, навіть із точки зору ліберально-демократичних уявлень, неможливо визначити мінімально-дозвільний кількісний критерій для застосування етнонаціональними групами "права на самовизначення" і створення нової незалежної держави, як, втім, і для надання мові/мовам статусу "державних";

- вищесказане стосується й теоретичних проблем встановлення "допустимого порогу" зниження в сучасному глобалізованому світі "суверенітету національних співтовариств/держав" на міжнародній арені та мінімальних меж "монополії на владу їхніх урядів" всередині країни, для того, щоб їх можна було б вважати "націями-державами";
- особливий комплекс проблем і протиріч пов'язаний з тим, що формально демократичні за їх змістом та характером етатистські ідеї, принципи й політико-правові приписи, створені в націології, на практиці нерідко можуть використовуватися для забезпечення і виправдання дискримінаційної політики та всіляких форм етнократизму або етноциду ("культурного геноциду"). Тоді як "конституціональна етатизація" однієї з націй в поліетнічній і мультикультурній державі здатна сприяти дискримінації національних (етнічних) меншин, вести, за допомогою монополізації політичної влади "елітами" титульної національної більшості, до "присвоєння" ними функцій держави, а також стимулювати впровадження системи етнічно орієнтованого контролю в розподілі матеріальних і духовних ресурсів, проведення соціальної, гуманітарної та інформаційної політики.

На завершення переліку основних проблем та протиріч, характерних для етатистського способу тлумачення природи нації, зауважимо, що запропоновані його адептами принципи та ідеї щодо розробки та обґрунтування моделі національної спільноти – це не стільки система суто теоретичного відтворення та наукового узагальнення багатомірних процесів націогенезу або єдино правильний підхід до аналізу етнополітичних реалій у контексті політичної історії, скільки концептуальне бачення та проект політико-правової інституціоналізації (об'єктивації) ідеалу та головної мети лише одного з домінантних типів національних рухів і націоналізму "епохи модерну". До того ж, переконливим фактом, що наочно свідчить про теоретичну неповноту і суттєві недоліки такого концептуального моделювання, є тенденція бурхливого розвитку у націології останнього століття інших, часто альтернативних до етатизму, концепцій і парадигм (особливо культурний примордіалізм і переніалізм, до певної міри етносимволізм). А їхні прихильники, з позицій "неполітичного" підходу та фундаментальної методологічної бази багатьох соціальних наук, дають досить аргументоване і неетатизоване обґрунтування процесів і тенденцій націогенезу та національно-державного будівництва, пропонують науково доказове теоретичне відображення сутності та властивостей національних спільнот, форм їх взаємозв'язку з державою, іншими політичними інститутами сучасної світосистеми.

О. В. Віннічук, викл., КПНУ ім. І. Огієнка, Кам'янець-Подільський
oljahorbnjak@mail.ru

ВИМІРИ ПОЛІТИЧНИХ РИЗИКІВ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Трансформаційні процеси, що відбуваються у зв'язку з переходом постсоціалістичних країн від авторитарних до демократичних режимів, запровадження вільного ринку в умовах глобалізації і світової економічної кризи значно підвищують вірогідність непередбачуваних подій, політичної і соціальної нестабільності, а отже, посилюють інтерес науковців до проблеми політичних ризиків, які виступають невід'ємною складовою життя суспільства. Їх поява детермінується невизначеністю політичних процесів, відсутністю достатньої інформації про політичні явища та неможливістю у зв'язку з цим прогнозувати розвиток останніх. Ситуації, коли відсутній ризик в політиці, майже не зустрічаються. Це є причиною того, що навіть ідеальні на перший погляд рішення нерідко призводять до негативних наслідків.

Політичні ризики є атрибутивною рисою трансформаційного суспільства, їх наявність обумовлена принциповою неможливістю управляти деякими ситуаціями, котрі здатні поставити під питання існування людства. Ризики з потенційно можливої величини втрат перетворюються на всеосяжний і повсякденний компонент загрози людської життєдіяльності в цілому.

В умовах трансформації суспільства неможливо дистанціюватися від політичних ризиків, оскільки саме суспільство є їх генератором. Німецький дослідник У. Бек, який свого часу запропонував актуальну сьогодні концепцію "суспільства ризику", вважає, що ризики породжуються суспільством, до того ж легітимно, у всіх сферах життєдіяльності суспільства – економічній, політичній, соціальній [*Бек У.* От индустриального общества к обществу риска // THESIS. – 1994. – № 5. – С. 162].

Сучасні політичні ризики мають ряд особливостей, вони не обмежені в часі і просторі, їх виробництво легітимне і постійне, що призводить до політичної конкуренції, суперництва і боротьби. Політичний ризик як явище найчастіше і виникає в таких умовах. Виходячи з цього, слід відзначити такі властивості політичного ризику, які розкривають його основні виміри: універсальність, яка проявляється у тому, що ризик присутній при політичних рішеннях будь-якого рівня, починаючи з революційних перетворень у суспільстві і закінчуючи голосуванням окремого виборця; політичний ризик колективний, оскільки обумовлюється не стільки індивідуальними якостями політиків і технологіями влади, скільки груповими політичними інтересами; ієрархічність політичних ризиків проявляється на рівні наслідків, які викликані прийняттям тих чи інших рішень; політичний ризик залежить не тільки від об'єктивних обставин середовища, але й від суб'єктивного сприйняття та інтерпретації отриманої інформації або подій, що мали місце; політичний ризик може ви-

ступати як самостійний фактор політики або бути елементом інших видів ризику: соціального, екологічного, інвестиційного та ін. У цьому проявляється багатоплановість політичного ризику [*Горшкова А. А.* Политический риск и методы его оптимизации // Актуальные проблемы политологии : сборник научных робот студентов и аспирантов Российского университета дружбы народов / отв. ред. В. Д. Зотов. – М. : МАКС Пресс, 2001. – С. 140–141].

Однією із характеристик, що посилює ризики політичного характеру трансформаційних процесів, виступає широке розповсюдження почуття страху, невпевненості, незахищеності, що стало безпосередньою реакцією індивідів на знищення авторитетів, меж між дозволеністю і недозволеністю. Це проявляється в суперечливій природі прийняття політичних рішень, багатозначній альтернативності, невизначеності, нестабільності, небезпеках та інших чинниках, які є характерними для трансформаційних процесів і, безперечно, формують поле для посилення ризикогенності у суспільстві [*Заславская Т. И.* О субъектно-деятельностном аспекте трансформационного процесса // Социс. – 2001. – № 4. – С. 194].

Суперечлива природа політичного ризику виявляється в суб'єктивній оцінці об'єктивно існуючих ризикованих дій; альтернативність політичного ризику передбачає необхідність вибору з двох і більше можливих варіантів, рішень, дій. Адже, неможливість вибору знімає проблему наявності ризику.

Важливою характеристикою розвитку суспільства в умовах демократичної трансформації є невизначеність елементів політичного режиму. Невизначеність переходу випливає з невизначеності інститутів політичної влади та результатів політичного процесу. Американський дослідник Ф. Рут вважає, що невизначеність трансформується в ризик при оцінці достовірно не вивченої політичної події. Політичну нестабільність можна визначити як неможливість політичного самозбереження в умовах, що загрожують ідентичності суспільної системи і самому її існуванню [*Андрійчук В., Бауер Л.* Ризик та його складові. – К. : КНЕУ, 1998. – С. 49].

Проведений аналіз змісту політичного ризику дозволяє пояснити шляхи вивчення процесу його генерації. М. Меркхофер визначає три умови цього процесу. Перша – це джерело ризику, тобто небезпека. Другою умовою є момент прояву небезпеки, оскільки факт наявності небезпеки, ще не означає прояв ризику. Третьою умовою системи є ефекти, результати прояву небезпеки. Формується своєрідний "ланцюжок ризику": небезпека – прояв – ефект – оцінка. Отже, саме наявність небезпеки є необхідною умовою виникнення політичних ризиків.

Акцентування уваги на властивостях політичного ризику є дуже важливим, оскільки оптимізувати на практиці процеси політичного управління і регулювання, ігноруючи об'єктивні й суб'єктивні джерела невизначеності, – справа безперспективна.

Отже, процес демократичної трансформації суспільства значно посилює ризикогенність в усіх його сферах, спричиняє зміни в структурі,

конфігурації і спрямованості політичних ризиків. Їх вимірність проявляється в суперечливій природі прийняття політичних рішень, альтернативності, невизначеності, нестабільності, небезпеках та інших чинниках, які є характерними для трансформаційних процесів і, безперечно, формують поле для посилення ризикогенності в суспільстві.

С. Г. Вонсович, докторант, КНУТШ, Київ
vonsovych@ukr.net

ДЕФІНІЮВАННЯ СУТНІСНИХ ПОНЯТЬ ТРАНЗИТОЛОГІЇ

У політичній науці, починаючи із середини 1980-х років, під впливом певних процесів, спочатку регіональних, а потім і загально-світових, поступово починає формуватися новий напрямок політологічних досліджень -транзитологія. Якщо підійти до даного поняття із точки зору етимології, то транзитологічні дослідження передбачали аналіз політичних змін перехідного характеру, пов'язаних із становленням нового, якісного стану політичної системи.

Проте на практиці термін "транзитологія" набув більш вузького значення, так як предметом досліджень данного напрямку став процес переходу від автократичних форм правління до демократичних. Тому предметом транзитології як відносно самостійної дисципліни у рамках політичної науки стали проблеми демократизації [*Мельвиль А. Ю.* Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам // Полис. – 1998. – № 2. – С. 28].

Політичний транзит необхідно відрізняти від таких понять, як "модернізація", "розвиток", "політична трансформація". Політична модернізація розуміється як процес оновлення, осучаснення відсталого, застарілого, традиціоналістського суспільного і державного устрою у дусі вимог сучасності. Політичний розвиток – як послідовна зміна якісних станів політичної системи загалом та її окремих складових частин. Іншими словами, політичний розвиток являє собою якісні зміни, що мають визначений вектор. Масштаб політичного розвитку можна схарактеризувати загалом як масштаб еволюції, тоді як політична трансформація визначається як деякі основні зміни якісного характеру, що не мають векторного напрямку.

У світовому транзитивному досвіді відсутні однакові приклади переходу країн від одного політичного режиму до іншого, й у тому числі – переходу до демократичного режиму. За своєю внутрішньою динамікою всі переходи від недемократичного стану до демократичного досить різноманітні. За цього, їх практично неможливо звести до єдиної універсальної моделі.

У понятійно-категоріальному апараті транзитології чільне місце займає власне поняття "транзит" у такому значенні: 1) як поняття, що об'єднує різноманітні за формою процеси переходу від одного політичного стану до іншого, за чого кінцевим пунктом не обов'язково є демок-

ратія (О. Мельвіль); 2) як нелогічної фази розвитку суспільства, що полягає у переході від одного недемократичного стану до іншого і уможливлює у якості проміжного результату отримувати "мутантів" і "гібридів" (Р. Саква); 3) нереволюційний спосіб інституційної трансформації (Е. Арато); 4) "російський перехід", за якого автори оперують ідеально типовими моделями під час розгляду трансформацій, прагнучи вставити події, що відбулися у світі, у рамки ідеальних моделей (С. Коен); 5) поліморфний процес переходу від одного соціального стану до іншого (В. Гельман, А. Мельвіль); 6) як трансформація одного типу недемократичних режимів у інший. У даному контексті доцільно розглянути й поняття "процес переходу", яке можна потрактовувати у значенні "транзитивність".

Відповідно до класичного розуміння, процес переходу проходить чотири послідовні стадії: 1. Лібералізації недемократичного режиму – підготовча стадія; 2. Перемовини і укладання угод – перехід від компромісів між елітами та реформування політичної системи до виборів або укладання пактів між елітами, за чого до влади приходить політична опозиція, яка ініціює здійснення переходу до демократії. 3. Стадія прийняття рішень, що включає закріплення демократій через прийняття конституцій, які легітимізують демократичні перетворення. Відбувається домінування демократичних процедур та інститутів, які, однак, ще не є стійкими. 4. Стадія консолідації демократії, на якій відбувається "звикання" суспільства до нових політичних механізмів, долається інституціональна криза, легітимізується влада, відновлюється ефективність політичної системи, зростає політична стабільність.

Послідовність стадій посттоталітарної трансформації є приблизно однаковою для усіх країн, що її проходять, а їх тривалість залежить від типу переходу. Дослідники вирізняють два типи переходу як більш і менш радикальні за змістом: а/ розрив з минулим, коли відбувається заміна старих політичних еліт контр-елітами; б/ перехід шляхом компромісів, за якого досягається порозуміння між елітою і контр-елітою. Тип переходу не є довільним вибором суб'єктів політичного процесу. Він детермінований глибиною і гостротою кризи владних структур, ступенем втрати старою політичною елітою своєї легітимності, наявністю інститутів громадянського суспільства та масових рухів, силою і згуртованістю нової еліти, її авторитетом та здатністю очолити процес трансформації.

Охарактеризовані типи та етапи переходів вказують на найзагальніші риси трансформації авторитарних і тоталітарних суспільств. Політологічна теорія переходу була розроблена, головним чином, для латиноамериканських країн та для країн третьої хвилі демократизації, де перехід відбувався до 90-х рр. XX ст. Головним завданням трансформаційних процесів у цих країнах було зруйнування авторитарних політичних систем і розбудова демократії. Події 1989 року підтвердили основні положення теорії переходу на досвіді посткомуністичних трансформацій країн Центральної і Східної Європи" у працях І. Бальцеровича, В. Банс, Дж. Делленбранта, С. Фіш, А. Пшеворскі, Д. Поттера та ін. Специфіка

переходу у зазначених країнах полягала у тому, що комуністичні режими були привнесені ззовні і не мали достатньої потуги для вкорінення; тому політичні режими були більш подібними до авторитарних за своїми якісними ознаками.

Виходячи з того, що політичний транзит містить таку важливу особливість, як невизначеність його процедур і результатів, доцільно розглядати "невизначеність" як одну із категорій транзиту. За перехідного періоду непередбачуваність результатів поєднується з невизначеністю процедур. Тоді, якщо враховувати політичні, економічні і культурно-духові аспекти, отримуємо множинну невизначеність. Це допоможе визначити різновекторність напрямів розвитку, (розгортання) транзиту, і, зокрема, простежити і обґрунтувати можливість реверсного варіанту політичного розвитку у посткомуністичних країнах.

В. А. Гапоненко, канд. політ. наук, ст. викл.,
КНЕУ ім. В. Гетьмана, Київ

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ: СПЕЦИФІКА ПЕРЕХІДНИХ ДЕРЖАВ

Засоби масової інформації є важливим інститутом громадянського суспільства, що покликаний забезпечити такі фундаментальні принципи демократії як свобода слова і друку, плюралізм думок і поглядів, відкритість інформації. Також ЗМІ є важливим інструментом впливу на представників влади через формування та артикуляцію громадської думки, механізмом двосторонньої комунікації.

Однак, в умовах сучасного суспільства роль ЗМІ як інституту демократії часто піддається сумніву. У зв'язку з невпинним потоком інформації зростає значення посередників у сприйнятті інформації, фахівців з реклами, консультантів з питань ЗМІ тощо. Дійсно, ніякі засоби спілкування в минулому ні за оперативністю повідомлень, ні за широтою охоплення аудиторії не можуть порівнюватись із сучасними засобами масової комунікації, можливості яких продовжують незмірно зростати. Величезні можливості впливу на широку аудиторію виникли завдяки засобам масових комунікацій, прогресу сучасної техніки. Ці обставини часто роблять ЗМІ знаряддям політичної боротьби, маніпулювання громадською думкою у вузькогрупових інтересах, свідомого приховування чи перекручування фактів політтехнологами.

За таких умов демократія закономірно містить в собі елемент популізму. Це особливо характерно для перехідних суспільств, та України зокрема, із слабко розвинутою політичною культурою та свідомістю, де має місце відчуження громадян від влади. Тут політика базується на застосуванні методів простих пояснень складних проблем, демагогічних закликів та дій, використанні емоційних настроїв та станів мас, завищених обіцянках. Також маніпулювання громадською думкою стає можливим

завдяки характерним перехідним суспільствам заангажавоності ЗМІ, відсутності незалежних джерел інформації. Суттєво впливає на можливість інформаційного впливу некритичність сприйняття громадян або їхнє небажання отримати об'єктивні дані.

У науковій літературі, навіть, зустрічається така назва українського політичного режиму як спекулятивна демократія, що означає імітацію підвищення ролі громадян, поряд із цілеспрямованим зведенням до мінімуму завдяки популістським діям та інформаційним маніпуляціям. Таким чином, поступово зменшується соціальний базис підтримки демократичних перетворень [*Толстоухов А. В.* Філософія демократії : есе. – К. : І-нт стратегічної політики, 2005. – С. 137].

Також варто зауважити, що свобода слова має свої об'єктивні межі. Іноді питання національної безпеки дозволяють державам обмежувати діяльність ЗМІ. Особливо актуальною у розвинених державах ця проблема стає після терактів 11 вересня 2001 року. У всьому світі, у країнах які мають багатовікові демократичні традиції, були ухвалені закони, які легалізують розширення повноважень спецслужб. Так, 13 вересня 2001 року, у США приймається Акт про приборкання тероризму, який дозволяє спецслужбам використовувати систему запису й зберігання даних щодо користування Інтернет, без попереднього одержання судового ордера [Council Resolution on law enforcement operational needs with respect to public telecommunication networks and services // Council of European Union. – 2001. – ENFOPOL 55. – No. 9194/01]. А 24 жовтня 2001 року Палата Представників США ухвалює антитерористичний закон "Патріотичний закон США", яким підтверджуються раніше надані повноваження ФБР щодо інсталяції програмного забезпечення для суцільного перехоплення електронних комунікацій осіб, які мають закордонні контакти [*Loick C.* 11 September 2001 – 11 September 2002. The Internet on Probation. [Electronic source]. – Access mode: http://www.hrwatch.org/wr2k].

Подібну практику беруть на озброєння і уряди перехідних держав. Мотивуючи свої рішення необхідністю забезпечення безпечного життя, часто вони обмежують функціонування тих засобів масової інформації, які сприяють комунікації опозиційно налаштованих осіб та груп або виступають з критикою діючої влади. Найчастіше у законодавстві молодих країн відсутні чіткі критерії оцінки подібних заходів, тому однозначно визначити їхню доцільність достатньо складно. Обурення громадськості подібними діями влади не знаходить ефективного вираження і залишається фактично безкарним, у тому числі через слабкість інститутів громадянського суспільства та відсутність відповідного досвіду.

З подібними проблемами постійно стикається українське суспільство. Попри те, що діюча влада надає великого значення комунікативній складовій демократії, формально затверджені принципи свободи слова і незалежності ЗМІ, за останній час виникало багато суперечок навколо судових рішень у цій сфері (зокрема, обмеження діяльності безкоштовних файлообмінників, сайтів громадських організацій, що викривали діяльність правоохоронних органів тощо).

Сказане означає, що здатність засобів масової інформації забезпечувати демократію залежить від рівня суспільно-політичного розвитку. Свободу слова не варто абсолютизувати, оскільки будь-яке повідомлення має бути піддане критичному аналізу на предмет об'єктивності та незаангажованості. Водночас, у демократичному суспільстві не повинно виникати жодних сумнівів щодо відсутності тиску на представників ЗМІ. Зокрема, ефективне функціонування ЗМІ як інституту демократії в Україні можливе за умови розвиненої політичної культури громадян, вдосконалення та конкретизації чинного законодавства щодо діяльності ЗМІ, у тому числі електронних, створення громадських (муніципальних) каналів передачі інформації, пошук альтернативних джерел фінансування. Ці обставини створять перешкоди для маніпулювання громадською думкою, забезпечать наявність незалежних джерел інформації, ускладнюватимуть спроби влади контролювати ЗМІ або втручатись у їхню діяльність.

В. А. Герасимович, студ. КНУТШ, Київ
Gerasimovich92@gmail.com

ПЕРЕГОВОРИ ЯК ЗАСІБ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Загальновідомо, що політичні відносини, які мають місце у будь-якому суспільстві, важко уявити без суперечностей, адже до їхнього складу входять численні соціальні групи, владні інститути, індивіди зі своїми інтересами. Дія влади задовольняє інтереси одних і обмежує інтереси інших індивідів і груп. Політичні суперечності переходять у форму відкритих зіткнень, саме тому і розвиваються конфлікти, які мають свої особливості, що виокремлюють їх серед інших суспільних конфліктів.

Згідно з "Політологічним енциклопедичним словником", політичний конфлікт – це зіткнення, протиборство різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їх прагненні реалізувати свої інтереси і цілі, що пов'язані насамперед з боротьбою за владу, її перерозподіл, зміну свого політичного статусу, а також з політичними перспективами розвитку суспільства [Політологічний енциклопедичний словник / упор. В. П. Горбатенко. – К. : Генеза, 2004. – С. 514]. Сучасна політична наука приділяє значну увагу пошуку форм, засобів контролю за процесом перебігу конфлікту, а також звертає увагу на різноманітні способи його вирішення. Одним із шляхів запобігання чи врегулювання конфлікту є переговори. Переговори-це спільна діяльність двох або більше суб'єктів, що налаштовані на ефективне розв'язання спірних питань з оптимальним урахуванням потреб кожної зі сторін. Політичні переговори – це взаємодія політичних суб'єктів або їх представників у формі прямого або опосередкованого діалогу, що передбачає узгодження інтересів і спрямована на нейтралізацію чи врегулювання реального конфлікту [*Нергеш Я.* Поле битвы – стол переговоров. – М. : Международные отношения, 1989]. У разі виникнення політичного конфлікту для його сприятливого розв'я-

зання необхідно, по-перше, локалізувати конфлікт, чітко визначити його межі. По-друге, запобігати спрощенню проблем, які є підставою політичного конфлікту. По-третє, не слід втрачати час при прийнятті конструктивних зусиль і заходів, оскільки розв'язання конфлікту є одним із вирішальних чинників.

Об'єктом наукового дослідження переговори стають у другій половині XX століття, коли мистецтву ведення переговорів стали приділяти особливу увагу. Одним із перших дослідників був французький дипломат XVIII ст. Франсуа де Каллере, автор праці, присвяченої переговорам "Про спосіб ведення переговорів з монархами". Ведення переговорів– це мистецтво, адже доля великих держав залежала від того, добре чи погано проходять переговори, від того, наскільки професійно підготовлені учасники переговорного процесу. Франсуа де Каллере вважав, що учасник переговорів повинен бути здатним постійно контролювати себе для того, щоб перебороти бажання будь-що сказати, аніж він обміркує, що буде говорити. У його розумінні, переговори – це комплекс вмінь, що співпадають з потребами часу, що дозволяють досягти більш тісного взаємозв'язку обох сторін у переговорах. Дослідник виробив тактику подолання емоцій, що заслуговують на особливу увагу. Він стверджував, що людина яка володіє своїми емоціями, може володарювати над ними. Тільки емоції заважають вникнути у суть справи, побачити та використати ті засоби, за допомогою яких можна виграти справу [Там же].

Варто наголосити на функціях, які виконують політичні переговори. Перша- вирішення політичних проблем- одна з основних функцій усіх політичних переговорів; друга-комунікативна – полягає в налагодженні діалогу сторін, виявлення спільних і протилежних точок зору всіх учасників і спільний пошук рішень; третя-регулятивна-організація і контроль політичної діяльності; четверта– розв'язання зовнішньополітичних та внутрішніх завдань, що передбачає вирішення найрізноманітніших питань, які узгоджуються переговорами;п'ята – пропагандистська – полягає в донесенні до громадської думки своєї позиції. Прийнято також вважати функцією політичних переговорів і політичне маніпулювання, суть якого полягає у тому, переговори відбуваються для "відвертання очей", маскування своїх істинних політичних намірів, тобто те, що можна назвати політичною грою в тому негативному її розумінні, яке розуміється як приховування прямих політичних цілей [*Василенко И. А.* Политические переговоры. – М., 2006].

Історія знає багато прикладів ефективного використання переговорного процесу, що спрямовувався на розв'язання конфліктної ситуації. Важливу роль у переговорному процесі відіграють посередники, роль яких зводиться до того, щоб на певний час примирити сторони конфлікту і унеможливити пролиття крові. Щоб погасити конфлікт, учасники повинні в першу чергу домовитися про суперечливі питання і про умови подальшого їх обговорення. У будь-якому випадку в переговорах має бути врахований широкий спектр думок, адже саме у цьому і полягає

місія переговорів – почути один одного [*Цюрупа М. В.* Основи конфліктології та теорії переговорів : навчальний посібник. – К. : Кондор, 2008]. Обмін думками знижує гостроту конфлікту, допомагає зрозуміти аргументи опонента, і отже, більш адекватно оцінити справжнє співвідношення сил, реальні умови примирення. Переговори дають можливість розглянути альтернативні ситуації, продемонструвати відкритість позицій. Особливість переговорів полягає в тому, що їхні учасники взаємозалежні, адже сторони прагнуть розв'язати протиріччя, що виникли між ними. І ці зусилля спрямовані на спільний пошук взаємодії опонентів з метою досягнення ухвалення рішення, що влаштовує обидві сторони переговорного процесу. Підсумовуючи, варто зазначити, що політичні переговори – це найефективніший метод подолання політичних конфліктів, адже саме переговори ведуть до вирішення проблем мирним шляхом та враховують інтереси сторін. Переговори – це насамперед діалог, який допомагає людям з різними поглядами, кольором шкіри, національностями, віросповіданням, інтересами знаходити порозуміння, досягати консенсусу і співіснувати в жорстких і жорстоких умовах сучасного світу.

Б. Д. Голованов, канд. филос. наук, доц.,
НТУ "Харьковский Политехнический Институт", Харьков
Golovanov2003@list.ru

ДИАЛЕКТИКА УНИВЕРСАЛИЗМА И ПЕРСПЕКТИВИЗМА В ФИЛОСОФСКО-ПОЛИТИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ

Несмотря на то, что либерализм победил и стал глобальной идеологией, либеральная парадигма сталкивается с тектоническими взрывами бессознательного, сопровождающими ее распространение на цивилизации, отличные от западной Коллективное бессознательное, лежащее глубже рациональных дискурсов, стихийно перетолковывает концептуальные уровни идеологического мышления. Мы постоянно сталкиваемся с тем, что концептуальные и организационные схемы, успешно работающие на Западе, теряют свою эффективность на постсоветском пространстве. Эра однополюсного мира во главе с Соединенными Штатами Америки быстро подошла к концу, так и не успев начаться. На наших глазах мировая политика становится многополюсной и полицивилизационной.

Диверсификация мировых центров политического и экономического притяжения породила определенное замешательство в социальной теории. Рухнула концепция модернизации, которая до последнего времени поддерживала миф об универсальной истории и всеобщем прогрессе на основе развития научного знания. Эта социологического доктрина представляла собой теоретическое оправдание опыта индустриального развития западного мира и в значительной мере поддерживала политику вестернизации. В политической науке альтернативой западному универсализму стал не менее прозападный перспективизм. Это

видение мировых процессов с точки зрения перспектив развития западной цивилизации. До сих пор теоретическим компромиссом между универсализмом и перспективизмом была концепция золотого миллиарда, согласно которой выстраивались отношения между западным миром и всем остальным человечеством.

В эпоху столкновения цивилизаций, чтобы избежать катастрофических последствий, важно понять, как происходит процесс превращения абстрактных универсалий в реальности ценностного перспективизма. Современная политическая наука занята вопросами внешней экспансии цивилизаций и упускает из виду диалектику превращение социальных общностей из "вещей в себе" в "вещи для себя".

Диалектика взаимной рефлексии внутреннего и внешнего предстает как усвоение инаковости, как понимание Другого. Главным препятствием на пути этого усвоения является объективизм социального познания, который игнорирует внутренний аспект философско-методологической рефлексии, ограничивая политический анализ критикой чужих социально-политических проектов.

Диалектика взаиморефлексивного отношения категорий внутреннего и внешнего рисует иную картину и логику социального познания. Всякий раз, когда кто-либо пытается понять политическую позицию Другого, происходит слияние двух мировоззренческих горизонтов. В этом слиянии субъект понимания не только критически осмысливает расхождение теории и практики политических противников, ему приходится пересматривать свои политические предубеждения, формируя осознанные принципы политического действия. Через этот механизм можно выстроить структуру межцивилизационного взаимодействия, поскольку политические убеждения представляют практическую реальность ценностного горизонта, присущего той или иной цивилизации.

В эпоху революционных трансформаций разрушение и распад социальной реальности доходит до атомарно-индивидуального уровня. В условиях тотальной аномии и хаоса каждый индивид что-то представляет из себя лишь тогда, когда стремится утвердить свою волю. На этом уровне самоуяснения за точку отсчета берется интенция превращения "не-я" в "я" и экспансия эгоистичной воли на весь окружающий мир. Эта экспансия неизбежно должна привести к конфликту индивидуальных воль. Именно в мире конфликта индивидуальных воль возникает необходимость идеологии, без которой невозможно социальное действие и формирование дееспособного политического субъекта.

Эгоизм человеческого перспективизма преодолевается в бесконечном процессе слияния горизонтов. Отношение к Другому и его понимание является способом формирующим общечеловеческую универсальность. Диалектика слияния цивилизационных горизонтов исходит из того, что чужой горизонт невозможно определить, не выявив своей собственной перспективы, и, наоборот, выявление нашего горизонта происходит через обнаружение ограниченности чужим горизонтом. Как по-

лагал Х. Гадамер, эта диалектика присуща "действенно-историческому", политическому сознанию, которое открывает возможность реального изменения нашей собственной ситуации. Обрести подлинно политического сознание – это значит прийти в согласие с принципом открытости не только к внешним объективным изменениям, но и к внутренним трансформациями. Быть открытым к новому опыту означает готовность к переплавке универсальных абстракций в ценности коллективного "мы", без которого невозможно историческое действие. С позиций социологического универсализма несложно по тем или иным признакам сконструировать ту или иную социальную общность, но возникает вопрос, можно ли с помощью такой конструкции генерировать политическое "мы", обладающее единой волей?

Ответом на этот вопрос может быть утверждение, что до тех пор, пока политически нейтральные понятия не будут отрефлексированы на духовно-практические основания и не превратятся в политически ценности, номинальная социологическая общность не имеет шанса обрести "действенно-историческое" сознание и стать реальной политической общностью. Превращение теоретического понятия в политически актуальное дает импульс к формированию политического "мы", с присущей ему исторической перспективой и интерпретацией мирового развития.

В. М. Головко, асп., ХНУ ім. В. Н. Каразіна, Харків
vmgolovko87@gmail.com

ПОЛІТИКА ГРОМАДЯНСТВА (CITIZENSHIP REGIME) ТА НАТУРАЛІЗАЦІЯ У КОНТЕКСТІ СВІТ-СИСТЕМНОЇ ТЕОРІЇ

Форсована індустріалізація і розпад колоніальних імперій – в першу чергу британської та французької – привели до масового припливу дешевої робочої сили в Європу, Австралію і Північну Америку в другій половині XX століття. Нові країни були нездатні забезпечити необхідний рівень життя і безпеки для власних громадян, що змусило їх шукати кращого життя в їх колишніх метрополіях. Посилення міграційних потоків спровокувало ескалацію міжнаціональної напруженості в країнах-імпортерах робочої сили, що стало причиною обмеження мігрантів у правах і створення для них додаткових бар'єрів. Основним бар'єром на шляху мігрантів до європейських країн стало створення інституту натуралізації та вибіркове застосування натуралізаційних практик з боку держав ядра по відношенню до переселенців. Претендувати на отримання права постійного проживання або повноцінного громадянства могла лише частина мігрантів – в першу чергу, кваліфіковані працівники та репатріанти-співвітчизники з колишніх колоній, інші були змушені перебувати на напівлегальному становищі.

Розвиток натуралізаційних практик створив передумови для інституціоналізації процесу отримання громадянства в правовому полі держав

ядра світ-системи. Створення широкої законодавчої бази стимулювало розвиток повноцінної "політики громадянства" (*citizenship regime*), базисом для якої послужили принципи *jus soli* (право ґрунту), *jus sanguinis* (право крові), *jus domicile* (право проживання). Перший з них пов'язаний з моноетнічною моделлю побудови національної держави (нація-держава), тоді як другий співвідноситься з моделлю побудови національної держави за допомогою інкорпорації різних етнічних груп (держава-нація). Правила *jus soli* і *jus sanguinis* беруть свій початок у традиції епохи Просвітництва, тоді як *jus domicile*, в основі якого лежить принцип перманентного проживання на території держави протягом певного періоду, набуває поширення в другій половині XX століття. Різні комбінації цих принципів у законодавстві призвели до формування існуючої типології політики у сфері громадянства. На сьогоднішній день цю типологію становлять плюралістична (*pluralist*), асиміляційна (*assimilationist*) і політика виключення (*exclusionary*) [*Janoski T.* The Ironies of Citizenship: Naturalization and Integration in Industrialized Countries. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010].

Плюралістична модель державної політики в сфері громадянства притаманна країнам англосаксонської традиції, яка головним атрибутом нації вважає чітко визначену територію. Вона автоматично поширює національне громадянство на всіх індивідів, народжених в межах державних кордонів, одночасно надаючи іммігрантам рівні права у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Домінантним принципом цієї моделі виступає *jus soli*. Плюралістична політика в сфері громадянства поширена переважно в "переселенських" країнах, які були засновані емігрантами з Європи – Австралії, Канаді, США і низці держав-членів Британської Співдружності. "Переселенські" держави надають найбільш великі натуралізаційні можливості для іммігрантів.

У країнах континентальної Європи, в першу чергу, Німеччині та Австрії, які не мали великих колоніальних володінь відбулося поширення переважно політики виключення, що базується на принципі *jus sanguinis*. В даний час таку політику проводять Австрія, Німеччина, Данія, Ізраїль і т. д.: іммігрантам, як правило, не надається активне політичне громадянство, в той час як створюються можливості для встановлення широких соціальних прав. Претендувати на активне громадянство можуть лише нащадки мігрантів у другому чи третьому поколінні [*Levanon A., Lewin-Epstein N.* Grounds for Citizenship: Public Attitudes in Comparative Perspective // Social Science Research. – 2010. – № 39. – P. 419–431].

Асиміляційна політика в сфері громадянства базується на комбінації принципів *jus soli* і *jus domicile*. Вона застосовується в основному країнами, які в минулому були метрополіями колоніальних імперій, в першу чергу це Великобританія, Франція, Португалія, Нідерланди, Іспанія. Держави – колишні метрополії прагнули до встановлення різних обмежень для прибуваючих мігрантів з метою їх максимальної асиміляції в обмін на надання повноцінного громадянства. Дія механізмів включен-

ня/виключення в деяких випадках відбувалося за рахунок надання нерівних прав на натуралізацію для мешканців певних регіонів.

В цілому, протягом XX століття дія громадянства як механізму включення/виключення зазнала істотних змін, адже повне політичне громадянство в тій чи іншій мірі поширилося на більшу частину населення, водночас актуалізувалися питання соціального забезпечення, економічної стабільності та проблем міграції. Останні призвели до виникнення широкого використання натуралізаційних практик і сприяли формуванню законодавчої бази політики громадянства. Нормативно-правові акти, що регулюють питання отримання/позбавлення громадянства стали основою для виникнення повноцінної політики держави у сфері громадянства (*citizenship regime*), яка дозволила встановити жорстке регулювання процесу натуралізації. Це призвело до ще більшого відокремлення держав ядра в структурі капіталістичної світ-системи та зростання нелегальної міграції в кінці XX століття.

В даний час, основні відмінності у сфері громадянства між кластерами світ-системи полягають у тому, що наразі інститут натуралізації в державах ядра і напівпериферії органічно вмонтований в систему регулювання відносин громадянства. Працюючи на основі принципу "включення" в цих кластерах, натуралізаційні практики сприяють інтеграції нових членів в до національного ком'юніті, тоді як у країнах периферії подібні механізми поки не отримали належного розвитку. Частково це пов'язано з тим, що міграційні потоки спрямовані в основному в бік напівперіферійних держав і держав ядра, тоді як периферійна зона світ-системи виступає донором. У свою чергу, принцип *ius soli* також більш поширений в зонах ядра і напівпериферії, що можна пояснити наявністю великої кількості т. зв. "переселенських" держав, особливо в Латинській та Північній Америці, а також колоніальним минулим колишніх імперій – Великобританії, Франції, Португалії та Іспанії. В епоху масованої індустріалізації та відновлення зруйнованих Другою світовою війною економік, останні були змушені вдатися до імпорту робочої сили з колишніх колоній, які стали на той момент незалежними державами і, відповідно, встановити більш ліберальні правила набуття громадянства.

В. П. Гончарук, канд. політ. наук, доц., КНУТШ, Київ

ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ВИБОРУ

Перехід електоральних орієнтацій в електоральний вибір залежить від багатьох чинників як суб'єктивного так і об'єктивного характеру. Поряд із груповим (класовим), партійним, іміджевим, ідеологічний чинник є одним із найбільш вирішальних. Такої точки зору, зокрема притримуються окремі прихильники раціонально-інструментального підходу в трактуванні електоральної поведінки.

Коли виборець голосує за ту чи іншу партію, він зазвичай є достатньо стабільним у своїх політичних симпатіях та від виборів до виборів

віддає перевагу одній і тій самій політичній силі. Відсоток виборців, погляди яких коливаються є незначним, його збільшення залежить від ступені політичних трансформацій. Чим стабільнішою є політична система, тим більш прогнозованим є електоральний вибір і більш сталим голосування виборців.

Ідеологія виступає головним механізмом ідентифікації виборцями партій та політиків. Звичайний середньостатистичний виборець, неспроможний деталізовано ознайомитися із партійними програмами та платформами. Однак, не зважаючи на це, він більш-менш чітко ідентифікує політиків відповідно до їх партійності та так само стабільно віддає перевагу одним і тим самим політичним силам. Головним критерієм на який звертає увагу виборець, на думку представників раціонально-інструментального підходу, є принцип вигоди. Виборець голосує, очікуючи на користь від політики конкретної партії. Саме в такому вимірі ідеологія, виступає як спрощене уявлення про вигоду. Виборець підтримує або правих, або лівих, виходячи із свої статків, соціального статусу, демографічних особливостей, очікуючи від них проведення ефективної саме для нього політики. Виборець голосує, по-перше, в залежності від того чи поділяє він ідеологічні цінності, які сповідує політик. По-друге, в залежності від актуальності проблем до необхідності вирішення яких апелює політик, здійснює, так зване "проблемне голосування". Таким чином, сама програма вирішення проблеми є вторинною, оскільки вона спрямована в майбутнє та має гіпотетичність ефективного застосування. Тому виборець швидше проголосує за ідеологічно-спорідненого кандидата, а ніж ефективного менеджера, який сповідує ідеологічно-ворожі для нього цінності.

Головний представник раціонально-інструментального підходу американський економіст і політолог Е. Даунс в своїй праці "Економічна теорія демократії" [*Downs A*. An Economic Theory of Democracy. – N. Y. : Harper, 1957] розкриває вплив політичної ідеології як безпосередньо на електоральний вибір, так і на кількість партій представлених у суспільстві.

В залежності від ідеологічної однорідності та сталості в суспільстві, результати виборів можуть бути прогнозованими та стабільними або ж змінюваними та призводити до кардинальних змін. Ймовірна кількість партій, також є безпосереднім віддзеркаленням наявного ідеологічного плюралізму. Консенсусні суспільства приходять до двопартійних моделей врядування, ідеологічно дисперсні – до багатопартійних коаліцій. Суспільства із розмитою ідеологією мають відповідну атомізовану партійну систему.

Е. Даунс приходить до висновків:

1. Двопартійна демократія не може забезпечити стабільне та ефективне урядування, якщо в суспільстві не буде існувати ідеологічного консенсусу із основних питань суспільного розвитку.

2. В двопартійній системі партії-лідери свідомо змінюють свої платформи, таким чином, що вони схожі одна на одну, тоді як за багатопартійної системи партії підкреслюють свою ідеологічну самобутність та винятковість.

3. Якщо розподіл ідеологій в суспільстві залишається сталим, політична система буде рухатися до положення рівноваги, за якого число партій та їх ідеологічні позиції стабільні в часі.

4. Нові партії можуть найбільш вдало з'являтись відразу після суттєвих змін в ідеологічних поглядах виборців.

5. За двопартійних систем, головна увага в здобутті голосів виборців ставиться на ірраціональні чинники, тому партійні платформи є розмитими та багатозначними.

В структурі електорального вибору безпосередньо задіяні три суб'єкти: виборці із мотивацією корисності в електоральному виборі; егоїстичні політики, які прагнуть отримати голоси виборців та приймати політичні рішення; своєкорисливі бюрократи, які реалізують політичні рішення на практиці. Таким чином, виборці мають переваги, які вони переводять в голоси підтримки, тих чи інших партій, партії приймають рішення на користь виборців щоби зберегти голоси їх підтримки. Для партій голоси виборців відіграють роль грошей в економіці. Проте на відміну від економічної практики, голоси виборців переводяться в конкретні політичні рішення за допомогою двох посередників – політиків та бюрократів. В такий спосіб відбувається деформація електорального вибору. Коли а) виборці не здатні чітко сформулювати свої вимоги; б) виборці віддають свої переваги недобросовісним політикам, нездатним перевести їх вимоги в адекватні рішення; в) політики доручають виконання прийнятих рішень неспроможним бюрократам, або перед останніми ставляться некоректні вимоги. Не виправдання політичних очікувань пояснюється й тим, що політичні рішення приймаються і діють по відношенню до всіх виборців, а не лише, тих, які проголосували за правлячу партію.

В такий спосіб діє "економічне голосування", коли партії за допомогою ідеології переводять раціональні вимоги виборців в конкретні партійні програми та політичні рішення. Ідеологія виступає ознакою надійності політичного "товаровиробника", допомагає виборцям ідентифікувати "якісну" політичну пропозицію.

Таким чином, незважаючи на тезу Д. Белла про кінець ідеологій, висловлену ще в 1960 р., саме ідеологія залишається основним критерієм партійної ідентифікації та спрощує електоральний вибір.

М. Г. Гордієнко, канд. політ. наук, доц., НУДПСУ, Ірпінь
mgordo@bigmir.net

ТРІУМФ СИМУЛЯКРІВ У СЕРЕДОВИЩІ ПСЕВДОПОЛІТИКИ

Динамічні процеси сучасного світу відзначаються радикальними змінами у розвитку людства, в основі яких лежить розробка і масове поширення нових технологій, цінностей, комунікацій. Радикальне оновлення соціального простору супроводжується **мутацією** різноманітних сфер людського буття, наповненням світу вторинними образами, муляжами,

проекціями без сутності. Ключовим поняттям, яким оперує політична наука для характеристики нової соціальної реальності й масової свідомості, є поняття симулякра. Дефініція цього поняття формулюється так: "**Симулякр** (від лат. *simulacrum* – подоба, копія) – термін постмодерністської філософії, який означає зображення, копію того, що насправді не існує. Сьогодні розуміється як культурне або політичне утворення, що копіює форму вихідного зразка. Копія може бути чого завгодно і яких завгодно смислів" [Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%]. У широкому сенсі симулякр – це підробка під дійсність, спрощена копія оригіналу, що маніфестує відсутність реальності й за певних обставин прагне зайняти місце оригіналу. Симулякр – це видимість, порожня субстанція, імітація образу, символу, знаку, за яким не стоїть об'єктивна дійсність. Актуальність теми симулякрів зростає, адже сучасна **техногенна цивілізація продовжує нищити органічність життя**. У сучасному полігенезі державні інститути й окремі суб'єкти влади вдаються до симуляції природних, традиційних форм соціальної дійсності, легітимних відносин для реалізації своїх політичних амбіцій.

Початок раціонального осмислення явища симулякр сягає епохи античності. У теорії ідей Платона з'ясовується наскільки адекватно фізичні "речі", ідеальні первообрази співпадають з оригіналами. Платон першим акцентує увагу на тому, що в структурі буття присутні віртуальні об'єкти. Філософ прагнув встановити відповідність хаотичного світу і трансцендентної ідеї. Для Платона симулякр – це копія речей, що спотворює дійсність. Тому симулякри у платонівському розумінні позбавляються онтологічного статусу і засуджуються як підробка, вигадка, примара. Соціальне буття підтверджує, що кожен породжений симулякр продукує низку інших.

Якщо за Платоном симулякр це просто копія чогось, то у рефлексії французького філософа Жана Бодрійяра симулякри – це придумані речі, це – ніщо. Детальний аналіз причин виникнення та ґенезу кожного порядку симулякрів Ж. Бодрійяр здійснює у роботі "Симулякри і симуляції". На думку вченого симуляція стає настільки всеосяжною, що зникає різниця між виробленими нею симптомами і реальною дійсністю. Симулякри у постмодерну добу є копії, які не мають аналогу в реальності. Під впливом маніпуляцій відбувається витіснення реальності, втрачається можливість її адекватного відтворення. **Місце реальності займає гіперреальність, створювана симулякрами.** Характеризуючи простір гіперреальності Ж. Бодрійяр зауважує, що людина, перебуваючи в цьому середовищі, відчуває насолоду "від викривлення масштабу, від надмірної прозорості, … від надмірного смислу" [*Бодрійяр Ж.* Симулякри і симуляція. – К. : Основи, 2004. – С. 45]. Отже, широко розповсюджені в процесі пізнання і комунікації симулякри, за Бодрійяром, ніяким чином не співвідносяться з реальністю, а існують в абстрактному вимірі. Вчений вважає, що симулякри виникають лише на певному етапі розвитку суспільства. Утвердження демократії легітимізує статус підробки й маніпуляції, що є **апофеозом абсурду.** Спрощена копія політичного буття сьогодні набуває "статусу самодостатньої реальності".

Симуляцію можна розглядати як специфічну ознаку постмодерністського світовідчуття і політики. За допомогою віртуальних технологій симуляція стала невід'ємною складовою одиницею інформаційного суспільства. Цариною втілення віртуальної реальності постає політика. В ній симулятивна діяльність набуває таких масштабів, що приводить не лише до відчуття примарності і нестабільності соціального буття, а й до втрати стійкості політичної структури. Сьогодні ми живемо в гранично симулякризованому світі, під впливом якого формується держава-симулякр. Найпершою ознакою української держави-підробки є домінуючий комплекс національної меншовартості, наявність постколоніального синдрому. Посткомуністична **Україна вражена вірусом перманентного симулякра**. На думку І. Лосєва, "здоровим силам суспільства доведеться боротися не лише проти олігархічної мафії, корумпованої бюрократії та антиукраїнської п'ятої колони, а й проти численної армії симулякрів, що запанувала над усіма сферами українського буття. Адже є симулякри української літератури, культури, громадянського суспільства тощо. Вони вже багато зробили і не менше зроблять у майбутньому для краху нашої держави. Головний симулякр свободи, демократії і патріотизму нині мандрує Україною і скрізь, без сорому й жодних докорів сумління, після того як здав та підставив усіх і все, віддавши країну "пацанам", велично повчає українців, як треба її любити. Ці симулякри стримують і блокують усе живе й справжнє, що є в нашій країні. Колись Олена Теліга назвала таку публіку "партачами життя" [*Лосєв І.* Симулякри української демократії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/Politics/23922]. Явище симуляції є дуже поширеним у середовищі політичної еліти України. Постійні чвари, егоїзм та зрадництво перетворюють політичний провід на його симулякр. Впродовж всієї історії український народ існує як "вершник без голови", себто не має повноцінної провідної верстви.

Нами правлять симулякр-політики, які мотивуються не турботою про благо громадян і держави, а прагнуть забезпечити свої меркантильні інтереси. Український симулякр-політик – це гламурно-одіозна підробка нікчемного державного діяча. Для нього головне – створити видимість, імітацію політичної діяльності, шляхом декларування популістської демагогії, що передбачає віртуальний захист інтересів громадян. Насправді вітчизняний істеблішмент сповідує алгоритм Лесі Українки: "Пусті слова про захист бідних, держава дбає не про нас". Більшість наших співвітчизників балансують на межі маргінальності, а влада влаштовує чемпіонати, зміцнює силові органи, розширює фіскальні структури і зовсім не помічає жебрацького стану людей похилого віку, сиріт, вчителів, лікарів, діячів культури. Це якраз і є промовистим уособленням **паразитичної псевдополітики української симулякр-еліти.** Замість об'єктивної інформації, нас напихають симулякр-правдою, тобто спеціально підібраними та відповідно інтерпретованими псевдоновинами про зростання ВВП, процвітання економіки, полі-

тичну стабільність. Суцільні телешоу в українському просторі – це продукція, зроблена для зомбування свідомості людей з метою нівеляції їх до рівня худоби. Позбавлена найменшого відчуття моральності, компетентності й здорового глузду, українська влада реалізує теоретичний постулат Ж. Бодрійяра про "втрату реальності" в постмодерністську епоху й підміну її "гіперреальністю". Існування політичної системи України триває як симуляція, що приховує соціальні проблеми й фіксує відсутність громадянського сумління нації.

Роблячи висновок, треба зазначити, що суб'єкти політичних процесів постмодерної доби брутально використовують симулякри для тотального маніпулювання масовою свідомістю. Сучасний технологізований світ допустимо визначити як **цивілізацію симулякрів** – привабливих віртуальних ерзаців, орієнтованих на задоволення бажань споживача. Плоди тотальних симулякрів сьогодні активно експлуатуються українським істеблішментом. Політичні симулякри спотворюють свідомість, породжують соціальну байдужість й формують псевдореальність. Симулякри домінують в усіх сферах українського суспільства. Засилля симулякрів для одних наших громадян виступає як глобальна загроза, інші готові адаптуватися до неї. Третя верства людей – абсолютно байдужі до панування абсурдної політики. Вони формують соціальний баласт нації. Саме байдужість веде країну до політичного банкрутства. Деструктивним для соціальної спільноти є симуляція традиційних цінностей народу: історії, культури, релігії, мови що веде до духовного спустошення суспільства, руйнації автентичного буття нації. Альтернативою симулякризованому простору є самоорганізований осередок людей, які спроможні своїми зусиллями опонувати державі й у сукупності створити дієве громадянське суспільство. Базуючись на архетипах української ментальності, апелюючи до історичної спадщини, сповідуючи консервативну політику, патріотично свідомі громадяни спроможні витіснити гіперреальну олігархічну владу й забезпечити ідентичність нації. Відповідальність нинішнього покоління наших громадян перед нащадками полягає в тому, щоб симуляція української псевдополітики не зайшла занадто далеко і не призвела до чергової втрати державності.

Б. Б. Граб, студ., НУБіПУ, Київ

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ І ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сьогодні в масовій політичній свідомості українського суспільства виявляється нестійка рівновага двох протилежних систем цінностей. З одного боку – є підтримка тим змінам, що відбуваються в суспільному житті і які вселяють надію чи навіть впевненість у майбутньому. З іншого – наявність інертності й песимізму, стійке прагнення зберегти хоча б те, що є, і "захистити" себе у невідомому майбутньому.

Наростання тієї чи іншої тенденції в масовій свідомості значною мірою пов'язане з економічною ситуацією у державі. Наша держава, як вважають багато експертів, ще не подолала граничної позначки системної кризи. Дана робота присвячена дослідженню впливу економічної ситуації в Україні на формування свідомості і культури її громадян.

Найбільш вдало, на нашу думку, дав визначення явища політичної свідомості російський аналітик Е. Шестопал, а саме: "сприйняття суб'єктом тієї частини реальності, котра пов'язана з політикою, з питаннями влади і підпорядкування, державою та її інститутами". Подібної позиції дотримується вітчизняний політолог В. Бебик, однак, трактує її значно ширше: "політична свідомість є сукупністю раціональних і емоціонально-чутливих, теоретичних і емпіричних, ціннісних і нормативних, свідомих і підсвідомих уявлень суб'єктів політики щодо подій, явищ і тенденцій, пов'язаних з питаннями політичної влади". Переважною більшістю політичних теоретиків політична свідомість визначається як складна сукупність ментальних явищ, у яких проявляється індивідуальне й колективне сприйняття політики учасниками політичних процесів.

Поняття "політична свідомість" тісно співвідноситься з поняттям "політичної людини", яке веде свій початок від Арістотеля. Великий мислитель був переконаний, що поведінка людини формується у стосунках із суспільством, у процесі реагування на його традиції, мораль, інституції. Саме тому Арістотель зазначає у творі "Політика", що людина, яка знаходиться поза політикою і не здатна вступати у спілкування або не вважає себе істотою самодостатньою і не відчуває потреби ні в чому, вже не виступає елементом держави, "стає або твариною, або божеством". "Людиною політичною" стає будь-який індивід, якщо він вступає у відносини з владою та її інституціями. Політична свідомість є властивістю діяльності в політичній сфері і в її виходах на громадянську, неполітичну сферу.

Важливо наголосити, що в існуючих соціально-економічних і політичних умовах бажання змін у людей поєднується із настороженим ставленням до реформ. Суспільству необхідне реформування економіки та активна перебудова старої політичної системи. А соціальний захист і соціальне забезпечення народу можуть значно підвищити його довіру до влади.

Поняття політичної культури зараз стійко увійшло в склад ключових категорій політичної науки. Це зумовлено тим, що політичний процес при всіх притаманних йому випадковостях, непередбачених подіях, альтернативності ситуацій, що виникають, підкоряється внутрішнім закономірностям, не можуть бути виведені безпосередньо ані з економіки, ані з психології. Дослідження в області політичної культури допомагають глибше побачити закономірності політичного процесу, особливості політичної свідомості і поведінки людей в сучасному суспільстві. Аналіз проблеми політичної культури дає можливість зрозуміти, чому групи людей або цілі народи, діючи в межах ідентичних політичних систем, але ж виховані на різних цінностях та маючи різноманітний історичний досвід, по-різному сприймають одні і ті ж політичні події, по-різному поводять себе в одних і тих же політичних ситуаціях.

Подібно до того, як культура визначає і пропонує ті чи інші норми й правила поведінки в різних сферах життя, політична культура визначає і пропонує норми поведінки в політичній сфері. Вона формує керівні принципи політичної поведінки, політичні норми й ідеали, що забезпечують єдність і взаємодію інститутів та організацій, надає цілісності й інтегрованості політичній сфері так само, як загальнонаціональна культура надає цілісності й інтегрованості суспільному життю в цілому.

Отже, треба відзначити, що на сьогодні в Україні процес формування нової політичної системи відбувається за умов, коли складаються різнорідні політичні організації, партії, течії і рухи, коли неясні чи розмиті соціально-економічні та політичні орієнтири майбутнього суспільного ладу, типу держави, характеру взаємовідносин суспільства та держави, громадянина і влади, параметри системи світоглядних, ціннісних координат регуляторів людських взаємин та поведінки. Її перехідний характер і "різноякісність" політичної свідомості визначають характер їхньої взаємодії: поглиблюється тенденція послаблення єдності елементів політичної системи.

Ми вважаємо, що сьогодні недостатня активність людини щодо участі в політичному житті, відсутність політичної освіти сприяють можливості маніпулювання нею. Суспільство, що бажає зберегти свободу, повинно усвідомити свою відповідальність за власну долю та долю держави. Аналізуючи можна зробити висновки, що на сьогодні в Україні необхідно формувати ціннісні орієнтації, настанови та моделі поведінки, які б відповідали вимогам становлення та збереження демократичної держави.

М. В. Данильчук, асп., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
marina-danilchuk@mail.ru

ЕВРОПЕЙСКИЙ НАЦИОНАЛИЗМ КАК ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Национализм как теоретическая и идеологическая база этнических движений может быть определен как политическая форма манифестации этнической идентичности. В наиболее общем виде национализм чаще всего рассматривают как комплекс идеологических представлений и политической практики, в котором центральное место занимают интересы нации. Национализм для группы людей, понимаемой как нация, претендует на национальный суверенитет, а именно на независимое национальное государство, на национальную территориальную автономию, на коллективный национально-персональный правовой статус, гарантирующий долю в государственном бюджете и в государственных ведомствах. Зачастую понятие "национализм" применяется к доминирующему в обществе и государстве этносу, а "этнонационализм" – к этническом меньшинству. Применительно к политической практике национализм также рассматривается как историческая ситуация, конкретный случай нациестроительства.

Основным концептом национализма является понятие нации, понимаемой как национальное государство – политическая общность, совпадающая с этнической общностью. Идея нации появилась на несколько веков раньше, нежели такие нации стали политической реальностью.

В отношении европейских национализмов в политической науке сложились два подхода к определению нации: в Центральной и Восточной Европе господствует германская модель "этнонации", предпосылками объединения которой были общие язык, культура, историческое наследие. В Западной Европе распространена французская модель гражданской нации, объединяющей разные этнические и лингвистические группы на равных условиях властью единого гражданства. Такое различие продиктовано историческими особенностями политического развития этих регионов. В эпоху формирования европейских абсолютных монархий идея нации была инструментом политической консолидации в условиях глубокого демографического и экономического кризиса конца Средневековья.

Согласно современным этнополитическим представлениям, национализм, в отличие от этнической (национальной) идентичности является политическим феноменом, порожденным определенной стадией развития государства и общества, на которой идея национального единства удовлетворяет человеческую потребность в объединении с себе подобными и объяснении мирового порядка. Появление национализма как идеологии связывают с девальвацией авторитета религии и европейской Реформацией и дальнейшим развитием секуляризма и рационализма Нового времени и эпохи Просвещения, то есть новаторская идея национального единства, чуждая средневековому принципу собирания разнородных и разнонародных территориальных образований под управление династического государства, заменила идею единства религиозного. На ее основе были построены национальные государства, впервые отождествившие государство, народ и территорию.

XIX век стал новой эпохой европейского национализма – гражданский национализм Великой французской революции и объединение раздробленных ранее Италии и Германии послужили стимулом в борьбе за самоопределение народов, входящих в состав империй или проживающих на территории государств-наций. Причины подъема национального сознания этносов, зачастую игнорируемых как таковые и включаемых в нацию-государство или находившихся в подчиненном положении по отношению к "титульной" нации, имеют корни в объединительных тенденциях предшествующей эпохи. Процесс создания государства-нации происходил путем использование нескольких каналов интеграции, включавших насаждение единого государственного языка путем введения всеобщего начального образования и массового распространения печатных изданий на этом языке среди всё увеличивающейся грамотной части населения; внедрение представлений о национальном единстве в процессе военной и государственной службы.

Национализм как всеобщая идеология стал возможен в экономически подготовленном отчасти индустриальном обществе, обществе, где сформировался единый рынок потребления как материальных, так и идеологических продуктов, где существуют общности людей, не знакомых друг с другом, но "воображающие" себя как таковые благодаря знанию об общности своих интересов, полученному из средств массовой информации.

Но на определенном этапе интеграция породила обратные тенденции: чем больше в этнической группе появлялось образованных преуспевших людей, тем большее значение придавалось ими родному языку и родной культуре. Новая националистическая интеллигенция приступила к возрождению лингвистических и культурных особенностей, положив начало первой стадии этнополитической мобилизации, повлекшей в дальнейшем учреждение этнополитических движений и партий, националистические революции, признание автономных прав, а в случае Центральной и Восточной Европы – и создание суверенной государственности. Этнический национализм или так называемый "национализм нижнего уровня", целью которого является автономия и самоопределение, появляется как реакция на официальный гражданский национализм, стремящийся к консолидации и сохранению суверенитета.

Ю. Б. Демчук, студ., КНУТШ, Київ

ТЕОРІЯ "НОВОГО" ТЕРОРИЗМУ

Тероризм як соціально-політичне та індивідуально-психологічне явище увійшов у ритм сучасного світу як невід'ємна його риса. Деякі науковці навіть стверджують, що найвідоміший та найкривавіший терористичний акт XX ст., який відбувся 11 вересня 2001 року о 8.45, започаткував IV Світову війну, яка продовжується й досі [*Оліфіренко М. М.* Новітні інформаційні технології як інструмент міжнародного тероризму : аналітичні нотатки. – К. : Вид-во "Ма-Ні", 2004]. Однак тероризм не можна називати хворобою виключно XX ст., адже цей феномен має довгу історію. Виникнувши в організаціях, для яких характерним був синкретизм релігійних вірувань та політичних уявлень, терористичні методи боротьби, починаючи з того часу, суттєво еволюціонували під впливом НТР, вдосконалення ЗМІ, глобалізації комунікативного та суспільно-політичного простору [*Цыганов В.* Медиа-тероризм: терроризм и средства массовой информации. – К. : Ника-Центр, 2004].

Зважаючи на неоднозначність змісту терміну, наукове осмислення явища тероризму стикається із багатьма труднощами. Однак найбільш значущою із них є відсутність єдиної концепції тероризму, а отже й стратегій контртерористичної боротьби, що у деяких випадках провокує політичні спекуляції. За підрахунками індійського юриста Туагі, існує близько 115 версій дефініції тероризму, але більшість із них лише частково

розкривають сутність цього поняття [*Кацнір В.* Аналіз наукових підходів до визначення поняття сучасного тероризму // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. – 2008. – № 80]. Саме тому для більш повного визначення тероризму, на нашу думку, більш доцільним та необхідним є виокремлення універсальних рис даного явища. А саме: 1) телеологічний характер, політичне мотивування (наявність політичних цілей) [*Антонян Ю. М., Белокуров Г. И., Боковиков А. К.* Природа этнорелигиозного терроризма. – М. : Аспект Пресс, 2008], 2) певна сукупність типових засобів боротьби, 3) публічність, 4) зв'язок із існуючою політичною системою, 5) елемент залякування – соціальна та психологічна атмосфера страху (А. Бернард: "тероризм – перш за все маніпулювання страхом"), 6) кримінальність – використання протиправних засобів боротьби та кримінальна відповідальність за них, 7) трансцендентальність – можливість виходу за національні рамки, 8) чітка організаційна структура в середині терористичного угрупування, 9) ієрархічність, відповідальність за певний вид роботи, 10) конспіративний характер [*Даазе К.* Терроризм – поняття та категорії/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до файлу: http://postup.brama.com/usual.php?what=15212], 11) опозиційність або маргінальність [Политология : словарь-справочник / под ред. М. А. Василика, М. С. Вершинина и др., – М. : Гардарики, 2001].

На межі XX – XXI ст. під впливом глобалізації та тотальної інформатизації феномен тероризму піддається якісним трансформаціям, які науковці характеризують процесом "медіатизації" [*Свентицька О. В.* Інформаційний тероризм як феномен сучасної міжнародної політики : автореф. дис. … канд. політ. наук / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2007].

Сучасний тероризм не можна уявити без медіа-факторів. Дослідники називають ЗМІ основним елементом у квартеті чотирьох складових "нового" тероризму: терору, влади, жертв та ЗМІ. Таким чином, основним засобом впливу на маси стає маніпулювання інформацією, що має і психологічний аспект (дезінформація, циркуляція чуток), і технічний аспект (пошкодження ліній зв'язку, комп'ютерних систем).

Використання ЗМІ уможливлює найнеобхіднішу умову для терористичної діяльності – забезпечує транснаціональну публічність, викликає почуття страху, паніки та невразливості терористів на міжнародній арені, слугує для передачі зашифрованих повідомлень, спрощує та ущільнює форми подання інформації (таблиці, графіки), чим знижує критичність сприйняття і підвищує схильність до навіювання [*Цыганов В.* Медиа-терроризм: терроризм и средства массовой информации. – К. : Ника-Центр, 2004]. Найчастіше, переслідуючи ціль будь-якою ціною здобути інформацію, ЗМІ підігрують терористам, чим і викликають осуд громадськості. Сучасні прихильники створення єдиного морально-етичного кодексу ЗМІ стверджують, що у XIX – XX ст. культ свободи слова спонукав здобувати інформацію про події за будь-яку ціну, однак у XXI ст. інформація стала зброєю, тому перед її опублікуванням необхідно спочатку зрозуміти, кому вона вигідна і чи безпечним є її опублікування

[Медиа, терроризм и евроатлантическая интеграция / под ред. Ю. Л. Гребенчука. – К. : ЦСЭИ "Диаматик", 2007].

Технічним елементом медіатизації тероризму є комп'ютерний тероризм або кібертероризм, який полягає у втручанні в роботу компонентів телекомунікаційних мереж. Для даного виду новітнього тероризму притаманним є: 1) системно організована діяльність, а не поодиноке хакерство, 2) зазвичай такі теракти супроводжують політичні конфлікти, 3) латентність (жертви або не помічають втручання, або не повідомляють про нього), 4) швидкість, 5) глобальність наслідків [Комп'ютерний тероризм: суперхакери, кібер-терористи, кібер-криміналісти : монографія / за заг. ред. П. Д. Біленчука. – К. : Наука і життя, 2008]. Одним із найуспішніших методів терористичної боротьби у кіберпросторі є "роїння", яке спрямоване на підрив і розкол противника, а не його фізичне знищення. Саме "роїння" використовувалось під час кібератак на українські урядові інтернет-сторінки зимою 2012 року, коли із різних IP-адрес штучно створювалась величезна кількість запитів, які уповільнювали роботу сайтів. Ефективність даного методу забезпечується тим, що керування здійснюється із багатьох центрів, перетинає кордони, а удари здійснюються на перетинах силових ліній влади, що унеможливлює швидку мобілізацію сил для захисту [Мережі і мережні війни: майбутнє терору, злочинності та бойових дій / за ред. Дж. Арквілли, Д. Ронфельда. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005].

Медіатизації тероризму сприяє перш за все висока технологізація та вдосконалення комунікативних зв'язків. Як наслідок, використання терористами ІКТ служить масовізації їх впливу ("вбити сотні – залякати мільйони") [*Цыганов В.* Медиа-терроризм: терроризм и средства массовой информации. – К. : Ника-Центр, 2004]. За допомогою інформаційно-комунікативних технологій суттєво скорочується час проходження сигналу, що вдосконалює зв'язок на великих відстанях, скорочується вартість цього зв'язку, інтенсифікуючи обмін та збільшуючи самостійність організацій. Терористи отримують кращі засоби збору, обробки та передачі розвідувальних даних, впливу на громадську думку, рекрутування нових членів та привертання уваги до питань, які вони намагаються вирішити.

Таким чином, "новий" тероризм як феномен XXI ст. характеризується тими ж рисами, що й класичний, однак під впливом удосконалених ІКТ терористи отримують більш дієві засоби впливу на цільову аудиторію, чим розширюють масштаби своєї дії та ускладнюють умови контртерористичної боротьби.

З. С. Денисюк, студ., КНУТШ, Київ
zoryana.denusyuk@gmail.com

ПЕРЕДУМОВИ ПОЯВИ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

Виходячи з того, що тоталітаризм є суспільним явищем, можна виділити причини його появи. Серед таких причин класики дослідження то-

талітаризму виділяють в першу чергу соціальні, економічні, психологічні та культурні причини.

Так Ф. Боркенау у праці "Тоталітарний ворог" зазначає, що тоталітарні режими виникли як результат політичної, економічної та культурної кризи, яких зазнала західна цивілізація. Економічна криза, як поштовх для появи тоталітаризму в першу чергу є характерною саме для Німеччини. Під час тоталітарної революції, що має на меті встановлення тоталітарної диктатури з являється централізована й керована економіка, яка є характерною для обох тоталітарних режимів. Тоталітарний режим в Німеччині та СРСР був обумовлений нездатністю жодного із суспільних класів створити нове колективне суспільство, наслідком чого правлячою силою стають позакласові елементи, що підкорили собі всі інші класи. У Німеччині правляча група виділяється із певного класу й підкорює собі всі сфери суспільного життя, а в СРСР виникає новий правлячий клас.

Іншою групою дослідників, що обгрунтовували першочерговість економічних причин появи тоталітаризму були західні економісти й соціологи Ф. фон Хайек та Л. фон Мізес. Вони вважали тоталітаризм крайньою формою колективізму. Дослідники звертають увагу на те, що всі три тоталітарні системи об'єднує державна підтримка колективних інтересів, не звертаючи увагу на цілі й інтереси окремого громадянина. Інтереси нації підтримує нацизм, держави – фашизм та робітників – комунізм. Так Ф. фон Хайек в своїй праці "Дорога до рабства" (1944 р.). обгрунтовує свою позицію, відповідно до якої тоталітаризм в державі можливий тоді, коли в ній панує соціалізм й втілюється у життя планова економіка. Планування позбавляє індивіда потреби вибору, адже за нього вже все вирішено. Планова економіка та втручання держави в економічні процеси ліквідують економічну свободу особистості. Ф фон Хайек вважав, що заміна ліберальної економіки на централізовану призведе до того, що планування змушене буде контролювати значнішу частину життя кожного індивіда. Воно не зможе обмежитися контролем над лише економічною діяльністю, а почне контролювати й інші сфери життя індивіда (соціальну, культурну й, як результат – політичну).

Крім планованої економіки, тоталітаризм грунтується, на думку Ф. Хайека, й на ідеях соціалізму. Дослідник вважав, що нацизм, як різновид тоталітарного режиму, має соціалістичні корені. Причини масової підтримки націонал-соціалістів серед населення, а особливо молоді, як вважав автор не можна пояснювати поразкою в Першій світовій війні, й як результатом ростом націоналізму. Саме підтримка з боку соціалістів й забезпечила прихід до влади нацистів, бо соціалізм в Німеччині завжди був тісно пов'язаний із нацизмом.

Схожі думки щодо причин появи тоталітаризму висловлював й Л. фон Мізес. У своїй праці "Всемогутнє правління: тотальна держава й тотальна війна" він висловлював думку, що спільним елементом для усіх тоталітарних режимів є соціалізм. Також він обгрунтовував свою позицію, згідно з якою нацизм, фашизм та комунізм є великими колективістськими сисема-

ми. На думку Л. фон Мізеса, крайній колективізм завжди є соціалізмом, бо для індивіда, для якого все існування підкорене цілям держави, власність теж належить їй. Крім того, націонал-соціалізм, на думку автора, грунтується не лише на ідеях націоналізму, а й етатизму. Основні ж ідеї нацизму були розроблені пангерманістами й соціалістами ще в 30-ті рр XIX ст, тобто задовго до Першої світової війни. Плани й політика нацистів відрізняється від планів й політики їхніх попередників в імператорській Німеччині, лише тим, що вони адаптовані до існуючих політичних умов. Кінцевою метою є одна – захоплення життєвого простору завдяки завоюванням. Німецький націоналізм, на думку фон Мізеса, полягає в тому, що німці вважали свій народ найсильнішим народом у світі.

К. Поппер в своїй праці "Відкрите суспільство та його вороги" визначав передумови встановлення тоталітаризму в ідейній базі Платона, Г. Гегеля та К. Маркса. Так тоталітарною за своєю суттю є ідея Платона про справедливість. Філософ вважав справедливим лише те, що є корисним державі. Поппер розглядає платонівський підхід до політики як "утопічну соціальну інженерію, яка нерозривно пов'язана з насиллям" [*Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги. – М. : ООО Издательство АСТ, 2003. – С. 365]. Також автор вбачав обгрунтування тоталітарного націоналізму в таких ідеях Гегеля, як: існування в кожній історичній епосі вибраної нації, визначеної для світового панування; ворожість держав одна до одної; свобода держави від моральних обов'язків; моральна цінність війни.

Абсолютно іншу ідею щодо причин появи тоталітаризму висунули представники Франкфуртської соціологічної школи. На їхню думку, щоб зрозуміти сутність тоталітаризму, необхідно дослідити психологію особистості, що стала осоновою тоталітарного режиму. Така людина була, в першу чергу, витвором XX ст, тому й тоталітаризм є явищем лише даного століття. Дослідники назвали таку особистість авторитарною, й охарактеризували її специфічні риси, серед яких можна виділити такі, як: поєднання схильності до підкорення та прагнення мати владу над іншими, відкидання свободи й рівності, ненависть до слабших, і т. д. Поряд з цим, дослідники, зокрема Е. Фромм наголошували, що саме ізольований індивід є базою тоталітаризму.

Згідно з теорією Х. Арендт, причини появи тоталітаризму необхідно шукати в самій сутності суспільства XX ст. Свою увагу під час дослідження тоталітарного режиму вона акцентує на ролі мас. Сама можливість тоталітаризму пояснюється Арендт тим, що в XX ст. за часів імперіалізму відбувається перетворення класів в маси. Саме Перша світова війна стала прилюдією до перетворення класів на маси. Натовп, який існував в минулому й був продуктом капіталізму поступився місцем одній величезній безструктурній масі атомізованих індивідів. Саме тоталітарні рухи "були масовими організаціями роз'єднаних, ізольованих індивідів" [*Арендт Х.* Джерела тоталітаризму. – К., 2005. – С. 403]. Такі індивіди поповнювали тоталітарні рухи й вели їх до влади, до встановлення тоталітарної держави.

К. А. Евдокимова, студ., МГУ им. М. В. Ломоносова, Москва, Россия

ФЕНОМЕН МАНИПУЛЯЦИИ: ГЕНЕЗИС, СУЩНОСТЬ, СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Слово "манипуляция" имеет латинское происхождение. Manipulatio – пригоршня, горсточка, ручной прием, manus – рука. Изначально слово не имело отрицательной коннотации. Словарь Даля определяет "манипуляцию" как "ручной прием, ухватку". Манипуляторами называли ловких фокусников, обладающих талантом искусного управления телом. В настоящее время манипуляцию чаще всего определяют как "способ социального воздействия на людей с целью навязывания определенных идей, ценностей, форм поведения и т. д. ".

Проблема манипулирования занимала умы многих мыслителей прошлого. Следует в первую очередь сослаться на Платона и его "Государство", где для достижения общего блага позволялись различные формы воздействия на граждан. Унификация политического сознания являлась важной чертой утопии Платона. Знаменитый итальянский философ Н. Макиавелли проповедовал автономность политики от нравственности и считал, что коварство и обман – допустимые качества для человека, стремящегося к власти. "Государь, если он хочет сохранить власть, должен приобрести умение отступать от добра и пользоваться этим умением смотря по надобности".

Наиболее остро проблема манипулирования ставится в трудах социально-политических мыслителей XX века, что связано с развитием технического прогресса, возрастанием роли СМИ, внедрением инновационных технологий. Также XX век стал апогеем тоталитаризма, информационных войн и разработкой психологических способов воздействия на аудиторию.

К началу XX века умы ученых захватывает стремление изучить психологию масс. Согласно данной теории, человек – составная часть толпы, во взаимодействии с которой он начинает вести себя неадекватно своему индивидуальному поведению.

Основатель социальной психологии, французский мыслитель Г. Лебон утверждал, что находясь в толпе, человек легко отдается своим первичным порывам, не задумываясь об индивидуальной ответственности; человек загипнотизирован массой и сознательность личности нивелируется.

Х. Ортега-и-Гассет считал, что народу присущи вера, эмпирический опыт, оценочные суждения: "у большинства людей нет собственного мнения".Следовательно, стоит навязывать общественное мнение, тем более, что масса склона к подражанию и заражению

Автор книги "Общественное мнение" У. Липпман вводит термин "стереотип". Основная задача стереотипов – категоризация. По мнению Липпмана стереотипы всегда проще и легче, чем действительное: "Самые тонкие и самые распространенные механизмы воздействия – это те, что создают и поддерживают репертуар стереотипов. Нам рассказывают о

мире до того, как мы его видим. Мы получаем представление о большинстве вещей до того, как непосредственно сталкиваемся с ними. И если полученное нами образование не помогает четко осознать существование этих предубеждений, то именно они управляют процессом восприятия".

Существует множество определений манипулирования, однако, следует обратить внимание на ряд сущностных признаков, отмечаемых всеми авторами.

Прежде всего, манипулирование – воздействие на ментальном уровне. Оказывается влияние на психологическую, духовную составляющую личности.

Во-вторых, манипуляция – это всегда скрытое воздействие. Индивиду прививается некая идея именно таким образом, чтобы она воспринималась не навязанной, а стихийно и неосознанно сформировавшейся.

Пожалуй, стоит отметить еще очень важный элемент данного явления. Манипуляция – это взаимодействие. Внушению подвержены практически все. Основную группу риска составляют дети, пожилые люди. На внушаемость оказывает влияние уровень образования и способность не воспринимать все на веру. Также люди, профессионально обязанные подчиняться (например, военные), переносят это качество и в обыденную жизнь. Легче всего управлять сообществом людей, толпой. Масса внушаема, эмоциональна, порывиста и заражаема. Подавляющее большинство людей не готово к самостоятельным решениям и предпочитает полностью отдастся на попечение вождей. На протяжении всей жизни мы неустанно создаем себе кумира, того, за кем готовы последовать. Большая часть людей руководствуется прежде всего своими чувствами и эмоциями, нежели трезвым расчетом, различая в ситуации только черное и белое. Это обусловлено нежеланием нести ответственность за свое существование. Жить иррационально гораздо проще. Человек в силах противостоять манипулированию, сохранив изначальные ценности и установки.

Таким образом, обобщая вышесказанное можно дать определение манипуляции.

Манипуляция – особый вид скрытого психологического воздействия, осуществляемый с целью побуждения объекта к действиям (либо бездействию), против его воли и желания, подразумевающий создание иллюзорного представления о свободе выбора и самостоятельности.

В. М. Жовтобрюх, студ. КНУТШ, Київ
zhovtobriukh@gmail.com

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В сучасному світі як і декілька тисячоліть тому люди активно творять і використовують міфи. В наші дні значущість політичних міфів зростає у зв'язку з тим, що суспільне буття і суспільна свідомість перетворюють будь-які явища і події на цінності символічного світу. Міфотворчість ста-

ла однією з сутнісних ознак мислення людини, а існування особистості у просторі наповненому політичними міфами – характерне явище суспільно-політичного життя. За таких обставин політика стає сферою нової реальності де використовуються певні технології, що безпосередньо пов'язані з маніпулятивним впливом на суспільну свідомість, елементом якої стають політичні міфи.

Міф в політиці має інструментальний характер, оскільки, виступаючи атрибутом людської свідомості здатний спонукати людину на певні вчинки, підтримувати взаємозв'язок індивіда і групи, що передбачає прийняття єдиних ідей і цінностей, об'єднання навколо них. Сучасне суспільство існує в просторі міфологічних нашарувань, таких як міфи певного політичного класу, міфи окремих соціальних груп, міфи політичних партій, загальнонаціональні міфи, міфи про політичних лідерів тощо.

Пояснюючи причини звернення людей до міфу, Павлюк Л. С. зазначає: "Людина двадцять першого сторіччя використовує міфологічні форми із тієї ж причини, що і міфотворці давно минулих віків – через потребу пошуку "поетичного" і "авторитетного" першопочатку, психологічної легітимації особи у тому середовищі, в якому їй випадає себе реалізовувати. Міф надає сенсу, освячує, втаємничує, розширює горизонти видимості, наділяє правами і могутністю. Він існує невловимий, розлитий у різних вимірах реальності, привабливий і водночас небезпечний, як будь-який інструмент впливу і таємниця влади" [*Павлюк Л.* Знак, символ, міф у масовій комунікації. – Л. : ПАК, 2006].

Політичні міфи – це певна модифікація вірувань і уявлень про політичну реальність, які мають мобілізуючий характер та реально впливають на поведінку людей і перебіг політичних процесів. Згідно з Шайгородським Ю. Ж. політичний міф можна визначити як "цілісне, спрощене, переважно ірраціональне відображення в індивідуальній і масовій свідомості політичної реальності та основних суспільних цінностей; як своєрідний символічний засіб інтерпретації, моделювання світу і соціального життя; як інструмент реалізації конкретних політичних завдань: боротьби за владу, її легітимації, утвердження нової політичної ідеології тощо. Крім того, політичний міф можна представити як інтегровану форму міфологічної і політичної свідомості, особливий вид міфу, що зберігає в колективній пам'яті народу його соціальний досвід, імперативи духовно-морального виміру політичних процесів" [*Шайгородський Ю. Ж.* Політика: взаємодія реальності і міфу. – К. : Знання України, 2009. – С. 8]. З давніх-давен політичні міфи виступали ефективним засобом соціального управління, оскільки надають символічну заміну для логічно недоступних відповідей на важливі питання.

В наші дні політичний простір наповнений різними видами міфів. Деякі з них сформувались на рівні колективної свідомості, деякі є вдало спроектованими витворами технологів. Ще один дослідник політичного міфу А. Цулудзе розрізняє міфи технологічні та "вічні". Технологічні міфи – міфи, що створюються для здійснення негайних політичних завдань, на відміну від "вічних" вони не довготривалі і з ними доволі легко

боротися. "Вічні" ж засновані на архетипах, вони вкоренилися в менталітет народу, і тому їх майже неможливо знищити. Їх можна або актуалізувати, тобто прикликати до життя, або загнати в глибини підсвідомого. Їхня сила в тому, що вони можуть повернутись до життя в іншому вигляді. Серед вічних міфів особливе місце займають міфи національні, – це історія нації створена нею для самої себе, де особливу роль грає уявлення нації про своє історичне призначення, місце в історії [*Цуладзе А.* Политическая мифология. – М. : Эксмо, 2003. – С. 55]. Проте всі вони, в силу своїх сутнісних і функціональних особливостей, можуть виступати засобами політики. Адже політичний міф є способом інтеграції між людиною та окремими групами; ефективним інструментом легітимації влади; реалізації конкретних політичних завдань, що дозволяє докорінно зламати ситуацію, що склалася на політичній арені, різко змінити громадську думку; перерозподілити владні ресурси, не зустрічаючи суттєвих перешкод з боку супротивника.

Ефективність впливу міфу пов'язана з його визначеною на перед істинністю. Міфологічне не перевіряється на достовірність, оскільки головним його контролером є віра. Якщо йому не відповідає щось в дійсності, то в цьому винна дійсність, а не міф. Загалом міфи в політиці використовуються для: створення ілюзії єдності народу і влади, оскільки вони об'єднанні в міфі єдиною метою і рухом до неї; забезпечення міцності та непорушності ідеологічних і політичних структур; духовно-психологічної підтримки політичного режиму, що дозволяє маніпулювати свідомістю мас; втілення сенсу історії для соціальної групи, суспільства чи етносу; може грати роль сенсу життєдіяльності для індивіда, що входить в цю спільність; спонукання до дії заради мети, що нав'язується; заспокоєння людини в складні періоди часу, виступаючи схованкою від ірраціональних страхів, соціальних небезпек і ворогів.

Отже, сьогодні політичні міфи, з одного боку, виконують інтегративну функцію в суспільстві, полегшують адаптацію людини до мінливих умов існування, активізують творче мислення, нормують поведінку, з іншого – спотворюють сприйняття соціальної дійсності, перешкоджаючи досягненню гармонійних відносин у суспільстві та в житті індивіда. Але відповідь на питання "міф в політиці – добро чи зло для суспільства?" не можна знайти в його ознаках як феномену, адже головним критерієм при такому розрізнення є те, яким чином і з якою метою використовує даний інструмент. Тому, в тій мірі в якій це можливо, людство має регулювати функціонування ірраціональних міфологічних компонентів суспільної свідомості, забезпечувати підвищення політичної культури.

М. І. Зайдель, асп., ХНУ ім. В. Н. Каразіна, Харків

"ТРИВИМІРНИЙ" ПОГЛЯД НА ФЕНОМЕН ВЛАДИ

Дискусія з приводу осмислення феномену влади, вочевидь, є не тільки найбільш запальною, але й найбільш тривалішою. Влада перебу-

ває в фокусі професійної уваги дослідників з часів античності та осмислення суспільних відносин як принципово іншої і відмінної від досуспільної форми організації спільного життя. Водночас постають питання щодо визначення суб'єктів та об'єктів владних відносин, розмежування понять "влада", "насилля", "сила", "панування", "авторитет" тощо, здатності пануючого детермінувати поведінку того, хто підкорюється, та водночас мати вплив на формування порядку денного при задоволенні суспільного інтересу. Саме ця складність і неоднозначність феномену влади на фоні спроб багатоаспектного аналізу відповідно до методологічного різноманіття формують особливий дискурс довкола влади. Відтак, особливої уваги заслуговує намагання С. Льюкса дати всеосяжне тлумачення владним відносинам, розглядаючи владу під пильною увагою дослідницького мікроскопу. С. Льюкс наполягає на необхідності більш ширшого осмислення концепту влади, доповнюючи його "третім виміром". Ця дискусія була розпочата відповіддю американських вчених П. Бахраха та М. Бараца на біхевіористське трактування влади Р. Далем ("Who governs?"), який визначає її в контексті прийняття політичних рішень, тобто через можливість в такий спосіб впливати на інтереси значної кількості людей. Ситуація прийняття рішень передбачає наявність конфлікту інтересів різних політичних акторів (групи інтересів, соціальні класи, сама влада тощо), тому владу необхідно розуміти як подолання протистояння між носіями конфліктуючих інтересів. Відповідно до цього формується головна теза Р. Даля про плюралістичність влади, яка є наслідком багатоманітних практик узгодження поведінки як існуючих політичних акторів, так і їхніх інтересів, що запобігає можливості концентрації влади в єдиному центрі, розмиваючи її по всьому простору, де існує і реалізується політика.

Про незавершеність відображення влади через політику "конкретних рішень" говорять П. Бахрах та М. Барац ("The two faces of power"), доповнюючи її таким чином "другим обличчям". Влада, на їхню думку, реалізується заради користі одних груп та на шкоду іншим, тому ті, хто наділені владою, мають певну перевагу в лобіюванні власних інтересів. Через це можливість приймати або не приймати рішення є суто перевагою тих, хто наділений владою. Ситуація з неприйняттям рішень є реакцією влади на вимоги перерозподілу зисків та переваг, що фактично є тим самим прийняттям рішення, але у формі придушування чи незадоволення суспільних інтересів та вимог.

На думку, як Р. Даля, так і П. Бахраха і М. Бараца влада завжди існує і реалізується за умови наявності конфлікту інтересів. Якщо прибічники "плюралістичного" напрямку під інтересами розуміють політичні вподобання, які виражаються через поведінку акторів (людей), які інкорпоровані в політичну систему, то "двомірний погляд" й охоплює тих, хто частково або повністю виключений з політичної системи. Ключовим є те, що під цей кут зору потрапляє контроль за політичною повісткою – тобто можливістю як приймати, так і не приймати рішення.

С. Льюкс в своїй фундаментальній праці "Влада. Радикальний погляд", критикуючи перші два вимір влади через надмірне захоплення біхевіоризмом, не спростовує їх, а доповнює "третім", що дозволяє розглядати владу не лише через поведінку акторів у конкретних ситуаціях, але й враховувати вплив інституційних практик. "Третій вимір" також намагається охопити ту сферу, де формуються цінності та переконання, відповідно, суб'єкт здійснює владу над об'єктом не лише тоді, коли заставляє об'єкта робити те, що той не хоче робити, але і коли формує його бажання, тому об'єкт змушений діяти всупереч своїх реальних інтересів, які він не усвідомлює. Неодноразово наголошуючи на інтересах агентів, дослідник підкреслює, що ті, хто панують, керуються в першу чергу своїми інтересами, коли впроваджують ту чи іншу політику, а "саме вплив влади на інтереси інших дає підстави судити про її масштаби".

Безперечно, розуміння влади в "тривимірному" ракурсі, який пропонує С. Льюкс, є вагомим концептом, що дозволяє пояснити й актуальні політичні процеси як в Україні, так і світі. Часткове вимивання політичного з порядку денного замінюється доволі потужними маніпулятивними технологіями з використанням певних символів та цінностей, які детермінують громадську думку та культуру політичної участі. Відтак, "мовчазна" згода (громадська пасивність, абсентеїзм, небажання приймати участь в акціях протесту) з реформаторською урядовою політикою в Україні, яка відстоює владні та корпоративні інтереси ігноруючи суспільні, відповідно до "трьохвимірної" моделі влади є її здатністю формувати переваги та вподобання людей, даючи своєю поведінкою згоду на політичну повістку, що сформувалась.

О. О. Зорич, асп., НаУКМА, Київ
zorich@ukr.net

ІГРОВІ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ: ВІЗІЯ МАТЕМАТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

В аналізі політики однією з найбільших проблем є уникнення політичної та ідеологічної ангажованості, внаслідок яких евристичний потенціал аналітики різко зменшується. Відтак одне з гострих методологічних питань аналізу політики – це обґрунтування епістемологічної метапозиції, на основі якої можна надалі розгортати продуктивну аналітичну практику. У сучасній політичній думці відбувається активний пошук та обґрунтування таких метапозицій, причому стійкою тенденцією у XX та початку XXI століть стало звернення дослідників до методів точних наук.

Серед таких спроб особливе місце посідає теорія ігор – напрям математичного аналізу, методи якого, починаючи із виходу у 1944 році спільної монографії викладачів Принстонського університету Джона фон Неймана та Оскара Моргенштерна "Теорія ігор та економічна поведінка", активно використовуються для аналізу, прогнозу та прийняття полі-

тичних рішень. Гра в межах даної теоретичної парадигми інтерпретується як інтерактивна ситуація за участі двох і більше раціональних діячів, що виходять з презумпції максимізації власного виграшу як кінцевої мети участі у грі. Гра таким чином постає і як певна модель конфлікту інтересів, і як оператор пошуку оптимальної матриці взаємодії та консенсусних рішень учасників гри.

Класифікація ігор в межах математичної науки є надзвичайно розгалуженою. Ключовими критеріями для типологізації ігор слугують фактори: 1) доступу гравців до інформації та міра її повноти; 2) суми виграшу у грі – нульова (гра до повної поразки супротивника) та ненульова (гра часткової співпраці). Класичні моделі ігор, що унаочнюють варіативність ситуацій конфлікту в політичному житті, це ігри з ненульовою сумою. Найбільш відомим прикладом таких ігор є дилема в'язня. Звернення до неї дозволяє оцінити продуктивні ефекти та обмеження в застосуванні математичних моделей до аналізу політичної дійсності.

Дилема в'язня (Prisoner's Dilemma) є теоретичним конструктом, була вперше сформульована М. Флудом та М. Дрешером на початку 1950-х років, і надалі розроблена Е. Такером. Суть дилеми може бути унаочнена в такому прикладі ситуації: є два в'язні, які перебувають за ґратами через спільно скоєний злочин – озброєну крадіжку. Суддя може винести вирок обом тільки внаслідок надання свідчень кожним з ув'язнених. Якщо обидва в'язні не зізнаються в злочині, кожному доведеться сидіти за ґратами лише по 5 років (тільки за нелеґальне зберігання зброї), хоча передбачений законом вирок за озброєну крадіжку – 20 років. У випадку, якщо і перший, і другий ув'язнений визнають свою провину в злочині, обидва отримають по 10 років. Якщо ж один зі злочинців зізнається у скоєному, а інший заперечуватиме свою співучасть, то перший з них отримає свободу за щиросердне покаяння, а другий буде засуджений на повний строк – 20 років. Обидва в'язні перебувають в окремих камерах та не спроможні очно комунікувати один з одним. Рішення гри: раціонально мислячі в'язні будуть скоріше за все зізнаватись, хоча для них самих було би більш вигідно мовчати та виходити з кооперативних міркувань при прийнятті рішень. Висновок з дилеми: не варто намагатись отримати більше, ніж суперник, оскільки в такому разі обоє в підсумку матимуть більші втрати. Прикладом даної дилеми у площині міжнародної політики є питання роззброєння, зокрема ядерного, та загалом дилеми дотримання міжнародних угод, що забезпечують планетарні масштаби дотримання консенсусу як універсального принципу врегулювання конфліктів. Висновок про оптимальну стратегію, отриманий в межах математичної моделі, може цілком ефективно екстраполюватися на вибір в межах конкретної політичної ситуації та сприяти її найбільш оптимальному розв'язанню. З іншого боку, у вигляді математичної моделі ми отримуємо об'єктивний критерій для оцінки дій учасників політики, уникаючи впливу ідейних упереджень.

Таким чином, концепт гри в межах математичного апарату екстраполюється на певні умовні ситуації, й у такий спосіб сама гра набуває

ознак умовності. Головним принципом побудови подібних моделей є встановлення взаємовідповідності між типом і динамікою конфлікту з одного боку, і стратегій, до яких вдаються їх учасники – з іншого. Попри виправданість і небезпідставність подібної редукції, не можна не зазначити межі її застосування. Ключовим методом в межах математичної теорії ігор постає формалізація, що у значній мірі спрощує політичні реалії, які піддаються теоретичному аналізу. При цьому поза межами математичної візії залишається те, що гра є передовсім самостійним коґнітивним феноменом. У такий спосіб виключається можливість мислити гру як універсальну практику тлумачення та розуміння соціальних практик, що значно звужує дослідницькі перспективи застосування математичної моделі гри в аналізі політичної дійсності.

І. І. Іванова, студ., КНУТШ, Київ

"ДЕМОКРАТІЯ ДЛЯ ЕЛІТИ" Т. ДАЯ І Х. Л. ЗІГЛЕРА: СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ КОНЦЕПЦІЇ ЕЛІТАРНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Концепції елітарної демократії з'являються у 40–50 рр. XX століття завдяки зусиллям таких видатних вчених, як Й. Шумпетер, Р. Даль, Дж. Сарторі. Теорії елітаризму та демократії, які раніше вважалися антиподами, знаходять у них найтісніші точки дотику. Даний підхід оскаржує розуміння демократії як правління народу й обґрунтовує демократичне правління еліт.

Американські дослідники Томас Дай та Хармон Л. Зіглер є сучасними представниками концепції елітарної демократії, які розробили власний та оригінальний погляд на дане явище. Основні свої ідеї вчені виклали у праці "Демократія для еліти. Введення в американську політику". Вони доводять, що сучасне демократичне суспільство насправді є елітарним та констатують, що управління в будь-якій демократичній державі, як і в авторитарній, знаходиться у руках горстки людей. Дослідники чітко розмежовують обов'язки та можливості застосування влади масою та елітами. При аналізі американського суспільства звертається увага на споконвічне існування привілейованого класу та більшості – робітників, торгівців, орендаторів, юристів, фермерів тощо, причому управління здійснюється саме елітою, а не масою: "еліта – це деякі, хто має владу. Маса – це більшість, у кого її немає" [*Дай Т., Зиглер Л.* Демократия для элиты. Введение в американскую политику / пер. с англ. под общ. ред. А. Д. Мишина и В. А. Савельева. – М., 1984. – С. 33]. Вже самі "батьки-засновники" Америки були "виключною елітою" та стояли осторонь від основної маси суспільства. Проте це не завадило їм представляти та захищати інтереси народу, та основні демократичні права та свободи. Звідси, зазначають Т. Дай та Х. Зіглер, можна зробити висновок, що хоча "Демократія – правління "народу", проте збереження

демократії лягає на плечі еліт. В цьому полягає іронія демократії: еліти повинні правити мудро, щоб правління "народу" вижило" [Там же. – С. 34]. Таке положення речей витікає з того, що маси є некомпетентними, мало цікавляться політичними справами, не мають політичної свідомості, а тому і права приймати загальнодержавні рішення. На відміну від представників демократичного напрямку, які вважали розширення участі мас найліпшим гарантом збереження демократичних цінностей, американські дослідники наполягають, що їхня діяльність має ірраціональні підвалини, і що саме маси є найбільш схильними до виявів тоталітаризму, ігнорування постулатів демократії тощо. Вони нетерплячі, мають схильності до насилля, а масова політика як така є нестабільною та непередбачуваною. Еліти ж добре обізнані, політично активні, дотримуються "правил гри", їх рішення більш виважені, а політика – раціональніша. Це призводить до того, що маси надихаються діями еліт та слідують за ними. "І саме тому, що маси відгукуються на ідеї та дії демократично мислячих еліт, ліберальні цінності зберігаються" – пишуть вчені [Там же. – С.48].

Проте Т. Дай та Х. Зіглер не абсолютизують роль еліти у збереженні демократичних цінностей. У період криз або через відчуття небезпеки зі сторони мас вони можуть вдатися до певних утисків, нехтування демократичними ідеалами: "іронія полягає у тому, що, намагаючись зберегти демократію, еліти перетворюють суспільство у менш демократичне" [Там же. – С. 48–49]. Не зважаючи на це, жодна хиба еліти не може перевісити тієї шкоди, що могла іти зі сторони мас.

Отже, дослідники виділяють наступні характеристики демократичної системи суспільства, які, на їхню думку, є найбільш прийнятними на сучасному етапі:

- поділ суспільства на більшість та меншість, де пріоритет надається меншості, яка і визначає основні напрямки державної політики. Інтереси народу враховуються лише у тій мірі, в якій це вигідно еліті та забезпечує стабільність та розвиток існуючої політичної системи;
- формування та поповнення еліти відбувається в основному у межах власного середовища, що передбачає наявність високого інтелектуального рівня, належність до панівного класу, фінансову забезпеченість, певні можливості виходу до управлінської верхівки;
- процес переходу представників нижчих верст до правлячого кола повинен бути повільним та врівноваженим, що дозволяє зберегти стабільність політичної системи суспільства та уникнути небажаних, радикальних змін та її суттєвих коливань;
- у цілому для політичної еліти суспільства характерна узгодженість щодо основних позицій та суспільних цінностей. Суперечності, що виникають між її представниками у ході боротьби за владу, мають локальний характер і не поширюються на загальнозначимі суспільні ідеали та цінності;
- державна політика, що здійснюється правлячою елітою, здебільшого враховує інтереси саме останньої, у той час як інтереси більшої час-

тини населення не роблять якого-небудь значного впливу на пріоритети та напрямки діяльності уряду. Зміна політичного курсу відбувається у тій мірі і лише тоді, коли це потрібно еліті і є наслідком зміни її ціннісних орієнтацій. Проте, як зазначають Т. Дай та Х. Зіглер, не завжди еліти діють лише у межах своїх власних егоїстичних інтересів. Інтереси народу не повністю нівелюються, а є важливим фактором вибору елітами певної позиції. Щоб зберегти підтримку мас, еліта йде на певні компроміси з нею;

- маси мають досить низький вплив на діяльність та функціонування еліти, що визначається низьким ступенем її залученості до вибору того чи іншого напрямку державної політики, незначним впливом на формування суспільних цінностей, що продукуються елітою та нездатністю мас здійснювати спротив діям еліти. Ілюзія реальної політичної участі народу існує завдяки вмілому маніпулюванню з боку еліти та представницьким процедурам, таким як вибори та референдуми. Проте на справді вони мають лише формальний характер і не є вирішальними для політичних процесів, що відбуваються у суспільстві.

Таким чином, Т. Дай та Х. Зіглер на прикладі американської демократії акцентують у вагу на тому, що сучасне суспільство, не дивлячись на його демократичні атрибути та лозунги, є елітарним, що, в принципі, не викликає особливих негативних наслідків. Еліта у них – незаперечний авторитет, що користується повагою та пошаною, і одна здатна до управління.

Д. О. Кадигріб, студ. КНУТШ, Київ
kadygrib_dana@mail.ru

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В СУСПІЛЬСТВІ

Перш ніж зрозуміти значення політичної культури для суспільства необхідно з'ясувати сутність поняття "політична культура". У західній політології ґрунтовна розробка як самого поняття, так і концепції політичної культури пов'язано з іменами американських політологів Г. Алмонда та С. Верби, сформульоване ними визначення вважається класичним: "політична культура- це інтернаціоналізація політичної системи через пізнання, почуття і судження її членів" [*Алмонд Г., Верба С.* Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122–134]. Вона виступає як сукупність психологічних орієнтацій людей по відношенню до політичних об'єктів. Політична культура містить знання про політику, знайомство з фактами, інтерес до них, оцінку політичних явищ, оціночні думки про те, як повинна здійснюватися влада, емоційну сторону політичних позицій, як наприклад, любов до Батьківщини, негативне ставлення до проявів екстремістських настроїв, визнані в суспільстві зразки політичної поведінки, що визначають як можна і як слід діяти в політичному житті. Політична культура-це сукупність індивідуальних позицій і орієнтацій учасників даної системи, суб'єктивна сфера, що

лежить в основі політичних дій і надає їм певного значення. Політична культура впливає на способи здійснення влади, а її власний розвиток залежить від політичних перетворень. Так, наприклад, політика за умов тоталітарного суспільства здатна серйозно деформувати зміст і функціонування всіх сфер культури, а за умов демократії – сприяти їх розвитку.

Зі структурного погляду політична культура – це єдність політичної свідомості та політичних знань, а також політичної поведінки й політичних дій. Політичну ідеологію можна розглядати як ядро політичної культури, оскільки саме ідеологія визначає зміст і об'єм права, вибір етичних норм і принципів в політичній теорії і практиці. У суспільному житті політична культура є важливим засобом взаємодії особистості й політичної влади. Основне призначення політичної культури полягає не у відчуженні, а в залученні людей до політичної системи і політичної діяльності. Політична культура кожної нації є окремим світом-в-собі, її особливості залежать від багатьох чинників геополітичного положення, ролі і позиції в світі, а також стану соціальної, економічної, політичної та інших сфер суспільного життя тощо.

Вона сприяє засвоєнню громадянами необхідних суспільно-політичних знань і формування у них компетентних політичних поглядів і переконань;слугує ретранслятором політичних знань, цінностей, навичок, у тому числі поколінням суб'єктів політичного процесу; задає індивідам, групам, суспільству в цілому певні норми, стандарти, цінності, установки політичного мислення і поведінки; фіксує ієрархію політичних цінностей; формує у громадян політичну свідомість і навики політичної діяльності, адекватні даній політичній системі; організовує громадян на рішення певних політичних і соціальних задач; забезпечує ефективний вплив громадян на політичний процес..Політична культура багато в чому пояснює джерела, характер і особливості конкретної політичної системи, панівний в суспільстві політичний режим, політичну свідомість і поведінку суспільних класів, груп, політичних партій і рухів, спрямування політичних процесів. Від рівня та стану політичної культури залежить багато: чи сприйме населення сформований політичний курс, чи погодиться населення з ним самохіть або за примушенням, чи буде ставитись до нього, як до чогось такого, що виражає сподівання, надії тощо, або виявить повну байдужість і навіть ворожість, чинячи пасивний опір. Передбачати реакцію населення на політико-управлінські рішення, що застосовуються, передбачити певні заходи, забезпечуючи ефективність його реалізації, і дозволяє врахування ступеня зрілості і характеру політичної культури. Існує два принципових функціональних виміри політичної культури: по-перше, функціонування як складової політичної системи суспільства і, по-друге, застосування у вигляді складової соціокультурного образу нації, або суспільно-історичної бази суспільства. У різних народів і в різні періоди, епохи істотно різняться політико-культурні орієнтації та поведінка індивідуумів. Політична культура виступає як сукупність історичного досвіду, пам'яті національних і соціальних спільнот, а

також окремих особистостей, які сприяли утворенню відносно стійких світоглядних і ціннісних переконань, настанов, уявлень та моделей поведінки, що проявляються в діяльності суб'єктів політичного процесу та забезпечують відтворення політичного життя суспільства на засадах наступності. Виходячи з цих означень, політична культура є формотворчим та інтегративним чинником політичного життя будь-якого народу, а її специфіка залежить від ментальності суспільства, в якому вона твориться.

Є. О. Казак, студ., КНУТШ, Київ

АГОНІСТИЧНА МОДЕЛЬ ДЕМОКРАТІЇ

У XXI столітті ліберальна демократія зазвичай сприймається як єдино правильна і природна форма форма організації суспільного життя. Однак, певні політичні події і соціальні умови змушують поставити під сумнів усталені концепції демократії. Однією з таких спроб є агоністична модель демократії або модель агоністичного плюралізму.

Агонізм – це політична теорія, яка заснована на твердженні про позитивну роль певних різновидів політичних конфліктів. У цьому аспекті важливим є розрізнення "агонізму" та "антагонізму", оскільки перший передбачає таку боротьбу, за якої не ставиться за мету безпосереднє винищення противника, а також зберігається повага до нього і самого процесу змагання, що відповідає духу первісного давньогрецького значення слова "агон". Своїми ідейними джерелами концепція агонізму має погляди Н. Макіявеллі, Я. Буркхардта, Ф. Ніцше та Г. Арендт. Сучасними представниками агоністичної традиції є, насамперед, Е. Лаклау та Ш. Муфф, а також М. Стірс, Дж. Туллі, В. Конноллі та Б. Гоніґ. Враховуючи коло проблем, що розробляються теоретиками агонізму, специфіка підходу найбільш повно виражається у дискусіях щодо реалізації демократичних принципів.

Історія переоцінки класичних концепцій демократії починається з середини XX ст., коли було вперше здійснено таку спробу. У 1947 р. було опубліковано працю Й. Шумпетера "Капіталізм, соціалізм і демократія", де було запропоновано агрегативну модель демократії. В подальшому розвинена Е. Доунсом, ця модель стала загальноприйнятою у напрямку політичної науки, який отримав назву "емпірична політична теорія". На відміну від попередніх концепцій, основою агрегативної моделі був не нормативний підхід, а дескриптивний. Як стверджують прихильники цієї концепції, у сучасних умовах зникла можливість розглядати народний суверенітет так, як цього вимагала класична модель, тому необхідно відкинути такі поняття як "загальне благо" чи "спільна воля", а безпосередньою функцією демократії стає виключно інструменталістське "збирання інтересів".

Новим витком розвитку політичної теорії, що повернув демократії її нормативний вимір, стала модель демократії обговорення або делібератива модель. Ця концепція, що розвивалась в двох школах, започат-

кованих, відповідно, Дж. Ролзом і Ю. Габермасом, передбачала можливість досягнення демократичного консенсусу.

Агоністична модель демократії сутнісно протистоїть вищенаведеним концепціям, і саме у їх критиці і перегляді вбачає свою безпосередню задачу.

Найповнішого вираження агоністична модель демократії здобула у працях пост-марксистських політичних теоретиків Ш. Муфф та Е. Лаклау, написанних як у співавторстві, так і окремо. В рамках їх концепції синонімічним терміном до "агоністичної моделі демократії" є поняття "радикальної демократії".

Ш. Муфф та Е. Лаклау критикують агрегативну і деліберативну моделі за неврахування ними сутності "політичного". Так, перша з них віддає переваги економічному, а друга – етичному вимірам. Подолати цю помилку можна звернувши увагу на роль влади у формуванні соціальної об'єктивності, а саме виявивши, що будь-яка соціальна об'єктивність формується під впливом дій влади, а отже є об'єктивністю політичною. Точка співвіднесення влади з об'єктивністю визначається запозиченим у А. Грамші терміном "гегемонії". Через це влада більше не розглядається як відносини між двома напередвстановленними ідентичностями, а як процес встановлення цих ідентичностей.

Це переосмислення змісту політичного і влади веде й до зміни уявлень про співвідношення влади і демократії. Питання усунення чи зменшення ролі влади втрачає свій сенс, і на передній план виходить задача формування влади, сумісної з демократичними цінностями.

Важливим постулатом агоністичної моделі демократії є існування нездоланного соціального антагонізму заснованого на плюралізмі цінностей, який унеможливлює досягнення консенсусу, на якому наполягає деліберативна модель. Саме цей антагонізм і є підґрунтям для створення політичних формувань, і повне його подолання означало би зникнення політики. Політика займається створенням єдності у процесі конфлікту, для чого використовує розрізнення "ми/вони". Відмінність "демократичної" політики полягає не у подоланні відносин "ми/вони", а у їх співвіднесенні з плюралістичною демократією. Для цього "вони" трансформуються з ворога у суперника, тобто у легітимного ворога, з яким існують точки дотику, оскільки і "ми", і "вони" дотримуються етико-політичних принципів ліберальної демократії. Однак, погляди на реалізацію цих принципів різняться, і не можуть бути подоланими шляхом раціонального обговорення, а консенсус щодо цінностей без консенсусу щодо їх реалізації є "конфліктним консенсусом". Інші форми консенсусу унеможливлюються або є результатом тимчасової гегемонії. Трансформація ворога у суперника означає і трансформацію антагонізму у агонізм.

Агонізм стає єдиною можливою формою існування демократії. У випадку зняття агоністичного протистояння, конфлікти можуть виходити за межі демократичних протистоянь, що несе пряму загрозу громадськості, або ж до політичної апатії і незадоволеності. Для плюралістичної демо-

кратії життєво необхідними стають організація простору для виявлення розбіжностей і суперечностей, та створення інститутів, де вони можуть виявлятися.

Таким чином, дослідження агоністичної моделі демократії відкриває можливості для демократизації суспільно-політичних процесів, для чого подальшого дослідження заслуговують прикладні аспекти реалізації програмних рекомендацій.

В. Ю. Калінін, асп., КНУТШ, Київ
kvy2008@ukr.net

МАРКСИСТСЬКІ ВИТОКИ СВІТ-СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

Світ-системний підхід прийнято розглядати як одну з сучасних неомарксистських теорій. Іммануїл Валлерстайн, один з лідерів світ-системного підходу, визначив чотири основоположні дискусії, які заклали базу для появи цього напряму. Серед них прийнято виокремлювати наступні теми: результати роботи Економічної Комісії ООН з Латинської Америки, "азіатський спосіб виробництва" між вченими-комуністами, перехід від феодалізму до капіталізму між західноєвропейськими істориками та щодо "тотальної історії" викладеної французької школою "Анналів".

Доволі важко заперечити роль вищезазначених дискусій як передумов виникнення світ-системного аналізу. В той же час аргументи скоріше відповідають логіці викладення матеріалу запропонованого самим Іммануїлом Валлерстайном, аніж сутності першочергових витоків світ-системного аналізу. Слід зазначити, що досить часто не розглядається потреба аргументації щодо доцільності визначення теорії як неомарксистської. Звідси, метою роботи постає інтерпретацій та заперечень класичних марксистських тез у світ-системному підході.

Одне з провідних місць у вченні Карла Маркса займало поняття способу виробництва. "Спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальні, політичні та духовні процеси життя загалом" [*Маркс К.* К критике политической экономии // Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения : в 3 т. – М. : Политиздат, 1980. – Т. 1. – С. 541]. Дане поняття було заміщено у концепціях Іммануїла Валлерстайна та Андре Гундера Франка на торгівлю та поділ функцій у товарообміну на далекі відстані. Іншими словами, торговий обмін стає процесом, що обумовлює соціальні, політичні та духовні процеси життя суспільства. Капіталізм постає як історична система, пріоритетом якої є нескінчене накопичення капіталу, а способом його реалізації є торгівля. Проте не варто виключати з лексикону світ-системного підходу спосіб виробництва, просто провідне місце було надано власне торгівлі.

Проте, це було лише першою сходинкою, тому що відбулася зміна одиниці аналізу. Ми маємо справу не стільки з національною державою, скільки з наддержавною структурою. Цією надструктурою виступає світ-

система, яку варто розуміти не як увесь світ, а лише той, що включений у загальносвітовий поділ праці. Хоча Іммануїл Валлерстайн зауважує, що введення поняття "світ-система" є лише семантичною заміною поняття держави. В той же час "…вона звільняє нас від центральної конотації, яке отримало суспільство у зв'язку з "державою" [*Валлерстайн И.* Миросистемный анализ // Время мира. Альманах. Вып. 1. Историческая макросоциология в XX веке / под ред. Н. С. Розова. – Новосибирск, 2000. – С. 114].

Слід зазначити, що світ-система не завжди є тотожною світу реальному, тобто тут мається на увазі географічно обмежений регіон, який характеризується єдиною виробничою системою. Наприклад, такою світ-системою декілька разів виступав регіон Середземного моря. Щодо сучасності, то на сьогодні функціонує капіталістична світ-економіка.

"… капіталістичний спосіб виробництва це властивість цілісної світ-системи, а не окремих її частин" [*Bach L. R.* On the Holism of a World-System Perspective // World-System Analysis. Methodological and Theoretical issues / ed. by T. Hopkins, E. Wallerstein. – N. Y., 1982. – P. 184]. Відповідно до цього положення обрання за одиницю аналізу національну державу є хибним від початку, оскільки партикулярне в дослідженні видається за універсальне. Таким чином, відповідно до світ-системного підходу, аби результати дослідження були релевантними необхідно виходити на наддержавний рівень.

Якщо експлуатація відповідно до поглядів Карла Маркса відбувається в межах однієї держави, то представники світ-системного підходу виносять цей феномен на світову арену. Зокрема, в цьому підході прийнято використовувати наступний термінологічний ряд ядро, напівperiферія та периферія, які характеризують осьовий поділ праці в світ-економіці.

Представник світ-системного аналізу Роберт Бах критикує обмеженість аналізу Карла Маркса щодо суспільно-політичних процесів та відзначає перспективи подальших досліджень. "Маркс звертає увагу скоріше на ядро світ-економіки, ніж на цілісну систему" [Ibidem]. Як приклад, ілюструється позиція Карла Маркса щодо азійського способу виробництва, який виступає особливою суспільно-економічною формацією характерною для держав Азії та деяких країн Східної Європи. Оскільки в середині XIX століття знання щодо неєвропейських країн було досить обмежене, то звідси не було можливості проаналізувати структурні і функціональні особливості розвитку "східних цивілізацій" та їх взаємозв'язок з європейськими державами. Отже, аналіз Карла Маркса в першу чергу стосувався так званих західноєвропейських країн, які становили регіон ядра. В той же час вивчення країн напівperіферії та периферії було досить поверховим, проте це було більше зумовлено тогочасною системою знань, яка склалася також під впливом сучасної капіталістичної світ-системи. Відповідно до поглядів представників світ-системного аналізу, відкидати периферію при аналізі світових процесів є не тільки недоречним, але й методологічно хибним кроком. Намагаючись оминути помилки попередників цей підхід прагне охопити цілісність сучасної капіталістичної світ-системи.

Таким чином, вчення Карла Маркса було комплексно переосмислено у світ-системному підході. Зокрема, відбулося заміщення поняття способу виробництва торгівлею, піддалася критиці зосередженість на національній державі та європоцентризму. Проте, в той же час сама ідея експлуатації була збережена та перенесена на світовий рівень.

О. С. Касянчук, студ. КНУТШ, Київ
oks16ik@gmail.com

ГРОМАДЯНСЬКА КУЛЬТУРА – КУЛЬТУРА КОМПРОМІСУ ТА КОНСЕНСУСУ

Проблема участі громадян у політичному житті держави завжди залишалась актуальною та викликала багато дискусій. Існують різні погляди і на те, якими повинні бути характер та рівень участі громадян в політичному житті для оптимально ефективнивого функціонування політичної системи та збереження політичної стабільності в суспільстві. Сукупність політичних цінностей, знань, моделей поведінки та способів функціонування політичних інститутів, що відображають характер політичного життя в суспільстві, втілює поняття політичної культури.

Американські політологи Г. Алмонд і С. Верба запропонували одну з найбільш поширених в даний момент класифікацій цього явища. Вони виокремлюють три основні типи політичної культури: паройкіальний (повна відсутність інтересу до політичної системи, аполітичність населення), підданський (позитивне ставлення до політичної системи, але небажання брати участь у її функціонуванні) та активістський тип або культура участі (висока зацікавленність у політичній системі та бажання активно брати участь у її функціонуванні). Всі ці типи є ідеалізованими моделями, що в чистому вигляді не зустрічаються в житті, і жоден з них не може бути оптимальним сам по собі. На думку американських дослідників, в сучасному світі можна спостерігати змішані типи, що поєднують різні риси. Одним з них є громадянський тип культури.

Згідно з Г. Алмондом і С. Вербою громадянська культура – це такий змішаний тип політичної культури, за якого частина громадян можуть проявляти активність в політиці, а частина може зберігати пасивну роль. Політична активність громадян має місце, але не абсолютизується. Риси ж паройкіального та підданського типу цілковито не зникають, адже вони мають природний характер – в більшості людей політичні інтереси не є найголовнішими в житті. Можлива ситуація, коли ті зусилля, які людина буде вкладати в активну участь в політичному житті, було б раціональніше вкласти в інші сфери життя. Таке твердження американських дослідників ставило під сумнів ідеал активного громадянина в демократичній державі. Натомість вчені вважають, що демократичному суспільству відповідає саме громадянська культура: "така культура, яка інколи включає в себе несумісні політичні орієнтації, видається найбільш від-

повідною потребам демократичних політичних систем, оскільки вони теж являють собою переплетіння протиріч" [*Алмонд Г., Верба С.* Гражданская культура и стабильность демократии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.civisbook.ru/files/File/1992-4-Almond_Verba.pdf]. Такий тип політичної культури передбачає і контроль за політичними елітами з боку не-еліт, і водночас залишає за елітами повноваження приймати політичні рішення, щоб політична система в цілому була ефективною. З боку кожного окремого громадянина така ситуація досягається за рахунок того, що кожен має великий потенціал участі в політичному житті, але на ділі втілює його нечасто, а лише тоді, коли певна політична проблема зачіпає інтереси і в інших сферах життя. На жаль, концепція громадянської культури Г. Алмонда і С. Верби має певні недоліки. В кризові періоди в демократичних державах рейтинг довіри до влади та її популярності в суспільстві падає. Зате під характеристикам громадянської культури відповідала політична культура тоталітарного СРСР: конформізм, довіра до політичної системи та гордість за неї і контроль за тими, хто цю систему втілює. Тим не менш поняття громадянської культури використовується в сучасній науці і стало актуальним в сучасному суспільстві завдяки його зв'язку з поняттям громадянського супільства. Тому варто зосередитись на наступному розумінні громадянської культури: це культура суспільного консенсусу, тому основною її функцією є інтеграція суспільства, досягнення загальних цілей суспільства; це тип політичної культури, в якому досягається баланс згоди та незгоди

Громадянська культура в широкому значенні – це сукупність політичних, правових та моральних знань, їх характер та рівень, що забезпечують усвідомлення людиною себе як громадянина та свого місця в суспільстві. Як тип свідомості та поведінки людей в громадянському суспільстві, громадянська культура передбачає прийняття людиною таких засад як лояльність, законослухняність, толерантність, повага до влади, інших громадян та себе. Для розвитку громадянського суспільства також необхідний високий рівень правосвідомості у громадян та політичної освіченості. Важливу роль відіграє і патріотизм, що в межах громадянського суспільства означає відчуття приналежності до певної держави, усвідомлення своєї ролі в ній як громадянина, готовність брати участь у вирішенні проблем, що існують в державі. Всі ці елементи об'єднують суспільство, виховують в ньому повагу до самого себе та політичної системи.

Формування громадянської культури є довготривалим процесом. Складність полягає в тому, що такий тип культури неможливо виховати за період політичної соціалізації одного покоління. Громадянська освіта забезпечує лише частину набутих навичок поведінки в громадянському суспільстві, а для виховання особливого типу свідомості необхідно, щоб певні знання, уявлення та погляди передавались від одного покоління до іншого. Тобто, розвиток громадянської культури потребує існування хоча б її зародків та базових елементів в суспільстві. Цей процес вимагає поступових, повільних змін, адже радикальні перебудови рідко су-

проводжуються суспільною згодою, що є необхідною для громадянської культури. Тому представники суспільств, в яких ще не так давно панували пасивні типи політичною культури і які бажають від неї якнайшвидше звільнитись, можуть втратити віру в ефективність та переваги громадянської культури: громадяни очікують негайних результатів та змін на краще, в той час як ще не володіють достатніми навичками, знаннями та досвідом, щоб передати його наступному поколінню. Процес становлення громадянської культури в такому випадку може здатись безкінечним, та існує ряд механізмів, що на думку Г. Алмонда та С. Верби, можуть активізувати здобуття та розвиток необхідних знань і навичок. По-перше, це збільшення кількості каналів політичної соціалізації; по-друге, об'єднання населення навколо загальнодержавних та загальнонаціональних символів та подій; і по-третє, необхідно, щоб політична система, особливо на стадії свого становлення могла добитись таких результатів, які б відповідали очікуванням членів цієї системи. Значну роль у формуванні громадянської культури можуть відігравати засоби масової інформації та комунікації, які мають можливість безпосередньо транслювати необхідні політичні цінності, уявлення та моделі поведінки.

Отже, громадянська культура – це такий тип політичної культури, що базується на усвідомленні людиною себе як громадянина, своїх прав, обов'язків та ролі в державі та суспільстві. Це особливий тип політичної свідомості та поведінки, що дозволяє людям жити в умовах згоди, толерантності та плюралізму поглядів і думок та забезпечує функціонування громадянського суспільства. Досягнення громадянської культури слугує метою та водночас засобом інтеграції для суспільств, що знаходяться на етапі політичних трансформацій.

К. В. Катан, студ., КНУТШ, Київ
katan.ksenia1@gmail.com

СУЧАСНІ ВИМІРИ ІДЕОЛОГІЇ

Термін "ідеологія" ("наука про ідеї") був введений у науковий обіг французьким дослідником А. Дестют Де Трасі в XVIII ст., під цим поняттям вчений розумів переваги певних соціальних груп у конкретно-історичних умовах. Проте згодом значення терміна помітно змінилося. Ідеологія – це поняття, за допомогою якого традиційно позначається сукупність ідей, міфів, переказів, політичних гасел, програмних документів партій, філософських концепцій. За своєю суттю ідеологія не має релігійного забарвлення та виходить з існуючої конструйованої реальності, зорієнтована на людські практичні інтереси і має на меті маніпулювання та управління людьми шляхом впливу на їх свідомість. Такий феномен Джеймс пояснював посередництвом категорії "воля до віри" як вродженої необхідності [*Джеймс У.* Воля к вере. – М. : Республика, 1997. – С. 311].

В рамках ідеології розрізняють цілі та програми активної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну даних суспільних відносин. Ядром поняття виступає коло ідей, пов'язаних з питаннями захоплення, утримання і використання політичної влади суб'єктами політики.

Будь-яка ідеологія вже з визначення утопічна, оскільки має своєю суттю деякий ідеал. В тоталітарних суспільствах вона може набувати форм державної релігії, держава в цьому випадку виступає ідеократичної системою, в межах якої верховний жрець, який може тлумачити і трансформувати постулати ідеології, виступає і вищим чиновником, і політичним лідером.

Концепція політичної ідеології передбачає раціональну поведінку людини як суб'єкта політики. Умовність цього припущення очевидна, в науці навіть існує напрямок, що виходить з ірраціональності індивідуальної і суспільної поведінки (теорія політичної ірраціональності). В останні роки здійснюється багато зусиль стосовно перетворення різних ірраціоналістичних концепцій в єдину більш-менш цілісну "теорію образу" (Р. Барт). Концепція ірраціоналізму вважає також, що, оскільки всі ідеології претендують на досконале знання шляхів суспільного розвитку, якого не може бути в принципі, всі вони мають ознаки утопічності. Звідси хибно випливає висновок, що будь-яка ідеологія суперечить здоровому глузду.

Власне, ідеологія сама по собі не істинна і не помилкова, до неї взагалі не можна застосовувати поняття істинності і хибності. Її окремі фрагменти, будучи вирвані з контексту категорії в цілому і взяті самі по собі, можуть зіставлятися з реальністю і оцінюватися як правильні або помилкові. Але ідеологія як цілісне поняття оцінюється ступенем адекватності тієї реальності, в якій живуть її споживачі. Цей ступінь залежить від багатьох факторів, в тому числі і від того, які явища відображені в даній ідеології, наскільки вони важливі для людей, тому він може змінюватися з роками.

На думку Жижека, "ідеологія – це не просто "помилкова свідомість" чи ілюзорна репрезентація дійсності, швидше ідеологія є сама ця дійсність, яка вже повинна розумітися як "ідеологічна". Тобто такий соціальний механізм, сама суть якого припускає, що індивіди "не усвідомлюють, що вони роблять". Ідеологічне не є помилковою свідомістю (соціального) буття, але саме це буття – тією мірою, якою це буття має підставу в фальшивій свідомості" [*Жижек С.* Возвышенный Объект Идеологии. – М. : Художественный журнал, 1999. – С. 52]. Дослідник зазначає, що функція ідеології полягає не в тому, щоб запропонувати нам спосіб вислизнути з дійсності, а в тому, щоб представити саму соціальну дійсність як укриття від якоїсь болісної реальної сутності.

Передбачення Ніцше про те, що в XX ст. боротьба за світове панування буде здійснюватися від імені тих чи інших філософських принципів, справдилося: філософські ідеї замінили політико-ідеологічними максимами. Результатом став крах довіри людей до суспільної думки як такої – на думку Манхейма, це було, в першу чергу, обумовлено широким визнанням того, що партійна діяльність в усі часи мала ідеологічне підґрунтя [*Манхейм К.* Идеология и утопия. – М. : Юристъ, 1994. – С. 73].

Ідеологій сьогодні існує багато. Вони різноманітні за змістом, за ступенем популярності та поширеності. Політичними ідеологіями і соціально-політичними течіями сучасності є лібералізм, консерватизм, соціал-демократизм, комунізм і фашизм. Але сучасне ідейно-політичне життя не можна зводити до функціонування і взаємодії основних ідеологій. У ньому існують і інші феномени якісь нові тенденції, різні течії всередині або на стику ідеологій, що відповідають часу цілі напрямки думки, які поєднують (чи мають вплив на) відразу кілька ідеологій. Приклад – сьогоднішнє зближення лібералізму і консерватизму (ліберально-консервативні течії, неоконсерватизм, християнська демократія).

Щоб сьогодні нове ідеологічне вчення змогло себе реалізувати і зіграти помітну роль, повинна з'явитися організована група людей, які приймають це вчення як свої переконання і готові присвятити свої сили захисту і пропаганди його. Якщо з часом число людей, які приймають нову ідеологію, стане досить великим, вони можуть створити навіть партію, спираючись на цю ідеологію, і виробити програму практичної діяльності. Яких характеристик набуде ця партія залежить, звичайно, від конкретних умов у світі, які складуться на той час, і від здатності членів цієї партії зрозуміти суспільні потреби та пристосуватися до них.

Проте, така політична організація майбутнього не буде в жодному разі представляти інтереси лише якоїсь певної частини населення країни, а надати представництво іншим організаціям, точно також як і використання цих категорій людей в інтересах партії (наприклад, використання їхніх голосів як виборців). Вона повинна усвідомити себе, насамперед як особливе об'єднання, що має одну мету: розробку нової ідеології (ідеології майбутнього), пропаганду її серед співгромадян незалежно від їх соціального стану, етнічної приналежності, статі, професії і так далі, збільшення числа однодумців і подальше об'єднання їх в рамках цієї мети для спільних дій. Сам характер нової ідеології підказує, що найбільш ймовірними прихильниками нової ідеології можуть стати не представники нижчих верств населення, а люди з порівняно високим рівнем освіти, культури, моральності. Це частина інтелектуальної, творчої та ділової еліти населення, схильна до індивідуальної опозиції до існуючого ладу і способу життя, яка розуміє соціальну сутність панівного напряму еволюції людства, стурбована згубними наслідками цієї еволюції.

Р. М. Ключник, асп., ДНУ ім. О. Гончара, Дніпропетровськ

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

Політична криза – це тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної системи; значне поглиблення й загострення наявних політичних конфліктів, політичної напруженості. Вона може набувати різних форм (відставка уряду, розпуск парламенту, запровадження надзвичайного стану тощо) і є наслід-

ком та проявом загострення глибинних суперечностей у політичній або інших сферах суспільного життя. С. В. Ставченко визначає політичну кризу як стан політичної системи, що загрожує існуванню системи, при якому актуальним є питання її виживання [*Ставченко С. В.* Криза як об'єкт політичного дослідження // Вісн. Дніпр. ун-ту. Філософія. Соціологія. Політологія. – 2008. – Вип. 18. – С. 278].

Сучасна наука виробила щодо криз кілька концептуальних позицій. По-перше, криза розглядається наукою як закономірний стан розвитку системи, який формується на попередніх етапах. Криза не виникає раптово, а формується у суспільному організмі. По-друге, криза являє собою ослаблення життєвих сил системи, здатності зберігати стан рівноваги, досягати поставлених цілей. Система втрачає свою місію, виявляється нездатною до цілепокладання і недієздатною. Окремі її підсистеми і елементи відхиляються від цілі, формують свої окремі цілі або живуть безцільно, тому місія системи стає декларативною, втрачає соціальну опору. По-третє, криза виступає як діалектична єдність двох процесів: руйнування та будівництва. Завдяки їй відбувається руйнування одних елементів, структур, функцій системи і виникнення інших. В реальному житті спостерігаються різноманітні співвідношення руйнування і будівництва між собою. Умовно можна виокремити три варіанти: домінування руйнівних процесів, переважання процесів будівництва і паритет цих тенденцій. По-четверте, кризу не можна розглядати тільки як негативне явище, вона випробовує систему на міцність, ліквідує її застарілі елементи. По-п'яте, криза є етапом перебудови системи, набуття нею сталого вектора розвитку. Криза є епохою втрати і набуття системою самої себе. По-шосте, кризу слід розглядати як складне, комплексне явище, що охоплює соціальну систему [*Сурмин Ю. П.* Проблемы кризиса и антикризисных технологий // Грані. – 2000. – № 2 (10). – С. 96].

Можна визначити три групи суперечностей, які є ознаками політичної кризи.

До першої групи належать функціональні суперечності, сутність яких полягає у функціональному розладі механізмів управління суспільством, невідповідності методів роботи органів державної влади зовнішнім і внутрішнім умовам життя, що зазнали змін. Для подолання функціональних суперечностей достатньо проведення реформ з метою вдосконалення цих механізмів. Якщо ж керівництво країни виявляється нездатним подолати цю невідповідність, то це може призвести до перетворення функціональних суперечностей у структурні, що є ознакою поглиблення кризи.

Структурні суперечності, що становлять другу групу, визначаються як невідповідність форм державного устрою умовам життя суспільства. Тоді настає криза структур влади та її легітимності. Влада у такій ситуації нездатна долати наявні суперечності і вирішувати проблеми суспільства. Структурні кризи супроводжуються численними соціальними конфліктами, але й можуть мати мирний перебіг. Для їх подолання необ-

хідні структурні реформи у різних сферах суспільного життя, якісне оновлення політичної системи.

Третю групу становлять системні суперечності, які означають, що головні елементи суспільства прийшли до такої взаємної невідповідності, що її вже неможливо вирішити в рамках наявної політичної системи. Їх можна усунути лише завдяки зміні системи. Причинами виникнення цих суперечностей може бути надмірна пасивність або активність влади.

Ознаки політичної кризи можна визначити через ознаки політичної стабільності. Саме поняття політичної стабільності є досить розмитим, оскільки різні науковці використовують його щодо різних об'єктів і властивостей цих об'єктів. К. Даудінг і Р. Кімбер визначають політичну стабільність як стан, за якого певний політичний суб'єкт існує тоді, коли володіє здатністю запобігати загрозливим випадковостям, що можуть спричинити вимушену зміну одного чи більше критеріїв ідентичності об'єкта [*Dowding K. M., Kimber R.* The Meaning and Use of Political Stability // European Journal of Political Research. – 1983. – № 11. – P. 238].

Ю. В. Мацієвський пропонує узагальнений перелік ознак політичної стабільності: 1) незастосування насилля; 2) тривале існування уряду (інститутів влади); 3) наявність легітимного конституційного режиму; 4) брак структурних змін; 5) регулярність потоку політичних взаємодій; 6) сукупність макропоказників, що свідчать про сталий розвиток суспільства. Останній показник є характеристикою системної стабільності, що певною мірою об'єднує всі попередньо визначені ознаки. Якщо ж надати негативних значень переліченим ознакам стабільності, то отримаємо ознаки політичної кризи. "Отже наявність випадків політичного насилля (політичні вбивства, замахи, теракти, перевороти), нетривале існування інститутів влади (уряду, парламенту, президента), брак легітимної влади, наявність структурних змін є проявами загроз, що можуть бути визнані ознаками політичної нестабільності або політичної напруги, іншими словами – достатніми умовами кризи" [*Мацієвський Ю. В.* Деякі аспекти вивчення феномена кризи у політичних дослідженнях // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6 (33). – С. 24–25].

М. Д. Кляшторний, доц., КНУТШ, Київ

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЕЛІТА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ МЕРИТОКРАТІЇ

Як відомо, суть теорії меритократії полягає в тому, що в постіндустріальному, інформаційному суспільстві влада об'єктивно має належати еліті заслуг, еліті компетентності та високої моральності. В даній теорії термін "еліта" набуває повної відповідності його етимологічному значенню – добірний, обраний, кращий.

Теорію меритократії вперше запропонував М. Янг у праці ""Вивищення меритократії", написаній у формі соціальної антиутопії. В подальшому вона знайшла свою позитивну розробку у працях Д. Белла,

Дж. Гелбрейта, Е. Тофлера, – "Постіндустріальне суспільство", "Нове індустріальне суспільство", "Третя хвиля", "Зміщення влади".

Автори концепцій меритократії розглядають еліти як функцію видозмінених соціальних відносин. Відтак перехід до інформаційного суспільства, суспільства знань зумовлює прихід до влади еліти заслуг – меритократії. Розглядаючи основні етапи розвитку суспільства теоретики меритократії виділяють три історичні типи еліти – еліту крові, еліту багатства та еліту заслуг, основним джерелом влади яких є, відповідно, сила, багатство та знання. На відміну від традиційного та індустріального суспільства, де еліта формувалась на засадах знатності і багатства в постіндустріальному суспільстві вона формується на принципах рівних можливостей, особистих досягнень, конкурентності, справедливості.

Аналізуючи процес елітотворення в сучасній Україні в контексті теорії меритократії можна дійти наступних висновків.

З кута зору як першопочаткового значення терміну, так і меритократичного критерію політична еліта в сучасній Україні відсутня. Натомість ми маємо справу з правлячим класом.

Особливістю процесу сучасного українського елітотворення є те, що залишки української еліти крові, знатності, котру, на початку XX століття складала спольщена шляхта та зросійщене дворянство більшовицькими революціями і сталінізмом було майже повністю знищено.

Припинення еволюційного розвитку еліти набуло для сучасної України трагічного характеру. Україна черговий раз переживає хворобу "безголів'я". Процес елітотворення має затяжний характер, оскільки стара радянська еліта ("новий клас") була позбавлена тієї складової, яка за концепцією В. Липинського є носієм кодексу честі, елітної свідомості. Тому в правлячому класі сьогодні домінують представники партійно-адміністративної номенклатури, яка за умов першопочаткового накопичення (прихватизація) капіталу трансформувалась в космополітичний кланово-олігархічний клас.

Влада в сучасній Україні монополізована елітою багатства, яка, в переважній більшості має характер компрадорської буржуазії, позбавленої національного характеру. Оксана Пахльовська влучно характеризує її як як "асоціацію хамерів" смисл життя котрої "счастье есть" у значенні їсти [*Пахльовська О.* Імператив інтелектуального опору // День. – 2010. – № 58–59].

Історичний досвід засвідчує, що правлячий клас джерелом влади якої є грошовий чистоган приречений на втрату її легітимності. Підтвердженням цього сьогодні є різке падіння довіри до влади в усіх регіонах, особливо на Сході України.

Чи є сьогодні в Україні підстави для оптимізму і віри щодо приходу до влади еліти заслуг? Питання зовсім не риторичне.

Попри велику долю песимізму серед українців факти засвідчують зростання спротиву існуючій владі. Активізація спротиву антидемократичному характеру олігархічній владі спостерігається як середовище

інтелектуальної еліти так і в середовищі громадянського суспільства. Помаранчева революція, зростання мирних форм протесту дрібного і середнього бізнесу, особливо молоді говорять про те, що український "самашедший" прозріває, пробуджується і на місце українського Хама прийде український Яфет.

В. В. Кобильник, канд. політ. наук, викл.,
КПНУ ім. І. Огієнка, Кам'янець-Подільський
Vas_82@ukr.net

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА ПОЛЬЩІ У КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

Сьогодні не існує сумнівів щодо потреби України в реформах місцевого самоврядування, і на цьому етапі необхідно визначити їх обсяг, послідовність та часові межі реалізації. В цьому процесі є актуальним вивчення польського досвіду. Щоправда, для адекватного його використання у проведенні реформи потрібно розвинути цей досвід, зрозумівши, на які питання польська адміністративно-територіальна реформа дала відповіді, на які не змогла дати, а які питання є у певній мірі унікальними для України.

Ставши на шлях демократичних перетворень політична еліта Польщі розуміла, що формування нової економічної, політичної й соціальної системи вимагають створення абсолютно нової системи державного управління і нових джерел легітимності та підходів до управління. Глибока структурна реформа публічної адміністрації в Польщі складалася з двох взаємопов'язаних реформ, які проводилися одночасно – реформи територіального устрою та реформи органів місцевого самоврядування.

Одним із перших кроків адміністративно-територіальної реформи стало створення ґмін, що фактично означало формування незалежного базового рівня територіального устрою країни. Створення місцевого уряду в корені зламало централізацію влади, адже не стало єдиного керівного центру, державна власність була замінена комунальною та громадською. За задумом творців "ґмінної" стратегії, мережу реформаторів адміністративно-територіального устрою країни мали складати особи, які жодним чином не представляли органи влади воєводств, які на той час складалися з представників старого комуністичного апарату. На думку М. Кулеси, офіси представників Уповноваженого уряду стали першими елементами некомуністичної системи управління територіями Польщі [*Kulesza M.* Methods and Techniques of Managing Decentralization Reforms in the CEE Countries: The Polish Experience // Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe / ed. G. Peteri. – OSI/LGI, 2002. – P. 195]. Завдяки тому, що ґміна має обрану раду та підпорядкований їй виконавчий орган, вона отримала повний комплекс владних атрибутів. У той же час, необхідно зазна-

чити, що створення ґмін носило характер лише структурованої перебудови адміністративних інститутів і не вимагало зміни територіального устрою держави. Завдяки проведенню ґмінної реформи, 27 травня 1990 року відбулися комунальні вибори, які фактично були першими цілком вільними виборами у Центральній і Східній Європі.

Після довгих дискусій 5 червня 1998 р. Сейм ухвалив три закони, які встановили принципи організації територіальної адміністрації: про самоврядування повіту; про самоврядування воєводства; про урядову адміністрацію у воєводстві. 18 липня 1998 року Сейм проголосував за закон, згідно з яким у рамках реформи державного управління з метою зміцнення місцевого самоврядування 49 воєводств змінювались на 16 нових. 7 серпня 1998 року уряд прийняв рішення про створення 308 повітів і 65 міст на правах повіту. Фундаментальною складовою у перебудові системи державного управління та децентралізації влади стала повітова реформа. Вона, як і проведена згодом воєводська реформа, призвела до перебудови системи територіального устрою країни [*Цвєтков В. В., Кресіна І. О., Коваленко А. А.* Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти. – К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. – С. 65]. Обсяг завдань і функцій повіту має комплементарний характер по відношенню до функцій ґміни, тобто повіт виконує те, чого ґміна виконати не може. Слід підкреслити, що перший не має жодних контрольних або керівних повноважень щодо останньої.

Логічним результатом повітової реформи стало створення нових великих воєводств, що створили можливість для здійснення ефективної регіональної політики і формування реальної стратегії розвитку регіонів за активної участі та вирішальної ролі представників місцевих спільнот. Самоврядування на рівні воєводства покликано реалізовувати регіональні інтереси держави. Для цього було зменшено кількість воєводств, щоб вони могли бути конкурентоспроможними відносно регіонів Європи. Така роль воєводства обґрунтовувалась глобалізацією економічних і суспільних процесів, необхідністю координування і раціоналізації регіональної політики напередодні вступу Польщі до Європейського Союзу.

Польський закон затвердив самостійність і власну юрисдикцію воєводства, як одиниці самоврядування, а також дуалістичну модель управління воєводством двома окремими структурами: виконавчим органом регіонального самоврядування на чолі з маршалком воєводства та урядовою адміністрацією на чолі з воєводою [*Кулеша М.* Реформа публичной администрации в Польше (1989–1999 гг.). Идеи и люди. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.yabloko.ru/Themes/SG/poland89–99]. Це забезпечує унітарність польської держави, взаємозв'язок регіональної політики зі стратегією політики державної.

Особливою рисою реформування місцевого самоврядування у Польщі стало ослаблення контролю уряду за податковою системою і державними витратами. Так, до реформи органи самоврядування залишали у своєму розпорядженні 17 % відсотків податкових надходжень,

а після реформи – 49 % [Вторая волна польских реформ / под. ред. Л. Колярской-Бобинской. – Варшава : Instytut Spraw Publicznych, 2000. – С. 24], що дозволило створити умови для виконання місцевими органами влади їхніх безпосередніх повноважень.

Таким чином, адміністративно-територіальна реформа у Польщі відповідала одному з основних європейських принципів – децентралізації центральної влади шляхом зміцнення влади на рівні місцевого самоврядування. Така модель системи самоврядування базується на принципі автономності повноважень одиниць самоврядування різних типів. А саме, між ґмінами, повітами та воєводствами немає ієрархічного підпорядкування чи підлеглості, а їх повноваження не перетинаються, а лише взаємодоповнюються. Загалом, реалізація принципу децентралізації влади у Польщі стала одним із визначальних чинників успішного демократичного транзиту.

С. О. Корнієнко, студ., КНУТШ, Київ

ПОЛІТИЧНА ДОВІРА ЯК ФАКТОР СОЛІДАРИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

В сучасних умовах особливого значення набуває характер і рівень взаємодії різних соціальних сил. Останнім часом в області соціологічної та політологічної теорії все більший інтерес викликає проблема довіри. Дану проблему піднімають не тільки українські, російські, а й західні соціологи щодо західних демократій. Схоже, що проблема зростання недовіри стала однією з ключових проблем суспільно-політичного розвитку. Але тоді виникає питання, чи є проблема довіри тільки проблемою політичного порядку, або вона вкорінена в тих глибинних змінах, які зазнає суспільство пізньої сучасності.

Довіра – це важливий фактор, момент механізму не тільки політичної участі, демократичного розвитку. Це те, що забезпечує можливість стійких відносин в економічній, правовій, соціальній, побутовій сферах. Крім того "довіра" це і моральна категорія, тому що є основою взаємодопомоги і співпраці.

Для з'ясування даної категорії звернімося до спадщини Вебера М., Дюркгейма Е. Центральною соціологічною ідеєю, яка проходить практично через усю творчість Дюркгейма Е., є ідея суспільної солідарності. Її рішення пов'язане, перш за все, з відповіддю на питання: "Які ті зв'язки, які об'єднують людей один з одним, породжують довіру?" Суспільство, в якому домінує органічна солідарність, створює умови для розвитку індивіда, його прав, свобод, тому Дюркгейм Е. підкреслює, що важливо надати колективній свідомості достатній авторитет і досить широкий зміст. Виховання колективної свідомості є джерелом довіри між громадянами і владою [*Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда – М. : Канон, 1996.].

Розуміння "довіри" також випливає з положень Вебера М. про легітимність. У своїй роботі "Політика як покликання і професія" М. Вебер

звернув увагу на легітимність як особливий ресурс владарювання, а одним з критеріїв, використовуваних ним при класифікації видів влади виступає рівень і характер довіри мас до влади [*Вебер М.* Избранные произведения.– М. : Прогресс, 1990].

Сучасні дослідники легітимності вважають, що веберівська типологія не цілком достатня для вивчення стану сучасних політичних режимів перехідного типу головним чином в силу того, що способи реалізації владних повноважень сьогодні істотно відрізняються від тих, які використовувалися на початку 20 століття. А харизматичне лідерство присутнє скоріше в формі персоналізації влади.

У посттоталітарних суспільствах зберігається ілюзія, ніби критика правлячого класу тотожна неприйняття режиму в цілому. Між тим, люди втрачають віру в лідерів значно легше, ніж довіру до системи, тобто різка критика "партії влади" зовсім не означає підрив легітимності самого режиму.

Слід також мати на увазі, що правлячі структури нерідко свідомо прагнуть підкреслити тотожність між собою і режимом в цілому, вселяючи думку громадськості, що їх відхід від влади буде означати поворот до авторитаризму. Це характерна ознака незрілої демократії [*Качанов Ю.* Политическая топология: структурирование политической действительности. – М. : Ad. Marginem, 1995].

Якими ж є відносини довіри, що існують між громадянами та політичними інститутами в сучасній Україні? Результати численних соціологічних досліджень показують, що українська політична еліта вже пройшла етап високої довіри з боку населення. У 1991–1992 роках, коли закладалися демократичні інститути незалежної держави, рівень політичної довіри до влади був справді високим. Проте вже з кінця 1992 року спостерігається поступове зниження рівня довіри до президента і уряду. Л. Кравчук – перший Президент змушений був визнати, що він недооцінив значущість економічних проблем. Це стало суттєвим фактором падіння легітимності його влади. Слід зазначити, що навіть відносно більшу довіру до Президента в порівнянні з іншими політичними інститутами не рятує владу від кризи легітимності. Ця ситуація констатується вченими протягом усього періоду незалежності України. Падіння авторитету державних і політичних структур, масове невдоволення системою розподілу призводить до підвищення рівня соціальної напруженості [*Головаха Е. І.* Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторінгу в Україні. – К., 1997].

Разом з тим, відмінною рисою українського суспільства залишається збереження відносної соціально-політичної стабільності і саме це кожен з керівників вважає своєю заслугою. Це – парадоксальна ситуація. Багато дослідників пов'язують відносну стабільність, "соціальну згоду", що мають місце в українському суспільстві, з деморалізацією суспільства і, як наслідок, нездатністю адекватно реагувати на утиск інтересів окремих груп. Відсутність актуалізованих загальних цінностей фрагментує

суспільство, не дозволяє захищати легітимним шляхом групові інтереси [*Бекешкіна І. Е.* Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні. – К. : Абрис, 1994].

На наш погляд, розвитку відносин довіри і процесу солідаризації суспільства може сприяти лише проведення соціально орієнтованої політики, яка здатна вирішити протиріччя між людиною і суспільством, громадянином і державою, дати людям відчуття соціальної захищеності та значущості кожного з них для суспільства в цілому. Така політика здатна підвищити і авторитет влади.

Підсумовуючи вищезгадане, варто сказати, що, побудова довірливих відносин у суспільстві є важливим фактором солідаризації суспільства. Перспективним видається спеціальний розгляд довіри як соціальної і моральної категорії, елементу соціального капіталу, а також порівняння стану відносин довіри в політичній та інших сферах життя суспільства. Реалії українського суспільства говорять нам про те, що для збільшення рівня, як політичної так і соціальної довіри на це потрібна воля політичної еліти, не зважаючи на популярну тезу про те, що солідаризація суспільства в основному залежить від громадян.

Р. М. Коршук, доц., КНУТШ, Київ
korshuk@bigmir.net

ЕТНІЧНА ДЕМОКРАТІЯ

Особливості етнополітики як органічної складової політики, загалом в певній державі, залежать від цілого ряду факторів, центральним з яких, без сумніву, виступає політичний режим. В залежності від типу політичного режиму недемократичні та демократичні режими в процесі історичного розвитку виробили власні специфічні методи та засоби здійснення влади в етнополітичній царині. Особливою різноманітністю відрізняється набір даних засобів в умовах демократичного політичного режиму. Виходячи зі специфіки методів та засобів ізраїльський дослідник С. Смуха виокремлює три основні форми демократичного політичного режиму у етнічній царині: ліберальну, етнічну та демократію згоди.

Етнічна демократія – "це політична система, що базується на двох взаємовиключних принципах: з одного боку визнання за усіма громадянами демократичних прав, з іншого – оформлення домінування в державі етнічної більшості" [*Полещук В.* Блеск и нищета этнической демократии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.moles.ee/03/Sep/10/8–1.php]. В етнічній демократії поєднуються наявність демократичних прав для усіх громадян, певні колективні права етнічних меншин та домінування етнічної більшості. На відміну від ліберальної демократії, ця форма ґрунтується на етнічному, а не громадянському націоналізмі. Водночас реальне формування етнічної та мовної більшості поєднує її з ліберальною демократією та відрізняє ці типи від демократії згоди.

Основними рисами етнічної демократії виступають:

1. Чітке визначення титульної нації.

2. Титульна нація є, водночас, домінуючою нацією.

3. Нація-держава асоціюється, насамперед, з титульною нацією.

4. Етнічний націоналізм домінуючої спільноти виступає основою формування нації у державі.

5. Держава наголошує на визначальній ролі титульної нації, проводить заходи, спрямовані на активну підтримку її культури.

6. Держава прагне до обмеження можливості представників нетитульних етнічних груп зайняти домінуючі позиції в органах державної влади.

7. Представники етнічних меншин, що мають громадянство, користуються політичними, економічними, соціально-економічними, соціальними та культурними правами і свободами. У сфері колективних прав непанівні етнічні спільноти мають право на формування власних релігійних, освітніх та культурних інституцій.

8. В цілому держава не перешкоджає етнічним меншинам боротися за покращення власного статусу законними методами.

Прикладами етнічної демократії, на думку С. Смухи, є Ізраїль, Північна Ірландія, Польща, Естонія тощо. [Див. *Шабаев Ю. П. Садохин А. П.* Этнополитология : учебное пособие. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – С. 90]. До країн з подібним типом демократичного режиму зараховують також Німеччину. Типовим прикладом втілення на практиці етнічної демократії є Ізраїль. В Ізраїлі араби мають усю повноту громадянських прав, свої легальні організації та політичні партії. Водночас, згідно декларації незалежності Ізраїль – це, насамперед, єврейська держава, батьківщина усіх євреїв. Одним з прикладів домінування єврейської нації є міграційна політика, згідно якої євреї мають переваги у отриманні громадянства тощо. Серед арабського населення поширене прагнення до рівноправності з євреями не тільки на індивідуальному, але й на груповому рівні.

Втілення та функціонування етнічної демократії в деяких державах має власні національні особливості. Наприклад, у Польщі етнічна демократія є, так би мовити, природною, вона сформувалася не стільки внаслідок суб'єктивних дій, скільки в силу об'єктивних обставин – абсолютної переваги етнічно однорідного населення та слабкості еліт національних меншин.

Однією з центральних проблем функціонування етнічної демократії є забезпечення стабільності цієї форми. На думку С. Смухи, стабільність етнічної демократії залежить від цілого ряду факторів, головними серед яких є: сила держави; чисельне співвідношення "домінуюча більшість – непанівні меншості"; рівень консолідації непанівної етнічної спільноти; наявність чи відсутність політичної еліти, що здатна мобілізувати етнічну меншину; наявність чи відсутність уявлень щодо загроз (міфічних або реальних) існуванню домінуючої спільноти та держави. Сильна держава здатна протистояти внутрішнім та, що особливо важливо, зовнішнім загрозам, адже етнічні меншини іноді виступають інструментом впливу інших держав. Наявність у

державі чисельної (більше 25 % від усіх громадян) консолідованої етнічної меншини та здатність її еліти політизувати дану меншину, може виступати дестабілізуючим фактором для функціонування етнічної демократії. Важливою складовою забезпечення стабільності етнічної демократії, на думу ізраїльського дослідника, є відчуття загрози серед представників домінуючої спільноти. Наприклад, в Ізраїлі в середовищі євреїв культивується міф про загрозу існуванню власної держави та єврейської нації [*Полещук В.* Блеск и нищета этнической демократии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.moles.ee/03/Sep/10/8–1.php].

Аналіз етнічної демократії потребує відповіді на питання щодо її співвідношення з таким явищем як етнократія. При цьому слід враховувати надзвичайно широкий спектр вживання терміну "етнократія". Згідно широкого тлумачення етнократії як владарювання (домінування) однієї етнічної спільноти в державі, етнічна демократія розглядається як один з її різновидів. Однак, між цими феноменами існує суттєва відмінність, пов'язана з наявністю чи відсутністю реальних ознак демократії. Етнократія існує в недемократичних політичних режимах (тоталітарному та авторитарному), натомість етнічна демократія формується лише за наявності реальних демократичних процедур або хоча б частини з них. Порівняльний аналіз прикладів етнічної демократії та етнократії підтверджує дану тезу, варто лишень співставити сучасну етнічну демократію Ізраїлю та етнократичний режим нацистської Німеччини.

Навряд чи варто сприймати етнічну демократію лише в негативному сенсі. На початковому етапі державотворення дана форма демократії сприяє відродженню титульної нації, її культури та мови, водночас забезпечуючи наявність демократичних процедур. За певних умов етнічна демократія може стати перехідним етапом до ліберальної демократії, адже як і остання, вона є владою більшості.

Д. В. Косенко, асп. КНУТШ, Київ
kosenko.dv@gmail.com

ПОНЯТТЯ "ВЛАДА" В КОМУНІКАТИВНІЙ ТЕОРІЇ Ю. ГАБЕРМАСА

Для повноцінного дослідження терміна "влада" потрібно звернутись до значення давньогрецького слова κράτος – яке пов'язує два явища: силу та володіння майном. Значення самого терміну розкривається мірою панування особи та наявністю приватної власності.

У спеціальній літературі та в мовній практиці різних народів склались свої традиції слововживання групи термінів, що відносяться до феномену влади. Зокрема в німецькій мові слово "Macht" одночасно означає "влада" і "сила" і походить, як вказував Е. Канетті, від готського кореня "magen" (vermögen), що значить "мати змогу.

Англійське слово power походить від французького pouvoir, яке, в свою чергу, походить від латинських слів potestas і potentia, що означа-

ють "здатність" (обидва вони утворені від дієслова potere – "бути здатним"). Так, англійське "power" може означати "владу" й "силу".

Для римлян слово potentia визначало здатність чи спроможність однієї особи або речі впливати на іншу. Слово potestas, яке мало більш вузький політичний смисл, розкривало особливі можливості, що їх набували люди, спілкуючись і діючи спільно; у наш час ми запозичуємо дещо з цього поняття, коли говоримо, що сила – в гурті. Цицерон установив таке розрізнення: "Potestas in populo, auctoritas in senatu" ("Влада – в народу, владні повноваження – в сенату"). Слід зазначити, що поняття "влада" римляни старанно відмежовували від інших понять, таких як владні повноваження, примус, сила і насильство.

Чи ж не найважливішою запорукою розкриття змісту влади є своєрідне мистецтво керування, що і є сутністю політичної влади.

Також існували й підстави виникнення влади у зв'язках, що відображали нерівність, яка споконвіку існувала у тваринному світі. Причиною цього була психофізична, розсудливо-розумова і розпорядчо-організаційна нерівність [*Кухта Б.* Політична еліта (кратократичний аспект). – Л. : ЦПД, 2011]. Тобто влада випливає з біологічної основи, спільній як для людини, так і для тварини, а саме там, де проявляється нерівність.

У своїх працях Ю. Габермас намагається критично осмислити владно-політичні форми цілісності суспільно-політичного розвитку на принципово іншій, порівняно з класичними політичними теоріями основі.

Тому необхідно виділити властиві риси класичних політичних теорій щодо інтерпретації влади:

- на мікрорівні влада осмислюється як свідома дія суб'єкта, пов'язана з областю егоїстичних гетерономних мотивів, мета яких – вплив на іншого;
- на макрорівні влада ототожнюється із системою державних інститутів, які визначаються законом;
- спосіб буття влади характеризується, переважно, в негативних категоріях: влада ототожнюється з репресивною – негативними санкціями, здатністю карати, обмежувати, забороняти і т. д. [*Зимовець Р. В.* Феномен влади в культурі : дис. … канд. філос. наук / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2001].

Критична установка Ю. Габермаса по відношенню до класичної теорії влади проявляється, в першу чергу, в тому, що він інтерпретує владу як "позамовний медіум" координації дій. При такій інтерпретації влада вже не може мислитися за класичною схемою бінарної опозиції суб'єкта та об'єкта. Природно, влада може набувати форму медіума лише тому, що вона не пов'язана з окремими особистостями та окремими контекстами [*Habermas J.* The theory of communicative action / translated by T. McCarthy. Volume Two. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason. – Boston : Beacon Press, 1984].

На думку Ю. Габермаса, про владу, в точному сенсі цього слова, ми можемо говорити лише як про медіум координації дій в політико-

адміністративній системі. Позамовні системні медіуми управління мають певні аналоги в межах інститутів життєвого світу. Так, аналогами влади в світі можна вважати такі феномени, як "вплив", "авторитет", "репутація", "престиж", "ціннісні зобов'язання". Однак, незважаючи на таку корелятивність, між групами феноменів, які існують в життєвому світі й системі існує кардинальна відмінність. У життєвому світі феномени "впливу" імплікують мовну комунікацію і таким чином залежать від консенсусу. Системні ж медіуми існують поза мовним і консенсуальним контекстом. Одні медіуми впливають на "переконання", в той час як системні медіуми втручаються в "ситуацію" актора. "Генералізовані форми комунікації, такі як вплив і ціннісні прихильності, вимагають іллокуційних актів і в силу цього, в орієнтації на порозуміння, залишаються залежними від використання мови. Медіуми управління, такі як влада і гроші, здійснюють інтеракції шляхом інтервенції в ситуацію іншого через перлокуційні ефекти".

Перспективність критичної позиції Ю. Габермаса полягає, в першу чергу, в доказі того факту, що будь-яке дослідження влади не може абстрагуватися від аналізу її легітимності, тобто від тих самих питань, які М. Фуко намагався уникати. Іншими словами, дослідження влади не може бути здійснено без критики самої влади, яка ведеться з відповідних нормативних позицій. Без цього елементу теорія влади залишається мертвою. І якщо на рівні мікрофізики влада дійсно проявляється у своїй екстремальній, неопосередкованій відносинами легітимності формі, то на рівні інституційної влади питання про легітимність стає першочерговим.

Саме комунікація виступає в якості базового процесу, що згуртовує суспільство для вирішення певних цілей, тому тільки в комунікативній дії досягається консенсус і раціоналізуються взаємовідносини між суспільством і владою. За стратегічної раціональності цей консенсус відсутній, а кожний суб'єкт вимагає для себе переваг та максим рішень, незважаючи на інтереси інших суб'єктів.

Раціоналізацією процесу комунікації Ю. Габермас вважає усунення тих владних відносин, які залишаються прихованими в її структурі і перешкоджають досягненню консенсусу між суб'єктами комунікації. А формування легітимної влади полягає в посиленні ролі свідомої, освіченої громадськості, яка виробляє цілі та ідеали соціально-політичного життя, активно бере участь у політичному процесі, що і є гарантом збереження демократії.

Ю. В. Косьмій, асп. КНУТШ, Київ
kosmiy@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ І АВТОНОМНИХ УТВОРЕНЬ ЗА ЕТНІЧНОЮ ОЗНАКОЮ ЯК ПРОЯВ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

Зважаючи на те, що інституціоналізація розглядається як організація та регулювання суспільного життя, впорядкування, формалізація та

стандартизація суспільних відносин, вказаний процес можна спостерігати і в етнополітичній сфері. Відповідно, інституціоналізацією етнополітичних відносин виступає процес організації, впорядкування та формалізації відносин етнонаціональних спільнот (чи їх представників) між собою або з державою щодо здобуття та розширення влади, розподілу соціальних і матеріальних ресурсів, збереження та розвитку власної етнічної ідентичності цих спільнот, а також забезпечення гармонійного співжиття всіх суб'єктів етнополітики.

Дослідженням даної проблематики займалися О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, а також В. Котигоренко, О. Майборода, К. Оніщенко та ін.

У контексті цього, особливу увагу слід звернути на один із проявів інституціоналізації (фактично є "завершальним") – формування державних і автономних утворень за етнічною або національною ознаками, завдяки чому етнонаціональні спільноти мають можливість задовольнити вимоги та реалізувати свої інтереси (насамперед, політичного характеру). Водночас, зазначений процес характеризується суперечливістю та конфліктогенністю: з одного боку, формування державних і автономних утворень розглядається як реалізація права нації (народу) на самовизначення, а з іншого – як прояв сепаратизму або іредентизму. Під суверенним правом націй (народів) на самовизначення розуміється їх право самостійно визначати форму свого державного існування. Такими формами можуть бути окрема держава, суб'єкт федерації, автономне утворення (республіка, округ, область тощо) та ін. Яскравими прикладами державного утворення за етнічною ознакою є Ізраїль (1948 р.) та Косово (17 лютого 2008 р. проголошена незалежність, що була визнана значною кількістю держав 23 серпня 2011 р.).

Аналіз багатьох підходів до класифікації автономних утворень свідчить про те, що основними принципами їх формування є територіальність і екстериторіальність. Територіальні автономії формуються на певній чітко визначеній території компактного проживання етнонаціональної спільноти. Основними її видами є національно-територіальна, адміністративно-територіальна (регіональна) та національно-державна автономія. У свою чергу, екстериторіальний принцип не передбачає обов'язкової прив'язки до конкретної території – повноваження відповідних автономій поширюються на всю територію держави. До таких автономій відносять національно-корпоративну та національно-персональну автономії.

Національно-територіальна автономія поширюється на політичну, культурну та частково економічну сфери, утворюється етнонаціональними спільнотами, які компактно проживають у межах певної держави, відрізняються від більшості населення мовою, культурою, релігією тощо. Крім цього, функціонування такої форми організації життя спільноти передбачає створення автономних республік, областей, округів, районів або окремих населених пунктів; економічну цілісність відповідних територій; наявність широкого кола повноважень органів місцевого самов-

рядування (зокрема, у сфері забезпечення інтересів певної етнонаціональної спільноти); офіційне використання мови спільноти автономного утворення поряд з державною [Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К. : Генеза, 2004. – С. 396]. На даний час прикладами таких автономій є Країна Басків, Каталонія та Галісія в Іспанії; Аландські острови (офіційна мова – шведська) у Фінляндії; Фарерські острови та Гренландія в Данії; Фріулі-Венеція-Джулію, Трентіно-Альто-Адідже, Валле-д'Аоста в Італії.

Адміністративно-територіальна (регіональна) є близькою до деяких варіантів національно-територіальної автономії, але не завжди передбачає визначального впливу етнічного аспекту на її формування. Прикладами реалізації адміністративно-територіальної автономії є Сицилія та Сардинія в Італії, які згідно з італійською Конституцією користуються широкою децентралізацією в межах єдиної і неподільної республіки, а також Автономна Республіка Крим в Україні.

Найвищим ступенем самостійності політичної діяльності етнонаціональної спільноти є утворення національно-державної автономії, основними атрибутами якої є: територія; конституція; державні символи; власна система органів законодавчої, виконавчої та судової влади; власна офіційна мова тощо. Однак, попри наявність вказаних широких можливостей, національно-державна автономія не має власного державного суверенітету, а у випадку суперечності її нормативно-правових актів загальнодержавним застосовуються норми останніх. Показовими у цьому контексті є Республіка Каракалпакстан у складі Узбекистану та Нахчиванська автономна республіка у складі Азербайджану.

У свою чергу, національно-культурна автономія має екстериторіальний характер і полягає у законодавчому оформленні права етнонаціональних спільнот на збереження і розвиток своєї культурної та релігійної самобутності, утворення громадських об'єднань, задоволення потреб у засобах масової інформації, користування, вивчення і навчання рідною мовою незалежно від місця їх проживання на території держави. Формування національно-культурних автономій передбачає створення національних союзів (національних корпорацій), чіткий розподіл повноважень між ними та органами державної влади, що не заперечує суверенітет держави, оскільки кожна особа одночасно є громадянином держави та членом відповідної національної корпорації. При цьому, важливою особливістю функціонування вказаної форми автономії є забезпечення рівноправності національних корпорацій, представники яких проживають на одній території. Водночас, слід зазначити, що національно-культурна автономія не є формою втілення права нації на самовизначення, а виступає формою самоврядування етнонаціональної спільноти у певних сферах. Таким чином, з погляду вирішення проблемних питань етнополітичної сфери вказана форма автономії більшістю дослідників вважається найбільш оптимальною [*Коршук Р. М.* Етнополітологія : навчальний посібник. – К. : Алерта, 2011. – С. 156].

Концепція національно-культурної автономії національних і етнічних меншин знайшла своє практичне відображення у законодавстві таких країн як: Словенія, Естонія, Російська Федерація. Окремі моделі спеціального правового статусу національних меншин, що охоплюють ознаки національно-культурної автономії, закріплено в законодавстві Угорщини, Фінляндії, Норвегії, Федеративної Республіки Німеччини та Сербії. Особливими формами національно-культурної автономії є національно-персональна та національно-корпоративна автономії.

Однак, розглянутий поділ автономій є досить умовним, оскільки на практиці частіше зустрічаються змішані види. Кожне автономне утворення є відповіддю на потреби певної спільноти, тому законодавчий статус автономій у світі різноманітний, а поділ повноважень між центром та автономією є унікальним для кожної держави [*Оніщенко К. О.* Класифікація та особливості політико-правового статусу територіальних автономій // Держава і право. – 2009. – Вип. 45. – С. 636].

В. Ю. Кравченко, асп., ДНУ ім. О. Гончара, Дніпропетровськ

ПРИВАТИЗАЦІЯ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЛЯ

Сучасний характер політичного насилля демонструє дві нові тенденції: приватизація політичного насилля, що призводить до руйнування і призупинення державної монополії на застосування сили та поширення міжнародних інтервенцій. Кількість недержавних акторів, які використовують різні форми політичного насилля за останні двадцять років збільшилася в рази. Внаслідок масштабної та неконтрольованої приватизації політичного насилля недержавними акторами відбувається послаблення держави та втрата нею монополії на законне застосування сили. Це призводить до зменшення прозорості, відповідальності та контролю за використанням політичного насилля у сучасному світі.

Деякі слабкі держави більше не здатні контролювати та гарантувати безпеку і спокій в межах власної території. Силові структури в таких державах слабкі, корумповані і не бажають забезпечувати верховенство права. В таких випадках недержавні актори перебирають на себе частину права легітимного застосування політичного насилля, що забезпечує їм постійне зростання прибутку.

Приватизація політичного насилля призводить до посилення недержавних суб'єктів політики, які отримують змогу корегувати внутрішню і зовнішню політику держави. Таким чином, приватні компанії все частіше беруть на себе виконання функцій, які традиційно належали державі. З цього приводу Андрес Масіас стверджує: "Сучасні приватні компанії, які надають послуги політичного насилля та безпеки знаходяться за межами дієвого контролю будь-якої держави".

В сучасному світі приватні військові компанії здійснюють підтримку і тренування регулярних військ, ремонтують і обслуговують військову

техніку та зброю, проводять розвідувальні операції, здійснюють допит військовополонених, забезпечують постачання їжі, одягу, пошти. Такі компанії приймають участь у всіх етапах політичного конфлікту: підготовка військового насилля, ведення війни, втілення в життя післявоєнних відновлювальних програм. Головна проблема в тому, що використання політичного насилля приватними акторами знаходиться за межами державного контролю.

Герберт Вульф пропонує розглядати приватизацію сучасного політичного насилля на двох рівнях: знизу в гору (bottom-up) та зверху вниз (top-down). Відповідно до першого рівня – приватизація політичного насилля здійснюється без згоди держави і не контролюється нею. Така приватизація політичного насилля характерна для подій в Ліберії, Косово, Східному Тиморі, Афганістані. Згідно з другим рівнем – приватизація політичного насилля відбувається за згодою держави, шляхом передачі приватним компаніям частини власних функцій в сфері політичного насилля та безпеки. Така приватизація свідомо запланована і здійснюється урядом.

Приватизація сучасного політичного насилля тісно пов'язана з розповсюдженням практики різного роду інтервенцій у формі: військових місій з підтримки миру (military missions of peacekeeping), примусу до миру (peace enforcement), будівництва миру (peace building). Внаслідок цих процесів класичне уявлення про державу, як інститут легітимного і монопольного застосування насилля виявляється застарілим.

Відповідно з домінуючою економічною теорією приватні фірми краще кваліфіковані ніж держава в питаннях ефективного застосування політичного насилля. Варто зазначити, що дуже часто залучення приватних акторів до збройних конфліктів, являється головною перешкодою досягнення миру в даному регіоні. Це пов'язано з комерційною природою таких організацій, для яких збільшення прибутку можливе лише тоді, коли політичне насилля у різних формах триватиме безперервно. Використання приватних фірм у якості головних суб'єктів сучасного насилля можна розглядати у якості додаткової можливості для урядів уникнути критики громадськості за втрати серед регулярних державних військ.

Делегування приватним акторам частини державних функцій має відповідати наступним вимогам: відбуватися в рамках ефективної та діючої конкурентної боротьби за державні контракти; формулювати прозорі умови діяльності приватних організацій; визначати характер послуг, які вони мають виконувати; забезпечувати дієві механізми контролю за дотриманням попередніх домовленостей.

Сучасний стан приватизації політичного насилля яскраво демонструють слова американської дослідниці Дебори Авент: "Найбільш драматичне вторгнення приватного сектору в державну політику здійснюється в сфері безпеки". Починаючи з 1990 року жодна миротворча операція ООН не була проведена без залучення приватних збройних сил, які здійснювали підтримку на всіх етапах проведення операцій. Поширення приватного політичного насилля характерне як для стабільних і розвинути держав

(США, Канада, ЮАР), так і для держав-невдах (failed state) (Сьєра Леоне, Сомалі, Нігерія). Вже звичне явище, коли корпорації користуються послугами приватних військових компаній, з метою гарантувати відстоювання власних інтересів в нестабільних та конфліктних регіонах, як Східна Європа, Близький Схід, Африка, Азія, Латинська Америка. В 2010 році дохід приватних компаній, які займаються наданням послуг безпеки на політичного насилля перевищив 200 мільярдів доларів.

Ю. М. Кравченко, студ., КНУТШ, Київ
JuliaKN11@gmail.com

ПОЛІТИЧНЕ ВІТЧУЖЕННЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Відчуження у різних його формах та проявах завжди супроводжувало розвиток суспільства. Почуття внутрішнього неприйняття чогось, відчуття безсилля, незадоволеності та безнадійності – все це так чи інакше стосується феномену відчуження. Це явище дуже важко визначити на емоційному рівні, але наслідки його суттєві та мають чітко окреслений характер. За зовнішнім благополуччям та спокоєм можуть приховуватися проблеми, які в певний час можуть стати поштовхом та каталізатором руйнівних процесів, як в суспільстві та окремих соціальних спільнотах в цілому, так і у внутрішньому світі окремої людини зокрема.

Основною причиною відчуження з боку суспільства найчастіше стає незадоволеність по відношенню до влади. Зазвичай це зустрічна реакція на описані вище процеси в апараті влади – щонайменші непорядки стають помітними в суспільстві, люди відчувають їх на власній шкурі. Відчуття глухого роздратування діями влади сприяє зародженню двостороннього відчуження.

Політичне відчуження – це процес, який не можна побачити, але проте він присутній практично у всіх країнах – починаючи від самих високорозвинених і демократичних, і закінчуючи слаборозвиненими. Не можна сказати, що політичне відчуження виникло від заздрості до чогось конкретного, проте на різних рівнях воно викликається різноманітними причинами. Досить довго (ще з часів Гоббса), в науці існувало переконання, що відчуження утворюється лише за тоталітарних режимів. Проте П. Бурдьє в своїх роботах відзначає, що і демократія може викликати політичне відчуження в основі демократії, закладені передумови відчуження [*Фромм Э.* Человек одинок // Иностранная литература. – 1995. – № 1. – С. 130].

Під політичним відчуженням розуміється процес і результат перетворення держави, що виникла в результаті людської діяльності, в щось не залежне від суспільства, чуже суспільству і пануюче над ним. Політичне відчуження має різні форми і ступені, аж до перетворення відносної самостійності держави (при певних станах суспільства) на самостійність абсолютну, що веде до встановлення авторитарного або тоталіта-

рного режиму, за яким сама держава стає економічно і політично господарюючим суб'єктом [Общая теория государства и права. Т. 1. Теория государства / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – С. 351].

Політичне відчуження фіксує наявність розриву між суспільством і людиною, воно проявляється у безсиллі індивіда впливати на розвиток політичних подій, сприйняття людиною політичних інститутів як ворожих її інтересам. Політичне відчуження зумовлене й такими причинами, як втрата соціальних ідеалів, зневіра в будь-яких владних структурах, психологічна втома від нескінченного потоку політичної демагогії, непродуманих рішень та відверто цинічної брехні. Проявами відчуження є конформізм, соціальна апатія, абсентеїзм, відсутність інтересу до політичних знань, подій, відмова від виконання громадського обов'язку як форма протесту проти політики, влади, її лідерів.

Вивчення відчуження К. Марксом є однією зі знакових подій в розвитку цього поняття. Причини відчуження, на думку німецького мислителя, знаходяться в сучасній на той час системі виробництва (яка втім має багато загального і з системою виробництва сучасній нам). Вивчення К. Марксом відчуження привело до народження багатьох ідей, які успішно використовуються і зараз, наприклад, ознаки відчуження, які він виділяв для кожного з етапів відчуження [*Маркс К.* Капитал // Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. – М. : Политиздат, 1950. – Т. 23. – С. 229–350].

В термінології Ю. Габермаса, політичне відчуження – це порушення репродукції політичної влади, що викликається втратою мотивації учасників життєвого світу до її легітимації. Порушення циркуляції влади – безпосередній корелят політичного відчуження, придаток, що комерціалізується, і інструмент системи, в якому за допомогою комунікативних актів насправді відбувається маніпуляція свідомістю [*Ситник С. В.* Роль публічної політики у забезпеченні легітимації правлячого режиму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2010/11/blog-post_09.html]

Втіленням політичного відчуження в державі, за М. Вебером, виступає його надмірна бюрократизація. Однак повністю подолання політичного відчуження, як відчуження владних функцій і інститутів від людини, недосяжне в доступнім для огляду історичнім майбутньому.

Поняття "відчуження" пройшло досить довгий генезис, та розділилося на гілки відповідно сферам суспільства, в яких має місце. На даному етапі можна досить чітко виділити поняття політичного відчуження особистості, та явища, які воно до себе включає. Політичне відчуження – це втрата зв'язку між державою і суспільством, між особою і владою в рамках політичного простору, яка супроводжується комбінацією складних почуттів (незадоволення, безсилля, розчарування), а також процесами дистанціювання і віддалення в суспільстві [*Кучма Л.* Політична активність крізь призму політичного маніпулювання та політичного відчуження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Unir/2007_19/18.pdf].

В. І. Ливенко, асп., НІСД, Київ

ДЕРЖАВНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Поняття "інформаційна політика держави" має на увазі комплекс державно-інституціональних нормативно-правових актів і технологій формування й обігу інформаційних потоків, у яких інформація виступає як об'єкт управління [*Старіш О. Г.* Інформаційна політика держави в контексті глобалізації : дис. … д-ра політ. наук / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – С. 251].

Політика проявляється в діяльності соціальних суб'єктів, спрямованої на реалізацію індивідуальних і суспільних інтересів за допомогою інститутів влади й може розглядатися як мистецтво управління суспільними процесами. Інформаційна політика – діяльність суб'єкта з актуалізації й реалізації своїх інтересів у суспільстві за допомогою формування, перетворення, зберігання й передачі всіх видів інформаційних ресурсів, є особливою сферою життєдіяльності індивіда й суспільства, пов'язаного з відтворенням і поширенням знань, які задовольняють інтереси соціальних груп і суспільних інститутів.

Державна інформаційна політика має базуватися на інтересах інформаційного забезпечення динамічного прогресивного розвитку суспільства, на інтересах інформаційної безпеки, свободи слова та інформаційної діяльності, на чинному законодавстві, має бути незалежною від випадковостей – тимчасових факторів, особистих уподобань і уявлень. Стати цілісною, концептуально вивіреною перспективою [Пояснювальна записка до проекту Указу Президента України "Про концепцію державної інформаційної політики України" – Ф. 1. (Зовнішня політика України) – Оп. 5. – № 11182. – Політичний департамент. – Спр. 176. – Т. 2. – Інформаційно-роз'яснювальна робота. – С. 97–98].

В умовах інформаційного суспільства особливого значення набувають можливості здійснювати інформаційний вплив. Якщо ЗМІ визнавати "четвертою владою", а точніше, "інформаційною владою", то державна інформаційна політика – це здатність і можливість суб'єктів політики впливати на свідомість, психіку людей, їхню поведінку і діяльність за допомогою інформації в інтересах держави і громадянського суспільства [Информационная политика : учебник / под. ред. В. Д. Попова. – М. : РАГС, 2003. – С. 38].

Здійснюючи управління масовими інформаційними процесами на основі їх аналізу та прогнозу, система інформаційної політики виступає у якості ефективного інструменту забезпечення стабільності функціонування соціально-політичної системи. Визначаючи зміст і характер повідомлень циркулюючих в масових інформаційно-комунікаційних системах, інформаційна політика здатна згуртувати суспільство, реалізувати свою консолідуючу функцію.

Фактично державна інформаційна політика – це діяльність системи державної влади і управління по створенню умов для успішного, стійкого і безперервного розвитку системи соціально-політичних відносин суспільства в умовах інтенсивного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, що чинять на систему як стабілізуючий, так і деструктивний інформаційно-психологічний вплив [*Манойло А. В.* Технологии несилового разрешения современных конфликтов / под. ред. А. И. Петренко. – М. : Горячая линия – Телеком, 2008. – С. 323].

Політика, спрямована на формування цілісної суспільної свідомості з досягненням при цьому випереджувального інформаційного ефекту, – домінанта, ядро державної інформаційної політики, ефективне інформаційне забезпечення державної політики в цілому.

Інформаційні процеси в суспільстві, їх об'єм, зміст, характер, інтенсивність та інші характеристики циркулюючих у ньому інформаційних потоків формуються зовсім не спонтанно, а обумовлені його цілями, системою існуючих суспільних відносин. Тому "чистих фактів", відомостей "самих собою", нейтральних щодо цілей системи, в інформаційних потоках соціальних систем не буває. Відображення факту соціального життя у вигляді інформації, створення певної форми, завжди відповідає цілям соціальної системи. Таким чином, ключовою ланкою масової комунікації, що визначає інтегральний ефект її впливу на суспільну свідомість, виступає суб'єкт відображення, кадри, система їхньої комплектації та підготовки [*Попов В. Д.* Информациология и информационная политика. – М., 2001. – С. 131].

Безпосередній вплив на масову свідомість чинить не сама система масової комунікації, а той зміст, який в ній циркулює. Визначення змісту інформаційних процесів у суспільстві здійснюється в рамках інформаційної політики.

Об'єкт інформаційної політики – державне управління інформаційною сферою, станом суспільної свідомості, системою засобів масової інформації та масової комунікації; інформаційні процеси, що виражають, відображають, захищають права особистості, інтереси суспільства і політику держави.

Предмет інформаційної політики – тенденції, закономірності розвитку інформаційної сфери, суспільних інформаційних відносин, інформаційних процесів, методи аналізу і прогнозу їхнього розвитку, виявлення ефекту і механізмів впливу ЗМІ і масової комунікації на масову свідомість, громадянське суспільство і державу.

Мета інформаційної політики – одержання знань для забезпечення безпеки суспільства, супроводу державної політики, доведення прийнятих державою рішень і програм до населення як головного масового суб'єкта управління.

Завдання інформаційної політики – аналіз і прогноз сучасних інформаційних процесів, розробка теоретико-практичних методів інформаційно-аналітичної роботи, забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, формування національного інформаційного простору як сегмента інформаційного суспільства цивілізації.

І. А. Лященко, асп. КНУТШ, Київ
iraL@ukr.net

ІГРОВІ РОЛІ ПОЛІТИЧНИХ А́КТОРІВ

У даній науковій розвідці, ми спробуємо навести деякі тези на твердження, що констатуючим моментом ігрового аспекту політики є взяття на себе суб'єктами політики певних ролей, що є аналогічними театральній акторській грі.

Суть теорії ролей влучно висловив ще геній У. Шекспіра: "…так, світ – театр" [*Шекспір У.* Як вам це сподобається // Шекспір У. Твори : в 6 т. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 4. – С. 121]; не менш красномовним підтвердженням цьому є й життя-гра Г. С. Сковороди, "…коли одного разу харківський генерал-губернатор Євдоким Щербінін запитав його (Г. С. Сковороду), чому він, мавши такі великі здібності, не візьметься за якунебудь поважну справу, філософ відповів: "Мій пане, світ підхожий до театру: аби грати на сцені з успіхом та похвалою, треба взяти собі належну роль. Актора хвалять не за те, що він грає шляхетного персонажа, а за те, що його гра вміла. Я довго думав про це й, випробовуючи себе, пересвідчився, що на театрі світу не годен уміло зіграти нічого іншого, крім ролі звичайної, простої, безтурботної й самотньої людини. Саме це я собі обрав, та й буде з мене" [*Ушкалов Л.* Григорій Сковорода: син миру // Личности Украины. – К., 2008. – № 1. – С. 12].

Науковий же внесок у розробку теорії ролей був зроблений англо-американською соціологічною школою. У концепції символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда, роль розглядається як поведінка, яка відповідає виконанню як суспільних так і суб'єктивних (особистих) вимог-очікувань, тоді як у концепції структурного функціоналізму Т. Парсонса увага акцентується на рольовому виконанні лише суспільних (інституційних) вимог-очікувань. У концепції ж феноменологічної соціології П. Бергера та Т. Лукмана, поняття роль пов'язується з роллю найконсервативнішої і найнепідвладнішої змінам мови, яка легітимізує повсякденне соціальне знання. Е. Берн у психотерапевтичній концепції "сценарію" досліджує дії людей як виконання неусвідомлюваних ігрових ролей чи сценаріїв, які формуються ще в ранньому дитинстві і поступово розгортаються у життєвому плані [*Бойченко М. І.* Гра як проблема соціальної філософії (методологічний аспект) : дис. … канд. філос. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – С. 68–108] П. П. Шляхтун зазначає, що за аналогією політики з театральною сценою, в англійській політичній мові використовується слово "а́ктор" (лат. actor – діяч) на відміну від притаманної нам традиції вживання слова суб'єкт (subject), що наділене підданським забарвленням. Такими а́ктор як учасниками взаємодії є як індивіди, так і різноманітні групи людей та політичні інститути.

Виходячи з вищезазначеного, можемо констатувати, що як окремий індивід, так і соціальні спільності та політичні інститути беручи на себе

певні ролі, стають таким чином, політичними акторами. Те як суб'єкти політики грають, залежить від ролей, які вони виконують в певний час. Адже, лише маючи власні очікування чи очікування з батьківського сценарію, дитина, яка пройшла процес соціалізації через залучення до гри в дитинстві, поряд з роллю сина чи доньки, поступово набуває все більшої кількості ролей: професійного юриста чи економіста, батька чи матері, депутата сільської, селищної, міської ради, народного депутата, міністра, прем'єр-міністра чи президента, і таким чином переходить від щабля виконання особистих ролей-очікувань до виконання соціальних ролей-очікувань своїх виборців, усього народу, державних інтересів (відповідно до концепції ролей Дж. Г. Міда та Т. Парсонса).

Окрім цього, Е. Берн додатково наголошує, що локалізація рольової гри проявляється в емоціях людей. "Суттєвою рисою ігор людей, ми вважаємо не прояв нещирого характеру емоцій, а їх керованість. Це стає очевидним у тих випадках, коли нестримний вияв емоцій, тягне за собою покарання" [*Берн Э.* Игры, в которые играют люди; Люди, которые играют в игры: психология человеческих взаимоотношений; Психология человеческой судьбы / пер. Л. Г. Ионин. – СПб. : Университетская книга, 1998. – С. 13]. Політики, керуючи власними емоціями, керують враженнями потенційних виборців. Скажімо, два визначні політики, що належать до однієї партії, можуть демонструвати перед телевізійною камерою єдність і дружбу, хоча насправді щиро ненавидять один одного. А добрий дипломат мусить уміти, вдаючи, ніби це йому надзвичайно приємно, спілкуватися з тими, чиїх поглядів він не поділяє і до кого він може навіть почувати відразу, оскільки дипломатія та емоції несумісні речі. І від того, наскільки це йому вдається, може залежати доля цілих народів.

Варто відмітити, що непомітна для оточуючих керованість власними емоціями потребує відповідного публічного рольового оформлення, що проявляється у зовнішньому вигляді політика як у динаміці (жести, мімі-ка, пантоміміка), так і у статиці (одяг, зачіска, макіяж, прикраси). Наприклад, коли політик іде на ділову зустріч, то одягає діловий костюм (подібно до театрального костюму) і краватку, й було б досить дивно, побачити його саме таким у родинному колі, де допускається недбалість чи неохайність в одязі. Й. Гейзінга наголошує на тому, що надзвичайно яскравим рольовий чинник залишається у зовнішньому вигляді суддів, які перш ніж приступити до обов'язків судочинства, виходять за рамки "повсякденного" життя: надягають мантію та перуку [*Гейзінга Й.* Homo Ludens. Досвід визначення ігрового елемента культури / пер. з англ. О. Мокровольского. – К. : Основи, 1994. – С. 92]. А Р. Сеннет зазначає про цікавий факт прикрашання мушкою лівої або правої щоки в залежності від приналежності до партії віги чи торі [*Сеннет Р.* Падение публичного человека / пер. с англ. О. Исаевой, Е. Рудницкой, В. Сафронова, К. Чухрукидзе. – М. : Логос, 2002. – С. 83].

Що ж до політичної імплікації ідей П. Бергера та Т. Лукмана, то необхідно зауважити, що вибір конкретної рольової ситуації має власне лінг-

вістичного оформлення. Розмовний, науковий, професійний, художній, офіційно діловий, конфесійний стилі мовлення потребують власної життєвої ролі. Змінюючи роль необхідно змінювати стиль мовлення. Оскільки, використання розмовної мови скажімо в професійній політичній діяльності, у найкращому випадку буде свідчити про непрофесійність, а у найгіршому – про диктаторські схильності політичного діяча; а спілкування мовою категорій і понять науки у родинному колі виглядатиме надміру серйозним, якщо не аномальним. У деяких випадках, складно провести чіткі межі мовленнєво-стильових ролей, наприклад, коли політик як професійний і офіційно діловий мовець публікує наукову монографію, чи дає розмовне інтерв'ю про особисте життя, чи публікує мемуари в художньо-мовному стилі. Але це та публічно-сценічна мовна роль, яка забороняє залаштунково, закулісно "богохулити, сердито бурчати … розмовляти діалектом або напівпристойною мовою, мимрити і кричати" [Цит за: *Гіденс Е.* Соціологія / пер. з англ. В. Шовкуна, А. Олійника ; наук. ред. О. Іващенко. – К. : Основи, 1999. – С. 106].

Отже, індивід як первинний суб'єкт політики беручи на себе певну ігрову ролі стає політичним а́ктором, і як такий має відповідати вищеперерахованим умовностям акторської гри задля забезпечення власної впізнаваності, ексклюзивності та неповторності.

С. А. Мазуренко, асп., КНУТШ, Київ
snezhka7777@rambler.ru

МОРАЛЬНІ ПАРАДОКСИ НЕНАСИЛЬСТВА ЯК ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Насильство, яке може використовуватися як засіб для досягнення політичних цілей, найчастіше не отримує схвалення з точки зору норм моралі. Це пов'язано із тим, що насильство має низку, так би мовити, "побічних ефектів" – небажаних результатів, до яких може призвести не тільки зловживання ним, а й використання його задля досягнення блага політичної спільноти (приклади таких небажаних наслідків – відчуження між суб'єктами та об'єктами насильства, поява недовіри до політичних акторів, котрі вдаються до насильства, породження бажання помсти та реваншу, дегуманізація політичних відносин, ризик рутинізації (узвичаєння) насильства в політичній практиці тощо). Використання насильства як засобу політики може супроводжуватися матеріальними та соціальними втратами.

Здавалося б, у ХХ ст. людство нарешті переконалося, що єдиним виходом із даної ситуації є звернення до альтернативної політичної стратегії та практики, положення якої було сформульовано представниками так званої теорії ненасильства (серед яких найвідомішими та найбільш впливовими були й лишаються Лев Толстой, Магатма Ґанді, Мар-

тін Лютер Кінг, Джин Шарп). Слово "ненасильство" прийшло в сучасні європейські мови як простий переклад, калька давньоіндійського слова "ахімса", що означає "невчинення шкоди". У XX столітті Магатма Ґанді позначав свій метод ненасильницької політичної боротьби словом "сатьяграха" ("сатья" – "істина", "любов", "граха" – "вперто триматися"; отже "сатьяграха" – "вперто триматися істини/любові"). Уперше запроваджують поняття ненасильства в автентичному щодо нашого сучасного розуміння значенні Г. Д. Торо та Л. Н. Толстой: ненасильство тлумачиться ними не стільки як смиренність та терплячість, скільки як активна протидія насильству та гнобленню як соціальному злу, яка прагне зрозуміти та прийняти супротивника і яка обирає лише засоби переконання, діалогу та відмови від виконання несправедливих законів. У широкому розумінні ненасильство – це все, що не є насильством (ненасильство як кооперація, співробітництво, примирення); у вужчому ж і адекватнішому розумінні ненасильство – це специфічна форма спротиву, боротьби без застосування фізичної сили, військових засобів. Мартін Лютер Кінг виокремив такі основні аспекти філософії ненасильства: метою ненасильства є звільнення, примирення і дружба із супротивником; ненасильство спрямоване проти зла, а не проти людей, які за ним стоять; ненасильство заперечує помсту; ненасильство передбачає повагу до супротивника; послідовники ненасильства мають вірити, що справедливість на їхньому боці [Див.: *Кинг М. Л.* Паломничество к ненасилию [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/protestant/King_PalomNenasil.php]. Ненасильство як нормативна програма робить наголос на доброму началі в людині, на те, щоб посилювати його шляхом культивування. Цим воно суттєво відрізняється від насильства, як і в цілому від владних відносин, які спрямовані передусім на те, щоб обмежувати, блокувати деструктивні, руйнівні прояви людської свободи. Ненасильницька діяльність намагається подолати ціле-засобову розірваність. У випадку ненасильства засіб не просто вказує на мету, він є тотожним меті.

Однак ненасильство як стратегія (теорія) та практика у політичній царині стикається із суттєвими обмеженнями, на які не можна не зважати. По-перше, практикування ненасильства може суперечити необхідності захищати національні інтереси. Другим обмеженням у здійсненні ненасильницької політики є контекст – історичний, культурний, політичний, економічний. Масові рухи ненасильства були цілком ексклюзивними, культурно конкретними (успішність акцій ненасильства, організовуваних М. Ґанді, була б неможливою без певного рівня політичної культури англійців, їхньої готовності слухати і дослухатися до його вимог; те саме твердження є коректним і щодо діяльності М. Л. Кінга та його послідовників у США). Нарешті, практика ненасильства, оскільки вона все ж є політичною практикою, політичною діяльністю, повинна оцінюватися за результатами. Більше того, політика ненасильства може бути випра-

вдана лише в тому разі, якщо її моральна бездоганність доповнюється політичною ефективністю. Російський науковець Б. Г. Капустін підсумовує недоліки ненасильства як політичної теорії та практики у чотирьох, за його висловом, "парадоксах політики ненасильства" [Див.: *Капустин Б. Г.* Ненасилие в политике: теоретические парадоксы и их практическое разрешение // Капустин Б. Г. Критика политической философии. – М. : Издательский дом "Территория будущего", 2010. – С. 215–255]. По-перше, абсолютистський та універсалістський характер моралі, на якій ґрунтується концепція ненасильства, є причиною ігнорування конкретних обставин, за яких відбувається політична боротьба. По-друге, задля досягнення ефективності політика ненасильство мусить позбутися месіанських претензій і застосовуватися із суто прагматичних міркувань (нехтуючи політичним, соціальним, культурним та економічним контекстом, ненасильство перетворює своїх послідовників на засоби, жертвуючи ними, аби лише не нашкодити супротивникові, який може і не мати жодних застережень проти застосування насильства зі свого боку). Крім того, до застосування ненасильства можуть спонукати цілком корисливі мотиви: з боку осіб, які практикують ненасильство, таким мотивом може бути прагматичний розрахунок (а зовсім не принциповість та переконання); влада, яка вдається до ненасильницьких заходів щодо опозиції, може чинити так через побоювання втратити своє становище та бажання зберегти за собою посади у нових політичних умовах. По-третє, теорії ненасильства, як вважає Б. Г. Капустін, притаманні дві "фікції" (у значенні, в якому їх розумів Ж. Дерріда) – два припущення, які, радше, видають бажане за дійсне: припущення про високий моральний рівень послідовників насильства та припущення про можливість морального перетворення і перевиховання супротивника (незалежно від його суспільного становища та історичних обставин). І, нарешті, політика ненасильства не здатна осмислити себе в логіці політичного конфлікту. Насамкінець варто зазначити, що насильство як нормативна система має негативістський характер (що може бути як його перевагою, так і обмеженістю): ненасильство як теорія, як стратегія завжди наголошує на тому, від яких дій слід утриматися, аби не нашкодити супротивникові (налаштувавши його тим самим проти себе та своєї позиції) і, водночас, досягти своєї мети (ненасильство як утримання від насильства).

Однак всі вищезазначені обмеження не заважають ненасильству бути "регулятивною ідеєю" (користуючись висловом І. Канта), теоретичним конструктом, утопією в позитивному розумінні. Адже ненасильство є таким гуманістичним проектом, який може бути обґрунтованим в рамках як релігійного, так і раціонально-прагматичного погляду на світ, а тому він є адекватним для сучасного стану справ, який характеризується плюралізмом світоглядів, та для сучасного стану культури, в рамках якої світоглядні символи віри не мають вирішального впливу на норми практичної поведінки.

Є. В. Макаренко, асп., ІЕПД ім. І. Ф. Кураса, Київ
Jenya1412@gmail.com

ФЕНОМЕН МІФУ В ПОЛІТИЧНІЙ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Проблема міфологізації сучасної політичної свідомості завжди входила в ряд фундаментальних проблем суспільного та особистісного буття. Такий її статус зумовлений тим, що як сучасне суспільство, так і суспільство в минулі роки, весь час відчувало потребу в побудові нової цілісної моделі світу й віднаходження місця людини з високим ступенем узагальнення й безумовного прийняття, що передбачає активний розвиток символічних умовних форм відображення дійсності. Політичний міф "управляє" людиною, створює для неї особливу – міфологічну реальність. Безкінечний потік інформації, символів, образів, "картин" сприяє міфологізації свідомості людини, оскільки міф постає стійкою структурою й дозволяє запровадити певну впорядкованість до хаотичної "картини світу". Міф виявляється тією самою "реальністю", в яку людина відверто хоче вірити. Іншими словами, політичний міф містифікує (спотворює) політичну реальність утворюючи у такий спосіб своєрідний структурний елемент свідомості – міфосвідомість, яка дозволяє спростити сприйняття складного світу політики, завдяки цілісним і гармонійним уявленням заснованим на вірі, а не на логічному знанні, яке просякнуте внутрішніми суперечностями.

Віра у політичні міфи дає змогу людям зрозуміти несвідоме, віддалене минуле, або й сьогодення. Їх використовують також з метою мобілізації значної кількості людей на певні дії, наприклад, непопулярних політичних рішень політичних діячів, влади і навіть антинародних політичних заходів.

Відомо, що активне продукування міфологем пов'язане з нестабільністю в суспільстві. У періоди воєн та революцій, соціальних потрясінь і суспільних криз, у періоди невизначеності стан напруженого чекання провокує суспільну свідомість на міфотворчість. У такій ситуації міф, звертаючись до суспільного несвідомого, до архетипів, є ілюзорним образом, що усуває в суспільній свідомості сприйняття суперечливості реальності, за реальність виступає міф, яка віртуалізується. За допомогою міфів спочатку віртуально, а потім і насправді долаються перепони, переборюються негаразди, перемагається ворог.

Сьогодні важко уявити політичну діяльність, котра цілком ґрунтувалась б на раціональних засадах. У цьому випадку політичний міф використовується як інструмент для конструювання політичної реальності, вибудови нової ціннісної системи та трансформації суспільної свідомості. Міф цікавий для політиків і, зокрема, для політтехнологів своєю простотою, зрозумілим змістом, своєрідною загальністю. Як стверджує А. Цуладзе, міф поглинає будь-яку конкретику, змальовує реальність яскравими кольорами, привабливими для великої кількості населення [*Цуладзе А.* Политическая мифология. – М. : Эксмо, 2003].

Міфологічна свідомість проникає всюди. У вищих шарах свідомості міфотворчість стає знаряддям прогресуючої ідеї. Дискусійно-політичні утворення, що досить поширені, проголошуються міфами з єдиною метою – уникнути явної вказівки на соціальний суб'єкт як на їх джерело, розчиняючи його в "несвідомій колективній творчості", і при цьому уникнути моральної відповідальності за маніпуляцію суспільною свідомістю. "Кожен, хто знає таємницю міфа, стає рівноцінним партнером світового дійства разом з іншими силами, які беруть у ньому участь" [*Тард Г.* Социальные законы: Личное творчество среди законов природы и общества. – СПб., 1990]. Політична міфологія часто викривлено відображає ситуацію в політиці, надає помилкові орієнтири для аполітичної поведінки мас, їх суспільно-політичних об'єднань. Розповсюдження в суспільній свідомості міфів може, звичайно, забезпечити тимчасовий успіх.

Людині нашого часу, на думку В. Бурлачука, властиво відмовлятися від реальності фактів на користь ні до чого не зобов'язуючої чистої видимості. Завдяки цьому можна не знати і не помічати найповоротніших явищ, укриваючись при цьому за тотальною релігією свідомості [*Бурлачук В.* Соціальні переживання та політичний міф // Політична думка. – 2001. – № 1–2]. Однак, зробити це надто важко, бо сучасна людина навіть самими умовами виробництва, організації праці, змушена глибоко занурюватися в основний зміст епохи, тобто, перетворюватися в людину політичну, соціальну, яка пов'язана зі складною політичною дійсністю ні чим іншим як політичними міфами. З інтенсивним суспільним розвитком така ситуація стає значно помітнішою.

Отже, сьогодні можна говорити про те, що міф втручається не тільки в сучасне та майбутнє, він ворушить й минуле. Архаїзація соціокультурного простору в нових історичних умовах – це повернення не до витоків (ні в історичному, ні в культурному, ні в духовному планах), це насильницьке, добровільно-вимушене повернення до архаїчного способу мислення. Політичні міфи розробляються для вирішення проблем влади, для панування одних соціальних груп над іншими [*Сидорович Ю.* Мифологические основания культуры // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 1].

О. М. Максимова, канд. політ. наук, доц., СевНТУ, Севастополь

ДИСФУНКЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

Дослідження політичних криз в сучасних умовах є актуальним завданням політичної науки. Проблематика політичних криз знайшла відбиття в роботах українських вчених Ю. Мацієвського, В. В. Кривошеїна, Р. М. Ключника, С. В. Ставченка та ін. Серед дослідників не має одностайності щодо чинників і передумов виникнення політичних криз. На думку автора, криза може бути обумовлена багатьма чинниками. Вона може розгортатися під впливом чинників об'єктивного чи суб'єктивного

характеру. В перехідних системах виникнення політичних криз пов'язують з економічними, структурними, режимними, культурними та іншими чинниками. Неефективна діяльність політичних еліт як суб'єктивно обумовлений чинник також здатна впливати на загострення кризи в перехідних політичних системах.

На рівні політичної системи передумовою політичних криз є наростання дисфункцій. Виникнення дисфункцій пов'язане або з спотворенням запропонованих функцій, або з їх низькою ефективністю. Виникнення дисфункцій у політичній системі, як правило, обумовлене порушенням її взаємодії з соціальною системою, в якості якої виступає суспільство. Причиною дисфункцій може виступати нездатність підсистем політичної системи, що включають політичні інститути, виконувати свої функції, вирішувати поставлені завдання внаслідок існуючих ресурсних та організаційних обмежень. З іншого боку, вплив на здатність системи виконувати свої функції надає динаміка суспільних процесів, коли в умовах прискорення соціальних темпів розвитку, політичні інститути не встигають пристосовуватися до нових потреб суспільства. В результаті вимоги громадських структур до політичної системи не знаходять адекватного відображення в її структурі.

Посилення дисфункцій стає передумовою кризи політичної системи. Стабільність політичної системи порушується в разі зростання дисфункції за одним або декількома параметрами. Появі дисфункцій в політичній системі передує, як правило, зниження ефективності функціонування окремих підсистем. Ця обставина стає необхідною умовою дисфункції.

Чим більша кількість параметрів політичної системи, за якими визначаються дисфункції, тим більший обсяг має політична нестабільність. За таких умов, політичній системі важче відновити стабільність та зберегти свою якісну визначеність. Виникнення кризи як прояву політичної нестабільності характеризує загострення дисфункції за певним параметром. Якщо має місце загострення дисфункцій за основними параметрами, то можна констатувати наявність системної кризи.

Основними параметрами політичної нестабільності є:

- дисфункція розподілу ресурсів;
- дисфункція підтримки політичної активності в конвенційному руслі;
- дисфункція системи політичного представництва;
- дисфункція підтримки системи політичного панування.

Щодо перехідних суспільств найчастіше в них спостерігається тривала дисфункція розподілу ресурсів, яка, як правило, провокує інші дисфункції політичної системи. Якщо політична система не має можливості ефективно виконувати функцію розподілу ресурсів, то в такому випадку є доречним вказати на наявність дисфункції в цьому напрямку. У деяких випадках стає можливим усунення дисфункції розподілу ресурсів та відновлення стабільності, проте в інші рази існуюча дисфункція посилюється дисфункціями в інших напрямках. Наприклад, невиконання політичною системою функції розподілу ресурсів призводить до змін у

ставленні громадян до політичної влади, які виявляється у процесах політичної участі, що виходять за конвенційні межі. Таким чином породжується дисфункція політичної системи у підтримці політичної активності в конвенційному руслі. Далі може спостерігатися своєрідна ланцюгова реакція, коли за визначеними дисфункціями в політичній системі починають виявлятися негативні зміни у системі політичного представництва та системі політичного панування.

Процес дестабілізації політичної системи може бути відображеним за допомогою ланцюжка: ефективне функціонування – падіння ефективності функції – наростання дисфункції (дисфункцій) – криза. В цій схемі може бути декілька варіантів динаміки політичної системи в умовах порушення стабільності. Перший: ефективне функціонування – падіння ефективності функції – наростання дисфункції (дисфункцій) – відновлення ефективного функціонування. Другий варіант динаміки політичної системи в умовах нестабільності: ефективне функціонування – падіння ефективності функції – наростання дисфункції (дисфункцій) – криза – дисфункція (дисфункції) – якісно новий тип реалізації функції. Третій: ефективне функціонування – падіння ефективності функції – наростання дисфункції (дисфункцій) – криза – системна криза – якісно новий тип політичної системи. Визначені варіанти динаміки процесу дестабілізації розташовані за силою його впливу на якісний стан політичної системи.

Г. М. Малкіна, д-р політ. наук, доц., КНУТШ, Київ

СУТНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА МОРАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Відносини відповідальності є невід'ємною складовою усіх видів суспільних відносин. Полягають вони в залежності одних суб'єктів суспільних відносин від інших з можливістю застосування другими щодо перших у разі настання їх відповідальності певних санкцій як негативних для них наслідків. Такі санкції можуть коливатись від морального осуду поведінки суб'єкта відповідальності до позбавлення його права на існування, як це відбувається, наприклад, у разі настання політичної відповідальності громадського об'єднання. Без відповідальності в її неформалізованих (морально-етичних) та формалізованих (юридичних) виявах суспільство не змогло б існувати.

Особливо важливе значення відносини відповідальності мають у політичній сфері суспільного життя, пов'язаній зі здійсненням публічної влади. Рівень реальної, а не формальної політичної відповідальності суб'єктів публічної влади в державі виступає показником ступеня її демократизму, тому у перехідних суспільствах важлива роль належить засобам реалізації політичної відповідальності, без яких неможливою є сама демократія. Засоби реалізації політичної відповідальності можуть мати морально-етичний або юридичний характер, що обумовлено її

сутністю. Політичну відповідальність можна визначити як вид соціальної відповідальності, який полягає у відповідності дій індивідів, соціальних та організаційних спільнот як суб'єктів політики суспільним вимогам щодо здійснення публічної влади. Основними такими вимогами є моральні та правові норми. Відповідно до цього виокремлюється морально-політичну та політико-правова відповідальність.

Проблеми відповідальності є предметом передусім етики. Біля витоків етики відповідальності стояв Макс Вебер. Як вияв моральності й основа дій відповідальність, за М. Вебером, відрізняється від переконаності. Виокремлення "етики переконання" й "етики відповідальності" дало змогу вченому розмежувати два типи поведінкової орієнтації. Хоча ці дві нормативно-поведінкові орієнтації не протистоять, а доповнюють одна одну, між ними є принципові відмінності. Етика переконання – це абсолютна етика самовідданого устремління до досконалості, якою є будь-яка релігійна етика в її найбільш суворих визначеннях. Прихильник цієї етики занепокоєний величністю цілей і не береться відповідати за характер результатів своїх зусиль. В етиці відповідальності світ сприймається з усіма його вадами, і тому її прихильник приділяє особливу увагу засобам реалізації цілей і повністю готовий відповідати за наслідки своїх дій, які мав би передбачити. Практичний характер, орієнтація на об'єктивні результати зумовлюють особливу актуальність етики відповідальності в межах політичної діяльності. В подальшому етика відповідальності отримала свій розвиток в межах комунікативної філософії. У політології дослідження морально-політичної відповідальності є доцільнім у контексті парадигми відповідальності, як дослідницького підходу, що полягає в аналізі політичних відносин під кутом зору відповідальності (у тому числі й моральної) їх суб'єктів.

За своєю сутністю морально-політична відповідальність є таким морально-психологічним станом суб'єктів політики, який полягає в розумінні ними сенсу та наслідків їхньої політичної діяльності. Політична відповідальність у моральному аспекті передбачає свідоме дотримання суб'єктом політики норм політичного життя, його упевненість у правильності обраного політичного курсу, розуміння ним громадянського обов'язку, відчуття причетності до прийняття суспільно-значущих рішень. На рівні індивіда моральним регулятором відповідальної поведінки виступає совість. Настання морально-політичної відповідальності відбувається у формі громадського осуду поведінки її суб'єкта, але не передбачає застосування щодо нього яких-небудь формалізованих санкцій.

Можна виокремити низку специфічних рис, що відрізняють морально-політичну відповідальність від політико-правової. По-перше, морально політична відповідальність має позаінституціональний характер, існує як форма організації та регуляції суспільно-політичного життя, що склалась історично. По-друге, норми морально-політичної відповідальності не можна звести до певної обмеженої кількості, вони є гнучкими, в той час як політико-правова відповідальність ґрунтується на чітко визначених пра-

вових нормах, що дає можливість перевірити їх виконання. По-третє, джерелом морально-політичної відповідальності є совість, моральна свідомість людини і суспільства, в свою чергу політико-правова відповідальність виходить з сили й авторитета держави. По-четверте, контроль за морально-політичною відповідальністю покладається на суб'єкта політико-владних відносин та суспільство, велику роль в цьому плані відіграє громадська думка. Контроль за політико-правовою відповідальністю здійснюється за допомогою політичних та правових інститутів.

Основу морально-політичної відповідальності становляться моральні норми, як елементарні форми моральних вимог та зразки поведінки, які відображають стійки правила людських відносин і співіснування. Моральні норми неоднорідні, а їх специфіка визначається багатьма чинниками. Можна виокремити декілька типів моральних норм. Фундаментальні або первинні моральні норми – це норми, які характеризуються найбільшим ступенем абстрактності, оскільки визначаються необхідністю збереження людської спільності. Вони часто імплементуються у суспільну моральну свідомість у вигляді релігійних заповідей. Хоча при цьому треба зауважити, що мораль не зводиться ані до релігії, а ні до права, ані до будь-якої іншої форми духовно-практичного життя людей, мораль має свою специфіку. Другий тип моральних норм – це норми даної історичної епохи. Вони конкретизують первинні норми стосовно місця, часу та обставин, рівня культури, національної специфіки тощо. Ці норми завжди є чимось новим у порівнянні з попередньою епохою, їх поява часто пов'язана із формуванням нового суспільного ідеалу (ідеал гуманізму у добу Відродження) або домінуючою ідеологією (ідеал колективізму в СРСР).

За суб'єктами морально-політичну відповідальність можна поділити на індивідуальну та колективну. Індивідуальна морально-політична відповідальність виявляється у двох основних формах. Перша з них – відповідальність суб'єкта політики, яка обумовлена груповими, корпоративними або посадовими обов'язками і в цьому значенні виступає як підзвітність, тому що є відповідністю за дотримання норм моралі певних соціальних груп. Друга форма – особиста відповідальність, яка приймається суб'єктом політики самостійно в якості універсального обов'язку. Особиста відповідальність пов'язана з проблемою внутрішньої провини людини за негативні наслідки своїх дій, залежить від здатності суб'єкта політики до правильного розуміння та тлумачення морально-політичних норм, до усвідомлення своїх вчинків, що передбачає можливість вольовим способом зупинити негативну дію або підтримати позитивну.

На рівні держави політична відповідальність характеризується колективним і солідарним характером, тому доцільно вести мову і про колективну морально-політичну відповідальність. Колективна морально-політична відповідальність передбачає наявність морально-етичного кодексу, дотримання якого є обов'язковим для членів всіє групі (політичної партії, парламенту, уряду тощо). Індивідуальна та колективна морально-політична відповідальність тісно взаємопов'язані і обумовлюють одна одну.

Е. А. Манойло, студ., ДонНУ, Донецьк

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЛОБІЗМУ В ПАРЛАМЕНТАХ США ТА КАНАДИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Невід'ємною складовою демократичного суспільства є можливість впливу на політику певних груп інтересів задля реалізації їх цілей. Найбільш розвиненим цей процес є в США та Канаді, законодавство яких створює сприятливі та прозорі умови для його існування.

Історично вважається, що лобізм виник в Англії XVII століття. Проте класичної форми у сучасному розумінні набув у Америці XIX століття. Основною передумовою розвитку лобізму в Сполучених Штатах можна визначити саму політичну систему, загальну ліберальну атмосферу, прагматизм політичної культури у порівнянні з іншими, консервативнішими країнами. Крім того, американська парламентська система не передбачає жорсткої партійної дисципліни, а голосування в Конгресі визначає не партійна приналежність, а інтереси конкретного конгресмена. Парламентський лобізм у Сполучених Штатах Америки йде корінням в роки президентства 18-того президента Уліс С. Гранта. Вечорами він і його команда часто відпочивали в лобі готелю Willard, де зацікавлені особи могли викласти їм свої погляди про користь того або іншого рішення.

З 1946 у Сполучених Штатах Америки лобістська діяльність є легітимною і регулюється Законом "Federal Regulation of Lobbying Act", відповідно до якого суб'єктом лобістської діяльності може бути і член Конгресу. Він, як і інші лобісти, повинен зареєструватися та надати відомості про себе та замовника, фінансовий звіт, терміни найму, суми винагороди. Лобісти також зобов'язані щокварталу подавати докладні звіти про отримані і витрачені на зазначені цілі засоби; про осіб, яким були виплачені будь-які суми, а також назви всіх статей з матеріалами на підтримку або проти законопроектів, опублікованих за ініціативою лобіста. Закон забороняє хабарі та прямий підкуп депутатів і сенаторів, маючи можливість впливати лише на їхню думку. В іншому випадку передбачені штраф у розмірі 5000 $, тюремне ув'язнення терміном до 12 місяців та позбавлення права займатися лобістською діяльністю протягом трьох років. Фінансування лобістської діяльності із федерального бюджету суворо забороняється. Проте, за цим же актом лобізмом не вважається певні види діяльності, зокрема, й та, що полягає у підготовці офіційних документів на запит членів Конгресу. У 2006 р. до існуючого законодавства були внесені поправки, які забороняли сенаторам приймати подарунки та запрошення на вечерю від лобістів. Більш того, вони повинні були звітувати не лише про цілі поїздок, що фінансуються приватними особами, а й завчасно отримувати дозвіл у сенатського комітету з етики на них.

Зважаючи на те, що закони про лобізм не можуть охопити всі сфери життєдіяльності їх доповнює серія суміжних законодавчих актів. Зокрема це парламентські правила, що діють в Палаті представників та в Сенаті і встановлюють етичні норми і правила поведінки. Серед обов'язко-

вих норм є: заборона одержувати будь-які подарунки та кошти на відшкодування особистих витрат. Вкрай важливим, на думку членів Конгресу, є вимога добровільно і відкрито повідомляти про власну лобістську діяльність. Таким чином, проведений аналіз свідчить про постійне вдосконалення законодавчої бази, що створює прозорі механізми для лобіювання і ускладнює корупційні процеси, приносячи тим самим чималі гроші до бюджету країни. На сьогодні в США фактично реалізовано медісонський постулат: суспільні групи мають змогу впливати на правотворчий вектор владних інституцій.

Канада зробила перші спроби упорядкування лобістської діяльності в середині 60-х років, частково перейнявши модель США. У 1988 р. був прийнятий Федеральний Закон "Регулювання лобістської діяльності" (далі LRA), згідно з яким, парламентарії будь-якої палати мають право здійснювати лобістську діяльність за умов повної її відкритості. Лобіст має вказати власні дані та дані клієнта, інтереси якого він проштовхує, включаючи тематику лобіювання для кожного клієнта, суму винагороди та детальний фінансовий звіт. У разі порушення лобіст має сплатити у державну казну 100 тис. доларів. В 2006 році до LRA були внесені зміни схвалені королем, згідно яких лобізмом не вважається: звернення до парламенту, вчинене в ході процедур; письмові стенограми які доступні громадськості; звернення до державного службовця з боку фізичної особи (або компанії) з метою застосування або інтерпретації будь-якого Акта парламенту в її інтересах. Інновацією цього закону є застосування санкцій карного кодексу, зокрема тюремне ув'язнення строком до двох років. Однак жодних випадків зафіксовано не було. Більш того, експерти звертають увагу на слабкість механізму контролю за дотриманням чинного законодавства. Тобто ми бачимо, що канадська система регулювання лобістської діяльності є близькою до американської, але є більш ліберальною. Загалом, слід констатувати, що в США та Канаді створені всі можливості для легалізації взаємин влади, суспільства та бізнесу.

В Україні, нажаль, лобістська діяльність й досі не є врегульованою. За двадцять років незалежності на розгляд парламенту пропонувалось аж 4 законопроекти (1996, 1999, 2002 рр.), жоден з яких не пройшов і першого читання. Недоліками цих документів, на думку депутатів, є відсутність чітких визначень лобізму, його суб'єктів та процесу лобістської діяльності загалом, а чимало статей законопроектів суперечать одна одній. Але очевидним є і те, що сама політична еліта наразі не спроможна та не здатна розробити чітке правове поле та відмовитися від своєї "тіньової діяльності".

А. М. Міщенко, студ., КНУТШ, Київ
mishchenkoann@i.ua

ТЕОРІЇ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ І МОРАЛІ

Політика і мораль – важливі складові життя будь-якого суспільства. Обидві ці сфери так чи інакше впливають на життя кожного члена соці-

уму, але так і не вирішеною залишається проблема їх співвідношення. Перш ніж перейти до докладного розгляду проблеми, необхідно чітко означити досліджувані поняття. Мораль – це специфічний спосіб ставлення людини до світу через принципову відмінність добра і зла. Політика – це організаційна і регулятивно-контрольна сфера суспільства, метою якої є визначення форм, завдань, змісту діяльності держави. Виникнувши як об'єктивно необхідні регулятори суспільного життя, політика і мораль у процесі свого розвитку стали самостійними інститутами і почали діяти за власними законами.

Аналізуючи позицію, що політика повинна бути моральною, важливо згадати, що біля витоків такого розуміння стояв Арістотель. Він визначає людину як політичний суб'єкт, а етику і політику як гармонійну єдність практичної епістеми і продуктивних знань творчого походження. Відповідно, етиці етосу відповідає політика полісу. "І етика, і політика в Арістотеля – як практична мудрість, на основі якої приймаються правильні рішення в приватних і громадських справах. Давньогрецький філософ вважав, що етика і політика становлять єдину галузь практичної епістеми, практичного знання – на відміну від теоретичної науки, з одного боку, і творчих, або виробничих (poietikai) знань, – з іншого" [*Савельєв В.* Мораль і політика: проблеми взаємодії // Персонал Плюс. – 2007. – № 42. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.personal-plus.net/245/2626.html]. При розгляді теорії Арістотеля також важливо пам'ятати, що під політикою він розумів певний рівень спілкування між людьми (членами поліса). "Що ж являє собою людське спілкування (відносини людей) в найбільш довершеній формі? Це – поліс (звідси і назва політики), держава; подібно до того як моральна чеснота є специфічно людська якість, якої позбавлені тварини і боги, так і держава – специфічно людська форма спілкування, людина поза державою "або недорозвинена в моральному сенсі істота, або надлюдина" [*Гусейнов А. А.* Мораль и политика: уроки Аристотеля. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://guseinov.ru/publ/moral_polit.html]. Основна риса політичного спілкування – це свобода, тобто на відміну від задоволення якихось матеріальних потреб, що є обов'язком людини, на рівні політичного спілкування будь-якій формі примусу місця немає, це безпосередній вибір самого індивіда. "Політичне спілкування починається за межами сім'ї, домогосподарства, родо-племінних союзів, всього того, що пов'язано з продовженням роду, добуванням засобів до життя і його захистом. Це – спілкування вільних людей, кажучи точніше, спілкування людей, оскільки вони вільні. Публічний простір політики є простором свободи" [Там же]. По суті політичне спілкування – це прагнення людини до вищого блага, а значить і вираз добродіяння.

Протилежну точку зору на співвідношення моралі і політики заснував Н. Макіавеллі, який розділив ці дві сфери, акцентуючи увагу на тому, що в політиці є свої специфічні закони, які не можуть регламентуватися нормами моралі. "Категорії помислу, задуму, мети, повсякчасний клопіт про

їхню ефективну реалізацію підтверджують характеристику володаря як своєрідного загального типу "суб'єкта дії "у політичній сфері, налаштованого використовувати людей і їхні моральні цінності як будь-які предметні ресурси, аби мета була того варта" [*Халамендик В.* Мораль і політика: теорія відносин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.viche.info/journal/1860/]. Мораль державця і мораль підданих – фактично дві різні моралі. Державець повинен вміти використовувати як чесноти, так і пороки для досягнення результату. Хоча важливо, користуючись аморальними методами, створювати видимість доброчесних вчинків.

М. Вебер, розглядаючи проблему взаємозв'язку моралі та політики, підкреслює, що людська поведінка може спиратися або на "етику переконання", або на "етику відповідальності". "Ми повинні усвідомити собі, що всяке етично орієнтоване поведінка може підпорядковуватися двом фундаментально різним, непримиренно протилежним максимам: воно може бути орієнтоване або на "етику переконання", або на "етику відповідальності"" [*Вебер М.* Политика как призвание и профессия // Избранные произведения. – М., 1990. – С. 696]. І якщо той, хто сповідує "етику переконання" перекладає відповідальність із себе на обставини, Бога і т. д., то прихильник "етики відповідальності" сам у відповіді за свої вчинки та рішення. Але не менш важливо усвідомити той момент, що в будь-якому випадку основний інструмент політики – це насильство, що не може бути виправдане мораллю, оскільки не існує справжніх критеріїв оцінювання "насильства на благо". "Жодна етика в світі не обходить той факт, що досягнення "хороших "цілей в безлічі випадків пов'язано з необхідністю змиритися із використанням морально сумнівних або щонайменше небезпечних засобів, і з можливістю або навіть ймовірністю кепських побічних наслідків; і жодна етика в світі не може сказати, коли і в якому обсязі етично позитивна мета освячує етично небезпечні засоби і побічні наслідки" [Там же. – С. 697]. Тому той, хто вибрав політику своєю професією, на думку Вебера, сплутується з диявольськими силами.

Цікавий погляд на підняту проблематику у Х. Арендт, яка вважала, що у політичної і моральної діяльності є багато спільного. "Обидва види діяльності базуються на необ'єктивованих відносинах, тобто стосуються людей як вільних суб'єктів дії. Подібно політичним, моральні відносини звертаються поверх всіх речей, всякого *що* – до особистісного *хто"* [*Маликова Ю.* Проблема соотношения политики и морали в философии Ханны Арендт // Полис. – 2003. – № 5. – С. 106]. Але незважаючи на це, політика і мораль можуть лише перешкодити реалізації цілей один одного. Їх відмінність базується на протиставленні сфери приватного і публічного: якщо мораль – це приватна сфера, то політика – чисто публічна. Відповідно, моральній сфері протипоказана публічність, їй не потрібно визнання і легітимація. Фактично, спроби застосувати мораль в політичній сфері призводять до моралізаторства, що дискредитує і політику, і саму мораль.

В сучасному світі дискусія про співвідношення моралі і політики не втратила своєї актуальності. І хоча всі представлені точки зору знахо-

дять своїх прихильників, проблема зараз розглядається найчастіше в практичному зрізі: тобто чи є можливим застосування цих підходів в реальності і наскільки вони дають можливість реалізувати цілі політики, зберігши при цьому "чисті руки". Дуже складно говорити про якусь універсальну формулу застосування моральних критеріїв до політики, але все ж домінуючою повинна залишатися позиція оцінювання політичних дій, у тому числі і з точки зору загальнолюдських норм.

Д. В. Неліпа, канд. політ. наук, доц., КНУТШ, Київ
nelipa_dv@ukr.net

ПОБУДОВА СЦЕНАРІЇВ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ В ПОЛІТОЛОГІЇ

Характеризуючи політичні процеси сучасності, науковці дедалі частіше використовують поняття "взаємозалежність". Політичні рішення, що приймаються лідерами держав чи навіть окремих регіонів в їх межах, можуть впливати на долі тисяч людей по всьому світу. Приміром, визнання французьким Сенатом геноциду вірмен у січні 2012 р. викликало невдоволення Туреччини. Водночас, турецький уряд змушений враховувати взаємозалежність у глобалізованому світі та приймати рішення у відповідь, базуючись не на емоційному сприйнятті звістки, а на врахуванні можливого його впливу на відносини не лише цих двох держав, а й загалом на зовнішньополітичне становище Туреччини. Як наслідок, у політології та практичній політиці зростає роль одного із найновіших методів дослідження – системного аналізу – який дозволяє розглядати будь-яке політичне явище чи процес із врахуванням усіх його аспектів. Системний аналіз – це загальнонауковий метод дослідження, сутність якого полягає у вивченні тих чи інших явищ чи процесів за допомогою наперед визначеного алгоритму дій та на основі певних принципів, насамперед, принципу системності. Алгоритм його застосування наступний: підготовчий етап включає пізнання та формулювання проблеми, вибір та постановку цілей і завдань, збір первинних даних; основний етап передбачає моделювання та роботу з моделлю; завершальний етап потрібен для аналізу отриманих даних та підведення підсумків (прийняття рішення).

Безумовно, належна підготовка та ретельна робота із аналізом отриманих даних є надзвичайно важливими, однак, ключовою процедурою системного аналізу є моделювання. Виокремлюють два його види – математичне та симуляційне. Останнє є більш поширеним, оскільки не потребує ґрунтовних математичних знань чи вмінь працювати із відповідними комп'ютерними програмами. Симуляційне моделювання поділяється на моделювання із залученням людей (ділові ігри) і моделювання із використанням комп'ютерних технологій (дерево рішень та побудова сценаріїв). Своєю чергою, із технологій симуляційного моделювання найпопулярнішою є технологія побудови сценаріїв. Часто функці-

онування політичних систем залежить від випадкових факторів, які однак, необхідно враховувати, оскільки навіть якщо вірогідність настання події в політичному житті суспільства дорівнює 0,05 %, це не означає, що вона не трапиться, а тому варто одразу ж розробити варіанти реакції на неї.

Політологія розглядає сценарій як спосіб встановлення логічної послідовності подій з метою визначення альтернатив розвитку політичних систем. Цей термін був запозичений із театрального мистецтва і у політичну науку його ввів американський фахівець Корпорації RAND Герман Кан для характеристики наукових розробок, пов'язаних із внутрішньою та зовнішньою політикою США. Ефективність цієї технології було підкреслено і у праці Дж. Мангейма та Р. Річа "Політологія. Методи дослідження". Науковці описували створення динамічних імітаційних моделей, які використовувались б для "проживання" сценаріїв розвитку подій у внутрішній політиці та міжнародних відносинах за алгоритмом "що буде, якщо…".

Є ряд критеріїв, які характеризують ефективні сценарії. Насамперед, це – реалістичність. Сценарій повинен ґрунтуватися лише на тих подіях, ймовірність настання яких перевищує 0 відсотків. Другий критерій – послідовність – передбачає, що сценарій має бути логічним та без внутрішніх суперечностей. Врешті, третій критерій – практична орієнтованість. Сценарій має сприяти прийняттю рішень на основі отриманих з його допомогою результатів. Побудова сценаріїв здійснюється за наступною схемою: складення переліку подій та факторів, які мають суттєвий вплив на модель, з'ясування ймовірності їх настання; визначення алгоритму дій для забезпечення потрібного стану системи; перевірка наявності існуючих та необхідних ресурсів для забезпечення стабільності системи.

Найчастіше технологію побудови сценаріїв використовують для прогнозування майбутньої екологічної ситуації. Наприклад, у статті "Після Копенгагену: сценарії майбутніх кліматичних змін" Морган Д. Кауфманн запропонував чотири варіанти розвитку подій: "Безвихідь", "Мурахи і коники-стрибунці", "Зростання зеленого дракона", "Батіг та пряник". Побудова сценаріїв інколи стає підґрунтям для окреслення варіантів розвитку окремої держави. Так, автори статті "Росія 2020: альтернативні сценарії та побажання громадськості" Андрій Мельвіль та Іван Тимофеев розробили чотири альтернативи подальших подій у цій країні: "Кремлівський гамбіт", "Фортеця Росія", "Російська мозаїка" та "Нова мрія".

Три сценарії майбутнього України виокремив у своїй праці М. Згуровський – "Старі політики", "Нова генерація" та "Швидкий розвиток". Дещо інше бачення альтернатив розвитку нашої держави запропонував Ю. Мацієвський. На його думку, найбільш вірогідними є наступні варіанти: "Консолідація ліберальної демократії" (бажаний, але малоймовірний), "Авторитаризм" (вірогідний) та "Failed state" – "Недієздатна держава" (неспроможність держави контролювати політичну, економічну, демографічну, соціальну ситуацію в межах своїх кордонів). Експерти Фонду імені Фрідріха Еберта розробили сценарії майбутнього обох держав, України та Росії, назвавши їх "Вперед у минуле: десуверенізація Украї-

ни", "Сіамські близнюки: квазімодернізація без демократизації", "Партнерство задля європеїзації".

Побудова сценаріїв може застосовуватися не лише для визначення варіантів розвитку політичного інституту у довгостроковій перспективі. Її можна використовувати і для вирішення більш конкретних політичних завдань, приміром, при плануванні передвиборчої кампанії кандидата чи партії, де дуже важливо вчасно та правильно реагувати на будь-які нові умови – зниження рейтингу, "атака" з боку конкурентів тощо. Схематично варіант розгортання передвиборчої кампанії можна зобразити так. Передвиборча боротьба розпочинається із дії 1 – оголошення про наміри балотуватися на посаду. Наслідком дії 1 буде реакція виборців, опонентів, інколи міжнародної спільноти. Усі ці наслідки позначаються словом "умова" і прописуються як позитивні (умова 1.1), так і негативні (умова 1.2) наслідки. У випадку настання умови 1.1, виконується дія 2, після чого перевіряються умови 2.1 та 2.2 і відповідно виконуються подальші дії. В якості умов можуть виступати здійснення або нездійснення певних планів або очікувань, наприклад, умовою 1.1 може бути одержання кандидатом підтримки 15 % електорату, а умовою 2.1–20 %.

Загалом, побудова сценаріїв як інструмент аналізу політики, який описує можливий набір майбутніх станів, є однією з найпопулярніших технологій, що використовуються в західних державах для дослідження політичних явищ та процесів. Сценарії розвитку подій дозволяють врахувати велику кількість факторів навіть за умов невизначеності, а також розробити бажаний варіант майбутнього та шляхи його досягнення. І якщо побудова сценаріїв є не самоціллю, а здійснюється в рамках системного аналізу, вірогідність прийняття виваженого та вчасного політичного рішення зростає.

С. В. Олійник, асп., КНУТШ, Київ
oliynyks@ukr.net

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Після розпаду Радянського Союзу країни постсоціалістичного табору переживали складний період формування правових, економічних, соціальних основ нового суспільства. Система суворої централізації управління відійшла в минуле, відірвавши виробництво від потреб людини. Пройшов період становлення основних інститутів ринкової економіки. Проте, держави не в повні мірі виконують всі функції, котрі на них лягли з появою нових обставин. Існує багато перепон на шляху економічних реформ, до яких також потрібно віднести проблеми в соціальні та політичні сфері.

У зв'язку з цим варто звернути увагу на роль держави та соціальних інститутів у сучасних умовах, розглянути чим ці соціальні інститути відрізняються від держави, що вони мають спільне, як вони взаємодіють між собою. Що допоможе визначити основні підходи до вироблення оптимальної моделі держави, та визначити її доцільність.

Становлення сучасних форм і моделей соціальної держави відбулося в другі половині XIX ст. у країнах Західної Європи і було зумовлене потребами індустріалізації їхніх економік і регламентації суспільного устрою. До цього періоду державна влада, дотримуючись в основному породжених епохою Відродження і Нового часу принципів лібералізму та індивідуалізму, не робила активних дій, спрямованих на соціальний захист населення за винятком надання деяких видів гарантій і допомоги (в основному пенсій) військовослужбовцям і державним службовцем.

Термін "соціальна держава" уперше було запропоновано в середині XIX ст. відомим німецьким державознавцем і економістом Лоренцом фон Штейном (1815–1890 рр.). Він вважав що ідея держави полягає у відновленні рівності і свободи, піднятті нижчих знедолених класів до рівня багатих і сильних.

На сьогодні ідея соціальної держави існує в трьох головних проявах, яку можна аналізувати на трьох відповідних рівнях: науковому – як ідею та її розвиток; на нормативному – як конституційний принцип, закріплений в основних законах країни; на емпіричному – як реальну практику діяльності державних інститутів по вирішенню соціальних проблем суспільства.

Поява терміна "соціальна держава" фактично означало зміну природи державної влади. Дане поняття відобразило перехід "держави суспільного договору", "держави як вищої форми влади" до держави що здійснює соціальні функції. Тобто, таку державу яка бере на себе відповідальність за благополуччя громадян, забезпечує доступність соціальної підтримки всім членам суспільства, створює державні системи соціального забезпечення і соціального захисту, вводить бюджетне фінансування соціальних програм і нові механізми соціальної політики у вигляді державного соціального страхування.

Формування сучасних моделей соціальної держави в промислово розвинених країнах відбувалося від початку 60-х рр. XX ст. Більшість дослідників пов'язують цей факт з високою динамікою перетворень економічного і суспільного устрою, які відбувалися під впливом науково-технічної революції та зміни змісту праці.

Особливість соціальної політики розвинених країн полягає в тому, що вона направлена не просто на захист людини від соціальних ризиків (втрати доходу у зв'язку з хворобою, інвалідністю і старістю), але і на недопущення різкої матеріальної та соціальної нерівності, на забезпечення достатньо високого рівня соціальної підтримки і допомоги верствам населення, що мають в цьому потребу, на надання громадянам доступу до якісної охорони здоров'я і освіти.

Світовий досвід дає три основні моделі розвитку соціальної держави.

1. Німецька модель Бісмарка соціального страхування і договірного професійно-галузевого регулювання заробітної плати і страхових тарифів обов'язкового соціально страхування.

2. Англійська модель У. Беверіджа середини XX ст. державних гарантій забезпечення базових умов відновлення людських сил та договірне регулювання заробітної плати.

3. Шведська модель держави загального добробуту активної політики по створенню робочих місць, централізовано регульованої заробітної плати та соціального страхування робітників та їх сімей.

Відмінність цих моделей проявляється у охопленні частини населення обов'язковим соціальним страхуванням, розмірами заробітної плати, соціальної допомоги та пенсій, механізмами розподілу доходів між багатими та бідними верствами суспільства.

Становлення соціальної держави на пострадянському просторі, поки що, являє собою не найкращий спосіб захисту населення і непрацездатних членів суспільства. В соціальні сфері зберігаються диспропорції в розвитку елементів такої держави та значний розрив у прибутках між заможним та бідним населенням. Невисокий рівень соціальної захищеності від різних соціальних ризиків.

В таких умовах модель соціальної держави в пострадянських суспільствах потрібно розглядати в рамках неоінституціоналізму, що дасть змогу дослідити механізми впливу нових організацій на політичну владу та її легітимність, на розвиток інститутів лідерства та владної еліти з її програмами. В нашому випадку соціальна держава розвивається паралельно з політичним режимом кожної окремої держави. Політичні режими формувалися як окрема державна корпорація оточена фінансово-промисловими групами і владою навколо розподілення між ними ресурсів, а також внутрішньою та зовнішньою політикою держави та національною безпекою.

Також потрібно звернути увагу на внутрішню соціальну загрозу викликану соціальною політикою влади, що привила до значного розриву між бідними та багатими, невідповідності рівня заробітної плати більшості працездатного населення та пенсійного забезпечення темпу росту інфляції і ціноутворення в системі охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, торгівлі, освіти тощо.

Таким чином формування соціальної держави на теренах пострадянських суспільств знаходиться на етапі розвитку на всіх рівнях: концептуальному, нормативному, практичному. Наукова розробка цієї проблематики фактично тільки починається, потрібно брати до уваги доробок західних дослідників, які мають більшу базу досліджень з даної проблематику та значний досвід втілення своїх досліджень в практичному вимірі. Законодавча база занадто вузька і ще потребує внесення поправок та доопрацювання.

С. В. Павленко, студ., КНУТШ, Київ
sampavlenko@gmail.com

КОНСЕРВАТИВНА РЕВОЛЮЦІЯ ЯК ТРЕТІЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

В сучасному світі протягом останнього століття спостерігається постійне зростання невдоволених як ідеологією лібералізму (зокрема, че-

рез невизначене поняття свободи, часті випадки зловживання нею), так і суто лівими та правими ідеологічними концепціями (або через своєрідний менталітет, або через свіжі спогади). Іноді не вистачає цього біполярного погляду – атлантизм чи євразійство, соціалістичне чи націоналістичне спрямування і т. п. – потрібен новий імпульс, що відрізнявся б від вищезазначених і був представлений хоча б одним поколінням інтелектуалів, не ґрунтувався б на суто популістських закликах та фантомно-профанних образах та ідеях.

Ідеологія "третього шляху" – не простий синтез лівого й правого крил політичної ідеології, це – абсолютно самостійний світогляд, ніяк не пов'язаний з абсолютним негативізмом і нігілізмом периферійних меншостей. Представники даної течії ідеологічної думки (Ернст Юнгер, Освальд Шпенглер, Томас Манн, Мартін Хайдеггер) наголошували на своїй приналежності до прихильників ідеї т. зв. "консервативної революції", акцентуючи увагу на необхідності повернення до національної держави із багатьма новими особливостями, зумовленими сучасною глобалізованою геополітичною ситуацією – справжні консервативні революціонери захищали ідею поліцентричної і наднаціональної імперії. Не зважаючи на те, що ідеологія "третього шляху" розвивалась на території Німеччині в міжвоєнний період, вона жодним чином не може бути зарахована до націонал-соціалізму і т. п. Взагалі, розповсюдженою помилкою наразі є те, що будь-яких німецьких націоналістів одразу ж зараховують або до передвісників, або до союзників нацистів.

Одразу ж варто зазначити про неприпустимість трактування поняття "консервативна революція" як оксюморону. Один з найважливіших представників цієї ідеології Е. Юнгер наголошував, що "революція" в цьому плані постає як поняття "перетворення"/"оновлення", а "новий консерватизм" не має нічого спільного з постійною орієнтацією на минуле, навпаки, для Юнгера слово "традиція", на якій має бути заснована майбутня держава, є не чимось сталим і остаточним, це є вічно живий дух, за справи якого повинно відповідати кожне нове покоління.

Основна теза консервативних революціонерів – потужна єдина держава, де єдність розуміється не адміністративно чи мононаціонально, а поліетнічно та духовно. Згідно з поглядами Ернста Юнгера, варто також виховувати новий тип людини, робітника як основного носія сил суспільного прогресу, що протистоїть буржуа, який відмовився від проголошених Французькою революцією тез про свободу, рівність і братерство та існує лише задля власного насичення. Новітні прихильники даної ідеології (Жан Тіріар) акцентують увагу на терміні "федеральний націоналізм" та говорять про єдине геополітичне об'єднання всіх незалежних етносів.

В той же час, вищенаведене не означає, що Юнгер та інші ідеологи консервативної революції (О. Шпенглер, Г. фон Гофмансталь) зараховували себе до лівого крила, до марксистів. У праці "Прусацтво і соціалізм" О. Шпенглер наголошував на тому, що Німеччину необхідно звільнити від соціалізму Маркса, треба побудувати його новий тип, прийнят-

ний саме для цієї країни – тут держава буде авторитарною, соціальною, національною, озброєною, зовсім відмінною як від Веймарської республіки, так і від імперії часів Вільгельма та Бісмарка – не зважаючи на суттєвий стрибок Німеччини вперед за часів останніх, внутрішня ситуація в країні та загальний матеріальний і духовний стан населення потребував корінних змін. Соціалізм німецького зразку не повинен прагнути всезагальної рівності, відстороненої справедливості, він, скоріше за все, найближче знаходиться до позицій першопочаткового гуманізму, він бажає давати людині щастя, яке полягає у тому, щоб бути собою; в такій державі неприпустиме панування маси, тут головним є панування особистості.

Перша Світова – причина корінних переломів на території Німеччини. Шпенглер, наприклад, наголошував, що основним ворогом для прогресу німців є суто бюргерський дух Англії та її приклад домінування громадянського суспільства над державою, що в корні не властиво німцям. Франція та Англія як країни із атлантичною орієнтацією, до того ж із постійними імперіалістичними бажаннями, ні в якому разі не повинні бути прикладом для суто центральноєвропейської Німеччини. Початок тієї війни – кінець епохи лихварства, бюргерства й культу розуму (ідеологія Третього шляху наголошує, що вона стоїть на позиціях антагонізму не проти розуму, а проти його культу, що був породжений післяреволюційними часами якобінської диктатури у Франції та Просвітництвом). Томас Манн вважав війну в цілому, а не тільки перемоги, "очищенням" та "спокутуванням" [*Арендт Х.* Истоки тоталитаризма / пер. м англ. И. В. Борисова. – М. : ЦентрКом, 1996. – С. 435].

Робітник є носієм сил перетворення, проте держава майбутнього аж ніяк не може бути суто класовою, згідно з поглядами Е. Юнгера. Поділ населення на прошарки (у приклад можна поставити дореволюційну Францію) – це одна із тих позицій, з якою в принципі не може погодитися ідеологія "Третього шляху". Замість стратифікації за класовим критерієм пропонується модель суворо ієрархізованої держави, потужним адміністративним апаратом, який, однак, постійно має служити потребам суспільства, не відпускаючи його з-під контролю. Ієрархія виправдовується порядком як "готовністю виповнити наказ, готовністю до дій" [*Юнгер Э.* Рабочий. Господство и гештальт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.juenger.ru/text/46a8db85370d4/2], порядок – дисциплінною, за прикладом устрою німецької армії.

Наднаціональна держава – не космополітизм, а "новий націоналізм" консервативних революціонерів. В основній праці Е. Юнгера "Робітник" автор зазначав, що суспільство – це сукупне населення Землі, "поділ якого на раси й держави є нічим іншим, як мисленнєвою помилкою… Суспільство – це і є Держава, сутність якої стирається в тому ступіні, в якому суспільство підганяє її під свої межі" [Там же]. Водночас, Робітникові, що є рабом капіталізму й бюргерства, протистоїть Пролетарій, який народжений цими явищами, тобто, людина без цінностей, традицій, релігії та будь-якої іншої самоідентифікації.

Ідеологія консервативної революції орієнтує не на застаріле минуле чи нещодавню дійсність, це – спрямованість на ідеальне минуле, на першопочатки гуманізму, як бачимо з вищенаведеного, разом з новою інтерпретацією соціалізму, радикальнішою, проте значно більш наближеною до реальності, до справжнього життя.

Р. Ю. Паламаренко, студ., НИУВШЭ, Москва, Россия

НАСИЛИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПОРЯДКИ: СВЯЗЬ ПОЛИТИКИ И ЭКОНОМИКИ

Книга "Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества" автора Дугласа Норта, вышедшая в 2011 г., интересна тем, что предлагает новый подход к проблеме насилия, которое связано с этическими вопросами и нормами, и его взаимосвязь с политическим и экономическим поведением [*Норт Д., Уоллис Д., Вайнгаст Б.* Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества. – М. : Изд. Института Гайдара, 2011]. В этой книге ***совсем по-новому*** рассматривается проблема взаимоотношений индивидов и государства. В качестве основополагающих категорий, с помощью которых выстраивается вся концептуальная интерпретация, автор предлагает воспользоваться такими: "естественное государство", "общество открытого доступа". Это новые в научном обороте категории и, соответственно, они интересны и заслуживают внимательного изучения их авторской трактовки.

Для анализа предлагается рассмотреть главу 1 из книги под названием "Концептуальные рамки исследования". В центр общественного устройства автор ставит проблему насилия. Эту проблему он анализирует в дихотомиях "забрать что-то или создать что-то" и "принудить или произвести". Он говорит о принципиально разных общественных порядках: "естественное государство" или порядок ограниченного доступа и порядок открытого доступа. Оба порядка возникли из двух революций: неолитической и индустриальной в Англии XVII–XVIII вв.

Первый порядок строится на ограничении доступа к экономическим и политическим ресурсам благодаря привилегиям и особым правам отдельных групп элит, которые пользуются рентой. В долгосрочном плане, автор утверждает, такой порядок не приводит к экономическому росту, в нем широкомасштабно используется инструмент насилия. Внутри этого порядка автор еще выделяет типы хрупкого, базисного и зрелого государства.

Во втором порядке действуют анонимные силы рынка. Доступ к политическим и экономическим ресурсам является равным и открытым. Атрибутами такого порядка становятся акционерные общества, верховенство закона, система правовых гарантий и свобод. 20 развитых

стран достигли такого порядка. В этическом контексте важен контроль над вооруженными силами и технологиями разрушения и насилия.

Главная задача социальных наук – объяснение законов жизни обществ во времени, давать понимание радикального разрыва в благосостоянии между богатыми и бедными странами, диаметрально противоположных форм политической организации, убеждений и социальной структуры.

"Именно корпоративные акторы, или организации, которые получили свою власть от людей и использовали ее для корпоративных целей, являются главными действующими лицами в социальной структуре современного общества" [*Coleman James S.* Power and the structure of society. – N. Y. : W. W. Norton, 1974. – P. 49].

Главная задача книги – объяснить логику существования двух порядков и логику перехода от одного к другому.

Экономическое развитие и демократия связаны со второй революцией. Общества создают ***институты и способ***, которым ограничивают или открывают доступ к этим организациям с помощью ***стимулов***, формируемых моделью организации. Ограничивается и контролируется насилие. Насилие, организации, институты и убеждения – это элементы концепции автора.

В первом порядке на первом плане – личные отношения между властными индивидами – кто кем является и кто кого знает, во втором – личные отношения значимы, но безличные категории индивидов-граждан взаимодействуют на обширном поле социального поведения и при этом им не нужно знать об индивидуальной идентичности партнеров. Идентичность – это набор безличных характеристик.

Все общества сталкиваются с проблемой насилия. Независимо от того, насколько люди предрасположены к насилию генетически, возможность применения насилия со стороны некоторых индивидов – проблема для любой группы. Насилие можно ***сдерживать*** или ***им управлять***, но устранить невозможно. Насилие может быть выражено в физических действиях или угрозах совершения таковых. Основная проблема – организованное насилие – от банд до армий. Два политико-экономических порядка отличаются отношением к измерению организации насилия.

Институты – это правила игры. Это формальные правила, писанные законы, формальные социальные соглашения, неформальные нормы поведения, разделяемые убеждения о мире, а также средства принуждения к исполнению этих правил и норм.

Но анализируя рассуждения Норта, я становлюсь на сторону его логики раасуждений, т. к. обнаруживаю его более объективную оценку. Главным аргументом для меня является пример анализа российской экономики на конференции в 1990-х гг., в которой участвовало много авторитетных американских ученых, которые раздавали практические советы по реформированию экономики России. Одни советовали, что

главное – провести приватизацию (ценовой механизм и невидимая рука направят развитие), другие – либерализовать внешнюю торговлю, третьи – компьютеризироваться и технически перевооружиться. А Норт посоветовал ***не слушать американских экономистов***, потому что они совершенно не знают тех конкретных институтов, которые сложились в российской экономике.

Этические нормы – они универсальны или обусловлены культурными особенностями?

Первый подход: невозможно сформулировать общие для всех людей этические нормы. Это ***релятивистский*** подход [*Лебедева М. М.* Мировая политика : учеб. для вузов. – М. : Аспект Пресс, 2006. – С. 287–290]. Авторы – Виотти П. Р. (P. R. Viotti) и Кауппи М. В. (M. V. Kauppi). Этические оценки могут быть даны только в контексте определенной культуры. Пример: они считают, что понимание о том, что демократия – это хорошо, а дискриминация по разным признакам – это плохо, пришло только в XX веке и на этом основании принимались соответствующие политические решения. Другой пример: эти ученые считают, что уничтожение биологического разнообразия на Земле в реальности еще не стало этической проблемой, а является исключительно экономической (для фармацевтической промышленности).

Второй подход: универсальные этические нормы существуют. Это ***либеральная*** школа (М. Р. Амстуц).

М. Вебер различает "этику убеждений", основанную на вечных ценностях, и "этику ответственности", которая исходит из учета последствий политических действий, что имеет прямое отношение к вопросу этики в политике.

Дж. Най считает, что внешняя политика, безусловно, должна быть основана на этических нормах, но ***в тоже время*** учитывать цели, средства и результаты таких политических решений.

Например, экономическая выгода от строительства гидроэлектростанции, вступает в противоречие с вредом, причиненном природе. Поэтому результаты здесь противоречивы. Это ***диллема связи экономики и этики***. Даже сам М. Вебер предлагал смириться с тем, что могут быть использованы не совсем чистые средства. Эксперты в своих оценках могут быть согласны с экономической выгодой, но различаться в этических оценках.

Л. В. Панасюк, канд. іст. наук, доц., КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, Київ

ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ БІЛІНГВІЗМУ

Е. Хауген слушно зауважив, що соціальне панування одних мов над іншими пояснюється саме політичними умовами їх існування. Мовам політично залежних груп загрожувало зникнення і лише завдяки спротиву в культурній царині вони змогли протистояти асиміляційним тенден-

ціям [*Хауген Э.* Языковой контакт // Новое в лингвистике. – М., 1972. – Вып. 6. – С. 61–80. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.philology.ru/linguistics1/haugen-72.htm].

Американський мовознавець У. Вайнрайх звертає увагу на те, що дії соціокультуних факторів на двомовного індивіда можуть впливати тільки через посередництво окремих носіїв мови [*Вайнрайх У.* Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. – К., 1979. – С. 126]. Отже, не можна заперечувати, що, переважно, і вибір мови і потужність інтерференції визначаються місцем і політичним (культурним, економічним, соціальним) значенням (тиском, престижем) домінуючої спільноти.

Важливим фактором, що особливо стосується двомовних, У. Ванрайх називає соціальний престиж мови, за якого мовець буде використовувати запозичення з неї, сподіваючись таким чином продемонструвати певний соціальний статус, символом якого є володіння цією мовою [Там же. – С. 99]. Але ж не варто забувати, що соціальний престиж визначається також і політичним статусом певної мови.

Мовне змішування передбачає двомовність – воно настає тим раніше і закріплюється тим сильніше, чим розповсюдженішим є двомовність – чим ширшим є спілкування між областями поширення двох мов і тіснішими є контакти між двома народами [*Шухардт Г.* К вопросу о языковом смешении // Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию / пер. с нем. А. С. Бобовича. – М. : Издательство иностранной литературы, 1950. – С. 182].

М. Сігуан та У. Маккі, даючи характеристику двомовного суспільства, пропонують наступні політичні (називаючи їх історичними) причини виникнення двомовності:

- **експансія**: всі народи, що переживали експансію за межи своїх попередніх кордонів, приносили з собою свою мову та, зазвичай, накидали її там, куди приходили;
- **уніфікація**: розглядається як процес політичної уніфікації, що продукується етнічною та культурною групою, яка намагається накинути свою мову як державну;

Процес уніфікації в межах однієї держави має певні особливості:

1) щодо європейських народів, існує ідеологічне обгрунтування, яке є наслідком певної теорії держави та переростає згодом у низку ідентифікацій: народ, нація, мова, держава, що вимагають мовної єдності заради єдності національної та державної;

2) разом з ідеологічним обгрунтуванням існує практичне обгрунтування: наявність єдиної для усієї держави адміністрації вимагає єдиної мови, за наявності якої діяльність адміністрації спрощується;

3) мовна уніфікація активно впроваджується завдяки мовній політиці, одним з головних елементів якої є освіта, що здійснюється офіційною мовою.

- **постколоніальні ситуації**: мовне розмаїття випливає з того, що колоніальні режими були встановлені на територіях, які, зазвичай, не

мали дійсних політичних структур, де розмовляли мовами, котрі не досягли стадії писемності, а мовні відмінності були вкрай великими. Колоніальний режим увів мову колонізаторів як мову адміністрації та освіти, блокуючи можливості розвитку місцевих мов, що мало наслідком складні багатомовні ситуації.

- **іммігрaція**: якщо у випадку експансії – сильніші, що накидають свою мову та закони – це ті, хто прибуває, то у випадку еміграції – ті, хто прибувають – найслабші. За певних обставин іммігранти після більшменш довготривалого періоду двомовності повністю інтегруються до нового суспільства та втрачають свою мову. В іншому разі, іммігранти залишаються в новій країні ізольованою групою, що зберігає свою мову та звичаї, інтегруючись до нової спільноти як цілість.
- **космополітизм**: розвиток торгівлі та міжнародне спілкування викликали до необхідності існування мов-посередників, що охоплюють нині значну кількість мешканців земної кулі [*Сигуан М., Макки У.* Образование и двуязычие. – М. : Педагогика, 1990. – С. 33–36].

Разом з тим, співіснування мов з різним ступенем тривалості культурної традиції в межах єдиного комунікативного ареалу створює екстремальні умови для розвитку автохтонної мови, збільшуючи небезпеку її асиміляції [*Нещименко Г. П.* Языковая ситуация в славянских странах: Опыт описания. Анализ концепций. – М. : Наука, 2003. – С. 68–69]. Поширення двох мов у колективній комунікації зазвичай призводить до мовного конфлікту і має наслідком витіснення тієї мови, яка перебуває у слабшій позиції. На масовому рівні двомовність у країні гармонійною ніколи не буває. Вона є станом нестійкої рівноваги, що має тенденцію або до перетворення на одномовність, або до розпаду держави через міжмовний конфлікт [*Масенко Л. Т.* Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К. : Вид. дім "КМ Академія", 2004. – С. 71–74].

Єдине консолідоване суспільство може витворитися лише на грунті спільної духовності, спільної мови, позаяк саме мова є тим феноменом, який визначає самототожність нації. Жодна держава світу не сформувалася як безнаціональна. Мова забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його виявах – політичному, економічному, культурному тощо, бо саме мова – головна ознака нації [*Антошкіна Л. І., Красовська Г. М., Сигеда П. І., Сухомлинов О. М.* Соціолінгвістика : навчальний посібник. – Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2007. – С. 230].

Л. Д. Парно, асп. КНУТШ, Київ
Lessia.parno@gmail.com

РОЛЬ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЧИННИКІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ УРЯДУ

Загострення суспільно-політичних та економічних суперечностей як у світі, так і в Україні, потребують дослідження питань, пов'язаних із за-

безпеченням ефективності урядів та їх політики. Чи не вперше дана проблема постала в контексті концепції "ефективного управління", що виникла у 90-х рр. Проте, запропонувавши пояснення та механізми реалізації урядової політики, поступово ця концепція була зведена до безпосереднього вивчення досвіду проведення реформ в окремих країнах, применшуючи при цьому роль інституційних чинників та соціально-політичного клімату для їх забезпеченні. Таким чином, виникає потреба в уточненні сутності й дослідженні чинників забезпечення ефективності уряду та відмежування цього поняття від ефективності урядової політики. Оскільки досить часто поняття "ефективність уряду" та "ефективність урядової політики" розглядаються як тотожні.

Проте, якщо "ефективність уряду" розкривається через такі поняття як урядова стабільність, однорідність, наявність чіткої управлінської дисципліни, консенсусу по головним питанням урядування. То під "ефективністю урядової політки" розуміють її відповідність результатів задекларованим завданням (програма уряду) та інтересам суспільства. Варто зауважити, що практична діяльність інститутів формує соціальне середовище, в якому вони діють. Ефективність уряду впливає на ефективність політики, проте не є єдиним параметром. Оскільки ефективність політики залежить також і від зовнішніх чинників (наприклад, політична культура, легітимність влади тощо).

Відповідно, досягнення ефективності уряду можливе через усталення регламентів та процедур, які утверджують інститути. Це в свою чергу "позначається на політичних результатах через формування політичної поведінки. Інститути впливають на результат тому, що вони формують особистість гравців, їхні повноваження та стратегію" [*Патнам Р.* Творення демократії. Традиції громадської активності у сучасній Італії. – К. : Основи, 2001. – С. 20]. На загал, можна виокремити три способи визначення ефективної роботи урядових інститутів.

Перший напрямок розглядає ефективність уряду, оперуючи категорією "інституційний дизайн". В першу чергу, цей підхід опирається на дослідженні законодавства. Вважається, що "ефективність уряду залежить від певної організації формальних його частин" [Там же]. У межах другого напрямку особливе значення надається соціально-економічним факторам. Представники третього напрямку надають великого значення соціально-культурним факторам для пояснення ефективності роботи демократичних інституцій.

Варто зауважити, що перехід від дослідження інституційних до соціокультурних чинників був обумовлений неспроможністю інституціонального підходу в середині XX ст. забезпечити ефективність уряду. Тим не менш, у наш час прихильники "нового інституціоналізму" (Р. Патнам, Г. Петерс, Дж. Сарторі) визначають вагому роль інститутів у забезпеченні ефективності уряду. Не зважаючи на це, огляд наявної літератури дозволяє стверджувати, що на сьогоднішній день, найбільш представленими є аналіз ефективності уряду з позиції оцінки його економічної

політики. Проте, не можна не погодитися, з тим що втілення тієї чи іншої урядової політики є наслідком певної інституційної конфігурації, яка є базовою для визначення ефективності уряду.

Таким чином, щоб визначити "ефективність уряду" потрібно операціоналізувати дане поняття. Опираючись на підхід запропонований дослідниками Т. Су та Е. Квоком, дослідження ефективності уряду передбачає аналіз: "1) урядової підзвітності, 2) легітимності уряду, 3) урядової правомочності, 4) урядова стабільності" [*Tan Soo San, Andrew Kwok.* Developing Key Performance Indicators for Effective Governance. [Electronic source]. – Access mode: http://www.cscollege.gov.sg/cgl/EthosPast/05Oct/04Develop.pdf].

Крім того, використання концепцій, запропонованих М. Дюверже, Дж. Сарторі, М. Уоллерстайном та їх відповідне накладання на конкретну соціальну-політичну дійсність (результати виборів, законодавчу базу, конституційно-правовий розподіл повноважень), дозволяють виокремити загальні тенденції щодо забезпечення ефективності урядів.

Отже, якщо врахувати досвід ряду європейських країн, можна дійти висновку, що вдале поєднання елементів інституційної системи сприяє забезпеченню ефективності урядів. Зокрема, досить часто головною умовою для досягнення ефективності уряду є забезпечення його стабільності. Яка, у свою чергу, як правило, досягається шляхом поєднання виборчої системи, партійної системи, а також за рахунок певного розподілу конституційно-правових повноважень в межах даної системи. Таким чином, можна констатувати, що роль інституційних чинників забезпечення ефективності урядів, так як і їх дослідження, у сучасних умовах зростає.

В. О. Пашков, асп., ДНУ ім. О. Гончара, Дніпропетровськ

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ШКОЛИ

В усі часи зовнішнє середовище активно впливало на вищу школу. З настанням Нового часу, що ознаменувався підпорядкуванням інституту вищої освіти державно-політичному механізму управління, саме політичні чинники почали впливати на вищу освіту найбільше. З цього часу держава стає гарантом якості освіти, регулятором її змісту та ідеологічної спрямованості, основним джерелом фінансових ресурсів. До основних політичних чинників розвитку вищої школи можна віднести політичний режим, політичну ідеологію та державну економічну політику у сфері вищої освіти. Тип політичного режиму багато в чому визначає методи та засоби управління національною вищою школою, механізми ухвалення політичних рішень у цій сфері, коло політичних та соціальних суб'єктів, які приймають участь в управлінні. Існує навіть думка, що національна вища школа багато в чому копіює, "підлаштовується" під конституційний дизайн країни. Таким чином можна стверджувати, що політичні процеси в сфері вищої освіти за різних типів політичного режиму мають свої особливості.

Державні та приватні системи вищої освіти в усьому світі здійснюють свою діяльність за моделями, які для них пропонують політичні системи їхніх країн (політичні системи виражають свою владу через вибір серед альтернативних можливостей). Таким чином, можна стверджувати, що існує наступна закономірність у взаємовідносинах вищої школи і політичної системи: узгодженість між принципами організації державного устрою та засадами управління вищою школою. Так, наприклад, за основу американської вищої школи була взята британська (оксфордська) модель, що передбачала колегіальну форму управління ВНЗ з номінальною владою канцлера і відповідала засадам парламентарної монархії. Однак у міру зміцнення інституту президентства у політичній системі США, у системі вищої освіти стала поширюватися президентська форма управління ВНЗ. Сьогодні всі провідні приватні та державні американські ВНЗ управляються одноосібно президентом [*Луговий В. І.* Управління освітою : навчальний посібник. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – С. 126].

За умов функціонування у країні тоталітарного режиму всі політичні рішення щодо управління, завдань, фінансування вищої школи приймаються поза системою вищої освіти. Коло залучених до обговорення рішень при цьому осіб максимально обмежене: це може бути вище політичне та партійне керівництво, або взагалі одноосібне прийняття рішення. Надзвичайно високий рівень державного контролю над освітою, її ідеологізація – незмінні супутники тоталітарних режимів. Крім того, при встановленні тоталітарного політичного режиму неминуче відбувається і жорстка централізація економіки. Планування у вищій освіті здійснюється шляхом кореляції кількості навчальних місць у ВНЗ з кількістю робочих місць, які є на виробництві або в державних закладах. Тобто, за умов тоталітаризму вища освіта стає частиною загальної системи планування трудових ресурсів. Ця особливість характерна як для класичних тоталітарних (фашистська Італія, нацистська Німеччина, СРСР у 1920–1980-х рр.), так і неототалітарних політичних режимів (маоїстський Китай, фундаменталістський Іран, КНДР, В'єтнам). Відповідно, і фінансування вищої освіти підпорядковується задоволенню насамперед потреб державного сектора. У Італії та Німеччині, де за тоталітарного режиму функціонував досить потужний приватний сектор економіки, при фінансуванні і плануванні у вищій освіті також враховувалися інтереси промислових кіл, які підтримували фюрера/дуче [*Приходько В. В., Вікторов В. Г.* Від системи вищої освіти без освіти до системи з освітою людини // Вісник ДНУ. Сер. Філософія. Соціологія. Політологія. – 2006. – С. 23].

За умов тоталітаризму відбувається абсолютна девальвація морально-духовних цінностей. Система вищої освіти просякнута технократичними орієнтаціями, доктринальною та войовничою моноідеологізованістю. Освіта становиться одним з перших соціальних інститутів, куди були привнесені "образ ворога" і де стали культивуватися націоналістичні і політичні міфи. Жорстка централізованість керування й контролю придушує академічні свободи. Тоталітарне управління претендує на

монопольне право володіння істиною і зазнає неприязні до інакомислення; йому притаманний колективно-механістичний світогляд, що розглядає державу як відлагоджений працюючий механізм: "всі люди – гвинтики однієї машини"; або "ніщо поза державою, ніхто проти держави". Фундаментальною соціально-психологічною основою тоталітаризму є соціальний конформізм – некритичне прийняття і слідування пануючим точкам зору і стандартам, стереотипам масової свідомості та пропагандистським кліше. Саме на відтворення конформістів налаштована система вищої освіти у тоталітарній державі. Однак попри це, світовий досвід показує, що завдяки концентрації фінансових і людських ресурсів в країнах з тоталітарним правлінням освітні реформи минулого століття були успішними у більшості випадків.

За умов авторитаризму, який характеризується меншою мірою політичного контролю за суспільним життям, порівняно з тоталітаризмом, до прийняття рішень у сфері вищої освіти залучені групи інтересів. Перш за все це ті соціальні сили, які підтримували встановлення авторитарного режиму. Авторитарні політичні режими намагаються використати систему освіти в своїх цілях – поєднати країну доктриною. За умов авторитаризму політика у сфері вищої школи в першу чергу залежить від спрямованості режиму. Авторитарні режими консервативного спрямування намагаються підтримати, зберегти існуючий соціальний порядок. Тому, як правило, у вищій освіті відбуваються реформи, спрямовані або на повернення до старих реакційних порядків, або у кращому разі взагалі заморожуються будь-які зміни у системі вищої освіти, що зумовлює початок тривалого періоду стагнації цього соціального інституту. За цих умов все залежить від політичної мети консервативних сил: авторитарний режим встановлюється для реставрації суспільного ладу, що передував демократичному правлінню, чи для недопущення приходу до влади легітимним шляхом демократичних сил? Значний політичний вплив на ухвалення політичних рішень у освітній та соціальній політиці отримують підприємницькі кола, на які спирається режим. Однак при цьому проведення політики носить прямолінійний характер, тобто можна говорити про певний жорсткий політичний курс режиму [*Квієк М.* Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій : монографія. – К. : Таксон, 2009. – С. 61].

По-іншому можуть відбуватися процеси у вищій освіті за умов встановлення авторитарного режиму, що має на меті проведення модернізації суспільства, національної економіки задля виведення країни з економічної чи політичної кризи, які склалися під час функціонування у країні демократичного режиму. Система освіти стає на службу тим соціальним групам, які підтримали прихід нової влади – найчастіше це середній та бідний клас. Досвід країн Латинської Америки та Південно-Східної Азії свідчить, що у більшості випадків (Південна Корея, Тайвань, Індонезія, Бразилія, Чилі) авторитарні режими, які прагнули соціально-економічної модернізації, здійснювали перехід до моделі масової вищої

освіти, що стимулювало подальший економічний розвиток. Тобто за наявності у країні авторитарного політичного режиму у вищій школі зверху ініціювалися процеси демократизації, що в ситуації загрози соціальних катаклізмів знімало чимало соціальних проблем.

За умов демократичного режиму формування політики в області вищої освіти має свої власні особливості і, як правило, є результатом складного процесу переговорів і компромісів всіх зацікавлених груп. Ідеологія здійснює певний вплив, визначаючи на основі цінностей стратегію розвитку вищої освіти та пріоритети, але вона не визначає зміст політики, оскільки уряду в умовах плюралізму та при реалізації політики доводиться відхилятися від ідеологічних установок. У політичному процесі окрім уряду, беруть участь безліч акторів – політичні партії, міністерство освіти, безліч груп інтересів, іноді з діаметрально протилежними інтересами (бюрократичний апарат, викладачі, студенти та їх батьки, профспілки, професійні організації, що оцінюють якість освіти, місцеві органи влади, роботодавці та бізнес спільнота тощо). Крім того, між цими акторами утворюються певні тимчасові коаліції, які підвищують політичну вагу при прийнятті того чи іншого рішення їх учасників [*Огневьюк В.* Образование и ценности демократии // Персонал. – 2003. – № 2. – С. 75]. Дуже часто за умов коаліційних урядів освітня політика містить протиріччливі ідеологічні намагання, виникають інституційні конфлікти всередині механізму державного управління (між урядом і міністерством освіти, між різними міністерствами щодо питань управління та фінансування профільних вузів). Проведення політики не носить прямолінійний характер. Політика адаптується, виходячи з пріоритетів і цінностей виконавців, намагання досягти консенсусу всіх зацікавлених сторін. Таким чином у таких умовах формується певна "політична траєкторія".

О. М. Підскальна, студ., КНУТШ, Київ

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Політик існує не тільки в рамках політичного поля, а й у рамках поля комунікативного. Значну роль для політичного лідера має символічний світ, сформований у свідомості виборця на основі інформації про нього в ЗМІ та на основі його власних дій. Комплекс таких символічних уявлень про того чи іншого політика і являє собою імідж політичного лідера. Поняття "імідж" – це завжди штучне утворення. Воно походить від латинського "imago", пов'язаного зі словом "imitary", що означає "імітувати". Політик виступає в ролі своєрідного символу, що значно полегшує вироблення реакції на його поведінку в населення, оскільки відпадає потреба кожного разу по-новому дешифрувати ті чи ті його дії. Політичний імідж – це своєрідне уявлення населення про ідеальне втілення тієї чи іншої соціальної ролі. Імідж політика включає такі характеристики: особистісні якості, організаторські, управлінські здібності (компетентність,

вміння вести полеміку, участь у процесах прийняття рішень); характеристики, що зближують лідера з електоратом (пересічне походження, простота) тощо [Політологічний енциклопедичний словник / упор. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Ґенеза, 2004. – С. 228–229].

Використання іміджу як засобу формування суспільної думки щодо сприйняття політичного лідера можна прослідкувати протягом усієї історії людства. Проблеми формування іміджу політичного лідера привертали увагу мислителів ще з стародавніх часів. У їхніх роботах надаються практичні поради тогочасним державним діячам щодо покращення образу правителя в очах населення. Вчені Стародавнього Сходу і Античності трактували правлячу еліту, як сукупність обраних, мужніх, сильних людей, що здатні гідно представляти інтереси народу і спиратися при цьому, як на власні зусилля, так і на сили своїх васалів. Зокрема, такі думки є у роботах Конфуція, Лао Цзи, Протагора, Платона і Аристотеля. Українська політична думка має власні сторінки де йдеться про формування іміджу політичного лідера. Зокрема, у творі "Напучення польському королю Сигізмунду Августу" український мислитель С. Оріховський-Роксолан, говорить про якості правителя. А саме: важливо мати різносторонні знання, володіти наукою управління державою, уособлювати справедливість і правду. Філософ наголошує, що авторитет досягається не походженням, а добрими справами і мужністю.

У світовій практиці розглядати імідж як суттєву необхідність для політичного лідера, стали не так давно – в 50-х, 60-х рр. XX століття. В українську політичну термінологію словосполучення "політичний імідж" ввійшло через перехід від авторитарно-тоталітарної системи до демократичної; з появою політиків нового складу і багатопартійності; а також з розвитком засобів масової інформації. Для вирішення проблем формування іміджу політичного лідера необхідні; Функціонування інститутів громадянського суспільства; наявність плюралізму думок; сформованість певної політичної культури виборців.

Через свою багатогранність імідж політичного лідера по-різному трактується в науці, через що учені мають можливість акцентувати увагу на різних сторонах даного поняття. Сьогодні науковці визначають сутність іміджу політичного лідера, як соціально-політичне явище. Визначаючи поняття іміджу наголошується на цілеспрямованість процесу його формування, метою якого є вплив на електоральну поведінку населення. Зазначаючи проблеми формування іміджу політичного лідера зосереджують увагу на визначальній ролі масової свідомості у відображенні того чи іншого образу політика, що формується ним і його командою.

Для розуміння природи проблематики формування іміджу політичного лідера важливо враховувати таке: політичний імідж несе узагальнену і спрощену інформацію не тільки про реальні особливості політичної свідомості й поведінки політичного лідера і його організації, а й про особливості, які існують лише в уяві людей. Під впливом сприятливих чи

несприятливих обставин складається і закріплюється в суспільній свідомості відповідна оцінка достоїнств і вад політика, яка має самодостатнє значення, змушуючи суб'єкта діяти згідно із суспільними очікуваннями.

Формування іміджу політика є процесом який проходить певні етапи. Серед них можна виділити наступні. Перший етап – збір і аналіз інформації про політика і його електорат; вивчається бажаний образ кандидата і образ, що вже склався у громадян внаслідок існуючої в суспільстві інформації про політика. На другому етапі відбувається формування іміджу політичного лідера, який саме і має впроваджуватися у політичну свідомість населення; визначається політична платформа політика; формулюється концепція суспільно-політичного розвитку, якої він дотримується; його передвиборча програма; проводиться робота над зовнішнім виглядом претендента. На третьому етапі процесу формування іміджу відбувається апробація сформованого іміджу на електораті за допомогою засобів масової комунікації. Завданням четвертого етапу є дослідження реакції на отриманий імідж, оцінка його ефективності і прийняття рішення щодо корекції іміджу політичного лідера у більш вигідному ракурсі. Процес формування іміджу має враховувати мотивацію населення підтримати того чи іншого політичного діяча; необхідно володіти детальною інформацією як щодо особистих характеристик кандидата, так і особливостей його цільової аудиторії. Політик має використовувати мову політичної пропаганди; комплексно підходити до вибору інструментів апробації іміджу на своїй цільовій аудиторії. Оскільки процес формування іміджу політичного лідера постійно піддається впливу зовнішніх обставин, доцільне систематичне дослідження та оцінка ефективності іміджу, щоб при потребі мати можливість вчасно його скорегувати.

Сформований політичний імідж має висвітлювати образ лідера в наступних основних аспектах. Портретному, до якого, крім офіційних повідомлень про освіту, громадсько-політичну діяльність, додаються особистісні характеристики про сім'ю, родину, хобі, ті чи інші пристрасті. Професійному, де на перший план мають вийти фахова компетентність і високий рівень кваліфікації. Соціальному – ставлення до соціально-економічних проблем суспільства і шляхи їх реалізації в максимально наближеному вигляді до очікувань тих виборців, яких лідер розглядає як свій потенційний електорат. Важливо відмітити, що до функцій іміджу політика не входить повністю охарактеризувати лідера. Імідж створює найбільш оптимальний образ в конкретній соціально-політичній ситуації для подання інформації виборцям в сприятливому для політика ракурсі.

Отже сьогодні в Україні особливо відчувається актуальність розробки наукових засад стосовно проблеми формування іміджу політичного лідера. Український політикум ще находиться на стадії формування, не створено впізнаних політичних платформ та програм. Тому на передодні виборів, не маючи історії заслуг перед електоратом, політичні лідери та їх партії намагаються через імідж донести інформацію так, як це їм потрібно. Завдяки правильно сформованому іміджу значно скорочуєть-

ся часовий проміжок для здобуття довіри виборців. Таким чином здійснюється вплив на вибір мас на підсвідомому рівні. Будучи серйозною інформаційною зброєю, політичний імідж лідера може бути надійним вбранням, але й може стати згубним викриттям. Передвиборчі баталії стають битвами іміджів політичних лідерів, в яких всі засоби оправдані метою досягти влади.

Г. Ф. Постригань, доц., КНУТШ, Київ

РАЦІОНАЛЬНЕ ТА ІРРАЦІОНАЛЬНЕ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ ТРАНЗИТІ

Розгляд політики через призму таких фундаментальних категорій наукового пізнання, як "раціональне" та "ірраціональне", не реалізується в повній мірі в політичних дослідженнях. Евристичний потенціал принципу єдності раціонального та ірраціонального в аналізі актуальних проблем сучасного політичного життя яскраво підтверджується при зверненні до складних питань транзитології – напряму політичної науки, що спеціалізується на аналізі переходів до демократії.

В наукових розробках з транзитології сьогодні фіксується певна її криза. Вона пов'язується с тим, що основі теоретичні обґрунтування переходу до демократії були сформульовані на основі вивчення досвіду подібних процесів, які мали місце у різних країнах світу в основному у 70-х роках XX століття. Спроби перенести ці наробки до аналізу посткомуністичних трансформацій, які розгорнулися в кінці 80-х – на початку 90-х років, виявилися невдалими. Це також стосується процесів демократичної трансформації українського суспільства, досвід якого може слугувати підтвердженням неспроможності класичної парадигми транзитології.

Головна ідея транзитології полягала в тому, що переход до демократії розглядався як процес послідовної інституціоналізації політичних змін. Успіх транзиту до демократії обумовлювався, таким чином, здатністю провідних політичних сил суспільства провести певні процедури, створити відповідні структури, які забезпечують просування суспільства по закономірних етапах переходу до демократії. Зацікавленість еліт у змінах, внормування правил конкурентної політичної гри, зміна політичної культури еліти та усього суспільства – ось деякі основоположні моменти демократичного транзиту.

Описана модель переходу до демократії не спрацювала у більшості посткомуністичних країн. Навпаки, у тих країнах, де правлячі еліти були відсторонені від влади під тиском "знизу", де були проведені певні обмеження демократичних прав і свобод деяким категоріям громадян, демократизація відбувалася швидче та ефективніше, ніж у тих країнах, де за транзитологічними приписами стара еліта очолила зміни у суспільстві. Це стосується процедур люстрації, які відбулися в Німеччині, Польші інших країнах, це позбавлення права участі у політичних вибо-

рах мігрантів (вихідців з інших республік) у Словенії, Латвії та Естонії. Хоч вказані процедури і норми не зовсім відповідають демократичним стандартам, вони дозволили створити стабільні політичні системи демократичного (хоч і обмеженого) типу, швидко провести необхідні політичні та економічні реформи.

Головною причиною неспрацювання теорії транзиту до пояснення практики посткомуністичних трансформацій вважається відмінність у типах політичних режимів, що перейшли у стан змін. Якщо у 70–80-х роках XX століття демократичні зміни розпочалися в країнах з авторитарними режимами, то у кінці 80-х, початку 90-х років у країнах з домінуванням рис тоталітарних політичних режимів. Не вдаючись у деталі співставлення сказаних транзитів, зазначимо, що відмінності перших від других обумовлені, з нашої точки зору, не стільки закономірно-раціональними параметрами, скільки специфічно-ірраціональними, які склалися в силу різних причин у країнах посткомуністичного простору, в тому числі і в Україні.

Інституціональна складова демократичних трансформацій представляє собою закономірну послідовність етапів, процедур, дій, які з великою мірою необхідності гарантують встановлення і закріплення демократичних цінностей у політичній системі суспільства. Але будь-яка політика є свідомою діяльністю людей, які різними способами впливають на інших людей, підпорядковуючи їх своїм інтересам, цілям. Інакше кажучи, політика насичена ірраціональними, емоційно-чуттєвими по своїй природі компонентами, протилежними раціонально-логічним закономірностям політичного процесу. Все це дає підстави стверджувати, що відмінності у демократичних транзитах вказаних груп країн слід шукати в ірраціональній складовій політичного життя.

Цікавими в цьому плані є думки Ш. Н. Ейзенштадта, який обґрунтував ряд положень щодо значення такого феномена суспільно-політичного процесу, як довіра у функціонуванні й розвитку демократичних режимів. Довіра як особливий стан людської свідомості й поведінки має складну природу, але те, що в ній своєрідним чином переплітаються вірування, очікування, переконання особи, які визначають її дії в різних сферах суспільства, в тому числі і в політиці, не викликає сумніву. Довіра як ірраціональний чинник суспільного життя має особливе значення для політичних взаємодій. Її дослідження стали предметом класичних наукових праць з проблем демократії. Це стосується перш за все творів Г. Алмонда та С. Верби "Громадянська культура" та Р. Патнами "Творіння демократії".

Хоча Ш. Н. Ейзенштадт безпосередньо пише не про проблеми демократичного транзиту, а про процеси, притаманні вже сформованим демократіям, його ідеї варті уваги. Вихідним положенням автора є думка про те, що довіра необхідна для підтримання безперервного існування демократичного режиму. В свою чергу постійне відтворення довіри в умовах демократії визначається особливим інституційним фоном, який включає в себе відносно стабільні інституційні структури, що забезпечують участь

основних соціальних секторів у виробленні та інтерпретації правил політичної гри. А, в свою чергу, утворення подібного фону залежить від комбінації таких структурних факторів: "(1) автономності, згуртованості й доступності центру; (2) відкритості основних еліт по відношенню одна до одної, а також по відношенню до більш широких верств населення і (3) чіткості й прозорості побудови у відповідному суспільстві колективної ідентичності" [*Эйзенштадт Ш. Н.* Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменяемость (II) // Полис. – 2002. – № 3. – С. 87].

Звертає на себе увагу те, що довіра та інституційні засади стабільності демократії взаємопов'язані. Це означає, що довіра спирається на інституційні механізми, а інститути, в свою чергу, ефективно функціонують в умовах доступності політичного центру, відкритості еліт, чіткості колективної ідентичності суспільства – тобто в умовах соціальної довіри.

Таким чином, напрошується висновок про значення довіри для демократичних трансформацій посткомуністичних країн. Як свідчать багатолітні дослідження громадської думки в Україні, домінуючим у стані довіри або недовіри до різних структур політичної системи є саме недовіра. За виключенням невеликого періоду після подій "помаранчевої революції" невисока довіра до політичних акторів є характерною рисою українського суспільства. Транзитологічні закономірності не спрацьовують в Україні саме тому, що інституційні, раціонально-обгрунтовані зміни не спираються на ірраціональний чинник політики – довіру до цих змін, до тих, хто їх прагне здійснити, що, в свою чергу, посилюється розмитістю громадянсько-політичної, національної та регіональної ідентичності суспільства.

К. О. Призіглей, студ., КНУТШ, Київ
priks@yandex.ru

ВЛАДА В КОНЦЕПЦІЯХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Формування постіндустріального суспільства справляє величезний вплив, призводить до докорінних зрушень у всіх сферах суспільного життя, зокрема політичній. Особливо значущими, незворотними і далекосяжними виявляються зміни самої політичної влади, які торкнулися всіх її аспектів, засад, рівнів проявів характеристик, а також трансформація сутності, засобів, методів і форм демократії та процесів демократизації.

Визначаючи поняття "влада", Е. Тоффлер зазначає, що "ми будемо використовувати термін "влада" у розумінні – умисна влада над людьми". Тобто "на сторінках цієї книги термін "влада" буде означати здатність мобілізувати і застосувати насилля, багатство та/або знання або їх численні похідні для мотивації інших у відповідності з нашими потребами і бажаннями", – пояснює Е. Тоффлер [*Тоффлер Э.* Метаморфозы власти. Знание, багатство и сила на пороге XXI века. – М. : ООО "Издво АСТ", 2004. – С. 36]. Центральна теза його роботи "Метаморфози вла-

ди" полягає в тому, що на рубежі XXI ст. вся структура влади, що поєднувала світ, дезінтегрується, влада набуває принципово нових форм на всіх рівнях суспільства, масове реструктурування владних взаємовідносин призводить до трансмутації самої природи влади. Засоби масової інформації стають суб'єктом формування політики і владних інституцій.

Концепція інформаційного суспільства розглядає інфокомунікаційні технології як один з основних інструментів взаємодії державної влади і громадянського суспільства.

Згідно з дослідником Д. Несбіттом, сучасні технології значно підвищують ступінь персональної влади кожного громадянина і дозволяють йому стежити за реальною ефективністю дій свого уряду, інколи перебільшуючи можливості уряду слідкувати за громадянином.

В інформаційному суспільстві матеріальні блага втрачають свою цінність, натомість її здобуває інформація, що породжує нову реальність – кіберпростір і нові джерела влади в ній. Кіберпростір передбачає наявність лише такої влади, яка потрібна для утвердження прав і свобод (згідно з Декларацією незалежності кіберпростору Джона Перрі Барлоу). Кіберпростір створює таку сферу людської діяльності, яку неможливо регулювати правовими нормами, заснованими на географічних кордонах.

Інформаційне суспільство характеризується радикальними змінами у класовій структурі, але сама соціальна стратифікація залишається.

Мережева логіка пропонує замість високостратифікованого суспільства, в якому декілька великих блоків утворювали більшість, конфігуративне суспільство – суспільство, в якому тисячі меншостей, існування яких носить тимчасовий характер, знаходяться у безперервному коловороті, утворюючи зовсім нові перехідні форми. Інтереси окремих меншостей створюють мережу глобальних інтересів, що лягають в основу структури суспільства. Влада структури виявляться сильнішою за структуру влади [*Кастельс М.* Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М., 1999. – С. 494–505]. Центром нової влади стає розум окремого індивіда, що спричинює складнощі в ідентифікації такої влади, вона гнучка і невловима.

Мануель Кастельс визначає чотири види влади в інформаційному суспільстві:

- Влада взаємодії, влада "включених в мережу" над "виключеними з мережі". Ця влада оперує цінністю статусу "включення у мережу".
- Мережева влада, що передбачає соціальну координацію між різними мережевими акторами.
- Влада в мережі – влада всередині окремих мереж з залежності від їх функціонального призначення.
- Влада створення мереж, що здатна створювати мережі та програмувати їх цілі і функції та налагоджувати комунікацію та кооперацію різних мереж [*Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000].

Влада в інформаційному суспільстві забезпечується наявністю вільного та повноцінного доступу до достовірної та актуальної інформації та маніпуляції з нею. Інтерактивність стає головним атрибутом інформаційного обміну і це призводить до зміни механізму розподілу влади. Відповідно відбувається радикальна зміна уявлень про людину і її свідомість та утвердження "мобілістичного" типу світогляду. Мобілістична свідомість позбавляє владу ілюзорності, вона виводить на перший план "істини", які вже встановлені в суспільстві поряд із прогресом.

Основною характеристикою інформаційного суспільства часто вважається утвердження демократичних цінностей. Це твердження спростовують Я. Зодерквіст та А. Бард у роботі "Нетократія. Нова правляча еліта і життя після капіталізму" [*Бард А., Зодерквист Я.* Netократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. – СПб. : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004]. Автори стверджують що прозорість мережі не призведе до повної відкритості суспільства і рівного доступу до інформації.

Я. Зодерквіст та А. Бард звертають увагу на те, що, хоча інформаційне суспільство є максимально вільним та відкритим, все одно і ньому домінують різноманітні владні структури та ієрархії. На вершині соціальної ієрархії стоять нетократи – ті, хто володіє потрібним знанням і ефективно використовуються у різних типах мереж. Нетократи постають як своєрідний правлячий клас.

Отже, в інформаційному суспільстві політичне життя кардинально змінюється і, відповідно, змінюється характер політичних процесів, дій і об'єднань. Концепція інформаційного суспільства поряд з утопічними аспектами володіє також ідеологічним аспектом. Інформаційні технології змінюють саму суть влади та владних відносин та стають засобом здійснення влади. Політичний простір набуває форм мережі. А також значно зростають можливості контролю за владою і політичними лідерами з боку громадян.

К. С. Проскурякова, студ. КНУТШ, Київ
eekaterina04@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА ЗА М. ВЕБЕРОМ

Проблема політичного лідерства сягає своїм корінням у глибоку давнину. Цією проблемою займались серед інших і Платон, і Арістотель. В утопії досконалої держави Платона правителями є філософи. Право філософів на панування Платон обгрунтовує тим, що вони, "бачачи і споглядаючи дещо струнке і вічно тотожне, що не творить несправедливості і від неї нестрадаюче…", самі наслідуючи цьому, внесуть "в приватний і суспільний побут людей" те, що вони находять у світі ідеального буття [*Платон*. Сочинения. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3. – С. 305]. Тобто під істинними філософами Платон розуміє тільки тих, хто любить

"споглядать істину". Іншими словами, головними умовами, при яких людина отримує право бути правителем (політичним лідером), є оволодіння істиною і її постійне осягнення.

Історія суспільного розвитку свідчить, що існування і розвиток роду людського уже з перших етапів буття немислиме без формування і взаємодії тих чи інших моделей групового проживання. Саме це зумовило вибір такого порядку суспільного життя, де провідну роль відігравали більш досвідчені, розумні, сильні, більш людні, на кінець, люди. Вони отримували визнання, довір'я, авторитет серед своїх співвітчизників, ставали "лідерами".

Політичне лідерство(від англ. Leader – ведучий, керівник) – процес взаємодії між людьми, в ході якого наділені реальною владою люди здійснюють легітимний вплив на суспільство (чи певну його частину), котра добровільно віддає їм частину своїх політико-владних повноважень і прав [Політологічний енциклопедичний словник. – К., 1997].

Багато мислителів доби Відродження (Макіавеллі), західноєвропейських (Зигмунд Фрейд) та американських (Джон Дьюї) опираються на типологію лідерства, розроблену Максом Вебером.

Вебер Макс (1864–1920) – німецький політичний економіст і соціолог-теоретик. Починаючи з ранніх праць з історії торгового права Вебер став однією з провідних постатей нового покоління політичних економістів Німеччини 1890-х років. Справжньої популярності він набув тоді, коли написав більш широке дослідження про походження самого капіталізму ("Протестантська етика і дух капіталізму", 1904–1905). Спільним спрямуванням його праць було зацікавлення відносинами між правовими, політичними і культурними утвореннями, з одного боку, та економічною діяльністю – з іншого. М. Вебер – одним з перших, хто спробував типологізувати лідерство з урахуванням типів владарювання [Політологія : навчально-методичний комплекс / за ред. Ф. М. Кирилюка. – К., 2005].

Він виділив такі три типи лідерства:

- традиційне лідерство – право на лідерство, приналежність до еліти, віра в святість традицій (характерного для індустріального суспільства);
- харизматичне лідерство – віра в здібності вождя, його винятковість, культ особи;
- раціонально-легальне лідерство – основане на вірі в законність існуючого порядку, бюрократичне лідерство.

З огляду на важливість цієї типології звернемося до відповідних міркувань М. Вебера. "В принципі, – зазначає вчений, – є три види внутрішніх виправдань, тобто підстав легітимності… По-перше, це авторитет "вічно вчорашнього": авторитет звичаїв, освячених споконвічною значущістю і звичною орієнтацією на їх дотримання, – "традиційне" панування, як його здійснювали патріарх і патримоніальний князь старого типу".

Головною фігурою у теорії М. Вебера виступає харизматичний лідер, обраний прямим голосуванням народу, перед яким він несе відповідальність. На думку Вебера, харизматичний лідер, який стоїть поза кла-

сами, статусами і демагогічною політикою, міг би, по-перше, об'єднати навколо себе націю і, по-друге, захистити індивіда перед лицем наступу бюрократії.

В концепції харизматичного лідера Макса Вебера розуміється лідер, який на відміну від бюрократа і лідера традиційного глузду, що діють на основі певних експертних професіональних знань, виходить із власного внутрішнього переконання у тому, що він знає (і тільки він) спосіб рішення поставлених проблем.

Подібний лідер вимагає від своїх послідовників безперечного підкорення своїй волі. Разом з тим свою концепцію харизматичного лідера М. Вебер жорстко прив'язує до плебісцитарної теорії демократії, розглядаючи останню як панацею від тиранії бюрократів. У рамках цієї теорії народу й окремим індивідам відводиться роль пасивного учасника політичного процесу. Єдина форма політичної участі для мас – це участь у виборах і реалізація права на голосування [*Гетьманчук М. П.* Політологія].

Основне значення плебісциту для Вебера зводиться до того, щоб у результаті прямої участі всього народу в голосуванні створити харизматичний авторитет. По суті виходить, що Вебер вірив у великого політичного лідера, здатного тільки звертатись прямо до мас, тобто, минаючи адміністративну демократію, проводити далекоглядну і сміливу політику. Панування, за Максом Вебером, це узаконене насилля.

У дійсності риси лідера необхідно розглядати не ізольовано від соціальних умов, а в тісному зв'язку з ними. Різні соціальні епохи, соціальні класи і соціальні групи потребують лідерів, що володіють різними якостями. Лідерами не народжуються, а стають, оволодіваючи мистецтвом лідерства. Тобто лідером стає не той, хто хоче, щоб за ним ішли, а той, за ким люди йдуть без примусу [*Такер Р.* Политическая культура и лидерство в Советской России. – М., 1990. – С. 83].

У теоретичній і практичній політології поширеним є поділ лідерства на формальне і неформальне за критерієм характеру участі лідерів в організації суспільно-політичного життя. Велике значення має здійснення типології за масштабом лідерства. Розрізняють лідерів загальнонаціонального, регіонального і місцевого рівнів, а також лідерів певних класів, груп і етнічних спільнот.

Наведена типологія не вичерпує всієї багатоманітності виявів політичного лідерства. Потрібно підкреслити, що справжні політичні лідери формуються безпосередньо в політичній боротьбі. Політичний лідер у будь-якому суспільстві покликаний виконувати певні функції, а саме: об'єднувати суспільство навколо загальних цілей; згуртовувати маси на реалізацію компетентних політичних рішень; створити в суспільстві злагоду, консенсус, взаєморозуміння.

Отже, проблема політичного лідерства складна, багатогранна й багатовимірна. Завершуючи розгляд проблеми типологізації політичного лідерства, слід нагадати положення Вебера про те, що типів лідерства в чистому вигляді немає. Вивчення різноманітних методик типології полі-

тичного лідерства виявило взаємну переплетеність типів. Це потребує застосування під час їх дослідження конкретно-історичних підходів. Однак і на цій основі неможливо знайти остаточних відповідей на безліч питань, пов'язаних з типологією політичного лідерства, із сутністю, функціями й тенденціями його розвитку, з пріоритетністю певних типів.

Це зумовлюється тим, що з одного боку, лідерство є творчим процесом і кожен лідер виступає творцем власного стилю, власної політичної програми і шляхів здійснення її, а з іншого – лідерство значною мірою залежить від рівня розвитку суспільства, його типу і політичного устрою, політичного режиму, рівня розвитку політичної культури і свідомості мас, від історичних і національних традицій та від інших чинників.

М. В. Рябінчук, асп., НТУУ "КПІ", Київ

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Протягом останніх двадцяти років концепт "соціальний капітал", будуючись на інтуїції про те, що соціальні зв'язки та відносини можуть виступати як корисний ресурс для індивідів та суспільства, активно здобуває позиції в соціальній теорії. Дослідницька програма соціального капіталу синтезує різноманітні теоретичні парадигми, виходячи за межі тих академічних та ідеологічних рамок в яких вона виникає. Сформувавшись у дослідницьку програму теорія соціального капіталу, утім не позбавилась від внутрішніх суперечностей, що стали підставою для її активної критики. Розгляд історії дослідницької програми соціального капіталу дозволить унаочнити її слабкі та сильні сторони, причини стійкості та обмеженості, а також оцінити претензії на виключну роль концепту соціального капіталу в межах соціальної теорії.

Попри позірний успіх соціального капіталу, осмислюючи більше ніж 20-річну контраверсійну історію дослідницької програми, Д. Кастіґліоне, Я. ван Дес та Ґ. Волеб ставлять осьове питання про те "наскільки міцно зараз вкорінився соціальний капітал в концептуальні словники соціальних наук" [*Castiglione D., Deth J. W., Wolleb G.* Social capital's fortune: An introduction // The Handbook of Social Capital. – N. Y. : Oxford University Press. – 2008. – P. 1]. Словосполучення "соціальний капітал" зустрічається вже в працях економістів XIX століття, попри те, що його вжиток не мав майже нічого спільного з тим, що прийнято розуміти під соціальним капіталом в сучасній науковій спільноті. Перше, хоча і метафоричне використання поняття соціальний капітал в сенсі близькому до сучасних концептуалізацій приписують Л. Дж. Ганіфану (20-ті роки XX століття), що вперше ідентифікує корисні соціальні зв'язки в межах спільноти як соціальний капітал. Починаючи з другої половини XX століття поняття соціального капіталу: актуалізується у як у зв'язку з його традиційним контекстом – проблемою спільнот (утім, акцент зміщується з традиційної сільської общини до урбанних груп у великих містах, що наприклад ма-

ємо у дослідженні відомого американського урбанолога Джейн Джейкобс); асоціюється з новою проблематикою теорії людського капіталу, започаткованою Г. Беккером; або ж застосовується в аналізі причин нерівності, що не можуть бути пояснені розподілом економічного чи людського капіталів – у роботах Ґ. Лурі. Деякі концептуальні елементи теорії соціального капіталу розробляються в межах мережевої теорії. Коротка передісторія поняття соціальний капітал завершується з появою робіт П. Бурдьє і Дж. Коулмана, що постали фундаторами дослідницької програми. Хоча концепції Дж. Коулмана та П. Бурдьє і надають поняття соціального капіталу більш-менш надійного теоретичного підґрунтя, справжню популярність, що вийшла за межі наукового дискурсу, соціальний капітал отримав завдяки роботам американського політолога Р. Патнама, що широко застосовує поняття соціального капіталу в порівняльному дослідженні інституційної ефективності та громадських традицій італійських регіонів, та в більш відомій поза академічним дискурсом (принаймні у США) праці "Боулінг наодинці" [*Putnam R. D.* Bowling Alone. – Simon and Schuster, 2001], де стверджувалося, цебто запаси соціального капіталу у США вичерпуються. Ефект, до якого призводить публікації Р. Патнама був вибуховим – увага до досліджень соціального капіталу не спадала майже протягом останніх десяти років. Значно розширилась також географія досліджень – з ядра світ-системи порівняльні дослідження соціального капіталу переносяться до периферії, включаючи пострадянський регіон, зокрема і сучасну Україну [*Aberg M., Sandberg M.* Social capital and democratisation: roots of trust in post-Communist Poland and Ukraine. – Ashgate Publishing, Ltd., 2003]. Роботи Р. Патнама повернули дослідження соціального капіталу в русло політичної науки, орієнтують на певні спрямування у практичній політиці. Розпад радянського блоку країн "реального соціалізму" та згортання держави загального добробуту в межах ядра світ-системи під тиском неоліберальних перетворень підсилює претензії теорії соціального капіталу на формування порядку денного соціальної політики. Ця обставина дозволяє критикам теорії соціального капіталу вказувати на її ідеологічну ангажованість, пов'язану з обґрунтування неоліберального проекту, що виявляється у перенесенні відповідальності за загальний добробут від держави до віднайденої локальної спільноти, синонімом якої в політичному дискурсі і опиняється соціальний капітал. Теорія соціального капіталу в межах такої візії розглядається як "троянський кінь", з допомогою якого неокласична економіка колонізує соціальну теорію. Така колонізація має водночас методологічний (індивідуалізм та редукціонізм теорії раціонального вибору) та ідеологічний (обґрунтування нормативних моделей індивідуалізму та ринку) виміри. Загалом, критичний погляд на теорію соціального капіталу вдало резюмує Б. Файн в роботі "Соціальний капітал проти соціальної теорії: політична економія та соціальна наука на зміні тисячоліть" [*Fine B.* Social capital versus social theory: political economy and social science at the turn of the millennium. – London : Routledge, 2001].

Р. Патнам, спираючись на концептуалізацію здійснену Дж. Коулменом вплітає нову теорію соціального капіталу в контекст комунітариської традиції в політичній науці. Осмислюючи соціальний капітал як такий собі "дух громадянства" Р. Патнам здійснює повернення до А. де Токвіля і його "Демократії в Америці", поєднуючи його доробок з дослідженнями "громадянської культури" в 60-х роках XX століття. Тим самим у Р. Патнама теорія соціального капіталу знаходить своє опертя на класику соціально-філософської думки і вдало резонує з тогочасним ухилом американської політичної науки до нормативних моделей республіканства та спрямування на досліджень у руслі культурного детермінізму. Саме тому Р. Патнам акцентує на первинності культурно-символічної складової соціального капіталу: цінностей, норм та мереж громадянської участі, ще раз наголошуючи на зв'язку культурних факторів, згуртованості спільнот-громад та економічної та інституційної ефективності. Утім, соціальний капітал для Р. Патнама залишається передусім макрорівневим феноменом. Розгляд структурної складової соціального капіталу – соціальних мереж, натомість потребує уваги до мікрорівня соціальних взаємодій. Саме таку перспективу для дослідницької програми соціального капіталу пропонує мережевий аналіз (М. Ґрановетер, Н. Лін та Р. Берт). Проблема теоретичного синтезу, що поєднав би макро і мікро перспективи погляду на соціальний феномен, а отже і дві його унаочнені нами складові (структурну і змістовно-символічну) є нагальною для дослідницької програми соціального капіталу. Загалом ця партикулярна проблема однієї з дослідницьких програм відображає загальну тенденцію в соціальних науках. Дихотомія макро-мікро перспектив, структурної і змістовно-символічної складової соціального капіталу відсилає до знайомих нам протиставлень: структури і дії, індивідуальної і колективної дії, економіки і суспільства, спільноти і суспільства і т. д. Дослідницька програма соціального капіталу відображає також ще одну вагому тенденцію в соціальній науці – рух до подолання дисциплінарних меж. Наслідки, що вважаються похідними від соціального капіталу ідентифікуються в межах полей різних дисциплін, а широта охоплення дослідницькою програмою соціального капіталу різнорівневих соціальних феноменів простягається від перспектив історичної макросоціології до мікроперспектив мережевого аналізу. Поряд з тим, в межах дослідницької програми не досягнуто консенсусу щодо методів операціоналізації і вимірювання соціального капіталу, що значно звужує перспективи врахування його показників у визначенні кроків практичних політик. Проте однією з вагомих причин популярності соціального капіталу в академічному середовищі виявилась, власне, мода на даний концепт – тобто ситуація коли успіх породжує успіх, що спровокувало відносний сплеск публікацій про соціальний капітал в середині 90-х років XX століття. Сьогодні, коли академічна мода дещо змінила свої преференції, а найбільш бурхливі дискусії про соціальний капітал, здається, залишились позаду, можливим є повернення до виваженого осмислення меж застосовності концепції, уникаючи численних ідеологічних та методологічних пасток.

Ю. В. Сєкунова, канд. іст. наук

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Політична культура громадян займає одне з перших місць у формуванні і утворенні міцної самостійної, демократичної держави, з надійною та ефективною політичною, економічною та іншими системами. Дослідження в галузі політичної культури дають можливість глибше зрозуміти закономірності політичного процесу, особливості політичної свідомості особистості та поведінки людей в сучасному, зокрема українському суспільстві.

Формування політичної культури особистості відбувається в процесі політичної соціалізації, яка, на думку представників символічного інтеракціонізму, є результатом міжособистісного спілкування, відбувається через спільну групову діяльність, в процесі якої людина поступово ототожнює себе з певною партією, організацією і починає реагувати у відповідності до її поглядів та настанов. Причому, вирішальна роль у соціалізації індивіда відводиться так званим первинним групам (сім'я, дитячий колектив, тощо), які характеризуються неформальними, довірливими міжособистісними стосунками.

Розвиток поняття політичної культури вимагає більш поглибленого вивчення ролі особистості у політичній системі, зокрема, внутрішньоособистісних механізмів її поведінки, факторів формування політичного рівня індивідуальної свідомості, мотивації політичної діяльності.

До політологічного аналізу залучаються провідні психологічні напрями, концептуальні основи які дозволяють поглибити розуміння основних механізмів і детермінант формування політичної культури особистості та продовжити дослідження цієї проблематики вже в політико-психологічному розрізі. Найбільш широко використовується для аналізу соціально-політичних явищ основні положення біхевіоризму, когнітивізму, гуманістичної психології та психоаналізу. У цих концепціях розгляд феномену політичної культури здійснюється через аналіз процесу політичної соціалізації особистості, адже формування, відтворення та розвиток політичної культури відбувається через засвоєння та підтримку особистістю її норм, стандартів поведінки, політичних цінностей та орієнтирів, що дозволяє адаптуватись у політичній системі. Проблема розвитку політичної культури за радянських часів вирішувалась в аспекті комуністичного виховання. Кардинальні зміни у державі, конституційно проголошений курс на побудову демократичного, громадянського суспільства потребують формування політичної культури нового сучасного суспільства, що неминуче вимагає дослідження *національного менталітету***,** його трансформації та особливостей. Оскільки джерелом політичної культури нації є своєрідність її національної культури в цілому, вся сукупність культури нації є формою вияву її менталітету.

На сьогодні в Україні не має чіткої української національної ідеї яка об'єднувала б громадян у національно-державну спільність. Нині вели-

кого значення набуває для подальшого розвитку української державності формування і реалізація політики суспільної злагоди і єдності громадян України навколо загальнонаціональної ідеї. Саме сучасна національна ідея має стати консолідуючим чинником українського народу в цей скрутний період розвитку. Про це влучно відмітив академік М. Жулинський у своїй праці "Україна: формування духовної незалежності". Він пише: "Виникає загальна необхідність формування цілісної системи ціннісних орієнтацій суспільства, концептуальним ядром якої має бути власна державна національна ідея".

Важливо зауважити, що історія сучасного світу дає нам переконливі докази того, що саме національне самовизначення традиційно стало тим каталізатором суспільного розвитку і прогресу за допомогою якого були здійснені радикальні соціально-економічні і політичні зміни в багатьох країнах світу. А ігнорування самобутності національної культури, національної ідеї, ментальності, характеру народу часто призводило до нецивілізованих форм відносин у суспільстві. Тому-то сьогодні з ряду найскладніших проблем, як вважають сучасні вчені (А. Мельниченко, І. Жадан, І. Сазонов та ін.), дуже важливою залишається проблема формування високої політичної культури усіх громадян України, зокрема української молоді.

Дослідженням доведено, що політична культура, національна самосвідомість ґрунтується на історично сформованому політичному менталітеті, який є більш сталим елементом. Політичний менталітет українського народу досить специфічний, з одного боку, він відбиває його трагічний національно-визвольний шлях за національні цінності та державну самостійність України, а з іншого, байдужості до долі своїх громадян і власної держави. Тому для України історично характерним є поєднання лицарсько-козацького та пасивно-споглядального типів ставлення до суспільно-політичних процесів. Таким чином, на суспільно-політичний та соціально-економічний рівень розвитку нашого суспільства, здатні здійснити вплив наші національні традиції, цінності, релігія і форми організації суспільного розвитку, особливо із врахуванням культурних особливостей українського менталітету.

Отже, демократичну політичну культуру можна сформувати шляхом перетворення суспільства на справжнє демократичне, яке надає можливість кожному громадянину вільно брати участь у політичному житті, створює належні умови для розвитку культури та освіти, дбає про духовний і моральний стан населення.

О. І. Ситник, канд. політ. наук, доц., ЛНТУ, Луцьк

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ ЯК ФОРМА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ

В університетах Заходу існують два академічних предмета, які складають політичну теорію: політична філософія (нормативна політична

теорія) і політична наука (емпірична політична теорія). Вони володіють самостійним полем дослідження і разом із тим, тісно пов'язані.

Політична філософія (нормативна політична теорія) виступає інтегральною, але відносно самостійною областю не тільки політичного, але й соціально-філософського знання (філософія політики). За даного підходу вона вивчає найбільш загальні підстави політичної діяльності, влади і моралі, самої політики. Іншими словами політична філософія виступає системою знань, які розкривають зміст, характер і форми політичної діяльності, сутність влади, політичного вибору тощо.

Політична теорія і політична наука соціально детерміновані. Проте, якщо політична наука пов'язана з конкретним суспільством та епохою, то політична теорія охоплює значно давній історичний досвід та якісно відмінні традиції мислення.

Політична теорія і політична наука відрізняються також з точки зору вибору предмета дослідження. Політична теорія розглядає головним чином антиномії (рівність/нерівність, справедливість/несправедливість і т. п.), а політична наука обернена до політичного процесу, партій і рухів, методу функціонування політичних інститутів тощо.

Політична теорія і політична наука (політологія) мають ряд рис, які спільно їм властиві.

По-перше, всі політичні науки дають оцінку минулого досвіду, а також адекватні відповідно філософсько-теоретичних ідей.

По-друге, всі політичні науки дають оцінку сучасних процесів і явищ.

По-третє, всі політичні науки намагаються спрогнозувати подальший розвиток суспільно-політичних процесів.

По-четверте, на політичні оцінки завжди впливає пануючий ідеал, який є доволі суб'єктивним, це передбачає необхідність багаторівневого наукового аналізу з тим, щоб внести "коефіцієнт викривлень" у прогноз.

Кожна наука має триєдину функцію: опис (аналіз), пояснення (діагноз) і прогнозування (прогноз). Штучно розірвати цю триєдність неможливо, і наука, зведена тільки до аналізу чи діагнозу досліджуваних явищ, виявляється, по суті, неповноцінною.

Без звернення до філософської методології, яка може гармонійно поєднати усі ці три функції, пізнання політичної дійсності буде неповним. Саме звернення до філософської методології при пізнанні політичного дозволить зрозуміти суть духовних, ціннісних та моральних проблем, а відтак і спрямувати перетворення і прогнозування зміни.

У публічному дискурсі все менше уваги приділяється таким поняттям, як моральність, справедливість, рівність, не кажучи все про соціальну справедливість або соціальну рівність. Моральний бік суспільних проблем опиняється на узбіччі публічного дискурсу. Якщо не осмислюється те, що відбувається, то не виникає й теорії, спроможної пояснити суть процесів. Теорія повинна виникати паралельно з розвитком реальності, і саме на цій основі має будуватися стратегія перетворень.

Існує кілька основних характеристик політичної науки, що відрізняють її від політичної філософії.

Політична наука зорієнтована на факт, на те, що може бути описане емпірично. На відміну від політичної філософії, цей напрям політичного знання, як правило, не намагається знайти відповідь на питання: чому так відбувається? Поза сферою її інтересів залишаються й політичні цінності.

Політична наука розглядає реальність як процес. Це так само обмежує сферу дослідження, знімаючи, по суті, питання про наслідки. Звернення до аналізу загальних взаємозв'язків політичного життя підміняється увагою до видимих політичних дій. Для політичної науки є виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Сучасна політична наука замінює епістемологічне знання аналізом переконань і вірувань. Воно ґрунтується переважно на ймовірнісному підході до визначення результатів дій.

Таким чином, політична наука заміняє знання думкою, онтологію – політичним процесом, а раціональні основи людської діяльності – результатами. Принципи, що обґрунтовують політичне існування, буття і свідомість, людські цінності і якості, етичні основи людського буття, сутність політичних явищ і процесів, залишаються ніби "за кадром". Але очевидно, що абстрактної науки про політику бути не може. Смислу їй надає саме наявна система цінностей, які пронизують усі сфери політичного знання.

В дослідженнях політики неминуча постановка проблеми моральної легітимації, що передбачає близькість і навіть перетин предметних полів політичної теорії і моральної філософії. Політична теорія не лише розробляє і вивчає загальні нормативні принципи і критерії відповідей на моральні питання, які виникають у політиці, але і передбачає опис того, які саме інститути (і як) повинні проводити в життя схвалений з моральної точки зору політичний порядок.

Іншими словами, задача політичної теорії в даному аспекті заключається в розробці і розвитку загальних нормативних критеріїв і принципів, які відповідають на фундаментальні питання політичної моралі.

Філософсько-теоретична інтерпретація політики є вищою формою політичного знання, яка відкриває такі сторони пізнання, які досить часто не лежать на поверхні і по цій причині знаходяться поза увагою чи сферою інтересів політиків-практиків, і навіть науковців інших політологічних спеціальностей.

Теорія абстрагується від емпіричного знання, але постійно до нього повертається. Це вічний кругообіг рятує політику від двох небезпек: від небезпеки покладання на політичну реальність певної універсалії, і небезпеки мізерної рефлексії, яка не дає можливості вирватися з обійм поточних подій.

Політична теорія, таким чином абстрагується від емпіричного матеріалу, але постійно повертається до нього, взаємодіє з ним і знову піднімається до узагальнень і універсалій. При цьому межа між політичною теорією і політичною філософією часто стає примарною.

Визначення характеру і предмета політичної теорії залежить від того, з якого розуміння її об'єкта – самої політики – виходить той чи інший автор.

А. В. Сімонова, КНУТШ, Київ

НЕОНАЦИЗМ ЯК СУЧАСНА УЛЬТРАПРАВА ІДЕОЛОГІЯ

Неонацизм – сучасна радикально права екстремістська ідеологія, що має за основу основні ідеологічні засади нацизму або такі, що є близькими до них.

Не зважаючи на те, що з неонацизмом найчастіше асоціюються такі сучасні молодіжні рухи, як "НС-Скінхеди", неонацизм виник достатньо давно – одразу після Другої світової війни. Фактично, "класичний" германський фашизм (нацизм) породив неонацизм одразу ж після краху Третього Рейху. Перші неофашистські групи і організації утворилися вже в 1945 р. – менш ніж через півроку після перемоги над Гітлером. Їх організаторами були колишні члени НСДАП, а найбільша серед таких організацій, що мала назву "Братство", взагалі виникла серед есесівців, що знаходилися у англійському полоні. З 1948–1949 рр. неонацистські організації та дрібні партії стали виникати на заході Німеччини, використовуючи з 1945 р. у якості прикриття структури формального аполітичного "ветеранського" об'єднання "Спільнота взаємодопомоги солдат колишніх військ СС".

Неонацизм швидко поширювався у світі. У наш час неонацистські рухи поширені у більшості європейських країн, а також на пострадянському просторі, включаючи Росію, Україну, Білорусь, а також Грузію та Азербайджан, в ряді країн Сходу, в Америці, в Південно-Африканській Республіці (серед білого населення). В країнах, де в період Другої світової війни існували націонал-соціалістичні рухи (наприклад, НСДАП у Німеччині, Усташі в Хорватії, Схрещені Стріли в Угорщині) сучасні неонацистські організації вважають себе їх наступниками.

Неонацизм, як сучасне втілення нацизму, має багато спільного зі своїм "предком". У своїй статті "Нео-Нацизм" Мартін Фрост зазначає, що характерними для неонацистських рухів є відданість Адольфу Гітлеру, знакам відзнаки нацистської Німеччини, а також інші особливаості, притаманні Третьому Рейху. До них зазвичай відносять антисемітизм, шовінізм, мілітаризм, ненависть до гомосексуалістів. Нацисти також використовують нацистську символіку та атрибутику – нацистське вітання, воєнні пісні та марші, притаманну нацистам кольорову гамму, а також зображення Малтійського та Кельтського хрестів. Популярністю також користуються зображення руни Одал, що була зображена на емблемі 7-ї добровольчої гірної дивізії СС "Принц Ойген", а також на прапорі хорватських фольксдойчен.

Проте неонацизм має певні відмінності від "класичного" нацизму. Основною відмінністю є зниження рівня антисемітизму – євреї перестали бути основним ворогом для неонацистів, хоча все ще залишаються ненависною для них групою. Основними об'єктами агресії наразі є іноземці та іммігранти, адже процес глобалізації визначається неонацис-

тами як небажане явище, що ставить під загрозу расову чистоту. В Англії предметом їх неприязні є пакистанці та бангладешці, у Німеччині – турки, у Росії – негри та азіати, а також вихідці із Закавказзя, Середньої Азії. У FAQ американської ультраправої організації "Національ-соціалістичний рух" рівність між расами визнається як нав'язаний історією стереотип, що необхідно зруйнувати.

На думку П. Фьогельзанга та Ларсена, для неонацизму характерні антиінтелектуалізм та так званий "феномен невдоволення". Неонацизм не має послідовної політичної ідеології, хоча найчастіше характеризується двома, доволі конкретними, політичними позиціями: крайнім націоналізмом та ксенофобією. Неонацизм є досить неоднорідним за своїм складом, хоча основною складовою цієї сучасної ідеології є саме соціальний елемент, орієнтований на відродження нацизму. Для подібних соціальних утворень особливе значення мають процеси, за яких відтворюється атмосфера класичних нацистських зібрань. До таких процесів можна віднести марші та паради, що відбуваються у визначні для неонацистів дати (наприклад, у День народження Гітлера), особливою популярністю користуються німецькі пісні та марші воєнних часів, які часто можна почути під час зібрань правих екстремістів. Що ж до перманентного невдоволення, то воно є своєрідною емоційною основою для неонацистів. Таке невдоволення найчастіше проявляє себе у критичному ставленні до економічної ситуації в країні, яка, на їх думку, і породжує імміграцію. Такий спосіб закріпленння позицій свого часу вдало працював у бідних районах Німеччини, де неонацисти відстоювали свої права на працевлештування критикою демократичного устрою та надання переваг для іммігрантів, а не для корінного німецького населення. Взагалі, економічна нестабільність, що є характерною для країн, у яких неонацистські утворення є особливо активними, є однією з головних умов існування цього право радикального руху взагалі. Це є наслідком ідеалізованої орієнтації на Третій Рейх, який у економічному плані був більш стабільним, ніж більшість сучасних демократичних країн.

Загалом, головною метою неонацизму, незважаючи на його неоднорідність та внутрішні протиріччя, все ще залишається створення так званого Четвертого Рейху – досить невизначеного територіального утворення, що має стати результатом Священної Расової Війни, інша назва якої – РаХоВа (від англ. racial holy war).Як зазначає Е. Сміт, боротьба може стати мобілізуючою силою різноманітних націоналістичних угрупувань, коли міфи і символи героїв, битв та священних місць стають методами зв'язку сучасних членів руху з їх предками, і скінхеди у цьоми випадку не є виключенням. Фактично, вони вважають себе останньою группою воїнів, що здатна зберегти білу расу, порівнюючи себе з древніми вікінгами та більш сучасними штурмовиками СС. Мається на увазі, що той, хто відмовляється захищати воїнські традиції свого народу, зраджує пам'яті предків. Це поклоніння героям підкріплює ідеологічну віру у Священну расову війну – "війну, що потребує жертв, але дасть шанс зберегти пам'ять про себе на віки".

О. В. Скребець, канд. політ. наук, докторант, КНУТШ, Київ

ПРОЕКТ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ІМПЕРІЇ А. УТКІНА

Російська соціокультурна ідентичність на початку XXI ст. формується переважно в контексті критики напрямів розвитку західної цивілізації. Російські ідеологи імперії констатують, що думка про лідерство США як єдиної наддержави звучить в сучасному політичному світі прямо та відверто. Про зовнішньополітичну діяльність США російськими геополітиками написано немало праць, що використовуються для обґрунтування сучасними ідеологами імперської державності проекту, альтернативного американському. Критично оцінюючи підсумки розвитку Росії в пострадянський період за атлантичним сценарієм, значна частина російських політологів приходить до висновку про необхідність кардинальної зміни державної стратегії. Вибір з наявних варіантів імперського А. Уткін пояснює тим, що "у бідних тільки одна зброя проти байдужості багатих – вони об'єднуються" [*Уткин А. И.* Американская империя. – М. : Изд-во Эксмо, 2003. – С. 537]. Просування НАТО до російських кордонів та депопуляція Росії, розчленовування пострадянського простору та загострення багатьох суперечностей і конфліктів, а також процеси, супроводжуючі "посткомуністичний транзит", що продовжуються, примушують переоцінити імперські устремління Росії, та в той же час, згідно цієї версії російської імперської ідеї, не залишають стратегам іншого вибору, ніж достатньо агресивна реінтеграційна відповідь цим викликам XXI століття.

Росія, Китай і Індія, як констатує А. Уткін, надзвичайно відрізняються один від одного, але ці відмінності в потоці історичного розвитку гасить загальна риса – прагнення скоротити дистанцію, що відділяє їх від Заходу. У цьому значенні вони (як і більшість інших країн Євразії, Латинської Америки, Африки) абсолютно "неспецифічні", а одноманітні – тому що підлеглі (як безумовної історичної необхідності) рішенню двох задач: зберегти внутрішню своєрідність (інакше злам структур породить революційні катаклізми) та скоротити розрив між собою та Заходом, оскільки тільки це може перетворити їх з об'єктів світової історії в її реальних суб'єктів [Там же. – С. 574]. Таким чином, зближення колишніх "другого" та "третього" світів повинне сформувати нову схему світової поляризації.

Російські дослідники стверджують актуальність крупних, цивілізаційних спільнот на даному етапі історичного розвитку, вважаючи сучасні Росію, Україну, Білорусь, Молдову, Вірменію, Грецію, Сербію та деякі інші країни елементами східно-християнської цивілізації. Імперський розвиток російським неоєвразійцям, неопочвенникам, неоконсерваторам уявляється адекватною відповіддю Росії на дії Заходу, що носять характер антиросійської спрямованості. Згідно аргументам ідеологів російської імперської ідеї, антизахідна імперська модель є наслідком відмови США від створення російсько-американської вісі для впорядкування геополітичного світоустрою. Актуальність цієї версії російської імперсь-

кої ідеї обґрунтовується мотивами розчарованості знехтуваного партнера, страхом перед Заходом і його глобальними устремліннями; антиамериканські проекти російських геополітиків пов'язани з конспірологічним поглядом на міжнародну політику. Ідеологи неоконсерватизму та неоєвразійства стверджують, що політика Заходу не залишає іншого вибору представникам політичної й інтелектуальної еліти, окрім як пошук нових варіантів світоустрою та нових союзників (на Півдні, на Сході), в перспективі здатних сформувати імперську, союзницьку модель під егідою Росії та виступити як політична противага західному блоку. Західним устремлінням, згідно цієї версії, покликаний протистояти альтернативний проект континентальної імперії та створення незалежного "великого простору" для формування захисного поясу безпеки уздовж російських кордонів. Ці устремління відповідають одному з основних напрямів російської імперської думки, якій властиве проходження шляху сприйманих як ворожих політичних центрів Заходу, прагнення їх "обігнати", при одночасному запереченні перспективності національно-державної західної моделі.

Наявність в психології етносів стереотипів "ми–вони", "свої–чужі", що відображають універсальні форми самосвідомості людей, нерідко використовують уряди багатьох країн з метою усвідомленого зіставлення "свого" народу з іншими етнічними та національними суспільствами. Російська імперська стратегія вступає в суперечність з процесом розширення західної імперії шляхом включення Росії та всього пострадянського простору в її периферійну зону. Дана версія припускає переформатування зафіксованих інтеграційних процесів, ініційованих і вибудованих Заходом на антиросійській основі, використовуючи можливості дипломатії та зв'язків, що збереглися на пострадянському просторі. Одночасно, в рамках цієї версії російські експерти передбачають можливість використовування силового чинника для виконання початкового етапу відтворення та досягнення імперської потужності.

Політика двох останніх десятиліть авторами цієї концепції розглядається як здача геополітичних позицій могутнішому та сильнішому суперніку на міжнародній арені. Російські геополітики-прибічники ідеології імперії Росію уявляють ядром інтеграційних процесів на пострадянському просторі та гарантом збереження геостратегічної стабільності глобального світу, відповідно, об'єднання пострадянських просторів передбачається, перш за все, ціною мобілізаційної внутрішньої політики Росії. Цей проект припускає консолідацію пострадянських держав під егідою Росії, що вступає в союзні відносини з іншими перспективними центрами сили, для створення геополітичного контексту для трансформації євразійського простору у імперію.

Таким чином, згідно цієї версії, імперія – це можлива форма модернізації країн колишніх "другого" та "третього" світів. Російські геополітики доводять відсутність гідної альтернативи імперському статусу Росії на початку нової ери міжнародної кооперації; ця версія легітимується біль-

шою мірою зовнішніми умовами, перш за все, вимушеністю інтеграції зовнішнім тиском як на саму Росію (політика пострадянського етапу з боку США, ЄС, Китаю), так і на суміжні, що входять в зону її інтересів, країни, з боку тих же центрів сили, переважно чужих за цивілізаційними чинниками. Супротивники ж цієї версії новітньої імперської ідеї вказують на те, що, хоча потенціал Росії достатньо високий, в сучасній ситуації її геополітичне положення вельми вразливе. Критиці, перш за все, піддаються неадекватні способи ведення дискусії на цю тему в ЗМІ й інших офіційних суспільних інститутах.

М. О. Соскін, асп., КНТЕУ, Київ
soskin.nikita@mail.ru

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ МОДЕЛІ БЮРОКРАТІЇ ЯК СУСПІЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

У політичній науці минулого й сьогодення існує постійний науковий інтерес до вивчення бюрократії як суспільно-політичного явища. Її дослідження завжди було пов'язане із численними труднощами, насамперед аморфністю самого поняття, оскільки існують десятки різних, часом суперечливих один одному визначень поняття бюрократія.

Термін "бюрократія" означає панування канцелярії й вживається в декількох значеннях: по-перше, як прошарок вищих чиновників у державі; по-друге, як канцелярщину, ігнорування сутності справи заради дотримання формальностей.

В різних галузях знання цей термін завжди розуміли по-різному. У державознавчих дослідженнях бюрократію трактують як "правління бюро", тобто спеціально призначеними і офіційно уповноваженими на управління кадрами. У соціології під бюрократією розуміється особливий тип організації не так державного, як адміністративного управління: у цьому значенні бюрократія властива не тільки демократичним і авторитарним державам, але також діловим корпораціям, профспілкам, політичним партіям. Економісти розглядають бюрократію як особливу організацію, що фінансується за рахунок грошей платників податків, не знає "дисципліни прибутку" і не реагує на тиск із боку ринку.

В енциклопедичному словнику з політології, дається три визначення бюрократії: по-перше, "соціальний організм, результат соціальних антагонізмів, протиріч, політичного відчуження; по-друге, система управління, яка функціонує за допомогою відділеного від суспільства апарату влади, що панує над ним та володіє специфічними функціями та привілеями; по-третє, прошарок людей, пов'язаний із цією системою". Таке визначення бюрократії, що має негативне забарвлення, здебільшого, характерне для багатьох соціальних груп у сучасному світі.

На нашу думку, бюрократія – це одночасно й система державних організацій, установ, відомств, включених у структуру виконавчої влади й

спільність людей, що представляють особливий соціальний прошарок, що функціонує в рамках даної системи.

Як будь-який суспільний феномен, бюрократія має як зовнішні так і внутрішні специфічні причини існування. До зовнішніх причин прояву бюрократії відносяться: по-перше, ті традиції й особливості, які є в основі існування кожного національного суспільства; по-друге, політичний режим; по-третє, особливості еволюції політичної еліти й вищого прошарку бюрократії. До внутрішніх причин формування бюрократичного стилю управління варто віднести: традиції й особливості генезису "касти" чиновників; ступінь розвитку загальної культури суспільства, зокрема політичної культури; логіку розгортання самої політичної системи в суспільстві.

Варто особливо зазначити, що на рівні повсякденної свідомості нині бюрократія й бюрократизм зливаються воєдино. У зв'язку з цим бюрократія характеризується винятково як спосіб управління, негативна форма прояву службової, посадової діяльності органів виконавчої влади. Характерними рисами бюрократії стають: непублічність, знеособленість, ієрархічність.

Одним з перших науковців, хто здійснив спробу розібратися, у сутності бюрократії, був Г. В. Ф. Гегель. У "Основах філософії права" він докладно проаналізував чиновництво, його сутність, структуру і функції. За Г. В. Ф. Гегелем ефективність бюрокоратичного управління, може бути гарантована через ототожнення громадянського суспільства і держави. Характеризує бюрократію як головну пануючу складову частини суспільства, де зосереджені державна свідомість, освіченість і професіоналізм. Він вважає чиновників головною опорою держави "у відношенні законності й інтелігентності".

В цілому ж, все різноманіття трактувань бюрократії можна звести до основних типів: М. Вебера, марксистської, а також імперської моделі бюрократії.

І. О. Станіслав, студ., КПНУ ім. І. Огієнка, Кам'янець-Подільський
stan.in@ukr.net

ГЕНДЕР ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ СТЕРЕОТИП

Поняття "гендер" у сучасному розумінні означає "співвідношення людей різної статті", а українською мовою дослівно "рід" (чоловічий, жіночій, середній). Сьогодні термін "гендер" застосовують для опису різноманітних перетворень у суспільстві та державі, оскільки вони відбуваються під впливом особистості чоловіка й жінки та їхніх відносин.

"Гендер" відрізняється від поняття "стать" (англійською "sex"), що використовується для позначення фізіологічних відмінностей осіб. Якщо стать задається природно, то гендер – соціально та зумовлений культурою суспільства в конкретний історичний період [*Мельник Т. М.* Основи теорії гендеру. – К. : К. І. С., 2004. – С. 12]. У найширшому розумінні гендер можна визначити як змодельовану суспільством та підтримувану

соціальними інститутами систему цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок й чоловіків, набутих ними в процесі соціалізації.

Зрозуміти, де йдеться про гендерні відмінності між людьми, а де статеві – досить нескладно. Бо біологічна стать та її функції не змінюються в категоріях "час-простір", у той час як гендер і його настанови змінюються. І дві тисячі років тому жінки народжували дітей та вигодовували їх грудьми; всюди чоловік – в Японії, Україні чи Америці – залишається чоловіком з усіма його статевими ознаками і функціями. Виходить, це – статеві відмінності між людьми. Ще якихось сто років тому деякі вчені з повною серйозністю дискутували, чи можуть жінки вчити математику, і дійшли висновку, що вища освіта завадить жінці народжувати дітей. А сьогодні в Україні більшість людей із вищою освітою – жінки. Жінки в Україні успішно займаються політикою і бізнесом, що було б неможливо пару сотень років тому. На жаль, сьогодні жінки по-різному можуть реалізувати себе у державі. Є величезна різниця між становищем жінки в Україні і, скажімо, в Афганістані. Такі відмінності в становищі жінок і чоловіків у суспільстві залежно від країни або сторіччя (простору й часу) є гендерними.

Суспільні моделі чоловічих і жіночих ролей існують не просто як система поглядів на норми гендерно-рольової поведінки. Вони діють як соціальні експектації, очікування, відіграють активну роль у формуванні соціальної поведінки людини. Якщо реальна поведінка не збігається з нормативами, то суспільство здійснює тиск на свідомість людини, використовує певні санкції. Інколи ці санкції є досить жорсткими (в архаїчних суспільствах за порушення статево-гендерної ідентичності й інші відхилення від суспільних стандартів карали вигнанням або навіть суворіше), проте в сучасному суспільстві такі санкції мають переважно психологічний характер: осуд, негативні оцінки тощо. Як результат, людина відчуває провину, сором, внутрішні чи зовнішні рольові конфлікти. Щоб уникнути неприємних переживань, людина прагне задовольнити суспільні очікування, засвоюючи більш-менш адекватні суспільним вимогам форми гендерно-рольової поведінки [Гендер і державна політика / упоряд. П. Рекнін. – К. : Основи, 2004. – С. 142].

Характеризуючи гендерні відносини варто зазначити на тому, що вони є одним із визначальних факторів політичного життя суспільства. Як показує досвід сучасні держави по-різному регулюють гендерні відносини. Так, Україна поступово рухається шляхом запровадження сприятливих умов для гендерної політики.

У вказаному контексті важливим напрямком державної політики України стало утвердження партнерства статей у визначенні та втіленні політичних цілей і завдань та методів їх досягання в діяльності політичних структур – держави, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань. Такий напрям політики є досить новим для України [*Христова Г. О., Кочемировська О. О.* Позитивні дії в механізмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: міжнародний досвід та українські пер-

спективи. – Х. : Райдер, 2010. – С. 125]. Україна розбудовуючи правову демократичну державу взяла на себе зобов'язання законодавчо гарантувати та забезпечити на практиці рівні права та можливості для громадян в усіх сферах життєдіяльності, незалежно від їх статі. В останні роки для досягнення цієї мети Україною зроблено кроки, що дають підставу вважати: на законодавчому рівні держава докладає зусиль для виконання своїх зобов'язань, свідченням чого став прийнятий Верховною Радою України Закон "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків", розроблений національний план дій щодо забезпечення рівних можливостей жінок та чоловіків до 2015 року.

Отже, суспільні стереотипи стосовно жіночих і чоловічих гендерних ролей здатні впливати на гендерний розвиток людини, накладаючи багато обмежень на їх самореалізацію в тому числі й у політичній сфері. Рухаючись шляхом становлення демократичної держави Україна намагається створити усі умови для реалізації гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя.

Л. В. Ткаченко, асп., КНУТШ, Київ
Tkachenko_novaG@ukr.net

ЕЛЕКТРАЛЬНИЙ ПРОСТІР: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА

Дослідження електорального простору, вивчення феномену електоральної поведінки є актуальним питанням сучасної політичної науки. Слід зазначити, що вивчення електоральної простору – багатовимірна проблема. Нерідко під електоральним простором розуміють конфігурацію політичних сил у виборчому процесі. Однак у ній немає власне просторової складової, немає атрибута протяжності. Р. Туровський, електоральний простір визначає досить коротко, як "конфігурацію політичних сил у зв'язку з виборами". Відповідно, що ця "конфігурація" являє собою визначену структуру, визначення якої має принципове значення для будь-яких електоральних досліджень, включаючи ті, у яких є регіональний зміст. Необхідно зазначити про зауваження дослідника, коли розглядати електоральний простір у регіональному значені, то не слід його відривати від політичної ситуації, оскільки вона може змінюватись. Як відзначає Р. Туровський, поняття "електоральний простір" доцільно використовувати саме в географічному змісті, але водночас в жодному разі, не відриваючи його від політичної ситуації [*Туровский Р. Ф.* Региональное измерение электорального процесса. Концептуальные основы исследований // Общественные науки и современность. – 2006. – № 5. – С. 5].

Р. Туровський виокремлює два виміри електорального простору: соціокультурний та регіональний. У соціокультурному вимірі виокремлюють дві його складові – соціальну й етнокультурну. Головний елемент електорального простору – територіальні співтовариства, під якими розуміють людей, що населяють територію.

На думку українського дослідника В. Березинського, термін "електоральний простір" описує стійкі взаємини виборців, які мають соціально-політичні позиції в електоральному процесі й у зв'язку з цим є постійно діючою, загальною умовою протікання електорального процесу. Змістом електорального простору є різноманітні відносини між партіями (блоками партій) і соціальними групами, які пов'язані з виборами [*Березинський В. П.* Транзитивні особливості формування електорального простору сучасної України. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 7]. Отже, електоральний простір можна представити як місце зустрічі попиту та пропозиції на політичному ринку, а його структуру – як упорядковану сукупність політичних позицій та ідентичностей акторів електорального змагання. Український дослідник В. Березинський вважає, що електоральний простір має таку тривимірну структуру: 1) публічна боротьба партій (її кандидатів) за голоси виборців, що після закінчення виборів згасає; 2) постійна неформальна взаємодія партій з виборцями і під час виборів, і в проміжках між ними; 3) "дрейф" уподобань електорату від виборів до виборів. Зміст кожного з наведених рівнів електорального простору визначається трьома показниками: електоральна мобілізація – рівень готовності електорату брати участь у виборах; поляризація електорату – розмежування політичних преференцій; персоніфікація – орієнтація виборців на особистості політичних лідерів [Там само. – С. 8].

Поряд з акторами виборчого процесу одночасно з розвитком демократичної електоральної системи залучаються й інші активні учасники – агенти електорального процесу. Як зазначає Н. Паніна, в раціональній моделі електоральної системи агенти електорального простору є необхідними елементами, які виконують конструктивні функції. Призначенням агентів електорального процесу, з її точки зору, є здійснення продуктивної комунікації між електоратом і політиками. "У рамках ідеальної раціональної моделі розвитку електоральної системи передбачається, що політикам необхідна об'єктивна інформація про соціально-психологічні особливості електорату (їхні інтереси, потреби, думки, ціннісні установки, особливості сприйняття політиків і політичних ситуацій), а електорату необхідно чітке подання про політичну позицію акторів і індивідуальні якості конкретних політиків для здійснення раціонального вибору. Прогресивна роль агентів у тому, що вони сприяють розвитку політичної комунікації (залученню й оволодінню знаннями з ряду наукових галузей, зокрема, соціології й психології; освоєнню й розвитку технологічних прийомів ефективної комунікації й т. д.)" [*Паніна Н.* Структура чинників політичного успіху як показник політичної спрямованості розвитку електоральної системи // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 4. – С. 45]. Серед агентів електорального процесу Н. Паніна пропонує виокремити такі основні соціальні категорії: 1. Державні чиновники, які обіймають впливові посади в органах виконавчої влади. Цю групу можна розглядати як агента електорального процесу, позаяк тут присутній прагматичний інтерес. Тому що, незважаючи на те,

що політичний успіх у структурах виконавчої влади досягається не перемогою на виборах, висуваннями й призначеннями, кожному окремо аж ніяк не байдужі конкретні результати виборів, бо від цього залежить, хто саме прийде до влади й одержить можливість призначення на посаду або відсторонення від неї. 2. Представники засобів масової інформації, журналісти (політичні оглядачі), які працюють у "електоральному полі" й опосередковують комунікацію головних акторів електорального процесу в пресі, теле- і радіоефірі. 3. Аналітики (політологи) й технологи, які виконують функції й аналітичного, і обслуговуючого характеру під час виборчих кампаній.

Отже, можна зробити висновок, що окрім основних акторів електорального процесу, якими під час парламентських виборів є партії та виборці, під час президентських- кандидати та виборці (хоча роль партій тут теж не відкидається), потрібно врахувати важливий момент, до електоральної системи залучаються й інші активні учасники – агенти електорального процесу. Просторова ознака є визначальною, що набуває чіткості своїх меж у результаті проходження виборчого процесу та дає підстави говорити про електоральний простір. Останній, на нашу думку, можна визначити, як умовну характеристику населеної території держави, що відображає неформальну політичну структуру регіонального розподілу, де визначальним чинником є особливості проходження виборчого процесу на основі взаємин основних його акторів та агентів.

І. А. Тукаленко, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ
innet@online.ua

КРИЗА ЛЕГІТИМНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізаційні процеси, що вже декілька десятиліть нуртують у світовій економіці, як відомо, спричинили спектр змін і у сфері політики. Особливого впливу зазнають фундаментальні засади функціонування національної держави, що традиційно ґрунтувалися на принципах непохитності територіального суверенітету та громадянської солідарності, опертої на міцні зв'язки національної ідентичності. Сучасні виклики політичній системі, що надходять зусібіч – від економіки, науки, довкілля тощо – призвели до підваження традиційної ролі держави у суспільних процесах. Цей феномен "ерозії держави" Отфрід Гьофе влучно назвав "депотенціацією держави", акцентуючи тим самим увагу на втраті нею домінуючих позицій у зв'язку із поглибленням тиску неполітичних сфер на "порядок денний" політичної сфери. У. Бек характеризує дані процеси як інверсію політики та *не*-політики або ж трансформацію економічної влади у політичну *метавладу.*

Держава в умовах таких змін неминуче зазнає і супутніх "деформацій". Зокрема, втрачається актуальність та ефективність тих легітимаційних

інститутів та механізмів, що традиційно забезпечували її функціонування. У. Бек стверджує, що взагалі дана метавлада розташовується між категоріями легального та іллегального, вона "не іллегальна, але й не легітимна, а транс-легальна". Таке тлумачення особливостей легітимності політичної влади в сучасних державах витікає із його тези про те, що метавлада у своєму розширенні формально не порушує існуючого законодавства (різних рівнів), але, водночас, створює нову транснаціональну реальність "глобально дезорганізованого капіталізму", легітимність якої забезпечується "раціональними економічними критеріями ринкового успіху".

Отже, низка глобалізаційних тенденцій, що обумовили "відступ" держави в питаннях регулювання як економічних так і неекономічних потоків, спричинилися й до загострення кризи легітимності політичної влади. На сьогодні вже видається можливим говорити про досягнення певного наукового консенсусу у визначені головних чинників цієї кризи:

- Зміщення компетенції держави з національного на наднаціональний рівень та розширення нових форм міжнародної співпраці ставлять під сумнів достатність усталених процедур легітимації дій та рішень цими "гібридними" інституціями;
- Глобалізація інформаційних мереж, наслідки якої можуть нести загрозу суверенітету, політичній та економічній безпеці національних держав, їхній культурній та національній ідентичності;
- Втрата державою-нацією контролю над монітарною політикою (яка все більше зазнає впливу ринку та світових тенденції пануючих у цьому секторі), що може обернутися (й обертається) обвалом національних економік, побороти які силами національних держав не видається можливим.

Ще одна з вагомих причин кризи легітимності міститься у феномені ідеології "цивілізації світового ринку", що лежить в основі процесів деідеологізації партійно-політичного життя та провіщає всесвітню гегемонію неолібералізма. І, не зважаючи на існування широкого кола критиків, які звинувачують мислителів "глашатаїв" кінця ідеології у псевдонауковості їхніх аргументів, їм не до снаги заперечити факти, що засвідчують поширення партій "виборчого" типу та зниження ролі ідейних розбіжностей політичних опонентів. У свою чергу це призвело до появи нового виборця, міцність почуттів належності якого до конкретного ідеологічного табору значно послабилася й, водночас, поставила під сумнів взагалі можливість забезпечення репрезентації існуючих у суспільстві політичних настроїв старими методами процедурної демократії – виборами. У цьому й полягають причини десакралізації виборів, які, водночас, стимулюють пошук механізмів їх удосконалення й альтернативних стратегій забезпечення легітимності.

Врешті, підставою для визрівання ще одного типу викликів до усталених механізмів раціонально-легальної легітимності, безперечно, слід вважати ті суспільні трансформації, що характеризувалися тенденціями індивідуалізації "ери окремості", за визначенням П'єра Розанвалона.

Сучасне суспільство вже не являє собою єдність солідаризованого національною чи громадянською ідентичністю народа. Воно швидше є композицією, що ґрунтується на складній системі узгодження та кореляції взаємодій індивіда із різними інститутами від імені різнорідних групових суб'єктів із "вужчими" ідентифікаційними рамками (ґендерними, етнічними, релігійними тощо). Ці зміни і змусили, на думку П. Розанвалона "переформулювати політичні очікування громадян" та стимулювати розвиток нових демократичних інститутів, яким було би під силу опанувати новий політичний лексикон та нову культуру політичної солідарності. Вона передбачає відхід від традиційних форм зґуртування винятково за принципом "більшості" і запровадження, натомість, складної системи політичних кроків, що сприяла би забезпеченню консенсусу "з" та "поза" "більшістю". Зокрема, йдеться про вироблення і застосування в політичній системі стратегій позитивного впливу, що трактуються як ефективний механізм функціонування політик визнання/гідності. Саме ці та подібні зміни повинні розглядатися як можливість створення нових процедур та нових ідентифікаційних підстав легітимації влади.

Отже, сучасна криза легітимності політичної влади виявляє себе на двох рівнях одночасно: процедурному та змістовному. Ані механізми раціонально-правової легітимації, ані, тим паче, рішення прийняті інституціями з сумнівною легітимністю (що витікає з делегітимації традиційних процедур обрання) не здатні сьогодні "тримати удар" новітніх викликів зберігаючи непохитність своїх засад. Ще у "Третій хвилі" Е. Тофлер, здійснюючи нарис майбутніх змін демократії XXI століття, наголосив на широких можливостях, що відкриває перед нами світ новітніх технологій, розумне використання яких забезпечить "безліч варіантів політичного вибору, неможливих ніколи раніше". Але здійснення цього залежить, насамперед, від простих як начебто передумов – визнання наявності симптомів старіння "теперішніх інституцій та конституцій" та прагнення пошуку альтернатив.

Ю. К. Тьоткіна, студ., КНУТШ, Київ

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В ПОЛІТИЦІ: СУТНІСТЬ ТА РІЗНОВИДИ

Культура кожного суспільства містить узагальнені уявлення про те, якими є чоловіки й жінки та чим вони повинні займатися. І тому під ґендерними стереотипами зазвичай розуміють стійкі схематичні і емоційно забарвлені уявлення про персональні характеристики чоловіків і жінок. При цьому під персональними характеристиками маються на увазі не тільки особистісні якості, що є атрибутивними представникам тієї чи іншої статі, але також поведінкові і емоційні характеристики, приписувані чоловікам і жінкам [*Рябова Т. Б.* Пол власти: Гендерные стереотипы в современной российской политике. – Иваново : Ивановский государственный университет, 2008. – С. 10–11].

Гендерні стереотипи є одним з важливих ресурсів влади. Протягом тривалого часу в науці панувала інтерпретація влади як прямого примусу (за допомогою фізичної сили, матеріальних, соціальних чи інших ресурсів); директивні трактування влади і до цих пір залишаються найбільш поширеними. Однак влада здійснюється не тільки через насильство, але, наприклад у формі сигніфікації і у формі легітимації. В якості основних ресурсів влади в цьому випадку функціонують ідеї, значення, уявлення та цінності. Оскільки соціальні стереотипи беруть участь у виробленні значень і цінностей, залучаючись до організації певної картини світу і в виправдання, пояснення влади, то вони стають ресурсом влади – тим ефективнішим, що стереотипні уявлення широко розділяються в суспільстві [*Рябова Т. Б.* Гендерные стереотипы как фактор оценки субъектов политического процесса // Личность. Культура. Общество. – 2003. – Т. V. – Вып. 1–2 (15–16). – С. 122]. В організації владних відносин гендерні стереотипи відіграють особливо значущу роль через здатність гендера встановлювати соціальну ієрархію, причому не тільки чоловіків і жінок, а й тих об'єктів, які позначаються за допомогою гендерних стереотипів. За оцінкою Дж. Скотта, гендер є первинним засобом означення відносин влади [*Скотт Дж.* Гендер: полезная категория исторического анализа // Введение в гендерные исследования. – 2001. – Ч. 2. – С. 422]. Ієрархізація об'єктів здійснюється через ототожнення у патріархальній традиції чоловічого і жіночого з владою і підпорядкуванням. "Влада" співвідноситься з маскулінністю, такими її атрибутами, як сила, розум, воля, відповідальність, активність, контроль, справедливість. Атрибути ж жіночності – до яких входять пасивність, емоційність, упередженість, сугестивність, слабкість, безпорадність, нерішучість – співвідносяться, скоріше, з підпорядкуванням. Інша обставина, яку слід враховувати, це те, що маскулінність і її атрибути оцінюються в системі координат влади вище, ніж фемінінність. Саме тому влада репрезентується як чоловіче в політичній риториці, по-перше, і сприймається як чоловіче на рівні звичайних виборців, по-друге. Маркування об'єктів як жіночних або як мужніх тягне за собою атрибутування їм відповідних якостей і відповідного місця в соціальній ієрархії. В останні роки поступово на зміну патріархальній міфології, яка бачить жінку лише в родині, а у всіх інших сферах: у праці, реалізації суспільно-політичних інтересів – жінці відводить "другу" роль, формується нове бачення, де жінка починає розцінюватись як помічниця у справах соціального облаштування.

Дослідниця М. М. Малишева наводить перелік таких гендерних стереотипів: 1. Політика – це брудна справа. Жінки морально і психологічно не готові до цього заняття. 2. У політику проходять за принципом професіоналізму, а не статі, тому обрані депутати, серед яких об'єктивно превалюють чоловіки, не гірше за жінок знають їх проблеми та способи вирішення цих проблем. 3. Жінки-політики можуть знати, як розподілити бюджет, але вони не знають, як добути фінансові кошти. Місце жінок – в соціальних комітетах. 4. Квоти дискримінують тих жінок, які пройшли б

за рахунок своїх професійних якостей, а також тому, що жінки знову стають "висуванцями". 5. При введенні квот для жінок вони будуть заповнені дружинами, коханками або доньками політиків чи бізнесменів. 6. Жінки не голосують за жінок. 7. Жінки втрачають свій жіночий образ у політиці [*Малышева М. М.* Гендерные стереотипы в политике // Женщина в российском обществе. – 2004. – № 3. – С. 34–43].

Як підсумок, можна сказати, що участь жінок у виборах і їх представництво в законодавчих органах влади, як необхідна складова демократизації суспільства, поки не підкріплені ані економічними умовами, ані менталітетом населення. Ті жінки, які вибрали політичне поприще, долають величезну кількість інституційних і культурних бар'єрів для проходження у владні структури. Недостатньо швидке просування жінок у владу більше говорить про політичну консервативність і слабку демократизацію всього українського суспільства, ніж про слабкість самих жінок. Однак відбулася важлива еволюція: сформувався цілий шар жінок-аналітиків і дослідників, членів асоціацій та виборчих комісій, які професійно освоюють і ретранслюють іншим основні правила входження в політику, а також правила прийняття політичних рішень. Від наївного погляду на політичний процес як на місце вираження жіночого або чоловічого бачення світу, прояви жіночих або чоловічих способів самореалізації відбувся перехід до кропіткої роботи з законами про вибори, законами про партії, участі у бюджетному процесі, громадських слуханнях, засвоєння техніки лобіювання і інших процедур, від використання і чіткого дотримання яких залежить розвиток самої демократії в Україні, зокрема в її гендерному вимірі.

О. С. Харченко, асп., КНУТШ, Київ
o.s.kharchenko@gmail.com

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Не зважаючи на довгий період становлення концепції соціальної держави, а також не менше значний період функціонування соціальної держави як практичної реальності, на сьогоднішній день не існує єдиного загальноприйнятого бачення принципів соціальної держави. Варто також зазначити, що паралельне вживання таких понять як "соціальна держава" (social state), "держава добробуту" (welfare state), "економіка добробуту", "капіталізм добробуту" ускладнює аналіз даного феномену. Таким чином, твердження про те, що "соціальність" – це ознака всіх сучасних держав, вимагає уточнити термінологічний апарат соціальної держави [*Волгин Н. А., Гриценко Н. Н., Шарков Ф. И.* Социальное государство : учебник. – М. : Дашков и К, 2003. – С. 10].

Так, одним із найбільш суперечливих елементів теорії соціальної держави можна вважати принципи її функціонування. Необхідно зауважити, що поряд із великою кількістю робіт, в яких розглядаються сутність та

ознаки, положення про принципи функціонування соціальної держави залишається мало дослідженим [*Якубенко В.* Принципи соціальної держави // Право України. – 2002. – № 6. – С. 34–35]. Крім того, в процесі становлення соціальної держави відбувся розрив між теоретичними та емпіричними дослідженнями. Таким чином, соціальна держава почала розглядатися або як теоретична модель, або як реалізовані національні моделі [*Korpi W., Palme J.* New Politics and Class Politics in Context of Austerity and Globaliztion: Welfare State Regress in 18 Countries, 1975–95 // American Political Science Review. – 2003. – Vol. 97, № 3. – P. 425].

Проте, сучасні кризові процеси вимагають критичного переосмислення функціонування соціальної держави. Особливо це стосується принципів соціальної держави, як її базових елементів. Так, огляд наукових праць дозволяє зробити висновок, що говорячи про принципи соціальної держави мова йде про: 1) загальні принципи концепції соціальної держави; 2) принципи функціонування конкретних моделей соціальної держави [*Роик В. Д.* Социальная модель государства: опыт стран Европы и выбор современной России // Государственная власть и местное самоуправление. – 2006. – № 10. – С. 29].

Варто звернути увагу, що визначаючи соціальну державу, науковці зазначають, що соціальна держава перебуває у тісному зв'язку з соціальною політикою. Проте, якщо узагальнити наявну літературу щодо даного питання, можна дійти висновку, що принципи соціальної держави – це засадничі ідеї існування соціальної держави, які виражають найважливіші закономірності та підвалини такого типу держави; відрізняються універсальністю, вищою імперативністю й загально значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови (як орієнтири) і зміцнення соціальної держави. Отже, принципи соціальної держави, є ширшим поняттям щодо принципів соціальної політики, оскільки враховують політичний, економічний та правовий аспект її функціонування. У той час як соціальна політика спрямована на вирішення питань у різних сферах соціальних відносин [*Туленков В. М.* Соціальна політика в Україні : навчально-методична розробка. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – С. 17–18].

Досліджуючи принципи соціальної держави, науковці намагаються виокремити їх або відповідно до певного підходу, або відповідно до конкретних моделей. Також часто під час виокремлення принципів соціальної держави береться за основу лише один критерій (політичний, економічний чи юридичний), що ускладнює дослідження соціальної держави.

Оскільки соціальна держава є комплексним явищем, властиві їй принципи можна поділити на загальносоціальні (демократизму, гуманізму, соціальної спрямованості держави тощо), політичні (демократичний характер процедури формування органів державної влади, розвинутість органів місцевого самоврядування, підтримка рівноваги між демократичними інститутами та сильною державною владою, демократизм та лібералізм державної влади, її відкритість для громадян та суспільства), економічні (рівновага між ринком та плануванням, між економічною

ефективністю та соціальною справедливістю; а також захист конкуренції з боку держави, обмеження монополізму, "прозора" приватизація, рівний доступ до кредитів для розвитку бізнесу, захист вітчизняного виробника від транснаціональних корпорацій), юридичні; принципи побудови та функціонування. До останніх, зокрема належать: принцип соціальної справедливості, принцип солідаризму, принцип соціальних зобов'язань, принцип субсидіарності, принцип рівних можливостей, а також принцип реальності соціальних прав [*Яковюк І. В.* Про обсяг поняття "соціальна держава" (на основі порівняльного аналізу моделей ФРН і України) // Право України. – 1998. – № 11. – С. 27].

Проте, розглядаючи моделі соціальної держави, можна дійти висновку, що вони враховують не всі вище зазначені принципи. Наприклад, корпоративна модель ґрунтується на засадах: 1) субсидіарності, 2) рівних можливостей, 3) соціальної справедливості. Ліберальна модель визнає базовими такі принципи як: 1) субсидіарність, 2) соціальна справедливість, 3) реальність соціальних прав. А соціал-демократична модель заснована на принципах: 1) соціальної справедливості, 2) соціальної рівності, 3) солідаризму, 4) соціальних зобов'язань, 5) реальності соціальних прав.

Отже, можна зробити висновок, що принципи соціальної держави виступають базовими ознаками даного типу держави, а також визначають її функціональну наповненість. Проте, жоден із принципів соціальної держави, попри їх універсальний характер, не може виступати у якості достатньої підстави для визначення соціального характеру функціонування держави. З іншого боку, система принципів соціальної держави не є простою сумою базових засад функціонування окремих моделей такого типу держави.

А. С. Цибульська, студ., КНУТШ, Київ
ellys123@bigmir.net

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Політична соціалізація є процесом засвоєння індивідом системи політичних знань, норм та цінностей, тобто політичної культури суспільства. Як політико-культурний процес, політична соціалізація покликана виступати стабілізуючим чинником, забезпечувати збереження цілісності суспільства та певної політичної системи.

Проблема політичної адаптації людини стала об'єктом наукових досліджень на початку XX ст., проте власне концепція політичної соціалізації почала розроблятися тільки в 50-х роках в США (наприклад, Г. Хаймен "Політична соціалізація", 1959 р.) і пройшла у своєму розвитку декілька етапів. Основні досягнення перших двох етапів розробки теорії політичної соціалізації (50-ті – сер. 80-х рр. XX ст.) можуть бути сформульовані у таких положеннях:

- стійкість та вирішальний вплив уявлень про політику, засвоєних у дитячий період;
- "вертикальна модель" політичної соціалізації (передача політичних цінностей від політичних інституцій до особистості).

З середини 80-х рр. XX ст. перед дослідниками постало завдання пошуку нових моделей політичної соціалізації та необхідність перегляду раніше сформульованих припущень. Дана проблема була викликана глобальними політичними змінами в світі, а саме трансформаційними процесами, які почалися в країнах соціалістичного табору. Громадяни цих держав були вимушені засвоювати зовсім нову для них ліберально-демократично систему цінностей, що, таким чином, відкинуло гіпотезу про незмінність дитячих поглядів на політику і сприяло розробці концепції "відкритості до змін протягом всього життя".

В умовах трансформації відбувається деформація різних систем суспільства, що супроводжується затяжною кризою всіх сфер суспільного життя. "Процеси, що притаманні умовам перехідного часу, серйозно модифікували глибинні взаємовідносини людини з владою, політикою і призвели до значної кризи політичної соціалізації" [*Ісхакова Н. Г.* Політична соціалізація в умовах становлення демократії // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2006. – № 76/79. – С. 165].

Навіть в умовах стабільного суспільства процес політичної соціалізації не проходить безконфліктно, адже потреби і претензії кожного нового покоління відрізняються від попереднього, тому передача новим поколінням політичної культури старшого покоління переплітається з засвоєнням цими поколіннями нових політичних знань. В умовах же трансформаційного суспільства з'являється проблема ресоціалізації, тобто проблема збереження і передачі політичного досвіду.

Нестабільність соціально-політичного життя, існування затяжної кризи, незадоволеність політичними інституціями в перехідних суспільствах призводить до зниження довіри громадян до органів державної влади, яка може проявлятися у вигляді політичного абсентеїзму, відстороненості від політики, що спричинює неможливість належного впливу на громадян з боку держави та знижує керованість соціальної системи. Відсутність серед мас офіційного авторитету спонукає їх до пошуків його за межами політичної сфери. Цим пояснюється мобілізація індивідів в рамках недержавних інституцій та підвищення неформальних каналів політичної соціалізації. Основні агенти політичної соціалізації в трансформаційних суспільствах не можуть в повній мірі здійснювати свої функції. Проте саме неполітичні агенти соціалізації здатні швидше реагувати на політичні зрушення та здійснювати соціалізуючий вплив на основі нових цінностей, певною мірою їх формуючи. В демократичних суспільства вагома роль в проведенні політичної соціалізації відведена саме неполітичним організаціям, але в процесі трансформації відставання політичних агентів має негативний характер. Саме держава має виступати тим консолідуючим чинником, який забезпечить об'єднання всього населен-

ня навколо системи нових політичних цінностей, "сприятиме швидкому якісному оновленню суспільства та буде відповідати запитам довгострокових тенденцій його розвитку" [*Лещенко С. В.* Інституційна складова політичної соціалізації в умовах трансформацій суспільства : автореф. дис. … канд. політ. наук / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – С. 4].

Одним з найбільш ефективних способів контролю над процесом політичної соціалізації з боку держави є створення системи освіти на основі національних традицій, яка б забезпечувала надання високого рівня політичної освіти, формування у громадян національної свідомості та патріотичних почуттів. Характерною рисою авторитарних і тоталітарних суспільств є формування пасивного, бездумного громадянина, тому в умовах демократизації необхідно здійснити переорієнтацію індивідів із пристосування до свідомої участі у суспільно-політичних змінах з метою формування активного громадянина, готово сприймати, аналізувати та діяти відповідно до нових демократичних цінностей.

Важливість дослідження політичної соціалізації в трансформаційних суспільствах пояснюється не лише особливостями і конфліктністю здійснення цього процесу, а й тим, що від результатів політичної соціалізації залежить сприйняття і підтримка населенням нового політичного режиму, без якої ми не можемо говорити про успішність здійснення будь-яких політичних трансформацій.

Т. І. Цьомик, асп., КНУТШ, Київ
kalyna_19@ukr.net

ЧИННИКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ

Демократизація, яка є одним із різновидів політичного процесу, позначає характер політичних і соціальних змін, направлених на встановлення демократичного режиму. Результат ефективної реалізації демократичного транзиту залежить від багатьох чинників: умов перебігу демократичного процесу, здатності вирішувати наявні проблеми і зовнішніх міжнародних впливів. Р. Даль у праці "Демократія та її критики" поділив передумови демократії на дві групи: перші – ті, які мають першочергове значення і другі – сприятливі умови для демократії. До першої групи належить контроль над армією і поліцією, що здійснюється виборними посадовими особами, демократичні переконання і політичну культуру, а також відсутність залежності від іноземної держави, яка вороже ставиться до демократії. До другої – належить сучасна ринкова економіка та слабо виражений субкультурний плюралізм [*Даль Р.* Демократия и ее критики. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2003].

Загалом дослідники виокремлюють зовнішні і внутрішні передумови, які сприяють чи перешкоджають процесу демократизації. Значимість зовнішніх чинників визначається глобальним характером демократичних

процесів, тобто, нормативним відношення до демократії і масовою привабливістю демократичних ідеалів, економічною неефективністю авторитаризму і потребою його делегітимації, практичним експериментуванням з демократичними інститутами і процедурами та сприятливим міжнародним середовищем.

У сучасних теоріях демократизації сформувався чіткий розподіл між прихильниками структурного і процедурного підходів у поясненні перехідних процесів внутрішніх чинників. Представники структурного підходу (Ліпсет, Алмонд, Верба) вказують на основні кореляції між деякими соціально-економічними і культуро-ціннісними змінними та можливістю встановлення і збереження демократичних режимів в різних країнах. Такі кореляції розуміються саме як структурні передумови демократизації і демократії. В межах цього підходу виокремлюють три основних типи структурних передумов:

- досягнення національної єдності та ідентичності;
- високий рівень економічного розвитку;
- розповсюдження таких культурних цінностей, які ведуть за собою визнання демократичних норм.

Прихильники процедурного підходу (О'Доннел, Шміттер, Лінц) акцентують увагу на ендогенні фактори – конкретні процеси, процедури і політичні рішення, які здійснюються самими агентами демократизації. Провідну роль у цьому процесі відводиться конкуруючим елітам, які взаємодіючи вибирають в процесі політичного торгу організаційні форми та інститути нового політичного механізму. До того ж, дії політичних акторів, які ініціюють і здійснюють демократичний транзит, зчасти, не залежить від їх "об'єктивного положення в суспільній структурі. Відтак, "суб'єктивний" характер їх вибору створює нові політичні можливості у зв'язку чим роль еліт зростає [*Цыганков А. П.* Современные политические режимы: структура, типология, динамика : учебное пособие].

Таким чином, якщо структурний підхід орієнтується на наявність "об'єктивних" соціальних, економічних, культурних та інших факторів, які впливають на сприятливий чи несприятливий результат демократичних перетворень, то процедурний в якості необхідної умови демократизації і демократії виокремлює дії політичних акторів, які здійснюють процес перетворень. На основі структурного і процедурного підходів російський дослідник А. Мельвіль розробив синтетичну модель демократичного транзиту. Використовуючи методологію "коловороту причинності", він здійснив поліфакторний аналіз, послідовно звужуючи фокус уваги від макро до макрорівня, виокремлюючи:

- Зовнішня міжнародна сфера (світова економічна ситуація, міждержавні і міднародні неурядові взаємозв'язки).
- Держава і націотворчі фактори (єдина територія і держава, почуття національної ідентичності).
- Загальний соціально-економічний рівень розвитку в модернізації чи ступінь "сучасності" суспільства.

- Соціально-класові умови та процеси (ступінь диференціації і розвитку соціальної структури, взаємовідносини між класами і соціальними групами).
- Соціокультурні і ціннісні фактори (домінуючі в суспільстві культурно-політичні цінності і орієнтації).
- Політичні фактори та процеси (взаємодія партій, суспільно-політичних рухів і організованих груп інтересів з новими політичними інститутами і процедурами).
- Індивідуальні, особистісні політико-психологічні фактори (конкретні рішення і дії ключових політичних акторів) [*Мельвиль А. Ю.* Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам // Полис. – 1998. – № 2. – С. 13].

Процес демократизації являє собою складне і багатогранне явище, яке потребує подальшої уваги дослідників: попри досить протилежні позиції структурного і процедурного підходів, спільним знаменником є те, що вони досліджують різні аспекти одного явища

О. В. Шадріна, асп., СевНТУ, Севастополь

ПРОЯВИ ЛАТЕНТНОСТІ В МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУРАХ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

В суспільних науках останнім часом увага дослідників все більш привертається до дослідження мережевих структур. Достатньо широко використовуються такі поняття як "мережеве суспільство", "мережева економіка". Мережевий принцип побудови соціальних структур розглядається як той, що сприяє прозорості та ефективності їх функціонування. Джерелом мережевої побудови структури вважається не організаційна діяльність, а самоорганізація.

Мережі являють собою одну з найпоширеніших форм суспільної організації. Мережі не є якоюсь виключною організаційною формою, вони часто існують у рамках традиційних ієрархічних структур і притаманні для деяких підрозділів з певною спеціалізацією чи певного класу. Можливий також варіант, за якого до мереж – як ключові їх компоненти – входять ієрархічні структури.

Мережевість як принцип має певні особливості. Як зазначає український вчений Ю. В. Павленко, "мережа, що складається з різноманітної множини автономних, але безліччю ланцюжків пов'язаних між собою контрагентів, невпинно трансформується і модифікується відповідно до зміни умов та спонтанних процесів, що відбуваються в ній самій. До того ж, вона функціонує у певному історично обумовленому соціокультурному середовищі, яке в сучасному світі має різнорівневий, у певному розумінні, ієрархічний характер".

Поряд з цим Ю. В. Павленко підкреслює, що мережева логіка, завдяки новим інформаційним технологіям, може ефективно втілюватися в

усіх видах економічної діяльності і організацій (без них вона була б надзвичайно громіздкою і непридатною для практичного використання). Саме вона необхідна для постійного самооновлення і самовідтворення гнучкої сучасної світової економіки.

Мережеві структури ефективні в умовах функціонування ринкової економіки та становлення громадянського суспільства, проте їх надмірне розповсюдження, особливо в політичній сфері має негативні наслідки. Оскільки політика – це сфера владних відносин, що реалізуються через ієрархізовані структури, розростання мереж на макрополітичному рівні може сприяти поширенню латентності.

Під латентністю в політиці розуміється непрозорий тип відносин між людьми, суспільством та державою. На думку російського дослідника Р. Капелюшкова, латентність породжується в результаті неузгодженості між формальними і неформальними елементами в соціальних інститутах. На його думку, слід говорити "про деформації інституційного простору перехідних суспільств, оскільки формальні "правила гри" відходять на другий план, поступаючись місцем неформальним мережевим відносинам. У кінцевому рахунку це зрушення – від формальних інститутів до неформальних, від явних контактів до неявних, від стандартних трансакцій до персоналізованих операцій – визначає їх інституційну структуру".

Необхідно відзначити, що основою неформальних інститутів є актори, що утворюють мережі з низкою характерних особливостей. По-перше, їх учасники, як правило, пов'язані один з одним технологічно, тобто дані мережі відображають логіку політики. По-друге, мережі неформальній сфери не обмежуються представниками влади, вони також включають в себе підприємницькі структури, представників правоохоронних органів, засобів масової інформації та ін. По-третє, мережі, які виникають на основі неформальних інститутів винятково утилітарні; вони будуються на взаємній корисності мережевого членства і позбавляються від тих, хто користується ресурсами мережі, нічого не даючи замість.

В рамках політичної системи суспільства неформальні мережеві відносини сприяють формуванню т. з. "сірих" зон, в яких реалізується діяльність, що носить напівлегальний чи нелегальний характер. Сірі зони існують як в західних суспільствах, так і в перехідних. Різниця полягає лише в об'ємах сірих зон. Діяльність, що реалізовується індивідами в просторі цих зон, носить прихований або латентний характер. Отже, мережі, які створюють подібні соціально-політичні простори, є джерелами латентності. Як приклад латентної діяльності в сірих зонах можуть бути названі відмивання грошей і корупція.

Ціллю суб'єктів, що діють в сірих зонах, є створення додаткових (крім офіційних, закріплених в ієрархіях) каналів вертикальної мобільності. Мережева інтеграція індивідів базується на неформальних відносинах, розростання яких в окремих випадках призводить до того, що вказані відносини починають самостійно визначати динаміку вертикальної мо-

більності. Таким чином, сіра зона як мережева структура, базується на неформальних відносинах, основу яких складає діяльність напівлегального характеру. Створюючи додаткові напівлегальні канали вертикальної мобільності (латентні за своїм характером) актори сірих зон переслідують мету вплинути певним чином на розподіл ресурсів.

А. И. Швырков, канд. филос. наук, СумГУ, Сумы

ЛИБЕРАЛЬНАЯ ДЕМОКРАТИЯ КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ИДЕОЛОГИЯ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ PR

Либеральную демократию можно назвать *глобальной* идеологией, поскольку она распространена в той или иной мере по всему миру.

Поддержание собственной идеологии сегодня, в эпоху глобализации, требует расходования огромных средств. Прежде всего потому, что идеология – это не только и даже не столько *слова*, сколько огромный массив самой разнообразной продукции – от наклеек до фильмов с многомиллионными бюджетами. Такие средства сегодня есть только у очень ограниченного количества стран.

Основные субъекты, поддерживающие демократическую идеологию – это США и Западная Европа.

После распада СССР эта идеология быстро заполнила освободившееся пространство. Во многом сложившееся тогда положение сохраняется до сих пор.

После обретения независимости, в нашей стране было несколько попыток выстроить государственную идеологию, однако все они провалились. Причем провалились, прежде всего, из-за банальной нехватки ресурсов. Попросту говоря, не хватило денег, чтобы нанять достаточно большое количество писателей, чтобы они написали достаточно большое количество книг, и чтобы эти книги опубликовать. То же самое с кино, телевидением и проч.

Особый интерес представляет вопрос о связи демократической идеологии и *политического пиара*.

От того, насколько политические игроки сегодня могут пользоваться этой идеологией, напрямую зависит их успех на выборах. Особенно это важно для стран, которые не могут позволить себе собственную идеологию, таких, как Украина. Следует заметить, что до последних президентских выборов правящим политическим силам это удавалось: и Ющенко, и Тимошенко вполне успешно симулировали свою приверженность демократическим ценностям. Другое дело, что во всех остальных сферах у них был катастрофический провал (потому они и проиграли выборы).

Что касается Партии регионов, находящейся ныне у власти, то в плане идеологии она имеет серьезные проблемы (речь в данном слу-

чае идет о чисто партийной идеологии, той, с которой ПР пойдет на выборы). Выработка принципиально новой и оригинальной идеологии является на сегодня объективно невозможной (прежде всего из-за существующего сегодня очевидного *идеологического застоя*). Попытки как-то включиться в идеологию, которую условно можно назвать идеологией "русского мира" или "евразийства", эпицентром распространения которой является Россия, судя по всему, обречены на провал. Обусловлено это как специфичностью данной идеологии (скорее всего, она эффективна только в пределах собственно России), так и существованием значительной ей оппозиции в Украине. Так же не следует забывать, что в финансовом отношении сегодня Россия – не конкурент США и Западной Европе. Попытки же использовать какой-то суррогат советской идеологии на сегодня так же явно безуспешны.

Данная ситуация очевидным образом гарантирует ПР большие проблемы на приближающихся парламентских выборах. Исправить ситуацию вряд ли удастся. Прежде всего потому, что за ПР уже давно и прочно закрепился имидж партии, делающей ставку на недемократические методы политической борьбы. Причем отнюдь не потому, что она чаще других пренебрегает демократическими процедурами (ими в не меньшей мере пренебрегал тот же БЮТ, например), сколько как раз в силу того, что она не достаточно последовательно использовала и использует наработанные и давно обкатанные демократические штампы.

Наоборот, оппозиция в полной мере использует преимущества глобальной демократической идеологии. Пожалуй, среди сколько-нибудь значительных оппозиционных партий нет ни одной (кроме ВО "Свобода" и КПУ), которая бы не использовала в чистом виде соответствующую риторику. Облегчает задачу данных партий то, что к сегодняшнему дню в Украине создано своеобразное демократическое информационное поле (субстрат которого – разнообразные СМИ, особенно интернет-СМИ), встраивание в которое и последующее использование для заинтересованных сил не представляет сколько-нибудь серьезных трудностей. По сути, украинская оппозиция сегодня имеет практически бесплатный, давно "раскрученный" инструмент, позволяющий ей, с одной стороны, заниматься самопиаром, а с другой – выступать с очень действенной критикой власти (олицетворяемой сегодня президентом В. Януковичем и Партией регионов). Именно потому, что украинская оппозиция пользуется хорошо раскрученной и все время финансово поддерживаемой США и Западной Европой идеологией, расходы ее минимальны (эту фразу, разумеется, не следует понимать так, будто наша оппозиция финансируется из-за границы).

Поэтому, несмотря на то, что ее (оппозиции) собственные финансовые возможности не идут ни в какое сравнение с финансовыми возможностями ПР, и то, что она на сегодня по сути раздробленна, она вполне успешно может конкурировать с Партией регионов.

П. П. Шляхтун, д-р філос. наук, проф., КНУТШ, Київ

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ: МІФ І РЕАЛЬНІСТЬ

Під кутом зору демократизму інститут місцевого самоврядування не тільки буденною, а й науковою політичною свідомістю сприймається як однозначно демократичний. Про демократизм такої форми здійснення публічної влади, здавалося б, свідчить вже сама її назва – **самоврядування**. Між тим теоретичний аналіз і політична практика можуть підтвердити, що інститут місцевого самоврядування сам по собі не є демократичним ні за своєю політико-правовою природою, ні за практичною реалізацією, і реально може бути досить далеким від демократії.

Організація державної влади в сучасних демократичних країнах грунтується на конституційно закріпленому принципі народного суверенітету, який полягає у визнанні народу єдиним джерелом і верховним носієм влади в державі. Народ здійснює владу у формах як безпосередньої демократії (вибори, референдум, збори громадян тощо), так і представницької – через своїх представників в органах державної влади, передусім у парламенті. Обраний народом парламент, як загальнонаціональний представницький орган законодавчої влади, своєю чергою, формує підзвітний йому орган виконавчої влади – уряд.

Аналогічною є організація місцевого самоврядування: територіальна громада як джерело влади в адміністративно-територіальній одиниці держави обирає своїх представників до місцевого представницького "законодавчого" органу – місцевої ради, яка, своєю чергою, формує підзвітний їй виконавчий орган – виконавчий комітет. При цьому органи місцевого самоврядування не вважаються державними органами. Роль народу (виборців) у формуванні органів влади і в межах держави, і в масштабі її адміністративно-територіальної одиниці є принципово однаковою, однак у першому випадку йдеться про **державне правління**, а в другому – про **самоврядування**.

Якщо бути послідовним, то варто було б або державне правління називати самоврядуванням (народу), або місцеве самоврядування називати місцевим державним правлінням (чи управлінням). Радянська модель організації публічної влади на місцях, за якої місцеві ради та їхні виконавчі органи визнаються державними органами, більшою мірою відповідає дійсному стану речей, ніж так зване "місцеве самоврядування". Франкомовний термін, що позначає таку місцеву владу, – autonomie locale (місцева автономія) також є точнішим, аніж англомовний – local self-government (місцеве самоврядування), оскільки реально має місце саме певна автономія місцевої влади щодо держави, а не самоврядування територіальної громади.

Демократизм влади визначається не тільки порядком формування органів влади, а й багатьма іншими чинниками, не в останню чергу – можливостями контролю виборців за діяльністю сформованих ними

органів та обраних посадових осіб, реалізації їх відповідальності перед виборцями. Територіальна громада не має вагомих правових засобів впливу на обраних нею депутатів місцевої ради, оскільки вони, так само, як і парламентарії, наділяються вільним мандатом і не несуть юридичної відповідальності перед виборцями – не зобов'язані виконувати їхні накази і не можуть бути відкликані ними. Реально депутати звітують перед виборцями лише один раз на чотири чи п'ять років під час місцевих виборів. Такі вибори можуть проводитися як за мажоритарною, так і за пропорційною виборчими системами, від яких значною мірою залежить ступінь реальної відповідальності депутатів перед виборцями. Так, пропорційна виборча система із закритими виборчими списками дає депутатам можливість уникати персональної політичної відповідальності перед виборцями на наступних виборах, а мажоритарна створює умови для підкупу виборців шляхом надання кандидатом виборцям усіляких подарунків і послуг.

На відміну від парламентаріїв, депутати місцевої ради виконують свої обов'язки на громадських засадах (оплачуваними зазвичай є лише посади голови ради, його заступників та голів постійних комісій), що також не сприяє демократизму діяльності ради. Не отримуючи офіційної матеріальної винагороди за свою діяльність, депутати місцевих рад всіляко намагаються компенсувати затрати свого часу і праці: через приватизацію об'єктів муніципальної власності, лобіювання приватних інтересів, отримання замовлень від муніципалітету для власних підприємств, а то й шляхом банального хабарництва. На місцевому рівні такі явища значно поширеніші, ніж на центральному, оскільки до депутатів парламенту прикута увага всього суспільства, засобів масової інформації, опозиційних політичних сил, міжнародної громадськості, тоді як на місцях такі чинники майже не діють. Місцеве самоврядування на практиці – це нерідко правління осіб, які завдяки використанню різноманітних ресурсів прийшли до влади і використовують її у власних інтересах.

Окрім сумнівного демократизму, місцеве самоврядування може породжувати й інші негативні явища: абсолютизацію місцевих інтересів на шкоду загальнодержавним; відсутність управлінської вертикалі в межах адміністративно-територіальної одиниці (кожна територіальна громада діє самостійно, а сформовані нею органи нікому не підпорядковуються); розбазарювання бюджетних коштів на сумнівні місцеві проекти та ін.

Реального самоврядування народу у "місцевому самоврядуванні", отже, не більше, ніж у державному правлінні чи управлінні, які ніхто самоврядуванням не вважає. Міфічним є й якийсь особливий демократизм місцевого самоврядування, оскільки владу на місцях реально здійснюють не територіальні громади, а хоча й сформовані ними, проте фактично непідконтрольні їм органи. Якщо наведені тут щодо цього теоретичні аргументи читачеві видаються непереконливими, то нехай він визначиться з реальністю власного впливу на здійснення влади за місцем проживання.

Ю. В. Шорохова, студ., КНУТШ, Київ
jsv1203@gmail.com

ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Сучасні конфлікти стали одним з провідних чинників нестабільності на земній кулі. У зв'язку з тим, що ці конфлікти не завжди перебувають під контролем, вони мають тенденцію до розростання, і, як наслідок, залучають все більшу кількості учасників, що створює серйозну загрозу не тільки тим, хто безпосередньо був втягнутий в конфлікт, а й усім, хто їх оточує. Тому технологія мирного врегулювання конфліктів набуває особливого значення в сучасних умовах, стаючи головною умовою збереження і подальшого розвитку людської цивілізації.

Проте не слід забувати, що хоча проблема конфлікту вивчається багатьма дослідниками вже чимало років, не існує якогось єдиного, універсального способу врегулювання конфліктів, оскільки останні є досить складним явищем, тому вимагають комплексного підходу для їх вирішення.

Саме такі підходи досліджуються у політичній сфері, оскільки, як зазначав російський політолог К. С. Гаджиев, політика починається там, де існують конфлікти, і що саме політика покликана знайти шляхи і засоби вирішення конфліктів, що виникають в житті громади. Подібну точку зору висловлює й інший дослідник А. Г. Здравомислов, який визначає політику як сферу діяльності з вирішення і відтворення конфліктів [*Здравомислов А. Г.* Соціологія конфлікту. – М., 1996].

В першу чергу слід зазначити, що як розростання, так і вирішення політичних конфліктів може відбуватися на декількох рівнях, напр., внутрішньодержавних, міжнародних тощо. В багатьох випадках проблема конфлікту може переростати з одного рівня на інший: по-перше, конфлікт з внутрішнього може стати міжнародним внаслідок дезінтеграції країни, по-друге, часто через посередництво чи підключення більш широкого кола країн-учасників внутрішні конфлікти, хоча і залишаються внутрішніми, набувають міжнародного звучання. Прикладами розширення конфлікту за рахунок нових учасників можуть служити багато регіональних і локальних конфліктів другої половини XX століття (достатньо згадати В'єтнам, Афганістан), коли втручання таких найбільших держав, як США і СРСР, перетворювало їх в серйозну міжнародну проблему. Тому першочергове завдання у вирішенні політичного конфлікту – вирішення його ще на внутрішньодержавному рівні та недопущення його розростання до міжнародного конфлікту.

У ситуації конфлікту існують два шляхи поведінки: спробувати вирішити конфлікт за допомогою односторонніх дій (кроків), або завдяки спільним діям з партнером, тобто шляхом переговорів та посередницьких процедур.

Перший шлях включає в себе мирні та конфліктні підходи. Останній характеризується спробою завоювати перемогу, під час якої сторони

вступають у протиборство, суть якого яскраво віддзеркалюється в словах К. Клаузевіца про те, що якщо супротивник не підкоряється нашій волі, то ми повинні поставити його в ще гіршу ситуацію. Для цього можуть використовуватися різні засоби, в тому числі збройне протистояння, терористичні акти, економічна блокада, політичні засоби тиску тощо. В такому випадку події зазвичай розвиваються в бік посилення конфліктних відносин і часто виливаються у форму збройного протистояння. Небезпека в такому вирішенні політичних конфліктів, полягає не тільки у можливому насильстві, руйнуванні та економічному занепаді, але і в самому характері вирішення проблеми. Інтереси та цілі однієї із сторін у разі перемоги іншої виявляються нереалізованими. Це залишає проблему невирішеною, веде до невдоволення переможеної сторони, яка починає шукати можливості для реваншу, що породжує основу для нового конфлікту і не дозволяє зберегти тривалий і міцний мир.

Мирними підходами до вирішення конфлікту за допомогою односторонніх дій є наступні:

- Ухилення від вирішення проблеми – це спроба відійти від конфлікту. Такий підхід має місце, коли ситуація може вирішитися сама собою та якщо на даний час нема можливостей для продуктивного вирішення конфлікту. Такий відхід може бути доволі конструктивною реакцією на конфлікт, що затягнувся. Проте як і за ситуації боротьби, за такого варіанту "ухилення" від конфлікту нереалізованість інтересів і цілей переможеного служить небезпечним джерелом подальшого розвитку конфлікту.
- Пристосування – це відмова від власних інтересів, втрата позицій та готовність піти назустріч. Прийняти цю стратегію сторони змушені при розумінні власних помилок, необхідності збереження добрих стосунків з опонентом, сильної залежності від нього або загрози ще більших збитків від конфлікту.
- Компроміс – це бажання опонентів завершити конфлікт окремими діями до певного рівня. Він характеризується відмовою від частини раніше висунутих вимог, готовністю визнати претензії іншої сторони частково виправданими. Сьогодні саме ця стратегія використовується найчастіше. Проте, для успішного застосування стратегії компромісу необхідне розуміння опонентами наявності рівних можливостей та задоволення тимчасовими рішеннями, щоб не втратити більшого. Проте конфлікт в такій зміненій формі може виникнути знову, оскільки проблема, що викликала його, була вирішена не до кінця. На певний час таке вирішення є доцільним, що часто необхідне у політичній боротьбі, але майже ніколи не потрібне тим, хто керує державою [*Уткин Э. А.* Конфликтология. Теория и практика. – М. : Екмос, 1998].

На відміну від орієнтації на односторонні дії, другий шлях вирішення політичних конфліктів за допомогою спільних дій з партнером означає наступне: учасники виходять з того, що суперечності, що виникли між ними, повинні бути обговорені, і в результаті цього обговорення має бути знайдено рішення проблеми. Головна ідея цього шляху – "не ти

проти мене, ми разом проти проблеми". Такий шлях саме політичного врегулювання конфлікту. Він передбачає проведення прямих переговорів або переговорів за допомогою посередника. Рішення, яке приймається сторонами на переговорах, якщо вони завершилися домовленостями, завжди є спільним рішенням, тобто тим, на яке погодилися обидва учасники, підписавши заключний документ. У цьому випадку сторони виходять з того, що в результаті обговорення можна знайти взаємоприйнятне рішення, яке потім закріплюється юридичними документами (договорами та угодами тощо). Тобто, таке співробітництво є найбільш ефективною стратегією поведінки у конфлікті, яка спрямована на конструктивне обговорення проблеми.

Однак те, який шлях буде обраний учасниками в якості головного, залежить від багатьох чинників, у тому числі від існуючих традицій і наявних механізмів вирішення конфліктів у його учасників, від їх установок і навичок у цій галузі. Саме тому дослідження методології вирішення конфліктів є важливим питанням підтримання миру та добробуту як їх суб'єктів, так і всіх оточуючих їх людей. Оскільки життя – це процес вирішення нескінченної кількості конфліктів. Людина не може уникнути їх. Вона може лише вирішити, брати участь у виробленні рішень або залишити це іншим.

Підсекція
"СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ"

Н. Р. Абрамчук, студ., ПНУ ім. В. Стефаника, Івано-Франківськ

ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА ДОСВІДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стрімке зростання регіонального самоврядування у другій половині XX століття в сучасних демократичних країнах стало одним із чинників тенденції до децентралізації та оптимізації територіальної організації держави. Забезпечення національного регіонального розвитку є запорукою стабільної стратегічної розбудови політичної системи. В даному контексті, саме прагнення України до побудови збалансованої внутрішньої політики вимагає нормалізації інтересів громади та управління на середньому рівні [Держава та регіони: від патерналізму до партнерства: аналіт. доповідь / С. О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук та ін. ; за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2010. – С. 8].

Слід зауважити, що інституціональне забезпечення реалізації державної регіональної політики здійснюється на трьох основних рівнях – національному, регіональному та місцевому. Однак акценти політологічного дослідження будуть спрямовані на розгляд регіонального рівня.

Науково-теоретичною базою слугуватимуть погляди вітчизняних вчених (В. Борейко, З. Варналій, В. Керецман, В. Куйбіда, О. Кукарцев, В. Малиновський, О. Петришин, Л. Руденко), а також законодавча база України. Закономірно, що дослідники приділяють увагу аналізу регіональної політики, але тільки в межах свого предмета дослідження.

З просуванням України шляхом модернізаційних перетворень важливим державним пріоритетом виступає стимулювання розвитку регіонів. Особлива увага зумовлена тим, що відсутність зваженої регіональної політики веде до дезінтеграції будь-якої країни, це в свою чергу є небезпечним чинником для держав на перехідному етапі [*Керецман В.* Проблеми формування регіональної політики та регіонального управління в Україні // Регіональні студії : науковий збірник. – Ужгород : Ліра, 2001. – Вип. № 1. – С. 15].

Аналізуючи владу у вертикальному розрізі виділяють центральну владу як головний керівний вузол держави і регіональну владу – як місцеву владу в будь-якому регіоні даної держави, яка може бути муніципальною, міською, районною. Відповідно до Конституції України у системі адміністративного поділу наступним рівнем управління за державним є обласний рівень, який слід розглядати як регіональну владу [*Петришин О. В., Кучеренко Т. В.* Нормативно-правова база регіональної влади в Україні: шляхи удосконалення // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 24].

Якщо звернутися до практичного втілення, то наприклад на регіональний розвиток Івано-Франківщини впливають такі внутрішні виклики, які притаманні і для інших областей: **Відсутність сформованих** загальнонаціональних, визнаних суспільством **цінностей**, які зміцнювали б єдність держави; **Політична структуризація регіонів**; **Нетерпимість між політичними силами**, що мають дуже виразну регіональну електоральну підтримку, призводить до паралічу інститутів демократії; **Відсутність адекватної державної регіональної політики** ще більш посилила ризики та негативні тенденції українського життя: наростання асиметрії в рівнях розвитку регіонів; слабкі міжрегіональні, міжгалузеві та міжрайонні зв'язки; нераціональне використання людського потенціалу тощо [Регіональна політика : правове регулювання. Світовий та український досвід / В. Куйбіда, А. Ткачук, Т. Забуковець-Ковачич ; за заг. ред. Р. Ткачука. – К. : Леста, 2010. – С. 36–37]; **Обласні ради** як органи самоврядування **позбавлені права створювати свої виконавчі органи.** Вони значну частину переданих їм відповідними радами повноважень змушені делегувати відповідним державним адміністраціям. Повноваження самоврядування таким чином перетворюються на державні повноваження, які здійснюються місцевими органами державної виконавчої влади [*Кукарцев О. В.* Інституціональні механізми регіональної політики: централізація і децентралізація влади // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2007. – Вип. 19. – С. 103].

У цьому контексті ключовим є вирішення проблеми формування ефективних механізмів територіальної організації влади: по-перше, ста-

більність інтегрованого світового простору потребує гармонізації інтересів, тобто особливої ваги набуває забезпечення балансу "держава-суспільство", "держава-регіон". По-друге, орієнтованість державної політики на забезпечення національних інтересів особливо важлива при задіянні антикризової програми в регіонах України. По-третє, врахування при опрацюванні стратегії основних довготривалих тенденцій та закономірностей розвитку світової спільноти, йдеться про децентралізацію влади, зміцнення її структури на регіональному і місцевому рівнях. По-п'яте, основна увага має приділятися людині, збереженню демографічного, трудового, інтелектуального потенціалу, створенню системи нових робочих місць, підвищенню зайнятості в "суспільних" видах діяльності.

Отже, посилення глобалізації стимулює побудову нової архітектури регіонального управління з наголосом на самостійній суб'єктності регіонів. Це в свою чергу, вимагає здіснення наступних кроків необхідних для ефективної регіональної політики Івано-Франківської області :

- відмова держави від здійснення ручного управління регіонами і створення надійної законодавчої бази, розмежування повноважень між центральними органами виконавчої влади і регіональним рівнем;
- реалізація контрактної взаємодії між Кабінетом Міністрів України та обласними радами про співробітництво (станом на 2011 р. тільки із 7 областями були укладені подібні угоди), що створює основу для середньострокового планування регіонального розвитку;
- створення дієвої мережі недержавних інституцій регіонального розвитку – Агентства регіонального розвитку, які повинні набувати міжвідомчих координаційних функцій, а не виступати в якості комунальних підприємств або громадських організацій (як приклад останньої – Асоціація економічного розвитку Івано-Франківщини).

Тобто, основним стратегічним завданням України полягає у консолідації регіонів, стимулюванні розвитку міжрегіональних відносин на внутрішньому і зовнішньому рівні держави.

А. І. Антонюк, КНУТШ, Київ

НАЦІОНАЛЬНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК УМОВА КОМФОРТНОГО ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Вихідним пунктом консолідації суспільства є розуміння української нації як відкритої поліетнічної спільноти, що історично сформувалася на території України і усвідомлює себе як український народ, спільнота громадян Української держави.

Як писав Е. Сміт – проблема національної ідеї в загальноцивілізаційному дискурсі вже в основному завершила цикл свого становлення – вона пройшла кілька етапів рефлексивного опанування, на яких була послідовно представлена у поняттях національного духу, національної

свідомості і, нарешті, найбільш актуальному на сьогодні понятті "національної ідентичності".

Більшість із методологічних суперечностей сьогодні рефлексуються в понятті національної ідентичностії, що стало ключовим для осмислення даної проблематики в європейській та американській науці. Саме поняття ідентичності є достатньо широким і вживаним у різних галузях суспільних і гуманітарних наук. Важливо встановити, що ідентичність розглядається як факт усвідомленої приналежності до спільноти [*Сміт Е. Д.* Національна ідентичність // Основи. – 1994. – С. 224].

Поняття ідентичності є ключовим у більшості підходів, що ставлять за мету осмислення явищ національного самоусвідомлення і самоствердження.

Отже, приналежність до певної культури, перебування в колі певних культурно-смислових реалій детермінує ототожнення людини з певною спільнотою. Однак, не менш очевидно й те, що сама ідея, поняття про певну культурно-комунікативну (цивілізаційну, національну, професійну) визначеність людини конституює її уявлення про цілісність і смислову означеність тієї культурної реальності, в якій вона перебуває. Іншими словами, без "української ідеї" неможливе уявлення про "українську культуру".

Феномен національної ідентичності має власну логіку становлення, що розгортається навколо певної сукупності суспільно значущих смислів і цінностей. Суспільна ідея є тим універсальним механізмом подібних процесів суспільної самоорганізації, що пов'язує становлення соціальних інститутів і формування понять та уявлень суспільної свідомості. Отже, національна ідентифікація формується навколо специфічної суспільної ідеї, що може бути означена як національна ідея.

Модернізована національна ідея – це нова ідея української нації. Поруч з тим, це – ідея нової української нації, – у якій знайдуть своє узагальнене вираження ключові проблеми актуального буття спільноти. У ній ці проблеми знайдуть своє образне, логіко-понятійне та практично-вольове розв'язання. Нація в цьому випадку виступає не об'єктом, не предметом схиляння, а суб'єктом, наділеним невід'ємними властивостями кожного суб'єкта – свободою і творчістю [*Поппер К.* Открытое общество и его враги // Феникс. – 1992. – С. 448].

Національна самоідентифікація за сучасних умов не втрачає провідної ролі в суспільній свідомості.

На сьогодні ми маємо кілька факторів, що впливають на культурно-історичну самоідентифікацію індивідів в Україні.

Перший – це параметри і критерії традиційної української етнокультурної ідентичності. Існує стереотипний образ українця, сформований протягом XIX-XX століть у межах романтично-народовського дискурсу. Найголовніший інструмент утвердження даного типу ідентичності – це літературна норма сучасної української мови, яка увібрала в себе всі основні прояви національності, як його розуміли і продовжують розуміти прихильники національного відродження – народність, самобутність, емоційність, пуризм (очищення від "чужого").

Другий фактор – імперська російська культурна традиція, що бере свої витоки у дореволюційній дійсності і спирається на авторитет російської культури XIX-XX століть, що значною мірою визначала формування культурних вподобань і світоглядних установок більшості громадян. Сьогодні дана традиція справляє переважно прихований інерційний вплив, який від того не стає менш значущим. Зокрема, він лежить в основі переконання значної кількості громадян України різного етнічного походження в тому, що російська мова більше надається для "високого" стилю спілкування як на побутовому рівні, так і в сфері культури, науки, і загалом володіння нею є ознакою вищого культурного розвитку, освіченості, певного соціального статусу індивіда.

Третій фактор – ідеологічна й психологічна спадщина комунізму, що лежить в основі ідентичності "радянської людини". На відміну від попередньої, вона досить чітко означена і досить агресивно репрезентована в усіх шарах соціуму її прихильниками і носіями. Така категоричність послідовників комунізму пов'язана з тим, що його позитивні атрибути – уявне соціальне благополуччя і особистісний успіх – для значної кількості громадян України закорінені в їхньому власному досвіді. Тому, визначаючи місце і перспективи даної форми самоідентифікації, слід враховувати ту обставину, що йдеться не стільки про актуальність ідеології, скільки про психологічну реакцію людей, що опинилися в умовах боротьби за виживання і не мають іншого досвіду інтелектуального (ідейного) самоопанування і самоорганізації, окрім комуністичної риторики.

Четвертий фактор – наслідки ліберальної вестернізації. Замість засвоєння ідеалу самоврядної і відповідальної особистості, сумлінного громадянина і щирого патріота, на якому тримається суспільний уклад західних демократій, на пострадянському просторі утвердився інший соціальний стандарт – цинічний індивідуалізм, культ споживання, повна автономність соціальних груп, недовіра до держави і заперечення ідейних мотивацій як таких.

На думку Я. Грицака, Г. Касьянова та інших учених, у новопосталих державах вибір концепції національної ідентичності – етнічної чи політичної – залежить від типу еліти, яка приходить до влади. Якщо це культурницька еліта, вона схильна вибирати етнічну концепцію. Політичній концепції нації віддають перевагу адміністративні еліти.

На практиці сучасні українські еліти віддають належне як етнічній, так і політичній концепціям нації, намагаючись збалансувати їх, оскільки вибір на користь лише однієї з них ставить під загрозу політичну стабільність і територіальну цілісність держави й відповідно домінантні позиції цих еліт.

Отже, головній аспект сильної національної держави – збереження й культивування в суспільстві національної ідентичності, у тому числі утвердження в свідомості нації національної ідеї. Така ідентичність є стратегічною умовою забезпечення довготривалої стабільності держави. Вона конституює націю. Адже в свідомості численних етнічних груп вже давно утвердилася національна самоідентифікація з українською нацією як поліетнічною, політичною спільнотою.

О. М. Баранова, асп., ТНУ ім. В. І. Вернадського, Сімферополь

ПОШУКИ ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Час, який минув з моменту набуття Україною незалежності, охарактеризувався потужним поширенням інституційної структури різних релігійних організацій різноманітних напрямів. Релігійна мережа країни розросталася бурхливими темпами в перші роки незалежності і досі продовжує поширюватися, хоча вже, звичайно, з меншою швидкістю. Однак сучасна реальність демонструє, що державні органи влади не здатні так швидко адаптуватися до раптових змін у суспільстві і відразу побудувати ідеальну модель відносин по лінії держава – релігійні організації, цей процес потребує певний час.

Соціально-політична стабільність країни багато в чому зумовлюється змістом та спрямованістю державно-конфесійних і міжконфесійних відносин, суспільною активністю релігійних інституцій. Але маємо зазначити, що релігійна ситуація в Україні на сьогодні лишається складною і неоднозначною. У країні й досі тривають складні пошуки оптимальної моделі відносин між церквою та державою.

Сучасна стратегія співробітництва держави і церкви, як цілеспрямований і системний процес, має бути спрямована на пошук взаємоприйнятних форм і методів розв'язання соціальних і релігійних проблем. Досягнення цієї мети можливе за умови державно-конфесійного і міжконфесійного порозуміння і злагоди, поглиблення процесу подальшої інтеграції церкви в суспільство [Державний комітет у справах національностей та релігій : офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scnm.gov.ua/].

Як зазначає Державний комітет у справах національностей і релігій, релігійний комплекс України являє собою складну систему взаємодії та взаємовпливів канонічно й організаційно структурованих релігійних інституцій. Ця система виступає невід'ємною складовою суспільного життя, чутливо реагує на утвердження в громадській свідомості демократичних цінностей, світоглядних і національних ідей, морально-етичних принципів, власних позицій у трактуванні національної та церковної історії. Зазначені процеси проявляються у зростанні суспільної активності віруючих, поглибленні внутрішньоцерковної інтеграції й мобілізації, посиленні впливу на внутрішню і зовнішню політику релігійного фактору [Там само].

У сучасній Україні склалася непроста ситуація в сфері державно-конфесійних (і в першу чергу, державно-православних) відносин. Це проявляється, зокрема, в активній і поглибленій політизації релігійного середовища. Політичний фактор сьогодні виступає одним із основних конфліктно-формуючих у системі державно-конфесійних і міжконфесійних відносин в Україні. Активне політичне втручання у діяльність церков і релігійних організацій, політична (у своїх симпатіях) диференціація

останніх у більшості випадків призводить до негативних наслідків, сприяє посиленню конфліктності в релігійному середовищі, у першу чергу православному [Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова – офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.com.ua/].

У цій ситуації церкви України (і релігійні організації в цілому) розглядаються різними суспільними групами з політичних позицій. Політичну оцінку отримує історичне минуле церков та їх відносин. Таким чином, історичні упередженості та стереотипи стають чинниками політичної дійсності, зумовлюють відмінні політичні та геополітичні орієнтації різних соціальних верств українського суспільства. Належність до певної церкви стає чинником і ознакою політичної ідентифікації особи і самої церковної спільноти.

Аналіз вторинних соціологічних даних дозволяє нам стверджувати про високий рівень довіри суспільства до релігійних інституцій і, зокрема, церкви, їх вплив на політичні орієнтації своїх прихильників, а відтак і про потужний соціальний капітал найбільших релігійних організацій країни.

У той самий час, дані проведеного аналізу свідчать про те, політичні сили і представники органів державної влади України активно використовують соціальний капітал церков з тим, щоб впливати на політичні вподобання їх прихильників.

Наявна політизація міжконфесійних та державно-конфесійних відносин. Українське суспільство перебуває в стані соціально-економічного та політичного вибору. Соціологічні дослідження фіксують наявність у масовій свідомості громадян різноспрямованих (і навіть протилежних) орієнтацій, прагнень і позицій щодо подальшого розвитку української держави та суспільства.

Все це поглиблює конфліктогенність релігійного середовища в Україні та посилює протиріччя в ньому. Складність вирішення всього комплексу цих проблем значною мірою пов'язана з недостатньо чіткою законодавчою базою регулювання відносин між державою і церквою в сучасній Україні. Мова йде про те, що чинна Конституція України, Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації", а також інші законодавчі акти декларують світський характер держави, однак у той самий час все ж таки залишають чималий простір для довільного тлумачення окремих їхніх статей, де не завжди проглядаються конкретні механізми їх здійснення [*Бабинов Ю. А.* Государственно-церковные отношения в России, СССР, СНГ: теория, история, практика. – Севастополь : Изд-во СевНТУ, 2003. – С. 203].

Проведені нами дослідження підтверджують складність процесів, що відбуваються сьогодні в релігійній сфері України. Пошук оптимальної моделі державно-церковних відносин триває, а відтак можемо спостерігати нестабільність у відносинах між державою та релігійними інститутами.

Т. О. Беца, студ., КНУТШ, Київ

ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Сучасний світ характеризується економічною та культурною глобалізацією, тісними регіональними інтеграційними процесами, поглибленням нерівності у світовому, регіональному та національному вимірах. Проте однією з найважливіших рис останнього часу є розмивання колись усталених понять "влада", "держава", "громадянство" тощо. Це, своєю чергою, поглиблює політичну нестабільність та призводить до соціальної напруги у суспільстві. Недовіра населення до політики та посадових осіб, незадоволення політикою, неприйняття існуючого політичного курсу, невизнання легальної влади – усе це породжує проблему легітимності політичної влади.

У широкому сенсі легітимність є суспільним визнанням якої-небудь дії особи. Якщо ж розкривати зміст цього поняття у вузькому значенні, то воно означає визнання, пояснення і виправдовування влади. Отже, легітимною є та влада, з якою погоджується народ. Тобто, влада приймається населенням, а не нав'язується йому. Маси згодні підкорюватися такому порядку, вважаючи його справедливим, правильним, найкращим для держави на даний момент. Легітимність влади означає, що її підтримує більшість, а закони виконуються основною частиною населення. Проте добровільна згода підкоритися владі можлива лише в тому випадку, коли вона сама спирається на цінності, традиції, переваги та спрямування більшості населення. Важливим моментом є те, що чим нижчий рівень легітимності, тим частіше влада буде спиратися на силовий примус, і навпаки.

Питання легітимності влади є надзвичайно глибоко та повно проаналізоване видатним політичним теоретиком, філософом та соціологом Максом Вебером (1864–1920 рр.). Типологія легітимного панування, виокремлену М. Вебером, в якій він розкрив сутність, основу та структуру кожного типу, вважається класичною. Критерієм для визначення основних типів панування Вебер запропонував мотиви повинності, відповідно до яких були виокремлені традиційний, харизматичний та легальний типи. Звичайно в чистому вигляді жоден з них не існує, на практиці ми є свідками поєднання різних типів. В Україні питання легітимності державної влади досліджували такі науковці як О. Гребіневич, О. Дащаківська, О. Середа та інші. Проте, необхідно зазначити, що в Україні сьогодні не вистачає досліджень, присвячених легітимності влади і саме це є однією з причин актуальності даного питання.

На даний момент легітимність політичної влади в Україні є проблематичним питанням. Втрата зв'язку між виборцями та політичними силами і як наслідок недовіра громадян до політики та посадових осіб зумовлює нестабільність суспільного життя. Задля вирішення цих нагальних проблем необхідно встановити такий режим, який став би легітимним для більшості населення. Причини кризи легітимності в Україні нау-

ковці визначають по – різному. Проте наголошується на існуванні двох найголовніших проблемах, які існують в українському суспільстві:

- Відсутність цілісного загальнополітичного образу, що призводить до того, що легітимність стає прив'язаною до певної політичної сили.
- Відчуження людини від політики, що є наслідком зростання ролі приватного життя над публічним і зумовлює втрату зацікавленості в політичному житті.

Легітимність як така є результатом легітимації, яка реалізується через народовладдя, у таких його формах як вибори, референдуми, народні ініціативи тощо. Найбільш поширеним способом легітимації державної влади, витоки якого сягають 18 століття, є запровадження інституту прямих виборів до органів влади. Громадяни повинні мати можливість брати безпосередню участь у формуванні та діяльності державної влади, здійснювати контроль за нею і змінювати її в разі втрати легітимності. На сьогоднішньому етапі в Україні чітко прослідковується тенденція до звуження права народу впливати на політичні процеси в суспільстві. Це, в свою чергу, породжує нестабільність в державі і може призвести до демонстрацій, мітингів, походів, революцій тощо. Для того, щоб уникнути таких ситуацій необхідна розробка державою загальної стратегії дій, які б сприяли підвищенню рівня легітимності публічної влади. Можна виокремити такі загальні кроки, які варто зробити українській владі задля підняття рівня легітимності у суспільстві: підвищення рівня громадянської компетенції, розвиток громадянської культури участі та інформування громадян про можливі законні способи їхньої участі в обговоренні та прийняття суспільно важливих рішень, відкритий діалог влади із суспільством про нинішні проблеми та труднощі, виконання задекларованих обіцянок тощо.

Варто зазначити, що легітимність політичної влади не означає, що її підтримують всі без винятку громадяни країни. В будь-якій демократичній державі існує опозиція до здійснюваного політичного курсу, це є фундаментом демократії. Стан повної легітимності політичної влади досягається надзвичайно складним шляхом, це процес, який важко досягається та ще складніше зберігається. Тільки в суспільстві з усталеними нормами поведінки, розвиненою культурою влади та культурою народу, високим рівнем соціально-економічного та політичного розвитку доцільно говорити про легітимність політичної влади.

Таким чином, легітимність означає згоду народу з владою, коли він добровільно визнає її право приймати рішення, які повинні виконуватися. А також вона передбачає визнання права суб'єктів влади встановлювати загальнообов'язкові правила поведінки, приймати закони та видавати розпорядження. В легітимності відображається ставлення громади до влади, її можна визначити як *стан влади, коли вона визнається більшістю народу законною і справедливою*. Україна, як цивілізована, демократична та правова держава, повинна врахувати той, факт, що легітимність є необхідною умовою ефективного функціонування державної влади та стабільності в суспільстві.

К. О. Бовтун, студ., КНУТШ, Київ
ekaterina_bovtun@ukr.net

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Проблеми визначення і розуміння такого різнопланового та широкого поняття як "націоналізм" залишаються актуальними протягом багатьох століть. І з кожним новим пройденим етапом в історії людство вдається до нових трактувань і тлумачень цього досить складного політичного явища. Націоналізм не можна зрозуміти і осягнути, розглядаючи його лише з одного боку. Сьогодні націоналізм – це не тільки політична доктрина право-радикальних течій, що ґрунтуються на визнанні нації як центрального і основного поняття та об'єкта впливу, націоналізм – це світоглядний принцип, це політичних ідеал, вияв патріотичних настроїв, це визвольний або громадсько-політичних рух тощо. Для одних людей – це найвища цінність, для інших – джерело проявів шовіністичних настроїв та поширення екстремізму. Україна не є в цьому випадку виключенням, вона лише стала полем для полеміки з даного питання.

Першою проблемою націоналізму в сучасній Україні стало те, що у наш час чимало українців звикло асоціювати націоналізм з такими періодами в історії нашого народу, які характеризуються активною боротьбою мас за визволення з-під гніту пануючої держави, незалежністю та національним самовираженням. Та й найпопулярніші словники й довідники приймають цю точку зору: "Головною в націоналізмі є ідея державності та незалежності, самостійності… коли мета перетворення певного народу на державну націю вже досягнута, націоналізм тим самим остаточно виконує свою історично-конструктивну роль і від нього має залишитися лише патріотизм" [Етнічний довідник : у 3-х ч. / Л. Аза, Е. Афонін, Л. Васильева та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://etno.uaweb.org/glossary/n.html]. Судячи з цієї тези, можна зробити логічний умовивід, що нібито націоналізм в Україні припинив свої активні дії ще у 1991 році, коли наша держава здобула незалежність. Але це ж звичайно не так. Націоналізм не можна розуміти як певне політико-суспільне явище, що, маючи свій конкретний початок і кінець, з досягненням своєї головної мети припиняє існування. Націоналізм в Україні не зник з її незалежністю, він і сьогодні існує, але, зрозуміло, що не в тій формі, в якій він існував п'ятдесят чи сімдесят років тому. Саме націоналістичний напрям в ідеологічному спектрі представляють у наш час ВО "Свобода", ОУН, ОУН (революційна), Конгрес український націоналістів, Молодіжний Націоналістичний Конгрес та Центр Національного відродження імені Степана Бандери. "Націоналізм присутній у долі кожної нації і актуалізується тоді, коли вона є поневоленою – політично, ідеологічно, духовно, культурно. Для української нації, у якої стан нереалізованого прагнення до національно-буттєвого самоствердження є майже постійним, націоналізм набуває реального суспільного сенсу, потреби власної культури, самостійного державницького буття"

[*Мандрик М.* Український націоналізм: історія і сучасність // Персонал. – 2006. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://personal.in.ua/article.php?ida=232].

Друга проблема сучасного українського націоналізму криється в тому, що багато українців сьогодні зводять націоналістичні угруповання та рухи до виявів шовінізму, не знаючи та не намагаючись побачити різниці між ними. А вони дійсно є більш ніж суттєвими. Націоналізм підтримує всі прояви на національну самобутність всіх етнічних та національних меншин, будь-якого іншого народу, не возвеличуючи одну націю над іншою. І приймаючи або різко заперечуючи ідеї націоналізму, потрібно перш за все опиратися на першоджерела, а не критику та наукові коментарі тоталітарних часів. Адже саме в цих записах, які заплутують сучасного українця, та у необізнаності та неосвіченості з даного питання і криються найрізкіші помилкові судження щодо сприйняття націоналізму. В. Рог зазначає: "Ми сьогодні бачимо, що намагаючись подавати націоналізм, подають псевдонаціоналізм – якийсь екстремізм, шовінізм, расизм з одного боку, а з іншого боку подають таку несовісну критику націоналістичних ідей" [*Рог В.* Ідеї Донцова сьогодні актуальні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://molotoff.info/rozdumi/interview/3214-rog.html].

Наступною перешкодою на шляху сприйняття та належного існування сучасної націоналістичної ідеології в Україні є те, що за доктриною націоналістів нація, визнаючись найвищою цінністю в державі, не творить її, а є лише об'єктом політичного впливу. Нація стає лише пасивною субстанцією, і пересічний українець, що обмежується політикою та не проявляє свою національну волю, стає тільки складовою сірої безформної маси, якою управляє еліта. "Український націоналізм, перш за все, має змагатись за те, щоб нація ставала суб'єктом політики, її активним творцем, своєю власною волею творила свій позитивний менталітет, керувала вчинками своїх державних представників, керувала своєю власною долею. Лише тоді українська нація зможе вижити, а український націоналізм – стати провідною ідеєю в Україні" [*Окунєв З.* Сучасний націоналізм: перспективи ідеології. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://politiko.ua/blogpost31062].

Ще однією проблемою націоналізму можна вважати невіру в політичні ідеали та остаточне розчарування українського суспільства у можливості українського націоналізму. Адже націоналістичний рух хоч і представлений на політичній арені України, але все-таки не має достатніх засобів і можливостей для залучення та переконання населення і утримання влади. Це пов'язане з тим, що націоналізм сьогодні не несе суспільству достатньої віри та переконаності у своїх діях, а інші потужніші новітніші політичні сили затьмарюють його прояви та не дають можливостей для подальшого розвитку, хоча часом не несуть в собі більшої політичної значущості. "Якщо світський матеріалізм та індивідуалізм не підірве віру в спільність історії та долі, то духовні підвалини націоналізму існуватимуть доти, доки націоналізм існує як політична ідеологія, – як суспільна культура і як політична релігія – приречена на розквіт, і доти національна ідентичність зоставатиметься

одним із наріжних каменів сучасного світового порядку" [*Сміт Ентоні Д.* Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/smith/smt08.htm] Саме за цих умов можливе повернення націоналізму на вищий, якісно-новий рівень у вихорі ідеологічний змагань за політичну віру і громадянську прихильність.

І останньою, але не менш значущою сьогодні для України в контексті націоналізму є проблема глобалізації, яка стала могутнім чинником перерозподілу сил на міжнародній арені. Хоча органи державної влади не завжди приділяють цій темі достатньо уваги, все ж таки це не означає, що процеси глобалізації оминуть Україну. Саме нація, що стає головним об'єктом глобалізації, може унеможливити негативні наслідки даного явища, і аби не піддатися їм, потрібно переосмислити роль нації-держави як суспільного інституту, що з плином років втратила деякі свої функції, треба розвивати та підтримувати на гідному рівні культуру, мораль та духовність української нації, адже саме вони є стабільними суб'єктами міждержавних стосунків, а також треба зберегти свою самобутність та активно проводити проукраїнську зовнішню політику. Завдяки належному існуванню та функціонуванню націоналізму можна забезпечити ці дії.

Таким чином, можна зробити висновок, що хоча український націоналізм сьогодні є неоднозначним явищем у політиці нашої держави, але саме він як ніхто інший має можливість об'єднати український народ на якісно-новому рівні та забезпечити всіма можливими засобами гідне майбутнє для наступних поколінь. Саме націоналізм пропагує ті ідеї, які повинні стати для кожного українця найціннішими та найважливішими – його мова, традиції, культура, історія, національна приналежність. "Нації вмирають не від інфаркту, спочатку їм відбирає мову", – говорить Ліна Костенко. А Ви готові посперечатись чи ні?

П. В. Бульдович, студ. КНУТШ, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ДІЛОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ЦИКЛІВ В УКРАЇНІ

Політико-діловий цикл (political business cycle) – гіпотеза, яка пропонує електоральний цикл у якості причини виникнення реальних ділових циклів. Теорія політичних ділових циклів як основні причини розглядає: 1) опортуністичну діяльність політика, спрямовану на максимізацію ймовірності перемоги на виборах і збереження влади; 2) розходження в економічних політиках, які проводяться правлячими партіями. Цикли, які виникають з цих причин, носять, відповідно, назви: опортуністичний політико-діловий (opportunistic political business cycle) і партійний діловий (partisan business cycle) [*Шульгин С.* Политический деловой цикл. [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/136558.html]. За допомогою вдалої побудови політико-ділового циклу можна керувати рівнем соціальної підтримки населення до провідної влади, що призведе її до чергової перемоги на виборах. Таким чином, теорія політико-ділового циклу стверджує, що в боротьбі за владу полі-

тики нерідко зневажають суспільними інтересами. Найбільш вагомими дослідженнями явища політичного бізнес-циклу можна назвати роботи західних науковців Е. Тафта, В. Нордгауза, Д. Гіббса, А. Ліндбека.

На думку українського дослідника О. Простової, в Україні найбільш експліцитно проявляються ділові цикли, які загалом відповідають опортуністичній моделі політичного бізнес-циклу. Опортуністичний політичний діловий цикл (opportunistic political business cycle) – вид політичного ділового циклу, у якому чергування фаз ділової активності ініціюється опортуністичною поведінкою уряду. Уряд намагається використати доступні макроекономічні інструменти з метою перемоги на виборах і збереження влади [*Простова О.* Прояви взаємозв'язків політики та економіки в умовах соціальних змін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=24&c=613].

П. Гайдуцьким було проведено дослідження на основі статистичних даних, у якому яскраво помітний зв'язок між політичною кризою та економічними показниками розвитку країни.

Перш за все слід зауважити, що вплив політики на економіку залежить від масштабів, глибини, гостроти та тривалості політичної кризи. На відміну від економіки, у політиці немає детермінованих параметрів виміру відмічених проявів політичної кризи, тобто, не може бути детермінованих факторів її впливу на економіку.

У той же час слід розглядати різні фактори впливу на економіку, які можуть мати досить пряме, опосередковане чи віддалене відношення до політичної кризи. На цьому ґрунті можливі різні спекуляції щодо трактування їх факторів, характеру їх впливу і наслідків для економіки.

У новітній історії на долю України вже не раз випадали такі періоди, коли загострення політичної ситуації, переростання її на кризу, мало негативний вплив на економіку.

1990–1992 рр. – політична криза, обумовлена зміною політичної системи і влади в Україні. За 1991–1992 роки порівняно з 1990 роком ВВП країни знизився приблизно на 20 %.

1994 рік – період, коли за рік одночасно провели вибори Президента України, а також вибори до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування. Відповідно, змінився і уряд. Тоді, при системній зміні влади мав місце найбільший у статистичній історії незалежної України річний спад ВВП – 22,9 %. Усього, за 1991–1994 роки ВВП країни скоротився на 55,7 %. Це був період дуже концентрованих політичних напружень, що вплинуло на економіку.

Зрозуміло, що на початку 1990-х років економічна криза носила, перш за все, трансформаційний характер. Але порівняння з іншими країнами, які пройшли такий саме трансформаційний період-кризу, свідчить, що на економіку України дуже впливали й суб'єктивні фактори, у першу чергу – політичного характеру.

1998 рік – фінансова криза.

Так, у 2000 році проти 1990 року рівень реального ВВП складав: Польща – 144 %, Словенія – 120 %, Албанія – 110 %, Угорщина –

109 %, Словакія – 105 %, Чехія – 99 %, Узбекистан – 95 %, Казахстан – 90 %, Білорусь – 88 %, Хорватія – 87 %, Румунія – 82 %, Болгарія – 81 %, Литва – 67 %, Росія – 64 %, Україна – 43 %.

Кумулятивне падіння виробництва під час трансформаційної кризи в 1990 роках в Україні склало 59 %, в країнах Східної, Центральної Європи та Балтії – 23 %, у США під час Великої депресії 1929–1933 років – 27 %.

На межі 2004–2005 років гостра політична криза негативно вплинула на економіку.

У 2005 році, порівняно з 2004 р. темп приросту ВВП впав у 5 разів і склав усього 2,7 % проти 12,1 % в 2004 році. Знизилась також динаміка основних економічних показників, особливо темпи приросту внутрішніх інвестицій (з 28 % у 2004 році до 1,9 % в 2005 році). Це має в підґрунті 2 причини: 1) істотне зниження інвестиційної активності вітчизняного великого бізнесу, обумовлене зміною влади; 2) кардинальний перерозподіл фінансових ресурсів економіки. Відбулася зміна моделі розподілу фінансових ресурсів економіки з інвестиційної на соціально-споживацьку.

2006 рік – вибори до Верховної Ради України – знову напруга – як наслідок, приріст ВВП за II квартал 2006 року складав 2,4 % (що вдвічі менше, ніж у 2005 році, чи в 5–6 разів менше, ніж у політично стабільних 2003–2004 роках).

2007 рік. Одразу ж після оприлюднення Указу Президента України про дострокові вибори народних депутатів України, протягом тижня знизились котирування акцій українських компаній, обсяги продажу цінних паперів, індекс ПФТС. Підвищилися ціни. Міжнародне рейтингове агентство Standard & Poor's знизило прогноз з рейтингу України зі стабільного на негативний [*Гайдуцкий П.* Как влияют политические кризисы на экономику? // День. – 2007. – 19.04 (№ 67). – С. 4].

Таким чином, на наведеному емпіричному матеріалі можна пересвідчитися, хоча й досить побіжно, в тому, що корелятивні зв'язки між економічними та політичними процесами описуються певними сталими моделями, які в цілому "працюють" результативно і відкривають значні можливості для аналізу тенденцій взаємозв'язку політики та економіки, особливо в умовах соціальних змін. Це робить відповідний напрям наукових досліджень особливо актуальним для України, яка перебуває у фабулі трансформаційних процесів.

П. В. Бутаков, студ., МГУ им. М. В. Ломоносова, Москва, Россия

ПУТИ ИНТЕГРАЦИИ ГОСУДАРСТВ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ В КОНТЕКСТЕ ПРОВЕДЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ

В конце 90-х годов XX века на постсоветском пространстве стала господствовать концепция экономической политики неолиберализма, согласно которой произошёл отказ от государственного регулирования промышленного развития, ограничив его лишь рыночными механизмами.

Было заявлено о приоритете финансовых показателей над развитием реального сектора экономики. Последствия либеральных реформ оказались катастрофическими: произошла масштабная деиндустриализация. Для выхода из данной ситуации требуется формирование и реализация продуманной промышленной политики, адекватной современным реалиям. Однако в научно-экспертном сообществе соседствуют различные точки зрения на необходимую промышленную политику. При всех их различиях, можно выделить два основных подхода к данной проблеме.

Концепция либеральной модернизации построена на идее **интеграции государств на постсоветском пространстве в мировую хозяйственную систему разделения труда**. Основным источником финансирования должны стать иностранные инвестиции. Вместе с опытом глобальных структур должны прийти современные формы и методы управления производством. Одновременно с этим произойдёт вовлечение материальных ресурсов в сферу инноваций. Характерно пристальное внимания самому концепту "инновации". Основный драйвером модернизации должен по этой схеме является бизнес. Государство же должно лишь создавать бизнесу необходимые условия, т. е. является сервисным государством, выполняющим функцию ночного сторожа. В области внешней торговли данный подход стоит на позициях фритредерства, т. е. требования свободной торговли и либерализации внешнеэкономической деятельности. Даная схема не предполагает реального суверенитета, т. к. он является существенным препятствием для адаптации к глобальным рынкам и потоком капиталов.

Вторым подходом является концепция новой индустриализации (неоиндустриализации, реиндустриализации). Её суть состоит в восстановлении хозяйственной самодостаточности России, путём восстановления промышленного сектора как современного **самодостаточного комплекса народного хозяйства.** Достаточно высокий уровень автархичности должен выступить подушкой безопасности при неблагоприятной мировой экономической конъюнктуре. Ключевым субъектом данного вида модернизации должно выступить государство. Для решения поставленных масштабных задач необходима мобилизация внутренних ресурсов в т. ч. финансовых, научных, трудовых и пр. Для развития национальных производств уместно применение разумного протекционизма, т. к. в условиях свободной торговли форсировать модернизацию невозможно. Обеспечение самодостаточности – одно из важнейших условий развития нации и проведения независимой, сильной, национально-государственной политики. Применительно к проблеме обеспечения национальной безопасности, самодостаточность предполагает наличие таких условий, которые обеспечивают наиболее полное удовлетворение потребностей общественного развития общества в направлении достижения приемлемого и безопасного сочетания людских, естественно-природных, производственных, научных, мобилизационных ресурсов и социально-культурных, военно-стратегических условий существования (развития) государства.

Народное хозяйство Советского Союза представляло единый комплекс. После масштабного разрыва хозяйственных связей и деиндустриализации, ни одно государство на постсоветском пространстве не в состоянии быть хозяйственно независимым. В таких условиях невозможен суверенитет политический. Суверенитет есть верховенство и независимость государственной власти при определении политического и экономического курса страны. Таким образом, исходя из данного определения, для достижения полного государственного суверенитета Российская федерация должно обладать экономическим суверенитетом, без которого не мыслим суверенитет политический. А политический и экономический суверенитет являются условиями существования культурного суверенитета. Таким образом, вопрос существования всей российский цивилизации зависит от того, сумеют ли государства на постсоветском пространстве обеспечить свою хозяйственную самостоятельность. Необходимый размер рынка, достаточный для окупаемости новых разработок, составляет примерно 200 млн. человек, поэтому для достижения истинного суверенитета **необходима интеграция государств на постсоветском пространстве между собой.**

Так как народы России, Украины и Белоруссии принадлежат к одной цивилизации, реинтеграция братских народов становится условием её существования. Поэтому с авторской точки зрения именно подход активной промышленной политики, основанный на хозяйственной самодостаточности, является наиболее адекватным национальным интересам.

М. А. Бучин, доц., НУ "Львівська політехніка", Львів

ПРИНЦИП ТАЄМНОГО ГОЛОСУВАННЯ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Вибори є атрибутом та каталізатором демократичних перетворень в кожній країні. Для того, щоб вибори носили демократичний характер, вони повинні відбуватися з дотриманням встановлених правових засад – демократичних принципів виборів. Чільне місце серед останніх займає принцип таємного голосування, законодавче закріплення якого у вітчизняному виборчому законодавстві є важливою умовою побудови демократії в нашій державі. Таємне голосування є вкрай важливим для забезпечення вільного волевиявлення громадян, уникнення тиску, погроз, подальшого переслідування виборців. Без нього важко говорити про демократичний характер виборчого процесу.

Розуміючи важливість даного демократичного принципу виборів, законодавець у кожному нормативному виборчому акті часів незалежності декларував дотримання принципу таємного голосування і, відповідно до цього, заборону здійснення контролю за волевиявленням громадян.

Для дотримання принципу таємного голосування потрібна наявність ряду умов, однією з яких є відповідні технічні вимоги до виборчих діль-

ниць. Так, парламентське законодавство 1990 р. містило положення про організацію голосування у спеціально відведених приміщеннях, які мають бути обладнані в достатній кількості кабінками (чи кімнатами) для таємного голосування. При цьому виборчі скриньки на виборчій дільниці повинні бути розташовані таким чином, щоб при підході до них виборці обов'язково проходили через кабінки (кімнати) для таємного голосування.

Зберігаючи вищезазначені положення, Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 18 листопада 1993 р. містив два нововведення. По-перше, законодавець поставив вимогу, згідно якої вхід у кабінки (кімнати) для таємного голосування, вихід з них та шлях від них до виборчих скриньок повинні знаходитись в полі зору членів виборчої комісії та офіційних спостерігачів. По-друге, законодавець поклав пряму відповідальність за відповідне обладнання виборчої дільниці та забезпечення процедури таємного голосування на ДКВ.

Такий стан справ був незмінним до парламентських виборів 2002 р. включно. Під час президентських виборів 2004 р. можна відзначити позитивний момент: законодавець деталізує вимоги щодо кількості кабінок (кімнат) для таємного голосування. Зокрема, для малих виборчих дільниць нормативна їх кількість була не менше 2, для середніх виборчих дільниць – не менше 4, для великих – не менше 6. Таке нововведення було збережено і в чинному українському виборчому законодавстві. Це, на нашу думку, сприятиме реалізації виборчих прав громадян загалом.

Також як чинне українське виборче законодавство, так і нормативно-правові акти попередніх виборчих кампаній містять вимогу здійснювати акт волевиявлення виборцю у кабінці (кімнаті) для голосування. При цьому, заборонена присутність в них інших громадян окрім виборця. Виняток становить випадок, коли виборець мусить скористатися в силу певних обставин допомогою незаангажованого виборця.

Потрібно зазначити, що особливості виборчого бюлетеня таж певною мірою впливають на дотримання принципу таємного голосування. І хоч на парламентських виборах 1990 р. і президентських виборчих перегонах 1991 р. законодавець не приділив цьому нюансу уваги, вже у нормативно правовому акті, який регулював проведення парламентських виборів 1994 р., було задекларовано норму, яка сприяла реалізації таємного голосування: "Виборчі бюлетені на території виборчого округу повинні бути однаковими за розмірами, матеріалом, кольором та змістом, і відповідати формі, встановленій Центральною виборчою комісією".

На парламентських виборах 1998 р. законодавець робить наступний крок у напрямку забезпечення таємниці голосування: при видачі виборчого бюлетеня заборонено зазначати на ньому порядковий номер виборця або робити будь-які інші позначки, які б дозволили згодом "вичислити" зміст волевиявлення даного виборця.

Нарешті, ще один аспект принципу таємного голосування було включено у виборче законодавство на парламентських виборах 2006 р.: "Членам виборчої комісії, іншим особам забороняється вчиняти будь-які дії чи

розголошувати відомості, які дають можливість встановити зміст волевиявлення конкретного виборця". Разом з тим, відсутність схожого положення у чинному виборчому законодавстві, на основі якого відбувається проведення президентських виборів, робить очевидною необхідність включення схожої норми у відповідний нормативно-правовий акт.

Із вищезгаданого можна зробити висновок, що попри незначні упущення, українське виборче законодавство все ж створює належні умови для дотримання принципу таємного голосування як важливого аспекту реалізації та захисту виборчих прав громадян і розвитку демократичних перетворень в Україні.

К. Ю. Волік, асп. КНУТШ, Київ
kaitlinvolik@rambler.ru

БРЕНД "УКРАЇНА": СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Важко сьогодні знайти тему більш актуальну, ніж національний брендінг. Політичний ринок, як і ринок економічний, формується на підставі зв'язку "попит–пропозиція" й функціонує через маркетингові стратегії по "розкручуванню торгівельних марок". Якісні з них, з часом стають престижними брендами, прагнучи певної монополії й світового визнання. В будь-якому випадку кожна держава прагне бути впливовою і впізнаваною. Для України це також є нагальним і надзвичайно важливим питанням.

Термін "брендінг" увійшов у науковий обіг, й зокрема до політичних науки, тільки у 1990–ті роки завдяки двом видатним британським експертам у сфері брендінгу – Уоллі Олінсу та Саймону Анхольту. С. Альхонт вказує, що брендінг країни – це систематичний процес узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій та комунікацій країни задля реалізації стратегії національної безпеки та конкурентної ідентичності [*Анхольт С.* Создание бренда страны // Бренд–менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 36]. Бренди, як каже Уоллі Олінс, визначають хто ми є та інформують про це світ [*Огилви Д.* Тайны рекламного двора. Советы старого рекламиста. – М. : Ассоциация работников рекламы. – 2000].

Деякі науковці пишуть, що бренд країни, політичної сили, лідера – це товари, що є розробленими з конкретною метою на підставі світового чи вітчизняного попиту [*Нагорняк Т.* Країна як бренд. Національний бренд "Україна" // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4(9)]. Також поширеною є думка, що бренд країни – комплексна торгівельна пропозиція – емоційно сильна торгівельна марка, що має не тільки назву чи дизайнерське рішення, а й ще цілий комплекс асоціацій та ідентифікацій через які сприймається споживачами. А отже, брендінг (зокрема національний) – процес формування й просування на ринку бренда країни, традиційний елемент економічного маркетингу. На превеликий жаль, незважаючи на великий масив літератури з брендінгу та широку популярність даної теми, досі не з'явилося інтегративної теорії з даного питання.

Очевидно, що імідж держави в сучасному глобалізованому світі – необхідність, а його створення справа не лише державного керівництва, а всіх, хто зацікавлений в цьому. Багато науковців визнають, що він став "м'якою силою" держави. Саме тому кожна із держав так багато уваги приділяє формуванню іміджу та власного бренду. Для цього необхідна чітко випрацювана державна іміджеві політика, яка потребує величезних фінансових витрат.

Варто звернути увагу, що відносно вектора спрямованості бренду держави існують два підходи. За першим бренд держави розглядається як зовнішньоорієнтований феномен: він є носієм / провідником у зовнішній світ ідей, якою є конкретна країна [*van Ham P.* The Rise of the Brand State: The Postmodern Politics of Image and Reputation // ForeignAffairs. – 2001. – Vol 80. – № 5. – P. 2–6]. Ще однією цікавою ідеєю в його роботі є наступне: "Саме імідж держави, який вже існує чи ще в процесі формування, вимагає від керівництва країни активних та рішучих змін, щоб відповідати цьому іміджу" [Ibidem]. Другий підхід полягає у тому, що бренд держави є одночасно і внутрішньо- і зовнішньоорієнтованим феноменом. Наприклад, М. Арончик стверджує: "Національний брендінг є формою національного дискурсу у глобальному контексті. Державний бренд поширюється за допомогою логотипів, слоганів, через інформаційні кампанії, проте цього замало. Важливою є його сприйняття (та прийняття) й постійна ретрансляція громадянами усіх верств суспільства" [*Aronczyk M.* "Living the Brand": Nationality, Globality and the Identity Strategies of Nation Branding Consultants // International Journal of Communication. – 2008. – № 2. – P. 43, 54].

Деякі науковці ставлять питання про те, чи кожна держава є брендом. Наприклад, щодо бренду "Україна" існують дві протилежні точки зору:- він існує, оскільки багато людей певним чином уявляють собі Україну; – "Україна" ще не стала брендом. Щоб вирішити це питання варто розглянути рейтинги брендів держав, яких на сьогодні існує два: 1) Nation Brand Index (Anholft GFK) Охоплює 50 провідних країн світу, а України в ньому немає; 2) Country Brand Index (FutureBrand) Вивчає 110 країн світу. Україна посідає в ньому 99 місце [*Баровська А.* Брендінг держави в контексті Євро-2012: виклики та перспективи : аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2011]. Очевидно, що ситуація з брендом "Україна" не найкраща. Варто об'єктивно проаналізувати проблему, та випрацювати реальний, а не декларативний план щодо поліпшення його стану. Адже потенціал України в цьому плані викликає найоптимістичніші настрої.

Для подальшого налізу, доречно визначити ядро бренду держави:

- система держави: політична, економічна та управлінська;
- національний вимір: ментальність населення, культура та історична спадщина.

Саме ядро є основою побудови унікального бренда держави. На його основі стає можливими розвиток національної самобутності та унікальності держави, а також в кінцевому результаті відмежування від інших країн, адже в національному брендінгу використовується її історія, географія, культура, тощо.

Слід також зазначити, що населення країни щодо її бренду може бути: носієм, споживачем та фактором, який впливає на формування бренду. Національна ідентичність є передумовою розвитку національного брендінгу. Важливо залучати населення країни до цього процесу. Слушним для нашого випадку є підхід, за яким вирізняють внутрішній бренд, безпосередньо пов'язаний з національною ідеєю як основною програмною установкою, та зовнішній – цінності, які країна культивує як ключове повідомлення у зовнішній світ. Зараз в Україні активно працюють над створенням національної ідеї, яка б об'єднала громадян навколо себе і стала основою довгострокового національного брендінгу. Цей процес помітно активізувався перед Євро-2012.

Для того, щоб Україна отримала хоча б презентаційну форму свого національного бренда, потрібна чітка Стратегія Національного Розвитку, на основі яскравого чітко сформованого національного Бренда, просуванням якого б займалися як за межами України, так і серед її громадян. Тоді й самі громадяни стануть носіями цього бренду, і виїжджаючи за кордон будуть активно і з повагою його поширювати, а залишаючись у межах власної країни – розповсюджувати та передавати у спадок.

Однозначно, будувати бренд на порожньому місці неможливо, тож необхідно визначатися з пріоритетами та векторами руху. За брендінг – концепцією, імідж держави – це довготерміновий феномен, отже і процес його формування чи трансформації є довгим та важким.

Отже, на разі говорити про бренд "Україна" занадто рано. Але зараз відбувається активний процес оцінки внутрішніх та зовнішніх іміджів держави. 24 березня 2011 року відбулася презентація Стратегії позиціонування України за кордоном, розробленої на замовлення МЗС. Стратегія розроблена компанією CFC Consulting, її головне гасло – "Україна – відкритість", що має на увазі готовність української держави до співпраці та участі у глобальних процесах, розвитку туризму та інвестування. Багато взято із передового світового досвіду. Вона потребує доопрацювань та переосмислень, але принаймні відбулися позитивні зрушення. Наразі важливо налагодити внутрішню комунікацію в державі. На практиці представляють державу її громадяни, а вони поки що не готові презентувати її як цілісний образ. Вибравши правильну конфігурацію бренда та спираючись на вже накопичений національний досвід, з урахуванням останніх досягнень в сфері світового маркетингу, можна випрацювати успішні та перспективні бренди "Україна" та "українці".

Т. Гранчак, канд. іст. наук, здобувач, Університет "Україна", Київ

УЧАСТЬ БІБЛІОТЕК У ПРИЙНЯТТІ УРЯДОВИХ РІШЕНЬ

На підставі аналізу досвіду функціонування бібліотек в системі політичної комунікації можна виокремити два загальні напрями комунікативної активності бібліотечних установ як суб'єктів цієї системи: комунікативна взаємодія з владними структурами та комунікативна взаємодія з елементами громадянського суспільства.

Специфіка комунікативної взаємодії бібліотек з владними структурами визначається, з одного боку, типом політичного режиму, ступенем зацікавленості влади в активному "підключенні" бібліотечних структур до процесу прийняття політичних рішень, з іншого – статусом бібліотеки, її місією. Бібліотеками, для яких надання допомоги владним структурам у прийнятті урядових рішень стало призначенням, місією, є бібліотеки урядових департаментів. За визначенням Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій ІФЛА (IFLA), до таких бібліотек відносяться будь-які бібліотеки, що створені і повністю підтримуються урядовими структурами для їх першочергового обслуговування, хоча решта аудиторії може бути і ширше.

У "Рекомендаціях для бібліотек урядових департаментів", розроблених Секцією бібліотек урядових департаментів Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій ІФЛА (IFLA), недвозначно стверджується: "Метою урядової бібліотеки є забезпечення тих, хто приймає політичні рішення, розробляє законодавство і визначає політику, різноманітною інформацією, необхідною для виконання їхніх завдань. Ці рішення мають ґрунтуватись на вагомих свідченнях. Інформація в урядових організаціях – це дійсно влада для тих, хто знає де, як і коли можна використати ту чи іншу інформацію. Тому бібліотекар в такій організації має змогу не лише надати послугу, але також відігравати невід'ємну роль в прийнятті рішення" [Рекомендации для библиотек правительственных департаментов / под ред. Н. Болт и С. Бёрдж. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archive.ifla.org/VII/s4/pubs/Profrep114.pdf].

Оскільки в силу самого статусу головним пріоритетом таких бібліотек є науково-інформаційний супровід діяльності державних органів (переважно законодавчого характеру), в їх структурі створені спеціальні підрозділи – дослідницькі служби, наприклад Дослідницька служба Конгресу та Бібліотека Права Конгресу в Бібліотеці Конгресу США (Library of Congress) (http://www.loc.gov), Бюро дослідницької та правової інформації (Research and Legislative Reference Bureau – RLRB) Національної парламентської бібліотеки Японії (National Diet Library – NDL) (http://www.ndl.go.jp) та ін., в Україні їх аналогом є Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України.

Проведене дослідження виявило, що послуги для органів влади, які надаються бібліотеками, складаються із законодавчих досліджень та інформаційних послуг (дослідження та надання інформації стосовно національних політичних проблем) та бібліотечного обслуговування (надання доступу до бібліотечних матеріалів та послуги з їх копіювання), що забезпечує необхідне інформаційне підґрунтя для прийняття рішень.

В цьому контексті бібліотеки здійснюють аналіз та оцінку законопроектів та пропозицій; збирання, аналіз і огляди інформації законодавчого характеру та надання до неї доступу; послуги з оформлення текстів законів, що допомагає парламентарям у підготовці законодавства; забезпечення владних структур об'єктивною перевіреною інформацією щодо

громадських настроїв, особливостей регіонального розвитку, ефективності реалізації урядових рішень у різних сферах суспільного життя, задоволення потреб громадськості в адекватному компетентному роз'ясненні урядової політики, рішень, що приймаються владою, та здійснюваних нею дій.

Бібліотеки, також, надають компетентну допомогу не лише в дослідженні природи і характеру проблем, що постають перед владою, а й в оцінці та визначенні стратегічних варіантів та пропозицій їх вирішення. Понад інформаційну підтримку управлінської діяльності бібліотеки проводять програми і семінари для представників органів влади та їх апарату.

Напрями діяльності в різних масштабах та з різним ступенем якості здійснюються, крім вже названих бібліотек, також Бібліотекою Палати лордів (The House of Lords Library) (http://www.parliament.uk/visiting/online-tours/virtualtours/lords-library-tour/) та Бібліотекою Палати общин Великобританії (The House of Commons Library) (http://www.parliament.uk/mps-lords-and-offices/offices/commons/commonslibrary), Парламентською бібліотекою Канади (The Library of Parliament of Canada) (http://www.parl.gc.ca/About/Library/VirtualLibrary/index-e.asp), Парламентською бібліотекою Австралії (The Parliamentary Library of Australia) (http://www.aph.gov.au/library), Парламентською бібліотекою Російської Федерації (http://duma2.garant.ru/apparat/biblio.htm) та ін.

Значення бібліотек у процесі інформаційного супроводу діяльності органів влади складно переоцінити. Адже урядовці та їх співробітники потребують перевіреної та представленої у зручній для опрацювання формі різноманітної інформації з різних джерел. В таких умовах бібліотечні структури відіграють роль інформаційного навігатора і диспетчера та дослідницького брокера. Перебуваючи на перехресті різних інформаційних потоків, вони оперують величезними масивами даних, обробляючи їх та надаючи урядовцям у вигляді порівняно невеликих інформаційно-аналітичних матеріалів, в яких окреслюються суть проблеми, її фон, шляхи і перспективи вирішення, що забезпечує необхідне інформаційне підґрунтя для прийняття рішень.

При цьому бібліотека не претендує на монополію на експертному ринку, але мобілізуючи науковий та інтелектуальний потенціал своїх співробітників, прагне забезпечити собі провідну роль в інформаційному супроводі діяльності органів влади. Опрацьовуючи та узагальнюючи матеріали інших аналітичних центрів, бібліотека наближує її до процесу управління, займаючи, таким чином, власну унікальну нішу в інформаційно-комунікативній взаємодії.

Д. І. Гуцуляк, студ., КНУТШ, Київ

СПЕЦИФІКА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ ПІДТРИМКИ КАНДИДАТІВ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

Політична система України на даний момент знаходиться на етапі так званого демократичного транзиту, що передбачає становлення та

розбудову політичних інститутів і відносин між ними на якісно новому рівні. Разом з тим, на практиці спостерігається нестабільність та переважання принципів політичної доцільності в короткостроковій перспективі із одночасною відсутністю належного стратегічного планування діяльності. Ключовим елементом цієї системи сьогодні є посада Президента, тому обрання на цей пост і утримання його є метою чи не кожної потужної політичної сили.

Особливістю політичної системи України можна вважати часту зміну виборчого законодавства. Проведення практично кожних виборів народних депутатів України та Президента України регулювалося новим законодавчим актом. З одного боку, це ускладнювало практику застосування закону під час виборчого процесу. З іншого ж – такі постійні зміни були викликані швидким суспільно-політичним розвитком українського суспільства, бурхливим проявом якого стали події Помаранчевої революції кінця 2004 р. За останні роки додатковим чинником, що вплинув на еволюцію не лише законодавчого регулювання виборчих механізмів і процедур, а й власне виборчої системи, стали постійні намагання змінити конституційні засади відносин між законодавчою та виконавчою владою у державі на користь останньої.

Всю цю динаміку можна розглянути на прикладі уже проведених у незалежній Україні виборів. Дострокові президентські вибори 26 червня 1994 р. були призначені Верховною Радою України. Перемога одного із кандидатів була забезпечена завдяки підтримці переможця лівими силами та його ставці на етнолінгвістичні (надання російській мові статусу державної) та геополітичні питання (укріплення зв'язків з Росією), які отримали схвальні відгуки на півдні і сході України, де кількісно проживає більше виборців, ніж на заході та в центрі. Тобто, уже ці вибори чітко продемонстрували тенденцію до поглиблення електорального розколу території України на так званий "Схід" і "Захід" за мовно-культурною орієнтацією. Можна констатувати те, що для своєї перемоги Л. Кучма здійснив два успішні кроки: по-перше, змістив акценти громадської уваги від ідеологічної до мовно-культурної ідентифікації, а по-друге, чітко зайняв позицію основного виразника і лідера представників цієї ідентифікації [*Білецький М., Погребинський М.* Парламентські та Президентські вибори 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.analitik.org.ua/publications/joint/3dd12dea/3dd13f15/].

Характерною рисою чергових президентських виборів 1999 р., на відміну від попередніх, було те, що вони проходили уже за умов чинності нової Конституції України та нового закону,, Про вибори Президента України" від 5 березня 1999 р. Слід відзначити, що, незважаючи на те, що кандидатами у президенти було зареєстровано аж 19 осіб, реальна боротьба за посаду глави держави розгорнулася у другому турі між діючим тоді президентом Л. Кучмою та лідером Компартії України П. Симоненком. Більшість аналітиків сходяться на думці, що така ситуація була змодельована штучно, адже в Україні постала "комуністична загроза", і

населенню "довелося" вибирати за принципом "меншого зла". При цьому, Президент змінив свою базу підтримки й опирався вже не на Схід, а на Захід України. У цьому випадку можна стверджувати, що Л. Кучма вдало переніс акценти ідентифікації у зворотній бік – з мовно-культурної до ідеологічної.

Президентські вибори 2004 р. стали точкою біфуркації у розвитку політичної системи України. Ще задовго до офіційного старту передвиборчої кампанії всі політичні сили країни, як урядові, так і опозиційні, почали готуватися до них. Тривалий час незрозумілою залишалася позиція діючого Президента України Л. Кучми. Конституційний Суд України визнав, що згідно з Конституцією України (1996 р.) він перебуває при владі лише перший термін, хоча фактично залишався на посаді уже два терміни. Зрештою Л. Кучма відмовився від участі у виборах 2004 р., а кандидатом від влади став В. Янукович. Незначний розрив між головними претендентами на крісло глави держави за результатами першого туру значно загострив політичну боротьбу і протистояння та підвищив соціальну напруженість у суспільстві. За результатами другого туру виборів ЦВК оголосив переможцем В. Януковича. Проте екзит-поли засвідчували перемогу В. Ющенка. В Україні встановилось своєрідне двовладдя – адже обидва кандидати вважали себе переможцями. В. Янукович апелював до рішення ЦВК, тобто, позиціонувався як легальний президент. В. Ющенко апелював же до народної підтримки і таким чином позиціонувався як легітимний президент. 3 грудня 2004 р. Верховний Суд України визнав недійсними результати другого туру президентських виборів на підставі численних порушень й ухвалив "унікальне" рішення про переголосування (так званий "третій тур виборів), за яким перемогу отримав В. Ющенко. Наслідком виборчого процесу 2004 р. стало формування ще однієї лінії розколу українського суспільства на Схід і Захід – за електоральними вподобаннями. І якщо раніше політичне протистояння загострювалось тільки на момент виборчих кампаній, то відтоді апелювання до цього "розколу" відбувається постійно, і у період між виборами.

Останні вибори Президента 2010 р. відбувались в рамках звичної дихотомії Схід – Захід. Команда Ю. Тимошенко прагнула мобілізувати якомога більше "помаранчевого" електорату на свій бік, а В. Янукович, навпаки, бажав налаштувати виборців проти 5 років "невдалого помаранчевого правління". Однак, тут варто врахувати і те, що з часом ефект ейфорії революційних подій згас, емоції стихли і розмежування стало не таким відчутним. Вагомим фактором є і поява так званої третьої сили, а точніше двох кандидатів із доволі високим рівнем підтримки – С. Тігіпка та А. Яценюка – які прагнули дистанціюватись від протистояння "помаранчевих" та "біло-блакитних", і отримали хороший результат – адже у першому турі президентських виборів кожен п'ятий виборець (5 млн.) віддав свій голос на їх підтримку.

Виходячи з цього, сьогодні, за кілька місяців до виборів до парламенту, знову постають питання: під якими гаслами пройдуть нові вибори та

які механізми впливу застосує суттєво обмежена у власній діяльності опозиція? Боротьба між кандидатами на політичні посади багато в чому ґрунтується на використанні тактики "розділяй і владарюй", що в українських реаліях означає прагнення до поглиблення умисного розколу країни на Захід та Схід. Серед оптимальних механізмів подолання цієї тенденції має стати формування високого рівня політичної культури українських громадян. Саме це може стати ефективною протидією яскравому маніпулюванню цінностями людини та спрямувати процес демократичного транзиту у напрямі подальшої демократизації політичної системи України.

М. С. Забєля, асп., ДонНУ, Донецьк
maks.zabelya@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ СТАНУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА 2004 ТА 2010 РОКІВ

Президентські кампанії 2004 та 2010 років здійснили визначний вплив на політичну та соціальну ситуацію в країні. Більшість відмінностей, які їх характеризували, стали наслідком та відповідною реакцією суспільства на умови, в яких знаходилась політична система країни в передвиборчі періоди**.** На думку автора, саме стан політичної системи є одним з найбільш значущих показників при дослідженні, в основу якого покладено комплексний аналіз конвертаційних стратегій, які використовували політичні актори у боротьби за вищий державницький пост. Зрозуміти, які саме очікування пов'язували виборці з підсумками перегонів у 2004 та 2010 роках можливо за допомогою даних соціологічних досліджень.

Так*, у 2004 році* згідно з даними центра Разумкова, в суспільстві була чимала кількість громадян (37,5 %), які були впевнені, що після обрання нового президента ситуація в країні покращиться. Це віддзеркалює настрої соціального оптимізму, що на той час були характерні для суспільства. Серед учасників того ж дослідження умовно позитивно налаштованими можна вважати тих, хто гадав, що ситуація після перегонів не погіршиться (42 %). У той же час вважали, що ситуація після виборів 2004 р. погіршиться лише 5 %. Особливо показовими ці настрої були серед населення Донецької області. Про конструктивність сподівань виборців та назрілість змін у політичній системі у 2004 р. свідчить й перелік найбільш значущих заходів, на здійсненні яких мусив зосередитись майбутній Президент. Серед них: рішуча боротьба з корупцією і злочинністю (95,0 %); розвиток демократії (87,2 %); боротьба з олігархами (78,3 %) [Аналітичний звіт агентства регіонального розвитку "Донбас". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=278].

Такі високі показники демократичних громадських прагнень свідчать, що українці жадали корінних суспільних реформ, бо втомилися від високого рівня корупції. Підтвердженням цьому напередодні виборчих перегонів 2004 року стали результати кількох світових рейтингів вимірюван-

ня рівня корупції. Згідно з даними чергового звіту Transparency International про корупцію "Барометр світової корупції-2004", Україна посіла 128 місце серед 146 країн світу, що охоплювалися дослідженням. Це свідчило про відповідно більш високий рівень корупції ніж у країнах сусідах (Білорусь – 74, Росія – 95, Молдова – 117, Казахстан – 124 місце) [Где взятки гладки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://investgazeta.net/kompanii-i-rynki/gde-vzjatki-gladki-148480/].

Громадське прагнення до лібералізації економіки, кардинальних змін у владному ешелоні, високі очікування розвитку демократичних інститутів призвели до поширення у суспільстві настроїв захоплення євро майбутнім України, які виборці на заході, півночі та центрі країни переважно пов'язували з ідейною платформою кандидата від опозиції В. А. Ющенко. У той же час виборці півдня та сходу країни також відчували емоційне піднесення через довгоочікувану можливість наділити верховною владою людину, яка стала виразником їх ментальних прагнень до союзу з Росією, акцентувала увагу на необхідності надання статусу національної російській мові, говорила про назрілість модернізації країни та підвищення соціальних стандартів. Виразником цих електоральних вподобань став кандидат від влади, Прем'єр-міністр В. Ф. Янукович. Високий рівень очікувань від президентських перегонів вплинув на явку виборців: у 2004 році дільниці відвідало більше 77 % громадян. Така активність електорату була майже рекордною для українського політикуму. Більша явка на президентських виборах спостерігалася лише у 1991 році (84,18 %), коли перші вибори Президента проводилися одночасно з референдумом по визначенню незалежності України. [Вибори Президента України 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011].

Слід відзначити й економічну складову, яка вплинула на сподівання електорату від перегонів 2004 року. На тлі фінансових надбань країни в суспільстві поширювалися настрої невдоволення, обумовлені тим, що українці вважали: їх заможність та фінансові статки не відповідають реальним темпам розвитку економіки держави. Відсутність відповідної економічної та соціальної політики стосовно формування середнього класу спричинило прогресуючу маргіналізацію суспільства – "витіснення" потенційних представників середнього класу до нижчої соціальної категорії і як результат – формування широкого кола "протестного" електорату. У сукупності з іншими чинниками, це призвело до помаранчевої революції, яка стала результатом назрілих соціальних очікувань, направлених на зміни у політичній системі країни.

Стан політичної системи напередодні президентських виборів 2010 року багато в чому нагадував передвиборчий період 2004 року. Відмінним було економічне положення: занепад національної економіки, замість економічного підйому 2004 року. Але все та ж очевидна неспроможність діючої влади в країні протистояти суспільним викликам. Невиправдані сподівання від помаранчевої революції та політичних змін, які

відбулися в країні від час президентських перегонів 2004 року, призвели до широкого домінування соціального розчарування в суспільстві. Виборці, як і 2004 році, знову були налаштовані на рішучі зміни у діючій владі. Так, згідно з соціологічними опитуваннями центру Разумкова, напередодні виборів президента 2010 року 58,8 % виборців не підтримували дії уряду Прем'єр-міністра Ю. В. Тимошенко, повністю підтримувало їх тільки 5,6 %. Станом на жовтень 2009 року 81,1 % українців вважали, що події в країні розгортаються в неправильному напрямі, і лише 6,9 % мали протилежну думку. [Соціологічне опитування: події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі? (динаміка 2004–2011). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=66].

Про зростання протестних настроїв у суспільстві свідчать й результати опитування, метою якого було виявити рівень готовності громадян взяти участь у акціях протесту на захист своїх прав та інтересів. Так у 2009 році, напередодні президентської кампанії, чисельність тих, хто був готовий взяти участь у санкціонованих мітингах, акціях протесту зросла з 7,2 % (грудень 2008) до 10,4 % (березень 2009); тих, хто скоріш за все прийняв би в них участь збільшилася з 17,1 % до 28,1 %, а кількість тих, хто був не впевнений, що візьме участь у протестних діях, зменшилася з 45,8 % до 33,2 %. [Соціологічне опитування: чи готові Ви особисто взяти участь у таких акціях протесту для захисту своїх прав та інтересів? (динаміка, 2008–2009). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=435].

Загальнонаціональне опитування, яке було проведене Фондом "Демократичні ініціативи" та "Юкрейніан соціолоджі сервіс" у грудні 2009 р. засвідчило, що більшість населення (61 %) вважає, що їхня участь у виборах Президента чи відмова від участі безперечно (14 %) чи певною мірою (47 %) вплине на майбутнє України. Протилежної точки зору дотримувався 31 % населення, решта не визначилися. Такі самі підсумкові показники досліджень – 62 % і 31 % – були й напередодні президентських виборів 2004 року [Вибори-2010 в оцінці громадської думки: матеріали прес-конференції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/press/oergo]. Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що стан політичної системи України напередодні президентських кампаній 2004 та 2010 років багато в чому подібний. Зростання протестних настроїв електорату, виражена потреба у змінах у 2004 році призвели до помаранчевої революції та відкритого протистояння з діючою владою, не сприйняттям значною частиною суспільства провладного кандидата. Подібна ситуація сталася і в 2010 році І хоча події помаранчевої революції не повторилися, виборці ще більш негативно оцінили дії влади та надали перевагу кандидату з протилежним ідеологічним спрямуванням. І в тому, і в іншому випадку вищий державницький пост в країні отримав опозиціонер, що стало адекватною відповіддю на громадські вимоги та потреби.

І. В. Зарицька, канд. політ. наук, викл.,
НПУ ім. М. П. Драгоманова, Київ

ПАРЛАМЕНТСЬКА ОПОЗИЦІЯ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Вивчення парламентської опозиції як чинника функціонування сучасної демократії дозволили означити ряд науково-практичних підсумків та узагальнень, серед яких головними є наступні:

1. Існування опозиції в політичній системі дозволяє перетворити епізодичні прояви ситуативного незадоволення населення або будь-якої іншої частини населення неналежними діями уряду на систематичну практику артикуляції диференційованих інтересів суспільства, оцінювання виконання урядових програм, домагання їх корекції, включення нових проблем до порядку денного. Суспільна значущість політичної опозиції виходить з того, що вона є вираженням невід'ємного права народу на протиставлення власних інтересів цілям владних структур, права вимагати від уряду кваліфікованого, відповідального та підзвітного управління громадськими справами. Опозиція – це інституціоналізоване представництво інтересів громадян на рівні ухвалення суспільних рішень, критичне оцінювання урядової політики, вимога її корекції, приведення її у відповідність існуючим потребам, кваліфіковане висування альтернатив. Місія опозиції полягає не в запереченні влади, а в тому, щоб генерувати політику, яка є альтернативною щодо курсу, здійснюваного урядом. Опозиція – це інститут, метою якого є вираження інтересів та цінностей, які не представлені в діяльності правлячого режиму. Тим самим опозиція виражає і консолідує протестну активність населення, формує вимоги, які опонують або корегують поведінку влади. Це певний носій "критичного духу" в політиці.

2. У демократичних політичних системах парламентська опозиція є найважливішим атрибутом влади, тобто її "візитною карткою". В державах такого типу опозиція має свій статус, права, можливості впливу на владу. Наявність конструктивної опозиції передбачає публічність політики і робить можливими багатоваріантність, альтернативність, більш чітку аргументованість у прийнятті рішень органами влади, формування більш виваженої політики. За мірою лояльності до цілей і цінностей уряду, зазвичай, розрізняють типи і форми опозиції: стосовно системи влади – лояльна та нелояльна; за місцем дії – парламентська, позапарламентська, кланова, внутрішньопартійна; за місцем у спектрі політичних сил – ліва, права, центристська; за способом дії – легальна, нелегальна, ситуативно-орієнтована; за характером – демократична (конструктивна) та недемократична.

3. Головною характерною рисою будь-якого типу опозиції є міра її згуртованості, організованості, масовості, відношення до легальних, законних засобів протесту. Відповідно типу опозиції формуються засоби і способи її політичної діяльності: від критики режиму вузькою групою

інакодумців, дисидентів, які уособлюють духовну опозицію владі, до терористичних, насильницьких дій. В поєднанні з реакцією влади на свою діяльність опозиційні сили розрізняються за мірою впливу на прийняття політичних рішень, доступом до ЗМІ, характером критики влади.

4. Серед дослідників фактично не існує принципових розбіжностей стосовно ролі та функцій інституту парламентської опозиції в демократичних політичних системах. Науковці сходяться на тому, що існує три ключових функції опозиції в демократичній політичній системі: критика та контроль, вироблення політики, що є альтернативною урядовій та включення опозиції в процес прийняття політичних рішень. Контроль з боку опозиції змушує уряд діяти більш ефективно, обмежує зловживання владою, порушення громадських і політичних прав і свобод населення, запобігає різкому коливанню політичного курсу уряду, а отже сприяє підтриманню соціальної стабільності.

5. В умовах демократичних політичних систем, як правило, здійснюється гнучка тактика по відношенню до парламентської опозиції, вона визначається в залежності від міри її лояльності до влади. При цьому активно використовуються технології політичного логролінгу, тобто існують домовленості, ведуться "торги" з конкурентами, частково блокується робота уряду і створюються коаліції. Широкого розповсюдження отримали механізми узгодження інтересів, створення погоджувальних комітетів, арбітражних комісій парламенту, проведення "круглих столів".

6. Модель парламентської опозиції залежить від моделі політичної системи і є похідною від неї. Парламентська опозиція визначається за характером своєї діяльності та залежить від конституційних умов і суспільних потреб, а також від власних ідеологічних засад та рівня розвитку політичної культури.

7. Корисним є досвід співпраці політичної влади та парламентської опозиції у західних політичних системах, де дуже рідко права та обов'язки опозиції є чітко та послідовно сформульованими. Права та обов'язки опозиції часто не зафіксовані у вигляді цілісного законодавства, скоріш за все, існує декілька узагальнених рольових моделей опозиції, які з часом утвердилися у парламентських демократіях.

8. Політична опозиція в Україні має свою історію. Її особливістю (від часів Київської Русі і до сьогодення) здебільшого була нездатність спертися на народне волевиявлення та неможливість створити систему протистояння тоталітарній владі. Провісником національного відродження та масової організації опозиції кінця 80-х років XX століття став дисидентський, правозахисний рух "шестидесятників". Саме він залишався чи не єдиною силою опору тоталітарній системі. Консолідація опозиційних сил на грунті платформи Народного руху за перебудову поступово викристалізувала ідею національного відродження та державного суверенітету, логічним наслідком якої стало виникнення політичного плюралізму, який уособлюється, гологним чином, у діяльності численних партій, громадських організацій та рухів.

9. Особливістю української політичної системи є половинчастий характер, який проявляється в незавершеності процесу розподілу повноважень між Президентом, парламентом та урядом. Як засвідчує перебіг політичних процесів, в Україні протягом останніх років взаємодія влади та опозиції перебуває на стадії становлення і не відповідає розвинутим демократичним політичним системам.

М. Г. Каращук, канд. політ. наук, доц., КНУТШ, Київ
niko_karaschuk@ukr.net

СУСПІЛЬНЕ МОВЛЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Істотною особливістю інформаційного суспільства з точки зору політичних процесів є те, що нові інформаційні і комунікаційні технології дозволяють розширити можливості реалізації широкого доступу населення до різноманітної інформації; збільшити ступінь їх участі у прийнятті політичних рішень і контролі за діяльністю державної влади; створити можливість виробляти інформацію, а не лише її споживати; забезпечити захист приватного життя тощо. Завдяки цьому відбувається динамічний процес зміни ціннісних норм політичного життя в епоху розгортання інформаційного простору у світовому масштабі. В зв'язку з цим постає гостра необхідність створення суспільного мовлення, котре в повній мірі має забезпечити право на інформацію, право говорити і бути почутим, безперешкодного суспільного обміну інформацією, розмаїттю думок – істотних елементів кожної вільної держави, необхідних компонентів сучасної демократії, зазначених в Конституції. При цьому не лише теоретична парадигма, але й практичне втілення проблеми суспільного мовлення як необхідного елементу розширення можливостей доступу громадян до різноманітної інформації; збільшення ступеню їх участі у прийнятті політичних рішень і контролю за діяльністю державної влади; надання можливості виробляти інформацію, а не лише її споживати ще не набуло достатньо широкого зрушення навіть у країнах з розвиненою демократією.

ЗМІ – головні носії інформаційної влади, являють собою досить складний організм, і в певній мірі вони відірвані від тих, хто делегував їм владу, то їх незалежність можуть забезпечувати відповідні форми суспільної організації, а саме: приватна (комерційна), державна і суспільно-правова. ЗМІ управляються і контролюються певними особами або ж відповідними органами. В комерційних ЗМІ функції такого контролю виконують, перш за все, їх власники, в державних – державні інституції, в суспільно-правових – громадськість, політичні організації та об'єднання. При цьому у всіх випадках передбачається, що ЗМІ діють лише у межах закону. В рамках приватних (комерційних) організації, що переважають, наприклад, в США, ЗМІ знаходяться у приватній власності і фінансуються виключно за рахунок доходів від реклами і приватних пожертвувань. Для них характерна жорстка конкуренція за рекламні доходи і аудито-

рію. Суттєвим недоліком комерційної організації мас-медіа є їх пряма залежність від рекламодавців і власників, а також в погоні за успіхом часте забування ними суспільних інтересів та етичних норм. В умовах держаної організації ЗМІ належать державі і безпосередньо фінансуються і контролюються нею. Перевагою цієї форми організації, що притаманна, наприклад, Франції, є незалежність ЗМІ від великого капіталу, їх підконтрольність парламенту та уряду. Як і в більшості країн світу, тут існують спеціальні органи загального контролю над діяльністю ЗМІ, які слідкують за дотриманням ними етичних та правових норм. Саме у Франції такою інстанцією є Вища рада з аудіовізуальної комунікації. Вона контролює не лише державні, а й приватні теле- радіостанції, зокрема, видає їм державні ліцензії на право виходу в ефір. Таким же чином у Великобританії загальне спрямування діяльності радіо і телебачення визначають уряд та парламент. За дотриманням пресою етичних норм слідкує спеціальна комісія із самоконтролю. Але державне утримання ЗМІ може знижувати їх конкурентноздатність і використовуватись для їх підкорення можновладцям та бюрократії. До того ж воно лягає значним тягарем на державний бюджет.

Стосовно суспільно-правової організації ЗМІ, то тут передбачається демократичний контроль з боку суспільства за мас-медіа, що, звичайно, не має нічого спільного з попередньою цензурою, і не є порушенням свободи слова та вільного висловлення думок. Інформаційна, політична і будь-яка інша свобода одних людей вимагає обмежень в тих випадках, коли вона порушує свободу і права інших громадян і цілих держав. Суспільно-правова організація ЗМК прагне звільнити їх від державної і приватної залежності. Вони фінансуються, головним чином, за рахунок спеціального податку, що сплачується громадянами, мають права юридичної особи і самоуправління, хоча в цілому контролюються громадськими радами із представників найважливіших суспільних груп та організацій.

Для сучасної України пріоритетність становлення суспільного мовлення в умовах розгортання інформаційних процесів обумовлюється тим, що, по-перше, необхідно об'єктивно оцінити місце, яке воно має зайняти в системі глобальних комунікацій; по-друге, забезпечити пошуки вибору стратегій розвитку суспільства та напрямків його виходу із соціально-економічної і політичної кризи та активне включення у світові комунікаційні процеси; по-третє, у ситуації пошуку самоідентичності країни вкрай важливо виробити власну концепцію суспільного мовлення, вдосконалити існуючі головні форми сучасної організації ЗМІ – приватну (комерційну), державну та суспільно-правову. Саме інформаційний простір забезпечує умови формування суспільного мовлення, котре передбачає широку участь участі громадян у прийнятті суспільно значимих рішень, а також визначає рівень доступності інформації для широкого загалу громадян. Від того, наскільки розвинутий інформаційний простір, наскільки розвинуті форми сучасної організації ЗМІ значною мірою залежить і відкритість суспільного устрою для демократичних перетво-

рень, і рівень інформаційної культури та культури в системі інформаційних відносин суспільства. Реальна роль суспільного мовлення полягає в тому, щоб, по-перше, виступати посередником між суспільством, громадськими і державними організаціями, політичними та владними інститутами. По-друге, відігравати головну роль у процесі формування громадської думки, привертаючи увагу членів суспільства до нової, суспільно-значимої проблеми чи до оцінки тих чи інших явищ. По-третє, воно має створити різноманітні плюралістичні й новаторські програми, котрі відповідають високим стандартам моралі та якості стати форумом для громадських обговорень, у рамках яких можна висловлювати якомога ширший спектр поглядів і думок.

Для України питання формування суспільного мовлення є досить складним і не до кінця визначеним, не дивлячись на те, що протягом тривалого часу воно є предметом широкої дискусії як на державному рівні, так і на рівні громадськості. Проблема створення суспільного мовлення посилюється існуючою ситуацією залежності політичної орієнтації багатьох ЗМІ від їх фінансових зв'язків з політично-економічними угрупуваннями, і це значно зменшило довіру аудиторії до великої кількості видань, які вже не сприймаються як незалежні спостерігачі та джерела об'єктивної неупередженої інформації. А це додає труднощів у процесі перетворенні ЗМІ на якісно новий соціально-політичний інститут, завданням якого є не лиш доносити об'єктивну інформацію до широкого загалу суспільства, але й консолідувати його, забезпечувати комунікаційні зв'язки між політичними елітами та масами, сприяючи інтеграції різних верств населення в рамках інформаційних відносин.

Саме питання потреби суспільного мовлення в Україні як необхідна умова демократичного забезпечення інформаційної складової суспільства, протягом останнього часу порушується і обговорюється як на рівні громадських організацій – різноманітних "круглих столів" та громадських слухань, так і на рівні держави – зокрема, на парламентських слуханнях щодо розвитку телерадіоінформаційного простору, на засіданнях Комітету ВР з питань свободи слова та інформації. В 1997 році було прийнято Закон України "Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення", який на жаль і залишився лише законом і до цього часу [Закон України "Про систему суспільного телебачення та радіомовлення України", прийнятий 18 липня 1997 // Голос України. – 1997. – 5 листопада]. В цьому ж плані на початку лютого 2011 року Верховною Радою України прийнятий Закон України "Про доступ до публічної інформації" [Закон України "Про доступ до публічної інформації", від 13 січня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi].

Реальність ситуації в Україні, наявність невирішеності багатьох проблем економічного і соціально-політичного характеру не дозволяє ближчим часом сподіватись на реальність піднесення інформаційного ринку на необхідний рівень, звільнення від залежності і тиску політичних партій чи об'єднань, від окремих монополістів, що контролюють мас-медіа,

диктують умови подання інформації, визначають її зміст та форми надання інформації широкому загалу населення. Тобто в цьому процесі присутні чинники не лише економічного, суспільно-політичного, але й технічного, технологічного, професійного і психологічного характеру. Тому ми й спостерігаємо таку ситуацію, що в Україні незалежними від окремих власників, партій, політичних об'єднань, представників державно-бюрократичного апарату об'єктивними є лише близько 5 % від усіх мас-медіа. Ось чому сьогодні в Україні, як і в деяких державах з наявними проблемами економічного, соціально-політичного і культурного розвитку виникла нагальна необхідність державного регулювання інформаційного ринку, протекціонізму і підтримки його розвитку у різних формах: законодавчій, правовій, політичній, фінансово-економічній, технічній, технологічній.

А. В. Коломоєць, асп., ДонНУ, Донецьк
nastasiya-k@mail.ru

ОБРАЗ ВОРОГА У ДИСКУРСІ ОСНОВНИХ КАНДИДАТІВ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ В УКРАЇНІ 2010 р.

Формуючи табір прихильників чи виборюючи перемогу в опозиції або на виборах, політичні актори приховують силовий тиск, який при цьому залишається базою комунікації та підсвідомо "зчитується" сприймаючою аудиторією, нав'язуючи, таким чином, політичні дії та рішення публічного характеру саме так, як це є для них необхідним.

При цьому політичний дискурс, будучи за своєю природою агональним (боротьба за владу припускає наявність протиборчих сторін – суперників/ворогів), неминуче пов'язаний із проявом вербальної агресії як засобом вираження авторського ставлення до суперників. Агресивні мовні акти під час виборчої кампанії покликані продемонструвати політичну силу автора-кандидата та спрямовані на повалення його опонентів або зниження їхнього статусу, що в умовах символічного владного простору може бути більш важливим, ніж цілковите зникнення супротивника з політичної арени.

У межах використання агресивної лексики відбувається відчуження автора дискурсу від своїх опонентів. Найбільш ефективний спосіб реалізації цього – формування в тексті, а отже й у свідомості адресатів, образу ворога, яким найчастіше виступає політичний супротивник. Даний прийом дає можливість адресанту мовлення окреслити коло "своїх" і дистанціюватися від кола "чужих" – політичних опонентів. Особливо це є характерним для передвиборчих дискурсів.

Якщо розглянути президентську виборчу кампанії 2010 р. через призму використання символічного насилля, а особливо в контексті формування образу ворога, то можна стверджувати, що даний прийом був досить поширеною стратегією ведення виборчої кампанії основними

кандидатами у Президенти України. При чому одні кандидати вибудовували дану стратегію за лінією абстрагування від існуючої влади в особі діючого Президента В. Ющенка та описували в якості своїх супротивників не тільки інших кандидатів у Президенти, а й чинники об'єктивного характеру (наприклад, наслідки економічної кризи). Інші намагалися відсторонитися від влади як такої, роблячи акцент на тому, що вони "нові обличчя" в українській політиці, що є незаплямованими владою, певний "третій вибір" (С. Тигіпко, А. Яценюк).

Формуючи образ ворога у своєму дискурсі, його автор у той же час повинен досить чітко будувати власний імідж. У даному випадку сприймаюча аудиторія – електорат –має змогу краще зрозуміти, хто грає на "своєму" полі та його мотивацію, а хто грає на "чужому" (згадана опозиція "свої" – "чужі").

Заради виявлення особливостей формування образу ворога основними кандидатами у Президенти України у своїх дискурсах автором були проаналізовані приклади мовних актів різноманітних типів Ю. Тимошенко та В. Януковича (виступи перед аудиторією [Виступ Голови Партії регіонів В. Ф. Януковича на XII з'їзді Партії регіонів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pr.lg.ua/speech/999-vistup-golovi-partiyi-regioniv-vfyanukovicha-na.html; Виступ Прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко на IX з'їзді ВО "Батьківщина" з висунення її кандидатом в президенти України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tymoshenko.ua/uk/article/4azn37we], примірники агітаційних газет [Київщина регіональна: обласний громадсько-політичний тижневик. – К. : Новий друк, 2009. – 3 листоп., № 34; Шевченківський вісник : київська громадсько-політична газета. – К. : ПП "Діапринт", 2009. – Листопад] та приклади агітаційних листівок).

Отже, діючий на той час прем'єр-міністр Ю. Тимошенко у виборчу кампанію 2010 р. намагалася побудувати свій образ у напрямку сприйняття її політичної фігури як послідовниці "помаранчевої революції" та ідеалів Майдану. Враховуючи той факт, що вона уособлювала виконавчу владу на момент кампанії, то її імідж доповнювався характеристиками кандидата дії та працьовитості, чесного та відданого народу політика, що працює навіть у жорстоких умовах протистояння її діяльності (рекламна кампанія "Вона працює. Вона – це Україна").

У своєму вербальному дискурсі Ю. Тимошенко різноманітними засобами намагалася відмежуватися від діючої на той час влади, незважаючи на той факт, що під час виборчої кампанії вона очолювала Уряд. Голова ВО "Батьківщина" підкреслювала, що саме вона є тією людиною, яка працює заради розвитку України та бореться із застрашливим ворогом – кризою, в той час, коли інші політичні фігури (не тільки опоненти, а і діючий Президент України разом зі своєю командою) намагаються всілякими засобами перешкоджати її наполегливій праці (даний висновок був зроблений після дискурс-аналізу прикладів різних видів виборчого дискурсу Ю. Тимошенко).

Що стосується іншого кандидату, який був її основним супротивником, то протягом всієї виборчої кампанії 2010 р. образ голови Партії регіонів сприймався як сильного, спокійного та стабільного лідеру, "доброго господарника", досвідченого керівника та професіонала старої школи. Даний імідж формувався не стільки під час цієї кампанії, а протягом певних років. Досліджувана президентська кампанія була спрямована підкреслити та підтримати існуючий образ сприйняття В. Януковича.

Із стратегічної точки зору, його передвиборна кампанія певним чином була побудована так, щоб, з одного боку, показати повну неспроможність Ю. Тимошенко керувати економікою країни в умовах поширення фінансової кризи, а з іншого – не втратити власний електорат, при чому мінімізуючи можливість повторення сценарію із третім туром голосування [*Біденко А.* Все, крім агітації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vybory.pravda.com.ua/articles/4b277d9cd7b5f/].

У своєму виборчому дискурсі В. Янукович відкрито не зосереджувався на формуванні образу ворога, а лише робив деякі ситуативні описи. Як ворога він розглядав діючу на той час владу, яка не здатна вивести Україну з фінансової кризи на шлях економічного розвитку.

Таким чином, можна зробити наступні висновки, що формування образу ворога, яке відбувається у символічному просторі "свій" – "чужий", у першу чергу, спирається на використання стереотипних проблем, до яких кандидати прибігають лише під час виборчих кампаній, що підсвідомо впливає на електорат та додає кандидатам електоральних симпатій, але також певним чином закріплює протистояння в самому суспільстві.

О. С. Крижанівська, студ., КНУТШ, Київ

СТАН СВОБОДИ ПРЕСИ В УКРАЇНІ

Згідно із "Великим тлумачним словником сучасної української мови" до преси належать друковані видання періодичні (газети, журнали, бюлетені та ін.) та, рідше, неперіодичні (книги, листівки і т. ін) [Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Сьогодні ж словосполучення "свобода преси" ототожнюють або заміняють іншим – "свобода масової інформації", до сфери дії якої зараховують пресу, радіо, телебачення, інтернет-видання, кінематограф, звукозаписи і відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити і панелі. Надалі у даній роботі під свободою преси буде розумітися більш широке її тлумачення, яке поширюється на усі засоби масової інформації.

Сама по собі свобода преси не регламентується міжнародним законодавством. Проте, вона тісно пов'язана із правом на свободу вираження, яке належить до основоположних прав людини. Стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права зазначає, що право на свободу вираження включає свободу пошуку, отримання та розповсю-

дження інформації та ідей будь-якого характеру, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір. Європейський суд з прав людини висловлюється з цього приводу так "Такими документами як Європейська конвенція про захист прав та основоположних свобод", "Американська конвенція з прав людини" та "Міжнародний пакт про громадянські та політичні права" захищається не лише сам зміст висловлених ідей та інформації, але також засоби, за допомогою яких вони поширюються" [Corte Europea de Derechos Humanos, Case of Jersild v. Denmark, sentencia del 22 de agosto de 1994, párrafo 31]. Одним із таким засобів є преса, яка підпадає під захист права на свободу вираження.

Свободу вираження часто помилково ототожнюють із свободою преси. Тут варто навести деякі роз'яснення. Свобода преси хоч і пов'язана із правом на свободу вираження, але є значно вужчою за нього. Для розмежування сфер їх дії, необхідно зазначити, що право на свободу вираження є загальним правом, яким володіють усі люди без виключення (належить до прав людини). Жодних меркантильних цілей вона не переслідує, на відміну від свободи преси, яка пов'язана із економічною діяльністю власників ЗМІ, що мають на меті збагатитися за рахунок потреби суспільства у інформації. Таким чином, свобода преси не є самостійним правом у переліку прав людини. Конституційний суд Іспанії висловився з цього приводу наступним чином: "Свобода вираження, з одного боку, і свобода преси, з іншого, не можуть бути співвіднесені як концентричні кола, де свобода преси повністю належить до сфери дії свободи вираження. Вони співвідносяться як кола, що перетинаються" [Boletín Oficial del Estado del 12 de enero de 1996, num. 11].

Міжамериканський суд з прав людини висловив думку, що преса виступає засобом матеріалізації права на свободу вираження. Задля виконання цієї важливої функції необхідно, щоб були задоволені наступні 2 вимоги: преса повинна діяти абсолютно незалежно від будь-яких сил у суспільстві – політичних, економічних тощо. А також у державі повинна бути присутньою атмосфера свободи, яка робить можливим існування різного роду ЗМІ [Corte Interamericana de Derechos Humanos, La colegiación obligatoria de periodistas, 1985, parrafo 34].

Виходячи із вищезазначеного, для оцінки стану забезпечення права на свободу преси, необхідно враховувати, передусім, тип політичного режиму, що склався у державі. Адже, за словами представників Верховного суду США з прав людини, діяльність працівників ЗМІ є протиотрутою зловживанню державними службовцями владою [Mills v. Alabama, 384 U. S. 214 (1966)] Тому вільно і безперешкодно розвиватися вона може не у кожному суспільстві.

За тоталітарного політичного режиму відбувається здійснення майже всеохоплюючого контролю партії над усіма засобами масової інформації. За умов демократії право на свободу преси реалізується у повній мірі. Більше того – воно є необхідною умовою існування даного режиму.

Що стосується авторитарного режиму, до якого Україна є досить близькою, то тут здійснюється цензура щодо ЗМІ, яким дозволяється критика окремих елементів політичної діяльності правлячої верхівки за збереження лояльності до політичної системи.

Для того, щоб простежити якість забезпечення свободи преси в Україні, необхідно розглянути еволюцію стану її дотримання за періодами, які відповідають часу перебування на посаді кожного із колишніх і діючого Президента України.

Про стан свободи преси за період функціонування першого Президента України Леоніда Кравчука об'єктивних відомостей практично немає. Тому усі можливі припущення і звинувачення, що торкаються даної сфери дослідження, наводити не варто з метою недопущення поширення недостовірної інформації про його діяльність.

Під час перебування на посаді Президента України Леоніда Кучми було запроваджено інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, завдяки звітам якого про стан забезпечення свободи преси інформації ми дізнаємося більше. За результатами щорічних моніторингів, омбудсмен констатує такі серйозні порушення свободи преси як: наявність економічних перешкод для діяльності ЗМІ; монополізація засобів масової інформації державними, олігархічними та кримінальними структурами; перешкоджання з боку представників виконавчої влади доступу працівників ЗМІ до інформації, яка задовольняє суспільний інтерес; контроль з боку адміністрації президента за інформацією, що з'являється на сторінках преси, у теле- та радіо-ефірах; переслідування та вбивства працівників ЗМІ за висвітлення небажаної для владних структур інформації) [Матеріали щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 1998–2003 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua].

Що стосується перебування на посаді Президента України Віктора Ющенка, то у доповідях Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (омбудсмена) за 2006–2007 та 2008–2009 роки продовжують згадуватися випадки перешкоджання працівникам ЗМІ у доступі до інформації; їх судового переслідування; некомпетентності суддів під час розгляду справ, що стосуються використання права на свободу преси; встановлення економічних перепон; нападів на журналістів тощо. Але у останньому звіті за роки правління Ющенка, зроблено висновок, що певний прогрес в утвердженні свободи вираження все-таки спостерігається. Було ухвалено низку постанов, які сприяють подальшому розвитку і зміцненню конституційних гарантій права на свободу думки і слова [Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://ombudsman.kiev.ua/dopovid_6_1/d_06_3_2.htm].

Якщо звернути увагу на особливості внутрішньої політики діючого Президента України Віктора Януковича, то за словами експертів, моніторинги контенту інформаційних ресурсів та якості інформації засвідчу-

ють зниження рівня критичності, різкий дисбаланс на користь влади та недотримання журналістських стандартів. Саме за роки правління Віктора Януковича журналісти почали більш активно діяти задля захисту своїх прав [Консорціум незалежних експертів "Нова влада: виклики модернізації" – К. : К. І. С., 2011].

Якщо підтримувати ту точку зору, згідно з якою "рівень забезпечення права на свободу преси є індикатором, за допомогою якого можна визначити політичний режим у країні" [Corte Europea de Derechos Humanos, Tercera Sección, Affaire Association, sentencia del 17 de julio de 2001, párrafo 56], то Україну протягом всього часу її незалежного існування назвати демократичною державою не можна.

А. В. Курінна, студ., КНУТШ, Київ

ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ВИБОРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ

Зараз Україна стоїть на порозі нових виборів. Широкого розголосу набув нещодавно прийнятий виборчий закон, а народні депутати вже розпочали боротьбу за прихильність громадян. Необхідність дослідження даної теми обумовлена тим, що тип виборчої системи має безпосереднє відношення до формування законодавчої та виконавчої гілок влади, забезпечення системи стримувань та противаг, розвитку політичної (партійної) системи суспільства. Не зважаючи на те, що історія незалежної України нараховує лише 20 років, ми маємо досить значний досвід розвитку інституту виборів.

15 травня 1990 року розпочала роботу Верховна Рада України 1 скликання (до прийняття незалежності – Верховна Рада УРСР 12 скликання), яка була обрана на основі Закону УРСР "Про вибори народних депутатів Української РСР" від 27.10.89 № 8304-XI. У порівнянні з союзним законом 1988 року, цей закон відображає певний прогрес у розумінні суті демократії: тут відсутні інститути "депутатів від громадських організацій" та "окружних передвиборчих зборів", а також передбачені прямі вибори до складу Верховної Ради [Вісник центральної виборчої комісії. – 2011. – № 1 (20). – С. 25]. Вибори проводилися по одномандатних виборчих округах, яких було створено 450. Обраним вважався кандидат у народні депутати Української РСР, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні [http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/8304-11/page2].

Згідно з новим Законом України "Про вибори народних депутатів України" від 18.11.1993 р. № 3623а-XII, на основі якого 27 березня 1994 року відбулися чергові вибори, по всій території України також було створено 450 одномандатних виборчих округів. Вибори визнавалися такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менш як 50 відсотків від числа виборців, внесених до списків виборців даного округу. У зв'яз-

ку з вибуттям всіх зареєстрованих по округу кандидатів, обраним вважався кандидат у депутати, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менш як 25 відсотків від числа виборців, внесених до списків виборців даного округу [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/3623-12/page].

Закон ускладнював участь партій у виборчому процесі (хоча вперше визнавалася роль політичних партій у висуненні кандидатів) та призвів до оголошення повторних виборів на багатьох округах, оскільки вимагалася присутність громадян на виборах не менше 50 відсотків. Хоча нерідко і другий тур не визначав переможця. Це призвело до того, що Верховна Рада 2 скликання розпочала роботу не в повному складі і значна кількість округів не мала свого представника в парламенті, а виборча кампанія затяглася майже на рік.

Новою віхою у розвитку і становленні українського виборчого законодавства стало прийняття Конституції України 1996 року. Розділ III, присвячений регулюванню питань виборів та референдумів, закріплював основні принципи виборчого права як невід'ємну вимогу до всіх виборів, які проводяться в Україні.

29 березня 1998 року парламентські вибори відбулися за новим Законом України "Про вибори народних депутатів України" від 24.09.97 № 541/97-ВР. 225 депутатів обирали в одномандатних виборчих округах на основі відносної більшості, а 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/541/97-вр]. Виборчий бар'єр становив 4 відсотки, а обраним вважався кандидат у депутати, який одержав більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні відносно інших кандидатів, які балотувалися в даному виборчому окрузі [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/541/97-вр/page3].

На перший погляд – досить проста система, яка не мала б викликати ніяких суперечностей. Але головною особливістю цих виборів стала невідповідність результатів голосування за мажоритарними округами результатам голосування в цих же округах за списком від партій(блоків), що і стало основною причиною бажання провести наступні вибори за суто пропорційною системою. Але цього зробити не вдалося.

Під час чергових парламентських виборів 31 березня 2002 року, які відбулися на основі Закону України "Про вибори народних депутатів України" від 18.10.2001 № 2766-III, була збережена змішана виборчі система зразка 1998 року. Серед нововведень слід назвати скорочення терміну передвиборчої кампанії до 90 днів, введення грошової застави замість системи збору підписів – кандидат у депутати вносив на рахунок окружної виборчої комісії грошову заставу в розмірі 60 неоподаткованих мінімумів доходів громадян [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2766-14/page3].

26 березня 2006 року відбулися вибори до Верховної Ради України V скликання. Документом, який визначав виборчий процес цього разу став

Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 25.03.2004 № 1665-IV разом зі змінами, останні з яких були внесені 14.03.2006 року. Варто звернути увагу на такі положення: вибори депутатів здійснювалися на засадах пропорційної системи з обранням депутатів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі; виборчий процес чергових виборів депутатів розпочинався за сто двадцять днів до дня виборів [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1665–15. – Ст. 96]; право на участь у розподілі депутатських мандатів набували кандидати у депутати, включені до виборчих списків партій (блоків), що отримали три і більше відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні у загальнодержавному виборчому окрузі [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1665–15/page9].

Для зазначеної виборчої кампанії характерним явищем була персоніфікація партій та блоків з їх політичними лідерами, а закриті списки створювали широке поле для маніпуляцій та боротьби за перші місця у списку.

30 вересня 2007 року в Україні були проведені позачергові вибори до верховної Ради України. Але і тут не обійшлося без прийняття нових законів та постанов, які вплинули на організацію та проведення даної виборчої кампанії. У виборчих перегонах 2007 року брали участь 20 політичних партій і передвиборчих блоків. Це був найнижчий показник за попередні декілька виборів.

17.11.2011 року було прийнято Закон України "Про вибори народних депутатів України" № 4061-VI, за яким у 2012 році відбудуться чергові вибори до Верховної Ради. Згідно з цим законом, Україна повертається до змішаної мажоритарно-пропорційної системи, але вже без участі блоків, а виборчий бар'єр становитиме 5 %.

Отже, кожні парламентські вибори в Україні відбуваються на тій законодавчій снові, що створена безпосередньо перед їх проведенням. Це означає, що Українська держава ще знаходиться в пошуку тієї ефективної системи, яка здатна була б забезпечити реальне представництво інтересів громадян та довести свою результативність не лише в теорії, але і на практиці.

П. О. Лавриновський, студ., ДонНУ, Донецьк

РОЗВИТОК ВЗАЄМОВІДНОСИН УКРАЇНА–ЄС В 1991–2011 рр.: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Становлення глобальної господарської системи, що руйнує кордони національних господарств, пов'язаних міцними торгівельними, фінансовими, політичними, соціальними і культурними відносинами, – найбільш значущий процес, який відбувається у сучасному світу. Глобалізаційні процеси на теренах сучасної Європи відбуваються, перш за все, у форматі європейської інтеграції. Наприкінці 2010 р. біля кордонів ЄС з'явився ще один геополітичний "гравець" – Євразійський союз (ЄАС), основи якого були закладені підписанням митного договору між Росією, Казахстаном та Білоруссю.

За цих обставин Україна знов опинилася на зламі, але тепер вже не цивілізацій як вказував С. Гантінгтон, а величезних міжнародних об'єднань. За умов такого швидкого розвитку міжнародних відносин, багатовекторна політика започаткована Л. Кучмою втрачає свій сенс і переваги. Україна опинилася на "роздоріжжі" шляху і вже не може більше залишатися самостійним гравцем. Порівняння економічного, а також нормативно-ціннісного потенціалу даних наддержавних утворень, показує, що ЄС значно потужніший та демократичніший партнер для нашої держави, його ВВП складає 25,9 % світового, проти 2,6 % ВВП Євразійського союзу [www.cia.gov: World GDP in 2010 year]. Отже, складним геополітичним вибором України, перш за все, і визначається актуальність даного дослідження. Також слід зазначити, що нормативно-інституційний аспект відносин Україна-ЄС, при існуючих ґрунтовних дослідженнях В. Воронкової, В. Копійки, Т. Шинкаренко та ін. потребує подальшого вивчення, оскільки сам процес взаємовідносин між ЄС та Україною розвивається, відкриваючи нові перспективи і труднощі.

Процес європейської інтеграції України починається з 1991 р. і триває до сьогодення. В залежності від інтенсивності проведення цієї політики можна виділити чотири етапи:

- перший (1991–1998 рр.) – процес отримання Україною статусу держави без ядерної зброї, що в свою чергу сприяло підписанню та ратифікації УПС; початок європейської інтеграції України;
- другий (1998–2004 рр.) – період стагнації відносин Україна – ЄС пов'язаний із проблемою розширення ЄС ("п'яте" розширення, вступ 10 держав) та політичною нестабільністю в Україні (акції "Україна без Кучми", "касетний скандал");
- третій (2004–2007 рр.) – початок активної взаємодій України та ЄС пов'язаний з розгортанням демократичного руху (Помаранчева революція); підписанням "Плану дій"; виконанням важливих економічних копенгагенських критеріїв (визнання України, як держави с ринковою економікою; вступ до СОТ);
- четвертий (2008- 2012 рр.) – 2008–2012 (можливо 2013) – найважливіший на нашу думку період після підписання УПС, пов'язаний з підписанням "Угоди про асоціацію" та створенням зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.

Після проголошення незалежності України почався рух нашої держави в бік Європи. В першу чергу, через поновлення економічних відносин на законодавчому рівні з різними міжнародними організаціями. І, як наслідок, у жовтні 1993 р. у Києві було відкрито Представництво Комісії Європейських Співтовариств в Україні. Саме на цьому тлі розвивалися відносини між Євросоюзом і Україною в період підписання та ратифікації нової Угоди про партнерство та співробітництво в 1991–1998 рр. Загалом можна визначити, що УПС містила юридично зобов'язуючі положення й тому стала важливим каталізатором для зусиль України щодо

зближення законодавства згідно з нормами єдиного ринку ЄС і правилами Світової організації торгівлі (СОТ). Підписання й ратифікація УПС, стало "стартовим майданчиком" для початку процесу інтеграції України до Європейського союзу. УПС містила багато переваг і перша з них – це визнання її, як нормативно-правового акту, який закріплював офіційну, більш тісну взаємодію, проте, це була перша угода такого типу підписана терміном на 10 років. УПС юридично діяла з березня 1998 р. до березня 2008 р. В березні 2007 р. почалися переговори про можливе подовження терміну її дії, адже за 10 років, багато положень УПС були виконані лише на папері, або навіть не відмічені документально, тобто не виконані зовсім. Перед політичною елітою Європейського співтовариства та Україною повстале важке питання, яке полягало у подальшому продовженні УПС чи створенні нового договору. Переговори стосовно всеосяжної, амбітної та інноваційної "нової посиленої угоди" між Україною та ЄС були розпочаті у березні 2007 р. З того часу було підготовлено п'ять спільних звіти про прогрес, досягнутий у переговорах. Вони були представлені, відповідно, на самітах Україна – ЄС у Києві 2007 р., Парижі 2008 р., Києві 2009 р., Брюсселі 2010 р. Києві 2011 р. Під час Паризького саміту лідери України та ЄС домовились, що нова посилена угода отримає назву Угода про асоціацію і оновить спільні інституційні рамки Україна – ЄС, сприятиме поглибленню відносин у всіх галузях, а також посилить політичну асоціацію та економічну інтеграцію на основі взаємних прав і обов'язків [Спільна заява Саміту Україна – ЄС щодо Угоди про асоціацію Україна – ЄС від 9 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goo.gl/qOoxJ]. Проте, наступні зустрічі так і не призвели до підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС. На останньому саміті у Києві (19 грудня 2011 р.) було оголошено лише про початок процесу технічної підготовки остаточної консолідованої версії угоди, зокрема в частині глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, з метою її як найшвидшого парафування" [Спільна заява Саміту Україна – ЄС 2011 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goo.gl/qOoxJ].

Отже, слід констатувати, що характер відносин Україна – ЄС занадто повільний. Так Польща, розпочавши співпрацю з ЄС в 1990 році, вже за 14 років домоглася членства в Союзі. Гальмують процес євроінтеграції насамперед внутрішні чинники, а саме розрив у соціально-економічному розвитку держав ЄС та України, а головне, повільне виконання Україною Копенгагенських критеріїв. Однак є ряд і зовнішніх факторів – останні розширення ЄС, прийом 12 нових членів – призвело до того, що зараз Співтовариство просто не має відповідних ресурсів для подальшого зростання. Це також безпосередньо пов'язано з світовою економічною кризою, яка взагалі поставила під сумнів спроможність існування таких великих об'єднань. Визначені фактори, роблять перспективу євроінтеграції України найближчим часом досить туманними.

С. С. Лаговська, студ., КНУТШ, Київ
Svetlanal309@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Сьогодні в Україні, яка прагне ввійти до Європи як рівноправний член світового співтовариства, визріла необхідність піддати ґрунтовній професійній переробці та коректуванню цілу низку найактуальніших ідеологічних та правових питань щодо розвитку держави. Одним з таких питань є проблема становлення правової держави. В Україні закладені лише підвалини правової держави та створені її основні структурні елементи, тому подальша розбудова правової держави пов'язана з посиленням легітимації влади, забезпеченням у суспільстві свободи, ефективним функціонуванням принципу поділу влади, усуненням численних порушень прав і свобод людини і громадянина, посиленням стабільності законодавства, декриміналізації суспільства.

Слід підкреслити, що складність сучасної ситуації в Україні посилюється тим, що в ній наклалися один на одного два різнорідних та суперечливих процеси. З одного боку, відбувся перехід від стану одного з залежних регіонів наддержави до стану самостійної держави, було зруйновано стару авторитарно-бюрократичну систему, а з другого – держава робить спроби затвердити на політико-правовому та державно-суспільному рівні нову модель суспільного розвитку, основними рисами якої повинні стати змішана економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство та соціальна, правова держави [*Шемшученко Ю. С.* Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2001. – С. 23–24]. Ці суперечливі процеси зумовлюють особливості становлення правової держави в Україні, такими як неврегульованість законодавства, відхилення від нормативної моделі правової держави, що спричиняє створення інституційних конфліктів; легальна державна влада переважно не має ознак легітимності; низький рівень правової культури та правової свідомості населення; відсутніть громадянського суспільства як такого.

Неврегульованість українського законодавства та наявність сфер, не закріплених нормативними актами виявляється у тому, що до цього часу відсутні закони України про: всеукраїнський та місцевий референдуми; збори, мітинги, походи та демонстації; тимчасові спеціальні та слідчі комісії Верховної Ради України; парламентську більшість та парламентську опозицію; центральні органи виконавчої влади; територіальний устрій України [*Колодій А.* Громадянське суспільство та правова держава:проблеми та шляхи розбудови // Право України : юридичний журнал. – 2010. – № 7. – С. 16].

На жаль, українські реалії дають підстави стверджувати, що нормативна модель правової держави, що яскраво виражена в Конституції

України, не відповідає реальному втіленню вимог останньої. Підставою для такого висновку є численні порушення, насамперед, соціально-економічних прав громадян, які не оскаржуються у суді або ж судові рішення не виконуються. Тобто, держава не виконує одної із важливих своїх функцій як правотворчий і правозахисний інститут – функцію соціальних гарантій та захисту своїх громадян. Як наслідок, становлення правової держави супроводжується, що легальна державна влада переважно не має ознак легітимності. Тобто, конституційно законна та конституційно узаконена система державної влади не сприймається в очах громадян як справедлива та демократична. При цьому справедливість – один із найзначніших орієнтирів права та правової держави.

Вагомою перешкодою на шляху становлення правової держави в Україні є відсутність ефективних інститутів громадянського суспільства, з якими рахується влада. Тому принципи правової держави, закріплені в Конституції залишаються лише втіленими на папері. В. Кремень, Д. Табачник і В. Ткаченко зазначають, що "ми ще не маємо досконалої державності, а громадянського суспільства в його європейському розумінні у нас не було ніколи" [*Шульженко Ф. П.* Соціально-правова держава в Україні: проблеми становлення та модернізації : монографія / Ф. П. Шульженко. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 306].

Варто підкреслити, що сучасна інтерпретація концепції правової держави вносить в це поняття елемент суттєвої новизни, який полягає у запобіганні такому явищу як "соціальне виключення"("social exclusion"). Зазначене явище виникає тоді, коли громадяни відчувають відсутність реального підтвердження своїх соціальних прав. Тобто, для держави є характерним такий структурний феномен, який встановлює в суспільстві такий механізм, який виключає частину населення з економічного та соціального життя, а також позбавляє її права реальної участі в розподілі суспільних благ. Таким чином, нині в українському суспільстві маємо ситуацію не тільки з розшаруванням на бідних та заможних, й з розподілом на тих, хто є включеним в суспільний обіг, і тих, хто є виключеним з нього. Позбавлення політичного вибору, виключення зі сфери діяльності громадських організацій, відсторонення від прийняття політично значущих рішень, низька громадська активність – такими є виміри соціального виключення. Тобто, явище "соціального виключення" є характерним для українського суспільства, так як держава належним чином не забезпечує гарантовані права та свободи людини та громадянина.

Особливістю здійснення правової політики Української держави у сучасних умовах є формування ефективної організації її правового простору з урахуванням об'єктивних факторів – переорієнтацію цього простору у європейський вимір і стандарт, з одного боку, та збереження історично сформованих національних державно-правових традицій, – з другого.

Процес становлення в Україні правової держави за своєю сутністю є суперечливим та постає перед державою як ідеал, який потрібно реалізувати на практиці. На сучасному етапі проблем на шляху до розбудови

правової держави і, в свою чергу, громадянського суспільства достатньо, але головна з них – це небажання керівників вищих державних органів їх розбудовувати та одночасне нерозуміння їх необхідності в суспільстві. Концепція становлення і модернізації правової держави в Україні повинна бути розроблена з урахуванням історичних, національних, культурних особливостей. Як зазначає Шульженко Ф. П., теоретичні положення і практичні заходи з модернізації правової держави в демократичних самодостатніх країнах повинні бути враховані в Україні. Перш за все, це пов'язане з одночасним формуванням як правового, так і соціального аспектів державності, а також з намаганням "вписатись" у процеси світової інтеграції, так як такий досвід в інших суспільствах відсутній.

Ю. В. Лисенко, ст. викл., КНЕУ ім. В. Гетьмана, Київ

МОДЕРНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Аналіз стану соціальної політики на сучасному етапі свідчить, що перетворення у соціальній сфері є гострою потребою на шляху демократичного державотворення. Особливо актуальним питанням у сфері реалізації соціальної політики постає вирішення широкого кола гострих соціальних проблем, попередження соціальних протиріч, зниження рівня соціальної напруги в українському суспільстві. Низька ефективність впроваджених заходів соціальної політики радикально гальмує подальше просування країни на шляху до соціально-економічного прогресу, обмежує можливості людини щодо її участі у політичному житті.

Серед головних соціальних проблем українського суспільства можемо виокремити такі: різке й істотне погіршення якості життя і здоров'я населення; значне поширення й самовідтворення бідності; високий рівень дохідного й майнового розшарування, а також територіальної, професійної, посадової й галузевої диференціації в оплаті праці; неповнота впровадження заходів соціальної політики в останні роки. На якості життя населення негативно позначається незавершеність системного реформування соціальної сфери. Характер реалізації соціальної політики в Україні є досить суперечливим. Крім того, основна проблема реалізації соціальної політики може корінитися в її хибному сприйнятті суспільством як засобу пом'якшення негативних соціальних наслідків активного розвитку в умовах модернізації. Криза модернізації українського суспільства гальмує, частково обмежує участь людини у політичному житті, зокрема у соціальній політиці Соціальна політика в контексті модернізації українського суспільства має бути спрямована на людину, задоволення її соціальних потреб і забезпечення достатнього і якісного рівня життя, а отже на посилення ролі людини та інститутів громадянського суспільства як суб'єктів політики, їх активної участі у здійсненні соціальної політики держави. Насьогодні заходи, яких вживає держава для

поліпшення рівня та якості життя населення України, зокрема підвищення мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму тощо, є недостатніми, оскільки людина як об'єкт соціальної політики в українському суспільстві не отримує належних соціальних гарантій і не відчуває гідного соціального захисту. Головні напрямки перетворень у сфері соціальної політики мають бути насамперед спрямовані на підвищення стандартів життя людини, забезпечення належного рівня її розвитку в демократичній державі.

Модернізація соціальної політики України − запорука якісних перетворень у соціально-політичній сфері українського суспільства Вирішення соціальних проблем можливе шляхом раціоналізації діяльності суб'єктів соціальної політики, гармонізації відносин держави і суспільства, максимального наближення соціальної політики до людини як об'єкта політики у задоволенні її першочергових соціальних потреб та реалізації соціальних інтересів. Завданням соціального розвитку на майбутнє визначено підвищення рівня і якості життя громадян шляхом впровадження соціальних реформ системного характеру.

Серед основних ознак модернізації у соціальній сфері демократичних країн, на які має орієнтуватися Україна, можна виділити: становлення середнього класу суспільства, розвиток повноцінного громадянського суспільства, а також залучення його інститутів та використання можливостей реалізації соціальних програм, формування соціальних функцій держави та відповідних механізмів їх забезпечення; досягнення високого рівня і якості життя людини. Крім того, модернізаційні процеси сприяють поширенню та підвищенню значущості у суспільному житті загальнолюдських гуманістичних цінностей, що є актуальним для соціальних реалій українського суспільства.

Наближення соціальної політики до людини в умовах демократизації суспільства може бути прискорене через впровадження прозорих політичних методів і засобів, які б дозволили реально змінити становище людини у функціонуванні політичної системи країни. Питання реформування соціальної політики держави стоїть не у площині прийняття нових соціальних стандартів чи нових пільг, а у необхідності вдосконалення існуючої соціальної політики на основі принципів системності, ефективності та справедливості.

Таким чином, переосмислення вимірів ефективності соціальної політики і якості життя людини в умовах політичної модернізації є особливо актуальним.

М. О. Луференко, студ., КНУТШ, Київ

ТВОРИМО МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ РАЗОМ!

У період після проголошення незалежності в Україні спостерігається небачений демографічний спад, який пояснюється зниженням рівня

плідності, зростанням еміграції та смертності. У порівнянні із громадянами інших європейських країн, українці не лише помирають у більш молодому віці, але й проживають менше років у повністю здоровому стані. Загалом темпи скорочення чисельності населення в Україні є найвищими у Європі [Трагедія, якої можна було уникнути: подолання в Україні кризи здоров'я людини. Досвід Європи. – К. : ВЕРСО-04, 2009], а у світі наша країна посідає почесне десяте місце за кладовищенською статистикою [*Пластун С. Д.* Організаційно-економічні основи формування і розвитку ринку продовольчих товарів : дис. … канд. екон. наук / Державний агроекологічний ун-т. – Житомир, 2006]. Також, помітним є падіння міжнародного іміджу України, яка стрімкими темпами перетворюється з ракетобудівної країни на докомпадорську сировинну міжнародну базу.

Дані обставини спонукають українців, які не вважають Україну територією тимчасового перебування, активізуватися в контексті пошуку нових дієвих заходів, механізмів та інструментів, які би допомогли реанімувати таку катастрофічну тенденцію. Прикладом таких дій наразі в Україні виступають різні громадські об'єднання, зокрема, Асоціація інституцій громадянського суспільства "Діалог з владою", мета якої зробити в Україні життя краще, а владу прозорою. Наразі Асоціація об'єднує більше півсотні громадських організацій, благодійних фондів, бізнес-асоціацій, творчих спілок та засобів масової інформації. Так, наприклад, наразі Асоціація готує до запуску глобальний проект "Українцем бути престижно!", який має 2 компоненти:

1) брендово-іміджева, що спрямована на піднесення національної свідомості пересічних українців, створення як на теренах рідної землі, так і за кордоном позитивного образу України за рахунок уже наявних переваг та "фішок" України;

2) аналітично-стратегічна, що спрямована на створення/конкретизацію національної ідеї, місії, мети та стратегії розвитку України; передбачає запуск постійнодіючої всеукраїнської мережі Шкіл відповідального реформування та Бюро Делегатів Асоціації ІГС "Діалог з владою" при Громадських радах при органах виконавчої влади, які мають здійснювати аналіз регуляторного впливу законодавчих актів та інших державних ініціатив на предмет ефективності та доцільності використання коштів платників податків у відповідності з "народним баченням", а не окремих олігархічних кланів.

Люди мають усвідомити і зафіксувати систему координат, в якій ми знаходимося, виставити бажані перспективи, розробити план дій його досягнення і тоді вже аналізувати дії влади на предмет відповідності "народному баченню", послідовності та адекватності щодо національних інтересів України, її громадян… Лише в разі масового усвідомлення всіх цих речей можна буде досягати ефективного діалогу з владою щодо відстоювання народної позиції, навіть, якщо влада того не бажатиме ["Подія" в соціальній мережі від Асоціації інституцій громадянського суспільства "Діалог з владою" щодо проекту "Українцем бути престижно!".

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.facebook.com/events/275211669214828/].

Наразі проект ще не дійшов до стадії реалізації, проте вже є значна контактна база бажаючих долучитися до його реалізації. Цей проект належить до мережевих, тому чим більша буде підтримка та кількість учасників і організаторів по всій Україні – тим швидше вдасться досягнути реалізації гасла у назві проекту – УКРАЇНЦЕМ БУТИ ПРЕСТИЖНО!

Останнім часом спостерігається в Україні тенденція становлення настроїв громадськості щодо радикального повалення існуючої влади та її перезавантаження на команду нових незаангажованих облич. Проте, важливо усвідомлювати той факт, що для добра всіх українців на систему потрібно впливати не "згори до низу", здійснюючи гострі радикальні кроки, а впливати "знизу догори" за рахунок стратегічної системної громадської роботи у вигляді реалізації подібних глобальних проектів. Лише тоді можна буде розтопити айсберг, на який катастрофічно пливе корабль України. А, якщо намагатися посадити на владний оліпм незаангажованих "білих та пухнастих", не здійснюючи системної проукраїнської громадської діяльності, то "система" їх зламає… Пора багатьом зробити висновки і творити майбутнє України разом!

О. В. Марченко, студ., ДонНУ, Донецьк
marchenko.alexandra@googlemail.com

ПОЛІТИЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

З точки зору постструктуралістської та постмодерністської логіки, будь-що може розглядатися як текст: суспільство, політика, культура, філософія чи навіть глобальна історія людства. Під "політичним текстом суспільства" слід розуміти сукупність усіх символів, знаків, стереотипів, міфів, установок, а також поведінкових реакцій, притаманних даному суспільству в конкретний період часу.

Етимологічно категорія "текст" походить від латинського "textus" і означає "плетіння", "тканина", і завдячує науковою розробкою таким вченим, як Ж. Дерріда, М. Фуко, Р. Барт, Ю. Кристєва, Ж. Дельоз, Г. Косіков.

Політичний словник суспільства є фрагментом загального політичного тексту, і поєднує в собі всі мовні знаки, що функціонують в обігу конкретного соціуму в певний історичний проміжок. Знак може стати політичним символом, якщо набуде додаткового значення внаслідок використання його певними політичними акторами у контексті конкретного політичного процесу, події чи явища, з яким асоціюватиметься.

Наприклад, елементами сучасного політичного словнику українського соціуму є наступні поняття: "біло-сердечні", "регіонали" ("біло-блакитні"), "помаранчеві", "дони". Потрактування символу змінюється в залежності від контексту, часових і просторових характеристик: перекравши однозначне для українського сприйняття словосполучення "по-

маранчева влада" на "orange power", конотація цього знаку в Нідерландах радикально зміниться, перетворившись на позначення королівської династії Orange. Кожне суспільство-текст має в арсеналі свого політичного словника подібні вербальні символи, зрозумілі лише в контексті власного соціального середовища. Наприклад, в США складним для дешифровки стане елемент нашого політичного словника "біло-блакитні", так само таємним для непосвячених залишиться американське "GOP's", *яким прийнято позначати членів Республіканської партії* (Grand Old Party), *або "the feds",* яким характеризують *представників органів федерального уряду, чи "laundering", що є "відмиванням" незаконно одержаних грошей шляхом розміщення в іноземних банках (вербальний знак, що* виник у зв'язку з Уотергейтським скандалом і асоціюється з цією справою). Лінгвістичний аспект не є визначальним: ні Великобританія, ні Канада чи Нова Зеландія, будучи англомовними країнами, не зрозуміє сутності "бушизмів" – специфічних понять і обмовок 43-го Президента США, які увійшли до політичного словника цієї країни і активно використовуються (наприклад, "misunderestimated": дещо середнє між misunderstand (недостатньо розуміти) і underestimate (недооцінювати).

Політичний словник будь-якого суспільства неможливо уявити без навішування ярликів та мовних кліше. Наприклад, "проФФесор" – іронічне позначення неграмотної людини, неосвіченого чиновництва. Персоніфіковане "Леді Ю", "газова принцеса", чи навіть безцеремонне "Юля", "Льоня", "Янек" не потребують пояснення для пересічних українців, кожний розуміє їхнє значення, так само як в Росії не потребує пояснення "ВВП", чи "Батька" у білорусів, або лагідне "Нуреке" чи урочисте "Єлбаси" в Казахстані. Імена власні також можуть стати символами: "на Липській" (офіс Партії регіонів), "на Банковій", "Лук'янівський СІЗО" щільно увійшли до політичного словника України.

В українському політичному словнику активно функціонують слова-маркери, що підкреслюють негативне ставлення до явища або особи: "мазепинці, "бандеровці", "западенці" – знаки, що доповнюють образно-антагоністичні "Схід" та "Захід". Аналоги існують в Німеччині у вигляді слів-маркерів "ossi" та "wessi", якими прийнято характеризувати східних та західних німців відповідно. У політичному словнику ФРН ці знаки набули стале потрактування: якщо "jamerossi" несе в собі негативний зміст ("жалюгідний скиглій-ossi"), то словом "basserwessi" прийнято позначати успішного німця з західної частини країни. (Подібним чином до політичного словника німців органічно вплетене слово "ostalgie" – ностальгія за життям у Східній Німеччині) [*Трошина Н. Н.* Проблемі национально-культурной идентичности в политическом дискурсе объединенной Германии // Политическая наука. – 2002. – № 3. – С. 171–184]. До негативно забарвлених слів-маркерів в Україні доцільно віднести ярлик "тушки" – зневажливе позначення депутатів перебіжчиків, які змінюють власні позиції в залежності від вигоди. Цей вербальний знак використовується політиками для більш образного протиставлення власної доброчесності з одного бо-

ку та безпринципності "тушок" – з іншого [*Тимошенко Ю.* У ВР почалася нова кампанія скупки тушок // Кореспондент. – 2011. – № 12. – С. 8].

Подібно до американського *"laundering", що виник у* зв'язку з Уотергейтом, *в українському політичному словнику також містяться знаки, пов'язані з такими явищами чи подіями, що самі стали символами:* "плівки Мельниченка", "Межигір'я", "Скнилів", "діоксин", "Ландик", які згодом стали називними для значно ширшого кола подій (на позначення злочинної халатності, вседозволеності дітей високопосадовців та ін.). "Майдан" – розтиражований елемент українського політичного словника, – синонім "помаранчевої революції". "Кучмізм" – знак, що з'явився після виборів 2004 р. і був введений "помаранчевими" лідерами на позначення "диктаторського режиму Кучми" (на противагу Майдану як символу демократії). "Азаровщина" -поняття, що виникло на позначення дій голови уряду; "антитабачні кампанії" – як характеристика протидії реформам міністерства Д. Табачника.

Із плином часу деякі елементи політичного словника поступово застарівають: наприклад, актуальне у 1994–1995 рр. поняття "Мешковщина" – (за часів існування посади Президента Кримської Республіки Юрія Мешкова), або такі мовні знаки, як "заєдисти", "єдуни" чи "харчоблок" – на позначення блоку "За єдину Україну", чи "есдеки", "бублики" (синонімічно членам СДПУ (о)) частіше використовувалися у 2004–2005 рр., ніж тепер. Подібним є жаргонізм "ширка" ("широка коаліція"), актуальний у 2008 р. Безперечно цікавим є перенесення знаків зі сфери політичного у соціальну площину: "кравчучка", "кучмовіз" у 1990-ті рр.

Це є підтвердженням того, що змінюються часи, але політичний текст суспільства у своєму плетінні охайно зберігає усі поняття, символи, стереотипи, ярлики і кліше, що колись входили до його "тканини".

Г. А. Матвеєва, асист., ЛНТУ, Луцьк

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ПРОЦЕСУ РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ В ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

Постійний прояв кризових явищ в політичній сфері України у своїй основі спричинений слабкістю та дисфункціональністю політико-правових інститутів. Низька ефективність управління в суспільстві вимагає посиленої уваги до проблеми модернізації політичної системи, взаємодії політики і права в процесі керівництва державою.

Варто зазначити, що від початку створення сучасної української держави і до сьогодні основна увага громадської думки в засобах масової інформації, публічних дискусіях політиків акцентується на атрибутивній (гімн, герб, прапор, державна мова…) та етнокультурній (національні герої, пам'ятники, тлумачення історичної спадщини…) моделі держави, а не на її політико-правовій сутності. При всій важливості вищеназваних аспектів розбудови держави необхідно підкреслити, що визнача-

льну роль в забезпеченні життєздатності, соціальної стабільності, економічної спроможності провідних країн світу, зокрема в США, на початку їх створення відіграли саме формально-юридичні (конституції) та політичні засади. Натомість нерозуміння та недооцінка ролі політичних інститутів та права в процесі розбудови держави в Україні є однією із найслабших сторін масової політичної культури.

Саме "міра інституціалізації суспільства свідчить про тип його політичної системи та досконалість політико-правових механізмів, про рівень політичного розвитку соціуму і досвід його асоціативного життя, про наявність свободи формування політичних та інших угруповань".

В умовах розвиненої демократії саме на політичні та правові інститути покладається дотримання і гарантія прав людини, забезпечення умов для сталого економічного розвитку, виходу суспільства із криз. В країнах Заходу політичні та правові інститути є історичною формою організації та регулювання суспільного життя, маючи за собою багатовікову традицію функціонування і ставши природною складовою соціальної системи є "священними коровами", "стовпами" західної політичної культури.

Українська політична культура в умовах трансформації суспільства стала сумішшю політичного досвіду попередніх формацій, запозичених чужоземних політичних практик та адаптованих до рівня вітчизняної ментальності розуміння цінностей і норм західної демократії. В результаті на рівні широкого загалу ми отримали формально-ритуальні уявлення щодо демократичних інститутів, норм і процедур, в діяльність яких цілком допускається втручання суб'єктів політичного процесу під кутом політичної доцільності і кон'юнктури. Громадська думка здебільшого терпима до волюнтаристських дій з боку того чи іншого високопосадовця, лідера опозиції, якщо вона йому щиро симпатизує чи співчуває. Тобто "політичні цінності та емоції, якими керуються люди, безпосередньо визначають зміст і характер політичної культури, отже й моделі політичної поведінки". В силу власного історичного досвіду та ментальних особливостей (традицій) ми частіше звикли покладатись на волю та рішення особи (лідера), ніж на закон і право.

Однією із особливостей сприйняття політичних та правових інститутів серед широкого загалу громадян сьогодні є їх тотальна персоніфікація, не тільки партій – іменних блоків, а й інститутів президентства, парламентаризму, конституційного суду тощо. Персоніфікація має свою зворотну сторону, оскільки різко негативне ставлення до конкретних представників інституту влади переноситься громадянами у їх свідомості на сам інститут влади. Екстраполяція незадоволення, неповаги, негативізму у ставленні до конкретних персоналій (народних депутатів, президента, суддів конституційного суду) на політичні і правові інститути як такі зумовлює пониження розуміння ролі і значення функцій цих установ.

Аналізуючи процес модернізації, порівнюючи причини успіхів і невдач цілого ряду країн, науковці прийшли до дуже важливого висновку, що вирішальним був саме інституційний чинник (інституційні реформи).

Як відомо, сам процес трансформації є конфліктогенним фактором функціонування політико-правових інститутів, який активізує старі і породжує зовсім нові для українського суспільства конфлікти. Відсутність досвіду у політикуму і суспільства розв'язання правових і конституційних конфліктів породжує хибну практику "революційної правосвідомості", що в свою чергу – кризу некерованості. Публічна політична конкуренція має сенс тоді, коли вона регламентована і регульована правом. Перший крок на шляху до розв'язання, управління конфліктом – є його інституціалізація. Поки що у нас спостерігається практика деінституціалізації конфліктів, перехід на особистості, тобто відбувається персоніфікація конфліктів, що робить їх розв'язання менш вірогідним. В такому разі у політичній культурі українського суспільства вкрай необхідно утвердження розуміння демократії як правової форми організації та реалізації влади, а в політиці варто надавати перевагу нормативно-правовим засобам перед вербально-символічним.

У. І. Мовчан, асп., НІСД, Київ
uliana_movchan@ukr.net

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

За роки незалежності України також відбулося експериментування з електоральними системами, але жодна з них не дала бажаних ефектів. Одна з них, паралельна система, де одна частина депутатів обиралась за мажоритарною системою відносної більшості, а інша – за пропорційною системою з партійними списками в загальнонаціональному окрузі – не давала стимулів для розвитку політичних партій, спричинила значну фрагментацію політичного поля, а відносини у парламенті характеризувалися патронажно-клієнтелістськими рисами.

Інша, пропорційна система з партійними списками (закриті списки) в сполученні з загальнонаціональним округом, розірвала зв'язки виборців з депутатським корпусом, блокувала роботу парламенту та стала одним з факторів неефективності напівпрезидентської системи в Україні.

Так як попередні виборчі системи не призвели до бажаних наслідків – не сприяли розвитку партійного поля та ефективній роботі політичної системи в цілому, – то залишається необхідним пошук оптимального формату виборчої системи. Наразі існують різні дискусії щодо усунення недоліків існуючої електоральної системи. Наприклад, за одним із варіантів пропонується перейти до пропорційної системи з відкритими регіональним списками, за іншим – введення змішаної паралельної системи.

На нашу думку, можливий спектр рішень не вичерпується цими пропонованими проектами. Існує значно більше варіантів саме в середині змішаних систем, де можна поєднати пропорційну систему з регіональними округами з компонентом мажоритарної системи, основна перевага яких пов'язана саме зі зв'язком між виборцем та депутатом, що обирається від округу.

Також змішана система, за відсутності двопалатного парламенту, може дати для України як оптимальне представництво, так і забезпечити стабільність результатів. При виборі системи ми беремо до уваги такі основні, на наш погляд, політичні наслідки: чи сприятиме дана система урядовій стабільності, ротації еліт, а також чи здатна система забезпечити представництво основних соціально-політичних груп.

З огляду на ці аспекти, для України можна запропонувати змішану паралельну система, за якою половина депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості, інша – за пропорційною системою з регіональними партійними списками.

Дана система передбачає, що 50 % депутатів обираються за системи відносної більшості в регіональних округах. Виборець віддає свій голос за одного кандидата, обраним вважається той, хто набрав просту більшість голосів. Інші 50 % депутатів обираються за пропорційною системою за закритими регіональними партійними списками.

Регіональні партійні списки надають наступні переваги:

- представництво у Верховній Раді усіх регіонів України;
- кандидат є представником як окремого регіону, так і політичної партії, що збільшує його відповідальність та встановлює зв'язок між депутатом та виборцем.

Основна відмінність між відкритими та закритими партійними списками зводиться до того, чи може виборець обирати серед кандидатів в середині списку, або він голосує тільки за окрему партію. Відкриті списки властиві європейським демократіям, де між собою конкурують сильні та розвинуті політичні партії. Але недолік відкритих партійних списків полягає в тому, що вони можуть створювати конкуренцію серед членів однієї партії, що є небажаним для сучасного стану українського партійного поля, яке знаходиться в процесі розвитку. Негативні ефекти закритих списків нівелюються завдяки новому формату дії пропорційної системи: замість загальнонаціонального списку формуються регіональні списки у кожному окрузі (тобто наявне представництво усіх регіонів, а не тільки близького кола партійного лідера).

Введення регіональних списків також дозволяє зняти з порядку денного питання щодо загороджувального бар'єру. Обрання представників партій саме в округах створює так званий реальний бар'єр. У загальноукраїнській дискусії щодо вибору електоральної системи багато уваги приділяється формальному виборчому бар'єру, що є важливим за великої величини округу. В пропорційній системі з регіональними списками починають діяти ефекти реального загороджувального бар'єру, які пов'язані з механічними ефектами самої електоральної формули та величиною округу. Наприклад, в Донецькій області при розмірі округу в 22 реальний бар'єр буде становити 3 %, тоді як в Івано-Франківській області з магнітудою 7 фактичний бар'єр становитиме 10 %. За високої величини загороджувального бар'єру малоймовірно, що екстремістські партії зможуть потрапити до парламенту, так як високий бар'єр надає

переваги саме центристським партіям, адже виникає боротьба за медіанного виборця, тому стимулюються саме доцентрові тенденції. Таким чином, введення регіональних округів завадить потраплянню політичних сил з незначною підтримкою в суспільстві до парламенту, що зменшить фрагментацію партійного поля.

Одним з важливих аспектів реформування політичної системи виступає зміна саме електоральної моделі. Той результат, який вона продукує, впливає на рівень фрагментації партійного поля, створення більшості в парламенті, стабільність уряду. Звичайно, що необхідно проводити комплексне реформування всієї політичної системи в цілому, але електоральна система може виступити перехідним етапом, адже найлегше трансформувати сама виборче законодавство, а не вносити зміни до конституції, де закладено основні принципи функціонування держави.

Т. Нагорняк, канд. політ. наук, доц., ДонНУ, Донецьк
nagornyak@yandex.ru

УКРАЇНА ДЛЯ УКРАЇНЦІВ: АСОЦІАТИВНІ ОБРАЗИ КРАЇНИ У СВІДОМОСТІ ЇЇ МЕШКАНЦІВ

Маючи потенціал, для досягнення успіху в будь-якій сфері, в нього слід вірити та візуалізувати у власній свідомості. У контексті іміджу України, важливим чинником його успіху, є патріотизм її мешканців. Соціологічне опитування центру соціальних досліджень "Софія": 80,7 % респондентів визнали, що "деякі речі в Україні змушують їх відчувати сором за свою країну"; 64,1 % менше пишаються своєю країною, ніж хотіли б, а 15 % респондентів не виключають для себе можливість стати громадянином іншої країни. На думку опитаних, щоб вважати себе справжнім українцем дуже важливо почувати себе українцем (94,9 % респондентів), знати історію України і її культурну спадщину (86,4 %), поважати політичний устрій України і її закони (83,1 %), а також мати українське громадянство (80,4 %) [Исследование украинского патриотизма без фанатизма. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravda.com.ua/rus/news/2009/08/20/4499657]. За результатами дослідження Reputation Capital Ukraine, рівень довіри українців до України впав на 19 %, порівняно з 2008 роком. Цікаво, що привабливість життя в Україні, соціальну політику, умови для ведення бізнесу, самі українці оцінюють значно нижче, ніж їх оцінюють представники країн G8. Загальноукраїнська група компаній у сфері дослідження громадської думки, реклами та брендингу – Research & Branding Group – влітку 2011 року проводила омнібус, присвячений 20-річчю незалежності України. В межах чого, отримала наступні результати ставлення українців до своєї країни. 93,2 % в цілому вважають Україну своєю Батьківщиною. 75,5 % можуть назвати себе патріотом та 71,8 % респондентів у цілому гордяться своєї країною. При чому на Заході (83,6 %) і в Центрі(79,5 %) пишаються Украї-

ною більше ніж у Південно-Східних її регіонах (60,2 %). Серед чинників, що обумовлюють гордість за Україну, респонденти називають свій власний успіх самореалізації в країні та впливовість країни в світі. Важко зрозуміти як при таких високих показниках гордості за країну по вказаних факторах, українці вважають свою країну неконкурентноздатною в світі (56,2 %) та державу із негативним іміджем в світі (59,3 %) [Омнібуси. Національні проекти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rb.com.ua/rus/projects/omnibus/].

Українці основні проблеми сучасних негараздів бачать у політикумі – керівниках країни. При чому цей вислів однаково підтримують представники усіх регіонів України. Окрім не легітимності державної влади як тих, хто безпосередньо повинен відтворювати іміджеві стратегію України, слід наголосити ще й на факті про неоднорідність сприйняття своєї країни мешканцями різних регіонів. Інтернет-видання "Коментарі" (comments.ua) зробило соціологічне опитування, в якому взяли участь 600 експертів з питань культури, політики, соціології та міжрегіональних взаємовідносин у 30 містах України, намагаючись сформувати образи України очима різних її областей. Примітно, що у масовій свідомості такі регіони, як Донецька та Луганська області зливаються у Донбас, Львівська, Івано-Франківська і Тернопільська – у Галичину, а області навколо Києва – у Центральну Україну [Україна очима українців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://life.comments.ua/meaning/2010/11/29/210611/ukraina-glazami-ukraintsev.html]. На підставі цього факту були сформовані карти, аналізуючи їх, автор прийшов до висновку про наступне:

- ***Кияни*** вважають себе "центральними українцями" не тільки через приналежність до столиці, а й до процесу перерозподілу ресурсів країни. Вони оцінюють регіони України через те постачання, що від них мають (продукти та інші товари, послуги, владу, інформаційні месседжі у бік Києва і державних інститутів). Так знання киянами Чернівців, Рівна, Винниці, Полтави і Херсону зводяться до огірків, картоплі, ковбаси, арбузів, які їм привозять відповідно;
- Аграрно-промисловий погляд мають ***закарпатці*** на Україну, розподіляючи області у свідомості за їх представниками чи причетністю до господарського ставлення до землі та ресурсів. Так, Дніпропетровськ – місто Л. Кучми, а Суми – В. Ющенка. Донбас – багата земля без господаря. Загазоване Запоріжжя та брудна Одеса;
- ***Дніпропетровськ*** у свідомості своїх мешканців став "столицею" України, яка постачає кадри, гроші, промислові товари і має право оцінювати інші регіони. Останнє виходить у Дніпропетровська не дуже коректно і більшою мірою непозитивно: Кіровоград – село. Винниця – хасиди. Запоріжжя – ті, "хто літає з нашого аеропорту". "Київ – проїдає наші гроші і вчить нас жити". Донбас – край шахтарів та злочинності. Одеса – молдовани;
- ***Донбас*** демонструє власну гордість і відповідно до власного самопочування і саморозвитку, регіон ставиться до інших. Одеса, для Дон-

басу, це край гумору. Західна Україна – "бендеровці, які нас не люблять". Центральна Україна – село, що виживає за рахунок інших. Миколаїв, Херсон, Харків – це промислові центри, де до В. Ющенко випускали кораблі, комбайни, літаки, трактори і танки відповідно. Дніпропетровськ – центр політичної еліти, яка прагнула поставити на коліна Донбас;

- ***Львів*** має інтелектуальну та ідеологічну оцінку України. Київ – парламент. Полтава – Сорочинський ярмарок. Запоріжжя – Хортиця і Дніпрогес. Дніпропетровськ – Л. Кучма і Приват. Черкаси – Тарасова могила. Донбас – міліонери і бомби. Чернівці – С. Ротару і А. Лорак;
- ***АРК*** демонструє поверхові і мінімальні знання про Україну, яка для них поділяється на Центр в Києві, Західні області, які їх ненавидять, Донбас, з якого до них наїхала влада і міста із виходом до моря (Одеса і Херсон з Миколаєвом), які Криму не конкуренти.

Такі результати свідчать, що більш ніж половина мешканців не має ніякого уявлення про свою країну, що конкуренція між регіонами нездорова. З одного боку, ці дані демонструють слабкість іміджу України, а з іншого, за відсутності усталених негативно-забарвлених стереотипів та оцінок, відкриваються широкі можливості для створення нових образів, символів, асоціацій з країною. Формування позитивного іміджу України – це важливе завдання загальнонаціонального масштабу. Його вирішення потребує спільних цілеспрямованих і послідовних зусиль офіційної влади й опозиції, державних органів і громадських організацій, бізнесових структур і ЗМІ, мільйонів громадян України та чисельної української діаспори за кордоном.

М. Г. Нурмухометова, студ., ДонНУ, Донецьк

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ: ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ

Немає більш давньої форми систематичного політичного мислення, ніж міф, і немає більш сучасної. Політичні міфи об'єднують людей з різним життєвим досвідом, рівнем освіти та економічними можливостями. Політичний міф одне з найчастіше уживаних понять у гуманітарних науках особливо на сучасному етапі, разом з тим, існує певна розмитість поняття, кожен з авторів (М. Головатий, В. Полосін, А. Цуладзе, Ю. Шайгородський та інші) намагається запропонувати своє тлумачення. Отже, "популярність" поняття, а також його наукова "широта" в сучасних вітчизняних дослідженнях визначає актуальність даної статті, головна мета якої полягає у концептуальному визначенні основних наукових підходів щодо трактування феномену політичного міфу.

Усі теорії в науці можуть бути об'єднані в ряд концептуальних підходів, кожен із яких розкриває окрему сторону цього багатоаспектного явища. Цими підходами є соціально-функціональний (Платон, Б. Малі-

новський, Ж. Сорель, К. Хюбнер); психологічний: суб'єктивно-психологічний (З. Фрейд, К. Юнг), об'єктивно-психологічний (Е. Кассірер, Ф. Ніцше); та семантичний (Р. Барт, М. Мюллер), концептуальний (вітчизняні дослідники – М. Головатий, В. Полосін, А. Цуладзе, Ю. Шайгородський).

Платон був, мабуть, першим, хто зосередив увагу саме на соціальних аспектах міфу. Філософ, зокрема, аналізував міфи з точки зору їх ідеологічної функції в контексті державного устрою. Функціональний аспект міфології був у центрі уваги й ритуально-соціологічного підходу. Б. Маліновський стверджує: "…в примітивній культурі міф виконує незамінну функцію: він виражає, укріплює та кодифікує віру; виправдовує та приводить у життя моральні принципи; підтверджує дієвість ритуалу та містить практичні правила, що спрямовують людину" [*Малиновский Б.* Магия, наука и релігія. – М. : Рефл-бук, 1998. – С. 99]. Ж. Сорель трактує політичний міф як максимально спрощену інтелектуальну схему, яка є несумісною з раціональною критикою, оскільки подібна критика позбавляє її тієї динаміки та драматизму, яка становить первинну суть міфу. Як пише К. Хюбнер: "…міф розвинувся поступово із ритуалів, які характеризуються насамперед магічним змістом, і згодом злився з ними в нерозривну єдність" [*Хюбнер К.* Истина мифа / пер. с нем. И. Красавина. – М. : Республика, 1996. – С. 46].

В рамках психологічного підходу до осмислення міфу можна виокремити два напрями – суб'єктивно-психологічний (З. Фрейд та К. Юнг) та об'єктивно-психологічний (Ф. Ніцше та Е. Кассірер). Особливістю названих підходів, є відмінність у трактуванні їх авторами людської психіки – як підсвідомих, емоційно забарвлених переживань та як апріорних, "чистих" форм мислення. Теорія З. Фрейда, згідно з якою в основі суспільної культури лежить підсвідоме й, зокрема, едіпів комплекс, співвідноситься з політичним міфом у тій мірі, в якій дозволяє вбачати у державі та законах підсвідомі міфічні символи тотему та табу. К. Юнг стверджував, що міф віддзеркалює певні фундаментальні структури духовного життя людства, які він прагнув знайти в культурно інваріантних підсвідомих архетипах – трансцендентних щодо індивідуальної свідомості реальностях, що викликають комплекси уявлень і які виступають як міфологічні мотиви. Міф для Ф. Ніцше – естетичний феномен, у якому світ знаходить своє останнє обґрунтування. Він вбачав у міфі життєві умови кожної культури. Культура може розвиватись лише в окресленому міфом горизонті. Е. Кассірер розглядає міф як історично першу та найбільш фундаментальну символічну систему, з якої згодом розвинулися всі інші, зокрема релігія, наука тощо.

Семантичний підхід до політичного міфу, представлений концепціями М. Мюллера та Р. Барта, акцентує увагу на його формальній структурі, трактуючи міф як особливий вид комунікативного повідомлення. Міф у контексті даного підходу розглядається в площині його гносеологічної функції, пов'язаної, зокрема, з такими явищами, як гіпноз, маніпуляція, нейролінгвістичне програмування тощо.

У сучасній вітчизняній науці домінуючим у розгляді політичних міфів є концептуальний підхід (М. Головатий, В. Полосін, А. Цуладзе, Ю. Шайгородський та інші). Політичний міф трактується як узагальнена структура для більш широкого вивчення проблем публічної політики, масової свідомості, ідеології та інше. Даний підхід поєднують всі вище згадані підходи. За М. Головатим: "Політичний міф – це реакція на неможливість раціонально пояснити радикальні зміни, щоб відбуваються… Міф – це драматичне, символічно сконструйоване представлення реальності, яке люди приймають на віру" [*Головатий М. Ф.* Політична психологія. – К. : МАУП, 2001. – С. 115]. В. Полосін політичним міфом називає міф, який зберігає в колективній пам'яті народу досвід, пов'язаний з дією інститутів його самоорганізації та управляння, спрямований на зміцнення суверенітету нації. На думку А. Цуладзе, політичний міф – це міф, який використовується для реалізації політичних цілей: боротьби за владу, легітимації влади, здійснення політичного панування. Інший вчений Ю. Шайгородський визначає міф як цілісне, спрощене переважно ірраціональне відображення в індивідуальній та масовій свідомості політичної реальності та основних суспільних цінностей [*Шайгородський Ю. Ж.* Політика: взаємодія реальності та міфу. – К. : Знання України, 2009. – С. 358].

Незважаючи на домінацію концептуального підходу інші також знаходять місце у політологічному дискурсі. Так, соціально-функціональний підхід у вивченні поняття політичного міфу дозволяє показувати специфіку ідеології. Поняття "політична ідеологія" та "політична міфологія" дедалі частіше використовуються для аналізу змін у суспільній свідомості, переосмислення політичних ідеалів і цінностей. Функціональний аспект у рамках соціально-ритуальної школи дозволяє аналізувати політичне життя, як форму буття, бо міф – це форма буття, яка включає цілісну практичну реальність і визначає основи життєдіяльності людських спільнот. Психологічну концепцію політичного міфу можна використовувати у вивченні масової свідомості, яка потребує "спрощення" складної картини процесів, що відбуваються у суспільстві, дозволяє простежити тенденції реміфологізації. Семантичний підхід до розуміння політичного міфу дозволяє вивчати політичний міф, як технологію управління суспільною свідомістю у публічній політиці.

Отже, використання різноманітних підходів у трактуванні політичного міфу дозволяє краще розуміти специфіку складних політичних процесів і явищ. Зведення визначення політичних міфів до концептуального узагальнення, на наш погляд зменшує можливості наукового аналізу.

Н. С. Педченко, студ., КНУТШ, Київ
pedchenkonatasha91@gmail.com

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

На сьогодні питання гендеру в політичному розумінні є актуальним для більшості розвинених країн. Відсутність гендерної збалансованості

в представництві на вищих щаблях влади складає ризик зниження якості і ефективності управлінських рішень. Гендерна рівність – визнання і рівна оцінка відмінностей між жінками та чоловіками та ролей, котрі вони грають в суспільстві. Упровадження гендерної рівності в суспільні відносини завдяки, якій реформується уся система суспільних відносин різних соціальних сфер є найсильнішим імпульсом та резервом прогресу, суспільних здобутків й відтворення ресурсного потенціалу, як в Європі так і в Україні. Гендерне квотування не стало тим основним критерієм демократичних перетворень в Україні, яким він має бути.

Перетворення тоталітарної системи, а отже й монопогляду на суспільні процеси привело до публічного обговорення статусу жінки. Ступінь свободи жінки в суспільстві є показником міри свободи та незалежності суспільства загалом. Без цього неможлива побудова гендерно-збалансованого суспільства в Україні, що є однією з умов прийняття Україною до ЄС. Через це, останнім часом питання гендеру в Україні стало актуальним, проте нажаль, мало хто сприймає сприймає це всерйоз. Наразі у Верховній Раді України кількість жінок депутатів складає 8,7 % від загальної кількості. Це має засвідчувати те, що вирішення гендерного питання полягає лише у документальній формі. Наприклад в Законі України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" зазначено, що завданням державної політики є "забезпечення проведення єдиної державної політики спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства" [*Нікітіна В.* Жінка в Українській політиці // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві. – К., 2003. – С. 253–256]. Політологи, глави держав та багато інших політичних експертів стверджували, що залучення жінок до політики сприятиме посиленню ефективності політичних реформ та розвитку нації тієї чи іншої держави і краще це здійснювати масовим залученням жінок аніж по одиночне. Колись посол доброї волі Мері Вілсон зазначила що поки жінки існують в світі політики одна по одній, час від часу їх сприймають лише, як представниць слабкої статі. Вілсон завжди казала, що жінок у політиці має бути стільки, аби з легкістю можна було вибирати між їхніми програмами.

Демократизація сучасного українського суспільства передбачає створення рівних можливостей для самореалізації особистості незалежно від її соціального походження, національності, віку, а тим паче статі. В той час коли увесь світ вбачає в залученні жінок в політику шлях до найкращих змін у, Україна ж в свою чергу, усі гендерні трансформаційні процеси сприймає негативно [*Окара А.* Любов і смерть українських революцій // День. – 2011. – № 210–211]. Для того, щоб трансформаційні процеси були ефективними для вітчизняного суспільства, ми маємо позбутись певних принципів і набути нових. Одними з них є – суперечливість та амбівалентність стереотипізації. Не актуалізація проблеми гендерної рівності в політичному середовищі. І останнім принципом буде застаріла, корпоративно-олігархічна система рекрутування політич-

ної еліти, яка не дає змоги ефективному оновленню акторів політичного процесу, шляхом залучення до нього жінок та молоді [*Іовчева А.* Гендерні трансформації в українській політиці: сучасні тенденції та перспективи розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/…/2010…/118–25.pdf].

Отже, гендерна нерівність це прояв несправедливості в усіх сферах суспільного життя. Рівність прав чоловіків і жінок є невід'ємною частиною розвитку демократії і соціальної рівності. Наразі для України притаманне, як і для країн Центрально-Східної Європи в цілому, зменшення кількості жінок у політиці. На думку деяких політичних експертів поліпшити цю ситуацію можна лише шляхом прийняття цілісного Виборчого кодексу, котрий буде врегульовувати цей політичний процес. Участь жінки в політиці істотно впливає на створення і запровадження реформ, особливо це важливо для демократичних держав. В Україні гендерне квотування не стало поштовхом до демократичних перетворень. Аби відбулись ці перетворення мають бути застосуванні трансформаційні процеси, котрі дозволять створити рівні можливості до самореалізації жінок.

Д. М. Пидоненко, студ., ДонНУ, Донецьк
dasha-pidonenko@yandex.ru

КРИЗА ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Легітимність є однією з найважливіших характеристики демократичного політичного режиму. Вона фіксує рівень виправданості встановленого політичного ладу, а також рівень довіри суспільства до політичних інститутів. Плюралістичні демократії можуть переживати періоди "ерозії легітимності" (термін М. Догана) і це не обов'язково призводить до делегітимації режиму. Відмінною є ситуація у країнах, що трансформуються: втрата владою довіри є важливим показником кризи легітимності режиму, з різноманітними негативними наслідками, зокрема зростанням протестних настроїв та рівня відчуження громадян від політики. Падіння довіри населення майже до усіх політичних лідерів і діяльності політичних і соціальних інститутів є одним з найважливіших трендів у житті нашої країни на сучасному етапі, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

До проблеми довіри у різні часи зверталися такі мислителі минулого, як Г. Гроций, Дж. Локк, І. Кант, Е. Дюргейм. Довіра розглядалася ними у контексті аналізу "договірного" початку суспільних відносин. Тема довіри проходить через соціологічні теорії, що розглядають громадські зв'язки як соціальний обмін (П. Блау, Дж. Романс) [Князева Е. В. Отражение феномена доверия/недоверия в обыденном сознании]. Довіра як психологічний феномен досліджувалася Е. Гідденсом. Багато уваги приділялось проблемі легітимності влади у роботах західних політологів П. Бурд'є, П. Штомпки, Ф. Фукуями, М. Догана, С. Ліпсета, Д. Хелда та інші зарубіжні авторів. Серед українських дослідників феноменом довіри у

різних контекстах займалися С. Рябов, Є. Бистрицький, М. Тур, О. Висоцький, Є. Головаха, О. Кокорська, тощо [*Цукор Є.* Шляхи та методи забезпечення легітимності політичної влади]. Не зважаючи на обширний науковий доробок, проблема легітимності, особливо у трансформаційних суспільствах потребує подальшого вивчення, що також підвищую актуальність даного дослідження, головна мета якого полягає у визначенні причин та наслідків падіння рівня довіри українського населення до державної влади.

Аналіз результатів дослідження рівня довіри громадян України до органів державної влади, що проводились у різні роки, свідчить, що в Україні 2005 був роком найвищої довіри громадян до владних інституцій країни [Дослідження рівня довіри громадян України до демократичних інституцій, органів влади. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/Monitor/Monitor22/01.htm]. За останні півроку слід констатувати поглиблення процесу взаємної недовіри. Соціологічне дослідження, проведене компанією TNS в Україні у вересні 2011 р., показало, що рівень довіри до Президента складає (–0,75 %), хоча у березні 2010 він ще був позитивним і складав (0,42 %). Довіра до Верховної Ради України також знизилась (–1,13 %), порівняно з березнем 2010 р. (–0,48 %). Уряд та Збройні Сили України у 2010 р. мали позитивний відсоток довіри (0,05 %, 0,26 % відповідно), а у вересні 2011 р. вже негативний (–1,02 %, –0,5 % відповідно). До міліції та судів рівень довіри знизився на декілька сотих і на вересень 2011 р. складав (–1,04 %, –1,08 % відповідно). Позитивною виявилась лише довіра громадян до Церкви, у 2010 р. – (1,08 %), у 2011 р. – (0,74 %). А також до вітчизняних ЗМІ, у 2010 – (0,2 %), у 2011 – (0,08 %). Однак, як і до Церкви, так і до ЗМІ довіра все ж таки знизилась, хоч і залишилась позитивною [Дослідження "Омнібус" проведене компанією TNS Україна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tns-ua.com/ru/global/news/22-ukraincev-znajut-kogo-vybirat-v-verhovnuju-ukrainy/].

Серед причин які призвели до різкого падіння рівня довіри у суспільстві до ключових державних інститутів, на нашу думку, слід виділити як об'єктивні, що відіграли роль сприятливого середовища, так і суб'єктивні – буквально "заставили" українців змінити своє ставлення до влади. Об'єктивними чинниками у цьому процесі виступають: затяжний характер економічної кризи, що призвів до погіршення економічного положення, перш за все, і так невеликого прошарку "середніх" українців; посилення владної вертикалі у державному управлінні, як наслідок – звуження інституційних можливостей громадян України впливати на політичний процес; слабкість, громадянського суспільства; посилення контролю над ЗМІ з боку влади, тощо. Більш важливу роль у зниженні рівня довіри в українському суспільстві до державних інститутів, на нашу думку, відіграли саме суб'єктивні чинники, а саме, перемогу В. Януковича у жовтні 2010 р. можна пояснити проявом "авторитарного синдрому" (за Р. Інглхартом), що супроводжувався величезним кредитом довіри та

сподівань з боку суспільства. Не вирішення актуальних для України проблем, зокрема економічної, збільшення прірви між бідними та богами, погіршення економічного положення більшості українців, при збільшенні прибутків окремих серед них – найбагатших; геополітичної – провал переговорів з ЄС (відкладання підписання Угоди про Асоціацію), погіршення відносин з Росією ("газова", "сирна" війни) на фоні зростаючого популізму та кримінальних справ проти лідерів опозиції – вичерпало наданий владі кредит довіри, сподівання на спроможність діючої влади справитися з викликами сучасності у 10,3 % населення українців зникли (дані на лютий 2011, у порівнянні з вереснем 2010 р.) [Соціологічне дослідження щодо громадської довіри. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=2385&ch_id=76&as=0].

Слід також зазначити, що низький рівень довіри сам по собі не може бути свідченням втрати владою підтримки взагалі. Але й не можна ігнорувати значення показника довіри до політичних лідерів та інститутів, бо це сприятиме кризі легітимності, адже неефективна діяльність правлячої еліти, здійснення реформ за рахунок поглиблення різниці в доходах між бідними та багатими призводять до звуження соціальної опори влади, наростаючого відчудження громадян від урядування і політики загалом [*Кокорська О. І.* Легітимність влади та довіра в суспільстві що трансформується: теоретико-методологічні проблеми]. Але, найважливішим негативним наслідком падіння довіри до органів державної влади це зростання протестних настроїв населення. І саме така тенденція зафіксована наприкінці 2011 р. в Україні. Дослідження проведене Інформаційним агентством РБК-Україна у листопаді 2011 р. показало, що 28 % респондентів готові захищати свої інтереси зі зброєю в руках, 20 % – готові брати участь у мітингах і демонстраціях, 11 % – у страйках, 5 % респондентів висловили готовність взяти участь у вуличних бійках. І відповідно тільки 11 % опитаних не мали намірів брати участь в акціях протесту, при цьому захищати свої інтереси "по іншому" виявилося готові лише 6 % [Опитування РБК-Україна: Протестні настрої в суспільстві зростають. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbc.ua/ukr/top/show/opros-rbk-ukraina-protestnye-nastroeniya-v-obshchestve-rastut-14112011211800].

Таким чином, різке зниження рівня довіри до органів державної влади в Україні фактично означає кризу легітимності, котра носить системний характер і виявляється у двох важливих аспектах:

1) низький рівень довіри громадян (наявність тенденцій до подальшого падіння) до базових інститутів політичної системи, які мають первинне джерело легітимності (отримують легітимізацію в результаті прямого волевиявлення населення) – Президент, Верховна Рада, політичні партії;

2) зростання протестних настроїв громадян, що виявляється в їхній дедалі більшій готовності брати участь у неінституціалізованих масових протестних акціях, метою яких є опір політиці органів державної влади.

Т. С. Рева, КНУТШ, Київ

ПОЛІТИЧНИЙ ЕКСТРЕМІЗМ В УКРАЇНІ

Після здобуття незалежності в Україні розпочався перехід від закритої тоталітарної політичної системи суспільства до демократичної відкритого характеру, що означає зміну основних учасників політичного процесу, проголошення політичного плюралізму, становлення багатопартійної системи, формування демократичної політичної культури та громадянського суспільства. Наслідком таких суспільно-політичних змін стає активізація діяльності різноманітних екстремістських сил від крайньолівих до крайньоправих.

Сучасний політичний екстремізм представлений двома напрямками – правим та лівим. Основними формами його прояву в Україні є ряд легальних та напівлегальних об'єднань. До них належать різні громадські організації, рухи та політичні партії.

Правий політичний екстремізм ґрунтується на вченнях М. Міхновського, інтегральному націоналізмі Д. Донцова та теорії націократії М. Сціборського. До нього належать: громадська організація "Національний альянс", УНА-УНСО, "Чорний комітет", громадський рух Соціал-національна Асамблея, громадська організація Імміграція-стоп, громадське об'єднання Патріот України, громадське об'єднання ЗСУВ (здоровий спорт українських вулиць), громадсько-політична організація "Південний щит" (Крим), громадсько-політичний рух Автономний опір, політична організація Братство святого Луки, політична партія Конгрес українських націоналістів. Також функціонує велика кількість електронних видавництв і мереж, що займаються розповсюдженням ультраправих та расистських ідей. Найрозповсюдженішими в Україні є МВ-Рід (електронне видання Національного Альянсу), Технократ (науковий вісник Соціал-Націоналістичної Асамблеї), Страйк (незалежний націонал-трудовий журнал революційної думки України), Орієнтири (Агітаційно-пропагандистський ресурс), ВАТРА (національно-революційний часопис).

На території нашої держави також діють відгалуження правоекстремістських угрупувань Російської федерації – Північне братство, Національна революційна альтернатива, Рух проти нелегальної імміграції, Націонал-більшовицька партія України – філіал Націонал-більшовицької партії Е. Лімонова, офіційно забороненої з 2007 року в Росії.

Лівий політичний екстремізм ґрунтується на ідеях марксизму, сталінізму, троцькізму та анархізму. Він представлений такими об'єднаннями, як політична партія "Союз Анархістів України", громадськими організаціями SHARP – скінхеди проти расистських забобонів та ANTIFA – антифашистський рух. Найвідомішим інформаційним ресурсом лівих екстремістів є Молотоff.info.

Діяльність таких об'єднань в українському суспільстві порушує питання боротьби з проявами політичного екстремізму. Виокремлюють два основні аспекти антиекстремістської діяльності в Україні – теоретичний та практичний. Теоретичний полягає у розробленні відповідної

нормативно-правової бази, а практичний – у конкретній діяльності мережі державних та недержавних установ із боротьби з цим явищем. Загалом протидія проявам екстремізму здійснюється на трьох рівнях: світовому, регіональному та національному.

На світовому рівні Україна бере активну участь у міжнародних організаціях, що займаються попередженням розвитку різних проявів політичного екстремізму. Зокрема, до них належать: ООН, Союз Цивілізацій, ОБСЄ, Міжнародна поліція та інші. Ратифіковані декларації та конвенції про боротьбу з такими проявами політичного екстремізму, як нацизм, ксенофобія та його методом – тероризмом є нормативною основою для формування національного законодавства з цієї проблематики.

На регіональному рівні Україна приєдналася до ряду міжнародних організацій, що забезпечують та захищають засади демократичного ладу. До них належать: Пакт стабільності у Південно-Східній Європі (спостерігач), Спільнота демократичного вибору, Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ, Центральноєвропейська ініціатива, Рада Європи, СНД (спостерігач) та інші.

На національному рівні теоретичний аспект антиекстремістської діяльності України представлений системою нормативно-правових актів та теоретичних положень, які закріплені в Конституції України, Кримінальному кодексі України, Законі України "Про боротьбу з тероризмом" та Законі України "Про Основи національної безпеки України". Головними державними структурами, що займаються проблемами попередження та протидії розвитку політичного екстремізму на практиці є Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Рада Національної безпеки та оборони України та інші [Закон України "Про боротьбу з тероризмом". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.szru.gov.ua/base.php]. Також в Україні існує громадянська ініціатива протидії проявам правого та лівого політичного екстремізму. Зазвичай вона набуває форм науково-дослідницьких інститутів та громадських організацій, найвідоміші з них – Інститут прав людини та попередження екстремізму і ксенофобії та Конгрес національних громад України.

Таким чином, в Україні існують різні прояви політичного екстремізму, починаючи з легальних політичних партій, закінчуючи нелегальними та напівлегальними громадськими об'єднаннями. Держава проводить активну антиекстремістську політику шляхом розробки відповідного законодавства та участі в міжнародних і регіональних організаціях.

Є. Г. Рехтман, студ., КНУТШ, Київ

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПАТОЛОГІЇ: ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

Демократичний транзит за своєю сутністю передбачає синхронну трансформацію політичної організації суспільства, політичних відносин і

політичної свідомості. Парадоксальністю даного процесу в українському суспільстві є те, що невпорядковані та суперечливі зміни в політичній системі супроводжуються уповільненою трансформацією політичної свідомості. Відсутність ефективного політичного поступу України багато в чому зумовлена трансформаційною кризою – неготовністю української політичної свідомості до змін у сучасних політичних реаліях.

Окреслене явище в контексті посттоталітарної трансформації визначається як *соціальна патологія*. На відміну від психіатричного визначення (як дезорганізації свідомості та поведінки індивіда внаслідок розладу психологічного механізму адаптації до соціальних умов), соціальна патологія полягає в руйнуванні самого об'єкта адаптації, тобто соціальних норм і цінностей, втраті звичних орієнтирів свідомості та поведінки, у результаті чого соціальна поведінка зазнає дезорганізації [*Головаха Е., Панина Н.* Социальное безумие: история, теория и современная практика. – К. : Абрис, 1994]. Соціальна патологія розпадається на дві форми: *девіантну поведінку*, тобто свідоме вибіркове порушення соціальних норм, та *соціопатію*, яка в умовах кризи норм задає патологічну норму поведінки. Посттоталітарні соціопатії мають загальні та специфічні різновиди. До *загальних* належать: 1) *аномія* – явище дезінтеграції індивідів та соціальних груп, суперечливих політичних орієнтацій суспільства, незавершеності інституціоналізації нової системи цінностей після зруйнування старої, а отже, невизначеності соціальних статусів; 2) *соціальна незатребуваність* як індекс незадовільного соціального самопочуття і тривожності; 3) *аномічна деморалізованість*, що визначається Р. Мертоном як дезінтеграція цілей і засобів їх досягнення і полягає в нездатності організувати власне життя в дезорганізованому суспільстві.

Феномен аномії спричиняє так званий *"аномічний тупик"*, тобто відсутність нормативного регулювання, що в результаті викликає *нормативні* та *ненормативні реакції* суспільної свідомості. Перші пов'язані з прагненням заповнити нормативний вакуум через повернення до старого, але вже знайомого ладу (*традиціоналізм*), або ж шляхом зверненням до авторитетного тлумачення норм (*авторитаризм*). Ненормативні реакції передбачають прийняття відсутності норм, що виражається в соціальному цинізмі та екстремізмі. Якщо *соціальний цинізм* – це явище, за якого відсутність норм стає індивідуальною нормою поведінки, що супроводжується високим ступенем недовіри до будь-яких норм і суспільства загалом, то *екстремізм* полягає в насильницьких діях індивіда з агресивною соціальною налаштованістю [Там же].

Як зазначалося, окрім загальних соціопатій, виокремлюють їх *специфічні різновиди*: 1) *соціопатична культура спілкування*, тобто відсутність конструктивного діалогу між політичними інститутами і соціальними групами, атмосфера одностайності в обміні думками; 2) *посттоталітарна (вивчена) безпорадність*, що полягає в нездатності брати відповідальність за себе та суспільство, пасивному очікуванні на омріяне майбутнє; 3) *екстернальність особи* як переконання у неспроможності

контролювати власне життя; 4) *посттоталітарна амбівалентність*, що означає паралельну орієнтацію особистості на взаємовиключні ціннісно-нормативно системи (тоталітарний монотип, який забезпечує психологічний комфорт індивіда, заощаджуючи його адаптаційні ресурси, та демократичний політип, який вимагає напруження індивіда в зв'язку з ускладненням об'єкта адаптації).

Для соціопатичної свідомості також характерні *соціопатичні стереотипи*, а саме: стереотип боротьби заради цілі та сприйняття навколишнього світу як перепони до її досягнення, стереотип неефективності звернення за допомогою до офіційних інстанцій для реалізації власних прав і свобод, стереотип рівності в споживанні як неприйняття матеріальної диференціації і, нарешті, стереотип неактуальності існуючих цінностей.

У межах теорії посткомуністичного синдрому чеська дослідниця М. Кліцперова-Бекер виокремила наступні *симптоми соціальної патології*: 1) індивідуальні (пригнічена особистість, занижена самооцінка та соціальні очікування, низька соціальна ефективність); 2) міжособистісні (конформізм, схильність до підлеглості, безвідповідальність); 3) суспільні (апатія, відсутність інтересу до суспільних подій, втрата ідентифікації з соціальною групою, а тому, відсутність громадянських чеснот; 4) державні (розмежування "ми-вони" у сприйнятті держави суспільством, почуття соціальної незахищеності та політичного безсилля) [*Klicperova M.* Post-Communist syndrome. – Budapest, 1999].

Явище соціальної патології доцільно розглядати не лише в контексті посттоталітарної трансформації, а й крізь призму трансформації української політичної ментальності у межах етнополітології. *Політична ментальність* – це історично сформований політичний умонастрій, єдність усвідомлених і неусвідомлених політичних цінностей, норм, установок, стереотипів у їх когнітивному та поведінковому проявах, властивий для певної соціальної спільноти (етносу) [*Лисеенко Е.* Политическая модернизация украинского общества. – Одесса : Астропринт, 2008]. Утворена зі свідомих і несвідомих елементів, політична ментальність зумовлює емоційне-оціночне ставлення до політичних явищ і процесів. Звертаючись до теорії колективного несвідомого К. Юнга, можна стверджувати, що образні емоційно-динамічні моделі сприйняття дійсності (архетипи), які містяться в несвідомому, утворюють суттєві й сталі риси етносу, що створює передумови для формування певних установок і соціально-політичних характеристик. Спираючись на дану теорію, українські дослідники О. Донченко та Ю. Романенко розробили *модель архетипу політичного несвідомого*, що містить тоталітарну, авторитарну, демократичну та ліберальну складові. Домінування одного з цих елементів визначає спрямованість політичної ментальності [*Рудакевич О.* Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід. – Тернопіль, 2010]. Згідно з даною схемою, українська політична ментальність трансформується від переважаючого впливу авторитарної складової (нормативність, вертикальні зв'язки між владою та суспільством, закри-

тість політичної сфери, переважання корпоративного начала) до демократичної (креативність, горизонтальні зв'язки, відкритість соціального життя, індивідуальний вимір цінностей). Окреслена трансформація також супроводжується явищем соціальної патології, що зумовлює деформацію моделі демократії в процесі її становлення.

Таким чином, теорія соціальної патології в контекстах посттоталітарної трансформації та етнополітології характеризує перехідний стан української політичної свідомості, розкриває причини уповільнення демократичного транзиту. Не претендуючи на абсолютну наукову вичерпність, дана теорія може слугувати однією з парадигм дослідження трансформаційних процесів.

С. В. Савойська, канд. іст. наук, доц., КНУБіА, Київ

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СПІЛЬНОТИ ЛІВОГО І ПРАВОГО СПРЯМУВАНЬ У КОНТЕКСТІ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: МОВНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Соціально-політичні спільноти лівого і правого спрямувань до цього часу знаходяться у постійному протистоянні. Перші з них знаходяться на службі Росії, яка, маніпулюючи свідомістю російськомовної спільноти України, ставить під сумнів існування Української незалежної держави, її економіки і культури. Не зважаючи на те, що Росія є надто непоступливою у газовому й інших питаннях щодо української влади, значна частина соціально-політичної спільноти лівоцентристського спрямування все-одно орієнтується на єдиний економічний простір з цією державою та СНД, виступає проти вступу України до НАТО, підтримує регіональний, тобто, державний статус російської мови, поширюючи міф про її заборону та дискримінацію в сучасній Україні. Так, депутати Луганської облради, виконуючи прийняту на місцевому рівні програму "Російська мова", намагаються консолідувати місцеву спільноту навколо лівоцентристської ідеології. Ці та інші негаразди, на слушну думку О. Білоуса, Е. Лисицина, В. Молостовцевої, свідчать, що "національно-визвольна боротьба українського народу ще не закінчилася з набуттям Україною формальної державної незалежності, ця боротьба сьогодні триває і, очевидно, займе ще значний проміжок часу" [*Білоус О., Лисицин Е., Молостовцева В.* Національна ідея і стратегія національної безпеки України // Віче. – 2001. – № 9. – С. 11–12].

У такий спосіб соціально-політичні спільноти лівоцентристського спрямування Півдня і Сходу України, зокрема, Донеччини та АРК намагаються боротися з "тотальною українізацією", яка, як вони вважають, нав'язується національно-демократичною спільнотою насильницьким шляхом. Це насамперед стосується Донецької міськради, яка прийняла рішення обмежити навчання українською мовою в освітніх закладах, тобто,

заборонила збільшувати кількість україномовних шкіл, класів, груп і дитсадків. "В умовах гострих політичних протистоянь за таке рішення проголосувало 55 депутатів з 58", які намагаються об'єднати всі соціально-політичні спільноти навколо лівоцентристської ідеології [Донецька влада заборонила збільшувати кількість україномовних учнів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novynar.com.ua/politics/27434].

Відтак, на основі лівої ідеології з'явилися нові паростки проросійського націоналізму, які створюють для української спільноти умови повернення у "рідне лоно" Російської імперії, не бажаючи визнати історичний факт незалежності Української держави. До російщення місцевої спільноти докладають неабияких зусиль депутати міськрад та облрад південного і східного регіонів, а також керівники держадміністрацій, які забезпечують поширення російської мови як регіональної в усіх сферах суспільного життя. У той же час соціально-політичні спільноти правого спектру, зокрема, НРУ упевнені, "що національне та інтернаціональне мають існувати лише у нерозривній єдності. Немає дійсного інтернаціоналізму там, де зневажаються національні права і інтереси, і немає дійсного патріотизму там, де враховуються тільки вузькі національні права і інтереси" [*Краснянська Н.* Міжнаціональні відносини в програмі НРУ та їх вирішення на Півдні України // Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16–17 вересня 2005 р. – Одеса : Астропринт, 2005. – С. 75].

Отже, щоб об'єднати праві і ліві політичні спільноти, національно-демократичні сили, які засуджують національну винятковість, а також шовіністичні і націоналістичні погляди, кожного року 22 січня організовують "живий ланцюг", який об'єднує всі регіони держави та обидва береги Дніпра. Окрім цього, політична спільнота правого спектру виступає за всебічний розвиток, функціонування та поширення української мови як єдиної державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Праві політичні спільноти виступають проти активізації сепаратистських сил, які порушують статус єдиної держави і державної мови. Вони активно втілюють у життя ідею єднання українського народу та формування політичної нації. Так, НРУ "проводить активну соборницьку політику і втілює в життя ідеї соборної України" [*Адамович С.* Ідея соборності в ідеології та діяльності Народного Руху України // Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16–17 вересня 2005 р. – Одеса : Астропринт, 2005. – С. 16–17].

Національні демократи переконані, що з прийняттям Верховною Радою України одного з двох останніх законопроектів "Про мови в Україні" та "Про засади державної мовної політики" призведе до вилучення української мови з усіх сфер життєдіяльності на всій території держави. Національно-демократична політична спільнота, як виразник національної ідеї, охороняє інтереси україномовних українців, намагається консолідувати суспільний організм. Без української мови як єдиної державної соціально-політичні спільноти національно-демократичного спрямування

не бачать майбутнього Української держави. Вчені, які співчувають правоцентристським політичним силам, переконані, що інтернаціоналізму і патріотизму немає там, де зневажаються національні права на освіту, віросповідання, українську мову та інші права українського народу. Зокрема, Ю. Шемчушенко і В. Горбатенко вважають, що "державний статус української мови є стабілізаційним чинником у зміцненні єдності українського суспільства, ідентифікації громадян як єдиного українського народу, а також важливим чинником суверенітету і безпеки держави" [*Шемчушенко Ю., Горбатенко В.* Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 166, 167].

Таким чином, ліві політичні спільноти вважають, що запровадження російської мови як регіональної в Україні, тобто, державної зміцнить позиції української мови, довіру між громадянами України, об'єднає всі спільноти. А що ми маємо в реальному житті? Значний відсоток тих, хто належить до лівої політичної спільноти, не поспішають послуговуватися українською мовою навіть при виконанні службових обов'язків і не тому, що її не знають. Таким чином, ні лівоцентристська ні національно-демократична спільності не мають загальнонаціональної підтримки. Вони хоча і впливають на політичні процеси у державі, але не відіграють провідної ролі. Разом з тим, проросійська спільнота, відстоюючи права росіян в Україні, відображає, так би мовити, російський великодержавний шовінізм та антиукраїнську спрямованість. Тому на даному етапі в Україні не існує жодної соціально-політичної спільноти, яка б була спроможна об'єднати українське суспільство навколо національної ідеї.

О. В. Саліженко, студ., КНУТШ, Київ
salizhenko@gmail.com

ОПТИМАЛЬНИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

В теперішньому взаємозалежному і глобалізованому світі інтеграційні тенденції є домінуючими в світовій практиці. Більшість країн світу в тій чи іншій мірі провадять політику інтеграції на глобальному чи регіональному рівні, відмінність полягає лише в тому, наскільки ці процеси є широкомасштабними та інтенсивними. Зовнішньополітична інтеграція країни – це участь країни в різноманітних міждержавних об'єднаннях (політичних, військових, економічних, соціальних, культурних, енергетичних), які передбачають реалізацію різносторонніх процесів, спрямованих на консолідацію, злиття структур або етносів у рамках кількох держав з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам. Для України тема зовнішньополітичної інтеграції є актуальною від початку проголошення незалежності держави. Але, не дивлячись на ряд очеви-

дних недоліків та переваг різних сценаріїв інтеграції, політичне керівництво країни і досі не може зупинитись на єдиному векторі інтеграції та впевнено рухатись до його реалізації. Хоча на законодавчому рівні в Законі України "Про засади зовнішньої і внутрішньої політики України" визначено, що наша держава в перспективі планує стати повноправним членом Європейського Союзу, однак на практиці ми бачимо далеко не ті рішення та кроки, які б наблизили нас до мети.

Серед потенційно можливих векторів зовнішньополітичної інтеграції України в даний час виокремлюють чотири можливих концептуальних напрямки: проведення ***багатовекторної політики*** (або, як її називає теперішній президент України Віктор Янукович політика "***національного прагматизму***"), ***східноєвропейський***, ***євразійський*** та ***європейський***.

Переважна більшість політологів та експертів переконані, що ***багатовекторність*** є не окремим напрямком зовнішньополітичної спрямованості країни, а тактичним засобом. У випадку з Україною багатовекторність – це раціоналізація невизначеності політичного керівництва держави. В сучасному світі провадити політику багатовекторності можуть "динозаври" геополітичної шахівниці, але для середніх та малих країн така політика загрожує різноманітними катаклізмами та кризами. Не дивлячись на те, що Україна – це одна з найбільших країн Європи і має в своєму розпорядженні значні ресурси, однак щоб країна в сучасному світі була самостійним гравцем і центром прийняття геополітичних рішень – їй цього не достатньо. Самостійний геополітичний суб'єкт повинен мати значні запаси природних ресурсів, велику кількість населення, сучасну економіку, розгалужену інфраструктуру, нові форми і підходи в системі освіти та ін. Україна, на жаль, цього не має і деякі з перерахованих факторів самотужки не може створити. Однак одним із найголовніших недоліків цього напрямку є невирішеність питання безпеки держави, адже відмова від інтеграції у колективні оборонні союзи передбачає збільшення фінансування власної армії і та її модернізація. Виходячи з загальнополітичної та економічної ситуації в Україні, політична верхівка, скоріше за все, буде ігнорувати ці тенденції і запевнятиме, що стан нашої армії дозволить забезпечити безпеку держави в цілому, так і кожного громадянина. Для прикладу, видатки на озброєння в Польщі, яка з 1999 року є членом НАТО, у 2012 році становлять 1,9 мільярдів доларів, в Україні для цього на 2012 рік передбачено лише 2 мільярди 343 мільйони гривень.

На початку і в кінці XX століття серед ряду українських та польських науковці і політиків була популярною ідея створення політичного блоку країн Східної Європи, який би міг конкурувати з одного боку з Росією, а з іншого – з Європою. Не зважаючи на те, що геополітична архітектура сучасної Європи не корелюється з даними ідеями, але вони залишаються популярними в націоналістичних колах Польщі, Білорусі та України. Попри це, на думку політологів, ***східноєвропейський*** сценарій, з його різноманітними варіаціями, не відповідає сучасній політичній реа-

льності, що склалася в регіоні. Зокрема для країн Прибалтики, Польщі та інших східноєвропейських держав відсутня політична доцільність утворення такого блоку, адже вони вже є членами Європейського Союзу і НАТО. Не є даний сценарій актуальним також і для України, яка втратила лідерство в регіоні та час для реалізації цього проекту. Хоча, експерти не виключають варіанту, що в майбутньому відбудеться кардинальна зміна Європейського Союзу чи його повний розпад, тоді дані ідеї знову матимуть реальну перспективу.

Інтеграція до ***євразійських*** структур (Євразійського Союзу, ОДКБ, ЄЕП чи Митного союзу) виглядає не дуже привабливою, і має низку фактичних диспропорційних недоліків, оскільки у всіх перерахованих структурах Російська Федерація має більшу ресурсну базу, ніж інші члени цього об'єднання разом взяті. Відповідно, в цьому союзі буде колосальний дисбаланс і явне домінування Росії. Зокрема, вона має надзвичайно більшу територію, більшу кількість населення, більший запас природних ресурсів, Росія єдина країна в Євразійському Союзі, яка має вихід до моря (Казахстан має вихід до Каспійського моря, але воно є безстічним озером) та океану. Даний факт безперечно позначається на визначенні політики об'єднання та прийнятті рішень в ньому. На думку політологів, оточення підпорядкованими країнами-сателітами дозволить Росії, з її найслабшою економікою серед країн БРІКС, вдесятеро меншою за економіку Євросоюзу, солідніше виглядати у відносинах з ЄС, США і Китаєм. Не менш важливим також є факт, що усі країни Євразійського Союзу, за рейтингом Freedom House (за 2011 рік), є "невільними" країнами і, за даними Transparency International (за 2010 рік), перебувають на останніх позиціях в рейтингу сприйняття корупції, за рейтингом глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (за 2011–2012 рр.) країни також знаходяться на останніх місцях. Показовим також є те, що у всіх країнах Євразійського Союзу встановлено авторитарні чи тоталітарні політичні режими, деякі експерти навіть називають Євразійський Союз – клубом країн-диктаторів. При розгляді євразійського сценарію варто враховувати характер і методи здійснення в Росії державної політики, наприклад, вже анонсоване повернення Володимира Путіна в 2012 році на посаду президента країни. Ігнорування громадської думки та нівеляція конституційних норм в Російській Федерації загрожує внутрішньою дестабілізацією в країні, а також загрожує довготривалому існуванню Євразійського союзу.

Україна є ***європейською*** країною (географічно, цивілізаційно, історично), а відтак вона має стати також і політичною частиною Європи. Інтеграція України в ЄС, на думку фахівців, має ряд переваг, зокрема: проведення модернізації та реалізації реформ; поліпшення інвестиційного клімату в державі; незалежність у вирішенні енергетичних проблем; підвищення конкурентоспроможності деяких галузей промисловості; збільшення товарообігу з країнами-членами Європейського Союзу; реальне дотримання прав та свобод громадян відповідно з європейсь-

кими стандартами; покращення соціального забезпечення громадян; отримання гарантій безпеки та територіальної цілісності; покращення міжнародного іміджу країни на міжнародній арені.

На перший погляд, в Європейському Союзі виокремлюються найбільші країни – Німеччина, Франція та Велика Британія, однак важливу роль відіграють і менші країни, зокрема Швеція і Данія. У будь-якому разі, це все-таки не домінування однієї країни, як в Євразійському Союзі. Усі країни ЄС, окрім декількох країн-кандидатів, за рейтингом Freedom House, є "вільними" країнами. За індексом сприйняття корупції Transparency International, країни Європейського Союзу перебувають на перших та середніх позиціях в рейтингу. За рейтингом глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (за 2011–2012 рр.) країни Європейського Союзу, окрім деяких, знаходяться на перших місцях.

Окрім цього, для українського керівництва інтеграція до Європейського Союзу залишається прагматично вигідною, адже в Європі українські політики та олігархи можуть покладатись на верховенство права та незалежне судочинство в разі виникнення спірних ситуацій, але на це вони не можуть розраховувати у Євразійському Союзі.

А. Б. Стичинська, асп., КНУТШ, Київ
by_stycha@mail.ru

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Питання прав і свобод людини і громадянина на сьогодні є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики усіх держав світової спільноти. Саме стан справ у сфері забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави і суспільства в цілому.

Права людини є складним, багатовимірним явищем. Міжнародне співтовариство приділяє знану увагу розвиткові та забезпеченню прав людини. Демократизації процесу, пов'язаного з проголошенням і захистом прав людини, значною мірою сприяло прийняття низки міжнародних документів щодо закріплення, правової регламентації та розробки механізму міжнародного захисту прав людини у державах, що підписали відповідні міжнародні документи.

Права людини грають особливу роль у взаємовідносинах людини і держави. Вони контролюють і регулюють здійснення державної влади над окремою людиною, надають свободи громадянам у відношеннях з державою і потребують від держави задоволення основних потреб людей. Лише після Другої світової війни проблема захисту прав людини вийшли на міжнародний рівень. Було прийнято ряд міжнародних документів, що зобов'язують держави, що підписали їх дотримувати повагу до прав людини. Першим таким актом стала Загальна декларація прав і свобод людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня

1948 року. На рівні Ради Європи 3 вересня 1953 року було прийнято Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод. Цей документ гарантував громадянам держав-членів РЄ дотримання їхніх конституційних прав. Для ефективного забезпечення прав людини та їх захисту створено органи контролю: Комісія з прав людини, Центр прав людини, Європейський суд, що розглядає порушення прав людини на державному рівні. Європейська конвенція про захист основних прав і свобод встановлює не лише найбільш вдалу у світі систему норм міжнародного права для захисту прав людини, але й одну з найбільш розвинутих форм міжнародної юридичної процедури. Крім того, Конвенція з прав людини є не тільки міжнародно-правовим інструментом в галузі прав людини, що має на меті захист широкого спектра громадянських і політичних прав особи, разом з тим вона є договором, обов'язковим до виконання сторонами, який встановлює систему контролю за здійсненням прав людини в межах країни-члена Ради Європи, якою є Україна.

Україні є державою європейської орієнтації, тому її вступ до Євросоюзу – стратегічна мета зовнішньої політики. Вступу до Євросоюзу передує членство у РЄ, а останньому – ратифікація Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Конвенція не здатна одразу підняти Україну на європейський рівень захисту прав, але вона сприяє належному захисту прав на поширюючись на нашу державу. Як і будь-який інший договір, Конвенція зумовила появу деяких зобов'язань України перед європейською спільнотою. Органи державної влади України мають забезпечити умови, за яких дотримувалися б права і свободи людини, проголошені Конвенцією, і в разі їх порушення гарантували ефективний захист цих прав. На здійснення цього завдання спрямовані судово-правова, адміністративна реформи, запровадження служби Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тощо. Ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала право кожного звернутись з позовом до Європейського Суду з прав людини, коли вичерпано всі внутрішні можливості. Конвенцією формулюються основоположні принципи, що стосуються прав людини. Їх значенні полягає в тому, що всі конкретні норми в законодавстві держав-учасниць повинні створюватися відповідно до цих принципів, які є критерієм їх законності. До таких принципів належать: базові права і свободи громадянина, виділені в Конвенції; верховенство права і наявність незалежного від влади суду; неухильне забезпечення прав людини. Наведені принципи мають стати основним елементом становлення сучасної української держави.

Додержуючись принципів, закріплених в Конвенції, та належне виконання вимог, взятих Україною на себе з підписанням цього документу, держава одночасно виконує конституційний обов'язок перед своїми громадянами. Адже, згідно зі статтею 3 Конституції України "утвердження прав і основних свобод людини є головним обов'язком держави".

Роблячи висновок з вищесказаного, можна стверджувати, що сьогодні як ніколи гостро поставлено питання про міжнародно-правові та по-

літичні гарантії дотримання прав людини. Без ефективного контролю за виконанням державами своїх зобов'язань у галузі прав людини, дотримання відповідних стандартів у цій сфері неможливе. Із здобуттям незалежності Україна проголосила себе правовою державою та сприяє демократизації усіх сфер життя.

О. О. Супрун, студ., КНУТШ, Київ
marilyn-m@ukr.net

ПРАВЛЯЧИЙ КЛАС СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ КЛАСИЧНОГО ЕЛІТАРИЗМУ

Через 20 років від часу здобуття Україною незалежності сам факт існування правлячої еліти залишається під сумнівом. Втім, важливо розрізняти поняття правлячої еліти та правлячого класу. Самі елітаристи негативно ставилися до поняття клас, і визначаючи поняття правлячої еліти, попереджали про можливе ототожнення його з поняттям правлячий клас. Останній у свою чергу не завжди складають найкращі, найбільш здібні особистості у своїй сфері діяльності, точно так само як і не лише представники правлячого класу можуть входити до еліти. Тож, саме проблема правлячого класу, яка існує на українських землях з найдавніших часів стає особливо актуальною у сучасному суспільстві.

Видатний італійський мислитель Г. Моска у своїй праці "Правлячий клас" спробував довести неминучий розподіл будь-якого суспільства на два нерівних за соціальним станом та роллю класи людей: клас правлячих і клас керованих. "У всіх суспільствах (починаючи від малорозвинутих або які ледве досягли цивілізації до найбільш розвинутих і могутніх) існує два класи людей – клас правлячих и клас керованих. Перший завжди менш чисельний, виконує усі політичні функції, монополізує владу і насолоджується тими перевагами, які надає влада, в той час як другий, більш чисельний клас управляється і керується першим у формі, котра на сьогоднішній день більш-менш законна, більш-менш довільна і насильницька та забезпечує першому класу, принаймні зовні, матеріальні засоби існування й все необхідне для життєдіяльності політичного організму" [*Моска Г.* Правящий класс // Социологические исследования. – 1994. – № 10. – С. 187]. Головним питанням все ж залишається: який саме характер повинна мати правляча меншість, чи торжествуватиме в Україні врешті-решт аристократія чи охлократія?

Під цим кутом зору слід розглянути способи формування правлячих кіл у сучасній Україні. Умови входження до правлячого класу відрізняються залежно від країни та історичної епохи, а також, залежно від цивілізованості народу. Але, з іншого боку, що є особливо важливим, у силу незмінності людської природи, властивостей, пристрастей, які характерні людям, що жили в найрізноманітніші часи, вони залишаються, по суті, тими самими. Г. Моска називає наступні якості, що відкривають,

шлях у політичний клас: військова доблесть; багатство; походження; особисті якості; місце в церковній ієрархії; мистецтво управління. Тож, детальніше розглянувши українські правлячі кола, можна зробити висновок, що формування правлячої верхівки зумовлене насамперед походженням. На прикладі дослідження складу Верховної Ради, стає зрозумілим, що прагнення еліти стати спадкоємною, якщо не де-юре, то де-факто, вже практично реалізоване у нашій державі. Хоча високопосадовці не мають права наймати своїх дітей собі у підлеглих, вони все ж таки знаходять підходящі посади для власних нащадків. Так, зокрема молодший син Президента України є депутатом Верховної Ради України вже друге скликання поспіль, а також головою підкомітету з питань автомобільного транспорту Комітету з питань транспорту і зв'язку. Діти багатьох інших відомих чиновників займають чільне місце у державному управлінні, незважаючи часом на свій надто юний вік та відсутність фахового досвіду. Другим визначальним чинником приналежності до правлячого класу в Україні є наявність значних матеріальних ресурсів. Цю думку підтверджують загальновідомі факти про величезні статки сучасних політиків та наближених до них; а також включення у політику дуже заможних людей, які не мають відповідних знань і навичок, які досі діяли у сфері, що не має нічого спільного з політикою. Тож, теза теоретика класичного елітаризму: "Багатство створює політичну владу точно так само, як політична влада створює багатство" [Там же. – С. 191] є справедливою для сучасного українського суспільства як ніколи.

Якщо застосувати ідею іншого класика елітаризму В. Парето про поділ еліт (на відміну від Г. Моски В. Парето використовував термін "еліта", уникаючи поняття клас, який вважав дещо заідеологізованим) на два типи: "левів" (сильних правителів) і "лисиць" (хитрих адміністраторів) до аналізу правлячих верств в сучасній Україні, то можна визначити, що домінуючим є тип "управлінців-лисиць", оскільки сучасні політики є майстрами хитрощів та обману, ведення справ шляхом маніпуляцій задля реалізації своїх власних бажань. Підтвердженням цьому є перебування деяких чиновників на вищих державних посадах протягом багатьох років та незалежно від зміни лідерів держави, правлячої партії, курсу правління. Керуючись теорією циркуляції еліт В. Парето, відповідно до якого еліта "левів" змінюється елітою "лисиць", і навпаки, можна зробити висновок, що сьогодні в Україні вже існують тенденції до формування нового типу управлінців – "політиків-левів". Можна припустити, що лідери націоналістичної, за своїм спрямуванням, партії, яка якраз зараз набирає все більшої політичної ваги в областях України, схильні до перетворення на еліту "левів", ніж "лисиць", оскільки є жорстко переконаними у своїх принципах і менш схильні до конформізму з існуючими порядками, ніж представники ліберального спрямування. Хоча звісно, найбільше значення має лише особистість, притаманні їй персональні характеристики та темперамент, а також наявність сильної політичної волі.

"Влада не може належати всім, не може бути механічно рівною. Влада має належати кращим, обраним особистостям, на яких лягає велика відповідальність і які покладають на себе великі обов'язки" [*Бердяев Н. А.* Философия неравенства. – М. : Политиздат, 1990]. Актуальність цієї тези для всіх часів свідчить про необхідність впровадження виняткової відповідальності вищих державних посадовців за свою діяльність. І ця відповідальність, яку несе політичний діяч має пропорційно відповідати посаді, яку той займає, і зовсім не навпаки. Влада має неодмінно бути власною потенцією народу, а не чимось нав'язаним йому ззовні, поставленим над ним, що, нажаль, часто спостерігається у нашому суспільстві.

Тож, зважаючи на домінування в цілому недемократичних тенденцій у формуванні правлячого класу в Україні, ставлення до нього українців, на превеликий жаль, є переважно негативним. Відповідно до даних соціологічного опитування Центру Разумкова, негативно ставляться до правлячої верстви сьогодні близько 60 % громадян, а позитивно – лише 6 %. Тож, на сучасному етапі, коли відбулася "кристалізація", застиглість форм і методів керування правлячого класу, нагальною необхідністю є формування пануючої еліти, задля покращення політичного та економічного становища України, її позиції на міжнародній арені. Лише влада, яка послуговується довірою "керованих" зможе ефективно здійснювати, можливо, і не зовсім популярні, але вкрай необхідні Україні реформи. І саме тому, такою елітою мають стати пассіонарні особистості, які володіють мистецтвом управління та наділені визначними індивідуальними якостями.

Я. С. Телешун, студ., КНУТШ, Київ

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ МОЛОДІ В ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Україна, як держава пострадянського простору, після краху комуністичного режиму взяла курс на демократизацію у всіх сферах політичного життя. Відтак, сучасний етап її розвитку – це процес постійного пошуку політичних компромісів між владною елітою та населенням різних регіонів і вікових категорій. Тобто активно проходить процес трансформації суспільства від старих, неефективних до нових, прогресивних форм організації політичного процесу.

Оскільки суспільно-політичні норми та ідеали змінюються в процесі переходу від авторитаризму до демократії, то відповідно змінюються і ціннісні засади суспільного розвитку, зокрема і ціннісні орієнтації молоді. Проблема полягає в тому, що стара модель суспільства зруйнована, а нова ще не побудована. Це, в свою чергу, зумовлює головну соціальну характеристику молоді що, на думку російського соціолога В. Чупрова, визначається "здатністю молодого покоління виконувати одну із специ-

фічних соціальних функцій – функцію наслідування і відтворення структури соціальних стосунків" [*Чупров В. И.* Развитие молодежи: концептуализация понятия // Молодежь России: социальное развитие. – М. : Наука, 1992. – С. 15].

Тому ситуація, в якій перебуває сьогодні український соціум, вимагає напрацювання дієвих механізмів політичної соціалізації і виховання молоді на нових соціальних прикладах. Вони повинні бути спрямовані на подолання залишків тоталітарного минулого і створення молодим людям сприятливих умов для засвоєння ними демократичних цінностей. Адже саме під час модернізації соціально-політичних і економічних інститутів дуже важливо сформувати якісно нову систему політичних цінностей та моральних орієнтирів, в основу якої слід покласти принципи демократії – законність, гуманізм та соціальну справедливість. Сьогодні України має шанс побудувати таку систему, адже як свідчить історія суспільного розвитку – правильна переорієнтація цінностей на його "переломних періодах" є запорукою успішного розвитку суспільства на багато років наперед.

Політична свідомість молодої людини не є ще залежною від різноманітних ідеологічних та політичних кліше та орієнтована головним чином на майбутнє, тому "молодь – це достатньо якісний "барометр" процесів ідеологічної та ціннісної реконструкції, які відбуваються в суспільстві"

Російський соціолог Д. Ольшаньский під політичною активністю, як проявом політичної свідомості, розуміє "сукупність проявів тих форм життєдіяльності людини, в яких виражаються її прагнення активно брати участь в політиці, відстоюючи свої права і інтереси" [*Ольшанский Д. В.* Основы политической психологии. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – С. 137]. Політична активність молоді проявляється через її бажання змінити на краще навколишній світ, прагнення якимось чином бути залученою до публічної політики і отримувати від цього задоволення.

Вважаємо, що бути активною і небайдужою до політики молодь спонукають її приватні інтереси, зокрема: матеріальні – бажання молодих людей лобіювати покращення рівня свого життя; психологічні – самоствердуватися, спілкуватися і розвиватися; егоїстичні – прославитись, отримати якусь вигоду для себе та соціальні – бути членом соціуму, ідентифікувати себе з певною соціальною групою, народом, нацією тощо. Тому в умовах трансформаційних перетворень надзвичайно важливим є постійний моніторинг потреб молоді, які швидко міняються відповідно до нових суспільних викликів. Адже, адекватне часове реагування на ці виклики допоможе організувати чіткий процес входження молодої людини в суспільно-політичне життя, що забезпечить оволодіння нею позитивними ціннісними орієнтирами, моральними нормами та кращими взірцями поведінки.

В умовах трансформаційних перетворень надзвичайно важливим є постійний моніторинг потреб молоді, які швидко міняються відповідно до нових суспільних викликів. Адекватне часове реагування на ці виклики допоможе організувати чіткий процес входження молодої людини в суспільно-політичне життя, що забезпечить оволодіння нею позитивними

ціннісними орієнтирами, моральними нормами та кращими взірцями поведінки [*Селиванова З. К.* Смысложизненные ориентации подростков // Социологические исследования. – 2001. – № 2. – С. 88].

Конкретні умови життєдіяльності молодих людей показують, що сьогодні не всі зусилля державного апарату на цій ниві є ефективними та приносять бажаний результат.

Результат міжнародного соціологічного опитування "Студенти – образ майбутнього", що проводились Інститутом Горшеніна з жовтня 2010 по березень 2011 р., показують такі першочергові проблеми молоді в цілому: проблема працевлаштування (64,5 %); алкогольна (58,4 %), наркотична (43,6 %) залежність молоді, відсутність можливостей для самореалізації (41,9 %), погані житлові умови (31,6 %) тощо [Студенты: образ будущего : международное социологическое исследование. – К. : ВАИТЕ, 2011. – С. 10–11].

Більшість із цих проблем, на наше переконання, є наслідками "аксіологічної революції" і відсутності мотивації. Справа в тому, що стара ціннісно-нормативна система, з якою поневолі довелося, а згодом і прийшлося, жити молодим українцям, зруйнована, а нова ще не запропонована. В такій ситуації свідомість молодої особистості що формується, виступає тою основою, яка вбирає в себе негативні, асоціальні прояви поведінки швидше, аніж позитивний досвід старших поколінь. Звідси засилля так званої "масової культури", надмірний потяг до свободи, розваг, культ "легких грошей", спотворенні погляди на моду як спосіб самоствердження тощо.

До вирішення цих проблем і заповнення існуючої прогалини в системі цінностей повинна бути прикована увага як громадськості (через сім'ю, трудовий колектив, систему виховання, громадські організації) так і держави (через державну молодіжну політику, систему освіти). А одним із механізмів засвоєння позитивних ціннісних орієнтацій повинен стати процес соціалізації молоді, її становлення як активного учасника суспільно-політичних відносин.

А. О. Ткач, здобувач, ВМУРЛ "Україна", Київ

ОСОБЛИВОСТІ КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ: ПРИНЦИП АЛЬТЕРНАТИВНОСТІ

Процес демократичного переходу досягає стадії консолідації, коли встановлені основні демократичні інститути, коли відбулися вільні вибори і дієздатність уряду визначається масштабами суспільної довіри.

Питання демократичної консолідації надзвичайно важливий, тому що тільки його рішення дозволяє визначити тимчасові границі переходу до демократії. Питання про те, коли завершується перехід – з досягненням консолідації нових інститутів або відразу ж після їхнього конституювання. Від відповіді на нього залежить, чи буде політична система продовжувати реформуватися або задачею стане стабілізація, удосконалення досягнутого. Для одних дослідників, досягнення процесом демок-

ратичного переходу етапу консолідації є його завершення, що виводить консолідацію за рамки політичного переходу, тому що основні задачі переходу по досягненні результатів можуть вважатися вирішеними. Інші переконані, що перехід не може вважатися цілком завершеним без консолідації встановлених демократичних інститутів.

Полеміка щодо самого змісту терміна "консолідація". Позиції дослідників варіюються від мінімалістського визначення до такого розуміння, відповідно до якого в консолідацію включається розвиток всіх інститутів нової демократії: усі види проміжного представництва інтересів, консолідація партійної системи, успішна передача влади в руки опозиції. За мінімалістським визначенням, консолідованим можна вважати той демократичний режим, у якому не існує жоддної впливової політичної сили, партії або організації інтересів, що обговорює інші, крім демократичного, шляхи отримання влади або бойкоту дії демократично обраних органів влади. Це не означає, що в політичному процесі не приймають участі сили, що ставлять під сумнів легітимність режиму і готові на використання недемократичних засобів. Але це означає, що такі сили витиснуті на узбіччя політичного життя, представляють маргінальні соціальні верстви і не є серйозною загрозою стабільності демократії. Це означає, що якщо демократія і не врятована назавжди від переворотів і криз, то, принаймні, звела їх до мінімуму.

Типологія класифікації за характером участі в політиці польського політолога Е. Вятра:

1. Активісти – люди, які активно беруть участь в політиці. Політика цікавить їх як сфера професійної діяльності. Вони багато знають про неї, добре інформовані, пильно стежать за поточними політичними подіями. Ці люди частіше за все прагнуть до влади. З їх числа і виділяються професійні політики.

2. Компетентні спостерігачі являють собою тип людей, які віддають перевагу грати в політиці роль експертів. Вони чимало знають про неї, уміють аналізувати політичні процеси, але при цьому не прагнуть посісти офіційні політичні пости.

3. Компетентні критики, як виявляється з назви, також цікавляться політикою і добре розбираються в політичних проблемах. Однак на відміну від компетентних спостерігачів вони шукають в політиці, що проводиться, негативні боки. Такі люди націлені на гостру критику і повалення існуючого порядку речей. Можна було б назвати їх інакше – опозиціонери за покликанням.

О. І. Ткач, д-р політ. наук, проф., КНУТШ, Київ

КРИТИЧНІ ПОГЛЯДИ НА ТРАНЗИТОЛОГІЮ: ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ АЛЬТЕРНАТИВНОСТІ

Обвальний крах комуністичних режимів, що стався у 1989–1991 роках, спричинив "безпрецедентний демократичний прорив" [*Карл Т. Л.,*

Шмиттер Ф. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы (Размышления по поводу применения транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций) // Полис. – 2004. – № 4. – С. 11]. Переважна більшість посткомуністичних країн орієнтацією свого розвитку обрала вільне демократичне суспільство, про що свідчать їх конституційні акти [*Капустин Б. Г.* Конец транзитологии? (О теоретическом осмислении первого посткоммунистического десятилетия) // Полис. – 2001. – № 4. – С. 11]. Проте розробити наукові рекомендації для посткомуністичних країн транзитологія виявилася неспроможною. Хоча праці С. Хантінґтона і А. Пшеворського вийшли вже після краху комуністичних режимів, і посткомуністичні країни встигли потрапити до поля дослідження, але тоді не було усвідомлено якісних особливостей вихідної позиції посткомуністичного транзиту та її впливу на трансформаційний процес. Аналізуючи вихідні позиції переходів до демократії, С. Хантінґтон включає комуністичні режими до типу однопартійних авторитарних режимів (разом з Гренадою, Мексикою, Тайванем і Туреччиною). А. Пшеворський вважає, що "тоталітарна модель була більш ідеологічною, ніж конкретні суспільства, до яких ця модель застосовувалася".

Процес посткомуністичної трансформації не узгоджувався з визначеною в транзитології послідовністю етапів і обов'язкових процедур. Більшість комуністичних країн не пройшло через етап лібералізації [*Колодій А.* Транзитологічна парадигма суспільних змін у світлі Помаранчевої революції // Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004–2007 рр. : Наукові записки НУ "Острозька академія". Серія "Політичні науки". – Острог : Вид-во НУ "Острозька академія", 2008. – Вип. 3. – С. 45]. В них лібералізація здійснювалася вже після падіння комуністичних режимів паралельно зі творенням демократичного механізму. На момент звільнення з-під комуністичних режимів не існувало (або майже не існувало) поля громадянського суспільства, що створювало великі труднощі для становлення демократичних інститутів.

Брак теорії створює значні труднощі для вироблення науково обґрунтованої політики реформ. В. Полохало і А. Слюсаренко зауважують: "…ми поки що не маємо сучасної теорії соціальних відносин періоду трансформації комуністично-тоталітарного суспільного устрою, у системі координат якої можна було б науково, близько до дійсності аналізувати і прогнозувати політичний процес в Україні".

Ближче до істини ситуацію охарактеризував Т. Каротерс, який заявив лише про "кінець транзитологічної парадигми". Проте й таке визначення здається перебільшенням, бо навіює думку про те, що усі напрацювання транзитології вже не мають практичної цінності.

По-перше, відмова від чисто процедурного підходу та включення до аналізу транзитивних процесів структурних чинників. Як відомо, первинну парадигму транзитології було розроблено на основі дослідження переходів до демократії країн Південної Європи, Латинської Америки та Далекосхідної Азії, які здійснювали перехід від авторитарного типу полі-

тичних режимів. Комуністичні ж режими належать до тоталітарного. Є. Мачкув наголошує: "Поза розумінням тоталітаризму неможливо побудувати переконливу теорію перетворення комуністичної системи".

По-третє, розширення поля наукового дослідження за рахунок включення до нього новоутворених держав. При виробленні первинної парадигми транзитології з поля дослідження були вилучені країни, в яких не склалася "національна єдність". Проте з 29 посткомуністичних країн 24 (82,76 %) є новоутвореними державами, які виникли внаслідок розпаду СРСР, СФРЮ та Чехословаччини (з урахуванням Росії, Сербії та Чехії, які хоч і вважають себе спадкоємцями попередньої державності, але також мають багато проблем, пов'язаних з розпадом багатонаціональних утворень). Ця обставина зумовлює бінарну структуру трансформаційного процесу, бо в новоутворених державах у межах одного процесу відбуваються дві трансформації: 1) **соціально-політична** (перетворення тоталітарної системи на демократичну) та 2) **національно-політична** (розбудова національної суверенної державності).

В. О. Трачук, ст. викл., НУДПСУ, Ірпінь

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІОГУМАНІСТИЧНА ПРОБЛЕМА: СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС

Рік 2012 для України буде ознаменований двома заздалегідь визначеними в часі подіями – європейською першістю з футболу та черговими парламентськими виборами. Обидві є знаковими як для держави так і для суспільства. Перша – як тест на європейськість та цивілізованість, друга – як іспит на політичну прозорливість та мудрість. Обидві вони стануть своєрідним індикатором рівня відповідальності влади та суспільства за своє сьогодення та майбутнє, за імідж держави Україна в світі.

Відповідальність розуміється як покладений на когось, або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чиїсь слова, вчинки, дії враховуючи їх серйозність, важливість та інше [Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. – С. 136]. Політична відповідальність є одним з інститутів соціальної відповідальності суб'єктів політики за наслідки їх політичної діяльності [Політологічній енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид. доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – С. 503]. Отож слід проаналізувати та оцінити діяльність двох основних суб'єктів вітчизняної політики: еліти та народу стосовно їх впливу на хід і результати політичного процесу в Україні.

Проблема політичної відповідальності охоплює декілька рівнів аналізу та оцінки. Рівень перший: морально-психологічний стан політичних акторів, заснований на розумінні ними сенсу та наслідків політичної діяльності, підґрунтям якої є політичні потреби та інтереси, політична сві-

домість, здатність до мобілізації політичної волі та визначення політичних цілей. Критеріями оцінки виступають політичний професіоналізм та компетентність, розвинуте почуття громадянського обов'язку та патріотизму, відчуття причетності до суспільно значимих, доленосних рішень. Оцінити морально-психологічний стан соціуму можна як "межеумочное состояние" (М. Бердяєв). Існують три основних точки зору на майбутнє України: а) європейське; б) євразійське; в) самостійницьке (в тому сенсі, що слід розраховувати виключно на власні сили). Така ситуація позбавляє всіх політичних суб'єктів віри у правильність здійснюваного політичного курсу через відсутність консенсусу щодо базових цілей та принципів розвитку суспільства. Формуються та реалізуються негативістські моделі політичної поведінки: еліта прагне максимально використати свій статус задля отримання особистої вигоди (після нас хоч потоп), суспільство або замикається на власних проблемах, до яких владі байдуже, і зневірюється у власних силах змінити щось на краще, або ж піддається впливу популістських обіцянок аби в черговий раз бути обманутим і проклясти весь політикум разом і кожного зокрема. Відповідальною таку позицію вважати не можна.

Рівень другий: свідоме дотримання політичними суб'єктами норм і правил політичного життя, зовнішніх (підзвітність, карність, стандарти, рекомендації та ін.) і внутрішніх (обов'язок, моральні чинники) форм контролю політичної діяльності. Зазначені риси політичних суб'єктів формуються як наслідок поєднання суспільно-політичних цінностей та правил політичної поведінки, насамперед моральних принципів та правових норм, а також рівня розвитку, згуртованості, близькості ціннісних орієнтацій, емоційної ідентифікації. На цьому рівні головним завданням еліти (як правлячої так і опозиційної) є створення системи відповідального врядування. Згідно з визначенням А, Г. Берча це врядування за якого влада прислухається до громадської думки, підзвітна та відповідальна перед представниками виборців. За роки незалежності в Україні замість "суверенної, демократичної, правової, соціальної держави" (ст. 1 Конституції України) побудовано залежну від Росії та демократичного Заходу недемократичну, не правову, антисоціальну, грабіжницьку державу в якій діє не сила права, а право сили та сильного. В перший період незалежності до цього доклала рук еліта "радянської випічки" прагнучи зберегти номенклатурні привілеї того часу, головним з яких було юридично узаконене право ніколи і нізащо не відповідати перед народом. Потім цю "корисну" традицію підхопило і розвинуло покоління "нової" еліти готове задля вдоволення жаги до влади та багатства на будь які злочини морального та кримінального характеру. У відповідності з цим формувалася правова система і правозастосовна практика незалежної України. Оскільки можновладці не вважали за потрібне дотримуватися ними ж прийнятих законів, морально-правовий нігілізм в суспільстві лише посилювався, стаючи потужним чинником негативного впливу на суспільно – політичне життя країни.

Рівень третій: настання негативних наслідків (відкликання депутата, імпічмент президентові, втрата довіри, відчуття обманутості, зраджено-

сті та інше) суб'єкта політики за неналежне дотримання чи недотримання політичних і правових норм, даних обіцянок, взятих зобов'язань. Механізми реальної правової та політичної відповідальності в українському законодавстві виписані так, аби в будь-який "законний" спосіб уберегти політиків та посадовців від звіту за сказане та зроблене. Показушна боротьба з корупціонерами (а не з корупцією як системою функціонування державного механізму) та посадовими злочинами, яка здійснюється з великим ступенем вибірковості об'єктів за принципом "свій – чужий" лише посилюють ступінь деморалізації всіх прошарків суспільства та зневіру в існування таких всезагальних і позачасових категорій як чесність, порядність, добро, справедливість, відповідальність. Особливо згубно це впливає на молодь, що змушена зростати і особистісно формуватись в суспільстві позбавленому загальновизнаної та солідарно реалізовуваної у повсякденному житті системи ідеалів, цілей, цінностей.

Рівень четвертий: відповідність ідеології та політичної практики суб'єктів політики. З філософської точки зору, ідеологія є однією з систем світопізнання та світорозуміння. Ідеологія може подати групі, особі ілюзорну ідея як реальну, і навпаки. Показовим в цьому відношенні є приклад інтерпретації ідей рівності, свободи, справедливості, матеріального добробуту у різних ідеологіях. Перебудовне гасло деідеологізації зіграло з Україною злий жарт. Відкинувши, з подачі політиків всіх кольорів та напрямків, на початку 90-х офіційну марксистсько-ленінську ідеологію як хибну та ворожу гуманістичним ідеалам, вона отримала жахливий, за ступенем впливу на суспільство, ідеологічний вакуум котрий протягом років незалежності поступово заповнювався різного штибу ідеологічним мотлохом, абсолютно не адаптованим до реалій українського життя, так і нездатним будь-що і будь-кому в цьому житті пояснити. Стан ідеологполітичного сум'яття притаманний суспільству фактично позбавляє можливості співставлення ідеологічних програм, оскільки вони є здебільшого символічними, з політичною практикою, яка на ці програми зовсім не орієнтована, а якщо й орієнтована – то лише в контексті боротьби за власний шматок електорального та владного "пирога".

Отож в сенсі політичної відповідальності Україна була і залишається типовим постсоціалістичним суспільством радянського типу, якщо під цією типологією розуміти консолідовану систему колективної безвідповідальності на всіх рівнях, подібної до тієї, що існувала в СРСР. Наслідки такої ситуації очевидні всім. Криза суспільна є результатом кризи моралі та свідомості (" разрухи в головах"). Без своєрідного морально-правового ренесансу, котрий сформує критичну масу соціально відповідальних громадян, яка в свою чергу породить відповідальну суспільну еліту дозволить здійснити мрію про справді вільну, щасливу, заможну та сильну Україну. Якщо ж ні, то перспективи успішної реалізації політичного проекту під назвою "Україна", про яку мріяло не одне покоління українців виявляться як мінімум песимістичними, як максимум – віртуальними та утопічними. Винними тоді будуть усі – еліта і народ, кивати буде нінакого окрім самих себе.

Х. І. Федорів, студ., ПНУ ім. В. Стефаника, Івано-Франківськ
FedorivKrystyna@ukr.net

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ВИБОРІВ ДО ПАРЛАМЕНТУ

Виборча система – це ключовий елемент політичної системи. Їй належить провідна роль у формуванні органів державної влади, оновленні політичної еліти, легітимації влади, а також відображення громадянських настроїв. У вузькому сенсі, це принци проведення голосів виборців в депутатські мандати, при широкому розумінні, слід враховувати і окремо розглядати підсистеми всіх рівнів проведення виборів а аналізувати виборчу систему як елемент політичної системи [*Балабан Р. В.* Теорія виборчої системи. – К. : Либідь, 2007. – С. 4].

Одним з основних принципів розвитку демократичного суспільства є принцип виборності влади. Події останніх років у політичному просторі України (корупційні скандали, неможливість збереження коаліційної більшості, розпуск парламенту тощо) засвідчили про необхідність перегляду як конституційних принципів побудови політичної системи, так і змін у виборчому законодавстві.

У березні 1990 року відбулися перші альтернативні вибори в історії Радянської України. Виборча система того часу, мала дві складові: перша – стосовно критерію обрання депутатів (вибори проводилися за мажоритарною системою в одномандатних округах у двох турах: у першому – для обрання була необхідна абсолютна більшість, у другому – відносна); друга – стосовно участі виборців у голосуванні.

Вибори до парламенту, що відбулися в березні 1994 року, проходили за новим законом, прийнятим на 8-й сесії Верховної Ради 18 листопада 1993 року, який: надавав право обирати всім громадянам, які досягли 18 років. "Депутатом може бути обраний громадянин України, який має право голосу, не молодший 25 років, і на день виборів який проживав на території України не менше 2 останніх років", обумовлював принцип "один виборець – один голос", уперше кандидатам у депутати потрібно було подолати символічний бар'єр у вигляді збору 300 підписів виборців відповідного виборчого округу на свою підтримку.

Прийняття Конституції України 1996 року стало важливим етапом у розвитку і становленні українського виборчого законодавства. Розділ ІІІ спеціально присвячений регулюванню питань виборів та референдумів. Конституція України 1996 року не містить вказівок на виборчу систему, залишаючи це предметом регулювання спеціальними законами.

Виборча система наступних парламентських виборів, запроваджена Законом України від 14 жовтня 1997 р. "Про вибори народних депутатів" була уже змішаною, тобто 225 народних депутатів обирались за системою пропорційного представництва, інша половина – за мажоритарною. Пасивне виборче право надається громадянину України, який досяг 21 року і проживає на території України протягом останніх 5 років. Недержа-

вне фінансування здійснюється за рахунок пожертвувань як фізичних, так і юридичних осіб. Вибори проводилися в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі, з єдиним списком кандидатів від кожної партії і з голосуванням лише за список без преференцій. Встановлювався виборчий поріг у 4 відсотки від загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні. Розподіл мандатів здійснювався за методом найбільших остач.

Мажоритарна складова виборчої системи базувалася на принципі "перший отримує мандат". Такий підхід спрощував виборчий процес, даючи змогу провести вибори в один тур.

Напередодні виборів 2002 року парламентарії також намагались змінити виборчу систему, проте вона залишилась не змінною. У новому Законі було вказано тривалість виборчої кампанії – 90 днів; склад дільничної виборчої комісії обов'язково (за наявності відповідних подань) включає по одному представнику від партії (блоку);внесення грошової застави замість збирання підписів на підтримку політичної партії (блоку). [*Мосієнко В.* Становлення та розвиток виборчого законодавства в Україні // Вісник ЦВК. – 2007. – № 1. – С. 46, 47].

Новою віхою в розвитку виборчої системи України стали парламентські вибори 2006 року, що стали першими проведеними виборами за пропорційним виборчим законом.

Новий виборчий закон був прийнятий в першому читанні на початку липня 2005 року, а остаточно 14 березня 2006 року. В ньому закріплювались такі положення як величина прохідного бар'єра (згідно з чинним Законом цей поріг встановлений на рівні 3 %); голосування по загальнодержавному виборчому окрузі; "жорсткі" списки політичних партій (блоків) [Закон України "Про вибори народних депутатів України" // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 39–39. – С. 449].

Позачергові вибори у вересні 2007 року проводилися на основі чинного Закону України "Про вибори народних депутатів України".

Вибори до парламенту у 2012 р., скоріше за все, відбуватимуться за новими правилами. В. Янукович в Посланні до ВРУ запропонував народним обранцям своє бачення змін, які необхідно внести до виборчого законодавства, зокрема пропонувалось підвищити прохідний бар'єр до 5 %, запровадити змішану систему, передбачити участь у виборах тільки партій, без блоків, та скасувати можливість голосувати "проти всіх" [*Поливинчак Ю.* Виборчі правила, перезавантаження // Україна, події, факти, коментарі. – 2011 – № 9. – С. 11]. 17 листопада 2011 року Верховна Рада України прийняла новий закон про "Вибори народних депутатів", в якому зазначаються вище перелічені положення.

Отже, виборча практика України показала недоліки кожної з апробованих виборчих систем. Так, застосування мажоритарної виборчої системи призвело до фальсифікацій та масштабного застосовування адмінресурсу. Пропорційна виборча система зменшила рівень фальсифікацій, однак висвітлила інші недоліки: у партійних списках з'являються некомпетентні особи; гальмується розвиток малих і середніх партій; відбувається купівля місць у партійних списках тощо.

О. О. Ходак, студ., КНУТШ, Київ
alex0304@meta.ua

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНСТВА В УКРАЇНІ

Важливу роль у розвитку української державності відіграло заснування в системі державної влади України інституту президентства. Ця інституція розглядалася як засіб вирішення нагальних проблем державного управління. Становлення інституту Президента України було ключовим у реформуванні державної влади, пов'язаному з проголошенням незалежності України та зміною її конституційного ладу. Становлення даного інституту, як і системи державного управління, відбувалося впродовж тривалого часу, який прийнято поділяти на наступні етапи.

Червень – листопад 1991 року. Характерною рисою першого етапу була боротьба між прихильниками президентської та парламентської республік. Згідно з законом УРСР **Президент є найвищою посадовою особою Української держави і главою виконавчої влади** [Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 05.07.1991 р. "Про Президента Української РСР". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1295–12].

Грудень 1991 року – червень 1996 року. Президент України Л. Кучма та голова Верховної Ради України О. Мороз підписали Конституційний Договір, який "законсервував" закріплені до тих пір у конституційному законодавстві безсистемні риси парламентської та президентської республік з домінуванням елементів останньої, адже згідно зі статтею 22 даного Договору, **Президент України у місячний строк після вступу на посаду або з дня відставки попереднього складу Уряду призначає Прем'єр-міністра України, формує новий склад Уряду України – Кабінет Міністрів України** [Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України, Розділ III, стаття 22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1 %D0 %BA/95- %D0 %B2 %D1 %80].

Червень 1996 року – січень 2006 року. Нова Конституція України закріпила у державі змішану форму республіканського правління (його президентсько-парламентський різновид), яка акумулювала в собі такі риси президентської республіки:

- позапарламентський метод обрання президента і формування уряду;
- відповідальність уряду перед президентом;
- широкі конституційні повноваження глави держави;
- можливість його усунення від влади в порядку імпічменту.

Січень 2006 року – жовтень 2010 року. За новою юридичною конфігурацією конституціоналізовану форму державного правління стали ви-

значати як парламентсько-президентську республіку, оскільки парламентські елементи стали домінувати над президентськими. Це проявилось, насамперед, у встановленні в Конституції України по суті чисто парламентської процедури формування уряду, де **повноваження Президента щодо формування уряду були обмежені його правом подавати для затвердження в парламент запропонованої йому коаліцією депутатських фракцій кандидатуру Прем'єр-міністра України, а також на власний розсуд кандидатур Міністра оборони України та Міністра закордонних справ України** [*Бостан С. К.* Форма правління незалежної Української держави. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011–2/11bckrpp.pdf].

Жовтень 2010 року – наш час. З введенням у дію нормативних положень Конституції України від 28.06.1996 р., а також Закону України "Про Кабінет Міністрів України № 2591-VI від 07.10.2010 р. можна стверджувати, що на цьому етапі юридична модель форми правління української держави набула "президентсько-парламентського змісту", а її політична модель – суто президентського змісту.

Якщо казати про перспективи розвитку інституту президентства в Україні, то, я вважаю, їх досить важко спрогнозувати. Незаперечним є той факт, що Конституційна реформа 2004 року значно урізала повноваження Президента України, і фактично перетворила Україну на парламентсько-президентську республіку, де **глава виконавчої влади не пов'язаний жорстким терміном перебування на посаді і більш здатний до маневрів в кризових ситуаціях** [Там само].

Інституціональну структуру парламентсько-президентської республіки складають президент, уряд та парламент. Парламент, який має бути сформований на партійній основі, або ж його більшість формує уряд, котрий є вищим органом виконавчої влади, з урахуванням того, що останній відповідальний тільки перед ним. Такий взаємозв'язок між парламентом та урядом передбачає право парламенту на зміну прем'єр-міністра та уряду, створюючи при цьому можливість своєчасного коригування політичного курсу держави. Главі держави буде надаватися монопольне право представляти державу в середині країни та за її межами, виступати посередником між виконавчою та законодавчою владою, формувати одноосібно або разом з парламентом деякі державні органи, а також брати участь у законодавчому процесі (законодавча ініціатива та право "вето").

Насправді, ми відчули лише негативний вплив парламентсько-президентської форми державного правління: за право називатися найвпливовішими особами в Україні боролися і президент і прем'єр-міністр. Нерозуміння одне одного, розбалансованість і неузгодженість дій глави держави та парламенту призвели до того, що політичне становище в Україні почало дестабілізуватися.

Отже, на мою думку, вдалою для України на даному етапі буде саме президентська модель республіки. У такій республіці існує система стри-

мувань і противаг, президент є найвпливовішою посадовою особою в державі, очолює уряд, контролює здійснення виконавчими органами влади своїх повноважень і виступає арбітром між різними гілками влади. Пірамідально побудована президентська система влади при відсутності реальної противаги з боку парламенту може надати такій формі правління "стабільності", "динамічності" та "оперативності", але головна небезпека полягає у можливій помилковості обраного президентом і його оточенням напрямку розвитку країни. Для того, щоб уникнути цього й необхідне існування незалежного парламенту, який би об'єктивно розглядав ініціативи президента й, у разі порушення Конституції, законів України, чи у випадку державної зради, міг оголосити главі держави імпічмент.

Р. М. Чилібі, студ., ДонНУ, Донецьк

СТРАТЕГІЇ КОНВЕРТАЦІЇ КАПІТАЛІВ ПІД ЧАС "КОЛЬОРОВИХ РЕВОЛЮЦІЙ"

У політичних системах, що трансформуються, посилюється роль політичної еліти. Суть вдалого переходу до демократії полягає у діяльності політичної еліти як основного агента трансформаційних змін. Постсоціалістична трансформація колишніх республік СРСР за 20 років так і не вирішила проблем суспільства. Причиною цього є постійні конфлікти серед політичної еліти за перерозподіл влади. Як зауважує російський дослідник В. Гельман, "джерелом формування політичної конкуренції (без якої про демократизацію говорити не доводиться) у пострадянському суспільстві служать не "пакти", а розколи еліт" [*Гельман В.* Постсоветские политические трансформации: наброски к теории // Полис. – 2001. – № 1. – С. 22].

Своєї кульмінації політичне протистояння елітних груп досягло під час так званих "кольорових революцій". Причину "кольорових революцій" може пояснити теорія капіталів П. Бурдьє. Ця теорія стверджує, що формування конфліктних стосунків у суспільстві пов'язане з нерівним розподілом капіталу (економічного, культурного, соціального, символічного) серед головних акторів політичного поля.

Е. Шеварднадзе у Грузії, Л. Кучма в Україні та А. Акаєв у Киргизстані прийшли до влади, перемігши на президентських виборах. На момент свого обрання усі ці лідери володіли значним політичним капіталом у вигляді підтримки більшості населення. Такий політичний капітал П. Бурдьє називає "позиковим", тобто таким, що ґрунтується на кредиті довіри, який суспільство надає політичним силам, які виступають ініціаторами змін [*Бурдье П.* Социология политики. – М. : Socio-Logos, 1993. – С. 208].

Отриманий доступ до метакапіталу держави президенти використовували в інтересах свого оточення. Опору свого режиму Шеварднадзе знайшов у бюрократичному апараті, поліції та службі безпеки. Особливе значення набула сім'я Шеварднадзе, члени якої постійно збагачувалися і зміцнювали свій вплив. В Україні політичне життя визначалося проти-

стоянням регіональних елітних груп. Наймогутнішими були дніпропетровська та донецька регіональні еліти завдяки їх економічному капіталу. У Киргизстані еліта поділяється на два опонентні один одному угруповання вихідців з південних і північних районів Киргизстану при загальному домінуванні вихідців з півночі. Президент А. Акаєв був представником клану сари-баги з півночі Киргизстану. Сім'я і близьке оточення президента сформували так званий "клан Акаєва", який відігравав ключову роль у політиці і економіці держави.

Грузія, Україна і Киргизстан були республіками з сильною президентською владою. Політика кожного з президентів у зазначених країнах знайшла багато супротивників. Різні контрелітні групи, які втратили доступ до метакапіталу держави, почали гуртуватися навколо перспективних опозиційних лідерів. У Грузії таким лідером став М. Саакашвілі. Незважаючи на те, що перші кроки у політиці він зробив завдяки Шеварднадзе, дуже скоро він почав дистанціюватися від політики президента. У період депутатської роботи у парламенті Саакашвілі заробив величезний символічний капітал. Парламенстьку діяльність Саакашвілі оцінили ліберальні юристи і правозахисники Грузії, проголосивши його у 1997 р. "людиною року". М. Саакашвілі вбачався політиком, здатним кинути виклик великій корумпованій системі. В Україні опозиція згуртувалися навколо колишнього прем'єр-міністра В. Ющенка. Корпорація "Єдині енергетичні системи України" Ю. Тимошенко програла боротьбу за газотрейдерський ринок України після створення НАК "Нафтогаз України" та витіснення з ринку приватних газотрейдерів у 1998 році. О. Зінченко після усунення з СДПУ(о) втратив вплив на політичні процеси. Ще один колишній "есдек" П. Порошенко почав втрачати позиції в економічному полі. Ці та інші актори зробили ставку на В. Ющенко, оскільки для захисту бізнесу та доступу до метакапіталу їм необхідно було змінити основного "патрона" держави. У Киргизстані невдоволені політикою "клану Акаєва" почали гуртуватися навколо колишнього прем'єр-міністра К. Бакієва, представника елітних груп півдня країни.

В усіх випадках приводом до початку дій по скиненню влади стали парламентські чи президентські вибори, коли перемогу здобув "не той кандидат". Численні фальсифікації на виборах з боку влади призвели до того, що опозиційні лідери програли, незважаючи на їх високі рейтинги. Одним з найголовніших недоліків пострадянських режимів була нездатність забезпечити наступність влади шляхом конкурентних виборів. Саме нечесні вибори стали приводом до виступів опозиції. Виступи опозиції у Грузії ("Революція троянд"), в Україні ("Помаранчева революція") та у Киргизстані ("Тюльпанова революція") завершилися перемогою.

Таким чином, відкидаючи спрощені, але популярні схеми, що пов'язують події "кольорових революцій" або з впливом країн Заходу, або зі спонтанним поривом незадоволеного населення, можна зробити висновок, що головною причиною "кольорових революцій" були протистояння між правлячою елітою, яка зосередила у своїх руках увесь метакапітал

держави, та контрелітою, яка за тих чи інших обставин доступ до цього капіталу втратила. Усе це відбувалося на тлі тяжкого економічного становища у пострадянських державах. Так, наприклад, згідно з соціологічними дослідженнями, здійсненими Інститутом соціології НАН України за участі Фонду "Демократичні ініціативи", у 2003 р. кожний п'ятий (23 %) громадянин України вважав економічну ситуацію в країні "дуже поганою" [Українське суспільство 1994–2004: соціологічний моніторинг / за ред. Н. Паніної. – К. : Заповіт, 2004].

Основною стратегією контреліти була конвертація свого символічного капіталу у політичний капітал підтримки населення. Непопулярні дії влади (арешт Ю. Тимошенко, вбивство опозиційного журналіста Г. Гонгадзе в Україні, справа із зникненням журналіста Г. Санаї у Грузії, ув'язнення одного з опозиційних лідерів Ф. Кулова у Киргизстані) призвели до поступової втрати владою довіри з боку населення. За таких обставин влада намагалася розраховувати тільки на свій економічний капітал і адміністративний ресурс. Проте, як показали події, цього виявилося недостатньо. Отже, бачимо, що за певних умов символічний капітал у політичному полі має більшу значимість, ніж економічний.

О. Ю. Шавардова, здобувач, КНУТШ, Київ

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВПЛИВУ ПОЛІТИЧНОЇ МОВИ В СИСТЕМІ МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

У психології розрізняють спрямований і неспрямований вплив. Автор розгляне перший вид впливу, а саме – спрямований, при якому суб'єкт ставить завдання досягти певного результату від об'єкта впливу, що є достатньо дієвим в умовах сучасної політичної ситуації. До механізмів спрямованого впливу відносять навіювання і переконання.

Навіювання (сугестія) як метод соціально-психологічного впливу є цілеспрямованим і неаргументованим нав'язуванням певних думок і станів на тлі їх некритичного (часто неусвідомленого) сприйняття. Перебуваючи під впливом навіювання, людина не контролює спрямований на неї вплив. Найпростіше вселити людині те, до чого вона схильна у силу своїх потреб і інтересів.

На соціально-психологічному рівні навіювання має певну специфіку, що пов'язанно із цілим рядом факторів, від яких залежить його ефективність. По-перше, значення мають особливості того, хто здійснює вплив (сугестор) – його соціальний статус, привабливість, вольові й інтелектуальні характеристики. По-друге, на кого вплив направленно (сугеренд), зокрема, його здатність включати механізми психологічного захисту, протидії навіюванню. Третім фактором є особливості відносин між сугестором і сугерендом – довіра, авторитетність. І нарешті, ефективність впливу залежить від способу конструювання повідомлення – рівня аргументованості, характеру комбінації логічних і емоційних компонентів.

Таким чином можна сформулювали "технологічні" вимоги по практичному здійсненню навіювання, що зводиться до наступних основних положень:

- Навіювання краще діє на свідомість, коли навіюване збігається із психічними потребами й спонуканнями сугеренда, узгоджується з нормами групи, якій адресується інформація.
- Ефективність навіювання підвищується, якщо джерело інформації асоціюється у свідомості аудиторії як носій високого престижу, а також за рахунок досить високого соціального статусу, особистісної чарівност.

Е. В. Юдина, А. Г. Заболотько

ПОЛИТИЧЕСКИЕ СИЛЫ БУДУЩЕГО

1. Что есть на данный момент

Для того чтобы общество было сильным, успешным, им должна управлять реальная, достойная сила, подготовленная и эффективная. Для этого необходимо понять, что существует на данный момент и какой должна быть политическая сила будущего – чьи интересы должна представлять, ее структура и финансирование.

Вопрос первый: какие проблемы формирования политических партий, проблемы их работы являются основными. Можно выделить четыре типа проблем: первое – это то, что партии олигархические, далее существует множество партий, которые опираются не на все общество, а на какую-то часть, также партии-однодневки и партии-фальшивки.

1.1. Партии олигархические

Первая проблема – это партии олигархические. Суть – олигархи финансируют создание партии для того, чтобы в конечном итоге в парламенте лоббировать свои интересы. Они покупают политиков, они оплачивают работу первичных ячеек; чаще всего за этим не стоит ни идея, ни убеждения – как на уровне верхушки, так и на уровне первичных ячеек. Во многих случаях это действия в ущерб общества в целом, в ущерб тех людей, которые не могут финансировать создание своих партий.

1.2. Партии, выражающие интересы узкого круга лиц

Вторая проблема – это партии, выражающие интересы узкого круга лиц: пенсионеров, предпринимателей, работников сельского труда, любителей пива и многие другие. Они не опираются на весь народ, они не могут выражать интересы общества в целом. И было бы правильно, если бы такие партии вообще не регистрировались и не имели права на существование. В парламент должны приходить только те партии, которые действуют в интересах общества в целом.

1.3. Партии однодневки

Третье – это партии-однодневки. Чтобы партия была сильной, чтобы могла претендовать на власть, она должна опираться на большую команду профессионалов – как на верхнем уровне управления, так и на местных уровнях. На выборах часть партий возникала из ниоткуда, за

несколько месяцев до выборов. Проводят пиар-кампанию и умудряются набирать голоса и проходить в парламент – это должно быть недопустимо. Провести пиар-кампанию намного проще, чем организовать постоянную работу. На данный момент, наши выборы – это состязания обещаний, а не подведение итогов. А должно быть подведение итогов и выбор лучших по уже полученным на предыдущих уровнях результатам.

1.4. Партии-фальшивки

Следующая проблема – это партии-фальшивки. Они создаются с одной целью – бороться со своими, оттягивать таким образом голоса у оппонентов, так, чтобы войдя в парламент, сразу же объединиться с теми, с кем боролись. Это обман общества, этому тоже нужно противодействовать. Хочешь объединяться – объединяйся до выборов, а после выборов – выдерживай взятые на себя обязательства.

2. Партии будущего

Какими должны быть партии будущего? Чьи интересы они должны выражать, в связи с этим – какова их структура и финансирование.

2.1. Чьи интересы должны выражать партии будущего

И первый вопрос: чьи интересы должны выражать партии будущего, формирующие достойное общество? Претендовать на власть должны только те политические силы, которые ведут к единству общества, к устранению противоречий и конфликтов. Партии, которые уважают все классы, все народы, все веры и все достойные политические силы, так как общество не может существовать без крестьян, без рабочих, интеллигенции, без бизнеса, чиновников, культуры. Обществу необходимы все достойные представители, вне зависимости от класса, национальности, вероисповеданий и других различий.

Политические партии будущего должны решить, по крайней мере, две задачи:

Первую – опираться и представлять интересы всего общества в целом. Вторую – партия должна вести все общество к единым целям, вне зависимости от всех различий и противоречий.

2.2. Структура партии будущего

Партия должна представлять все интересы, все слои общества, то соответствующим образом это должно отражаться в структуре и партии, и парламента.

И, по крайней мере, мы здесь должны выделить 3 основные части.

Первая часть – те, кто производят материальные блага и основные ресурсы – это бизнес.

Вторая часть – те, кто отвечают за все остальные сферы жизни общества – наука, образование, культура, СМИ, спорт, здравоохранение, физкультура, остальные.

И третья часть – те, кто реализуют эти же цели на местном уровне, те люди, которые будут отвечать за работу на местах – в каждом городе, в каждом поселке. Это должны быть реальные люди, которые будут работать, а не так, как сейчас, когда существующие партии – это партии статистов и миллионеров.

2.3. Финансирование партии будущего

Каким образом достичь и моральной, и финансовой независимости от капитала?

Не более трети средств должно будет поступать от бизнесменов (от олигарха до предпринимателя). Одна треть средств должна идти от общественных организаций, которые будут выражать абсолютно все спектры жизни общества. И одна треть – это взносы граждан.

При таком подходе олигархи, крупный капитал, не будут иметь финансовых рычагов влияния на принятие решений. Голоса в этом случае также будут распределяться согласно указанной схеме – по трети голосов для каждой из групп: капитал, общественные движения и граждане. И, таким образом, решения будут приниматься только при поддержке представителей всего общества и всех заинтересованных сил.

И в заключение хочется сказать, что каждый народ заслуживает то правительство, которое имеет. Поэтому кроме нас Общество Будущего никто не построит. Давайте брать ответственность, думать и действовать в интересах целого.

А. В. Юрченко, студ., КНУТШ, Київ
allajurchenko@gmail.com

ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У політичній діяльності важливу роль відіграє особистість. Микола Бердяєв писав, що влада не може належить всім, не може бути механічно рівною. Влада повинна належати кращим, обраним особам, на яких лягає велика відповідальність і які покладають на себе великі обов'язки [*Бердяев Н. А.* Философия неравенства. – М. : Политиздат, 1990. – С. 177–234]. Однак, ця влада має бути іманентною народові. Його власною потенцією. Але не чимось нав'язаним йому ззовні, поставленою над ним. Такі кращі називаються політичною елітою суспільства, тобто, це привілейована група, яка займає керівні позиції у владних структурах і безпосередньо бере участь в ухваленні рішень, пов'язаних з використанням влади.

Питання в тому, кого вважати і що являє собою нинішня політична еліта досить неординарне і має багато суперечностей. Одні науковці відносять до такої еліти – кращих представників українства (а не людей із певним соціальним статусом), інші відстоюють думку, що це все ж таки меншість, що здійснює найважливіші функції в суспільстві [Еліти в суспільстві: навчальний зміст теоретичної проблеми / М. Шульга, О. Потєхін, Н. Бойко та ін. // Розбудова держави. – 1998. – №7–8].

Після проголошення незалежності України політичні еліти не змогли знайти спільного рішення та консенсусу стосовно шляхів досягнення стратегічної мети – розбудови політичної, культурної та економічної незалежності держави. Проблема полягала в яскравому поділі еліти на загальнонаціональну та регіональну, критерієм такого поділу є рівень освіти, інтелекту, ступінь можливостей та реальних дій. Сучасну полі-

тичну еліту України представляє, серед іншого, й "нова буржуазія". Для них українська державність постає як винятково бізнес-проект, можливість участі в приватизації національного надбання.

Політичну еліту сьогодні можна поділити на дві головні групи: політики, які працюють у вищих ешелонах влади, починаючи з Президента України і закінчуючи найвпливовішими лідерами партійних організацій; політики – вищі керівники економічного рівня, бізнесмени та провідні підприємці України [Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2001. – Вип. 10–11].

Якщо дотримуватися типології політичних еліт італійського вченого Парето, де він пропонує два типи еліт – так звані "лиси" та "леви", то зрештою в Україні домінує перший тип. Суспільства перехідного типу найчастіше потребують прагматичної еліти, майстрів популізму, обману, введення політики шляхом маніпуляції.

Сьогодні для політичної еліти України характерний поділ на "східняків" та "західників", або київську та донецьку еліту. Питання залишається у формуванні загальнонаціональної еліти, яка дбала б не лише про свої інтереси, а й про суспільство. В. Липинський зазначав, що політична культура – це усвідомлення елітою свого не просто класового інтересу, але національного інтересу і активна творча діяльність з його реалізації в процесі служіння своїй державі та в здобутті політичної влади [Хам чи Яфет. Липинський і укр. революція // Україна: наука і культура. – К., 1996. – Вип. 29. – С. 243]. Чого сьогоднішній еліті як раз і бракує. Проблема у відсутності державницької відповідальності за практичні дії.

Отже, сьогодні відбувається повільне формування нової політичної еліти, до якої включається молодь. Політичні партії та об'єднання поступово усвідомлюють, що є потреба у блокуванні, об'єднанні зусиль заради загальнонаціональних, загальнодержавних інтересів. На жаль, нам до досягнення національної єдності ще далеко, і головна причина в тому, що нашим політикам, національній, насамперед, політичній еліті, бракує усвідомлення необхідності такої стратегічної єдності для всього українського загалу.

Підсекція
"ПАРТОЛОГІЯ"

С. О. Бєлашко, НІСД при Президентові України, Київ
belashko@list.ru

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

Політична участь є багатоаспектною формою залученості громадян до політичних процесів, владно-політичних відносин, взаємодії з політичними інститутами, зокрема, з владними структурами, до процесу

прийняття політичних рішень. "Однією з основних проблем здійснення суспільних реформ, на даний момент, є низький ступінь участі громадян у процесах їх розроблення, реалізації та корегування". Політичні процеси неможливі без відповідної участі в них різноманітних суб'єктів. Однак, провідну роль у них, так чи інакше, відіграють політичні партії. В сучасній Україні політична участь часто не пов'язана напряму з іншими видами суспільної активності. На нашу думку, це передусім провина політичних партій, які неналежним чином виконують цілу низку своїх функцій.

Закінчення руйнівних 1990-х та початок відновлювального зростання економіки повернули до порядку денного питання докорінної суспільної модернізації, з якої починалася "перебудова". Протягом останнього десятиріччя суспільний попит на модернізацію в українському суспільстві лише зростає. Політичні партії пропонували у своїх програмних документах власні доктрини модернізації України. Однак при цьому різні політичні сили часто трактували завдання модернізації, виходячи з власних поточних цілей та завдань, а не довгострокової стратегії розвитку суспільства. Не можна забувати, що модернізація "повинна постійно повертатися до витоків, до глибинних основ людського життя, до фундаментальних і простих питань людського буття, пов'язуючи їх з усім різноманіттям нових сучасних форм і забезпечуючи гуманістичну спрямованість усього руху".

Загальну ідеологію трансформації суспільного розвитку досить ґрунтовно, аргументовано і зважено викладено в Національній доповіді "Новий курс: реформи Україні. 2010–2015". Проте низька зацікавленість політичного класу, чиї інтереси публічно представляють провідні партії, у відповідних перетвореннях фактично призводить до того, що модернізація України значною мірою лишається теоретичною доктриною, не втілюючись у повсякденній практичній діяльності.

Трансформації суспільно-політичних відносин, особливо за умов системної кризи, загострюють проблеми, пов'язані зі станом якості й системності політичної публічної сфери. Їх розв'язання передбачає передусім розширення меж публічної політики та реалізації дискурсивної етики. Адже пасивність і нераціональність громадян неминуче "компенсується" безконтрольною активністю професійних політиків та державних службовців. Партії мають не лише мобілізовувати активність мас, а спрямовувати її на вирішення питань, що мають стратегічне значення для розвитку суспільства. Питання модернізації сьогодні є чи не найпершими у цьому переліку.

Суспільна активність громадян, зокрема їхня політична участь, значною мірою залежить від соціально-економічних чинників. В Посланні Президента до Верховної Ради цілком слушно зазначається, що "влада, політичні партії, громадські організації можуть скористатися трендом поступового покращення економічної ситуації для розширення та активізації суспільно-політичної активності населення". При цьому надзвичайно важливо спрямувати цю активність у конструктивне русло, мобілізувати творчий потенціал громадян для вирішення першочергових за-

вдань модернізації країни. Це має стати найголовнішою місією політичних партій України. Правлячі партії повинні зробити питання модернізації стратегічним пріоритетом роботи своїх представників у владних структурах, опозиційні – забезпечити жорсткий парламентський та громадський контроль за відповідними діями.

Важливим завданням "постпомаранчевої" влади в контексті модернізації України офіційно проголошено "стимулювати пошук альтернативних політичним механізмів висловлення громадянської позиції, зокрема через інститути громадянського суспільства". На нашу думку, така стимуляція може дати певні позитивні результати, але лише у тому випадку, якщо зусилля владних структур спрямовуватимуться не на підміну політичної участі неполітичними формами суспільної активності, а на її доповнення інструментарієм прямої дії, передусім на низовому рівні. У такому випадку політична участь, зокрема за допомогою політичних партій, буде логічним продовженням, своєрідним "узагальненням" та "осуспільненням", того досвіду, який формуватиметься на рівні об'єднань співвласників багатоповерхових будинків (ОСББ), дачних та гаражних кооперативів, клубів за інтересами тощо.

Всі ці різноманітні структури, як формальні, так і неформальні, стануть тими "коренями трави", за допомогою яких політичні партії вкорінюватимуться в суспільстві. За їх допомогою громадяни транслюватимуть політикам свої вимоги, що стосуються оптимізації їхньої повсякденної діяльності, розбудови сучасної й ефективної соціальної інфраструктури, впровадження та легітимації прогресивніших суспільних практик – всього того, що є важливими складниками модернізації України.

Якщо провідні партії зуміють зробити політичну участь логічним і дієвим продовженням повсякденної активності українських громадян, вектор розвитку країни визначатиметься не обмеженим колом посадовців у високих кабінетах, а широким загалом найрізноманітніших соціальних груп, які налагоджуватимуть горизонтальну взаємодію, шукатимуть і знаходитимуть точки поєднання своїх інтересів. Це забезпечить модернізаційним процесам міцне підґрунтя, наблизивши їх до людей, давши громадянам важелі впливу на їх спрямування на перебіг, забезпечивши належний громадянський контроль за ними та їхніми результатами.

Т. В. Дяченко, студ., КНУТШ, Київ
trinitifox@mail.ru

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Ускладнення форм і методів діяльності політичних партій, зростання їхньої ролі в суспільстві призводять до їх інституціоналізації. Інституціоналізація політичних партій – це процес перетворення політичних партій на політико-правовий інститут шляхом все більш широкого регулювання комплексу відносин з утвренням, організацією й діяльністю партій. Таке

визначення є переважаючим як у вітчизняній, так і зарубіжній науці. [*Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р.* Партологія : навчальний посібник / за ред. М. І. Обушного. – К. : Арістей, 2006. – С. 217]. В зарубіжних країнах законодавство щодо правової регламентації діяльності політичних партій почало розвиватися після Другої світової війни.

Відповідно розрізняються конституціоналізація (в конституціях визначаються лише основні, принципові положення правового статусу політичних партій; місце і роль партій у суспільно-політичному житті; закріплюються принципи вільного утворення і діяльності партій; формулюються умови, за яких партії можуть користуватися правом на вільну діяльність) і законодавча інституціоналізація (докладне визначення законом правового статусу) політичних партій. Такої точки зору дотримуються польські конституціоналісти А. Потшалек та К. Вуйтович, французький конституціоналіст П. Авріль. Назвати ці явища найкраще спільним терміном –правова інституціоналізація. Це порівняно нове явище у праві сучасних держав, яке має свою історію розвитку, пов'язану з перебігом світового процесу конституційного розвитку.

Правова інституціоналізація партійної діяльності в різних країнах здійснюється по різному. Виокремлюють три групи країн за рівнем законодавства, яке регулює діяльність політичних партій [*Решетникова С. В.* Політологія : навчальний посібник. – 6-те вид., перер. і доп. – К. : Знання, 2007. – С. 211]:

1. Країни, де не існує спеціальних законів про політичні партії, діяльність останніх вважається приватною справою громадян (Велика Британія, Швейцарія та ін.).

2. Країни, законодавство яких не вимагає формальної реєстрації політичної партії, хоча вона може набути юридичного статусу лише у випадку представлення визначених документів у компетентні органи (ФРН, Австрія та ін.).

3. Країни, правова система яких вимагає обов'язкову реєстрацію політичних партій (Іспанії та ін.).

Законодавча інституціоналізація країн Західної Європи зазвичай включає правове регулювання наступних елементів статусу політичних партій [Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник. Т. 1–2. Часть общая / отв. ред. проф. Б. А. Страшун – 3-е изд., обн. и дор. – М. : Изд. БЕК, 2000. – С. 164]:

- поняття політичної партії, визначення місця і ролі партій у політичній системі і державному механізмі;
- умов і порядку створення та припинення діяльності політичних партій;
- вимог до ідеології і програмним положенням партій;
- вимог до їх організаційної будови і порядку діяльності;
- фінансово-економічної бази партій;
- взаємовідносин з публічною владою, передусім участі у виборах і в діяльності представницьких органів держави і місцевого самоврядування.

Ступінь конституційно-правового регулювання організації і діяльності політичних партій та його характер неоднакові в різних країнах. У бага-

тьох країнах Західної Європи прийнято спеціальні закони про політичні партії (ФРН – 1967 р., Португалії – 1974 р., Австрії – 1975 р., Іспанії – 1978 р. та ін.), що охоплюють усі основні аспекти організації і діяльності політичних партій. В інших країнах законодавчо регулюються лише окремі, політично найважливіші, аспекти діяльності партій – участь у виборах, порядок фінансування тощо (Італія, Фінляндія, Франція, Швеція та ін.). Докладна законодавча регламентація організації і діяльності політичних партій характерна передусім для тих країн, в яких у минулому існували тоталітарні або авторитарні політичні режими з пануванням однієї партії.

Крім спеціальних законів, правовий статус політичних партій може врегульовуватись регламентами парламентів. У регламентах визначаються поняття партійних фракцій, їх права, вимоги до утворення тощо. Наприклад, параграф десятий регламенту бундестагу ФРН характеризує фракції як об'єднання членів бундестагу, які належать до однієї й тієї ж партії або до таких партій, які мають однакову мету і не конкурують між собою у жодній із земель [*Шаповалов О.* Правова інституціоналізація та конституційно-правове регулювання організації і діяльності політичних партій у ФРН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.kma.mk.ua/pdf/ukrpolituk/6/27.pdf. – С. 216]. Іншим джерелом правового статусу політичних партій є акти уряду, якими може врегульовуватись таке питання, як надання партіям ефірного часу під час виборчої кампанії (Франція). У Німеччині це питання врегульовується відповідною адміністрацією радіо- і телекорпорацій. Деякі держави погоджуються з нормами, створеними самими партіями. Це стосується внутрішньопартійних статутів, затверджених державою. До інших джерел права, що врегульовують діяльність політичних партій, належать судові прецеденти і правові звичаї.

Таким чином, інституціоналізація політичних партій – правове врегулювання організації і діяльності політичних партій. В країн західної Європи інституціоналізація політичних партій здійснюється на рівні конституції, поточного законодавства і судових прецедентів. Правове регулювання статусу політичних партій почалося у другій половині XX століття із введення відповідних статей у конституції, а згодом – із прийняттям спеціальних законів про політичні партії та іншого законодавства. Адже, вдосконалення законодавства щодо політичних партій є однією з найважливіших умов становлення розвиненого громадянського суспільства і демократичної державності в країнах західної Європи, підвищення ефективності здійснення державної влади та місцевого самоврядування.

К. Калниня, магістр політ. наук, докторант,
РУ им. Страдыня, Рига, Латвия

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДВЫБОРНЫХ ПАРТИЙНЫХ КОАЛИЦИЙ – ПРИМЕР ЛАТВИИ

Целью доклада является анализ принципов формирование предвыборных партийных коалиций. Организационные вопросы партий особен-

но актуальны становяться в предвиборний период, который провоцирует публичные дебаты о целях партии на парламентских выборах. После распада Советского Союза в Латвии наблюдается тенденция перед выборами формировать партийние коалиции, таким образом создавая возможность идеологически неустойчивым партийным альянсам шанс попасть в парламент. С каждыми выборами количество предвыборных коалиций возрастает, и, следовательно, увеличивается сложность создания стабильной парламентской коалиции. Данная тенденция приводит к обсуждению причин и благах формирование таких организаций. Теория использованная в данной работе подтверждает тот факт, что предвыборные коалиции без общей идеологической базы формируются с целью получить как можно больше мест в парламенте. Подобные объединения вероятно могут быть с теми же целями, но то, каким образом цели достичь не совпадает, что приводит к внутренним конфликтам в коалиции и в случае избрания усложняет создание парламентской коалиции.

Ссылаясь на упомянутое выдвигается гипотеза: Предвыборные коалиции, которые сочетают в себе идеологически различные политические силы дестабилизируют и ослабляют создание и работу парламентской коалиции.

Понимание формирования предвыборных коалиций важно, потому что: они могут иметь значительное влияние на результаты выборов, состав правительства и политику; они имеют важное значение в характере правительства и они весьма распространены.

Развития и формирование партийных структур, учёные разрабатывают с помощью основных ценностей институционализма. Исследователь политических партий Алан Вэйр отмечает, что политическая борьба является посредником институциональной среды и важным фактором такого подхода является соперничества. Итак, прежде всего, это подход, который относится к демократически-либеральным режимам. В этом докладе основное внимание уделяется непосредственно принципам и целям сотрудничеству партий, почему они сотрудничают и объединяются, и какие последствия в дальнейшей парламентской деятельности создает конкретная структура формирования предвыборной коалиции. Союзы партий весьма многообразны по своим формам и степеням. Иные из них недолговечны и неорганизованны – это просто временные коалиции с целью получить преимущество на выборах, опрокинуть правительство или от случая к случаю оказывать ему поддержку. Другие – продолжительны и обладают солидной инфраструктурой, что порой делает их похожими на некую суперпартию. В пропорциональной избирательная система, каторая существует также и в Латвии, каждой политической партии предоставлена полная свобода.

Сона Н. Голдер отмечает различия между мажоритарной и пропорциональной избирательных систем и их влияния на формирование правительства. В мажоритарной системе, партия с большинством голосов побеждает на выборах и управляет страной до следующих выбо-

ров. В этой ситуации, избиратели знают, что их голоса непосредственно влияют на формирование правительство. В пропорциональной системе, это не всегда так, поскольку парламентская коалиция часто формируется после того, как голоса были подсчитаны без контроля избирателей. По сути, выборы в пропорциональных системах служат, в первую очередь как устройства для избрания представителей для процесса после выборных переговоров, а не в качестве устройства для выбора конкретного руководителя. В результате ответственность становится неопределенной и неясно, в какой степени выбор избирателей отражается в правительство, которое в конечном итоге будет построено.

Сегодня на объединения партий перед выборами, реакция общества бывает разная, потому что, по сути, потеряны идеологические позиции партии. Предвыборные коалиции, которые создаются в целях получить поддержку на выборов, и в первую очередь склонны к числу голосов, по своей сути слабые и неспособны эффективно функционировать на парламентском уровне. В отличие от парламентских коалиций, предвыборные не обладают единством непосредственно на уровне партийных программ. Единство партийных программ анализируется с помощью контент-анализа и углубленных интервью.

А. Ю. Ключкович, канд. політ. наук, доц., УНУ, Ужгород
klanat@mail.ru

ПЛЮРАЛІЗАЦІЯ ІДЕОЛОГІЧНОГО СПЕКТРУ ТА РОЗВИТОК БАГАТОПАРТІЙНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СЛОВАЦЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В 1990-х рр.

Головними внутрішніми чинниками руйнування тоталітарної системи в Чехословацькій Соціалістичній Республіці (1989 р.) були громадянські сили, які згодом інституціалізувалися в політичні партії, що були головним рушієм подальших демократичних перетворень в Словаччині. Після прийняття т. зв. "малого" Закону про політичні партії в 1990 р. у Словаччині виникло чимало партій різного соціального складу та ідейної орієнтації.

За ґенезою та ідейною спрямованістю політичні об'єднання першої половини 1990-х рр. можемо умовно розділити на чотири основні групи.

Перша група була представлена рухом "Громадськість проти насилля" (ГПН). Це ідейно, соціально гетерогенне та організаційно нестійке партійне утворення, яке було одним з рушіїв зміни політичного режиму в листопаді 1989 р. (подібно до польської "Солідарності"). Головним електоральним спадкоємцем ГПН став Рух за демократичну Словаччину (РЗДС), який виокремився з ГПН в 1991 р.

Другу групу представляють нові партії без політичного минулого. Мова йде про Партію зелених Словаччини (ПЗС), Християнсько-демократичний рух (ХДР), а також три репрезентанти угорської національної меншини: Угорський християнсько-демократичний рух (УХДР), націона-

лістичне "Співжиття" та ліберально-орієнтована Угорська незалежна ініціатива (УНІ), остання згодом змінена на Угорську громадянську партію (УГП). Угорські політичні партії витворили в рамках нової партійно-політичної системи своєрідну партійну субсистему.

Третю групу репрезентували т. зв. "оновлені історичні формування": Словацька національна партія (СНП), Соціал-демократична партія Словаччини (СДПС), Демократична партія (ДП). Всі три партії намагалися черпати легітимність, а відповідно і електоральний потенціал, акцентуючи на спадкоємності з відомими історичними попередниками. Однак лінія спадкоємності була досить умовною.

Четверта група партій – т. зв. "екс-комуністи", репрезентовані, насамперед, оновленою Комуністичною партією Словаччини (КПС) та похідною від неї Партією демократичних лівих (ПДЛ), яка змінила профіль на соціал-демократичний.

Перший етап розвитку партійної системи можемо визначити як період початкової багатопартійності та кристалізації суб'єктів партійної системи, який почався після листопадових подій 1989 р. та парламентських виборів в червні 1990 р. і тривав до виборів у Національну раду 1992 р. Після виборів 1990 р. була сформована коаліція демократичних сил правоцентристської орієнтації – ГПН, ХДР та ДП, яка орієнтувалася на глибокі структурні перетворення, як на рівні політичної системи, так і в економічній сфері.

Загалом, за ідейно-програмними орієнтирами, ставленням до суспільних перетворень система політичних партій Словаччини розкололася на поч. 1990-х років на дві основні групи. Першу групу утворили т. зв. "стандартні", програмні партії з виразною ідейною орієнтацією, реформістськими й проінтеграційними позиціями й міцними зв'язками з такими міжнародними партійними організаціями як Соціалістичний Інтернаціонал, Ліберальний Інтернаціонал, Європейський демократичний союз і т. д. Як приклад, можна навести Демократичний союз, ПДЛ.

У другу групу ввійшли т. зв. "нестандартні", націонал-популістські партії з нечітким ідейним профілем і відсутністю зв'язків з міжнародними партійними об'єднаннями. В сфері практичної політики мова йшла, при цьому, про партії з різними підходами до здійснення влади. Якщо стандартні партії беззастережно дотримувалися принципів ліберальної демократії, то нестандартні здійснювали владу несумісним із цими принципами способом. У сер. 1990-х років політика нестандартних партій призвела до того, що Словаччина була зарахована в когорту держав з недемократичним політичним режимом. Яскравим представником цієї групи партій був РЗДС на чолі з В. Мечіаром.

Наступний етап трансформації партійної системи Словаччини пов'язується з парламентськими виборами 1992 р. Це період першого домінування РЗДС в партійно-політичній системі і створення двох антагоністичних політичних таборів (1992–1994 рр.). Діяльність коаліційного уряду РЗДС-СНП на чолі з В. Мечіаром супроводжувалася труднощами в

соціально-економічній сфері, ускладненням відносин як з політичними опонентами, так і всередині коаліції.

Вибори 30 вересня – 1 жовтня 1994 р. означили початок третього етапу розвитку партійної системи – періоду другого домінування РЗДС в партійно-політичній системі і ескалації політичної конфронтації (1994–1998 рр.). Напівавторитарна коаліція на чолі з РЗДС із самого початку орієнтувалася у своїй діяльності на концентрацію влади й обмеження простору для вільної й демократичної політичної конкуренції в Словаччині. Західні країни не вважали Словаччину готовою вступити ні в НАТО, ні в ЄС.

Чергові парламентські вибори 25–26 вересня 1998 р. зафіксували новий етап розвитку партійної системи, що розпочався з консолідації "антимечіарівського табору" та ізоляції РЗДС з наступними процесами дезінтеграції партійного простору (1998–2002 рр.). Після виборів 1998 р. був сформований уряд широкої демократичної коаліції правоцентристських і лівих партій. Прем'єр-міністром став М. Дзурінда (Словацька демократична коаліція). Незважаючи на непрості взаємини правоцентристських партій, протягом 1998–2002 рр. у площині практичної політики, особливо в сфері здійснення реформ, ці партії зуміли зберегти достатній рівень згуртованості, необхідний для реалізації урядової програми, в основі якої лежали ліберальні підходи до економічного розвитку. Ряд системних перетворень, здійснених урядом М. Дзурінди, сприяв стабілізації внутрішньополітичного розвитку, швидко усунув демократичні дефіцити, успадковані від уряду В. Мечіара; налагодився діалог із Заходом.

Для кожного етапу розвитку партійної системи Словаччини характерна нестандартна конфліктна кліважна лінія, яка опиралася не на позитивну суспільну оцінку політичних процесів, а на негатив, небезпеку чи навіть страх. В 1990 р. йшлося про необхідність покінчити зі старим режимом; в 1992 р. в центрі постало питання про неефективно діючу федерацію; в 1994 р. мова йшла про усунення владної коаліції, яка дісталася до влади легально, але мала брак легітимності; в 1998 р. йшлося про відкидання влади В. Мечіара.

Таким чином особливості розвитку політичних партій і партійної системи в 1990-х рр. засвідчують доволі складну постсоціалістичну трансформацію Словацької Республіки порівняно з іншими країнами центральноєвропейського регіону, але попри все Словаччина продовжила свій поступальний демократичний розвиток.

А. В. Ковальов, студ., КНУТШ, Київ
andriy.kovalov@gmail.com

ДОСВІД ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Зрозуміло, що Україна не Росія, і досвід партійної системи жодним чином не впливає на українську партійну систему. Але, на мою думку інфо-

рмацію, яку ми отримуємо від дослідження партійної системи Російської Федерації – надзвичайно цінна для розуміння партійної системи України.

Інституціоналізація (від лат. Institutum – устрій, установа) – процес визначення і оформлення організацій, правових та інших структур для задоволення суспільних потреб [Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид. – К. : Генеза, 2004. – С. 236].

Після розпаду Союзу радянських соціалістичних республік – єдина правляча партія, втрачає свій вплив. Указом Президента Російської радянської федеративної соціалістичної республіки № 169 від 6 листопада 1991 року, діяльність КПРС була заборонена, а її організаційну структуру було – розпущено [Указ Президента РСФСР N 169 от 6 ноября 1991 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://document.kremlin.ru/doc.asp?ID=090083]. Заборона діяльності КПРС посприяло легалізації великого спектру нових політичних сил у Росії. Посприяло інституалізації політичних партій Російської Федерації, і прийняття нової Конституції – 12 грудня 1993 року.

Дослідник партійної системи Російської Федерації В. Журавльов вважає, що постання багатопартійності у Росії, після розпаду Радянського союзу нагадує ефект греблі, що розірвалась. Це спричинило до вивільнення великої кількості води, що переливалась усіма кольорами політичного і емоційного спектру. Але на думку Журавльова це не вплинуло на ефективність політичної системи Російської Федерації. На його думку це навпаки відкинуло Росії назад [*Журавлев В. В.* Феномен многопартийности в современной России // Политические партии России: история и современность. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – С. 543].

Станом на 1999 рік у Міністерстві юстиції Російської Федерації було зареєстровано 95 партій всеросійського рівня.

Державна дума Російської Федерації 21 червня 2001 року ухвалила Закон "Про політичні партії". Протягом 10 років до діючого Закону було внесено 27 поправок. У зв'язку із цим відбулось зменшення кількості легальних політичних партій. Їхнє число зменшувалось з двох причин: 1) невідповідність політичної партії вимогам Федерального Закону "Про політичні партії"; 2) злиття політичних партій.

У 2005 році, згідно норм Федерального закону "Про політичні партії" було зареєстровано 32 політичні сили. За не виконання норм законодавства було ліквідовано 16 партій. Зокрема практично всі з ліквідованих партій не відповіли вимогам, мати не менше 50 тисяч членів і як мінімум 45 регіональні відділення, які б містили 500 членів.

Напередодні парламентських виборів 2007 року, Федеральна реєстраційна служба провела перереєстрації усіх політичних сил. Вимогам законодавства, станом на жовтень 2006 року відповіли 19 політичних партій. На виборах 2007 року взяли участь 15 політичних сил. У міжвиборчий період 2008–2011 років про ліквідацію, злиття та зняття з реєст-

рації пройшли 8 політичних сил. Показовим є те, що 12 квітня 2011 року Європейський суд по правах людини визнав незаконною ліквідацію Республіканської партії Росії.

Напередодні виборів до Державної думи 2011 року Міністерство юстиції Російської Федерації підтвердило реєстрацію всього 7 політичних партій. Серед них: 1. "Єдина Росія", 2. "Комуністична партія Російської Федерації", 3. "Ліберально-демократична партія Росії", 4. "Патріоти Росії", 5. "Праве діло", 6. "Справедлива Росія", 7. "Російська об'єднана демократична партія "Яблоко".

Після виборів 2011 року до Парламенту потрапили чотири політичні партії, – "Єдина Росія", "КПРФ", "Справедлива Росія", "ЛДПР". Як реакція на системні порушення виборчого законодавства та фальсифікації, у період з 4 грудня 2011 року – 4 лютого 2012 року країною прокотились мітинги з вимогою чесних виборів. Найвідоміші серед них Московські виступи: мітинг на Тріумфальній площі, мітинг на Болотній площі, проспекті Академіка Сахарова. Акції протесту стали каталізатором кризи партійної системи, яку Російська Федерація переживає і досі. Криза партійної системи Росії полягає у тому, що сім політичних партій, що функціонують у політичній системі – втрачають довіру виборців, а відтак і легітимацію.

Специфіка сучасної партійної інституалізації у Російській Федерації пов'язана зі специфікою політичної системи. Відтак найперше варто зважити на унікальний феномен так званої "керованої демократії", який, як своєрідний політичний режим впливає на політичні партії.

В. В. Купровська, студ., КНУТШ, Київ
Vale787@meta.ua

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ

У своїй сукупності і взаємозв'язках політичні інститути утворюють політичну організацію суспільства, організаційну основу політичної системи. Деякі дослідники ототожнюють поняття "політична система суспільства" та "політична організація суспільства", однак при цьому затушовується організаційний аспект політичної системи, позначуваний поняттям "політична організація суспільства", а саме це поняття втрачає своє методологічне значення.

До політичної системи як її інститути входять ті, що пов'язані з функціонуванням політичної влади, а саме: – власне політичні організації, що прямо й безпосередньо здійснюють політичну владу у повному обсязі або, у крайньому разі, прагнуть до цього. Здійснення влади або боротьба за неї є головним у їхній діяльності. Власне політичними організаціями виступають держава й політичні партії; -невласне політичні організації, участь у здійсненні політичної влади для яких є лише одним із аспектів їх функціонування. Це громадсько-політичні організації професійні спілки, об'єднання підприємців, творчі, молодіжні, жіночі, ветеранські

об'єднання тощо; – неполітичні організації, якими є, наприклад, науково-технічні товариства, різноманітні аматорські об'єднання – товариства філателістів, рибалок, мисливців тощо, за звичайних умов не беруть участі у здійсненні політичної влади. Формально діяльність таких організацій не передбачає політичної функції, проте за певних умов, ситуативно вони можуть бути суб'єктами політики, виступаючи як групи тиску.

Центральна роль у політичній системі належить державі. Саме вона забезпечує політичну організованість суспільства, надаючи політичній системі цілісності і стійкості, орієнтуючи її на найважливіші суспільні цілі [*Білоус А.* Політико-правові системи: світ і Україна. – К., 1997. – С. 67]. Особливе місце серед діючих у політичній системі суспільства організацій посідають партії. Політичні партії є виразниками певних соціальних інтересів. Вони ідеологічно та організаційно об'єднують людей з метою здобуття, використання й утримання державної влади для задоволених інтересів. Кожна партія прагне зайняти таке становище в політичній системі, яке надасть їй можливість визначати політику держави або хоча б впливати на неї.

Важливими структурними компонентами політичної системи суспільства є: -регулятивна (або нормативна) підсистема, тобто сукупність політичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання політичних відносин. Головною складовою регулятивної підсистеми політичної системи суспільства є норми національного права. Норми права – це встановлені або санкціоновані державою і спрямовані на регулювання суспільних відносин загальнообов'язкові для всіх громадян і юридичних осіб правила поведінки. Політична система суспільства є неперервно функціонуючим соціальним утворенням. Складний і багатоплановий характер її не може бути розкритий без з'ясування основних форм і напрямів діяльності, способів і засобів впливу на суспільно-політичне життя. Політичний процес є практичною діяльністю, метою якої виступає досягнення певного політичного результату. Найважливіший елемент політичного процесу – прийняття і реалізація політико-управлінських рішень, що передбачає здійснення таких дій, як збирання й систематизація необхідної інформації, розробка на цій основі альтернативних пропозицій і проектів, формалізація рішення, тобто надання йому обов'язкової сили, втілення в життя і контроль за виконанням [Словарь терминов по теории государства и права / рук. авт. кол. Н. И. Панов. – Харьков : Основа, 1997. – С. 67]; -функціональна підсистема знаходить свій вияв не лише в політичному процесі, а й у політичному режимі, під яким звичайно розуміють сукупність методів і засобів здійснення політичної влади. Найважливішими показниками політичного режиму є рівень і ступінь демократії та реальний політико-правовий статус особи; – комунікативна підсистема політичної системи містить політичні відносини, тобто ті зв'язки між людьми та їх різноманітними спільностями, які складаються у процесі здійснення політичної влади або з її приводу. До цієї підсистеми входять як формалізовані відносини, що ґрунтуються на

нормах права і регулюються ними, так і ті неформальні зв'язки, що не закріплені у праві, але відіграють істотну роль у політичному житті.

Суб'єктами політичних відносин є індивіди та їхні різноманітні об'єднання, соціальні спільності, політичні інститути [*Пірен М. І.* Етнополітика. – К., 1997. – С. 59]. Передусім це відносини між соціальними спільностями – суспільними класами, соціальними верствами і групами, націями, народностями тощо. Другу групу складають відносини, однією з сторін яких є політична організація. Вони також мають важливе значення для характеристики сутності і функцій політичної системи, методів здійснення політичної влади. До третьої групи політичних відносин входять ті відносини, які складаються між політичними організаціями та установами – державою, партіями, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування тощо як усередині них, так і між ними. Якщо відносини між соціальними спільностями виступають як первинні, то відносини між політичними інститутами, що виражають їх інтереси, є вторинними. Іноді саме ці відносини, поряд з політичними організаціями, об'єднують поняттям політичної системи суспільства.

До числа елементів політичної системи суспільства належать також політична свідомість і політична культура. Вони складають духовно-ідеологічну підсистему політичної системи.

Політична свідомість є відображенням політичного буття, передусім політичних відносин. Це відображення відбувається у формі поглядів, уявлень, ідей, теорій тощо. Під політичною культурою звичайно розуміють сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки. За ширшого розуміння політичної культури до таких форм додають ще й характер і способи функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи. За будь-якого підходу до розуміння політичної культури її невід'ємними складовими визнаються політична свідомість і політична поведінка у найпоширеніших, типових їх формах. Саме такі форми, а не вся багатоманітність виявів політичної свідомості й поведінки є елементами політичної системи.

М. В. Морарь, докторант, КНУТШ, Київ

НОМЕНКЛАТУРА ЯК РІЗНОВИД КВАЗІПАРТІЙНОГО ЛІДЕРСТВА

Слово "номенклатура" – латинського походження (nomenclatura), що в перекладі означає (перелік, список імен). У політиці це поняття використовується досить широко, одним із значень його є "перелік посад", тобто кадри яких затверджують вищі органи. За радянських часів поняття "номенклатура" визначалося як "…перелік найважливіших посад, кандидатури на які попередньо розглядаються і затверджуються даним партійним комітетом (райком, міськом, обком партії тощо). Звільняються від роботи особи, що входять до номенклатури також лише з згоди вищестоящого парітійного органу" [Партийное строительство. – М., 1981. – С. 300].

Відзначимо, номенклатура, як соціальний феномен виникла після Жовтневої революції 1917 року в Росії, поступово зміцнивши і з часом узаконивши своє становище не тільки в СРСР, а і у всіх тоталітарних політичних системах XX століття. Початок організаційного закріплення номенклатуры як монополістичного привілейованого прошарку керівників стало утворення 1920 році у ЦК і губкомах РКП(б) обліково-розподільних відділів, які зосередили в своїх руках облік і розподіл відповідальних працівників в усіх галузях управління знівелювавши таким чином принцип виборності.

Слід підкреслити, що історія становлення радянської номенклатури досить тривала, тому певні її періоди якісно різняться один від одного. Зокрема, у період правління Й. Сталіна поняття номенклатура було найуживанішим у парітійно державних організаціях оскільки кожен із працівників був номенклатурним. Вона була відкрита, а ключову роль відіграв політичний капітал особистості – її світогляд, переконання, відданість партії. У 1980-х роках номенклатура стала закритою, неабияку роль відігравав освітній капітал особистості, її професійні знання, компетентність, ділові риси. Нові якості дали підстави дослідникам називати її технократією. Технократична номенклатура була готова обміняти політичні привілеї на економічний капітал. Це вагання, на думку фахівців, і спричинило швидкий розпад радянської політичної системи.

Сучасні дослідники досить критично оцінюють вплив і значення номенклатури, розглядаючи її як форму організації державної влади, окремий незалежний політичний інститут. Відбір Комуністичною партією лідерів усіх рівнів розцінюється як дії, що суперечили конституції СРСР, як захоплення ключових управлінських ланок і контроль за державою через номенклатуру.

Серед головних ознак номенклатури вчені виділяють наступні: монолітність (вся номенклатура належала до КПРС); ієрархічність; відсутність самовідтворення; географічна мобільність; внутрішня ротація; система привілеїв; відсутність національної ідентичності, космополітизм [*Криштановская О.* Трансформация старой номенклатуры в новую российскую элиту // Общественные науки и современность. – 1995. – № 1. – С. 52–53]. Саме ці обособливі риси і характеризують номенклатуру, на наш погляд, як різновид квазіпартійного лідерства.

Ядром номенклатури був апарат КПРС, що складався з партійних комітетів усіх рівнів (від райкомів до ЦК КПРС). ЦК КПРС призначав керівників (лідерів) парітійних комітетів союзних республік, країн та областей, а останні призначали керівників міських і районних партійних організацій. Отже, партія була єдиним каналом вертикальної мобільності. Основні владні функції були доступні тільки членам КПРС. Це і дало підстави М. Джиласу віднести партійну номенклатуру до правлячого класу, який монополізував державну власність. Специфіка цього класу на думку М. Джиласа, полягає в тому, що його могутність не у володінні власністю, а у володінні владою [*Джилас М.* Новый класс. Анализ ком-

мунистической системы. – Нью-Йорк, 1957. – С. 12]. М. Восленський, одним із фундаторів дослідження цього феномену політичного життя, вважав номенклатуру, як особливий тип чиновників, правлячим класом суспільства, якому належить вся повнота влади з такими її осоливостями, як пріоритетність партійного керівництва, диктат власної волі через підпорядкування державних і громадських органів партійним структурам та ін.

Домінантними рисами номенклатури був конформізм і безініціативність, кастовий характер відтворення і поповнення рядів, глибока відчуженість від інших соціальних верств. Головними критеріями відбору у номенклатури були особиста відданість керівництву і політична лояльність.

Слід підкреслити, що партія, яка прийшла до влади в Радянському Союзі і понад 70 років вела країну своїм особливим шляхом не була партією в західному розумінні соціал-демократії – з її відповідальністю перед електоратом та владними повноваженнями рядових членів партії з її обережним відокремленням влади лідерів організації від лідерів партії. Нова Комуністична партія менше брала до уваги доцільність, а більше доктрини стратегії. Це була система лідерства, що узаконила владу не рядових членів партії, не партійних лідерів в уряді, а лише ретельно відібраних і призначених на пости осіб, які виконували вказівки з використанням численної бюрократії. Це було лідерство апарату, що діяв за партійним фасадом.

Враховуючи все вищезазначене, автор дійшов до розуміння, що номенклатуру можна вважати як різновид квазіпартійного лідерства. Тому що, по-перше – лідерів ніколи і ніхто не вибирав. Вони призначалися. По-друге – лідерами не народжуються, а стають.

На нашу думку, партійний лідер – це авторитетна, визнана у своєму партійному середовищі особа, обрана керувати партією і здатна консолідувати громадян навколо спільної мети, найефективніше репрезентувати інтереси конкретної соціальної групи. Партійні лідери мають дотримуватися певного комплексу цінностей, до яких в ідеалі входять справедливість, рівність, цілісність, довіра. Якісними рисами сучасного партійного лідера безумовно є ерудиція, інтелектуальність, цілеспрямованість, енергійність, готовність брати відповідальність за ухвалення рішення та здатність викликати довіру у співгромадян.

На початку 90-х років номенклатура втратила свою роль у суспільстві. Однак, після розвалу номенклатурної системи в Україні не з'явилася нова система підготовки лідерів, відбору кадрів, яка відповідала б потребам суспільного розвитку, була б адекватною демократичному устрою країни. На сьогоднішній день, ця проблема залишається надзвичайно актуальною. Це зумовлено, насамперед, змістом тих радикальних перетворень які відбуваються в сферах державотворення та формування інститутів громадянського суспільства; необхідністю підвищення авторитету влади; подолання відчуження суспільства від влади, а чиновників від народу; потребою відбору керівних кадрів, не за принципом вірності будь-якому лідеру, а за принципом служіння інтересам справи.

Нова система підготовки лідерів, кадрів повинна формувати такі особисті якості, як відповідальність за долю країни, патріотизм, професіоналізм, гуманізм, соціальна справедливість, інноваційну поведінку тощо.

Таким чином, в Україні гостро потрібні нові, прогресивні системи підготовки лідерів, кадрів, які мають стати основою творення нової соціально-політичної системи.

А. Б. Москалюк, асп., КНУТШ, Київ

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ІДЕАЛ МОЙСЕЯ ОСТРОГОРСЬКОГО

У дореволюційний період досить активно розроблялася проблематика соціології політичних партій, політичної поведінки та електорального участі. На початку XX ст. розпочалося бурхливе зростання політичних партій, розробка їхніх ідейних, організаційних та політичних принципів, програм, стратегії і тактики.

Мойсей Острогорський, російський вчений, один з засновників партології, аналізуючи генезис, соціальний склад та членську базу партійних організацій, організаційну структуру та способи ухвалення політичних рішень, а також політичну стратегію та технологію впливу на електорат у своїй фундаментальній праці "Демократія та політичні партії", доходить висновку, що система "закритих" політичних партій, заорганізованих і бюрократизованих, відчужених від своїх рядових членів та від простих громадян, вимагає радикального реформування. М. Острогорський зазначає, що варто відмовитися від політичних партій старого типу, які протистоять одна одній у боротьбі за владу й вплив на суспільство, таких партій, що мають постійну структуру й організацію.

М. Острогорський пов'язує з політичним відчуженням основну небезпеку розвитку демократії, вважаючи, що "партійний формалізм посилив і загострив всі труднощі демократичного управління", "ще більше нахилив і без того вже похилу площину труднощів, по якій ковзала демократія" [*Острогорский М.* Демократия и политические партии. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1997. – С. 564].

Співвідносячи політичний формалізм держави з політичним формалізмом, продукованим політичною партією та її організацією, М. Острогорський заявляє, що: "За умов партійного формалізму ця небезпека (відчуження) досягає кульмінаційного пункту, тому що до морального примусу, проведеного партійною умовністю під маскою свободи додається ще сила організації з її дисципліною та постійними кадрами … Чим більше досконалою є організація, тим більше вона деморалізує партію і принижує суспільне життя. Але з іншого боку для того, щоб підтримати себе, партії дедалі більше потребують сильної організації…" [Там же. – С. 569]. Таким чином, розкриваючи діалектику партії та її організації, М. Острогорський не тільки, по суті, формулює закон, повторений Р. Міхельсом (закон олігархізації), але розкриває специфіку політичної партії як особливого механізму політичного відчуження.

Наростаюче політичне відчуження, пов'язане зі зростаючим впливом Кокусу (партійної верхівки), з одного боку, і зростанням індиферентності соціальних мас, з іншого, необхідно, на думку М. Острогорського зруйнувати, але не стільки відмовляючись від партії як політичної форми, скільки за рахунок зміни її організації.

Для М. Острогорського партії, профспілки та інші асоціації громадян – це, насамперед інструменти формування та вираження думок й інтересів громадян, а значить і демократія безпосередньо залежить від співіснування різноманітних протиборчих сил, що використовують своє право на таке об'єднування. Зняти дію механізму політичного відчуження М. Острогорський пропонував за допомогою системи відкритих асоціацій, створюваних для реалізації кожного конкретного інтересу й окремої мети. Прозорливість російського вченого підтвердилася появою в другій половині XX ст. нових соціальних рухів і так званих партій однієї проблеми. "Партія, що тримає своїх членів немов у лещатах, оскільки вони в неї увійшли, повинна поступитися місцем угрупованням, які б вільно організовувалися і реорганізовувалися залежно від змін значущих питань і спричинених цим змін у суспільній думці", – пише М. Острогорський. – Громадяни, розійшовшись з одного питання, йшли б разом з іншого питання" [Там же. – С. 567].

Привабливість політичних ідей М. Острогорського полягає в спробі комплексного вирішення таких проблем демократії, як узгодження загальних і приватних інтересів у демократії; проблеми ефективності демократичного управління та лідерства, проблеми меншості в демократії, свободі якої загрожує моральний тиск чисельної електоральної більшості; проблеми ефективної та регулярної політичної діяльності громадян, можливості їхнього реального впливу на політичний процес, а також проблеми досягнення справжньої свободи вибору індивіда в демократії.

Узгодження загальних і приватних інтересів в концепції "ліг" М. Острогорського досягається шляхом "природного відбору", коли в процесі виборів громадськість відбирає найбільш значимі цілі та вимоги, що запропоновані конкуруючими "вільними лігами", які в разі перемоги стають, таким чином, спільними інтересамі або "загальною волею". Громадяни обирають між різними вимогами груп в особі їхніх лідерів, які стають представниками думок, що підтримали ідею в парламенті, де вони беруть участь в управлінні і одночасно відповідають за реалізацію таких "добірних завдань". Таким чином вирішується не тільки проблема соціально-політичного консенсусу, якості лідерів та управління, але проблема меншості, яка постійно змінюючись не відчуває морального тиску й індивід відчуває себе більш вільним. М. Острогорський є прибічником змішаної моделі демократичного управління, відомої нам ще за часів Платона і Аристотеля як правління найкращих, засноване на рівності на підставі чеснот і заслуг. Головний докір недостатньості такої моделі полягає в тому, що при цьому вчений уникає або недооцінює особистопсихологічні фактори влади – владні орієнтації індивіда в політиці. Це зумовлено тим, що для М. Острогорського політична боротьба в ідеаль-

ному своєму розвитку зводиться до боротьби ідей. Відзначається, що боротьба за владу ним ігнорується також з причини того, що дана концепція ґрунтується на утопічній ідеї майбутнього суспільства, в якому інтереси "повинні бути зведені до ідей, звільнених від персонального елементу", тобто вузькості і дріб'язковості. Таке суспільство характеризується альтруїстичною залученістю громадян у політику. Серед інших недоліків моделі демократії М. Острогорського слід зазначити, що вона заснована на припущенні, що середньостатистичний громадянин здатен сформулювати адекватну компетентну думку з приводу суспільної користі різних вимог у сучасному складному суспільстві. Основним недоліком його моделі є недооцінка ним неминучості партикуляризму більшості вимог в сучасному диференційованому суспільстві – звідси малоймовірність досягнення необхідної згоди з більшості з них.

Концепція реформи демократії, також як і всі дослідження М. Острогорського, пронизана духом ліберального етосу і підпорядкована ідеї захисту демократичного ідеалу та справжньої моральної свободи індивідуума. Обґрунтування вченим значення етичного індивідуалізму, який повинен слугувати духовним орієнтиром у моральному об'єднанні громадян під егідою "загального блага" є центральною ідеєю його теорії демократії. Для М. Острогорського моральна свобода індивіда самоцінна, оскільки випливає з вимоги гідності людини, але разом з тим важлива й тому, що якість громадської думки зумовлює якість демократичного життя.

Демократичний ідеал М. Острогорського апелює до повернення реального значення конкретного індивідуума в політику, декларуючи пріоритет проблеми особистості, а не інститутів у демократії. Важливим є те, що головною ідеєю, яка надихала М. Острогорського, було створення орієнтиру, рух до якого буде постійно корегуватися життям, проте "ніколи так його і не досягаючи" [Там же. – С. 600].

А. І. Пономаренко, студ., КНУТШ, Київ
amerissis@i.ua

ІДЕОЛОГІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Сьогодні ідеологія стала ключовим елементом організації суспільного, у тому числі і політичного життя. Сучасний німецький філософ Е. Лемберг у своїй книзі "Ідеологія та суспільство" визначає поняття "ідеологія" як систему деяких ідей, що включає також цінності та норми і призначена об'єднувати людей, аби вони були здатні спільно жити і діяти. Лемберг також звертає увагу на те, що не можуть існувати політичні рухи, партії, суспільство загалом без ідеології, оскільки "ідеологічний вакуум для людини нестерпний", а тому "люди не можуть без тих цінностей і норм, які є основою їхнього способу життя і поведінки".

Таким чином, ідеологія – це духовний фундамент, на якому будується свідомість людини. Кожна нація має свою ідеологію і жодні зміни у суспільному житті не спроможні знищити те, що закладене в природі

людини – потребу в ідеології як усвідомленій меті суспільної діяльності. Ідеологія створює фундаментальну систему цінностей суспільства і держави, формулює стратегічні цілі суспільства, виходячи з корінних інтересів правлячої еліти і тих соціальних сил, на які вона спирається.

Правильно сформульовані ідеологічні доктрини дають змогу розробити адекватні підходи до соціальних процесів, проблем внутрішньої і зовнішньої політики. Ідеологія орієнтована на політичні реалії і дії, на політичний процес і має своєю метою залучити якнайширші верстви суспільства на свій бік.

За допомогою ідеології теоретично усвідомлені інтереси втілюються в ідеалах суспільного розвитку, практичній політиці держави і політичних партій, а також визначаються і реалізуються відносини до інших класів і соціальних груп.

Таким чином, ідеологія – це основний фактор становлення партійності сучасного типу. Прихильність до будь-якої ідеології відрізняє партії від профспілок, суспільних рухів і об'єднань за інтересами. Різноманітність ідеологічних напрямів стала базою для появи різних партій – демократичних, соціалістичних, ліберальних, комуністичних, анархістських, консервативних, тощо.

Політична ідеологія – це сукупність ідейних поглядів, що виражають та захищають інтереси певної групи, або груп населення. Це доктрина, яка обґрунтовує прагнення цієї групи отримати владу та здійснити певні перетворення у країні. За допомогою ідеології політичні сили обґрунтовують свої цілі й обирають засоби їх досягнення. Таким чином, ідеологія створює мотиваційну базу дій та поведінки політичних сил. Але, ідеологія іноді може виконувати функцію маскування справжніх інтересів та цілей політичної сили, яка об'єднує певних представників еліти. Як казав німецький вчений та публіцист Вільгельм Швебель: "Ідеології вигадують не для того, щоби зробити неможливе можливим, а для того, щоби забезпечити небагатьох всім можливим". Наступна функція ідеології – інтеграційна, яка полягає в об'єднанні людей різних груп суспільства.

Діяльність, яка пов'язана з виробленням і трансляцією ідеології, досить важлива для політичних партій: не випадково спочатку вони сприймалися саме як "союзи однодумців". Вираз Е. Берка: "Партія – це група людей, які об'єдналися, щоб спільними зусиллями на основі тих або інших принципів, що вони поділяють, забезпечувати загальнонаціональний інтерес" нерідко розглядається в якості одного з перших визначень даного поняття в його сучасному розумінні. Разом з тим місце ідеології у житті партій не є незмінним: ще М. Дюверже говорив, що ідеї й програми відіграють помітну роль на ранній стадії існування партій (причому ступінь їхнього впливу залежить від того, чи складаються партії на основі парламентських об'єднань чи "зовнішніх" стосовно останніх організацій), надалі вага "ідеологічного фактору" обумовлена головним чином типом організаційної будови партії. І хоча сучасні автори продовжують розглядати ідейні розходження як обставину, що визначає параметри партійних систем, ідеологічну функцію партій навряд чи можна назвати домінуючою.

Отже, коли йдеться про ідеологію партії, то, фактично, говориться про творення нею системи певних цінностей, образів, або запозичення нею вже існуючої системи. Наявність такої системи для публічної організації, яка розглядає своє існування у тривалій перспективі, є обов'язковою, як засіб самоідентифікації, інструмент протиставлення себе іншим партіям – політичним конкурентам. Ця система цінностей є також механізмом формування свого більш-менш сталого електорального поля підтримки. Зауважимо, що особливістю України є той факт, що саме лідер партії/блоку є носієм цих, проголошених політичною силою цінностей, їх ідеалізованим втіленням. Роль особистостей у політичних процесах в Україні важко недооцінити.

Сьогодні ідеологія – це конституйований елемент політики, тому її не можна відокремити від влади і владних відносин. Саме за допомогою ідеологічних категорій, зауважує К. Гаджієв, обґрунтовуються або заперечуються ті чи інші політичні інститути, політичні спрямування, соціально-політичні доктрини. Врешті-решт вона покликана надавати значущості інституційним стосункам між людьми, пояснювати політичні реальності в конкретно історичних умовах.

Політична ідеологія, яка являє собою систему концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя різних суб'єктів політики. Вона поєднує в собі пояснення політичної реальності і спосіб політичної дії, тобто поєднує теорію і практику, роздуми і дію, раціональні дії й емоційний настрій тощо. Така сукупність систематизованих ідейних поглядів дає можливість суб'єктам політики не тільки захищати свої політичні інтереси, але і мати цілісну орієнтацію в суспільно-політичному житті.

Політична ідеологія покликана розкрити як специфіку процесів двох видів розвитку – політичного та ідеологічного, так і їх взаємодію, взаємовплив у реальному житті. Тут ідеологічний процес розкривається з політичного боку, а політичний – з ідеологічного. Результатом цього є синтезоване знання про політичний та ідеологічний процеси.

На основі спільно виробленої політичної ідеології кожна політична партія розробляє свою політичну програму чи платформу. якщо політична ідеологія є ідейним підґрунтям будь-якої політичної діяльності, основним джерелом політичної позиції партії, вихідним моментом її діяльності (тобто формулює певні уявлення про те, яким має бути суспільство в ідеалі), то політична платформа (програма) більш конкретно і розгорнуто визначає план дій партії по втіленню в практику її ідеологічних засад на основних напрямках суспільного розвитку (економічному, зовнішньополітичному, соціальному, національному, духовному).

Одним із основних структурно-формуючих факторів політичної ідеології являються ті соціальні функції, які вона покликана виконувати, серед яких найважливішими є: теоретико-концептуальна (формулювання основних положень, які розкривають інтереси та ідеали того чи іншого класу, прошарку, нації, держави), програмно-політична (переведення соціально-філософських принципів та ідеалів у програми, гасла, вимоги

політичної еліти. Ця функція безпосередньо пов'язана з діяльністю політичних партій, союзів, об'єднань, виборчих блоків), функція оволодіння масовою політичною свідомістю (досягає позитивних результатів лише тоді, коли ідеї і положення ідеології відповідають поглядам і уявленням населення про спосіб життя, якому віддається перевага порівняно з іншими). Таким чином, ідеологія інтегрує суспільство на ґрунті свідомо сформульованих цілей.

Н. Н. Ротар, д-р політ. наук, проф.,
ЧНУ ім. Ю. Федьковича, Чернівці
Nrotar@rambler.ru

ЕВОЛЮЦІЯ ХАРАКТЕРУ ЧЛЕНСТВА В ПОЛІТИЧНІЙ ПАРТІЇ

Одним з найбільш потужних інституційних механізмів представництва є інститут політичних партій, однією з базових функцій якого є залучення громадян до політичного процесу. Партії структурують електоральний простір, вступають у безпосередню взаємодію з інститутами громадянського суспільства, мобілізують громадян до участі у виборах й інших процедурах, за допомогою яких інститути представницької демократії підтримують свою легітимність й ефективність. Процеси, що відбуваються в громадянському суспільстві постійно змінюють потреби та інтереси окремих громадян та їх груп, відповідно змінюється й характер відносин між інститутом партій та громадянським середовищем. Однак, в умовах політичних трансформацій досить часто генеруються ситуації, коли потреби та інтереси не знаходять адекватного відображення в структурі та функціях політичних партій. Одним з результатів такої невідповідності є дисфункції, які досить виразно виявляються як в організаційній (криза суті членства в політичній партії), так і змістовній (відсутність чітких цілей, розмитий характер функцій, зниження рівня довіри тощо) діяльності політичних партій. Затяжна дисфункціональність політичних партій призводить до виродження окремих функцій даного політичного інституту та набуття ними ритуального характеру. Найбільш яскравим проявом кризи інституту політичних партій є втрата найважливішої сутнісної якості будь-якого інституту політичної системи – деперсоналізацізованого характеру діяльності. Деперсоналізація на рівні політичних партій означає, що ефективне виконання інститутом своїх функцій не залежить виключно від переваг, інтересів та суб'єктивних бажань партійних лідерів. Втрата деперсоналізації означає, що даний політичний інститут поступово починає все менше й менше орієнтуватися на досягнення основних цілей свого існування, пов'язаних із забезпеченням конкретних соціальних потреб. Паралельно, інститут зазнає внутрішньої організаційної та сутнісної мутації. Для політичної партії найбільш вразливим до мутаційних змін є інститут членства.

В ідеальній моделі функціонування та взаємодії концентричних кіл лідерів партії обирають з числа активістів, які представляють широкий

загал членів партії, що належать до тієї частини електорату, інтереси якого намагається представляти партія. Однак з часом, політичні партії в більшості демократичних і постсоціалістичних країнах, не тільки не наближувалися до ідеальної моделі членства, а навпаки все більше віддаляються від неї, трансформуючи зміст самого поняття *членство в партії*. Осмислюючи ці процеси, К. Крауч зауважує, що вони відбуваються в умовах нової політичної реальності, яка для стабільних демократій може бути визначена як постдемократія – нова характеристика політичного, спровокована "вакуумом зліва у масовій політичній участі через занепад робітничого класу та кількісне зростання політичного класу, зв'язаного з іншою частиною суспільства переважно тільки через ділове лобі" [*Крауч К.* Постдемократия / пер. с англ. Н. В. Эйдельмана. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – С. 12]. Розвиваючі ідею постдемократії, науковець вказує, що це явище неминуче призводить до зміни форми керівного ядра партії, яка набуває форми еліпсу, що парадоксальним чином поєднує в собі риси і постдемократії, і переддемократичного минулого. Початком цих процесів стає ситуація, коли партійні лідери та партійні активісти намагаються винагородити себе, забезпечивши перманентний політичний успіх як нематеріальну винагороду. Поступово до еліпсу потрапляють професіонали (необов'язково прихильники політичні ідей партії), що наймаються партією для виконання певних функцій та групи лобістів, які працюючи на економічні корпорації, намагаються встановити контакти з політиками, чиї дії торкаються їх інтересів. Результатом такої еволюції інституту членства в партії є формування нового типу політичної партії, що формується "з внутрішньої еліти, яка самовідтворюється, є далекою від масових рухів, що утворюють її базу, і в той же час, затишно влаштувавшись серед декількох корпорацій, які в свою чергу, фінансують видачу підрядів на проведення опитувань громадської думки, послуги політичних консультантів та працю по залученню виборців в обмін на обіцянки партії в разі її приходу до влади щедро винагородити кампанії, що прагнуть до здійснення політичного впливу" [Там же. – С.98].

У дусі постмодерну пояснює суть розриву зв'язку між лідерами партії і рядовими членами британська дослідниця Х. Джохансен, порівнюючи членство в партії з членством в данс-клубі [*Johansen H.* Political marketing: More than Persuasive Techniques, an Organizational Perspective // Journal of Political Marketing. – 2005. – Vol. 4 (4). – P. 89]. Якість пропонованих партіями послуг повністю залежить від плідного співробітництва керівництва партії і членів партії. Водночас, членам партії – данс-клубу – все менше подобається у ньому "танцювати", тоді як керівництво партії – адміністрацію данс-клубу – це положення влаштовує. Х. Джохансен формулює справедливе питання, на яке непросто дати аргументовану відповідь: як довго такий "клуб" може утримати споживчий попит в конкурентному ринковому середовищі, навіть тоді, якщо зміст його існування змінений і узгоджений в результаті *подвійної змови* – міжпартійної та між партіями і державою?

Європейський досвід функціонування інституту членства в партії доводить, що жодна з існуючих моделей неідеальна, а обрання конкретною партією тієї чи іншої стратегії залежить від багатьох показників, базовими серед яких є тип політичної партії, організаційна модель, соціальна база (цільові електоральні групи), тип та характер політичної системи в якій утворена та діє політична партія. Зміст членства в партії змінився й під впливом того, що в умовах трансформації посилюється протиріччя між двома стратегічними цілями політиків: з одного боку вони прагнуть збільшити шанси своєї партії на перемогу шляхом відмови від чітких ідеологічних орієнтирів, з іншого – стимулювати інтерес виборців до виборів. Сьогодні жодна з впливових партій не формується на ґрунті класової ідентичності й не зорієнтована на модель політичної конкуренції, стрижнем якої є питання власності й способу виробництва, оскільки центральними проблемами міжпартійної конкуренції стають питання ролі України в процесах європейської інтеграції, зовнішньої політики, формату політичної системи. Проте, як ніколи актуальності набувають проблеми розвитку організаційних структур партій, які сьогодні скоріше нагадують клієнтели, в яких немає місця інституту членства, а самі партії не відчувають потреби діяти у форматі партій з багаторівневою організацією й масовим членством.

А. Ф. Руденко, студ., ДонНУ, Донецьк

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2010 р.

Формування та перемога політичної опозиції в Україні на початку 2000-х рр., парламентські вибори у 2006, 2007 рр. за пропорційною виборчою системою з виборчим порогом у 3 % спричинили відчутну трансформацію партійної системи України оскільки політичні партії вперше за роки незалежності отримали змогу здійснювати реальний вплив на процес прийняття державних рішень через втілення власних політичних програм у діяльності уряду.

Президентські вибори 2010 р. також підтвердили зростаючу роль партійної приналежності кандидата у президенти. Так, серед 18 зареєстрованих кандидатів, 11 були висунуті від політичних партій, а серед 7 самовисуванців, троє були лідерами політичних партій (І. Богословська ("Віче"), В. Ющенко ("Наша Україна"), А. Яценюк ("Фронт змін"). Більш того, перемогу на виборах одержав кандидат від партії – В. Янукович ("Партія регіонів").

Проте, аналіз розвитку політичних процесів в Україні 2010–2011 рр., зокрема – скасування політреформи 2004 р., результати місцевих виборів, новий Закон про парламентські вибори – 2012, засвідчує наявність помітних змін у партійній системі країни, що істотно відзначилося на ролі та місці політичних партій України. Отже, мета роботи – виявити

тенденції та особливості розвитку партійної системи України після президентських виборів 2010 р.

Слід зазначити, що питаннями ролі політичних партій у політичній системі українського суспільства та трансформації партійної системи у вітчизняній науковій літературі розглядалися у працях таких вчених, як Ю. Шведи, М. Примуша, М. Обушного, О. Бойко, О. Нікогосян, Е. Пуфлера, С. Кончука та інших.

Зміни, що відбулися у політичній системі України після перемоги В. Януковича, продемонстрували очевидні намагання закріпити за президентом роль активного і центрального учасника політичного процесу.

Так, вже з 1 жовтня 2010 р. в Україні рішення Конституційного Суду України було відновлено редакцію Конституції 1996 р. "за якою В. Янукович повернув собі розширені (у порівнянні з ВРУ) повноваження президента України. Президент повернув собі право призначати прем'єр-міністра і за його поданням членів уряду, а також звільняти уряд. Сам факт прийняття такого рішення свідчить про залежне становище цього органу судової влади від адміністрації президента" [*Мацієвський Ю.* Який режим будує В. Янукович і що з цього вийде? // Політичний менеджмент. – 2011. – № 1. – С. 284].

"Після виборів президента Конституційний Суд України дозволив формувати коаліцію окремим депутатам, а не фракціям. Парламент повернувся до моделі "правляча більшість-опозиція" і став підконтрольний президенту" [Там само. – С. 280].

Отже, внаслідок президентських виборів 2010 р. було відновлено вертикаль влади, а форма правління змінилась з парламентсько-президентської на президентсько-парламентську, а фактично на президентську. З перемогою президентської "Партії регіонів" на місцевих виборах, владна вертикаль замкнулася і стала жорстко централізованою.

Хоч і "Партія регіонів" отримала перевагу на місцевих виборах, ця перевага є "більше результатом маніпуляцій виборчим законодавством, використання "адміністративного ресурсу" в період виборчої кампанії та фальсифікацій під час підрахунку голосів – ніж вільного вибору громадян. Більше 30 % голосів відданих за "Партію регіонів" суттєво перевищують 13 % результат найближчого конкурента від опозиції, проте менш ніж 50 % явка, вже вдруге після президентських виборів, вказує на зростання апатії українців" [*Мацієвський Ю.* Спокуси авторитаризмом // Критика: Рецензії. Ессеї. Огляди. – 2011. – № 5/6. – С. 2–7]. Отже, констатуємо низьку легітимність і відсутність соціальної бази "Партії регіонів". До того ж неефективні реформи, скачки тарифів та інфляції, корупція і бюрократія стали головними ворогами рейтингу президентської партії [Парламентские выборы 2012 – готовь сани весной. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://freewave.com.ua/o-glavnom/parlamentskie-vybory-2012- %E2 %80 %93-gotov-sani-vesnoj/].

Але незважаючи на це, інституційні зміни та фактична апробація змішаної виборчої системи на місцевих виборах 2010 р., створюють

сприятливе середовище для збереження монопольного становища "Партії регіонів", хоча б, в ході електорального циклу 2012 року. Підтвердженням цього є ухвалення 17 листопада 2011 р. ВРУ України Закону України "Про вибори народних депутатів", яким передбачено, що вибори у 2012 р. проводитимуться за змішаною системою. Участь у виборах беруть тільки політичні партії, участь блоків партій не передбачена. Для політичних партій встановлено виборчій поріг у 5 % голосів виборців. Право висування кандидатів у депутати реалізується ними через партії або шляхом самовисування. Також згідно з законом, у виборчому бюлетені не буде графи "проти всіх" [Закон України "Про вибори народних депутатів" від 17.11.2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4061-17].

Очевидно, що головна причина повернення мажоритарної складової – катастрофічне падіння рейтингу провладної партії та можливість застосування незаконного впливу на виборців, так званого "адміністративного ресурсу". Адже в одномандатних виборчих округах провладні партії можуть отримати значно більше мандатів, ніж отримали б за умови застосування пропорційної системи із закритими списками, що підтвердили результати парламентських виборів 2002 р.

Схожі цілі переслідує норма, яка дозволяє брати участь у виборах самовисуванцям. Безпартійних набагато легше буде аргументувати для вступу у свою фракцію [Парламентские выборы 2012 – готовь сани весной. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://freewave.com.ua/oglavnom/parlamentskie-vybory-2012- %E2 %80 %93-gotov-sani-vesnoj/].

Прийнятий закон також націлений проти "іменних" блоків, які створюються під розкручені бренди. Ця норма дуже послаблює позиції В. Литвина, і звичайно ж, Ю. Тимошенко. А у зв'язку із позбавленням можливості голосувати "проти всіх" можна передбачити, що апатичний електорат переважно не піде на вибори, що свідчитиме про можливість фальсифікації результатів (голосування за тих, хто не прийшов) та збільшення рівня абсентеїзму.

Таким чином, зміна електоральної формули безсумнівно призведе до формування пропрезидентської більшості у новому за складом парламенті. І це пов'язано, насамперед, з тим, що політичні партії України так і не стали тією силою, яка здатна ефективно впливати на долю розвитку держави. Серед багатьох факторів, що впливають на процес переходу багатопартійності в партійну систему держави, важлива роль належить такому феномену, як "партія влади", на яку вже перетворилася "Партія регіонів". Адже, "після президентських виборів 2010 року "Партія регіонів" вже володіє 80 % посадових позицій у системі місцевої виконавчої влади" [*Конончук С.* Партійна система України: ідеологічний вимір. – К., 2010. – С. 71]. До того ж "Партія регіонів" вже продемонструвала свої політичні інтереси та політичну волю. Так, підтвердженням того, що "Партія регіонів" відстоює інтереси потужного капіталу може слугувати процес прийняття Податкового кодексу України у 2010 р., що викликав хвилю невдоволення (так званий "економічний майдан").

Отже, можна констатувати, що після президентських виборів 2010 р., відбувається трансформація партійної системи України до домінуючої влади у варіанті монополії "партії влади", що не сприяє інституціоналізації партійної системи, а фактично веде до повернення "однопартійності". Адже ця монополія веде до ослаблення, "вимирання" політичної опозиції та підриває стимули до масової політичної участі, що стає потенційною загрозою демократичним цінностям.

С. А. Теслюк, студ., КНУТШ, Київ
slsveta@gmail.com

ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Діяльність політичних партій завжди так чи інакше пов'язана з використанням фінансових ресурсів, бо реалізація політичних кампаній не можлива без серйозних матеріальної бази. Розглядаючи фінансування політичних партій в країнах Європи слід розрізняти особливості країн Східної Європи (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Чехія) та країн Західної Європи (Бельгія, Данія, Італія, Німеччина, Франція, Швеція).

Якщо говорити про особливості фінансування політичних партій в країнах Східної Європи, то варто зазначити, що головним джерелом фінансування є держава, як і в більшості Європейських країнах. *А, наприклад, частка членських внесків у фінансуванні партійної діяльності дуже мала і першопричина полягає у відсутності самого масового членства.* В країнах Західної Європи основними джерелами фінансування партій є членські внески (в більшості країн сума щорічних членських внесків до партійних бюджетів складає від 15 до 45 % загального фонду політичної партії) та державне фінансування. А державні субсидії покривають більшість витрат (до 50 %), пов'язаних з фінансуванням основних (великих) політичних партій.

Проаналізувавши систему фінансування політичних партій, можна умовно зобразити схему джерел доходів партій:

	Бельгія	**Латвія**	**Литва**	**Німеччина**	**Польща**	**Франція**	**Швеція**
Членські внески	20 %	10 %	10 %	30 %	20 %	30 %	25 %
Державне фінансування	50 %	25 %	35 %	30 %	40 %	50 %	35 %
Благодійні пожертвування від фізичних та юридичних осіб	15 %	40 %	35 %	20 %	20 %	0	25 %
Прибутки від діяльності підприємств, заснованих політичною партією	5 %	15 %	10 %	12 %	10 %	15 %	10 %
Інші джерела	10 %	10 %	10 %	8 %	10 %	5 %	5 %

Лише дані Німеччини були виведені німецьким дослідником Карлом-Хойнц Нассмахером, а інші – було підраховано мною за такими джерелами: 1) Бельгія: Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, Центр політичних досліджень. – Л.: ЦПД "Астролябія", 2005; 2) Латвія: Романюк А., Шведа Ю., Шумельда О. Політико-правові аспекти фінансування політичних партій: світовий досвід та Україна. – Львів, Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003 (монографія); Ercan Yavuz. Government bill to reform political party financing laws // Sunday's Zaman. – 2 January 2011 (http://www.todayszaman.com/news-231335-government-bill-to-reform-political-party-financing-laws.html); 3) Литва: Обушний С. Фінансування діяльності політичних партій у країнах з розвиненою економікою // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2006. (Економіка; Вип. 86/87); Офіційне видання центральної виборчої комісії "Valstybes zinios" (http://www.valstybes-zinios.lt); 4) Німеччина: Нассмахер К.-Х. Порівняльний аналіз фінансування політичної діяльності у країнах з розвиненою демократією // Політичні фінанси: регулювання і практика. Міжнар. конф. – К, 2002; 5) Польща: Романюк А., Шведа Ю., Шумельда О. Політико-правові аспекти фінансування політичних партій: світовий досвід та Україна. – Львів, Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003**;** 6) Франція: Обушний С. Фінансове забезпечення діяльності політичних партій в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. Екон. Наук: спец. 08.00.08 "Гроші, фінанси і кредит" – К., 2008; 7) Швеція: Шведа Ю. Фінансування політичних партій як механізм соціального регулювання політичної активності населення: європейський досвід й українська практика // Вісник київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. Вип. 63–65, 2004.

Кожна з країн має свою специфіку, наприклад:

- у Франції діє радикальна норма, яка забороняє юридичним особам у будь-якій формі фінансувати політичні партії, а обсяг державної підтримки залежить від кількості отриманих голосів на виборах;
- Швеція одна із не багатьох європейських країн, де партії мають право зберігати в таємниці імена своїх спонсорів чи форми фінансування, а за рахунок державного бюджету оплачуються видатки партій не лише на виборчі, а й на інші агітаційні матеріали партій;
- у Латвії існує обмеження на суму благодійного пожертвування – одна особа (фізична чи юридична) не може пожертвувати одній партії більше, ніж 47700 доларів на рік, а щодо державної підтримки, то кожна з партій, що бере участь у виборах безкоштовно отримує час для двох десятихвилинних програм на державному радіо і стільки ж – на телебаченні;
- у Литві закон не встановлює обмежень на суму одноразових пожертвувань від фізичних чи юридичних осіб, проте існує і досить жорстко контролюється дотримання загального ліміту коштів, витрачених на передвиборчу кампанію, а надані державою кошти використовуються для оплати ефірного часу на державному радіо та телебаченні, на друк

виборчих плакатів політичних партій та для публікації програм та списків кандидатів у газетах;

- в Німеччині обсяг державної підтримки політичних партій залежить від суми членських внесків і приватних пожертвувань, що їй вдалося залучити, а також існує норма, яка зобов'язує політичні партії складати щорічні публічні звіти про свою діяльність.

Міжнародний досвід засвідчує, що стабільним джерелом фінансування політичних партій є державне фінансування. Основними стимулами для державного фінансування у деяких зарубіжних країнах є попередження (протидія) політичній корупції. Оскільки загальновідомо, що реалізація різнопланових цілей та завдань, які стоять перед сучасними партіями, вимагає суттєвих інвестицій.

А. О. Шапошніков, студ., КНУТШ, Київ
antinantin@rambler.ru

ВПЛИВ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ЧИННИКА НА ПАРТІЙНУ СИСТЕМУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Партійна система країни – це сукупність політичних партій та зв'язків між ними, а також норм, що регулюють їхню діяльність. Серед чинників, що безпосередньо впливають на партійну систему та зумовлюють її тип, можна назвати наступні: форма державного правління та політичний режим, виборча система, історичний досвід, національний менталітет, поточна політична ситуація (всередині країни та у світі). Партійна система – явище достатньо динамічне, тому визначити момент, коли саме вона трансформується в систему іншого типу, досить складно. Проте існує два об'єктивні кількісні показники, що дозволяють робити висновки – соціологічні опитування та результати виборів, і, як наслідок, розклад сил в парламенті. Саме останній показник, враховуючи український досвід, коли майже кожні вибори відбуваються за новою системою, пропонується як визначальний. Щоправда, слід враховувати, що протягом однієї каденції Верховної Ради можливі серйозні зміни на політичній арені. Найяскравіше це показує робота ВРУ нинішнього, шостого скликання.

Відомо, що до 1990 року в УРСР існувала типова *однопартійна* система, закріплена на конституційному рівні (6 стаття Конституції СРСР). Саме реформа політичної системи, проведена у 1989–1990 рр., відкрила шлях до багатопартійності в Україні.

Перші дві парламентські кампанії, що відбувалися за старою, радянською мажоритарною системою абсолютної більшості, показали, що процес партизації не охопив значним чином українське суспільство і політикум. Лише Народний Рух України та Комуністична партія України змогли сформувати фракції на партійній основі. Зникнення КПРС породило вакуум як у системі державної влади, так і у партійній системі, який не змогла заповнити жодна сила – ані НРУ, ані популярні ліві партії.

Таку партійну систему, називають *атомізованою*, коли партії усунуті від прийняття політичних рішень.

Нова Конституція України 1996 р., яка закріплювала президентсько-парламентарну форму правління, давала можливість президенту контролювати діяльність уряду. Але навіть в цих умовах другий Президент України Леонід Кучма прагнув знайти партію, що стала б його опорою в парламенті. Спочатку це була Народно-демократична партія, потім Соціал-демократична партія України (об'єднана).

Виборчий закон 1997 року, що запроваджував змішану виборчу систему на виборах до Верховної Ради, підвищував роль політичних партій, адже половина депутатського корпусу мала формуватися за партійними списками. Все більше депутатів-мажоритарників також ставали висуванцями партій.

Найпомітнішою політичною подією України кінця 90-х стали президентські вибори 1999 р., коли країна поділилася на прихильників Кучми і Симоненка, "правих" та "лівих". Ці, а також подальші події другого президентського терміну Кучми (акції "Україна без Кучми" та "Повстань, Україно!", вибори 2002 р.), закріпили нову партійну систему – *поляризованого плюралізму*, коли відбулося чітке розмежування по лінії "влада-опозиція". Причому під опозиційними знаменами часто збиралися партії різної політичної спрямованості – як праві, так і ліві. Українською особливістю втілення цієї системи на практиці стало те, що деякі партії за досить короткий термін побували в обох таборах.

Піком політичного протистояння стали вибори Президента України 2004 р., коли, як ніколи, країна розділилася на "своїх" і "чужих", а всі впливові політичні партії заявили про підтримку якогось із двох кандидатів.

Зміни до Конституції України 2004 року, зокрема розширення повноважень парламенту та виборча реформа і обрання нового президента значно посилили значення партійної системи у політичному житті країни. Адже саме парламент і сформований на основі коаліції, утвореної за партійним принципом, уряд мали тепер істотно більші повноваження, ніж глава держави. Попри продовження поділу політичного спектру на "помаранчевих" та "біло-блакитних", протистояння між двома таборами вже не носили антагоністичного характеру. За підсумками виборів 2006 та 2007 років основу депутатського корпусу склали висуванці партій з доволі поміркованими, розмитими, центристськими гаслами. Це дозволяє класифікувати партійну систему України цього періоду як систему *поміркованого плюралізму*.

Президентські вибори 2010 р. вже не відзначилися активною конфронтацією. Далися взнаки і конституційна реформа, і економічна криза, і втома виборців від політики та старих фігур. Проте до січня 2010 року визначилися не лише лідери перегонів, а й провідні політичні сили – Блок Юлії Тимошенко, очолюваний ВО "Батьківщина", та Партія регіонів, чого раніше не спостерігалося. Фактично тепер за кандидатами у президенти стояли не два табори, що складалися з конгломерату різних

партій та політичних діячів, а дві політичні сили зі своїми сателітами. Частина політичних гравців усунулися від процесу, закликавши голосувати проти всіх, чого не спостерігалося у 2004 році.

Реванш Партії регіонів та Віктора Януковича на останніх президентських виборах спричинили традиційне для української політики явище парламентської дефекції (відступництва) – зміни депутатами своєї політичної орієнтації і фракційно-партійної приналежності. Але у 2010 році воно стало як ніколи масовим, а з внесенням відповідних змін до парламентського регламенту – ще й цілком законним.

Подальші події, зокрема місцеві вибори 2010 р., скасування конституційної реформи, продовження терміну повноважень парламенту та запровадження змішаної виборчої системи, кримінальне переслідування опозиційних політиків, засвідчили про зміцнення позицій партії влади. Спостерігається *тенденція* до встановлення партійної системи *домінування*, коли одна політична партія має відчутну перевагу над іншими впродовж тривалого часу. До проведення чергових парламентських виборів про це ще не можна говорити, як про доконаний факт – в Україні не одна "партія влади" втрачала вплив після парламентських виборів, але слід визнати, що жодна опозиційна сила не може змагатися з Партією регіонів за своїм організаційним, фінансовим, адміністративним ресурсом та популярністю серед населення – попри падіння рейтингу влади, зростання впливу опозиційних партій і політиків не спостерігається.

Підсекція
"ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА"

А. В. Алєксєєва, студ. КНУТШ, Київ

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Здобувши незалежність Україна задекларувала розбудову демократичної держави, що передбачало суттєві інституціональні, політико-правові перетворення, а також зміни у сфері соціальних відносин. Соціальні умови для становлення демократії виникають на рівні громадянського суспільства, формування якого обумовлено багато в чому чинниками соціокультурного характеру. Актуальність цієї проблематики постає у проблемі подолання тоталітарної спадщини, яка обумовлена вирішенням суперечки в суспільній свідомості двох дискурсів: громадянського та клієнтельного, а також притаманним їй домінуванням держави над громадянським суспільством, над особистістю, зневагою її прав та свобод. "Завдання постає у тому, щоб створити в Україні реальні умови для перетворення індивіда у відповідальну особистість, у справжнього

громадянина своєї країни, для захисту прав та свобод громадян, їхніх інтересів та потреб", зазначає один з дослідників проблеми формування громадянського суспільства Р. А. Черноног [*Черноног Р. А.* Держава та громадянське суспільство: соціокультурні аспекти розвитку : автореф. дис. … канд. філос. наук / Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2003. – С. 2]. І. Дзюба, один із очільників українського громадянського та інтелектуального життя, справедливо фокусує увагу на тому, що українська культура та громадянське життя не тільки перебувають у стані колапсу, але й не "становлять повної структури, оскільки їм бракує інституційних ланок, що мають розвинуті суспільства" [*Дзюба І.* Майбутнє нової східної Європи. – К., 1990. – С. 4–11]. В першу чергу йдеться про відсутність національно-культурного опертя, яке б надало можливість для вільного функціонування приватної та публічної сфери.

На початку становлення української незалежності були небезпідставні надії на те, що паростки громадянської свідомості активізують суспільство та поступово згасять в світогляді українців радянський патерналізм. Не виправдались ці надії передусім через те, що "система" не розкріпачила особистісний світ українців, а навпаки в психологічному та моральному плані ще більш її пригнічила та закріпачила. Імплементація ідеальних вимірів громадянського суспільства в Україні відбувається не тільки хаотично, а й не спирається на комплексне переосмислення традиційної соціокультурної спадщини та тривалого комуністичного досвіду. У більшості населення ми спостерігаємо клієнтельну суспільну свідомість, яка передбачає бюрократичне адміністрування, поглинання бюрократичною системою приватного та суспільного життя людей їх життєвого досвіду [*Пасько Я.* Соціокультурні чинники громадянського суспільства: Центральна Європа та Україна // Схід. – 2009. – № 8]. Такий стан тяжко назвати непередбачуваним, адже в соціальній історії ніхто не починає своє життя з початку. Вступаючи в суспільне життя, кожна особистість, спільнота, нація вже має певні вихідні умови для власного відтворення : культурне та соціальне середовище, історичний досвід, соціокультурний простір. Українське громадянське суспільство увібрало в себе свої історичні традиції і певним чином трансформувало їх в сучасних умовах, але цим трансформаціям не вистачило відтворення певного рівня солідарності та громадянської культури. Також слід приділити увагу міграційним процесам, як втіленням певної відкритості громадян до прийняття та присвоєння в іншому континуумі певних духовних та матеріальних благ, відсутніх на батьківщині або недостатньо розвинутих, це процес свідомої втечі українців від тоталітарної спадщини. Його не можна сприймати, як звичайне переміщення людей, разом з ними мігрує влада, знання, засоби праці, мистецькі та культурні цінності, досвід та фінансові ресурси. Наше суспільство виявилось не здатним перейняти центральноєвропейські зразки громадянського суспільства, а та частина суспільства, яка свідомо була готова перейняти ці зразки, не знаходячи підтримки у державі, доцільнішим вирішує переймати духовні

та матеріальні блага за коронами своєї батьківщини. Українська інтелігенція не здатна була запропонувати вдалі та зрозумілі для пересічного українця форми самоорганізації.

Життєвий світ українців не здатний протистояти бюрократичний системі. До того ж зміни в економіці й технології значно випередили зміни в соціокультурній сфері. Все це призвело до певного стану аморфності суспільства, відповідні процеси за такого стану не можуть бути активними, а довіра між індивідами з незначним ступенем свободи не буває високою. В середині громадянського суспільства, яке має виступати як єднальна ланка між державою та суспільством, взаємовідносини мають бути консолідованими та основаними на взаємопідтримці та солідарності. Вихід з аморфного стану та стану пригнічення можливий лише через відтворення соціокультурної тканини суспільства, яка має стати ціннісною основою автентичного громадянського суспільства в Україні. Очевидно, що це завдання не одного десятиліття.

Л. А. Андріянова, КНУТШ, Київ
idlujinska@meta.ua

РОЛЬ ЛЮДИНИ В ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність теми : варто сказати, що тема є досить актуальною, оскільки ми живемо в правовій державі, яка складає комплекс інститутів, в основі яких лежить громадянське суспільство, де людина є його складовою, певним "продуктом" громадянського суспільства.

Історіографія теми : На сучасному етапі видано низку праць, монографій, періодичних видань, законів, окремих статей тощо. Серед них : Литвин В. "Громадянське суспільство: міфи і реальність", Пасько І., Пасько Я. "Громадянське суспільство і національна ідея", Бойчук М. А. "Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії", Колодій А. Ф. "Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього", Якубовський О. П. "Державна влада і громадянське суспільство : система взаємодії"; Закон України "Про громадянство" від 18.01.2001 та інші нормативно – правові акти. Вивченню ролі громадянського суспільства присвячені низки публікацій, а також спецкурси, навчальні програми, курси правознавства в сучасних українських університетах, академіях юридичного спрямування.

На мій погляд, роль людини є провідною темою для дослідження, є актуальною в наш час, оскільки з розвитком правої думки в Україні та за кордоном посилюється інтерес до вивчення проблем суспільства в різних галузях науки : соціологія, філософія, правознавство, історія, які пропонують вирішення питань з точки зору свого предмету науки.

Варто враховувати сучасні тенденції розвитку суспільства в Україні та за кордоном. Порівняльні аспекти в дослідженнях та залучення даних наук в комплексні дають змогу якомога глибше та змістовніше дослідити дану проблематику.

Словосполучення "громадянське суспільство" – сучасні політичні діячі та журналісти вживають для означення такого суспільства, яке має достатню "силу", що забезпечує певну автономію та захист громадян від авторитарних та гегемоністських зазіхань держави. Ідея такого суспільства орієнтує політичну думку на те, що для утвердження вільного соціального життя важливі ринок і ліберальна держава [Енциклопедія історії України / за ред. В. М. Литвина. – К. : Наукова думка. – 2004. – Т. 2. – С. 215–216].

Від 1970-х років ця ідея стає концептуальним підґрунтям боротьби за демократію в країнах з авторитарними режимами у Східній, Центральній Європі, Азії, Африці та Латинській Америці. Проблема формування та зміцнення громадянського суспільства стала пріоритетною для багатьох тисяч неурядових організацій в усьому світі [Там само. – С. 215].

Інтелектуальні корені цієї концепції простежуються у книзі Алексіа де Торквіля "Демократія в Америці" (1835 р.), в якій підкреслюється значення незалежних асоціацій у громадянському житті й у сприянні розвитку демократії [Там само].

Слід зазначити, що людина безпосередньо взаємодіє із суспільством. Вона складає його основу, може впливати на суспільство опосередковано чи конкретно, а також піддаватися суспільним впливам. Громадянське суспільство має врегульовуватися державою як основна ланка, проте не варто забувати, що будь яке суспільство може бути врегульоване не тільки апаратом примусу, а й силою громадської думки, яка з моральних аспектів має сильнодіючий вплив на людину з точку зору людської психології.

Суспільство – це певна спільність людей, але сама сукупність людей суспільства не утворює, бо суспільство – це не просто люди, а система відносин, у які ці люди вступають у процесі своєї життєдіяльності. Тому традиційно суспільство розглядається не як сукупність індивідів, а як найвищий ступінь організації живих систем – самостійний соціальний організм, який функціонує і розвивається за лише йому притаманними ознаками та законами [*Котюк І., Котюк О.* Курс правознавства. Ч. 1. Основи теорії держави і права : навчальний посібник. – 2 вид. доп. і випр. – К. : Версія ; Видавець Іван Котюк, 2008. – С. 89–91].

Тобто, суспільство – це люди, пов' язані системою зв'язків і відносин, які складаються між ними у процесі їхньої життєдіяльності [Там само. – С. 89].

Можна сказати, що складовою такого поняття як "громадянське суспільство" є саме суспільство з його особливостями. Варто сказати, що громадянське суспільство формується історично, відображаючи якісні характеристики суспільства, які набуті в процесі його розвитку і спирається на самоврядний потенціал суспільства, яке здатне до самоорганізації. Суспільство повинне скеровувати державу у правильному напрямку і навпаки. Це дасть змогу державі "чути суспільство", націю, народ, а суспільстві дасть "поштовх" до саморозвитку, самовдосконалення.

Варто наголосити на позитивних сторонах суспільства та негативних тенденціях. Якщо розглядати громадянське суспільство як сукупність

громадських інститутів, які сформовані на добровільних засадах, діють на добровільних засадах у межах Конституції та законів, за посередництвом яких індивіди вільно реалізують свої основні природні права і свободи [Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, Л. Л. Богачова та ін. – Х. : Право, 2002. – С. 55], то громадянське суспільство має враховувати інтереси кожної людини, індивіда, громадянина. Беручи до уваги негативні сторони, то громадянське суспільство базується на засадах публічного інтересу, власності, майнової диференціації, поділу. Цей фактор теж варто враховувати, адже суспільство не є окремими, рівним за соціальним статусом осередком реалізації та розвитку індивідів.

Слід зазначити, що громадянське суспільство на відміну від держави не утворює структуру, а має діяти в інтересах громадян і ля громадян, суспільства, керуючись нормативно – правовими актами та законодавчими принципами, які дозволяють упорядкувати різного роду суспільні відносини.

На сучасному етапі людина піддається тенденціям політики, ЗМІ, інформаційному суспільству,, тобто "розчиняється" в суспільстві як індивід, особистість. Звісно, зараз людина має більше прав, ніж в радянський час, де діяла "тоталітарна машина" і приречена бути вільною, як зазначають філософи – екзистенціалісти, проте людина втрачає себе. З іншого боку людина виступає як об'єктом соціальних відносин, а її права задекларовані Конституцією України. Можливості людини не обмежені і вона має впливати на ситуацію в країні, творити суспільство, висловлюючи свою думку, аргументуючи її, бо вона не має йти за більшістю, якщо того не бажає.

На мою думку, від людини залежить суспільство також, оскільки демократичне суспільство базується на свободі голосу, вільного висловлювання, а не придушення власних позицій. Звичайно, суспільна думка може певною мірою впливати на свідомість, на зміну рішень, проте вона немає бути вирішальною, адже людині гарантовані права, які вона має на власний розсуд скеровувати, а не ставати заангажованою маріонеткою в руках сильнодіючого, впливово суспільства.

Н. О. Балабанова, студ., КНУТШ, Київ
tiesto4ka@gmail.com

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Визначення ролі соціальних мереж у розвитку глобального громадянського суспільства значною мірою залежить від тлумачення змісту поняття "глобальне громадянське суспільство". Існуюче тлумачення громадянського суспільства як сфери громадянської активності і самоорганізації, яка є незалежною від правової держави, але існує в зоні його

юрисдикції, не могло бути автоматично перенесене на глобальний рівень з характерними для нього транспарентними національними кордонами і новими можливостями транскордонної взаємодії у політичній, економічній, соціальній і культурній сферах.

Поява теоретичного концепту глобального громадянського суспільства у другій половині 90-х рр. XX ст. було зумовлене процесами зростання масової активності на глобальному рівні, що найбільш яскраво виявилося у різноманітних протестних рухах, відомих під назвою "антиглобалістський рух". Його найактивнішими осередками поступово стали міжнародні неурядові організації, неурядові і профспілкові організації, суспільні рухи.

На цей час уже цілком виразно заявили про себе і процеси формування світової еліти, до складу якої увійшли нові гравці світової політики, такі як міжнародні урядові організації та транснаціональні корпорації. Саме вони сьогодні у все більшій мірі привласнюють собі право визначати пріоритетні напрямки світового розвитку, а отже, в очах світової громадськості несуть повну відповідальність за ефективне та своєчасне розв'язання його суперечностей.

Таким чином, на глобальному рівні дихотомія "громадянське суспільство/правова держава" поступається місцем дихотомії "глобальне громадянське суспільство/світова еліта". Новітні засоби масової комунікації створили необхідні передумови для формування світової суспільної свідомості з характерними для неї універсальними цінностями, що дозволяє долати перешкоди на шляху транснаціональної самоорганізації світової громадськості.

Яку ж роль у розвитку глобального громадянського суспільства відіграють соціальні мережі?

Соціальна мережа (від англ. *social networking service*) – це платформа, онлайн-сервіс або вебсайт, призначені для організації соціальних взаємовідносин. Основними принципами соціальних мереж є, з одного боку, вільна комунікація, необтяжена втручанням державних структур, і з другого, можливість взаємного рівноправного спілкування між всіма їх членами. Саме ці принципи соціальних мереж визначили такі особливості антиглобалістського руху, як відсутність традиційної пірамідальної ієрархії, горизонтальність, кооперацію учасників, чіткість і швидкість створення і розпаду структур, відкритість для "входу" і "виходу", загальнодоступність ресурсів (насамперед інформаційних), рівноправність учасників незалежно від їх ролі, масштабу і ресурсів, вторинність форм і структур стосовно змісту діяльності, принцип мережної або консенсусної демократії.

Зазначені принципи соціальних мереж сприяли бурхливому зростанню числа міжнародних неурядових організацій і розширенню кола їх учасників. За допомогою Інтернету до обговорення проблем світового розвитку отримали можливість долучитися сотні тисяч (а інколи і мільйони) людей. Про виникнення простору глобального дискурсу заговорили зарубіжні і вітчизняні вчені, вказуючи на його особливу роль у зростанні соціаль-

ної і політичної активності людей та активізації діяльності міжнародних неурядових організацій [Див. *Пушкарева Г. В.* Глобальное гражданское общества // Политология: Лексикон / под ред. А. И. Соловьева. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – С. 62].

Ключовою особливістю глобального громадянського суспільства є зростаюча популярність соціальних мереж, що функціонують у інформаційному суспільстві. Мережева організація здійснює вплив на економічні, політичні та культурні зміни у сучасному світі. Інтеграція та конвергенція інформаційних технологій і нових соціальних технологій дозволяє громадянам та громадським організаціям, глобальному громадянському суспільству створювати швидку та ефективну комунікацію. Завдяки цьому зростають ресурси контролю над державними організаціями та окремими функціонерами, що створює ситуацію генези "прозорого суспільства".

Громадянське суспільство розвивається динамічніше та набагато ефективніше, завдяки інтернетизованим соціальним мережам, новим тактикам вислизання від "всеосяжного ока влади". Професійні, гендерні та інші групи мають набагато більше засобів та інструментів для консолідації в "он-лайні" та здійснення соціально-політичних акцій в "офф-лайні".

Організаційну та інституціональну цілісність, елемент "глобальності" громадянське суспільство набуває за умови існування міжрегіональних, трансконтинентальних стійких зв'язків на основі соціальних мереж. Такі інтернетизовані мережі дозволяють стверджувати, що громадянське суспільство є частиною планетарного соціуму. Характерними рисами глобального громадянського суспільства є відкритість, рух до розширення демократії, тенденція до універсалізації цінностей та ідеалів. Враховуючи ці особливості, глобальне громадянське суспільство можна розглядати як ідеал, потім як проект і, нарешті, як соціальну реальність.

Н. Р. Бойко, канд. політ. наук, доц., УАБП підприємництва, Київ

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНЦІВ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА ВЗАЄМООБУМОВЛЕНІСТЬ

Розвиток нашої держави – це загальноцивілізаційний процес, який повинен базуватися не на антагонізмі, протистоянні та боротьбі, а на злагоді громадянського суспільства і держави, на знаннях, інтелекті, науці, на використанні всіх позитивних рис менталітету українського народу, що працює на загальноукраїнську ідею "духовність – народовладдя–державність".

Але ми й донині перебуваємо у стадії перехідного суспільства до демократії й очікуємо надмірної опіки держави, соціальних гарантій, яке породжує заклики окремої частини громадян до повернення ілюзорного, але звичного життя. Це протидіє ефективному впровадженню нових методів господарювання, вихованню самостійності, впевненості та смі-

ливості у прийнятті рішень. Різке зниження життєвого імунітету українського суспільства відображається зневірою у майбутнє, у особисті сили, у вирішення будь-яких проблем. Неспроможність вирішувати суто особисті проблеми переростає у неспроможність вирішення громадсько-колективістських завдань, зокрема державотворення. Електоральна пасивність, політичний нігілізм – серйозна перешкода у розбудові демократичної України. Глибокі соціальні кризи кінця XX ст. та економічні кризи останніх років призводять до подальшого відчуження держави і громади. У цьому контексті визначальне значення має рівень політичної культури українців, який досі утримується на низькому рівні.

Суспільство зараз украй дегуманізоване, у ньому панують жорстокість, насильство, свавілля, поняття гідності й життя людини знецінилося. Низький рівень політичної культури не сприяє виробленню інструментів узгодження інтересів і запитів соціуму, пошуку способів цивілізовано відповідати на виклики часу, а ще більше поглиблює кризу національної самоідентичності. Це явище не може вважатись закономірним в часи навіть таких глибоких і складних перетворень в громадсько-політичному житті сьогоднішньої України. Сучасні випробування в українському суспільстві можна розцінювати як шанс зорганізувати громадські сили розуму, волі, духу для подолання перешкод і визначення конструктивного шляху подальшого розвитку. Але зневіра громадян у перспективне майбутнє ставить під сумнів використання цього шансу як стимулу.

Запровадження нових демократичних цінностей відбувається повільно, тому цьому сприятиме важкий процес – створення і розвитку громадянського суспільства та впровадження в життя явища громадянської освіти або людинотворення. Якість людинотворення і визначить міру соціальності людини в соціумі, її відповідальності за все, що відбувається в українському суспільстві. Рівень демократизму держави залежить від участі й підтримки громади, розвиненості громадянського суспільства, яке охоплює всі види добровільних асоціацій, церков, громад разом з настійною вимогою, щоб рішення приймалися на місцях і не контролювалися державою. Обов'язковою умовою цього процесу є високий рівень політичної культури громадянина і його власне бажання соціалізації в державі й вивільнення від традиційних моделей організації суспільства. Однак треба зазначити, що в українському суспільстві, яке внаслідок постійних змін у політичному процесі так і не може позбавитись особливостей авторитарної системи, рівень політичної культури перебуває на стадії консервативізму й підданства, для якого характерні цілковита відстороненість від політичної системи, пасивна політична поведінка, орієнтація на панівні офіційні цінності та норми, відсутність самостійного осмислення цих цінностей та переважання споживацького ставлення до держави, що проявляється в очікуванні благ, соціальної підтримки або боязні покарання.

Громадянське суспільство, як показує історичний досвід, формується в процесі переходу від тоталітаризму до демократії. В духовній сфері у

цей час відбуваються драматичні зміни, пов'язані з глибоким ціннісним зламом, з руйнацією старих ціннісних орієнтирів, що приводять до відчуження осіб від участі в розвитку держави. Роль окремих громадян втрачає значення в суспільному житті, з'являється страх, втрачаються надії, зростає соціальне невдоволення, – і все це відбувається на фоні зростання безробіття, зубожіння людей, падіння життєсутнісного потенціалу. У цей період і повинна зрости роль громадських організацій і рухів, які б відображали інтереси людей, виконували посередницьку роль між державою і особою, стаючи її духовним притулком.

Яким чином наблизитися до такого ідеального співвідношення держави і громадянського суспільства? Від минулої тоталітарної держави сучасній Україні переважно залишилось у спадщину каліцтво пам'яті, знищення стимулів, недовіра до ближнього, цинізм. Нові політичні реалії усунули громадян від прямого впливу на політичні процеси, унеможливили інтелектуальну і кадрову конкуренцію. І хоча ідея громадянського суспільства поступово потопає в хаосі політичної нестабільності та зневірі, лише активна учасницька позиція української громади у дотриманні своїх прав і свобод підніматиме рівень політичної культури й сприятиме самоусвідомленню та самоорганізації.

У формуванні національної самосвідомості та національної ідентичності беруть участь і суто національно-культурні елементи. Досліджуючи зв'язок політичної культури й політики, можна прийти до висновку, що причини не тільки у несприятливих історичних чи зовнішніх обставинах, а й у ментальності самої нації.

Політична культура українців формувалась як результат самобутнього укладу народного життя під впливом, насамперед, індивідуальних рис української ментальності. Менталітет як об'єднавчий чинник утворює особливу політико-психологічну неповторність світогляду й життєдіяльності кожної нації. Найбільш характерний для українців комплекс меншовартості і нині завдає руйнівних впливів. Ця ментальна ознака була сформована попередніми віками внаслідок впливу інших культур і політичних систем, насамперед, російської, на характер, свідомість та соціальну основу українців. Обмеженість чи відсутність прав і свобод не минули марно, як і цілеспрямована політика іншої держави по знеціненню власне українського "я" шляхом викорінення історичної пам'яті, періодичного знищення еліти, постійного приниження звичаїв, мови, культури, намагання українські здобутки перевести у спільні надбання. А тривалий бездержавний розвиток українського соціуму сприяв формуванню у свідомості відчуття окремішності від "великої політики". Традиція аполітична виховала в українцях звичку "не висуватися".

Відчуття своєї неповноцінності, другорядності, що спонукали українство доводити свою "неукраїнськість", втрачати мову, культурно-національну самобутність і запопадливо намагатись приєднатись до інших цивілізаційних систем, стали як негативним проявом ментальності, що й донині виражається у суспільстві, так і втомленості й відчуження пересі-

чного громадянина від політичних процесів в українській державі, зростанню розриву між політичною елітою та широкими верствами суспільства. А тому головним засобом подолання негативних проявів і деформацій української ментальності й політичної культури повинно стати здійснення спільної для всієї нації мети – побудови громадянського суспільства та формування демократичних відносин у соціумі.

К. В. Бородюк, студ., КНУТШ, Київ
ekateryna.borodiuk@gmail.com

ГЛОБАЛЬНЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ПОНЯТТЯ ТА СУБ'ЄКТИ

Неологізм 90-х років XX "глобальне громадянське суспільство" став предметом світового політологічного дискурсу з огляду на ряд об'єктивних обставин. Основними з яких є інтенсифікація глобалізаційних процесів та зміна умов глобального політичного порядку в ході якої на міжнародній арені з'явилися нові впливові актори. В період коли "інтереси людини, як індивіда починають переважати над інтересами людини, як громадянина держави" [*Walker R. B. J.* One World, Many Worlds: Struggles for a Just World Peace. – Boulder, Colo. : Lynne Rienner, 1988. – P. 106] відбувається докорінна зміна світогляду і починає формуватися нова сфера – сфера "глобального громадянського суспільства".

Досить часто поняття "глобальне громадянське суспільство" ототожнюють з терміном "громадянське суспільство". Проте, глобальне громадянське суспільство не альтернатива і не субститут громадянському суспільству. В такому разі постає ряд логічних питань: Що таке "глобальне громадянське суспільство"? Що мається на увазі коли йдеться про глобальне громадянське суспільство? Хто виступає суб'єктами глобального громадянського суспільства?

Науковці які досліджують глобальне громадянське суспільство наводять різні дефініції даного феномену. На думку британського політолога Руперта Тейлора "глобальне громадянське суспільство – це недержавні організації, або соціальні рухи всіх форм і розмірів, що діють в сфері міжнародних відносин" [*Rupert Taylor*. Interpreting Global Civil Society // Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations. – 2002. – Vol. 13, № 4. – P. 339]. Тейлор переконаний, що глобальне громадянське суспільство найкраще трактувати як перетворюючий проект націлений на створення кращого світу, проект, який глобально розвивається в рамках нової організаційної структури і нових форм активності. Активні дії суб'єктів глобального громадянського суспільства направлені на боротьбу з процесами неоліберальної глобалізації та створення кращого світу через розповсюдження світового порядку, що базується на принципах справедливості, чесності та законності [Creating a Better World: Interpreting Global Civil Society / ed. by Rupert Taylor. – USA : Kumarian Press, Inc., 2004. – P. 9].

Британський політолог, науковий співробітник НАТО Лені Вайлд відзначила, що "глобальне громадянське суспільство може бути структурно визначене як сфера, що охоплює всі асоціації (за винятком державних), а також включає акторів приватного сектору та сім'ї, які діють на транснаціональному рівні [*Wild Leni*. Strengthening Global Civil Society. – London : IPPR, 2006. – P. 5].

Доволі вдалим, на нашу думку, є таке формулювання: "глобальне громадянське суспільство – це та область публічної діяльності недержавних організацій, транснаціональних суспільних рухів, культурних та релігійних організацій, яка не є діяльністю держави або її представників" [*William F. Storrar, Peter J. Casarella, Paul L. Metzger.* A World for All? Global Civil Society in Political Theory and Trinitarian Theology. – Grand Rapids : Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 2011. – P. 47]. Перевагою такого визначення є те, що воно набагато менш обмежуюче і наказове.

Канадська журналістка, активістка антиглобалістського руху Наомі Клейн трактує глобальне громадянське суспільство, як "відносно автономний простір в межах якого люди організовуються і протистоять з одного боку міжнародним державним організаціям, що втілюють інтереси держав-гегемонів, а з іншого мультинаціональним корпораціям, що мають на меті глобальну комерціалізацію [Creating a Better World: Interpreting Global Civil Society / ed. by Rupert Taylor. – USA : Kumarian Press, Inc., 2004. – P. 3].

В першій главі книги "Глобальне громадянське суспільство. Щорічник" наводиться така дефініція: "глобальне громадянське суспільство – це сфера ідей, цінностей, інституцій, організацій, мереж і приватних осіб, яка розташована між сім'єю, державою і ринком та діє поза межами національних товариств, політик та економік" [*Helmut Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor.* Global Civil Society Yearbook. [Electronic source]. – Access mode: http://w.lse.ac.uk/Depts/global/Publications/Yearbooks/2001/2001chapter1.pdf].

Український політолог Валерій Бебик глобальне громадянське суспільство пропонуємо розглядати як "планетарну сукупність усіх громадян світу, їх вільних об'єднань і асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що перебувають за межами новостворюваної глобальної держави (наддержавних, міждержавних і державно-національних політичних структур), її директивного регулювання і регламентації, що гарантуються й охороняються політичними структурами глобального світу" [*Бебик В.* Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1190].

Наведені вище визначення мають певні спільні характеристики, проте в кожному з них є принципові відмінності, які перешкоджають адекватному, комплексному, однозначному сприйняттю суті глобального громадянського суспільства і подальшому дослідженню цього феномену. Врахувавши всі переваги та недоліки попередніх дефініцій, ми пропону-

ємо таке формулювання: *Глобальне громадянське суспільство* – це відносно автономна сфера взаємодії космополітів, міжнародних недержавних організацій, транснаціональних суспільних рухів, які самоорганізовуються задля відстоювання власних інтересів на глобальному рівні та протистояння з одного боку міжнародним державним організаціям, союзам, а з іншого транснаціональним корпораціям.

Виходячи з такого визначення глобального громадянського суспільства, його суб'єктами є:

- космополіти – індивіди які контактують з людьми із багатьох країн світу, вони освідченні, завжди відкриті для нових ідей, мають сучасні, прогресивні погляди і в результаті почуваються як вдома у будь-якому куточку світу. Таких людей ще називають "громадянами св іту". Попри те, що вони "відрізняються за своїми можливостями, ресурсами, професією їх об'єднує те, що вони мають однакові права та обов'язки" [*William D. Coleman* The Origins of Global Civil Society and Non-Territorial Governance: Some Empirical Reflections… [Electronic source]. – Access mode: http://www.globalautonomy.ca/global1/article.jsp?index].
- міжнародні недержавні організації (INGOs) – "будь-яка міжнародна організація, яка заснована не на підставі міжнародного договору" – це визначення було вперше наведене в резолюції 288 (X) Економічної і Соціальної Ради (ECOSOC) від 27 лютого 1950. Такі організації фінансуються за рахунок благодійних фондів, філантропів, або шляхом часткового державного фінансування.
- транснаціональні суспільні рухи (TSMs) – це група солідарних акторів, що пов'язані між собою незалежно від того де проживає кожен з них. Вони здатні мобілізуватися та діяти скоординовано у більш ніж одній країні з метою впливати на соціальні зміни.

Отже, глобальне громадянське суспільство є складним та багатоаспектним феноменом. Це обумовлює той факт, що науковці по-різному визначають його суть. В сформульованому нами визначенні синтезовано найбільш суттєві, загальні, відмінні властивості глобального громадянського суспільства. Така дефініція в майбутньому може стати основою ґрунтовних досліджень глобального громадянського суспільства.

В. Васін, студ., КрНУ, Кривий Ріг

ГРОМАДЯНСЬКІ ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Вважаючи, що громадянське виховання є вагомим чинником збереження й усталення держав та суспільних систем, його ще з античного часу цілеспрямовано охоплюють у зміст соціального досвіду для організації виховного впливу. Відповідно зміст поняття "громадянин", формуючись у контексті історичного часу певної культурної системи, здебільшого будувався навколо осі "воїн, захисник інтересів вітчизни". Соціальна група, якої це поняття стосувалося безпосередньо, далеко не вичер-

пувала всього суспільства. Апелюючи до своїх прав і обов'язків громадянина, людина усвідомлювала свої індивідуальні свободи як свою цінність на тлі постійної наявності менш суспільно цінного суб'єкта, наприклад, "варвара", "раба". Формування середньовічної міської культури характеризується процесом розширення кола людей, до яких можна адресувати поняття громадянин, водночас жорстко відмежовуючи "відкинутих від громадянства" жителів бідних кварталів, іновірців та інородців. Водночас війни європейських держав між собою, а також із власними колоніями, демократичні революції замислювали "відкинутих" до тих, хто не лише має право "дбати про вітчизну", але і право бути захищеним у своїй вітчизні.

Паралельно термін "громадянське суспільство" – суспільство рівних поглиблюється у філософській думці XVII–XX ст.: Т. Гоббс (свобода і соціальні засади держави), Дж. Локк (добровільне спільно творення громадянського суспільства), І. Кант (громадянський стан як здійснення свободи), А. де Токвіль (взаємодоповнення сили громади і сили влади), А. Росміні (релігійно-правова модель громадянського суспільства), Д. Маклін (громадянське суспільство в умовах глобалізації), Т. Парсон (громадянське суспільство як соціальна спільнота). Водночас поняття громадянина конструюється по-різному, навколо ідеї "природного права", "революціонера", "реформатора" або, навпаки, "стовпа суспільства", "професіонала, що своєю компетентною працею розвиває себе і суспільство", "повноцінного члена спільноти", "права на вільний вибір" – до абсолютизації.

Акцентуючи на своїй цінності як громадянина, людина апелює до прав прийнятих, узаконених спільнотою, обов'язків, актуальних на загальному полі спільноти. "Прийнято вважати, що громадянське суспільство як соціально-культурне явище виникло в контексті історичного поступу західної цивілізації, залишається чи не найістотнішим елементом її видового буття і постає разом з людиною-громадянином модернових західноєвропейських міст і держав, яка усвідомила власні свободи і права і домагається їх належного соціально-політичного здійснення" [*Марахова В. Г.* Гражданское общество России: перспективы XXI века. – СПб. : СПбГУ, 2000. – С. 11]. Соціальна ситуація розвитку цінностей "суспільства громадян", "суспільства для громадян" в Україні тривалий час була несприятливою. Соціологічні опитування майже незмінно наводили досить високі показники кількості молодих людей, які виявляють бажання назавжди залишити країну, і низькі відсотки готовності активно обстоювати громадянські права і свободи. Наскільки змінилася ця ситуація у середовищі студентської молоді?

Соціогенез далеко не кожної вікової групи (студентів, старшокласників) у історичній практиці збігається у часі з лавиноподібними змінами у суспільній свідомості. Три роки тому середньостатистичному українському студентові абсурдною видалася б ситуація, що він із державним прапором у руках гуляє центром столичного міста. Водно-

час значні зміни у середовищі молодіжної субкультури на предмет ідентифікації нею цінностей національного громадянського характеру достатньо очевидні. Важливою складовою громадянської активності людини є її обізнаність зі своїми громадянськими правами та свободами та готовність їх відстоювати.

Цінності й ідеали, що їх суспільство (спільноти) опосередковує спільною діяльністю, перестають бути мотивами, про які людині просто відомо, що вони є. Такі мотиви стають стимулами поведінки. Якщо ти дієш відповідно до нормативних, санкціонованих групою ліній партитури – ти нічим не ризикуєш. Якщо твої дії йдуть у дисонанс – вся відповідальність за них лягає на тебе.

Соціальна система суспільства і система цінностей окремо взятої людини – це засадно різні системи, але механізми самоорганізації у них діють за одними і тими ж законами, де за періодами структурування настають періоди самоініційованого руйнування уже неактуальних для системи структур, і лише таким чином може відбутися її еволюційне зростання. Цінності соціальні – це елемент культури і стратегічна система регуляції соціальної поведінки. Соціальна система громадянського суспільства еволюціонуючи будує структури (у тому числі і соціальні цінності), що забезпечують щораз вищий рівень здійснення особистої свободи у тих її межах, в яких вона не стає на перешкоді аналогічному праву іншої людини Еволюція системи цінностей окремо взятої молодої людини студентського віку – це завжди більше внутрішній процес, відкриття нових цінностей, утворення нових сенсів. Важливо, що у вимірі соціальному цінності не існують без суб'єктів (їх носіїв), у особистому не можуть виникнути без адресата – спільноти, у якій і для якої відбувається їх вияв.

Система цінностей молодої людини у юнацькому віці, яка вже пройшла основну кризу ідентифікації, є самоорганізовуваною, її підструктури формуються циклічно, так як, наприклад, кругообіг води у природі. Проходження чистих ідей через ґрунт життєдіяльності розчиняє загальні суспільні сенси і цілі у підсвідомому і викристалізовує у власних сенсах і цілях або й розчиняє як неактуальні. Водночас кризи розвитку зрілої особистості можуть супроводжуватися перебудовою системи цінностей.

Процеси самоорганізації ціннісних орієнтацій у середовищі студентської молоді не можуть бути поза увагою вищої школи, оскільки вона будує соціальну ситуацію розвитку молодої людини студентського віку. Потенційні виховні можливості суспільствознавчих, гуманітарних дисциплін дають змогу не лише виносити на розсуд аудиторії величезні інформаційні масиви, але і обговорювати їх під кутом зору цінностей постіндустріальної культури. Інтелектуальний потенціал студентського середовища та вікові особливості ідентифікаційних процесів у юності створюють сприятливе середовище для внесення цінностей громадянського суспільства на початку їх структурування і когнітивної інтерпретації.

А. Д. Гегер, студ., ЛНТУ, Луцьк

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Погляньте! Він тікає від людей, а вони слідують за ним, тому що він біжить перед ними, – наскільки вони стадо.
Ф. Ніцше

В сучасній політичній практиці особливого значення набуває питання становлення та розвитку громадянського суспільства. Ця проблема залишається актуальною впродовж всього періоду існування незалежної України. В духовній сфері сформувався певний тип масової свідомості, свідомості жаху перед державою, а жах породжував пасивність. Переобрати цю дійсність тоталітарного суспільства, вирятувати цілі покоління від догм, що їм прищепили, – процес довгий, який триватиме не одне десятиліття. Ось чому саме на протязі довгого часу потрібен перехідний період щільної, часто суперечливої взаємодії та взаємовпливу демократично сформованих органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. Така взаємодія необхідна саме тому, що у випадку різкого переходу від тоталітаризму до демократії при відсутності досвіду суспільно-політичної діяльності широких мас існує небезпека переходу не до демократії, а до охлократії, розвалу держави та зупинки формування громадянського суспільства.

Отже, як бачимо, процес становлення та розвитку громадянського суспільства є складним та суперечливим. В першу чергу ця суперечливість полягає в ілюзорності відображення політичного буття в суспільній свідомості, а отже – в здатності до визначення державних інтересів, конструктивного проектування майбутнього. Ілюзорність – це помилкове (хибне) сприйняття переважно реальних явищ, при цьому відображення реального об'єкта змішується з уявою, домислами або упередженням. Ілюзорність сприйняття базується на інертності мислення. Людині з інертним мисленням більш властиве відтворення засвоєного (тобто орієнтація на попередній досвід), ніж активні пошуки власного рішення. Це проявляється в комплексі національної меншовартості, що спричиняє нездатність до визначення національних інтересів та моделей державного розвитку, схильності більш розраховувати на зовнішню допомогу ніж на власні сили. Інертності протистоїть гнучкість мислення. Гнучкість розуму виражається в рухливості розумових процесів, умінні враховувати мінливі умови зовнішніх та внутрішніх політичних процесів, вирішення короткострокових та довгострокових завдань, що є важливим аспектом політичної діяльності.

Однією із характерних ознак людини, як члена громадянського суспільства є політична свідомість. Політична свідомість – це опосередковане відображення політичного життя, формування, розвиток, задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів, а також установок, які відо-

бражають політико-владні відносини. Саме від цих поглядів, оцінок та установок залежить здатність об'єктивної оцінки політичних процесів. Визначальною рисою сучасного українського суспільства є буденність сприйняття дійсності. Буденний рівень – це сукупність поглядів, уявлень та стереотипів, які виникли із повсякденної практики людей. Вони виражаються в сумі спостережень і уявлень, які виникають у самих суб'єктів, що беруть участь в політичному процесі. Такий тип сприйняття передбачає лише поверхневе осягнення політичної дійсності, часто з емоційним навантаженням (як позитивним, так і негативним). Буденна політична свідомість характеризується розмитістю, безсистемністю, суперечливістю, стихійністю становлення та розвитку під впливом побутових уявлень і суджень про політику з точки зору життєвого здорового глузду.

Можна виділити ряд об'єктивних та суб'єктивних причин переважання буденного рівня політичної свідомості українського суспільства. Серед об'єктивних: відсутність попереднього історико-культурного та державотворчого досвіду; збереження вірності ідеологічним міфам та ілюзіям; ностальгія значної частини населення за ідеалізованим у свідомості колишніми політико-правовими реаліями; нездатність прийняття демократичних цінностей, та ідеалів зумовлена тривалим перебуванням під гнітом тоталітарних та авторитарних систем; свідоме маніпулювання політиками демократичними цінностями з метою дезорієнтації суспільства. До суб'єктивних факторів можна віднести несвідоме відторгнення громадянами ідей свободи, волі, незалежності, зумовлене страхом відповідальності не лише за себе, а й за політичні та соціальні процеси загалом, наслідки свого вибору.

Особливість буденної політичної свідомості полягає у нездатності цілісно сприймати інформацію та образ дійсності. Такий тип свідомості використовує канали інформації, що задіяні в процесі формально-логічної комунікації. Це проявляється в тому, що людина сприймає інформацію з емоційним навантаженням, а психіка особливо яскраво сприймає емоційні образи. Емоційне сприйняття пригнічує свідомість, та діє безпосередньо на підсвідомому рівні, тому можна простежити тенденцію до поширення у суспільстві конформістських та індиферентних настроїв. Громадянське суспільство по суті емансиповане від держави, тому передбачає регулювання дій політиків передусім самими громадянами. Не бажаючи цікавитись політикою та брати участь у політичному житті люди добровільно уникають здатності корегувати дії влади, тим самим підкріплюючи та утверджуючи комплекс національної меншовартості.

Поряд з тим можна простежити і амбівалентність державної політики, коли декларується необхідність становлення громадянського суспільства, багато уваги приділяється підвищенню рівня політичної культури та свідомості громадян, при відсутності належних програм політичної соціалізації усіх верств населення, його адаптації до умов трансформаційної системи суспільства. Також при гострій потребі у молодих політико-та правосвідомих, самостійно мислячих фахівцях з різних галузей, у

вищих непрофільних навчальних закладах спостерігається зменшення кількості правових дисциплін. За таких умов формується враження, що існуючий стан речей цілком задовольняє політичну верхівку, адже відсутність громадянського суспільства та низький рівень політичної свідомості є сприятливим грунтом для реалізації сумнівних політичних проектів. Людина знову і знову стає маріонеткою в руках своїх обранців, свідомо позбавляючи себе можливості вибору, перекладаючи відповідальність на когось, а згодом скаржитись, що знову обрали не того.

Х. О. Голинська, канд. політ. наук, асист., КНУТШ, Київ
holynska.chrystyna@gmail.com

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЯК ОСНОВА ГРОМАДЯНСТВА (ЗА Т. Х. МАРШАЛЛОМ)

Громадянство – це відносини між суверенною особистістю та колективним утворенням (політичною нацією), які ґрунтуються на відчутті належності індивіда до даної групи (громадянськості). На відміну від легально-юридичного поняття громадянства, яке зводиться виключно до взаємних прав та обов'язків як основи правового зв'язку між фізичною особою та державою, в політичній науці бути громадянином означає ідентифікувати себе із політичними інститутами, утвореними задля захисту невідчужуваних природних прав і свобод людини. Еволюція громадянства як відносин держави та індивіда відбувалась у декілька етапів, від перших уявлень про його сутність, що виникли в Давній Греції, через трансформацію в Римській імперії, в середньовічних містах, концепцію ліберального громадянства, і до сучасної стадії перетворення в інформаційному і глобалізованому суспільстві сьогодення.

Спочатку громадянство розглядалось як привілей, який необхідно "заслужити", сумлінно виконуючи цілу низку обов'язків та чітко дотримуючись встановлених державою правил. В епоху Просвітництва із виникненням та поширенням концепції суспільного договору це розуміння дещо модифікується. Змінюється роль держави – із "власника" прав та свобод, які вона могла "дарувати" обраним на основі певних критеріїв, до їх гаранта, створеного людьми для захисту їх прав і свобод, що належать кожному від природи та є невідчужуваними.

Тривалий час ця концепція громадянства, що отримала назву "ліберальна", була домінуючою. Проте, ХХ століття принесло нові виклики, які вимагали її переосмислення із врахуванням сучасних тенденцій в існуванні людства. У цей час виникають та активно розвиваються нові концепції громадянства, серед яких варто виокремити концепцію британського соціолога Томаса Хемпфрі Маршалла (1893–1981), що ґрунтується на визнанні основою громадянства не лише політичних та особистих, а й соціальних прав. Найповніше вона представлена у праці "Громадянство та соціальний клас" (1950 р.). У різний час цю концепцію

досліджували такі провідні західні науковці як Мартін Балмер, Джек Барбалет, Вільям Вільсон, Ентоні Гідденс, Ральф Дарендорф, Рональд Доур, Бернард Крік, Сеймур Ліпсет, Майкл Мен, Джеймс Мід, Талкотт Парсонс, Ентоні Ріс, Моріс Роше, Джей Сміт, Брайан Тернер, Дженет Фінч, Патрісія Хьювіт та цілий ряд інших.

Громадянство для Т. Х. Маршалла – це насамперед статус, яким володіють ті, хто є повноправними членами певної територіальної спільноти. Воно складається із трьох аспектів або елементів, які в сукупності і утворюють його сутність. Ці елементи формувалися історично, поступово доповнюючи розуміння громадянства. Першим із них є особисте громадянство (у своїй праці Т. Х. Маршалл використовує поняття "civil"). Цей аспект був історично першим та охоплює права, що гарантують особисту свободу: слова, думки, віросповідання, володіння власністю тощо. Його виокремлення, на думку Т. Х. Маршалла, було прямо зумовлено специфікою періоду становлення капіталізму та ринкової економіки, оскільки тут особисті права та свободи були необхідні для заохочення участі людини у системі економічної конкуренції. Ті верстви населення, які раніше були вразливими через неналежність до вищих соціальних класів, отримали економічні можливості, особисту свободу і повагу до їх гідності.

Політичний аспект громадянства – це перш за все право на участь у здійсненні політичної влади через вибори, можливість бути обраним до представницьких органів будь-якого рівня та ін. Політичні права виокремилися після особистих та пройшли етап визнання і становлення протягом XIX та початку XX ст. У цей період поступово руйнувалась традиційна ідентифікація людини із своїм соціальним класом. Натомість, вважав Т. Х. Маршалл, виникало відчуття належності до політичної спільноти вільних людей, захищених законом. Це і призвело до зростання активності громадян у відстоюванні доступу до процесу прийняття рішень.

Врешті, соціальний аспект громадянства передбачає право на добробут та соціальний захист. У найзагальнішому вигляді Т. Х. Маршалл представляє його так – право жити як цивілізована соціальна істота на основі загальноприйнятних стандартів гідного життя. Оскільки це право можуть гарантувати два соціальних інститути – система освіти та система соціальних служб – виникнення цього аспекту громадянства пов'язують із розвитком системи загальної початкової освіти у XX ст. До уже отриманих особистих та політичних прав додалися і соціальні, які ґрунтувалися на тому, що високі стандарти життя, які раніше були привілеєм небагатьох, перетворилися на право. Чітко постали питання, навіщо свобода слова, якщо людина не має належної освіти і не може нічого сказати, навіщо право на власність, якщо немає можливості цю власність здобути тощо.

Концепція громадянства Т. Х. Маршалла не втратила свою актуальність і до сьогодні. Віра у те, що соціальні права є такою ж невід'ємною частиною прав людини як особисті та політичні, лягла в основу формування держав загального добробуту в Західній Європі. Прагнення забезпечення гідного

життя для усіх було чітко висловлено адміністрацією Президента США Білла Клінтона (1993–2001 рр.), який вважав, що держава зобов'язана гарантувати кожному її мешканцю можливість отримання високоякісних послуг охорони здоров'я. Схожі ідеї були присутні і в політичних програмах 44-го Президента США Барака Обами, який також наголошував на тому, що статус громадянина означає отримання права на гідне життя.

Водночас, концепція Т. Х. Маршалла має і ряд недоліків. Перш за все, її часто критикують як неповну, оскільки науковець не розглядав механізмів, які зумовлювали виникнення нових аспектів громадянства. По-друге, вчений не розкрив практичного аспекту – як саме соціальні права почали впроваджуватися у життя. Крім того, сьогодні проблема забезпечення соціальних прав стає ще більш гострою. Якщо розглядати соціальне громадянство як інструмент соціального включення, покликаного легітимізувати витрати держави на соціальне забезпечення, одразу ж виникає питання щодо, наприклад, дітей нелегальних мігрантів, які, як правило, є громадянами з юридичної точки зору, а отже за кошти бюджету можуть навчатися чи отримувати медичні послуги. Проте, на практиці гарантування їм соціальних прав викликає невдоволення у інших груп населення, які переконані, що це створює ситуацію нерівності для їх дітей, а отже, в підсумку це не сприяє соціальному включенню, а навпаки, веде до зростання конфліктів та стереотипів і закликів до звуження прав на підставі належності до тих чи інших груп (расових, етнічних, релігійних та ін.). Відтак, сьогодні ця концепція стає ще більш актуальною та потребує нового наукового переосмислення.

О. К. Гончарова, студ., КНУТШ, Київ

МЕРЕЖІ ЯК ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА МАЙБУТНЬОГО (НА ПРИКЛАДІ НОВИХ МЕДІА)

Найбільш поширеним розумінням громадянського суспільства є наступне: система інститутів, що існують незалежно від державних або комерційних організацій та виконують функції самоорганізації і самоуправління громадян. У сучасній Україні можна спостерігати ситуацію, за якої існування численних громадських організацій, рухів, асоціацій не дає підстав стверджувати про наявність розвинутого громадянського суспільства. Переважна більшість цих організацій не здатна виконувати головне покликання НУО у демократичній державі – захищати інтереси громадян. І причиною цього, як правило, є специфіка їх внутрішньоорганізаційної структури. Саме від неї залежить спосіб функціонування, система внутрішньої та зовнішньої комунікації тощо, що, зрештою, впливає на здатність організації виконувати покладені на неї функції.

У демократичних державах існують вимоги до внутрішньої організації громадських та політичних об'єднань, закріплені на рівні Конституції –

"партії можуть вільно утворюватися, їх внутрішня організація має відповідати демократичним принципам", "можуть бути зареєстровані лише статути профспілок, внутрішня організація яких засновується на демократичних началах", "організація і діяльність партій мають слугувати вільному функціонуванню демократичного режиму" [Основной закон ФРГ, Конституция Республики Греция, Конституция Италии // Конституции зарубежных государств : учебное пособие / сост. В. В. Маклаков. – М., 1999]. Водночас, тут важливо звернути увагу також на те, що демократичність у внутрішній організації забезпечується не законодавчими положеннями, а спільною метою, авторитетом рішення громади, зацікавленістю кожного у власній участі та залученні іншого, реальною свободою дій в рамках закону. Більш того, із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та активізацією становлення глобального громадянського суспільства дедалі частіше ідеальним типом внутрішньо-організаційної структури громадських об'єднань називають мережу. Вона ґрунтується на тому, що кожен з її елементів є максимально автономним, але той фундамент, що їх об'єднує, є достатнім для організації та координації спільних дій. Мережа сприяє утворенню невеликих соціальних об'єднань із чіткою та усвідомленою метою, що можуть бути значно дієвішими, аніж бюрократичні структури, якими часто стають сучасні громадські та політичні організації.

Дослідженню феномену мережевої організації суспільства присвячені роботи таких дослідників як М. Кастельс, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, Ф. Уебстер, Р. Родес, Д. Марш та ін. Ключові питання, які підіймаються в цих роботах – чим мережева організації відрізняється від ієрархічної, у чому її переваги, чому саме у добу інформаційного суспільства вона починає своє глобальне поширення. Ці роботи створили необхідну теоретико-методологічну базу, яка дозволяє нам розглядати мережу як реальну альтернативу існуючим принципам соціальної організації. Важливим поняттям у вивченні мережевого принципу є інформаційні технології, які забезпечують комунікацію між елементами мереж. У сучасному науковому дискурсі для позначення інформаційних технологій, які існують на основі мережевої організації і одночасно забезпечують комунікацію у мережевих спільнотах, використовують поняття "нові медіа".

Специфікою нових медіа є їх здатність сприяти інтерактивному спілкуванню, яке дозволяє не лише повідомляти, а й отримувати зворотній зв'язок у реальному часі. Серед найбільш поширених нових медіа виокремлюють два впливові ресурси Wikipedia та Facebook. Їх швидкий розвиток та поширення багато в чому базувалися саме на мережевому принципі їх організації.

Wikipedia – це багатомовна онлайн енциклопедія, яка створюється та функціонує на основі wiki-технології (можливості редагування тексту сторінок будь-яким користувачем). Вона ґрунтується на ідеї вільного, нейтрального знання, яке може бути поширено будь-ким, будь-хто може взяти участь у його обговоренні та уточненні, а у разі виникнення суперечностей вони вирішуються шляхом голосування. Завдяки мережево-

му принципу внутрішньо-організаційної структури Wikipedia залучає велику кількість редакторів, які через постійні дискусії та доповнення створюють максимально повну та об'єктивну інформацію. З юридичної точки зору вміст Wikipedia є суб'єктом права штату Флорида, але всередині кожного мовного розділу (на даний момент їх існує 281) сформульовано власні правила, що також відповідає принципам мережевої організації.

Правила Wikipedia можна співвіднести із вимогами до етики дискурсу Хабермаса [*Хабермас Ю.* Моральное сознание и коммуникативное действие. – СПб. : Наука, 2000] і вже на основі цього зрозумілими є засади відкритості та можливості долучати до процесу прийняття рішень будь-кого, у кого є своя думка і бажання відстоювати її. Однак, як і теорія Хабермаса, така система може піддаватися жорсткій критиці – за утопізм, універсалізацію, нехтування нераціональними чинниками, природою влади і природної нерівності і неможливість демократичного врахування інтересів і позицій всіх, особливо якщо тільки окремі особи здатні мати власну позицію.

Мережа Facebook має дещо іншу внутрішню організацію та комунікативні стратегії. Це – мережа зв'язків мільйонів особистостей, що представляють себе всій спільноті і вільно висловлюють свої погляди, організовують заходи, просувають власні ідеї. Саме на сторінках Facebook зникає межа між особистою та політичною комунікацію, анонімізація, властива Інтернет-спілкуванню, втрачається, оскільки утворюється мережа особистих зв'язків на основі знайомств, спільності місця проживання, інтересів, фаху тощо. Тисячі організацій вже використовують Facebook як платформу для інформування про свою діяльність і, застосовуючи цей ресурс, вони не лише відкривають багатомільйонну аудиторію, але й поступово усвідомлюють необхідність зміни власної структури.

Механізми, на яких будуються нові медіа, є прикладом організації, яка дійсно відповідає суті громадянського суспільства, покликаного артикулювати, агрегувати та захищати інтереси. Перешкодою на цьому шляху може стати залежність нових медіа від технологій, які контролюються власниками медіа ресурсів, а також незацікавленість громадян у політиці. Однак, практика доводить, що мережевий принцип організації може бути успішним. Так, він уже активно використовується у бізнесі, коли компанії, замість створювати сталий штат, наймають мережу підрядників для виконання конкретного проекту. Відтак, його можливості для реалізації інтересів громадян, є суттєвими.

М. О. Душина, студ., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
marydushina@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ: ПРАКТИКИ ПРИНУЖДЕНИЯ И СОТРУДНИЧЕСТВА

Концепт гражданского общества выкристаллизовывался на протяжении многовекового развития политической мысли. Еще в классичес-

кой древности понятие "гражданское сообщество" использовалось для характеристики специфической формы общинного сосуществования в городах-государствах. Затем происходит усложнение теоретического обоснования, встает вопрос о природе гражданского общества, о его месте наряду с государством. Гражданское общество исследуют теоретики общественного договора, представители немецкой классической философии, особое внимание изучению данного феномена уделяется в XX веке, когда гражданское общество перестает отождествляться с государством, воспринимается как автономное образование, которое наравне с государством может оказывать влияние на политический процесс. Рассмотрение категории гражданского общества приобретает интерес в практическом измерении.

В современной России проблема становления гражданского общества обсуждается как в научной среде, так и в политическом дискурсе. Формирование гражданского общества в последние десятилетие XX и первое десятилетие XXI веков шло фактически по двум различным сценариям. В 90-е гг. преобладали внеинституциональные практики при наличии большей свободы для формирования каналов представительства. Первые несколько лет люди проявляли интерес к политическому, были вовлечены в политический процесс. Однако скорое разочарование в собственном участии, резкий экономический спад, тяжелые последствия реформ привели к общественной апатии и аполитичности. Общественные организации стали инструментом манипуляции в руках как самой власти, так и иностранных государств. Спад уровня доверия к своему ближайшему окружению привел к дезинтеграционным процессам, к стагнации на пути строительства институтов гражданского общества.

В 2000-е годы публичное пространство стало сужаться, были приняты поправки к большому количеству законодательных актов, регулирующих взаимодействие государства и общества (отмена выборности губернаторов, усложнение процедуры создания партий, НКО, отмена графы "против всех"). Начало 2000 годов можно охарактеризовать как попытку стабилизации режима и выстраивания всей системы управления по принципу властной вертикали. Однако подобная политика приводит к деформации структур гражданского общества, которые на тот момент итак находились в состоянии кризиса.

Власть стала искусственно создавать "квазигражданские институты", по типу Общественной Палаты РФ, не допуская в них реальное представительство и не возлагая на подобные структуры контрольные функции. Произошло сужение партийного спектра при явной доминирующей роли "партии власти". Практика принуждения, вытекающая из иерархического "вертикального" способа управления, стала доминирующей в формировании институтов "гражданского общества". При этом уровень доверия, как к власти, так и внутри общества оставался низким.

Практика принуждения во взаимоотношениях государства и общества, характеризующая начало 2000-х годов стала негативно сказываться

на имидже существующей власти. Некоторые исследователи указывают на наличие авторитарного прилагательного при российской демократии. Начиная с 2008 года, особую популярность получила концепция всесторонней модернизации, включающая в себя политическое усовершенствование, обновление, предполагающее создание ответственного и эффективного гражданского общества. Власть стала заявлять о необходимости внедрения практик доверия и сотрудничества в процесс коммуникации. Одной из попыток создания доверия стала организация форумов. Другой попыткой стало развертывание дискуссий в Интернет-сети, создание политиками собственных блогов и страниц в твиттере. Сетевое общение позволяет говорить "на равных", уходить от иерархии чинов и званий. Однако, только одного общения в сети недостаточно для создания гражданского общества на основе солидарности и доверия. Недостаточно и создания Общероссийского Народного Фронта, какие бы цели он не преследовал. И Большое Правительство не будет эффективным связующим звеном, пока власть не станет более открытой, пока люди не начнут доверять друг другу и институтам государства.

Итак, на пути становления гражданского общества в современной России произошел серьезный сдвиг – об этом свидетельствуют нашумевшие выборы в Государственную Думу 2011 года, последние реформы относительно избирательного законодательства, заявления существующей власти о необходимости установления доверительных отношений с обществом. Безусловно, есть много направлений, по которым можно пойти – от развития местного самоуправления в сторону большей автономии до расширения партийного представительства на федеральном уровне. Однако это будет возможно лишь на основе солидарности, а значит взаимоуважения, взаимного доверия и взаимной ответственности государства и гражданского общества.

В. В. Єрмак, асп., КНУТШ, Київ

ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ В СТАНОВЛЕННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розвиток громадянського суспільства нерозривно пов'язаний із функціонуванням самоорганізованих груп інтересів, які інституціоналізуються в процесі своєї діяльності. Такими інститутами стають, зокрема, громадські організації, які реалізовують приватні, корпоративні, економічні, політичні, культурні та інші інтереси різноманітних соціальних груп, здійснюють значний вплив не лише на становлення громадянського суспільства, а й на демократизацію держави, сприяють налагодженню ефективного соціального діалогу між ними. Саме громадські організації можуть забезпечити поступальний розвиток громадянського суспільства, сприяти розв'язанню важливого завдання підвищення ефективності комунікації між основними соціальними групами всередині суспільства, налагодженню паритетного соціального діалогу між державною владою і громадянами.

У вітчизняній політичній науці наукові підходи щодо діяльності та функціонування груп інтересів розвивають українські вчені В. Авер'янов, Є. Бистрицький, О. Віннiков, В. Головенько, Г. Зеленько, А. Колодій., В. Кравченко, І. Кресіна, М. Михальченко, М. Обушний, О. Палій, М. Пашков, В. Погорілко, В. Ребкало, Ф. Рудич, В. Скуратівський, М. Ставнійчук, А. Ткачук, В. Цвих, В. Чалий, М. Шевченко, Ю. Шемшученко та інші. Питання сутності і типологізації громадських організацій розглядали Є. Базовкін, О. Ващук, Л. Кормич, В. Кравчук, В. Кремень, О. Сунгуров, О. Ярош та інші.

Історію їх виникнення і розгортання досліджували С. Бондаренко, Р. Берест, М. Головко, Л. Кормич, М. Пашков, Д. Шелест. Важливими є публікації, які розкривають окремі аспекти діяльності груп інтересів, насамперед, їх взаємодію з основними політичними інститутами (О. Бабінова, В. Биковець, Т. Березовецький. І. Василенко, О. Голіченко, П. Манжола, Н. Пироженко, О. Прогнімак, О. Тинкован. С. Торопчина-Агалакова, Л. Усаченко та О. Хуснутдінов, О Чемшит).

Різні аспекти взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями в Україні досліджуються в наукових працях та публікаціях О. Амосова, Я. Ваніної, О. Віннікова, В. Дяченко, М. Дейчаківського, В. Кравченка, В. Купрія, В. Латишевої, М. Лациби, В. Мамонової, В. Місюри, В. Рубцова, А. Ткачука. Питання взаємодії та співпраці громадських організацій та політичних партій розкривають Ю. Опалько, О. Процик, П. Удовенко. Тісно пов'язані з цією темою дослідження участі громадських організацій у виборчих процесах, якими займалися О. Барановський, Л. Кочубей, А. Куліш, О. Мазур. П. Манжола, Ю., Опалько, І. Попов., Н. Ревенко, М. Шевченко.

Громадські організації або окремі аспекти їх розвитку стали предметом дисертаційних досліджень таких вітчизняні науковців, як В. Безродна, М. Буник, О. Ващук, К. Вінцукевич, А. Грамчук, М. Димитров, О. Задоянчук, А. Карась, Н. Ковалішіна, Т. Ковальчук, Д. Коник, О. Костенко, В. Коцюбинський, В. Купрій О. Лісничук, В. Мельник, М. Новіков, В. Новохацький, Я. Пасько, В. Пащенко, С. Тимченко, О. Тинкован, Р. Чорногор, О. Ярош та ін.

Проведений аналіз літератури з теми дослідження дає підстави стверджувати, що у вітчизняній політичній науці статус громадських організацій у політичній системі ще чітко не визначений. І хоча увага науковців до питання діяльності громадських організацій в Україні значно зросла за останнє двадцятиліття, більшість з них не розглядають громадські організації як інститут громадянського суспільства.

Акцентуючи увагу на групах інтересів, з точки зору нашого дослідження, можна визначити їх як об'єднання й організації, які "зводять" громадян на основі тих або інших специфічних цілей або функцій. Групи інтересів у демократичному суспільстві – це незалежні від держави структури (які часто, але не завжди опираються на масу членів), які артикулюють, агрегують і презентують колективні вимоги, шукаючи опти-

мальні шляхи їх просування, у першу чергу (але не як виняток) шляхом впливу на політичний процес.

Саме такий широкий підхід є плідним для аналізу сучасної політичної сфери. Групи інтересів численні й різноманітні. До них відносяться: профспілки, селянські, жіночі й молодіжні організації та рухи, асоціації підприємців, лобістські угруповання, об'єднання торговців і споживачів, рухи ветеранів, сімейні асоціації, суспільно-політичні клуби й товариства, асоціації батьків учнів, релігійні угруповання, екологічні рухи й багато інших об'єднань і асоціації суспільного й суспільно-політичного характеру.

Групи інтересів виконують необхідні для суспільства функції. По-перше, вони є сполучною ланкою між соціальними прошарками. По-друге, групи інтересів, звичайно, сприяють активізації участі громадян у політичному житті. По-третє, групи інтересів доповнюють офіційне представництво громадян в органах влади. По-четверте, групи інтересів можуть служити важливим засобом розв'язання конфліктів у суспільстві; інтегративно вони представляють громадянське суспільство, яке формується і розвивається.

У XXI столітті Україна, залучена в процес глобалізації, отримала історичний шанс скоротити відставання в розвитку. Разом з тим виникли нові загрози, пов'язані з боротьбою за те, щоб сальдо неминучих при трансформації додаткових витрат і вигоди, які можна отримати, були позитивними. Позитивність цього балансу залежить від політичної мудрості й професіоналізму правлячої еліти, покликаної майстерно провести державний корабель у фарватері складностей входження в загально цивілізаційний процес інтеграції. При цьому неприпустимо ігнорувати національними інтересами країни, її історичним досвідом і традиціями, соціокультурними особливостями.

Дослідження показують: політичним колам України необхідно усвідомлювати, що рух до правової та соціальної держави, як конституційних цінностей, до громадянського суспільства як простору активності, ініціативи, самодостатності громадян в особі їхніх асоціацій і засобів суспільного контролю за владними структурами поки повільний та недостатньо ефективний. Пануючі політичні сили не мають або не висувають ідеї, здатні згуртувати більшість і направити його енергію в потрібне русло. Населення не бачить надійного механізму (гарантій) дотримання владою й суспільством у цілому Конституції країни. Немає відчуття безпеки особистості, родини. Сильне політичне протистояння різних сил. Не віджиті прояви сепаратизму, націоналізму, авторитаризму не лише в центрі, але й у регіонах. У наявності криміналізація влади. Інтереси народу часом підмінюються корпоративними інтересами, що становить небезпеку відчуження еліти від звичайних людей. Це й багато чого іншого веде до ерозії демократії, яка народжується в Україні та свідчить, що політична система суспільства багато в чому "буксує" і не відповідає викликам часу.

А. А. Заремба, студ., КНУТШ, Київ

ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У процесі розвитку європейських країн основними критеріями цивілізаційного поступу є демократія й громадянське суспільство, соціальна та правова держава, національні інтереси, свобода і творчість. Для незалежної України, що обрала стратегію інтеграції до європейського співтовариства, утвердження цих критеріїв означає цивілізаційну спрямованість та перспективу подальшого суспільного поступу.

Громадянське суспільство найчастіше узагальнено поділяють на два типи – американо-англійський та континентально-європейський. В Україні переважає друга модель. Така сама тенденція простежується й в інших постсоціалістичних країнах Європи.

Незважаючи на відповідну автономність, громадянське суспільство й держава перебувають у складній інверсії та взаємодоповнюють одне одного. Ф. Рудич виокремлює три діалектично суперечливі варіанти їхніх взаємовідносин. У першому випадку громадянське суспільство пригнічує держава, внаслідок чого виникає тоталітарний режим. У другому – за існування хиткої рівноваги між громадянським суспільством і державою виникають авторитарні режими різного ступеня жорстокості. Третій варіант передбачає, що держава виконує волю громадянського суспільства, діє в правових межах, що сприяє виникненню й функціонуванню демократичного режиму [Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : монографія / за заг. ред. А. Кудряченка. – К. : НІСД, 2007].

Маємо зауважити, що в Україні розвиток демократичних традицій тісно пов'язаний з її історичним розвитком і має свою специфіку.

Передумовами формування громадянського суспільства в Україні можна назвати низку правових, економічних, соціальних, політичних й ідеологічних чинників. Права та свободи громадян законодавчо закріплені в Конституції України, зокрема у статтях її другого розділу "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина", проте, як свідчать реалії сьогодення, є глибока розбіжність між офіційно здекларованим і реально існуючим порядком їх виконання.

Економічну основу громадянського суспільства становлять різноманітні форми власності та приватний капітал, ринкова інфраструктура та її регулювання. Окремо взяті ринкові реформи, започатковані зі здобуттям Україною незалежності, й ринкове господарство не обов'язково мають привести до формування громадянського суспільства та правової держави. З огляду на економічну та політичну спадщину, яка дісталася незалежній Україні від радянської держави, цілком слушною видається думка окремих науковців, що "…впродовж періоду незалежності України та спроб побудувати громадянське суспільство ми водночас будуємо і

його, і державу" [*Чувардинський О. Г.* Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку : монографія. – К. ; Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2006].

Вагомою складовою розбудови українського суспільства в бік громадянського стала поява численних політичних партій. Соціальна неструктурованість суспільства та його надмірна поляризація обумовили той факт, що влада залишалася об'єктом виняткових інтересів політичної еліти та корпоративних (а фактично олігархічних) груп. Роль, яку в цивілізованих соціумах відіграють партії та громадські об'єднання, в Україні перехопили утворення олігархічного типу.

В наш ми бачимо поступове зростання соціальної спрямованості в діяльності вітчизняних громадських організацій. В Україні відсутні законодавчо визначені механізми та принципи взаємодії між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями. Незважаючи на значні права, закріплені за територіальною громадою, її безпосередня участь у суспільно-політичному житті, контроль за органами місцевого самоврядування обмежуються переважно виборчими функціями [Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2007].

Важливою складовою розбудови в Україні громадянського суспільства європейського зразка є посилення ролі та значення засобів масової інформації, гарантування свободи слова, можливості об'єктивного й неупередженого висвітлення реальної суспільно-політичної ситуації. При цьому ЗМІ виступають як елемент громадянського суспільства, з одного боку, та як інструмент зв'язків влади з громадськістю, з другого.

Розвиток громадянського суспільства в нашій країні залежить від розв'язання великої кількості непростих проблем, однією з яких є потреба в удосконаленні відносин між державою й суспільством, владою та громадянами. За таких умов зростає важливість поширення державних повноважень на соціальну сферу, з одного боку, та впливу громадянського суспільства на функціонування політичної системи, з другого. На наш погляд, це значно прискорило б становлення в Україні громадянського суспільства.

Л. В. Коломієць, студ., КНУТШ, Київ
kol.lilia777@gmail.com

ПРОБЛЕМИ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Історія неодноразово демонструє нам те, що деякі ідеї не зникають назавжди, вони можуть або відійти на другий план, або реалізуватися таким чином, щоб вплестися в буденність, стати чимось схожим на повітря: ми не помічаємо, що вони є в нашому житті, що без них наше існуван-

ня не прийняло б таку форму. Так трапилося і з ідеєю громадянського суспільства – вона зародилася в руслі західної філософської (політичної) традиції, викликала різні погляди стосовно своєї суті, і, з часом, вийшла за рамки теоретичних дискусій, в світ реального суспільного життя.

Другим життям ідея громадянського суспільства, як відомо, зобов'язана східноєвропейським і радянським "новим лівим". Цей забутий термін був перетворений на символ опозиційного політичного мислення і дії, в гасло, яке було здатне об'єднати практично будь-які "антитоталітарні" рухи. Але спроби спроектувати концепцію громадянського суспільства на політичну реальність колишнього радянського блоку в надії знайти елементи, аналогічні західному "оригіналові", неминуче призводили до розчарування.

Після розпаду Радянського Союзу, на його території було утворено 15 республік. Пострадянські країни Східної Європи (Україна, Росія, Білорусія та Молдова), як відомо, проголосили подальшим своїм спрямуванням рух до демократії. В дусі демократичних гасел і ейфорії, яку на деякий час люди відчули після розпаду СРСР, активно почали створюватися громадські організації. Цей процес часто пов'язують із спробами становлення демократії у вищеозначених країнах, проте, з часом, громадянська активність почала спадати.

Серед головних характеристик нового посттоталітарного життя М. Говард відмічає наступні: "стійка недовіра до організацій комуністичного типу; збереження цінностей міжособистісних мереж спілкування; розчарування пострадянською реальністю" [*Ховард М. М.* Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе / пер. с англ. И. Е. Кокарева. – 2009. – С. 23].

За часів існування СРСР, членство в огранізаціях громадського типу зводилось до зобов'язань, підкорення і зовнішнього конформізму, а не до внутрішньої необхідності і добровільних ініціатив. Таким чином, прямим спадком попереднього досвіду є те, що більшість громадян постсоціалістичного простору сьогодні намагаються залишатися осторонь суспільних організацій навіть добровільних, вільних від партій і демократичних за структурою, проявляючи до них очевидну недовіру.

В багатьох західних країнах добровільні організації стали центральною частиною соціальної і політичної культури. Люди вступають до них, щоб зустрічатись з іншими і поширювати горизонти власних можливостей. Однак в пострадянських суспільствах багато людей все ще зацікавлені в приватних колах спілкування і зв'язках та просто не відчувають необхідності і бажання вступати до добровільних організацій, бо відчувають, що в соціальному смислі вони вже мають все те, чого хотіли або потребували.

Третя причина, яка допомагає пояснити низький рівень громадянської участі в пострадянський Європі полягає широко поширеному розчаруванні новими інститутами, втраті ілюзій по відношенню політичного та економічного розвитку після руйнування комуністичної системи, адже

більшість населення пережила, в крайньому разі, короткий момент щирого хвилювання, надій та ідеалізму в цей час швидкої трансформації.

Ще однією причиною слабкості громадянського суспільства можна назвати сам характер громадських організацій. Так, дослідники, аналізуючи досвід існування так званого протогромадянського суспільства в часи СРСР, тобто в умовах недемократичного режиму, зазначають, що в цей час небагаточисельні "острівки свободи" намагались в тій чи іншій формі співпрацювати між собою, їх об'єднував спільний ворог в обличчі держави. Після розпаду Радянського Союзу, коли в республіках постала потреба змін і був обраний вектор до розбудови демократії, організації громадського характеру почали активно створюватися. Але зростання їх кількості в реальному суспільному житті не призвела до автоматичного зростання рівня розвитку громадянського суспільства. Чому? Мабуть, в тому числі, і в силу того, що сама структура громадянського суспільства наскільки атомізувалась, що збільшення числа подібних організацій лише зменшувало їхнє значення.

Згідно Індексу стану громадянського суспільства (дані Всесвітнього банку на 2010 рік; рейтинг будується за шкалою від 1 (найвищий рівень) до 7 (найнижчий рівень)), найгірша ситуація із розбудовою "третього сектору" в "Білорусії, з її показником 6.0, далі йде Росія – 5.75, Молдова – 3.50 та Україна – 2.75. Для порівняння – Литва має індекс 1.75, Румунія – 2.50, Польща – 1.50" [*Блажко В. А.* Неправительственные организации Молдовы: проблемы и тенденции развития // Вісн. Одес. нац. ун-ту. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – С. 17].

М. Говард пропонує два можливі механізми змін в майбутньому і способи їх включення в суспільний розвиток. Перший пов'язаний з урахуванням того, що зміна поколінь являє собою дуже повільний процес заміни людей з попереднім досвідом новими кадрами, у яких буде уже менше зв'язку з минулими комуністичними інститутами, що визначають поведінку багатьох нинішніх дорослих сьогодні. В той же час процес зміни поколінь – не автоматичний і не повністю детермінований, якщо врахувати, скільки факторів взаємодіють, впливаючи на соціалізацію, суспільну і приватну поведінку і установки особистості. Другий механізм прискорення змін пов'язаний з більш активною роллю держави в підтримці і співпраці з добровільними організаціями. Вони мають стати більш близькими і зрозумілими людям, активно впливати на їхнє приватне життя в кращу сторону.

Найбільш імовірним потенційним механізмом змін є зміна поколінь, коли підростає нове покоління уже посттоталітарних громадян, вільних від впливу досвіду життя за радянської влади. Як сформулював Карл Мангейм, логіка такого підходу будується на тому, що деяка група людей одного віку, приблизно між 17 і 25 роками, може сформуватися як спільнота не тільки зі спільними віком чи географією, але і найважливішими соціальними подіями, як, наприклад, війна чи економічна депресія.

Як зазначає Петр Штомка, "в посткомуністичній реальності, поки більшість населення складається із молодих, таких, що лише входять в

життя, людей і тим самим найважливіший їх соціальний досвід припадає на комуністичний режим, слід очікувати тривалої життєздатності цієї культури" [*Штомпка П.* Социология социальных изменений / пер. с англ. под ред. В. А. Ядова. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – С. 47]. Однак, додає він, з часом трапляються зміни, як тільки нові демократичні когорти змінюють старших на ключових позиціях в суспільстві. І роль молодого покоління в тому, щоб сприйняти і реалізовувати цінності, пов'язані із активною громадянською позицією, адже важливе не лише ставлення держави стосовно тих чи інших проблем громадян, але і їхнє бачення шляхів вирішення актуальних суспільних питань.

О. І. Косілова, канд. політ. наук

ПРАВОЗАХИСНІ ФУНКЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Характерною ознакою сучасної демократичної держави є розвиток громадських інститутів та активна участь її громадян у соціально-політичному житті. Здійснюючи розбудову суверенної держави, Україна потребує остаточного визначення власної моделі соціального розвитку, яка дозволить гармонізувати її інтереси з прагненнями різноманітних суспільних груп, асоціації та окремих індивідів, тобто, з громадянським суспільством. Становлення громадянського суспільства в Україні набуває особливої актуальності у зв'язку з необхідністю подолання негативного попереднього досвіду політичної участі громадян у вирішенні соціально-політичних питань.

На нашу думку, під терміном "громадянське суспільство" необхідно розуміти розгалужену систему суспільних відносин, основу якої складають недержавні відносини, що реалізуються в діяльності інститутів громадянського суспільства – політичних партіях, громадських організаціях, ініціативах, громадських рухах, недержавних засобах масової інформації та здійснюють значний вплив на органи державної влади та протидіють їй у випадку посилення авторитарних тенденцій.

Прикладне значення діяльності основних інститутів громадянського суспільства розкривається через виконувані ним функції, які за умови взаємодії з державою набувають політико-правового характеру. Функції громадянського суспільства спрямовані на утвердження і захист його головних цінностей, впровадження та оптимізацію інституційних механізмів демократії, а також політико-правових засад її відтворення та вдосконалення.

До політичних функцій громадянського суспільства відносяться інтегративна, комунікативна, зняття напруги, соціальної та політичної ідентифікації, регулятивна, громадського контролю, політичної адаптації, легітимації політичної влади, компенсаторну, політико-правову та правозахисну [*Федірко І. П., Косілова О. І.* Політичні функції громадянського суспільства: проблема їх реалізації в сучасній Україні // Політологічний вісник : зб. наук. пр. – К. : Інтас, 2009. – Вип. 41. – С. 198–199].

Під правозахисними функціями, на нашу думку, слід розуміти основні напрямки діяльності інститутів громадянського суспільства (насамперед громадських правозахисних об'єднань), які спрямовані на забезпечення та реалізацію основних прав і свобод громадян, а також на їх відновлення у випадку порушення з боку державних органів та окремих посадових осіб.

Серед інститутів громадянського суспільства правозахисною діяльністю займаються профспілкові організації, інститут адвокатури; недержавні нотаріуси, частково засоби масової інформації (далі ЗМІ). Але провідна роль у реалізації правозахисних функцій громадянського суспільства належить недержавним (громадським) правозахисним організаціям.

Громадські правозахисні організації (далі ГПО) є особливим різновидом недержавних неприбуткових організацій, діяльність яких спрямована на утвердження і захист прав людини і фундаментальних свобод, ефективний контроль за їхнім дотриманням державою, її посадовими особами.

У сучасній Україні діють локальні ГПО, які зосереджують свою діяльність та членство в певному регіоні однієї держави (наприклад, громадська правозахисна організація "Молоді правники" діє лише у Львівській області); національні, членство чи діяльність яких поширюється на всю територію держави (наприклад Харківська правозахисна група (ХПГ), Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПП), Українська Асоціація Міжнародної Амністії, Всеукраїнська Рада Захисту Прав та Безпеки Пацієнтів та інші; міжнародні, членство чи діяльність яких виходить за межі держави (наприклад, "Міжнародна Ліга захисту прав громадян України", Міжнародна громадська організація "Центр захисту прав людини та сприяння розвитку демократії", Міжнародне товариство прав людини).

До правозахисних функцій ГПО слід віднести: моніторинг стану дотримання прав і свобод людини і громадянина, надання правової допомоги, консультативно-роз'яснювальна, освітньо-правова, громадського контролю, правоутворююча, репрезентативна, комунікативна, компенсаторна тощо.

Функція моніторингу здійснюється через збір та аналіз фактів порушення прав та свобод людини і громадянина, проведення громадських розслідувань резонансних справ. Всеукраїнські ГПО готують щорічні доповіді щодо стану дотримання прав людини і громадянина в Україні, та передають цю інформацію до координуючого органу ООН – Центру з прав людини. ГПО проводять моніторинг законодавства, судової та адміністративної практики у сфері прав людини.

ГПО надають безкоштовні консультації з правових питань для громадян України та осіб без громадянства, які проживають на території України, які опинилися у складних життєвих обставинах, реалізуючи функцію правової допомоги. Важливим аспектом діяльності правозахисних об'єднань є роз'яснення прав та обов'язків громадян, напрацювання правових механізмів їх захисту в державі, а також звернення до міжнародних правозахисних організацій. Право звернення громадян Украї-

ни до міжнародних механізмів захисту прав людини закріплене у Ст. 55 Конституції України.

Освітньо-правова функція ГПО реалізується шляхом проведення інформаційних заходів та компаній, присвячених розповсюдженню інформації про права людини, спеціалізованих семінарів з прав людини для представників так званих "професій ризику" (співробітників органів внутрішніх справ і служб безпеки, службовців пенітенціарних закладів та установ, адвокатів, суддів, прокурорів, військовослужбовців, лікарів, журналістів, профспілкових діячів, соціальних робітників), представників законодавчої і виконавчої гілок влади, пов'язаних із створенням і виконанням законодавства, що стосується прав людини.

ГПО разом із іншими інститутами громадянського суспільства здійснюють функцію громадського контролю діяльності державних органів влади. Російський науковець К. Струсь зазначає, що реалізація механізму контролю громадянського суспільства по відношенню до державної влади пов'язана перш за все з забезпеченням прав та свобод особи, з суворим дотриманням закону та забезпечення його авторитету, з відповідальністю держави перед громадянами та з дійсним наданням кожній людині умов для її самореалізації [*Струсь К. А.* Механизм контроля гражданского общества за государством: пути совершенствования // Политика и общество. – 2003. – № 5. – С. 14]. Реалізація функції громадського контролю передбачає використання громадянами у повній мірі своїх прав та свобод; використання політико-правових заходів впливу на органи державної влади (написання петицій, звернень, законодавчі ініціативи); створення громадських рад при органах державної влади, які здійснюють експертну оцінку прийнятих державних рішень та мають право законодавчої ініціативи тощо.

Правоутворююча функція ГПО реалізується через підготовку висновків стосовно законів, законопроектів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення прав людини, підготовка та надання Верховній Раді України власних законопроектів та програм. Діяльність ГПО спрямована на сприяння ратифікації міжнародних договорів у галузі прав людини і спостереження за відповідністю національного законодавства і законозастосовчої практики міжнародним зобов'язанням у галузі прав людини.

ГПО мають право направляти заяви (від свого імені або від імені заявника) компетентним органам для вирішення їх, а також право звернення до суду і міжнародних організацій. Правозахисні об'єднання виконують посередницькі функції для відновлення порушених прав і свобод за допомогою погоджувальної процедури. ГПО беруть участь у судовому процесі з метою захисту і відновлення порушених прав і свобод громадян, – виконуючи тим самим репрезентативну правозахисну функцію.

Важливим аспектом діяльності ГПО є комунікативна функція, що полягає у створенні правового зв'язку між особою та державою, відпрацюванні правових механізмів їх взаємодії. Сприяють їм у цьому ЗМІ, які

публікують інформацію про діяльність правозахисної організації, їх заходи та матеріали, що стосуються прав і свобод людини.

На жаль, діяльність правозахисних об'єднань в Україні зазнає значних обмежень. Серед головних проблем діяльності ГПО є ускладнена процедура легалізації об'єднань, яка включає обов'язкове стягнення реєстраційного збору, який не всі новоутворені об'єднання в змозі сплатити. Оскільки ГПО є неприбутковою громадською організацією, що надає безоплатну правову допомогу населенню, то й фінансування цих організацій мало б здійснюватись з позабюджетних коштів, що б сприяло перманентності їх діяльності й забезпечило б їх незалежність від держави, окремих бізнесових груп та політичних партій тощо. Залишаються актуальним питання створення спеціального профільного закону, який регулював би діяльність ГПО як окремого виду громадських організацій в Україні й скоротив би до мінімуму кількість відмов у їх реєстрації. Обмежений доступ до інформації з питань порушень прав людини у державних установах, правоохоронних органах, відсутність взаєморозуміння й підтримки ГПО з боку державних органів та окремих посадових осіб додатково ускладнює їх діяльність. Важливу роль у реалізації правозахисних функцій громадянського суспільства відіграють засоби масової інформації, завдяки яким здійснюється публікація висновків громадських розслідувань, моніторингів стану дотримання прав і свобод громадян. Але в Україні висвітлення результатів діяльності ГПО у засобах масової інформації здійснюється недостатньою мірою, внаслідок чого значна частина громадян не проінформована й не може отримати необхідну правову допомогу, а ГПО мають труднощі із залученням волонтерів.

О. С. Крижанівська, студ., КНУТШ, Київ

УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ ОМБУДСМЕНА

Незважаючи на те, що офіційно інститут омбудсмена виник на початку XIX століття, а його прототипи існували ще раніше, особлива увага до функціонування даного інституту почала виявлятися лише у XX столітті. На думку італійського юриста Мауро Каппеллетті, даний період характеризувався 3 групами причин, які викликали пильні погляди кожної держави до діяльності національного омбудсмена. До цих причин належать:

1. Події, що відмічені високим ступенем жорстокості. Вони хоч і не є новими у соціальній практиці людства, але з кожним роком і у кожному своєму новому прояві все більше спрямовані на порушення прав людини. До цієї групи вчений зараховує тоталітарні режими.

2. Події настільки масштабні, що втягнули у свій розвиток майже усе людство. Сюди належать Перша та Друга світові війни.

3. Події, які, реалізуючись, здійснюють не лише економічні і технологічні трансформації, але і провокують зрушення у соціальній сфері. До

даної групи можна віднести науково-технічні революції [*Cappelletti Mauro.* Appunti per una fenomenologia della giustizia nel XX secolo].

В ході появи та розвитку вищезазначених подій, виникла необхідність створення особливого інституту, який був би посередником між громадянами та органами державної влади; міг би гарантувати населенню держави дотримання та захист їх людських прав; не допускав би перевищення повноважень державними службовцями. Ці функції призначений втілювати в собі інститут омбудсмена, який, хоч і був вперше офіційно створений у 1809 році у Швеції, але саме у XX столітті був запроваджений законодавством більшості країн світу.

Але саме існування даного інституту у політичній системі суспільства ще не можна назвати запорукою ретельного виконання своїх функцій і повноважень державними органами і забезпечення прав людини. Кількість потерпілих від зловживання державними службовцями їх владними повноваженнями з кожним роком не зменшується, а, скоріше, навпаки. Більше того, існують реальні загрози функціонуванню, фізичній та моральній цілісності осіб, що представляють національні інститути омбудсмена.

Тому в даному випадку було б доречним визначити ті умови, які мають забезпечувати ефективне функціонування інституту омбудсмена у кожній країні світу. Для цього, необхідно звернутися до тих основоположних характеристик, якими має бути наділений даний інститут. Як юридичне закріплення, так і фактичне володіння даними характеристикам, і є запорукою ефективної діяльності омбудсмена.

Мексиканська вчена Соня Венегас Альварес зазначає, що основними характеристиками інституту омбудсмена є:

1. Незалежність. Ця ознака є найважливішою і полягає у найбільш можливому дистанціюванні інституту від виконавчої гілки державної влади для того, щоб мати змогу здійснювати об'єктивну оцінку діяльності посадових осіб і не переслідувати будь-чиї інтереси, крім інтересів народу. Принцип незалежності повинен бути закріплений через юридичні норми, які регулюють призначення особи на посаду омбудсмена.

2. Самостійність. Дана характеристика передбачає надання парламентському уповноваженому можливості самостійно планувати організацію своєї діяльності, витрати, які необхідно здійснювати в її ході, а також формувати свій секретаріат і призначати своїх представників.

3. Доступність. Ця ознака може мати 2 значення. Перше – передбачає можливість легкого і безперешкодного доступу кожного потерпілого до омбудсмена. Друге – здатність даної посадової особи працювати з будь-яким типом інформації (крім тієї, що стосується державної безпеки) і перевіряти будь-які документи, у яких виникла потреба в ході професійної діяльності.

4. Незобов'язальний характер рішень. Інститут не володіє засобами примусу. Усе, що він може зробити – це порадити, застерегти, переконати, рекомендувати. Дана характеристика має на увазі також наявність достатнього рівня політичної культури суспільства, за якої представники

державної влади повинні дослухатися до тих заяв, які здійснює парламентський уповноважений.

5. Високий авторитет омбудсмена. Ця ознака безпосередньо пов'язана із попередньою, адже влада омбудсмена проявляється не у примусі, а у переконанні і тому, задля його ефективної діяльності, як серед населення, так і серед державних службовців, необхідним є високий ступінь довіри і поваги.

6. Публічність інституту і його роботи. Населення держави повинне бути добре проінформованим про існування даного інституту, про ті функції та повноваження, якими він наділений, про можливість доступу до його представників, а також про результати уже проведеної ним роботи [*Venegas Álvarez Sonia.* Origen y devenir del ombudsman].

Ці основоположні характеристики є законодавчо закріпленими у багатьох державах світу, але на практиці ми можемо спостерігати, на жаль, збільшення випадків порушень прав людини, та й зловживання службовим становищем серед представників органів державної влади також нікуди не поділося. Тут варто зазначити, що діяльність омбудсмена не може бути відірваною від політичної системи в цілому, від форми державного правління, від особливостей реального співвідношення законодавчої і виконавчої гілок влади, від політичного та державного режимів. Тому у випадку, наприклад, авторитарного політичного режиму (не кажучи уже про тоталітарний), який є досить розповсюдженим на сьогодні у багатьох державах світу або такого державного режиму як міністеріалізм, за якого уряд фактично контролює парламент і може через нього призначити на посаду омбудсмена бажану для себе людину, незалежна і самостійна діяльність даного інституту є достатньо проблематичною.

Зважаючи на ці та багато інших перешкод для ефективного функціонування інституту омбудсмена, надалі необхідно шукати нові важелі його впливу на представників державної влади, а також нові можливості захисту прав людини.

Н. І. Крицкалюк, асп., КНУТШ, Київ
nazar27@bigmir.net

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ УМОВ ДЕМОКРАТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розвиток демократичних засад ніяк не може бути обмежений виключно політико-правовою сферою. Демократичні засади повинні знайти своє застосування у сфері відповідних політичних інститутів. Формування і функціонування сучасного громадянського суспільства тісно пов'язано зі становленням демократичних інститутів. Демократичний світовий політичний розвиток в більшості випадків трактується як парадигма стадій демократизації, коли всім "перехідним" країнам неминуче нале-

жить пройти через типологічно єдині фази: ерозію і розпад авторитаризму, режимну лібералізацію, інституційну демократизацію, фазу неконсолідованої демократії і, нарешті, демократичну консолідацію [*Култыгин В. П.* Социальные параметры гражданского общества // Россия. Политические вызовы XXI века. – М., 2002. – С. 707].

Ключовими питаннями зміцнення стабілізуючого впливу громадянського суспільства в умовах демократизації є подальший розвиток інституціональної сфери: формування середнього класу, опозиції, політичної еліти та громадянської складової освіти, а також створення умов для реального процесу стабілізації. Середній клас перебирає на себе відповідальність за стабільний розвиток суспільства та зміцнення основних принципів демократії, оскільки їхнє порушення може призвести до згортання демократичних процесів і встановлення в країні тоталітарного або авторитарного режиму. Його представники справедливо вважають демократію ефективним компромісом між інтересами різних верств населення, своєрідною формою соціально-політичного консенсусу суспільства [*Чунаєв О.* Формування середнього класу в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://politikan.com.ua/2/0/0/2983.htm].

Не можна не погодитися з думкою американського політолога Уолта Ростоу про те, щоб прийти до демократії, потрібне не копіювання конституційних законів чи парламентської практично вже наявної демократії, а спроможність реально оцінити свої специфічні конфлікти й уміння виробити або запозичити ефективні механізми їх розв'язання [Американская социологическая мысль : тексты / Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, А. Шюц ; под ред. В. И. Добренькова. – М. : Моск. ун-т, 1994]. Звичайно, громадянське суспільство потрібно розглядати як одну з умов становлення і розвитку повноцінної демократії, але не як єдиний і визначальний чинник її виникнення. Демократичний потенціал громадянського суспільства визначається тим, що в його структурах і відносинах на основі розвитку і взаємодії різноманітних життєвих інтересів формується усвідомлення необхідності спільної участі громадян у політичному процесі. За справедливим зауваженням Дж. Коена і Е. Арато, саме завдяки досвіду політичної діяльності люди отримують уявлення про громадянські чесноти, виробляють у собі готовність йти на компроміси. Тому, без формування публічних просторів для активної участі громадян у процесах управління, неможливе формування демократичного державного устрою [*Кочубей Л.* Виборчі технології : політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України). – К. : Юридична думка, 2006].

Реалізувати свій потенціал громадянське суспільство може відстоюванням необхідності створення інституту опозиції. Визнання опозиції невід'ємним інститутом демократичної стабільності може викликати сумніви у тих, хто спостерігає антинародну діяльність різних опозиційних сил. Ми маємо на увазі іншу опозицію, яка виборює здійснення своєї політичної програми, своїх політичних та економічних ідеалів в межах конституції. В країнах стабільної демократії політична опозиція є важли-

вим, загально визнаним інститутом демократії. Для неї створена ціла система інституціональних гарантій прав і свободи діяльності опозиції, з якою змушена рахуватись будь-яка партія чи група, що приходить до влади. Згуртованість опозиційних сил є основним політичним ресурсом, який можна використовувати в боротьбі проти правлячої еліти за досягнення власних цілей.

Американський учений С. Хантінгтон констатує: "Система є недемократичною в тій мірі, в якій опозиції не дозволяє брати участь у виборах, або опозицію загнуздують чи цькують, заважаючи їй робити те, що вона може зробити, або наражають на цензуру чи закривають опозиційні газети, або маніпулюють чи невірно підраховують голос виборців" [*Хантингтон С.* Политический порядок в меняющихся обществах. – М. : Прогресс-Традиция, 2004]. Тому в Україні необхідно створити інституціональні умови для формування і функціонування політичної опозиції.

Усвідомлення і реалізація національних інтересів є джерелом продуктивної співпраці влади й опозиції, орієнтованої на те, що побудувати нормальне життя в Україні можуть лише самі українці. Для цього потрібна і сильна влада, і сильна опозиція, яка б контролювала владу, змушувала її працювати цілеспрямовано та ефективно.

Не менш важливою умовою становлення та розвитку демократичної держави є наявність високопрофесійної національної політичної еліти суспільства. Політична еліта спільно з громадянським суспільством є головним розповсюджувачем демократичних ідей та правових засад у суспільстві та ініціатором прийняття демократичних за своїм змістом законодавчих актів. Еліта повинна своїм власним прикладом і діяльністю сприяти та закріплювати демократичні принципи, передусім у політичному житті суспільства, виховувати та формувати серед широких народних мас демократичну, правову свідомість, виступати охоронцем демократичних здобутків у суспільстві. Іншими словами, політична еліта повинна бути головним організатором демократичних та соціальних перетворень у державі, особливо в суспільстві перехідного типу. В епоху національного піднесення, як стверджує іспанський політичний філософ Ортега-й-Гасет Хосе, "маси відчувають себе безособовим суспільством, обираючи собі "героїв", які можуть стати певним символом бажаної єдності" [Общая и прикладная политология : учебное пособие / под общ. ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М. : МГСУ Союз, 2006].

На жаль, в українському суспільстві ще не склалася зріла, високосвідома, сильна політична еліта, яка б діяла в інтересах усього суспільства. Для цього потрібен час, поступове зростання політичної свідомості та культури як самих політичних лідерів, так і всього народу в умовах вільного суспільного розвитку. Національна політична еліта України, яка відповідала б сучасним потребам суспільного життя, перебуває на стадії свого формування та розвитку. Дуже влучно аналізує дану ситуацію В. Сіренко: "Сьогоднішня Україна та інші держави радянського табору подають яскраві зразки збитковості, неспроможності демократії саме

тому, що розваливши попередню номенклатурну олігархію, вони не можуть швидко породити нову. Буржуазія ще слабка, а широкі верстви трудящих мас, забитих бідністю і шоком "реформ", не можуть осмислити того, що відбувається і створити спочатку партійну, а пізніше й державну еліту для формування власної олігархії. А без олігархії, без еліти демократія може відтворювати хаос, анархію, свавілля, тобто політичну нестабільність, яка руйнує розумне, раціональне в суспільстві, звільняючи місце інстинкту й емоційному свавіллю" [Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : монографія / за заг. ред. А. І. Кучеренка. – К. : НІСД, 2007].

Отже, для теоретичного і практичного вирішення проблем взаємодії та консенсусу інтересів між владою і всіма секторами громадянського суспільства необхідно враховувати досягнення гармонійного розвитку всіх трьох сторін трикутника "людина – суспільство – держава". Без розуміння тісного взаємозв'язку не відбудеться повноцінного розвитку жодної з цих ланок. Тільки таким шляхом Україна зможе сформувати необхідні умови для подальшого розвитку в повноцінне громадянське суспільство. Саме на цьому фундаменті мають базуватися нові національні ідеології, або консолідуючі національні ідеї, про необхідність яких говориться вже багато років, але сформулювати які національні еліти поки що не спромоглися.

О. Кухаренко, студ., КрНУ, Кривий Ріг

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Епоха постмодерну обумовила виникнення нових інституціональних утворень, які регулюють соціальні відносини в суспільстві, та пробудила інтерес до проблем "громадянського суспільства". Динаміка соціально-культурних змін привела до появи сітьових соціальних структур, збільшенню ролі інформаційних ресурсів та культурних контекстів суспільного життя. В умовах соціальних трансформацій в Україні проблеми формування та розвитку громадянського суспільства набувають особливого значення, визначаючи країни в глобалізуючому світі. Невід'ємним елементом громадянського суспільства є громадянська культура, яка носить системоутворюючий характер та детермінує як конфігурацію громадянського суспільства, так і швидкість соціально-культурних процесів в ньому. Ступінь зрілості громадянської культури позиціонує суспільство не лише по відношенню до державних та інших політичних інститутів, але і в системі взаємовідношень різних суспільств на світовій арені. Носіями громадянської культури виступають різні соціальні верстви, соціально-демографічні групи, причому особливості первинної та вторинної соціалізації тих або інших соціальних груп, в особливості соціально-вікових – молоді, середнього і старшого покоління – відрізняються.

Термін "громадянська культура" з'явився у науковій літературі у другій половині минулого століття у зв'язку з виходом книги відомих американських соціологів Г. Алмонда та С. Верди "Громадянська культура". Автори, емпірично досліджують та порівнюють політичну культуру в п'яти країнах, прийшли до висновку, що стабільність демократії залежить від присутності у даній країні громадянської культури. Так вони називали певний тип політичної культури, який відрізняється збалансованістю політичної активності та участі, з одного боку, та політичної пасивності і орієнтації на традиційні цінності, – з іншого боку. Громадянин, існуючий у рамках громадянської культури, – "потенційно активний громадянин" [*Алмонд Г., Верба С.* Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. – 1992. – № 4. – С. 125], який не включений у політику, але активно стежить за поведінкою осіб, що приймають рішення у даній сфері. Причому у випадку необхідності він може мобілізувати своє звичайне соціальне оточення для досягнення якоїсь мети.

Громадянська культура – це така політична культура, в якій активність та пасивність, обов'язковість і дієвість, консенсус та розбіжність у поглядах збалансовані та поєднані. Відповідно до цього визначення, громадяни не можуть бути залучені до політики цілковито, а радше мають "громадянський резерв" навичок та зацікавленість до питань, важливих для них. Вони не настільки політично активні, щоб не давати владі реалізувати свої плани. Але й не настільки пасивні, щоб влада могла не реагувати на потреби громадян.

На даному етапі Україна знаходиться в процесі становлення громадянського суспільства та правової держави. Зміни в міжнародному статусі України, суперечлива динаміка соціально-політичного, економічного, культурного розвитку країни, тенденції її розвитку комплексно діють на самосвідомість громадян і особливо розвиток громадянської культури. В цій ситуації особливе значення набуває формування громадянської культури студентської молоді, а інститут освіти нам бачиться як основний учасник цього процесу. Система освіти зараз складна та взаємодіє з політичними, економічними, культурними та соціальними системами. Вища освіта не може бути пасивною, а повинна суттєво та динамічно впливати на соціальне середовище, формуючи цивілізоване демократичне громадянсько-правове поле.

Треба констатувати, що більша частина дослідників, при всій їх теоретичній та практичній значущості для розуміння процесу формування громадянської культури, пов'язані, в першу чергу, з проблематикою професійної освіти та можуть слугувати орієнтиром для вирішення проблеми формування громадянської культури студентів. Німецький соціолог Н. Еліас показав, формування громадянської культури залежить від наявності в країні таких соціальних слоїв, як інтелігенція та середній клас, та від того, наскільки сумісне їх історичне співіснування. Так, у Франції вже в XVIII ст. інтелігенція була активну включена до соціально-політичного життя держави, а пізніше вона стала висловлювати інтереси так званого "третього стану". Тому до початку XIX ст. у цій державі

сформувалася національна самосвідомість та створювались основні елементи громадянської культури. Іншим чином справи складалися в Германії, де інтелігенція не змогла на себе взяти роль інтегратору соціальних процесів, тому що середній клас був ще слабкий, а "перешкоди між буржуазною інтелігенцією та аристократичним вищим прошарком Германії у співвідношенні із західними країнами залишилися дуже високими" [*Элиас Н.* О процессе цивилизации. – М. ; СПб. : Универсальная книга, 2001. – Т. 1. – С. 75]. Подібні соціальні процеси відбувалися і в українському суспільстві, де інтелігенція, як і в Германії, залишилася одинокою, не зайняла стійкого місця в соціальній структурі, а тому зробилася в основному "пишучою" або революційною.

Таким чином, для створення основних елементів громадянської культури необхідна не лише наявність приватної власності та ринкових відносин, але й присутність в суспільстві певних ціннісних соціальних установок, що, власне, і з'являється в соціумі завдяки інтелігенції. Роль інтелігенції в створенні умов для успішного розвитку громадянської культури дуже вагома: саме вона задає духовні координати, реалізує морально-культурні орієнтації та виконує роль соціального інтегратору. Але багато залежить і від правлячої еліти, від її здатності створити формальні та неформальні інститути. Які забезпечили б "укорінення" громадянських цінностей в національному менталітеті.

Українському суспільству потрібно обрати один з багатьох "віртуальних" шляхів соціального конструювання. Умовою успішного вирішення проблем соціокультурної динаміки є перебудова традиційної для України культурної схеми взаємовідносин моральних, релігійних та соціально-політичних цінностей, для якої характерна безумовна значимість перших. При головуючих у наших громадян традиційних уяв про добро та зло, совість та закон, безперечно, присутній компонент етики соціальної свободи та особистої відповідальності. Окрім цього, Україна продовжує залишатися однією з достатньо освічених країн світу, тобто в нас є значний та постійний зростаючий прошарок людей, здатних раціонально вирішувати дилему "індивідуально-суспільного" вибору. Неможна втрачати впевненості у тому, що українці зуміють з'єднати моральні установки "життя не по брехні" з розумом та ефективної організації соціальної взаємодії, що в підсумку приведе до створення стійкої громадянської культури, адекватної специфіці українського соціуму.

А. В. Матвійчук, канд. політ. наук, ст. наук. співроб.,
НБУ ім. В. І. Вернадського, Київ

ЗАХОДИ ПО СПІВПРАЦІ МІЖ ДЕРЖАВНИМ ТА ГРОМАДСЬКИМ СЕКТОРАМИ

Формування національної системи саморегулювання в Україні відбувається вкрай повільно й суперечливо через відсутність зрозумілої довгострокової моделі соціально-економічного розвитку країни, чіткого уявлен-

ня про місце самоврядування в соціальній сфері суспільства, слабкої нормативно-правової бази для розвитку самоврядних організацій. За останні роки в середовищі політичної еліти України поступово оформилася стратегія державної політики стосовно неурядових організацій, Однак на шляху її конституювання є й серйозні проблеми. Одна з основних – це вульгарне розуміння деякими представниками органів влади всіх рівнів суті громадських об'єднань: в одному випадку як засобу зміцнення політичного режиму, а в іншому – як якоїсь "дармової робочої сили", яка бере участь у розв'язанні соціальних проблем і повністю підконтрольна державі. Ще одна серйозна проблема українського суспільства перехідного періоду полягає в тому, що політична система України не змогла повною мірою еволюціонувати в бік врахування реальних інтересів громадян, адекватно реагуючи при цьому на нові соціально-економічні виклики, спонукати створення відповідних самоврядних організацій.

Серед політичних чинників суперечностей між владою та неурядовими організаціями насамперед слід виокремити сприйняття багатьма організаціями влади як свого ворога або принаймні недружню силу. Фактично "третій сектор" розглядає себе як опозицію влади. Звичайно, недержавні організації повинні лобіювати інтереси певних груп перед владою. І в цьому лобіюванні вони можуть і повинні опонувати державним органам.

Проте не йдеться про деструктивну опозицію недержавних організацій, варто говорити про конструктивний пошук діалогу. Поки що, на жаль, у неурядових організацій формується вороже уявлення про владу, яка використовує їх у власних інтересах і тому неурядові організації часто зневажають співробітництвом із державою. У той же час сама влада також бачить в опозиційних недержавних організаціях саму лише деструктивну силу і не враховує їхні конструктивні пропозиції Таким чином утворюється замкнуте коло, у якому сторони не чують і не хочуть чути одне одного.

Разом з тим потребує покращення якість самих недержавних організацій та ефективність їх діяльності. Процеси професіоналізації недержавних організацій поступово набувають в Україні силу, але фаховий рівень значної частини організацій все ще далекий від оптимуму і не завжди відповідає вимогам часу, що іноді провокує старання імітувати бурхливу діяльність. Як зазначають експерти Фонду "Європа XXI", значна частина вітчизняних організацій функціонує, швидше, для заробітків у вигляді спонсорської і донорської допомоги. Зрозуміло, що декларування стурбованості суспільним благом і сприянням переходу України до демократії у такому разі є лише прикриттям для егоїстичних та споживацьких інтересів.

І все ж, в Україні відбувається поступовий хоч і складний процес налагодження співпраці між громадським та державним секторами, що є передумовою розвитку громадянського суспільства. Водночас залишаються проблеми, які потребують оперативного вирішення. Серед них:

відсутність сформованої традиції громадянського суспільства, що виявляється в низькому рівні громадянської свідомості, зухвале ставлення чиновників до громадських організацій, небажання і невміння співпрацювати із громадськістю, невміння пересічних громадян формулювати свої проблеми та самим брати участь у їх вирішенні, непристосованість державного сектору до співпраці з громадою (недосконалість законодавства, відсутність досвіду).

Що ж стосується практичної діяльності держави й суспільства в Україні, тут необхідна низка заходів.

В економічній сфері: розробити систему економічної взаємодії держави, бізнесу й сектора неурядових організацій, сприяти перетворенню сектора громадських організацій у повноцінного суб'єкта економічних відносин. Варто також прийняти урядові програми в області зайнятості населення, сприяння фермерству, з обов'язковою участю неурядових організацій, допомогти суспільним об'єднанням у створенні нових робочих місць у сфері соціальних послуг, створити сприятливі податкові умови діяльності бізнес-співтовариствам, які здійснюють благодійну допомогу в реалізації соціальних програм НУО.

У соціальній сфері: послідовно реалізовувати базовий принцип ефективної соціальної політики – авансування населення, а саме створювати стартові можливості для нього, у тому числі право на одержання освіти, на підтримку й утримання родини, на відкриття власної справи, і в той же час накладати на громадян обов'язок повернути цей борг державі в тому або іншому вигляді. Крім того, планувати використання громадських організацій як підрядника в реалізації державних соціальних програм на різних рівнях, приступити до реформування системи соціальної підтримки населення, з акцентом на створення установ і служб при неурядових організаціях, активно залучати профільні неурядові організації до розробки й експертизи державних соціальних програм.

У правовій сфері: провести коректування чинного законодавства відносно суспільних об'єднань, з метою створення умов для їхньої участі в рішенні соціальних проблем, юридично оформити правила, за якими будь-які форми державної підтримки НУО здійснюються на рівній і конкурсній основі, а їхня діяльність могла б бути прозорою. А також забезпечити свободу доступу громадських об'єднань до інформації соціально-економічного характеру.

У політичній сфері: розглядати НУО як найважливішу форму політичної соціалізації різних соціальних верств і груп, як конкурентоспроможного виконавця соціальних програм, переглянути роль НУО в проведенні соціальної політики, поступово відмовляючись від монополізації державними відомствами надання соціальних послуг населенню. Крім того, має сенс розширити практику соціального партнерства сторін за допомогою рівної участі фахівців секторів суспільства в реформуванні різних галузей економіки, розвивати форми й механізми участі громадян у прийнятті державних рішень, суспільного контролю за діяльністю влади.

У кадровій політиці й системі підготовки керівників для державної служби: активніше залучати співробітників неурядових організацій, які володіють необхідним професійним досвідом у тих або інших сферах, на державну службу, ввести в практику моральне й матеріальне стимулювання лідерів і активів суспільних об'єднань.

В інформаційно-пропагандистській сфері: сформувати через систему засобів масової інформації привабливий образ неурядових організацій, їхніх громадських ініціатив, включити в програми освітніх установ курси громадянської та правової освіти.

О. А. Поцулко, канд. істор. наук, доц., ДІЗТ, Донецьк

КОСМОПОЛІТИЧНЕ ГРОМАДЯНСТВО

Ця концепція громадянства має модерні корені в космополітичній думці західного Просвітництва. Прихильники цієї традиції доводять, що всі люди мають загальну етичну ідентичність і дотримуються загального закону моралі. Вони вимагають трансдержавних чи глобальних економічних і політичних інститутів і влади, які відбивають загальний характер моралі людської раси. Більш того, вони проголосили загальну універсальну систему справедливості, необхідну для оцінки реальних політичних структур [*Деррида Ж.* Глобализация. Мир. Космополитизм // Космополис. – 2004. – № 2(8). – С. 131]. Ідея космополітичного громадянства означає заклик поважати права і визнавати обов'язки стосовно всієї людської раси, а не тільки стосовно твоїх співгромадян, котрі проживають в одній державі. Іншими словами, це є можливістю визнання інших, що відповідає і постмодерністській думці, і правилу субсидіарності, яка уявляється нам формою фіксованого поперечного розуму. Цей розум, крім опису плюралізму реальності й участі людини в різних його сферах, також і працює на них. У цьому сенсі субсидіарність буде початком "нової моральності", моральності, чия сутність лежить у прийнятті плюралізму і толерантності.

Космополітичне громадянство – це спосіб вийти за межі переконання, що громадянство невідривно пов'язане з національною державою. Інший аспект стосується факту, що на сучасній стадії глобалізації нинішня держава частково втратила здатність захищати права своїх громадян [*Скаленко О.* Глобальні резерви поступу: інформація + інтелект + інновації. – К. : Основи, 2000. – С. 17]. Зіштовхнувшись з цією проблемою, теорія космополітичної демократії повторює деякі судження, типові для постмодерністської думки і стверджує, що національна держава не є моральним співтовариством. Більш того, вона підкреслює роль транснаціональних і субдержавних угод, що відбивають політичний і етичний зміст правила субсидіарності.

В літературі дискутуються три мотиви створення нової ідеї прав і обов'язків світового громадянства [*Конопацький С.* Громадянство в гло-

бальному контексті // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика: Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / під ред. І. Ф. Кононова, В. П. Бородачова, Д. М. Топольськова. – Луганськ : Альма матер-Знання, 2002. – С. 92]. По-перше, у сучасному світі з його глобальними комунікаціями, громадяни при задоволенні своїх інтересів і прав не можуть сподіватися тільки на національні інститути. По-друге, розвинутій мережі міжнаціональних організацій, створеній для управління ще більш взаємозалежним світом, бракує демократичної легітимності, оскільки всі їхні рішення приймаються без загальної згоди. По-третє, суверенні держави не повинні розглядати самих себе як єдине і вище моральне співтовариство, коли частішають випадки транснаціональної шкоди. Вони не можуть розвинути свою автономію, створюючи відмінність для інших. Крім цього, для того, щоб правильно поводитися з проголошеними моральними цінностями, вони повинні працювати над будівництвом суспільного простору, що дозволяє в легітимних випадках зазіхати на національний суверенітет, а не висловлювати співчуття стосовно іноземців. Більш того, усунення відмінностей між громадянами й іноземцями і створення простору для представлення і вираження голосу іноземних громадян життєво необхідні для сучасних демократичних суспільств.

Однак тільки в зовсім недавніх політичних працях ми можемо зустріти більш активне ставлення до громадянства, спрямоване на створення більш широких товариств. Щодо космополітичного громадянства існує переконання, що універсалізація може сполучатися з заходами усунення економічної і соціальної нерівності. Прихильники цієї думки твердять, що розширення кордонів політичного співтовариства не просто означає створення нового центру влади, що домагається верховної лояльності. Це скоріше питання розвитку величезного розмаїття політичних сфер, які представляють рівень субнаціональної лояльності, а також транснаціональної і національної лояльностей [*Кастельс М.* Информационная эпоха: Экономика, общество и культура. – М., 2000. – С. 429]. У світлі правила субсидіарності, громадяни можуть вимагати задоволення своїх прав і виражати свої потреби на різних рівнях суспільного простору. З іншого боку, роль світового громадянства полягає у встановленні широкого співтовариства, створенні політичної системи, у якій влада і сила поступилися б місцем діалогу і злагоді. Більш того, ідея космополітичного громадянства, крім проголошення співчуття до інших, також підкреслює значення особистої відповідальності за навколишнє середовище. Вона містить у собі зобов'язання піклуватися про слабких і вітати чужих у світовому співтоваристві на рівних правах. Цей ідеал засновано на переконанні, що автономія власних потреб не може бути реалізована шляхом створення відмінностей для інших.

Реальним втіленням космополітичного громадянства може бути солідарне міжнародне суспільство, де індивіди були б його основними членами, яке було б готове зазіхнути на національний суверенітет, у випадку порушення прав людини. Його основною функцією було б ство-

рення умов для "безмежної комунікації" і роботи на велику кількість світових співтовариств, які становлять гетерогенність міжнародного співтовариства. Солідарне суспільство означає захист прав людини, світову справедливість і захист навколишнього середовища, здійснювані відповідно до міжнародного права, що змінюється тим же міжнародним суспільством відповідно до принципів моралі. Воно не може усунути розрив між обов'язками співгромадян і обов'язками стосовно решти людства, що існує в сучасних державах.

Таким чином, космополітичне громадянство бачиться як відповідь на сучасний розвиток світового капіталізму. Альтернативна думка, висловлювана деякими консерваторами, згідно з якою існує необхідність деглобалізувати капіталізм, повернутися до кордонів національних держав, розвинути протекціонізм, підсилити владу профспілок і скоротити рух капіталів і робочої сили, не здається реалістичною. Капіталізм не може бути деглобалізованим. Навпаки, демократія і громадянське суспільство повинні бути глобалізовані. Саме вони повинні наздогнати капіталізм за межами національних держав і заснувати в міжнародному масштабі ряд інститутів, аналогічних тим, що колись були засновані в традиційних національних державах. Це завдання повинне бути вирішеним з тим, щоб створити гуманний глобальний світ. Концепція космополітичного громадянства уявляється першим кроком на цьому тривалому шляху.

В. В. Сенько

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА VERSUS ДЕМОКРАТИЧНА ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА

В процесі активної демократизації світу, що триває вже понад 50 років, наукове співтовариство намагається визначити роль громадянської освіти, як процесу підготовки громадян до активного життя в умовах, часто кардинально, нових політичних систем. Доведено рядом наукових досліджень, що для становлення та функціонування демократії, необхідно сформувати таке суспільство, де кожен член спільноти розуміє сутність демократичної політичної системи та її механізми, володіє навиками демократичної участі, та поділяє демократичні цінності. Беручи до уваги, що політична система – це певний тип співвідношення держави та громадянського суспільства, влада, що створена (чи обрана) народом та наділена лише певними повноваженнями, не може існувати в умовах демократії без завдань сформульованих суспільством та контролю за її діяльністю. В протилежному випадку, влада починає обслуговувати власні інтереси, нівелюючи суспільні проблеми, та неодмінно призводить до зниження ролі або повного знищення громадянського суспільства шляхом обмеження свобод та порушення прав, посилення антидемократичних та антигуманістичних тенденцій.

В межах даної парадигми громадянська освіта розглядається як багатогранна система факторів (чинників), що прямо чи опосередковано

формує демократичну політичну культуру особистості та суспільства шляхом гармонічного поєднання отримання знань про демократичну політичну систему, формування відповідної політичної свідомості, імплементації ліберальних переконань і цінностей та культивування готовності до активної демократичної політичної участі.

Роль громадянської освіти в функціонуванні демократичної політичної системи полягає зокрема в наданні знань про: важливість виборів та необхідність бути поінформованим; необхідність і важливість існування опозиційних партій та точок зору; засоби, за допомогою яких, скарги та потреби можуть постати перед виборними посадовими особами, як безпосередньо, так і через засоби масової інформації; методи, за допомогою яких, населення може самоорганізуватися для досягнення спільних цілей, а також практичні знання та навики участі в виборчих кампаніях, співпраці з законодавчою владою, бюрократією, органами місцевого самоврядування, а також правовою системою [*Glaeser E., Ponzetto G., Shleifer A.* Why does democracy need education? // Journal of Economic Growth. – 2007. – Vol. 12(2). – P. 83]. Важлива складова громадянської освіти є засвоєння практичних навиків: громадяни, об'єднавшись разом для вирішення проблем, зустрічаючись та обговорюючи питання і вислухавши думки інших – засвоюють методи і навики, необхідні для інших продуктивних дискусій. Громадяни активно включені в інформаційний простір, а шляхом участі в неурядових організаціях та створення нових, репрезентують та задовольняють свої інтереси.

Проте неможливість випрацювання єдиної освітньої програми для демократії, вказує на те, що її ефективність залежить від ряду факторів: національних, соціальних, історичних, культурних політичних, та інших. Національні концепції різних країн розроблені з урахуванням цих особливостей. Громадянська освіта не може бути статичною на протязі довгого часу, оскільки повинна завжди реагувати на всі нагальні питання та проблеми, що виникають.

Особливу увагу при розробці та впровадженні громадянської освіти науковці приділяють політичній ситуації в країні. Стан демократичної політичної системи, проблеми на шляху її становлення та функціонування, національні особливості політичної системи включаються в програми громадянської освіти. Фактично ці особливості та проблеми формують зміст громадянської освіти, визначаючи змістові компоненти, цілі та задачі.

Саме тому, результати аналізу функціонування демократичної політичної системи в країні, через призму бажаної форми, фактично, включається в зміст громадянської освіти, а ефективна громадянська освіта, в свою чергу, позитивно впливає на її функціонування. Це дає змогу розглядати громадянську освіту як інструментарій для становлення та функціонування демократії в країні, проте ефективність цього залежить від ролі інститутів громадянського суспільства в розробці, актуалізації та впровадженні громадянської освіти. Широке залучення НУО дозволяє забезпечити об'єктивно потрібну для суспільства програму громадянської освіти, як крок до побудови бажаної демократичної політичної системи.

А. К. Сковиков, доц., МГумУ, Москва, Россия
skovikov@yahoo.com

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

Трансформационные преобразования, начиная с последнего десятилетия прошлого века, в политической системе РФ способствовали активизации деятельности различных институтов гражданского общества. В апреле 1999 г. ООН была принята резолюция "О поощрении прав на демократию". В данном документе выделены семь политических прав, которые являются основополагающими для функционирования эффективного гражданского общества. Согласно данным проведенных социологических исследований в российской политической действительности получили развитие только два права – право на всеобщее и равное голосование и на свободу выражения мнений. Однако практика организации и проведения последних выборов в нижнюю палату парламента заставило ряд общественных организаций и отдельных политиков поставить под сомнение реализацию первого пункт данной резолюции. Политическая активность россиян резко возросла после обнародования результатов парламентских выборов, на которых официально победила правящая партия "Единая Россия", что не подтверждается данными экзитпула. Массовые митинги протестов являются подтверждением реализации только одного из пунктов международного документа – свобода выражения мнений. При этом также необходимо отметить, что Статья 31 Конституции РФ реализуется не в полной мере, так как оппозиционерам, как правило, не предоставляют запрашиваемую территорию на митинги, организуемые 31 числа каждого месяца, либо сокращается предельная численность участников.

Отметим, что такие позиции как власть закона, беспристрастность правосудия, прозрачность и подотчетность государственных учреждений, равные возможности всех граждан баллотироваться на выборах, равный доступ граждан к государственной службе, которые закреплены в рассматриваемом международном документе как априорные, при формировании демократического государства относительно РФ не получили должного развития. Отчетливо видна диспропорция между юридической нормой и политической действительностью. Декларирование первых лиц государства о целесообразности формирования равных условий для граждан страны не находят практической реализации посредством бойкотирования со стороны ряда чиновников.

Сложившая система управления в отсутствии активных институтов гражданского общества позволила правящему классу инициировать и принять ряд федеральных законов в защите собственных интересов. В ноябре 2008 г. в послании Федеральному Собранию Президент России Д. А. Медведев инициировал "корректировку Основного Закона РФ". Впоследствии сроки полномочий президента были увеличены до 6 лет,

а парламента до 5 лет. Расширение властных полномочий в условиях динамично развивающегося информационно-коммуникативного общества при росте оперативности в принятии и реализации решений вызывают, по крайней мере, вопрос о целесообразности, а также насколько это повлияет на повышение благополучия рядовых граждан страны. Также были приняты ряд поправок к федеральным законам, направленные на регламентацию деятельности ряда общественных организаций и поведение граждан. В январе 2006 г. внесены поправки в закон о некоммерческих организациях, значительно усложнившие условия для их создания и функционирования. В июне 2006 г. внесены изменения в закон о противодействии экстремисткой деятельности, существенно расширив перечень ее признаков и фактически позволяющие считать экстремизмом любую критику власти со стороны, как институтов гражданского общества, так и отдельных политиков и общественных деятелей.

Правящий класс, осознавая растущее напряжение, обусловленное недовольством реализуемого политического курса, стал оперативно реагировать на претензии, предъявляемые со стороны институтов гражданского общества, отдельных оппозиционных политиков в целях сохранения властных полномочий. Учитывая мнение высказанное в первой половине декабря 2011 г. на многочисленных митингах, организованных оппозиционными силами по всей России, Президент России Д. А. Медведев 22 декабря 2011 г. обнародовал новый пакет реформ, включающий, в том числе, возвращение одномандатных округов, заявительный принцип регистрации партий, отмену сбора подписей на выборах в нижнюю палату российского парламента. 23 декабря 2011 г. Президент РФ внес в Государственную Думу законопроект об упрощении регистрации политических партий и отмене сбора подписей. Оперативность реагирования власти на интересы рядовых граждан обусловлена заинтересованностью сохранения власти на президентских выборах в марте 2012 г. Власть заинтересована в диалоге между различными институтами гражданского общества, политическими партиями, отдельными политиками для стабилизации относительно устойчивой политической системы. Интерес власти к диалогу, уважительное отношение со стороны полиции к участникам акции протестов свидетельствует о лояльности власти и защите конституционного права – свободе слова и выражение своей позиции по актуальным вопросам. Отметим, что большинство институтов гражданского общества в современной России не превратились в полноценного партнера государства, не стали неотъемлемым элементом системы сдержек и противовесов в рамках демократии.

Формирование гражданского общества – непрерывный процесс, при этом необходимо в современном российском обществе осознание ответственности со стороны руководителей различных оппозиционных структур при определении тактических действий в отношении органов государственной власти допустившие просчеты во время организации и проведения последних парламентских выборов. Демократическая ценность свободы не должна превращаться во вседозволенность и анархию.

Г. І. Фінін, канд. філос. наук, доц., ХГПА, Харків

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Сучасна система громадянського та національно-патріотичного виховання покликана формувати в особистості когнітивні, нормативні та поведінкові норми, що дають змогу виробити уміння міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати власні відповіді, критично розглядати проблему з усіх боків, робити власні висновки, брати участь у громадському житті, набувати умінь та навичок адаптації до нових суспільних відносин, захищати свої інтереси, поважати інтереси й права інших, самореалізовуватися тощо. Результативність громадянського та патріотичного виховання великою мірою зумовлюється тим, наскільки ті чи інші форми, методи виховної діяльності стимулюють розвиток самоорганізації, самоуправління дітей, підлітків, юнацтва, молоді.

Концепція національно-патріотичного виховання молоді передбачає досягнення таких цілей: формування в молоді характерних рис патріота – активна підтримка і розвиток Української державності, дотримання Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи, готовність до захисту Батьківщини, пошана до історичної пам'яті, любові до рідної культури, мови, національних свят і традицій, збереження та зміцнення власного здоров'я; створення ефективної виховної системи національно-патріотичного виховання; консолідація зусиль суспільних інституцій у справі виховання підростаючого покоління. Багато країн накопичили певний досвід громадянської соціалізації підлітків, юнаків та дівчат. Вивчення та використання зарубіжного досвіду буде сприяти більш ефективному досягненню цих цілей.

Дуже цікавим є досвід суспільства США, яке досягло високого рівня економічного та культурного розвитку, досить серйозно переймається проблемами залучення молодого покоління до суспільного життя, формуванням громадянської позиції щодо розвитку моральних цінностей, та розглядає освіту, для демократичного громадянства з метою підвищення усвідомлення громадянами їхніх прав та обов'язків у демократичному суспільстві. Головними складовими процесу освіти визначено: знання про права людини, вміння критично мислити, аналізувати моральні цінності та ступінь сформованості навичок демократичної культури. У США в шкільну освіту введено громадянську освіту як обов'язкову. Освітній план містить такі теми: а) різноманітність і походження національної, регіональної, релігійної та етнічної ідентичності; б) юридичні та людські права й обов'язки, система правосуддя; в) центральна та місцева влада, виборча система; г) роль ЗМІ; д) світова спільнота, вирішення конфліктів; є) права й обов'язки споживачів, роботодавців і робітників.

Важливий вплив на громадянське та патріотичне виховання здійснюється соціокультурним середовищем держави. В структурі соціально-

го середовища США звертає на себе увагу феномен громадянської релігії. Відомий культуролог Р. Белах дав оцінку цьому феномену як "віра в Бога, який є захисником обраного народу, яким історично вважають себе громадяни США". При чому слід підкреслити, що почуття обраності та месіанства прищеплюється тут ще змалку в процесі патріотичного виховання в родині та закладах дошкільної освіти. Сутністю "громадянської релігії" є віра в Бога, якого визнають і католики, і протестанти, і прихильники англіканської церкви, і православні, і навіть мусульмани, і буддисти. Це Бог, який поперед всього стоїть над нацією, рятує демократію. Громадянська релігія не бере за основу лише тільки Біблію, але генерує спадщину багатьох вірувань про громадянськість, почуття обов'язку перед Богом та людьми та інші чесноти. У багатьох школах та вишах Америки є спеціальні молитовні кімнати, де представники різноманітних релігійних конфесій мають змогу молитися, змінюючи один одного. Перед початком навчання в багатьох школах читають так звані мовчазні молитви до Бога, який є захисником Америки. Тому переконаність в протектораті Бога над США полягає в основі "віри в Америку", яка в свою чергу, надбудовується над практично будь-якою релігією та є ідеологічним ядром громадянської освіти в США.

Патріарх американської соціології релігії В. Герберга (1898–1977) ще до Р. Беллаха підкреслював, що особлива роль у прищепленні сакралізованих цінностей американського способу життя відводиться системі початкової і середньої освіти. Тут, на його думку, юному американцеві прищеплюють основні положення громадської релігії ("civic religion"). Він стверджував на цій підставі: "Публічні школи стали майже священним об'єктом американського народу, вони допомагали створювати американців, і не було нічого важливішого цього завдання. Американізм – якщо цим словом можна позначити глибоке бажання бути американцями – пізніше замістив релігію як найважливішу їх характеристику, хоча це знецінення релігії маскувалося за допомогою нової концепції, відповідно до якої релігія і наука – процеси паралельні, що зустрічаються лише в кінцевому рахунку". На думку В. Герберга, в Америці оформилася ціла "релігія публічного освіти", яка стала більш значущим чинником для більшості американської молоді, ніж релігія церков. Тут навчають не християнству, а "релігії демократії", релігії американського способу життя.

Окрім того, значна увага приділяється громадянському та військово-патріотичному вихованню, де вагоме місце займає системний підхід до вивчення та використання в своїх цілях сучасних інформаційних технологій, зокрема комп'ютерних ігор. У 1999 році на базі університету Південної Каліфорнії, на замовлення військового керівництва США, був заснований Інститут креативних технологій. Перед ним було поставлено завдання об'єднання новітніх військових розробок з технологіями, що використовуються в іграх. З метою залучення уваги найбільшої кількості молоді до ігор і створення патріотичного образу американського солдата, здійснюється випуск супроводжувальних та агіта-

ційних матеріалів – пластмасових фігурок солдатів, футболок і кепок, а також іншої атрибутики.

Отже, політичне керівництво США та їх збройних сил прагне максимально враховувати тенденції часу у виховних цілях. Одна з таких тенденцій полягає в поступовій зміні пріоритетів в інформаційно-комунікаційному відношенні на користь інтернету і ігрової комп'ютерної індустрії, причому в першу чергу це відбивається на молоді. Заслуговує уваги досвід формування громадян-патріотів завдяки полікультурному вихованню, окремого дослідження потребує діяльність громадянських організацій патріотичної спрямованості, формування ціннісних орієнтацій молоді, діяльність інституту капеланів, механізм впливу соціального середовища та його структура.

А. Є. Шмалько, студ., КНУТШ, Київ

ФЕНОМЕН "СОЦІАЛЬНОГО ЛІФТА" В ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Окрім загальних атрибутів, які властиві будь якому суспільству (економічна і політична самодостатність, територіально зорієнтована організація, доступ до економічних ресурсів, культурна автономія, відтворення і соціалізація населення), громадянське суспільство характеризується також відносною автономією його інститутів і організацій, саморегуляцією, складною організацією, відкритістю, плюралізмом, високою соціальною мобільністю і динамічністю [*Романенко Л. М.* Гражданское общество : социологический словарь-справочник. – М., 1995. – С. 196].

Згідно з визначенням Питирима Сорокіна, під соціальною мобільністю розуміється "будь-який перехід індивіда, або соціального об'єкта, або цінності, створеної або модифікованої завдяки діяльності, від однієї соціальної позиції до іншої" [*Сорокин П.* Социальная стратификация и мобильность // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 302–373].

Соціальна мобільність є досить достовірним показником рівня розвитку громадянського суспільства, а також "відкритості" та "закритості" суспільства загалом. Яскравим прикладом "закритого" суспільства є кастовий устрій в Індії. Високий ступінь "закритості" характерний для феодального суспільства. Та навпаки, буржуазно-демократичні суспільства, будучи "відкритими", характеризуються високим рівнем соціальної мобільності. Однак слід зазначити, що й тут вертикальна соціальна мобільність не є абсолютно вільною і перехід із одного соціального прошарку в інший, більш високий здійснюється не без опору [*Голенкова З. Т., Виктюк В. В., Гридчин Ю. В.* и др. Становление гражданского общества и социальная стратификация // Социс. – 1996. – № 6].

Оскільки вертикальна мобільність присутня в тій чи іншій мірі в будь-якому суспільстві, то між прошарками населення мають існувати певні

"отвори", "сходи" та так звані "ліфти", які дозволяють індивідам переміщатися вгору або вниз з одного прошарку в інший, як певні канали соціальної циркуляції. Функції соціальної циркуляції виконують різні інститути. Найважливішими з них є: церква, армія, школа, політичні, економічні та професійні організації [*Сорокин П.* Социальная стратификация и мобильность // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 302–373].

У демократичних суспільствах соціальна мобільність зростає в періоди структурної перебудови економіки. При цьому важливим "соціальним ліфтом", який забезпечує цю мобільність, виступає освіта, роль якої зростає в умовах переходу від індустріального суспільства до інформаційного.

Механізм "соціального ліфта", як складової частини соціальної мобільності, є одним з основних інструментів підвищення якості управління соціальною сферою зокрема і державою в цілому. Оновлення еліт через цей механізм за умови його об'єктивності найбільш дієвий спосіб забезпечити відповідність управлінського механізму суспільства і держави сучасним викликам [*Пригожин А. И.* Современная социология организаций. – М. : Интерпракс, 1995].

Товариство пострадянського періоду сформувало нові квазімоделі "соціальних ліфтів", але ключовою їх проблемою є необ'єктивність і відсутність рівного доступу до старту (відсутність публічно доступних форм участі). На думку Євгена Ясіна, для того, щоб елітарна демократія залишалася демократією і не вироджувалася в олігархію або бюрократію, у ній, окрім політичної конкуренції, повинен справно працювати соціальний ліфт, еліти повинні регулярно поповнюватися припливом кращих кадрів, їм необхідно оновлення, попередження накопичення баласту, має бути соціальне перемішування та висхідна мобільність, тобто, саме те, що позначає функції "соціального ліфта" [Чи приживеться в Росії демократія? // Експерт. – 2005. – № 19]. І чим більше громадян мають можливість горизонтального і вертикального переміщення всередині соціального організму, тим комфортніше суспільство почувається, до того ж такі переміщення надають нації найсильнішу додаткову синергію, забезпечуючи динамізм всім сферам життя країни – економіці, науці, культурі [Там само].

Ротація еліт і наявність "соціальних ліфтів" – показник здоров'я, розвиненості та демократичності суспільства. Те суспільство і ті групи, які не оновлюються, де немає припливу "свіжої крові", приречені на закостеніння і смерть [*Воронов І. О.* Виклик "Левіафану": еволюція і перспективи громадянського суспільства. – К. : Генеза, 2007. – С. 398].

ЗМІСТ

Секція
"Політична думка: історія та сучасність"

Підсекція
"Історія зарубіжних політичних учень від витоків до XVIII ст."

Біляєв М. О.
Особливості політичних вчень Аль-Фарабі 3
Борисенко Ю. Є.
Функціонально – цільовий аналіз Дж. Локком політичних інституцій 5
Бусол Я. А.
Ідея політичної та громадянської свободи у філософії Т. Гоббса 7
Бушанська В. М.
Співвідношення правової, соціальної держави
та соціалістичних утопій на прикладі "утопії" Т. Мора 9
Войчук А. Ю.
Політичні погляди Олександра Гамільтона 11
Голинська Д. В.
Поняття політичної свободи в інтерпретації Джона Локка 13
Калініченко О. В.
Суть тиранії за працею Етьєна де Лабоесі "Роздуми про добровільне рабство" . 15
Лаговський А. С.
Теорія політичного насилля у Ніколо Макіавеллі 17
Лой О. В.
Особливості договірного походження держави в працях Томаса Гобса 19
Рева В. О.
Ідеал держави в роботі Данте Аліг'єрі "Монархія" 20
Фокіна О. С.
Невідчуджувані права людини в державно-правовій концепції Дж. Локка
(за працею Дж. Локка "Два трактати про правління") 22
Яворський В. В.
Співвідношення політики і моралі за працею Ніколо Мак'явеллі "Державець" 24

Підсекція
"Історія зарубіжних політичних учень XIX–XX ст."

Баскаков А. І.
Політика ненасилля у концепції М. Ганді 26
Гуртовий Г. І.
Сутність "нового" лібералізму Джона Стюарта Мілля 28
Джанелідзе Г. З.
Сутність політики ненасилля Мартіна Лютера Кінга 30
Запорожець С. А.
Тактика "пропаганди відповідно до справи". Тероризм чи анархізм? 32

Зелинская С. В.
Либеральная идея конституционализма в политической мысли России
на рубеже XIX–XX веков....34
Косьмій О. М.
Взаємозв'язок політики і моралі у концепції С. Мендус....36
Литовченко К. Г.
Місце і роль насилля в марксистському вченні....38
Lobovikov V.
A discrete mathematical model of non-monotonic political economy:
private ownership of means of production of means of life
as a moral-legal evaluation function in two-valued algebra of the natural law....40
Павко А. І.
Основні тенденції розвитку сучасної російської політичної науки....43
Редько В. В.
Мистецтво як чинник політичної культури
(за працею К. Цеткін "Мистецтво. Ідеологія. Естетика")....45
Турбай А. О.
Особливості етичного соціалізму Едуарда Бернштейна....46
Федчишина С. Г.
Теорія самодержавства М. М. Карамзіна....48
Шумский Л. Н.
Конституционные основы государственного устройства
в мировоззрении Карла Шмитта....50

Підсекція
"Історія політичної думки України"

Демчишак Р. Б.
Внесок українських дослідників міжвоєнного періоду XX ст.
у розвиток теорії політичних партій....52
Іллєнко А. Ю.
Ідея безкласвого суспільства в контексті процесу формування
політичної еліти в ідеології українського націоналізму XX століття....54
Климончук В. Й.
Інституційний вимір політичних свобод в українському націогенезі....56
Ленард-Криськів І. В.
Можливості застосування критеріїв відкритості й закритості суспільства
до аналізу концепцій новітньої української політичної філософії....58
Ломака І. І.
історіографічний аспект релігійно-церковного життя в Україні
до середини XIX ст....60
Мельник Л. М.
Пріорітетні принципи буття національної еліти
в історії вітчизняної політичної думки XIX – початку XX ст....61
Мілоченко Т. С.
Проблема диктатури у творчості М. Сціборського....63
Плазова Т. І.
Іван Франко та видавнича діяльність Русько-Української Радикальної Партії....64
Тишкун Ю. Я.
Оцінка першої "хвилі" демократизації в українській політичній думці
міжвоєнного періоду....66

Хитрик Б. В.
Методи формування "національної аристократії"
в творчості В'ячеслава Липинського....68
Хімяк О. М.
Преса ЗУНР....70
Чекригін Т. О.
Теорії монархізму в працях українських мислителів XX ст....71

Секція
"Теорія політики"

Підсекція
"Загальна теорія політики"

Авраменко А. А.
Трансформація форм тероризму
в умовах розвитку інформаційного суспільства....74
Алименко А. І.
Екологічна політика як складова державної політики....75
Алоян А. Е.
Зміст поняття "соціальний капітал"....77
Батрименко В. І.
Англо-американська модель місцевого самоврядування....79
Бегаль В. М.
Поняття "політичної харизматичної особистості" в сучасній науці....81
Бєй Г. А.
Прогнозування як категорія дослідження проблем майбутнього....83
Бондар Є. Н.
Типологізація політичного тероризму....85
Бондар О. В.
Дефрагментація політичних ідеологій
як характеристика "постідеологічного" світу....86
Вілков В. Ю.
Основні проблеми обґрунтування етатистської теоретичної моделі нації....88
Віннічук О. В.
Виміри політичних ризиків в умовах демократичної трансформації суспільства....91
Вонсович С. Г.
Дефініювання сутнісних понять транзитології....93
Гапоненко В. А.
Засоби масової інформації як інститут демократії:
специфіка перехідних держав....95
Герасимович В. А.
Переговори як засіб розв'язання політичних конфліктів....97
Голованов Б. Д.
Диалектика универсализма и перспективизма
в философско-политическом анализе....99
Головко В. М.
Політика громадянства (citizenship regime) та натуралізація
у контексті світ-системної теорії....101

Гончарук В. П.
Політична ідеологія як чинник електорального вибору 103
Гордієнко М. Г.
Тріумф симулякрів у середовищі псевдополітики 105
Граб Б. Б.
Політична свідомість і політична культура в українському суспільстві 108
Данильчук М. В.
Европейский национализм как этнополитический феномен 110
Демчук Ю. Б.
Теорія "нового" тероризму 112
Денисюк З. С.
Передумови появи тоталітарного режиму 114
Евдокимова К. А.
Феномен манипуляции: генезис, сущность,
социально-политический контекст 117
Жовтобрюх В. М.
Політичний міф у сучасному суспільстві 118
Зайдель М. І.
"Тривимірний" погляд на феномен влади 120
Зорич О. О.
Ігрові моделі політичних конфліктів: візія математичної теорії 122
Іванова І. І.
"Демократія для еліти" Т. Дая і Х. Л. Зіглера: сучасний підхід
до визначення основних принципів концепції елітарної демократії 124
Кадигріб Д. О.
Роль політичної культури в суспільстві 126
Казак Є. О.
Агоністична модель демократії 128
Калінін В. Ю.
Марксистські витоки світ-системного аналізу 130
Касянчук О. С.
Громадянська культура – культура компромісу та консенсусу 132
Катан К. В.
Сучасні виміри ідеології 134
Ключник Р. М.
Феномен політичної кризи: поняття та ознаки 136
Кляшторний М. Д.
Сучасна українська еліта в контексті теорії меритократії 138
Кобильник В. В.
Адміністративно-територіальна реформа Польщі
у контексті демократичного транзиту 140
Корнієнко С. О.
Політична довіра як фактор солідаризації суспільства 142
Коршук Р. М.
Етнічна демократія 144
Косенко Д. В.
Поняття "влада" в комунікативній теорії Ю. Габермаса 146
Косьмій Ю. В.
Формування державних і автономних утворень за етнічною ознакою
як прояв інституціоналізації етнополітичних відносин 148

Кравченко В. Ю.
Приватизація сучасного політичного насилля 151
Кравченко Ю. М.
Політичне вітчуження як категорія політичної науки 153
Ливенко В. І.
Державна інформаційна політика в умовах становлення
інформаційного суспільства 155
Лященко І. А.
Ігрові ролі політичних а́кторів 157
Мазуренко С. А.
Моральні парадокси ненасильства як політичної теорії та політичної практики 159
Макаренко Є. В.
Феномен міфу в політичній свідомості суспільства 162
Максимова О. М.
Дисфункція політичної системи як передумова політичної кризи 163
Малкіна Г. М.
Сутність та специфіка морально-політичної відповідальності 165
Манойло Е. А.
Правове регулювання лобізму в парламентах США та Канади:
досвід для України 168
Міщенко А. М.
Теорії співвідношення політики і моралі 169
Неліпа Д. В.
Побудова сценаріїв як технологія системного аналізу в політології 172
Олійник С. В.
Становлення соціальної держави в пострадянських суспільствах 174
Павленко С. В.
Консервативна революція як третій шлях розвитку політичної ідеології 176
Паламаренко Р. Ю.
Насилие и социальные порядки: связь политики и экономики 179
Панасюк Л. В.
Політичні чинники формування білінгвізму 181
Парно Л. Д.
Роль інституційних чинників у забезпеченні ефективності уряду 183
Пашков В. О.
Політичний режим як чинник розвитку вищої школи 185
Підскальна О. М.
Проблеми формування іміджу політичного лідера 188
Постригань Г. Ф.
Раціональне та ірраціональне в демократичному транзиті 191
Призіглей К. О.
Влада в концепціях інформаційного суспільства 193
Проскурякова К. С.
Концепція політичного лідерства за М. Вебером 195
Рябінчук М. В.
Проблеми і перспективи дослідницької програми соціального капіталу 198
Сєкунова Ю. В.
Шляхи формування політичної культури в українському суспільстві 201
Ситник О. І.
Політична теорія як форма дослідження політики 202

Сімонова А. В.
Неонацизм як сучасна ультраправа ідеологія 205
Скребець О. В.
Проект континентальної імперії А. Уткіна 207
Соскін М. О.
Сутність та основні моделі бюрократії як суспільного інституту 209
Станіслав І. О.
Гендер як суспільно-політичний стереотип 210
Ткаченко Л. В.
Електральний простір: поняття та структура 212
Тукаленко І. А.
Криза легітимності політичної влади в умовах глобалізації 214
Тьоткіна Ю. К.
Гендерні стереотипи в політиці: сутність та різновиди 216
Харченко О. С.
Основні принципи соціальної держави 218
Цибульська А. С.
Політична соціалізація в умовах демократичної трансформації суспільства 220
Цьомик Т. І.
Чинники демократичного транзиту: основні підходи 222
Шадріна О. В.
Прояви латентності в мережевих структурах: політичний аспект 224
Швырков А. И.
Либеральная демократия как глобальная идеология и политический PR 226
Шляхтун П. П.
Місцеве самоврядування: міф і реальність 228
Шорохова Ю. В.
Шляхи вирішення соціально-політичних конфліктів 230

Підсекція
"Сучасні політичні процеси в Україні"

Абрамчук Н. Р.
Особливості регіональної політики на досвіді Івано-Франківської області 232
Антонюк А. І.
Національна самоідентифікація як умова комфортного політичного життя
та державної стабільності України 234
Баранова О. М.
Пошуки оптимальної моделі державно-конфесійних відносин
в сучасній Україні 237
Беца Т. О.
Проблема легітимності політичної влади в Україні 239
Бовтун К. О.
Актуальні питання сучасного націоналізму в Україні 241
Бульдович П. В.
Особливості проявів ділових політичних циклів в Україні 243
Бутаков П. В.
Пути интеграции государств на постсоветском пространстве
в контексте проведения промышленной политики 245

Бучин М. А.
Принцип таємного голосування: політико-правове регулювання в Україні.....247
Волік К. Ю.
Бренд "Україна": сучасний стан та перспективи.....249
Гранчак Т.
Участь бібліотек у прийнятті урядових рішень 251
Гуцуляк Д. І.
Специфіка територіального розподілу підтримки кандидатів
під час президентських виборів в Україні.....253
Забєля М. С.
Особливості стану політичної системи України
напередодні виборів президента 2004 та 2010 років.....256
Зарицька І. В.
Парламентська опозиція в системі сучасної демократії 259
Каращук М. Г.
Суспільне мовлення в інформаційному просторі України 261
Коломоєць А. В.
Образ ворога у дискурсі основних кандидатів
президентської виборчої кампанії в Україні 2010 р. 264
Крижанівська О. С.
Стан свободи преси в Україні 266
Курінна А. В.
Політичний аспект трансформації законодавства України
про вибори народних депутатів 269
Лавриновський П. О.
Розвиток взаємовідносин Україна–ЄС в 1991–2011 рр.:
політико-правовий аспект.....271
Лаговська С. С.
Особливості становлення правової держави в сучасній Україні.....274
Лисенко Ю. В.
Модернізація соціальної політики України: стан, проблеми, перспективи.....276
Луференко М. О.
Творимо майбутнє України разом! 277
Марченко О. В.
Політичний словник українського суспільства 279
Матвєєва Г. А.
Особливості сприйняття процесу розбудови держави
в політичній культурі України 281
Мовчан У. І.
Деякі аспекти реформування виборчої системи України.....283
Нагорняк Т.
Україна для українців: асоціативні образи країни у свідомості її мешканців.....285
Нурмухометова М. Г.
Політичний міф: характеристика основних теоретико-методологічних підходів 287
Педченко Н. С.
Гендерна рівність та її трансформаційні процеси в Україні 289
Пидоненко Д. М.
Криза легітимності державної влади в Україні 291
Рева Т. С.
Політичний екстремізм в Україні.....294

Рехтман Є. Г.
Теорія соціальної патології: характеристика української політичної свідомості в умовах демократичного транзиту 295
Савойська С. В.
Соціально-політичні спільноти лівого і правого спрямувань у контексті консолідації українського суспільства: мовний аспект проблеми 298
Саліженко О. В.
Оптимальний вектор зовнішньополітичної інтеграції України 300
Стичинська А. Б.
Європейські стандарти прав людини в Україні 303
Супрун О. О.
Правлячий клас сучасної України у контексті теорії класичного елітаризму 305
Телешун Я. С.
Ціннісні орієнтації молоді в трансформаційному українському суспільстві 307
Ткач А. О.
Особливості консолідації демократії: принцип альтернативності 309
Ткач О. І.
Критичні погляди на транзитологію: підходи до дослідження принципу альтернативності 310
Трачук В. О.
Політична відповідальність як соціогуманістична проблема: сучасний український дискурс 312
Федорів Х. І.
Трансформація виборчої системи України на прикладі виборів до парламенту 315
Ходак О. О.
Інститут президенства в Україні 317
Чилібі Р. М.
Стратегії конвертації капіталів під час "кольорових революцій" 319
Шавардова О. Ю.
Маніпулятивні технології впливу політичної мови в системі масових комунікацій 321
Юдина Е. В., Заболотько А. Г.
Политические силы будущего 322
Юрченко А. В.
Політичні еліти сучасної України 324

Підсекція "Партологія"

Бєлашко С. О.
Політичні партії як суб'єкти модернізації України 325
Дяченко Т. В.
Інституціоналізація політичних партій країн Західної Європи 327
Калниня К.
Принципы формирования предвыборных партийных коалиций – пример Латвии 329
Ключкович А. Ю.
Плюралізація ідеологічного спектру та розвиток багатопартійності як чинники демократизації словацького суспільства в 1990-х рр. 331

Ковальов А. В.
Досвід інституціоналізації політичних партій у Російській Федерації.....333
Купровська В. В.
Політичні інститути в політичній системі 335
Морарь М. В.
Номенклатура як різновид квазіпартійного лідерства.....337
Москалюк А. Б.
Демократичний ідеал Мойсея Острогорського 340
Пономаренко А. І.
Ідеологія в діяльності політичних партій 342
Ротар Н. Н.
Еволюція характеру членства в політичній партії 345
Руденко А. Ф.
Особливості розвитку партійної системи України
після президентських виборів 2010 р. 347
Теслюк С. А.
Фінансування політичних партій в країнах Європи.....350
Шапошніков А. О.
Вплив електорального чинника на партійну систему незалежної України.....352

Підсекція
"Громадянське суспільство: теорія та практика"

Алєксєєва А. В.
Соціокультурні чинники формування громадянського суспільства в Україні.....354
Андріянова Л. А.
Роль людини в громадянському суспільстві 356
Балабанова Н. О.
Роль соціальних мереж у розвитку глобального громадянського суспільства ...358
Бойко Н. Р.
Громадянське суспільство і політична культура українців:
взаємозв'язок та взаємообумовленість.....360
Бородюк К. В.
Глобальне громадянське суспільство: поняття та суб'єкти 363
Васін В.
Громадянські цінності сучасної студентської молоді 365
Гегер А. Д.
Деякі аспекти політичної свідомості в контексті становлення громадянського
суспільства 368
Голинська Х. О.
Соціальні права як основа громадянства (за Т. Х. Маршаллом) 370
Гончарова О. К.
Мережі як принцип організації громадянського суспільства майбутнього
(на прикладі нових медіа).....372
Душина М. О.
Формирование институтов гражданского общества в современной России:
практики принуждения и сотрудничества 374
Єрмак В. В.
Групи інтересів в становленні громадянського суспільства 376

Заремба А. А.
Тенденції становлення громадянського суспільства в Україні 379
Коломієць Л. В.
Проблеми розбудови громадянського суспільства
в пострадянських країнах Східної Європи 380
Косілова О. І.
Правозахисні функції громадянського суспільства 383
Крижанівська О. С.
Умови ефективної діяльності інституту омбудсмена 386
Крицкалюк Н. І.
Формування інституціональних умов демократичної стабільності
засобами громадянського суспільства 388
Кухаренко О.
Формування громадянської культури в умовах розвитку української держави... 391
Матвійчук А. В.
Заходи по співпраці між державним та громадським секторами 393
Поцулко О. А.
Космополітичне громадянство 396
Сенько В. В.
Громадянська освіта versus демократична політична система 398
Сковиков А. К.
Формирование и развитие институтов гражданского общества
в современной России 400
Фінін Г. І.
Громадянське виховання в сучасному освітньому просторі 402
Шмалько А. Є.
Феномен "соціального ліфта" в громадянському суспільстві 404

Наукове видання

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2012

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(18–19 квітня 2012 року)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА 9

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Формат 60x84$^{1/16}$. Ум. друк. арк. 24,18. Наклад 220. Зам. № 212-5998.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл7.
Підписано до друку 28.03.12

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
WWW: http://vpc.univ.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02